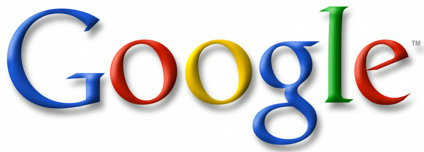
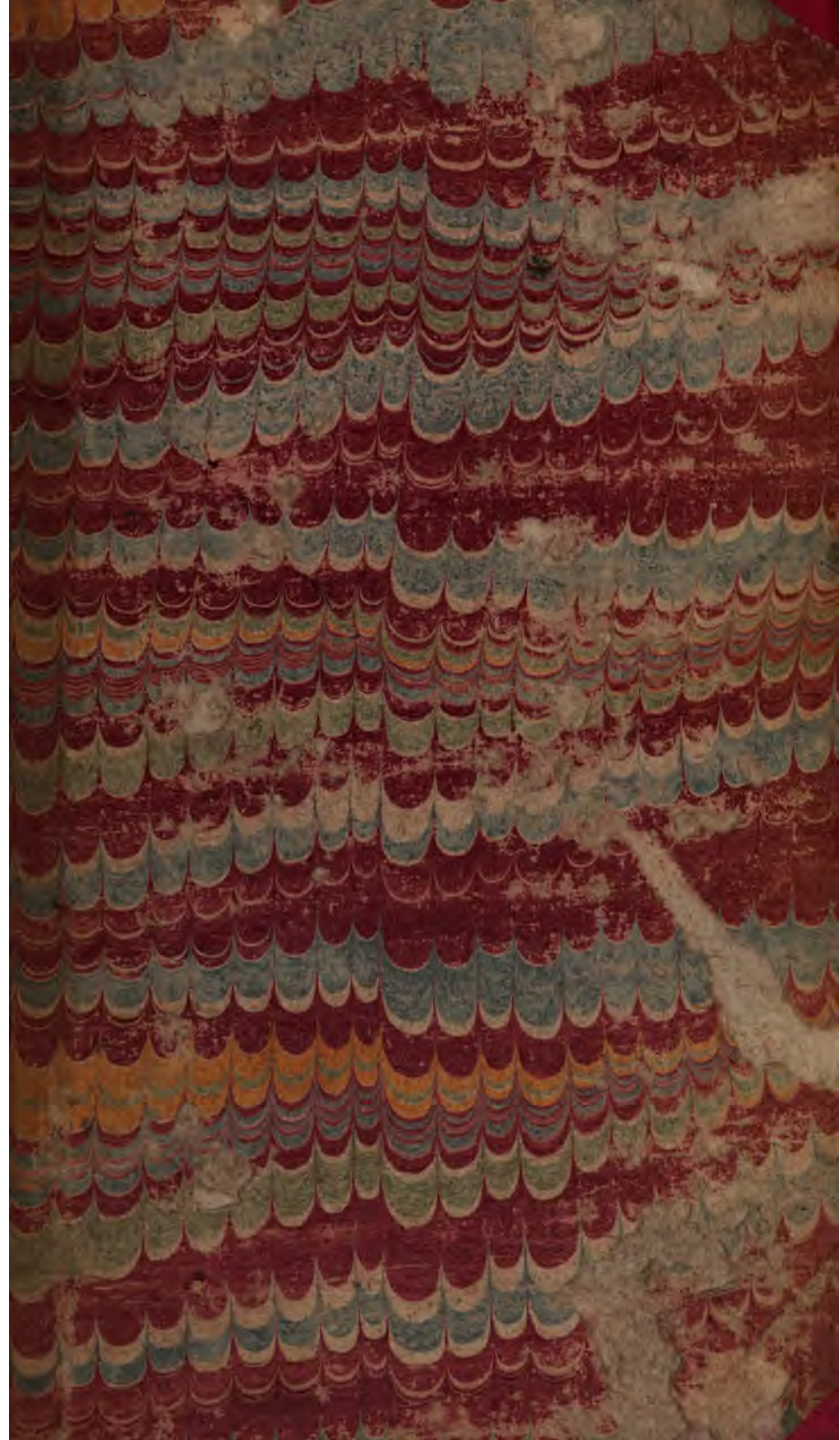

MENGELWERK.

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

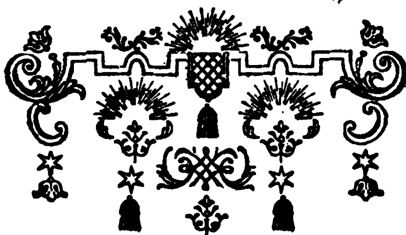
BENEVENS

MENGELWERK,

tot fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk.

Vierde Deels, Tweede Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXIV.

INHOUD

VAN HET

MENGELWERK.

Tot fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk, in het vierde Deels tweede Stuk.

HEt bestaan van een Opperwezen betoogd, door den Heer BOULLIER. Pag. 1

Historie van een Meisje, in 't wild opgewassen, in het Bos van *Songi*, gevonden. 11

Naauwkeurigheid der Jooden in 't bewaaren der Geslacht-registeren, tot op, en ook nog eenigen tyd na de laatste verwoesting van Jerusalem. 17

Aanmerkingen over het vermogen, 't welk men doorgaans onderstelt, dat de inbeelding van zwangere Vrouwen op haare vrucht in de Lyfmoeder hebbe. 24

—— —— over de vormbaarheid der Lichaamen, en bewys voor het Ydel daar uit afgeleid. 37

De oorsprong en natuur van Etter. 38

Proeve ter opheldering van Gods zedelyke Volmaaktheden in 't algemeen, en zyne Regtvaardigheid in 't byzonder. 41

Uitbreiding van het Gebed onzes Heeren. 49

Hoe gering menigwerven de Springveeren en Roersels zyn, waar door de voornaamste handelingen van 't Menschdom bepaald worden, door den Heer DE JUSTI. 52

De Historie der Spin; haar maaksel, bestaan, gevegten, voortteeling enz. 58

Schadelyke Uitwerkzelen van het Spaansch Groen of Koperroest. 64

Waarom een brandende Kears uitgaat, en een Dier sterft in een besloten Lugt. 70

Berigt wegens het Vernis daar de Chineesen meede verlakken. 76

INHOUD.

Hoe des Winters natuurlyke en versch ontlooke Bloemen te hebben, op wat dag men verkiest. 78

De beste wyze om veel Teer uit de Pynboomen te krygen. 79

Een merkwaardige Operatie op een gebroken Arm, door C. WHITE. 82

Zedekundige Wysbegeerte, door Don PAOLO FRISI. 85

Korte Beschryving van een Uurwerk, dat langs een hellend Vlak afdaalt, en van een ander dat langs een hellend Vlak opklimt. 99

Het karakter en gedrag van goede en kwaade Geneesheeren. 102

Een geveinsde Ziekte aan betovering toegeschreven. Door den Heer C. F. KUHN. 115

Beproefd middel tegen den dollen-hondsbeet, of hier op volgende Hondsrazerny. 117

Voorzegging wegens een Star, die in onze dagen is verscheenen, en weder verdwynen zal. 118

Proeve over den tydelyken rampspoed, welken den Christenen in Gods Woord gedreigd wordt. 121

Eenige byzonderheden wegens *Polen*; getrokken uit eên Brief van een Engelsch Reiziger. 128

Het karakter der Franschen, Duitschers, Nederlanders, Engelschen, Poolen, Rusfen en Turken, geschetst door den Heer DE REAL. 131

Kort berigt wegens het leven van den beroemden Heer DE MAUPERTUIS. 137

Byzonderheid wegens dien Heer. 140

Het zaad en zaeijen der Sparreboomen. 141

Het voordeel 't welk stoofpannen en andere keukengereedschappen van geslaagen en vertind yzer, boven de koperen hebben, door den Heer D'AXIMAY. 145

Zonderlinge bekwaamheden eener blinde Juffrouw in zodanige zaaken, daar het gezigt volstrektelyk toe schynt vereischt te worden. Door den Heer DE LA SAUVAGERE. 156

Om Inkt van Linnen en Papier weg te neemen. 159

Sabinus en *Olinda*, of de standvastige Deugd beloond. 160

Proe-

Proeve over de liefde tot Wereld, en het voldoen onzer wereldſche begeertens en lusten. 165
Eenige byzonderheden betreffende Zweeden, en deszelfs beroemden Vorst CAREL den XIIden. 171
Korte Levensbeſchryving van den Kardinaal ALBERONI. 177
Nieuwe Ontdekkingen, welke, door de hulp en het openbaar gezag van deeze of geene Mogenheid, gedaan, en de verbeteringen, welke, hier door, naar alle waarſchynlykheid, in meest alle weetenſchappen, gemaakt zouden kunnen worden. Door den Heer DE MAUPERTUIS. 183
Het zaeijen en onderhouden der Sparre- en Denne-boomen. 191
Verbeterde manier, om de Bloemen en Planten derwyze te droogen, dat men derzelver natuurlyke gedaante en kleuren behouden of herſtellen, en den reuk zelfs vernieuwen kan. 196
Proeve of? in hoe verre? en op wat wyze? het den Christenen vry ſta, ſchatten te vergaderen op Aarde. 201
Nieuwe Ontdekkingen enz. *Vervolg*. 207
Berigt der Tydrekenkunde van den Heer NEWTON, door den Heer VOLTAIRE. 216
Proeve aangaande de moogelykheid van het geneezen der Beenbreuken, lange na den gewoonen tyd van derzelver zamenwelling, door den Heer J. RUURHOFF. 220
Waarneming van een benauwde Keel, door verlamming. 229
Algemeene waarneemingen over den Slaap der Planten. 232
Nieuwe manier om Brand vaardig en kragtdaadig te bluſſchen. 235
Berigt van een verbeterden Watermolen. 239
De natuur en grondſlagen van den pligt der Dankbaarheid. 241
Nieuwe Ontdekkingen enz. *Vervolg*. 250
Bedenkingen en Waarneemingen over de Voortteeling van Menſchen en Dieren, door den Heer DE MAUPERTUIS. 257
Beſchryving van een byzonder en min bekend ſoort van Zywormen, welke in Maatſchappy met elkander leeven, en gevonden worden in den omtrek van *Geneve*, byzonderlyk by *Farges* in het Land van *Gex*, door den Heer DE BONS. 265

Zy-

Zyde gewonnen en Stoffen vervaardigd uit de *Apocynum* of Hondendood, door den Heer LA ROUVIERE. 268

Waarneemingen over den *Condor*, van Zuid America, door den Heer DE CONDAMINE. 269

Heilzaame uitwerking van de *Muscus* in eene vallende Ziekte, door den Heer JOSEPH VAN MASSA. 271

Van de Vlakken en Lichtjes, welken op het zien naar de Zon in het oog overblyven, door C. A. DE BERGEN. 272

Een Beeldtenis van een zelfde Voorwerp wordt van verscheiden menschen, op een gelyken afstand, onder verschillende grootte gezien. 276

Nieuwe Proeve, om de Godlyke zending van onzen Heere JESUS CHRISTUS te bevestigen. 277

Proeve over de Fabelen, door den Heer R. DODSLEY. 286

Van het gebied der Jesuiten in *Paraguai*, en van hunne verschillen met de Spanjaarden en Portugeezen, door den Heer VOLTAIRE. 293

Proefneemingen over het beteugelen van den al te weeldrigen groei der Vrugtboomen, om hun vrugt te doen draagen, door den Heer R. FITZGERALD. 299

Eene nieuwe manier om vogels met hunne fraaije vederen onbeschadigd te bewaaren. 302

Van het Vet in het menschlyke lichaam. 304

De weinige vorderingen en onzekerheid der Geneeskonst, door den Heer DE MAUPERTUIS. 315

De Dwaasheid der Hoogmoed, of Samenspraak tusschen *Semiramis en de Maagd van Orleans.* 318

Het ligtvaardig en liefdeloos oordeelen, in zynen aart, gevolgen en oorzaaken, beschouwd. 323

Redenvoering, welke den prys behaald heeft, volgens het oordeel van de Academie der Floraspelen, in het jaar 1763, *over de vraag*, welke manier van studeeren is voor Frankryk de voordeeligste? Door den Heer NAVARRE. 332

Proeve over de Fabelen. *Vervolg.* 344

Scheikundige Beschouwing van 't Ryk der Plantgewassen en Dieren. 349

Takschieting der Kwik, zonder eenig ander metaal 'er by te doen, door den Heer WALLERIUS. 356

Van

Van de vergiftigende uitwerking, en de oorzaak der kloots-wyze rondheid van de kleine looden Kogeltjes of Hagel, door *C. A. de Bergen*. 357
Beschryving van den Houthuis, door den Heer KALM. 359
Het behandelen van vroeg bloeiende Tulpen, door den Heer SIMMONDS. 362
De vrugtlooze Gelukzoeker. 364
De onmoogelykheid, om, zonder onderzoek, en genoegzaam begrip van zaaken te gelooven, en de daar uit spruitende billykheid, om allen menschen, altoos een vry onderzoek van den Godsdienst toe te staan, door den Heer JUSTUS VAN EFFEN. 367
Redenvoering, door den Heer NAVARRE. *Vervolg*. 383
Eenvoudig bewys, dat niet de Zon om den Aardkloot, maar de Aardkloot op zyn eigen as omwenteelt. 391
Scheikundige Beschouwing van 't Ryk der Plantgewassen en Dieren. *Vervolg*. 395
Van Steenen, welken buiten de natuurlyke wegen van de Pis geformeerd worden, door den Heer LOUIS. 404
Boeken welke op Aarde te maaken zyn. 408
Het Character van eene ledige en luije Huisvrouw. 413
De onmoogelykheid, om, zonder onderzoek, enz. *Vervolg*. 415
Nadere ontvouwing van de manier van Letteroefeningen, in de Redenvoering van den Heer NAVARRE voorgesteld. 428
Scheikundige Beschouwing van 't Ryk der Plantgewassen en Dieren. *Vervolg*. 442
Aanmerkingen over het maakzel van de Pisblaaze, door den Heer LIEUTAUD. 452
De wyze, waar op men de Terpentyn, Terpentyn-olie, gemeene Hars, Teer, en het Pik uit de Denneboomen, in Vrankryk, bekoomt. 454
Raadgeeving tot voorkoming van de ongelukken, die de Schepen dikwyl, door het weerlicht, overkomen, door W. WATSON. 455
Twee Brieven van GELLERT en RABENER. 458

De

De onmoogelykheid, om, zonder onderzoek, enz. *Vervolg en Einde.* 465

Nadere ontvouwing van de manier van Letteroefeningen, in de Redenvoering van den Heer NAVARRE voorgesteld. *Vervolg.* 473

Verhandeling over de Pragt. 483

Scheikundige Beschouwing van 't Ryk der Plantgewassen en Dieren. *Vervolg en Einde.* 492

Waarneeming van een vreemd Lichaam, in 't Gedarmte gegroeid, en door den Aars uitgetrokken. Door wylen den Heer MARECHAL. 498

Twee Brieven van GELLERT en RABENER. 499

Brief aan de Heeren Schryveren en Uitgeeveren der *Vaderlandsche Letteroefeningen*, met eene nevensgaande Lykklagte op den Heer E. W. HIGT. Door J. d. K. 503

Verhandeling over de duisterheid van 's menschen rede, en de verdorvenheden van den Christelyken Godsdienst. 509

Nadere ontvouwing en slot der Redenvoering van den Heer NAVARRE. 519

De mogelykheid van den Philosophischen Steen te vinden en de dwaasheid van 'er naar te zoeken, door den Heer DE MAUPERTUIS. 530

Een kind dat met een Helm op 't hoofd ter wereld kwam, door den Heer LANDEUTTE. 531

Beschryving van het Eiland *Teneriffa*, door JOHN LINDSAY. 533

Berigt van de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem. 539

MEN-

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

HET BESTAAN VAN EEN OPPERWEZEN BETOOGD,
Door den Heer BOULLIER.

HEt voortreffelyk ſtuk, 't welk wy heden onzen Lezeren, in onze Nederduitſche Taale, mededeelen, is de laatſte arbeid van wylen den Eerw. Heer BOULLIER, wiens verlies alle Beminnaars eener Redelyke Godgeleerdheid, ſchrandere Wysbegeerte, en fraaije Letteren met rede betreuren. Hy hadt het eerst in het Latyn opgeſteld, om naar den Prys te dingen, in de ſtigting van den Heere STOLP, en de Franſche overzetting, die hy 'er zelve van maakte, was, gelyk wy zeiden, het einde van zynen Letter-arbeid. De Heer BOULLIER, Zoon van den overledenen, heeft de overzetting van zynen Vader aan de Schryvers van het *Journal des Scavans* gezonden; „ en (gelyk deze, met regt, aan„ merken) dat men dit ſtukje als een naauwkeurig, duide„ lyk, en volleedig begrip van alles, wat weetenswaardig „ over dit allergewigtigst onderwerp gezegd is, kan be„ ſchouwen," en de eigenhandige overzetting van den Schryver zelve de eige waarde als het eerſte opſtel heeft; zo hebben wy geene zwaarigheid gemaakt, om het onzen Lezeren uit het Fransch mede te deelen, om dat wy het Latyn niet voor handen hadden. Wy verkiezen daarom te meer, om 'er ons vierde Deel mede te beginnen, om dat het niet ſlegts de grondſlag is van alle Zedekundige Verhandelingen, die wy in het vervolg hoopen mede te deelen, maar byzonderlyk ook, om dat ons een kort ſtukje over Gods zedelyke Volmaaktheden is toegezonden, 't welk wy, om dat het op een nieuwen trant geſchikt is, by de eerſte gelegenheid plaatſen zullen, al was het om geene andere rede, dan om Liefhebbers van een onzydig onderzoek gelegenheid te geeven, van hunne gedagten hier nader over te laaten gaan, en, zo zy verſchillende begrippen hebben, ons dezelve mede toe te zenden. —— Dus begint de Heer BOULLIER zyne Redeneering.

UIT HET BEGINZEL, DAT 'ER IETS BESTA, VOLGT ONVERMYDELYK, DAT 'ER EEN NOODZAAKELYK, EEUWIG, EN ONVERANDERLYK WEZEN ZY, 'T WELK VAN DIT HEELAL TEN EENEMAAL ONDERSCHEIDEN IS.

Het wyst zig zelve, dat het voorſtel, waar van men hier het betoog, of, om netter te ſpreeken, de ontzwagteling vordert, onderſtelt, dat 'er IETS beſta, om daar uit het beſtaan af te leiden van een noodzaakelyk, eeuwig, en onveranderlyk Wezen, het welk, door deze drie eigenſchappen, inderdaad onderſcheiden, en zelfs verſchillend zal zyn van alle wezens, of verzamelingen van wezens, daar men tegenſtrydige eigenſchappen in ontdekken kan; dat is te zeggen, (want wy moeten allen ſchyn zelfs van dubbelzinnigheid poogen te vermyden) van yder wezen, of verzameling van wezens, welke, uit hunnen aart, toevallig, aan veranderingen onderhevig, en ter eeniger tyd begonnen zyn te beſtaan.

Deze voorafgaande aanmerking is niet zo overtollig, als dezelve, in den eerſten opſlag, zou mogen voorkoomen aan verſcheide Lezers, die weinig gewend zyn aan die naauwkeurigheid, welke eigenlyk genoemde betoogingen vorderen, of weinig op hunne hoede tegen de ſtoutheid van dat ſoort van dwaazen, welke, onder den fraaijen naam van Wysbegeerte, eene algemeene twyffeling, of onzekerheid van alles poogen in te voeren.

Wy ſtellen dan, in weerwil van de allervolſtrektſte algemeene twyffeling, dezen onwraakbaaren ſtelregel, als den eerſten grondſlag onzer volgende onderzoekingen, ter neder, DAT 'ER HEDEN ten minſten IETS BESTA. Dus, by voorbeeld, weet ik, met eene volſtrekte zekerheid, dat ik VOOR EERST, die thans op het tegenwoordig gewigtig onderwerp peinze, wezenlyk beſta; ik weet dit hier uit zelfs, op de allervolkomenſte en overtuigendſte wyze, om dat ik peins, om dat ik denk, my zelven ken, en dus een inwendig gevoel heb van myn eigen aanwezen. Dit is dan eene allereerſte onmiddelyke kennis, welke zo weinig bewys van nooden heeft, als dezelve, door haare uiterſte klaarheid, daar weinig vatbaar voor is. Het is eene waarheid, die door geene Redeneering zekerder gemaakt, of op vaster grondſlag gezet kan worden, gelyk aan den anderen kant ook, geene Redeneering, of liever knibbelary, haar in 't allerminſte kan doen waggelen.

En,

En, met even dezelfde zekerheid, weet ik VERVOLGENS, dat ik eene zelfstandigheid, dat is te zeggen, een wezen ben, dat op my zelven besta; een wezen, gansch onderscheiden van millioenen anderen, die ik even duidelyk begrype hun eigen afzonderlyk bestaan te hebben, en even goed buiten my te kunnen zyn, als myn aanwezen van het hunne geenzints afhangt. Ik ken my zelven als het onderwerp van verscheide toevalligheden, eigenschappen, en verschillende wyzingen van bestaan; en het is zo zeker en waaragtig, dat ik, in hoedanigheid van wezen, dat my zelven voel en ken, eene afzonderlyke zelfstandigheid ben, dat het denkbeeld, 't welk ik van *zelfstandigheid* hebbe, van dat van *my zelven* is ontleend; dewyl ik volstrekt niets beter kan begrypen op zig zelven afzonderlyk te bestaan, dan *my zelven*.

EINDELYK verzeker ik my zelven ook, en 't is hier, dat ik gebruik begin te maaken van redeneeringen, dat 'er, buiten my, eene wereld, en eene verzaameling van verschillende wezens besta, welke zich aan myn geest ontdekken, door het geen men de indruksels der zintuigen noemt, door het gezigt, het gehoor, het gevoel enz. en ik oordeel met rede, dat die verscheidenheid van indrukselen en aandoeningen, die ik tegen myn wil en dank gevoele, en waar van ik zelve geenzints de oorzaak ben, andere oorzaaken buiten my moet hebben, welke zo verscheide zyn, als de uitwerkselen verschillend op myne ziel of zintuigen werken.

Ik besluit hier derhalven uit, dat 'er, buiten my, eene wereld, dat 'er *Elementen*, dat 'er Starren, Planten en Dieren zyn, naar alle de verscheidenheid van geslagten en soorten, welke alle deze lighaamen aan myne zinnen vertoonen; dat ik, by gevolge, zelve een zintuiglyk lighaam heb; dat 'er eene oneindige menigte andere lighaamen, mede al of niet zintuiglyk, zyn, welke op het myne verscheidenlyk werken; dat 'er, in dit Heelal, nog andere gelyksoortige menschen zyn buiten my, en derhalven ook nog andere geesten van den zelfden aart als de myne, welke zig als zodanig openbaaren en bekend maaken door de indrukselen, die zy op myne ziel maaken. Ik versta hier door zulke indrukselen, welke *hunne* zintuiglyke lighaamen op myn geest doen door middel van *myne* zintuigen; want hier staat wel op te letten; het zelfde beginzel, en dezelfde betrekking van oorzaak en gewrogt, welke my overreedt, dat 'er lighaamen buiten my bestaan, overtuigt my tevens, dat

'er ook geesten zyn, en de ééne dier besluiten kan niet zekerder zyn, dan de andere.

„ Nu valt dan de vraag, of ik hier uit, om dat ik zeker „ weet, dat 'er dingen in de Natuur bestaan, het aanwezen „ van een noodzaakelyk, onveranderlyk, en eeuwig We„ zen kan afleiden?"

Alvorens hier op te antwoorden, zo let ik op het denkbeeld, 't welk my deze drie eigenschappen vertoont, en ik zie, dunkt my, daar in duidelyk, dat dit drie onafscheidbaare eigenschappen zyn, welke de eene uit de andere geboren worden.

I. Het geen noodzaakelyk bestaat, is altoos het zelfde, het is geene verandering onderhevig, nog kan van de eene wyze van bestaan tot eene andere wyze overgaan; het wordt door het bedryf van andere wezens niet aangedaan, nog kan daar van afhangen; geene uitwendige oorzaak verandert, nog wyzigt, nog dryft het, nog kan het binnen zekere perken besluiten, of naar dezen, of geenen kant bepaalen. Het hangt van geen ding af, nog kan van het zelve lyden. Elk wezen daarentegen, dat niet door zig zelven, nog uit kragt eener inwendige noodzaakelykheid zyner Natuur bestaat, hangt van eenige uitwendige oorzaak af, waar van het zyn bestaan ontvangen heeft, en welke dit bestaan binnen zekere perken besluit. Hier door is het dus aan de werking dier oorzaak onderworpen, welke, door de verscheide indrukselen, die zy op het zelve maakt, en de op malkander volgende wyzingen, die zy 'er aan geeft, beurtwisselingen en veranderingen in het zelve te wege brengt.

II. Een Wezen, 't welk door zig zelven bestaat, of 't welk de rede en oorzaak van zyn bestaan in zig zelven heeft, kan nooit ondersteld worden niet te bestaan. Het bestaat derhalven volstrekt altoos, het vervult alle moogelyke duurzaamheid, het heeft geen begin nog einde, maar is eeuwig. Zodanig een wezen daarentegen, 't welk niet noodzaakelyk, of door zig zelv' bestaat, is zyn oorsprong aan een ander wezen verschuldigd; men kan het begrypen niet te bestaan, en gelyk men duidelyk een tyd begrypt waar op het nog niet was, zo kan men even gemaklyk onderstellen, dat het in het vervolg kan ophouden van te zyn. Zodanig een wezen derhalven vervult het begrip niet, 't welk wy van de eeuwigheid hebben, naardien deszelfs duurzaamheid bepaald wordt door die uitwendige oorzaak, welke het voortgebragt heeft, en men het zelve dus niet zonder begin of eeuwig kan begrypen.

Van

Van de befchouwing dezer eigenfchappen ga ik tot die van my zelven, of 't geen 'er in my omgaat, over. Wat ontdek ik? verandering, en eene geduurige opvolging van beurtwisfelingen. De opvolging van myne gedagten alleen, die dikwils tegen malkanderen aanloopen, en zo verfcheidene, ja ftrydige befluiten voortbrengen; de beurtwisfeling van de verfchillende ftaaten, daar ik my geduurig in bevinde, gelyk als van twyffeling, overtuiging, droefheid, blydfchap, zwaarmoedigheid of leevendigheid van geest, zonder dat ik dit alles kan regelen en bepaalen, of zelfs voorzien. Dit alles, zeg ik, overtuigt my ten vollen, dat myn aanwezen flegts toevallig is, dat ik van iets anders afhange, en onderworpen ben aan een of meer oorzaaken, welke op of in my werken, zonder dat ik het beletten kan. Die eene of meer oorzaaken ondertusfchen kunnen ook wel niet anders, dan eene verzaameling van toevallige zelfftandigheden zyn, hoedanige ik het HEELAL genoemd heb; en misfchien is dit wel die oorzaak, daar ik my toe bepaalen moet. Inderdaad ik bemerke, dat de indrukfelen, of de verfchillende werking der uitwendige lighaamen op myne zintuigen, alle myne denkbeelden veroorzaakt, en dus alle myne verfchillende gemoedsbeweegingen voortbrengt. Het is wel zeker, dat de tegen elkander over ftaande aandoeningen van blydfchap, droefheid, hoop, vrees, vermaak en fmart enz. duidelyk voortfpruiten uit de verfchillende gefteldheid der zintuigen en leden, den verfchillenden loop des bloeds, der vogten, en dierlyke geesten, welk alles door de uiterlyke voorwerpen veelal veroorzaakt wordt; waar uit ik derhalven geneigd zoude zyn te befluiten, dat die uiterlyke voorwerpen, waar van ik zo volftrektelyk fchyn af te hangen, dat die zelfftandigheden, die my omringen, de oorzaaken zyn, daar ik myne onderzoekingen toe bepaalen moet.

Maar ik bedrieg my grootelyks, en de minfte overdenking zal het gebrek van dergelyk een onbedagt befluit duidelyk aantoonen. Dit zigtbaare Heelal kan, in zekeren zin, wel als de oorzaak dier veranderingen en beurtwisfelingen worden aangemerkt, welke myne ziel in verfchillende plooijen zetten, en haar zo ongelyk aan haar zelve maaken, maar dit kan niet de *eerfte* nog *eenigfte* oorzaak daar van zyn. En zie daar de rede, welke dit ontegenzeggelyk bewyst. Het geen ik het HEELAL noem, is eene verzaameling, een *keten* van wezens, menigvuldig in getal, verfchillend van natuur, dikwils ftrydig met elkander, en waar van de tegen-

gestelde vermogens elkanderen maatigen, wyzigen en bepaalen. Die oorzaak, by voorbeeld, welke my de aandoening van koude geeft, is verschillende van die, welke my 't gevoel van warmte verschaft. De bitterheid van den alsem, en de zoetheid van den honing, spruiten by my niet uit dezelfde oorzaak voort: het geen my 't geluid doet hooren, is iets anders, dan 't geen my het ligt doet zien. Het geen my het denkbeeld geeft van een boom, is verscheiden van 't geen my dat van een paard of windmolen verleent; en die verscheidenheid van beeltenissen, aandoeningen, en indrukzelen, leidt ons natuurlyk, gelyk wy straks reeds hebben aangemerkt, om eene verscheidenheid van zelfstandigheden buiten ons te erkennen.

Zo 'er dan eene wereld buiten my bestaat, zo moet dezelve eene verzameling van bepaalde, veranderlyke en toevallige zelfstandigheden zyn, welke aan elkanderen verknogt, van elkanderen afhangende, door elkanderen bepaald, juist op dezelfde wyze bestaan, als ik zelve, en dus niet de ALLEREERSTE oorzaaken kunnen zyn dier verschillende aandoeningen, welke ik in my zelven ontwaar worde. Waar op ik derhalve dus redekavele: „ de wereld, „ die verzaameling van veranderlyke en toevallige zelfstan„ digheden moet zelve haar oorsprong aan een ander, en „ wel aan een eeuwig en noodzaakelyk bestaand Wezen, „ schuldig zyn, of zy zoude zonder oorzaak in wezen zyn „ gekoomen, 't geen ongerymd is." Vergeefsch zoude men dit duidelyk gevolg zoeken te ontwyken met te zeggen, dat misschien andere zelfstandigheden, welke moogelyk onzer kennis ontslippen, maar die egter ook toevallig en veranderlyk zyn, een merkelyken invloed kunnen hebben op die, welke wy zien, en dat deze hunnen oorsprong uit die hebben, zonder dat men hier om nog een noodzaakelyk bestaand Wezen behoeft te erkennen. Dus immers moet men tot eene oneindige opvolging van toevallige of tweede oorzaaken koomen, welke nooit eene eerste oorzaak uitmaaken kunnen; want in zoodanig eene eindelooze opvolging of keten van werkingen is yder gewaande oorzaak inderdaad een uitwerksel, om dat men geene oorzaak stelt, dan die van eene andere voorgaande noodwendig moet afhangen. Maar, zo yder byzonder uitwerkzel eene oorzaak vordert, hoe veel meer hebben dan alle uitwerkzelen te zaam genoomen, eene wezenlyke en werkende oorzaak noodig! naardien het onderstelde oneindige getal van opvolgende en onderschikte uitwerkzelen derzelver natuur van *uitwerkzelen*

in

in 't allerminste niet verandert, als welke noodwendig eene *oorzaak* buiten hen vereischt; en het is inderdaad eene blykbaare ongerymdheid te verdedigen, dat *één* gewrogt een oorzaak moet hebben, en dat duizend millioenen, of liever eene ONEINDIGE VERZAMELING van gewrogten, zonder oorzaak zyn voortgekomen. Verlang derhalven dien keten van oorzaaken en gewrogten, zo veel gy wilt, onderschik, vermeerder die toevallige werkende zelfstandigheden, zo lang het u behaagt, myne redeneering behoudt egter altoos haare volle kragt tegen u; dewyl het zo klaar is als de middagzon, dat dit saamenstel van toevallige wezens, waar in elk op zig zelven afhankelyk en veranderlyk is, en welke door geene natuurlyke noodzaakelykheid bestaan, of met elkander verbonden zyn, dat dit saamenstel, zeg ik, geene eeuwige, onveranderlyke, noodzaakelyk bestaande oorzaak kan uitmaaken; en dat 'er gevolgelyk, buiten deze verzameling van toevalligheden, nog een ander onbegonne Wezen moet bestaan, waar aan alle deze twede oorzaaken met derzelver uitwerkzelen haaren oorsprong verschuldigd zyn. —— Maar byaldien iemand zyne vermetele twyffelingen en buitenspoorige onderstellingen nog verder willende voortzetten, in het hoofd kreeg van staande te houden, dat dit Heelal moogelyk slegts een droom en verbeelding ware; en dat 'er misschien zulk eene verzameling van voorwerpen, oorzaaken, werkingen, gewrogten enz. niet bestondt, als men zig verbeelde te verneemen; misschien geene Aarde of Hemel, nog eenig lighaam in 't geheel gevonden wierdt, en met één woord, dat 'er ligtelyk geen andere geest, geene andere zelfstandigheid, dan myne ziel alleen bestondt, als waar van de hardnekkigste twyffelaar het aanwezen niet kan loogenen, om dat hy die bestaanlykheid zelve gevoelt, terwyl hy aan al het overige twyffelt; byaldien iemand, zeg ik, zyne buitenspoorigheid zo verre mogt voortzetten, zo zoude ons bygebragt bewys, wel verre van zyne kragt te verliezen, daar door niet dan te sterker worden, om dat het korter zoude zyn; dewyl het boven alles duidelyk en onwederspreekelyk is, dat ik, die zekerlyk geen droom of enkele waan, maar een wezen ben, dat met der daad besta; ik die my, met dit alles, gevoele zeer bepaald, afhankelyk, veranderlyk te zyn, en by gevolg slegts toevallig, en derwyze te bestaan, dat ik, zonder ongerymd- of onmoogelykheid ook *niet*-bestaan konde, gelyk ik my gevoelende op zekere wyze te bestaan, even gemakkelyk op eene andere wyze hadt kunnen bestaan: dat ik, zeg ik, zelve geenzints den

eersten oorsprong van myn ZYN in my zelven hebbe, maar door een noodzaakelyk Wezen moet voortgebragt zyn; het welk dan ook alle die aandoeningen, die ik gevoele, alle die denkbeelden, welke ik beschouw, het zy dan door uitwendige oorzaaken, of onmiddelyk door zyne magt in my hervoortbrengt; dat ik het gewrogt ben van een Wezen, het welk van die uitwendige oorzaaken, die ik my verbeelde te zien, te hooren, te voelen enz. (ingevalle zy metterdaad bestaan) even zeer onderscheiden is, als het oneindige, eeuwige, noodzaakelyke, onveranderlyke, van toevallige, veranderlyke, voorbygaande, en bepaalde dingen eindeloos verschilt.

Het kort begrip van ons bewys koomt derhalven hier op uit. „ Zo zeker als het is, dat ik besta, zo zeker is het ook, „ dat ik eene wezenlyke zelfstandigheid ben; — maar „ dat ik te gelyk egter veranderlyk zynde, en toevallig be- „ staande, van eene andere oorzaak moet afhangen; het „ zelfde inwendig gevoel, dezelfde allerduidelykste ge- „ waarwording overtuigt my van het één en ander. — „ En even zeker is het wyders, dat alles, wat zig, door „ tusschenkomst myner zintuigen, vertoont en openbaart; „ alles wat ik hoor, zie, gevoel, riek of smaak, met één „ woord, dit gansch Heelal veranderlyk is. — Maar alle „ byzondere veranderlyke zelfstandigheden, elk op haar „ zelve, en nog veel meer de geheele verzaameling van toe- „ vallige en veranderlyke zelfstandigheden, schoon men die „ verzaameling tot in het oneindige mag uitstrekken, moet, „ of zonder oorzaak bestaan, dat is te zeggen, uit niets en „ door niets in wezen zyn gekomen, 't welk de uiterste „ ongerymdheid insluit, of moet een noodzaakelyke, eeu- „ wige oorzaak, die uit kragt zyner eige natuur bestaat, en „ niet kan begreepen worden niet te bestaan, ten oorsprong „ van haar aanwezen hebben; het geen te bewyzen was."

Ik kan dit Vertoog niet beter besluiten, dan met het voorstellen van eenige gevolgen, welke uit de betoogde waarheid natuurlyk voortvloeijen.

EERSTE GEVOLG.

Gelyk het daadelyk bestaan der veranderlyke en toevallige dingen, ons tot het bestaan van een noodzaakelyk Wezen doet opklimmen, zo leidt ons die zelfde bedenking ook, om in dat noodzaakelyk bestaand Wezen alle bedenkelyke volmaaktheden te erkennen: want, behalven dat een wezen, 't welk niets van een ander ontvangende, alles in en door zig zelven bezit; het welk door de magt of wil van een

een ander tot geene wyze van bestaan bepaald, alles uit zig zelven haalt; en dus geene belemmeringen, geene bepaalingen in zyne daaden aantreffende, alles op de beste wyze kan en wil overleggen en doen; of, met andere woorden, alle bedenkelyke volmaaktheden bezit; behalven dit, zeg ik, zo is dusdanig een Wezen het Begin en de eenigste Oorsprong van alles, wat buiten het zelve kan bestaan, en moet derhalven niet slegts alle de verscheidene volmaaktheden, welke zig, in zyne schepzelen, vertoonen, als eerste Oorzaak en Schepper, op eene verheeve wyze in zig zelven hebben, maar ook alle volmaaktheden van alle moogelyke schepzelen bezitten, dat is te zeggen, van alle schepzelen, die hy mogt goedgevonden hebben, of nog mogt goedvinden voorttebrengen, waaruit derhalven blykt, dat dit noodzaakelyk bestaand Wezen oneindig is, en alle moogelyke volmaaktheden op de allerverhevenste wyze bezit.

TWEEDE GEVOLG.

Het betaamt het oneindig Opperwezen werkzaam te zyn, en onderscheide zelfstandigheden buiten Hem hervoort te brengen; dit blykt van agteren op de ontegenzeggelykste wyze; naardien dezelfde redeneering, welke uit het bestaan der schepzelen tot dat van den Schepper opklimt en besluit, tevens aantoont, dat de eerstgenoemde, de veranderlyke en toevallige schepzelen, namelyk, onderscheide zelfstandigheden van den onveranderlyken en noodzaakelyk bestaanden Schepper en gewrogten van Gods vingeren zyn. Eene dubbele waarheid, welke met een zelfden slag het *Systeme* van SPINOSA tevens om verre werpt, en de harsenschim van zyne eene algemeene zelfstandigheid aantoont.

DERDE GEVOLG.

De Schepping van het Heelal uit niets vloeit hier, als een derde Gevolg, van zelve uit voort, het geen dan te gelyk die gewaande onmoogelykheid wederlegt, welke de zogenaamde *Esprits forts* of *sterke geesten* ons tegenwerpen, en die zelfde waarheid, daar wy ons geen volledig denkbeeld van kunnen vormen, maar welke des niettegenstaande even zeker als onbegrypelyk is, op het allerkragtigste bewyst; te weeten, dat iets uit niets kan gemaakt zyn; of om my naauwkeuriger uit te drukken, dat het geen niet was, heeft kunnen beginnen te bestaan. De veranderlyke en toevallige wezens, inderdaad, welke ons omringen, de schepzelen in het algemeen leiden ons niet tot den eersten oorsprong en

Schepper, tot een eeuwig, onveranderlyk en noodzaakelyk wezen op, dan langs dezen weg alleen, omdat dit wezen de magt heeft van het schepsel, uit de enkele moogelykheid van bestaan, tot een daadelyk bestaan, dat is te zeggen, uit niets tot ZYN te doen overgaan.

VIERDE GEVOLG.

Het eeuwig, onveranderlyk, noodzakelyk wezen, de oneindige God, die alle moogelyke volmaaktheden bezit, (want deze denkbeelden koomen op een en 't zelfde uit) is een vrymagtig wezen, dat is te zeggen, heeft het vermogen van al, of niet, te kunnen werken, van op zodanige, of eene gansch verschillende wyze, te werken, in één woord, van zig te kunnen bepaalen, gelyk het hem behaagt; dit volgt weder onvermydelyk uit de betoogde waarheid, naardien het bestaan te geeven, aan het geen slegts moogelyk was, schepzels uit niets hervoort te brengen, en zulk eene Natuur en geene andere aan die schepzels te vergunnen, de allerduidelykste bewyzen van eene volkoome vryheid van werken zyn. Merk hier egter aan, dat deze vryheid, dat dit vermogen, waar door God alles kan doen, wat hem behaagt, waar door hy kan scheppen, of niet scheppen, waardoor hy alles kan bestieren, veranderen, schikken en wyzigen naar zyn welgevallen, met de noodzaakelykheid en onveranderlykheid zyner eige Natuur in geenen deele strydt! Men begrypt inderdaad zeer gemakkelyk, dat het noodzaakelyk en onveranderlyk Wezen, allerlei veranderingen in zyne schepzelen kan uitwerken, zonder zelve verandering te ondergaan; hy blyft steeds dezelfde, het zy hy schept of niet, of de voortgebragte zelfstandigheden op deeze of geene wyze schikt en bestiert. Ik zal verder gaan; men zoude t'onregt een Wezen oneindig en allervolmaaktst noemen, 't welk aan de ketenen eener blinde noodzaakelykheid, om zo te spreeken, gebonden, geen vermogen hadt, om dat gewaande noodlot te veranderen, maar het zelve onvermydelyk moetende volgen, inderdaad niet als de eerste bron en oorzaak van 't geen buiten hem bestaat, beschouwd zou kunnen worden. Ik durf zelfs zeggen, dat een dergelyk Wezen, wel verre van de vereischtens van oneindig en allervolmaaktst te bezitten, zeer verre beneden het denkbeeld zyn zoude, het welk men daar van heeft; en zodanig is de voorgewende eenige zelfstandigheid van *Spinosa*. Ik zou deze waarheid ligtelyk in helderer licht kunnen plaatsen, en ik zou dit met vermaak willen doen, byaldien ik my zelve niet had voorgeschree-

schreeven om my by myn onderwerp te bepaalen, een onderwerp, gelyk elk my gereedelyk zal toestaan, van het grootste belang, maar een onderwerp, moet ik te gelyk erkennen, waar van de opheldering en betooging my zo gemaklyk is voorgekoomen, dat, zo ik, met 'er my wel van te kwyten, aan de eene zyde op de goedkeuring van alle braave menschen mag hoopen, ik aan den anderen kant, wegens de geringe moeite, niet dan een maatigen lof kan verwagten.

HISTORIE VAN EEN MEISJE, DAT IN HET WILD OPGEWASSEN ZYNDE, IN HET BOS VAN SONGI, BY CHALONS IN CHAMPANJE GEVONDEN IS.

(*Historie d'une jeune fille Sauvage, trouvée dans les bois, a l'age de dix ans &c. publiée; par Madame H. T.*)

DE Fransche Mercurius van December 1731. maakte gewag van dit voorval op het oogenblik, om zo te spreeken, dat het gebeurde. Dit meisje heeft naderhand lange jaaren te Parys gewoond, en is daar onder den naam van Juffr. *Le-Blanc* bekend geweest. Zy leeft meene ik nog, en het is slegts eenige weinige jaaren geleeden, dat eene haarer vrindinnen, het verhaal, dat zy meermaalen uit haaren mond gehoord hadt, en waarvan wy onzen Lezer het kort begrip zullen mededeelen, in druk heeft uitgegeeven, gelyk wy hier agter ook een Brief van den bekenden Heer DE LA CONDAMINE, tot dit verhaal betrekkelyk, zullen voegen, om allen schyn van verciering voor te koomen; de zaak is inderdaad naar waarheid verhaalt, en schoon dit verhaal het aangenaame der nieuwigheid niet meer schyne te hebben, zal het den meesten onzer Lezeren egter nog onbekend zyn, en genoegzaame nuttige byzonderheden bevatten, om ons denkbeelden wegens den natuurlyken staat der Menschen, en de gewoone Levenswyze der Wilden op te helderen, en dus met vrugt tevens en vermaak geleezen te kunnen worden.

Het was in de maand September des jaars 1731. dat deze jonge Dogter, om Schemer-avond in het Dorp *Songi* kwam. Zy was barrevoets, en hadt het lyf met lompen en vellen van dieren gedekt, het hair onder een calotje van een gedroogde pompoen bestelpt, dat zy voor hoofd-dekzel ophadt, en haar aangezigt en handen waren zwart, als die van een Ne-

gerin. Zy was gewapend met een korten ſtok, die dik van onderen zynde, de gedaante van een knods hadt. Eenige Boeren, die haar eerst zagen, waren 'er bang voor, vlugtten in huis, en lieten een grooten bulhond op haar los, dien zy aanhitſten, en die met eene felle woede tegen haar aanſchoot, maar dien zy met eenen ſlag van haar knods dood ter neder velde. Na deze overwinning ging zy weder veldwaards in, klom op een boom, en ſliep 'er dien nagt gerust. Wylen de Graaf *d'Epinoy*, die toen in zyn Kasteel te Songi was, gaf order om haar aan te houden. Men ſtelde daar toe verſcheide listen in het werk, die telkens mislukten, zie hier de eene, die een beteren uitſlag hadt. Een vrouw, die een kind op den arm hadt, ging digt onder den boom langs wandelen; zy hadt twee visſchen en eenige wortels by haar, die zy aan de jonge Wilde liet zien, terwyl zy haar allerleie bewyzen van vrindſchap deedt. Het meisje liet eerst eenig wantrouwen blyken, maar zig door de vriendelykheid dezer vrouwe, en het lok-aas, dat zy haar vertoonde, allengskens winnen. Zy kwam van den boom af, en volgde de vrouw, die haar verder aftroonende, eenige mansperſoonen, die in eene hinderlaage op haar wagtten, gelegenheid gaf, om haar te vatten, en naar het Kasteel te leiden. Men liet haar eerst in de keuken gaan, daar zy eenig Gevogelte verneemende, 'er met eene woeste greetigheid op aanviel, en het zelve opvrat. Zy, die toen by haar waren, en haar met opmerking gade ſloegen, oordeelden, terſtond, dat de zwartheid van haar vel, niet natuurlyk ware; men nam 'er de proef van, men wiesch haar verſcheide maalen, en zy wierdt geheel wit, gelyk zy nog is. Haare duimen waren naar evenredigheid van het overige haarer handen ongemeen groot; haare handen zelve wel gemaakt, maar thans nog wat ontcierd, door de duimen, die ſteeds iets van hunne oude grootte gehouden hebben. „ Die groote duimen, (zeide zy naderhand,) en de ongemeene ſterkte, die zy daar in „ hadt, waren haar noodig geweest, geduurende dat zy in „ de bosſchen omzworf, omdat, als zy in een boom zat en „ in een anderen, die 'er digt by was, wezen wilde, zon„ der afklimmen, het zy om zig voor het verſlindend Ge„ dierte, dat 'er onder was, te beveiligen, of om andere „ redenen, zy, alsdan, haare duimen zettede op het eind des „ langſten taks van den Boom, daar zy in zat, al was dezel„ ve aan dat eind ſlegts een vinger dik, en zig dus met een „ grooten ſprong door de veerkragt des taks aangezet, even „ als een Inkhoorn in den anderen boom overwipte". Juf-

frouw

frouw *le Blanc* verhaalde, de taal magtig geworden zynde, by deze, nog verscheide andere byzonderheden van haare jeugd, die zy verzekerde zig zeer wel te erinneren. Zy hadt tot medgezellin in haare omzwervingen, eene andere Wilde van haare Sexe, maar die wat ouder was, dan zy? zy verlieten elkanderen nooit, dan eenige dagen voor haar aankomst in het Dorp Songi, zie hier ter wat gelegenheid en op wat wyze. Zy waren eene nabygelege rivier overgezwommen. Een Edelman daar omstreeks, dien men naderhand hoorde, de Heer *de Saint-Martin* geweest te zyn, ziende van verre twee zwarte hoofden op het water beweegen, namze vóor waterhoenders; en deed 'er een schoot op; gelukkig droeg zyn roer zo verre niet, en zy bleeven derhalven ongekwetst, maar door den slag verschrikt, dooken zy onder, en gingen wat laager te lande. Zy hadden eenige visschen in de handen, die zy onder het zwemmen gevangen hadden, haalden 'er aanstonds de ingewanden uit, die zy wegwierpen, maar de visch greetig opaten. Die maaltyd gedaan zynde, gingen zy verder landwaards in. De jongste vondt een Paternoster op den weg, dien iemand daar waarschynlyk vergeeten of verlooren hadt, zy vielen 'er beide met greetigheid op aan, maar onze Wilde die hem eerst gezien hadt en 'er naast by was, maakte 'er zig meester van. Dit scheen haare medgezellinne zo geweldig te spyten, dat deze haar een fellen slag met haar stok op de hand gaf, die zy, zodra zy zig hersteld hadt, met eenen anderen van haar knods op het voorhoofd der oudste derwyze betaalde, dat deze, buiten kennis, ter aarde viel, en in haar bloed lag te wentelen. De Paternoster was de buit der overwinning; zy maakte 'er brasseletten om haar handen van, en troostte zig met dit cieraad ligtelyk over dat ongeluk. Ten laatsten egter met medelyden over haare Gezellin vervuld, ging zy ylings eene kikvorsch zoeken, stroopte 'er het vel af, en plakte dat op het gewonde voorhoofd, om het bloeden te stelpen, en verbondt het verder met een reefje van den bast eens booms, dien zy 'er met haare nagelen afhaalde. Na dit verband scheidden zy zig van elkander af; de gekwetste ging naar de rivier, en men heeft 'er naderhand noit meer van hooren spreeken.

Dewyl dit kort voor dat Juffrouw *le Blanc* te Songi kwam, gebeurde, hadt zy het nauwkeurig onthouden; maar voor het overige hadt zy slegts een verward geheugen van dingen die langer voorleeden waren. Zy wist van vader, of moeder, of vaderland niets te zeggen. Zy erinnerde zig niet ooit te voren

voren huizen, maar ſlegts gaten in den grond, en een ſoort van hutjes, met ſneeuw overdekt, gezien te hebben. Zy voegde 'er by, dat zy dikwils in de boomen zat, het zy om zig voor Roof-dieren te beveiligen, het zy om van verre een prooy te ontdekken, die zy overmogt; en daar zy zig dan dikwils, als het beest onder haar bereik was gekoomen, uit de boomen onverhoeds op neder ſtortte, om voedzel te bekoomen. Zy meent tweemaalen met een Schip de Zee overgevaaren te zyn, en heeft eenig flaauw geheugen, dat zy, op zekeren tyd, uit het zelve eens in Zee geſprongen zy, om haar lyf door het zwemmen te bergen, en eenige kwaade behandeling, die zy vreesde, te ontwyken. Men vondt haar op een eiland werwaards men haar met de ſloep gevolgd was, weder, en bragt haar naar boord. Uit deze en andere byzonderheden meent de Schryfſter, het Vaderland der jonge Wilde, met eene taamelyke waarſchynlykheid te kunnen opmaaken; het welk zy meent in *Canada* te moeten zoeken. Maar dewyl men hiervan niets met zekerheid kan bepaalen, zal ik my in dat onderzoek niet inlaaten, en ſlegts nog kortelyk melden, hoe het verder met Juffrouw *le Blanc* afliep, nadat men haar te Songi gebragt hadt.

De Graaf *d'Epinoy* beſteedde haar by lieden van het Dorp in de kost, om haar daar eerst wat handelbaarer te maaken. Daar men de meeste moeite mede hadt, om haar in te veranderen, was het voedzel van raauw vleesch, visch en wortels, daar zy niet af te krygen was, omdat haar maag zig in den beginne geheel aan geene gekookte of anders toebereide ſpyze gewennen konde. Als de Heer *d'Epinoy* gezelſchap op het ſlot by zig hadt, liet hy haar gemeenlyk haalen, om zyne gasten met zyne jonge Wilde te vermaaken. Op zekeren dag, dat 'er eene groote maaltyd wierdt gegeeven, daar zy by tegenwoordig was, merkte zy op, dat 'er niets op tafel ſtondt, daar zy eenig werk van maakte. Zy vloog de Eetzaal derhalven uit, liep naar de graft, en kwam binnen korten te rug met haar voorſchoot vol kikvorſchen, die zy op de borden der gasten ſmeet, om dezelve eens regt lekker te onthaalen. Hoe verwonderd ſtondt zy te kyken, toen zy bemerkte, dat men op dit onthaal geenſints gezet ware, en zelfs een ſchrik en afkeer toonde van eene ſpyze, welke zy oneindig lekkerder keurde, dan iets van het geene 'er op tafel ſtondt.

De eerſte pogingen, die zy deedt, om zig aan wyn, en ſpyzen daar zout in kwam, te gewennen, deeden haar alle de tanden uitvallen; zy kreeg andere in derzelver plaats weder;

der, en gewendde zig naderhand derwyze aan het gewoone voedzel, dat haar maag thans niet anders, dan gekookte of bereide spyzen verdraagen kan, en zelfs heeft zy den uitersten afkeer van raauw vleesch.

Zodra de jonge Wilde wat menschelyker was geworden, bestelde men haar te Chalons in een Klooster, te weeten, by de zusters *de l'Hopital de St. Maur*; zy kreeg daar veelvuldige zwaare en langduurige Ziektens, die meer dan eens voor haar leven deeden vreezen. In den gevaarlyken staat, daar zy zig in bevondt, oordeelde men het raadzaam, om haaren doop te vervroegen, en men gaf haar de naamen van *Maria Angelica*; zo lang de Graaf *d'Epiney* leefde, spaarde hy niets aan haare opvoeding, en na deszelfs dood nam de de E. Heer *de Choiseul*, Bisschop van Chalons haare verzorging op zig. Hy liet haar in een Klooster gaan, en belastte een zyner Vicarissen met haar onderwys. Zy leefde daar verscheide jaaren, en hadt zelf eenige begeerte om het geestelyk kleed aan te neemen, maar zy liet dit voorneemen vaaren, omdat zy met geen bestendig genoegen verkeeren konde, by persoonen, die haar in haar wilden staat gekend hadden, en haar dit telkens op eene harde wyze deeden gevoelen. Toen de Koningin van Poolen, moeder der Koninginne, in den jaare 1737. bezit van Lotheringen ging neemen, zag zy onze jonge Wilde te Chalons, en op de gerugten, welke die Vorstin, van haar snel en ligtvaardig loopen, hoorde, begeerde dezelve, dat zy haar op de jagt verzellen zoude. Toen zy daar zig zelve in volle vryheid zag, gaf zy haar natuurlyke drift den vryen teugel, en rende, of liever vloog, met eene verbaazende snelheid. Zy liep de haazen en konynen in, greepze in den loop, en bragt ze met dezelfde snelheid aan de Koningin te rug.

Toen wylen zyne Hoogheid, de Hertog van *Orleans*, op zyn wederkomst van *Metz* door Chalons trok, wierdt Juffr. *le Blanc* hem vertoond. Die Prins hadt zo veel genoegen in haar, dat hy de betaaling van haar kostgeld aanstonds voor zyne rekening nam, en haar vier jaar daar na, na Parys deeda koomen, en in een ander klooster bestelde. (*) Naderhand is zy nog tweemaalen van woonplaats veranderd, (†) en zo lang

(*) Namelyk *aux Nouvelles Catholiques*, in de Straat *Sainte Anne*.

(†) Zy wierdt ziek in het Klooster *de la Visitation de Chaillot*, en wierdt toen overgebragt naar de *Hospitalieres* van de voorstad *St. Marceau*.

lang zyne Hoogheid leefde, steeds wel verzorgd; maar vreezende eindelyk na deszelfs overlyden, ten laste van het Klooster, daar zy toen in was; te zullen koomen, nam zy de aanbieding, die door eene haarer vrindinnen gedaan wierdt, om, namelyk, eene kleine kamer in haar huis te koomen betrekken, aan; „ waar zult gy op die kamer van leeven"? vroeg haar de Dame, die ons dit berigt van haare geschiedenis gegeeven heeft; waar op zy dit merkwaardig antwoord gaf, „ zoude God, (zeide zy), my van tusschen „ de wilde beesten, daar ik onder leefde, hebben weggetrok- „ ken, om my onder de menschen van honger te laaten ster- „ ven? ik heb geen uitzigt dan op hem alleen; maar hy is „ myn vader, en heeft my niet tot het Christendom ge- „ roepen, en zig zelven aan my bekend gemaakt, om my „ te verlaaten". Het is met dit aandoenlyk en voortreffelyk antwoord, dat de Schryfster het verhaal besluit; het overige van dit werkje dient meest om haare gissingen wegens het Geboorteland haarer Heldinne te staaven. Men vindt 'er inderdaad keurlyke aanmerkingen in, over de Wilden, die in het Noorden van Canada woonen, dog dezelve doen niets tot het byzonder oogmerk, dat wy thans bedoelden.

Brief van den Heer DE LA CONDAMINE, Lid van de Koninglyke Academie der Wetenschappen, *over het voorgaande Werkje en geval, geschreeven aan den Heer* P....

IK verneem, Myn Heer! dat ik voor den Schryver van een Werkje gehouden worde, het welk onder dezen titel is uitgekoomen *Histoire d'une jeune fille &c.* Het zelve is van eene Dame, die eene Weduwe is, welke digt by *Saint-Marceau* woont, en die dit meisje gekend, en na den dood des Hertogs van Orleans, haaren Beschermer, 'er genegenheid voor gekreegen hebbende, de moeite heeft genoomen, van haare geschiedenis in order te brengen, naar de antwoorden die zy op verscheide vraagen van haar gekreegen, en de verhaalen en bescheiden die zy bekoomen heeft van verscheiden menschen, welke de jonge Wilde, kort na haare ontdekking, gekend en gezien hebben. Die Dame heeft de eerste letter van haar naam op den titel gesteld, en het Werkje behoort haar wezenlyk. Al het deel, dat ik 'er in hebbe, is, dat ik eenige veranderingen in het handschrift, dat nog onder my berust, gemaakt, eenige byzonderheden uitgelaa-

ten

ten hebbe, die slegts op hooren zeggen steunden, en by de gissingen, die Mevrouw H..... maakt over de manier, hoe haare Wilde, met derzelver Medgezellinne, in Vrankryk gekoomen moge wezen, eenige gedagten en aanmerkingen tot verdere opheldering en meerder bewys heb bygevoegd; dat ik eindelyk het opzigt over het drukken van het geheele boekje gehad, en in het zelve de belangens van Juffrouw *le Blanc* behartigd heb; om haar en haaren toestand by braave en edelmoedige menschen bekend te maaken, en dezelve ter haarer onderssteuning aan te spooren.

Ik verzoeke UE. Myn Heer, deze myne Verklaaring gemeen te maaken, ter onderregting van hen, die my iets toeschryven, dat my niet behoort.

Ik ben enz.

LA CONDAMINE.

DE NAAUWKEURIGHEID DER JODDEN IN 'T BEWAAREN DER GESLACHTREGISTEREN, TOT OP, EN OOK NOG EENIGEN TYD NAA DE LAATSTE VERWOESTING VAN JERUSALEM.

OP het leezen van 't gezegde des schranderen Schryvers der *Verdeedigenge voor de Jooden*, onlangs medegedeeld, dat de Portugeesche en Spaansche Jooden in 't algemeen een denkbeeld hebben, *dat ze uit de Stamme van Juda gesprooten zyn*, (†) heeft het ons niet oneigen gescheenen den Leezeren deezer Letteroefeningen, eenige aanmerkingen over de naauwkeurigheid der Jooden in 't bewaaren der Geslachtregisteren, in vroegere dagen, onder 't oog te brengen: te meer daar 't nagaan hier van, gepaard met het bezef der onzekerheid van de Jooden in hunne Geslachtrekening, in onze dagen, ons van nuttigheid kan weezen, gelyk wy in 't slot deezer Aanmerkingen met een kort woord zullen doen zien.

Dat de Jooden door alle tyden zeer gewigtige reden hadden, om ten uiterste oplettende te zyn, op hunne Geslachtrekeningen; kan een ieder gereedlyk bemerken, zo dra hy een aandagtig oog vestigt op de natuur van hun Gemeenebest, en in 't Waereldlyke en in 't Geestlyke bestuur van dat Volk. Deeze toch was zodanig gesteld, dat ze noodwendig agt moesten geeven op hunne afkomst; aangezien zeer

(†) *Mengelwerk*, III. D. bl. 450.

zeer veele Wetten van dat Volk betrekking hadden, tot hunne verdeeling in ſtammen, geſlachten en huisgezinnen. Dit verbond een ieder om wel ernſtig agt te geeven op zyne afkomst, met zekerheid te weeten, tot welken ſtam hy behoorde, en duidelyk te konnen bewyzen, uit welk Geſlacht, en door welk huisgezin hy was voortgekomen: vermits zyn regt tot deeze en geene Bedieningen, Ampten en Erveniſſen hier op ſteunde, en hy in verſcheidene gevallen daar op had te letten, om die Wetten regt te konnen handhaaven, en naar derzelver eisch te handelen. By dit algemeene kwam nog, met opzigt tot het Koninglyke geſlacht van David in 't byzonder, dat de Godlyke belofte, aangaande het zenden van den Meſſias, op dat Geſlacht rustte. Uit hoofde hiervan was 't boven al hoognoodig de geſlachtlyst van Davids nakomelingen, door alle tyden, zorgvuldig te bewaaren, om, met de komſte van den Meſſias, op goeden grond te weeten wie tot het Geſlacht van David behoorde, en dus zeker te konnen gaan, dat hy, die zich den Meſſias noemde, waarlyk was voortgeſprooten uit een Huisgezin, dat van Davids Geſlacht afſtamde. Het gewigt der zaake eischte deeze oplettendheid van 't Joodſche Volk in 't algemeen, en van Davids geſlacht in 't byzonder.

Van hier ziet men ook allerwegen in de Heilige Schriften, dat het Joodendom zeer zorgvuldig was, om de Geſlachtregisters naauwkeurig in agt te neemen: dit blykt uit veele byzondere gevallen, die ons eene bepaalde melding der ſtammen, geſlachten en huisgezinnen geeven; midsgaders uit de tellingen en geſlachtregisteren des Volks, die breedvoerig aangetekend zyn. (*) —— Deeze Geſlachtregisters werden, volgens eene algemeene overlevering der Jooden, door de Regeering bewaard in de Vaderlyke Steden, daar 't Geſlachthuis geweest was; en dit kon met de uiterſte naauwkeurigheid geſchieden, tot op de gevanglyke wegvoering, eerst van Iſraël en vervolgens van Juda; doch in deeze omſtandigheden is 't niet vreemd, dat veele Geſlachtregisters verlooren raakten, die vervolgens met de wederkeering van deezen en geenen niet weder gevonden konden worden. Dit deed veelen, met hunne komst in Jeruſalem, wanneer men de geſlachten naar eisch onderzogt, hun regt verliezen, en verſteeken zyn van de vaste bezitting in 't Joodſche Land, waar

(*) Joz. VII. 16—18, 1 Sam. X. 20, 21. 2 Sam. XXIV. 9. 1 Kon. VII. 14, 2 Chron. II. 14, Joz. XIII—XXI. 1 Chron. I—IX.

waar in zy, die, door beter bewaaring hunner Geslachtregisteren, hunne afkomst konden toonen, naar de Wet deelden, volgens het berigt Ezra II. 59—62, en Neh. VII. 61—64. —— Met die wederkeering herstelde men de Geslachtregisters, zo veel mogelyk was, naar uitwyzen der schriften van Ezra en Nehemia; en zedert dien tyd bleef men zorgvuldig waaken voor deeze Geslachtregisteren; gelyk af te neemen is uit eenige plaatsen, die ons in laater tyd nog byzonderlyk het geslacht van zommige persoonen melden. (*) Trouwens de Talmudische en andere Joodsche Schriften leveren ons verscheidene voorbeelden, die ons bevestigen, dat de Geslachtregisters naauwkeurig bewaard werden, van 't geheele Volk te Jerusalem, en van de byzondere geslachten in de Vaderlyke Steden; waar benevens veele persoonen in 't byzonder zorg gedraagen zullen hebben, om die Geslachtregisters te bezitten, of over hun Geslacht in 't algemeen, of ten minste van hun Huisgezin in 't byzonder. Tot een staal hier van dient de volgende aanhaaling der plaatsen door *John Gill* deswegens bygebragt. (†) In den Talmud van Babylon leest men: „ *Simeon Ben Azzi* zegt, ik vond in Je-
„ rusalem een boek der Geslachtrekeningen, en daar in was
„ geschreven, *enz.*" In den Talmud van Jerusalem staat:
„ *R. Levi* zegt, zy vonden een Boek van Geslachtrekenin-
„ gen in Jerusalem, en daar in was geschreven, dat *Hillel*
„ *afstamt van David; Ben Jatzaph van Asaph; Ben Tzitzith*
„ *Haccesith van Abner; Ben Cobesin van Achab; Ben Calba She-*
„ *buah van Caleb; R. Jannaï van Eli; R. Chaijah van de kinderen*
„ *van Shephatjah; den zoon van Abital; R. Jose ben Rabbi Chel-*
„ *phetha van de kinderen van Jonadab, den zoon van Rechab; en*
„ *R. Nehemia van Nehemia den Tirshatha*". En nog eens komt voor in den Babylonschen Talmud: „ *R. Chanabar Cha-*
„ *nina zegt*, wanneer de Heilige en Gezegende God zyne
„ Schechinah doet wonen, doet hy die alleen wonen op de
„ geslachten, welker geslachtlyst in Israël is aangeschreven.
—— Overeenkomstig hier mede geeft Lucas ons een verhaal van de beschryving des Joodschen Volks, onder de regeering van *Herodes de Groot*, op het bevel van *Cæsar Augustus*; in gevolg van 't welke *sy alle gingen om beschreven te worden*, of wel, *om haer aen te geeven, een yegelick na syn eygen stad*, na zyne Vaderlyke Stad, van waar hy zyn geslacht rekende, en daar

(*) Tobia V. 11—20, Judith VIII. 1, 2.

(†) *J. Gill. in zyne Verkl. over Matth. I.* 13. confer. *J. Lightfooti Opera. T.* II. *p.* 247, 248.

daar 't Geslachtregister bewaard werd; gelyk zo ook *Joseph ging na Judea tot de stadt Davits die Bethlehem genaemt wordt, om dat hy uyt den huyse ende geslachte Davits was.* Zo spreekt die zelfde Euangelist van *Anna*, als *een dochter Phanuëls uyt de stamme Asar.* En dus wist ook Paulus te zeggen, dat hy niet alleen *een Hebreer* was, *uyt de Hebreen*, uit wederzydsche Hebreeuwsche Ouderen voortgesprooten, maar wel bepaaldlyk dat hy behoorde tot *de stamme Benjamin.* (*)

't Is waar, daar is 'er die willen, dat Koning *Herodes de Groot* de Geslachtregisters der Jooden ten vuure gedoemd en verbrand zou hebben, des men zedert dien tyd veel al onzeker geworden zou zyn, aangaande de Geslachtrekeningen: doch dit steunt alleen op het getuigenis van *Julius Africaan*, die, naar de aantekening van *Eusebius* het volgende geschreeven heeft. (†) „ tot dien tyd toe, [*tot de komst van* Hero„ des *op den throon*,] waren in des Lands bewaarplaatsen be„ waard geweest de Geslachtregisters der *Hebreeuwen*, en „ der genen, die hunne afkomst van Jodengenooten, als „ van *Achior* den *Ammaniter*, en *Ruth* de *Moabitische*, reken„ den, als mede van hen, die met de *Israëliten* uit *Egypten* „ waren gegaan, en zig onder hen gemengd hadden. Maar „ *Herodes* liet die Geslachtlysten verbranden, dewyl het ge„ slagt der *Israëliten* hem niet raakte, en hy aangepord werdt „ door de bewustheid zyner lage geboorte: menende dan „ edel te zullen schynen, wanneer niemand in staat was uit „ de openbare geslagtregisteren zyn geslagt op te maken tot „ aan de Aartsvaders, en de [oude] Jodegenoten, of tot die „ genen, die vreemden genoemd worden, en zig onder de „ *Israëliten* vermengd hadden. Enige weinigen, egter der „ zorgvuldigsten, hunne eige Registers, 't zy de namen in „ 't geheugen onthouden hebbende, 't zy uit afschriften, „ bezittende, roemen zeer op de geheugenis van hunne goe„ de geboorte; welke ze bewaard hebben". Wy hebben deeze plaats wat breeder aangehaald, nadien het zeggen van *Africaan* ons bevestigt, dat de Jooden hunne Geslachtregisters naauwkeurig bewaarden, tot den tyd van *Herodes de Groot*, en tevens doet zien, dat de *zorgvuldigsten* ten zynen tyde hier op nog agt gaven: maar wat aangaat zyn berigt van 't verbranden dier Registeren, door deezen Vorst, zulks verdient geen geloof. —— *Africaan* schreef dit in 't begin der

der-

(*) Luc. II. 3, 4, 36. Phil. III. 5.
(†) *Euseb. Kerkl. Gesch.* B. I. H. VII.

derde eeuwe, en de Joodsche Geschiedschryver *Josephus*, schryvende kort naa Jeruzalems verwoesting, maakt niet alleen geen de minste melding van zulk een geval, of eenige pooging deswegens, maar doet veel eer het tegendeel blyken, als hy spreekt van zyne afkomst, en de oplettendheid van 't Joodsche Volk omtrent het Priesterlyke Geslacht.

Met den aanvang zyner leevensbeschryvinge geeft hy ons een berigt van zyne afkomst, en zegt: (*) „deeze opvolging „ van ons geslacht heb ik alzo ter nedergesteld, gelyk ik de„ zelve in de openbaare tafelen beschreeven gevonden heb". In zyne Verdediging tegen *Apio* spreekt hy van de zorgvuldigheid omtrent het Priesterlyke geslacht op deeze wyze. (†) „ Hy die 't Priesterampt zal bedienen moet met eene vrouw „ van dit zelfde Volk huwen, en niet zien op geld noch eer, „ maar 't geslacht nagaan volgens de opvolging der Voorou„ deren, gestaafd door veele getuigen. En dit doen wy niet „ alleen in Judea, maar allerwegen, daar eene verzameling „ van ons Volk gevonden wordt, heeft deeze naauwkeurig„ heid plaats in de huwelyken der Priesteren: ik zeg in E„ gypten en Babylon en door de geheele waereld, alwaar „ zommigen van 't geslacht der Priesteren verspreid zyn; „ want de opschryvers zenden na Jerusalem, uit naam van „ den Vader, den naam der gehuwden, en der oude voor„ zaaten, midsgaders eenigen die zulks getuigen. Indien 'er „ een oorlog ontstaat, gelyk reeds meermaal gebeurd is, „ wanneer *Antiochus Epiphanes* in ons land viel, en *Pompe„ jus Magnus* en *Quintilius Varus*, en 't geen byzonder voor„ gevallen is in onze dagen, dan beschryven de overgebleeve„ ne Priesters nieuwe tafelen uit de oude, en bewyzen het „ geslacht der Vrouwen die overgebleeven zyn. Want zy gaan „ niet in tot de gevangenen, vreezende altoos voor de hu„ welyksvereeniging met vreemden. Het grootste bewys „ van deeze oplettendheid is, dat onze Priesters, zedert „ tweeduizend jaaren, kinderen uit de Vaderen in de aante„ kenschriften genoemd zyn. En indien 'er eenigen van de „ gemelden in overtreding gevallen zyn, zo wordt hun ver„ boden tot den altaar te naderen, of iets van den heiligen „ dienst te verrigten".

Dit bygebragte uit *Josephus* toont ten klaarste, dat, gelyk de Geslachtregisters bewaard werden in des Lands bewaarplaat-

(*) *Josephi Vita.* §. 1.
(†) *Joseph. contra Apionem L. I.* 7.

plaatſen, tot op den tyd van *Herodes de Groot*, volgens het berigt van *Africaan*, ze ook alzo, ten minſte in 't Priesterlyke, naar 't getuigenis van *Joſephus*, aldaar zyn bewaard gebleeven tot op de verwoesting van Jeruſalem, en dat men zelfs naa dien tyd nog zorg gedraagen heeft, om ze in bewaaring te houden, gelyk zo *Joſephus* dit zyn geſchrift geſchreeven heeft, omtrent dertig jaaren na Jeruſalems verwoesting. Daar ze nu zo zorgvuldig geweest zyn in 't Priesterlyke, kan men niet wel denken dat ze agtloos geweest zyn in andere geſlachten, nadien veele Wetten, als reeds gezegd is, daar toe betrekking hadden: vooral kan men zulks niet denken met opzigt tot Davids Huis, waar in zy de vervulling van Gods grootſte beloften verwagtten. Te meer, daar de Jooden dezelve, naar de aantekening van *Hugo de Groot*, „ zo hoog „ ſchatteden, dat ze ook, naa de verwoesting van Jeruſalem, „ in hunne ballingſchap, geen andere Patriarchen, dan uit „ het geſlacht van David, over zich aangeſteld hebben, wel- „ ken zy byna als Koningen gehoorzaamden, gelyk *Origenes*, „ *Epiphanius*, *Theodoretus* en *Chryſosthomus*, mitsgaders het „ gewag van 't gouden kroongeſchenk in 't Wetboek van „ *Theodoſius*, ons leeren" (*); het welk ons zeer duidelyk doet zien, dat de Jooden, nog lang na Jeruſalems verwoesting, naauwe agt ſloegen op de Geſlachtrekening van Davids Huis.

Edoch ſchoon men dus op goeden grond het naauwkeurige bewaaren der Geſlachtregisteren onder de Jooden, niet hebbe te bepaalen tot den tyd van Koning *Herodes*, maar 't zelve moge uitſtrekken tot op, ja zelfs tot nog eenigen tyd na de laatſte verwoesting van Jeruſalem; 't is egter gereedlyk te bezeffen, dat deeze oplettendheid der Jooden, naa den ondergang van hun Gemeenebest, en hunne verſtrooijing over den gantſchen Aardbodem, terwyl ze onophoudelyk hier en daar blootgeſteld waaren voor de bitterſte vervolgingen, onderdrukkingen en mishandelingen, van tyd tot tyd moeilyker werd. Daar men met het afloopen der Babyloniſche gevangeniſſe de Geſlachtregisters van eenige perſoonen vergeefsch zogt, kan men niet wel twyfelen, of daar zullen 'er, geduurende deeze verſtrooijing, in zo nadeelige omſtandigheden, nog meer verzworven zyn. Voegt hier by, dat op de verleende vryheid van Koning *Cyrus* en deszelfs Opvolgers, niet-alleen zy, die tot de Stammen van *Juda* en *Benjamin*, met die van *Levi* behoorden, maar ook, ten minſten eenigen, uit de tien Stammen wedergekeerd zullen zyn na 't Land hunner Vaderen, die zich vervolgens in 't Land hunner inwooninge onder de an-

(*) H. Grotii *Comment. in Matth. I.* 16.

andere Jooden vermengd zullen hebben. Dit moest, inzonderheid naa de verwoesting van Jeruzalem, in zo ongelukkige omstandigheden, als den Jooden eerlang begonden te treffen, en zy etlyke eeuwen beleefd hebben, de verwarring der geslachten natuurlyk hand over hand doen toeneemen; zo dat hunne Geslachtrekening allenskens twyfelagtiger en eindelyk geheel onzeker moeste worden. Dat dit ook het gevolg van hunnen elendigen toestand geweest zy, wordt ons niet duister aangeduid, door dat zeggen der Joodsche Meesteren (*); *van dien tyd af dat het Boek der Geslachten verlooren is, is der Wyzen kragt verzwakt, en het licht hunner oogen schemerig geworden:* het welk vooronderstelt, dat 'er reeds eenige tyd verloopen is, dat zy onzeker geweest zyn in hunne Geslachtrekeningen, gelyk het is in onze dagen; in welken geen Jood eene doorgaande rekening van zyn Geslacht kan maaken, noch met eenige zekerheid toonen uit welken Stam hy is voortgesprooten: inzonderheid daar de Stammen van *Juda* en *Benjamin*, (al stond men eens toe, dat 'er niemand van de tien Stammen onder hen was wedergekeerd) dermaate onder een gemengd zyn, dat ze, gelyk de bescheidenste Jooden gereedlyk erkennen, niet wel onderscheiden konnen worden.

Wanneer men dit alles nagaat, en tevens zyne gedagten vestigt op de komste van den *Messias*, den Vaderen toegezegd, vindt men waarlyk reden, om zich te verwonderen over de wysheid van Gods albestuurende hand, ook in dit opzigt. God voorspelde voor veele eeuwen door zyne Propheeten (†), *dat Vorst Messias tot zynen Tempel zou komen, voor dat Jeruzalem en het Heiligdom verdorven werd; dat hy zou voortkomen uit Bethlehem Ephrata, en wel, dat hy 't zaad van David zou zyn, en uit deszelfs lyve voortkomen.* Als God dit alles zo uitdrukkelyk bepaalde, was 't ongetwyfeld, om deeze kenmerken den nakomelingen te doen dienen tot zekere tekens, waar aan zy den Messias, wanneer hy verscheen, zouden konnen erkennen: gevolglyk eischte ook zyne Wysheid, dat hy gestadig zorg bleef draagen, om alle die dingen te bewaaren, waar van deeze kenmerken afhingen. Dit heeft hy ook een langen tyd gedaan; in 't midden van alle de wisselvalligheden van 't Joodsche Gemeenebest is alles in dien staat gebleeven, dat deeze kenmerken zonder moeite van ieder oplettenden nagegaan konden worden, tot op dien tyd dat *Jesus*, die betuigde de *Messias* te zyn, door de Jooden aan den Stadhouder der

(*) *In Pesachim fol. 62, citante Buxtorfio in Lex. Talm.* col. 202.
(†) Mal. III. 1. Dan. IX. 24—27. Micha V. 1. Sam. VII. 11—16.

der Romeinen is overgeleverd, en door deezen aan 't kruishout geklonken. Maar weinig jaaren naa dien tyd verandert de gantsche staat van 't Gemeenebest der Jooden in diervoege, dat alle deeze tekens van langzaamer hand verdwynen. Jerusalem, de Tempel, Betlehem is verwoest; het Joodendom is uit hun Land verdreeven; het onderscheid van Stammen, Geslachten en Huisgezinnen, naar de Geslachtrekening der Vaderen, is verlooren; des de kenmerken van den *Messias*, wanneer hy nu eerst verscheen, niet te vinden zouden zyn; zo dat die kenmerken vrugtloos voorspeld zouden weezen; het welk van den alwyzen God geenszins te verwagten is. Veel eer leidt ons het bezef hier van tot het denkbeeld, dat God dit alles zo wyslyk bestuurd heeft, ten ontegenzeggelyken bewyze, dat de *Messias* reeds verscheenen, en *Jesus* waarlyk die langbeloofde *Vorst* is; tot op wiens komst die kenmerken gebleeven zyn, en naa wiens dood zy eerlang, als voortaan niet meer van zo byzonderen dienst, een einde genomen hebben.

AANMERKINGEN OVER HET VERMOGEN, 'T WELK MEN DOORGAANS ONDERSTELT, DAT DE INBEELDING VAN ZWANGERE VROUWEN OP HAARE VRUCHT IN DE LYFMOEDER HEBBE.

IS 'er waarlyk zodanig eene uitwerking van de Inbeelding der zwangere Vrouwen op haare vrugt, als men gelooft, en zyn hier aan die vlekken, die men op verscheide plaatsen van der kinderen lighaamen verneemt; zyn hier zo veele mismaaktheden, als haazemonden, dubbele leden, uitgewassen, enz. welke men zo mildelyk op rekening dier Inbeelding stelt, waarlyk aan toe te schryven? De Heer BLONDEL heeft in zyn kort, maar uitmuntend Werkje over dit onderwerp, het tegendeel van deze aangenoome Volks-dwaaling, wat zeg ik, van dit wanbegrip zo veeler Geleerden, ten duidelykſten aangetoond. En wy zullen naar zyn geleide eenige aanmerkingen en bewyzen hier tegen bybrengen, die wy denken, dat genoegzaam zullen wezen, om elk onpartydig en oplettend Lezer uit deze lastige dwaaling te regt te brengen.

Het is buiten allen tegenspraak zeker, dat de vrugt in de Lyfmoeder eene afzonderlyke *circulatie* van bloed en vogten hebbe, en alle de noodige Levens-werkingen zelve verrigte; dat zy op haar zelve, om zo te spreeken, besta, en niet anders met de Lyfmoeder verbonden zy, dan omtrent op de eige wyze, als de planten met den grond, daar zy in groeijen, en

daar zy, door middel haarer wortelen, de sappen uit ophaalen; zó zuigt de vrugt door middel van eene menigte vezelen, waar mede zy aan de Lyfmoeder vast, en die onder den naam van *Placenta*, moerkoek, en Nageboorte bekend is, de sappen, die zy tot haar bestaan en groei van nooden heeft. Zynde derhalven dus een wezen, dat op zig zelven bestaat, en waar in de *Circulatie* uit de Moeder geenzints doorloopt of overgaat, zo blykt hier uit reeds ten duidelyksten, dat 'er geene gemeenschap zy van 's Moeders verbeelding op haare Vrugt, en dat de enkele gedagten van deze geen indruk op het lighaam van haar kind kunnen maaken. Niets is derhalven belaggelyker, dan zig te verbeelden; dat de zotte invallen en misselyke harsenschimmen eener grillige Vrouw, varkens-hoofden, kalfsvoeten, apen-staarten, tekens van allerhande ooft, en ik weet niet wat al, zou kunnen scheppen, meerder leden aan haare Vrugten geeven, of dezelve ongeschikt en wanstaltig maaken. Inderdaad, zo dit ongegrond gevoelen by ongeluk waaragtig ware, wat zoude 'er van het Menschdom tog geworden? In het beloop van vyf of zes geslagten, zoude men allerwegen niets dan monsters zien; want geene Vrouwen zyn 'er genoegzaam, welke, geduurende haare zwangerheid, niet op zommige dier voorwerpen met een byzonderen aandagt staaren, en zy doen het zelfs te meer, naar maate zy het minder behoorden te doen, dat is te zeggen, naar maate zy zig van de kragt haarer inbeelding op haare Vrugt meer verzekerd houden; ongelukkige kinderen, wier Moeders op aapen, ezels, of kalkoensche haanen met aandagt keeken! De eene zouden groote stukken vleesch, die aan het uiterste hunner neuzen hingen, met hunne geboorte ter wereld brengen; de andere zouden lange staarten aan de billen hebben, of met Midasooren te voorschyn koomen. Maar nogmaals, waar zoude het dus met het Menschdom heen? en wat zoude 'er van die Wet geworden, welke de Natuur nopens de verschillende geslagten der Dieren, en de eenpaarigheid, welke altoos onder die verschillende geslagten gevonden wordt, zo heilig onderhoudt?

Daarenboven is het duidelyk te bewyzen, dat alle die mismaakte schepzels, welke men monsters noemt, alleen mismaakt of verminkt zyn door natuurlyke oorzaaken, welke men aan de gewoone wetten der beweeging, en niet aan de uitwerkzelen der verbeelding toe moet schryven. Om hier van overtuigd te worden, behoeft men slegts den oorsprong en groei van de Dieren in het algemeen na te gaan, en de verscheidene *Systemata*, welke eenige groote Mannen daar omtrent hebben voor-

gesteld, met aandagt te overweegen. —— Laat ons met het *Systema* van HARVEY beginnen.

„ Die Wysgeer, die zyn naam door de ontdekking van den „ omloop des bloeds onsterffelyk heeft gemaakt, is de eerste, „ die de eigenlyke plaats daar het kuiken in het ei geformeerd „ wordt, heeft waargenoomen. —— 't Is die zelfde Waar- „ neemer ook, die gevonden heeft, dat alle Dieren, zonder „ uitzondering, uit een ei geboren worden, en dat gevolge- „ lyk het wanbegrip, als of 'er iets levendigs uit de enkele „ verrotting te voorschyn zoude koomen, ten eenemaal dwaas „ en beuzelagtig is. REINIER DE GRAAF voltooide dit *Systhe-* „ *ma* van HARVEY, en bevestigde het met veele proefnee- „ mingen. Hy bewees niet alleen, dat de eyeren de eerste en „ waaragtige oorsprong van alle Dieren, zo wel eyer- als le- „ vend-baarende, zyn, maar dat zy ook wezenlyk in de bal- „ len der Vrouwen reeds voor de ontvangenis bestonden, en „ bevrugt worden in de trompetten van' *Fallopius*, van waar „ zy tot op den grond der Lyfmoeder nedervallen. LEEUWEN- „ HOEK heeft deze verborgenheid der Natuur op eene ver- „ schillende wyze verklaard; hy heeft eene oneindige me- „ nigte Diertjes in het manlyk zaad ontdekt, waar in zig „ honderd-duizenden wormpjes, dié naar kleine padjes gely- „ ken, tot verbaazing des aanschouwers, al zwemmende laa- „ ten zien. Die wormpjes zyn zo klein, dat eenige millioe- „ nen naauwelyks de grootte van een zandkorrel beslaan, „ wiens middellyn slegts het honderdste gedeelte van een duim „ uitmaakt. —— Het is klaar, dat die Diertjes volstrekt noo- „ dig zyn om de vrugt te formeeren; want men heeft waar- „ genoomen, dat iemand, in wiens zaad zig dezelve niet ver- „ toonden, niet bekwaam ware om kinderen te teelen, schoon „ hy 'er anders, in allen opzigte, gezond, sterk en welvaa- „ rend uitzag. —— Die ontdekking schynt in den eersten „ opslag het *Systhema* van DE GRAAF omver te stooten; —— „ maar men kan dezelve, gelyk Doctor GARDENER gedaan „ heeft, zeer wel overéén brengen, als men onderstelt, dat „ het ei in de Vrouw het Nest is, daar één dier kleine Diertjes „ in trekt, om 'er zyn eerste voedzel uit te haalen, en waar „ mede het zelve in de Lyfmoeder koomt. —— Zie daar der- „ halven de drie gemeenste verklaaringen van de *generatie*; — „ welke alle drie hier in overeenkoomen, dat de Vrugt in zyn „ geheel en met alle deszelfs leden reeds vooraf bestondt, eer „ dezelve in de baarmoeder ontvangen wierdt; en waar op ik „ derhalven deze vraagen mag voorstellen: *voor eerst*, door „ wat middelen de Inbeelding der Moeders, zonder derzel-

„ ver

„ ver kennis of toeſtemming, ja tegen derzelver wil en goed-
„ vinden aan, in één oogenblik, de trekken der Vrugt, welke
„ dezelve reeds voor de ontvangenis hadt, kan vernietigen —
„ en op het zelfde tydſtip nieuwe deelen, met andere geledin-
„ gen, ſpieren, aders, klieren, ſlymvaten enz. te voorſchyn
„ brengen, gelyk wy menigwerven zien in de geboorte van
„ monſters, wier gedaante of lighaams-trekken geheel vreemd
„ zyn aan de verbeelding der Moeders, welke onderſteld
„ wordt dezelve voortgebragt te hebben. *Ten anderen*, zo het
„ gevoelen van *Leeuwenhoek* of *Gardener* gegrond zy, met
„ wat regt wordt dan de Inbeelding der Moeder geoordeeld
„ invloed en vermogen te kunnen oeffenen op de Vrugt, die
„ uit een vooraf beſtaand diertje groeit, die dus geheel op
„ zig zelve beſtaat, en met de inbeelding der Moeder niets
„ te maaken heeft."

Eene gewoone, en inderdaad wettige rede, om een Philoſophiſch of Natuurkundig *Systhema* te verwerpen, is, dat men van tyd tot tyd door de gegronde tegenwerpingen, die 'er zig tegen opdeeden, is verpligt geworden, om 'er veranderingen in te maaken, en het zelve op eene verſchillende wyze te plooijen. Die geduurige, zogenaamde, verbeteringen verſchaffen een onweêrſpreekelyk bewys, dat zodanig een *Systhema* op geene vaste gronden eener duidelyke Rede en onloogenbaare ondervinding rust, maar, even als een gebouw zonder *fondament*, op den minſten ſchok omverre valt. Maar geen begrip is 'er mogelyk, daar, van alle tyden af, zo veele en geduurige veranderingen in gemaakt zyn, als dat van de kragt der Inbeelding van zwangere Vrouwen op de Vrugt, die zy draagen. „ En het is onmoogelyk, dat dezelfde
„ bewyzen of proefneemingen, welke men in dezen bybrengt,
„ verzekeringen kunnen begunſtigen, welke regelregt tegen
„ elkanderen overſtaan. —— Ik erken, dat men in onze eeuw
„ het eenig en onbepaald vermogen der Inbeelding op de Vrugt
„ in het brein der Moeders plaatst, en ik verwonder my, dat
„ onze Vrouwen dit zo goedſchiks erkennen, en de zwakheid
„ hebben, van zig, tegen rede en ondervinding aan, met een
„ ſchuld te belasten, welke haarer Sexe waarlyk niets minder
„ dan voordeelig is. Met dit alles egter weet men, dat ver-
„ ſcheide beroemde Schryvers beweerd hebben, dat de ver-
„ beelding van de Mannelyke Kunne, onder alle Dieren in
„ het algemeen, zo wel invloed hadt op de kleuren van de
„ Vrugt, als die van de Vrouwelyke Sexe. *Men oordeelt*, zegt
„ PLINIUS (*), *dat de verbeelding van beiden*, het Mannetje
„ na-

(*) *Hist. Nat. L. VIII. C. XII. Cogitatio utriusque animum ſubito transvolans, effingere ſimilitudinem aut miſcere existimatur.*

„ namelyk en het Wyfje, *de ziel schielyk doorvliegende, de ge-*
„ *lykenis van het Dier voltooit.* Zommigen hebben het kind
„ mede in het complot gebragt, —— en beweerd, dat des-
„ zelfs verschillende staat en gesteldheid eene toevallige oor-
„ zaak voor de Moeder, en als een regel zy, om haar te on-
„ derregten wegens het geen heilzaam of nadeelig zy. ——
„ Anderen, nog ligtgelooviger, waanen dat de éene verbeel-
„ ding, zelfs in bejaarde menschen, onmiddelyk op de an-
„ dere zoude kunnen werken, en zommigen hier door het
„ vermogen hebben, om anderen, die eenige mylen van hen
„ af waren, ziekten op het lyf te jaagen. Zy vergelyken de
„ Verbeelding by een Magneet, welke haare werkzaamheid
„ en invloed tot verre buiten haaren omtrek uitstrekt. Hoe
„ belaggelyk dit gevoelen zy, PARACELSUS egter, en ver-
„ scheide anderen met hem, hebben het verdedigd, en 't is
„ in der waarheid net even gegrond, als de onmiddelyke wer-
„ king van 's Moeders verbeelding op haar kind, om dat 'er
„ net dezelfde, dat is, geene gemeenschap tusschen is.

„ Even eenpaarig is men wegens den tyd, wanneer die
„ laatste verbeelding begint te werken. De ouden beweeren,
„ dat die kragt reeds op het oogenblik van de gemeenschap,
„ of *receptio seminis*, begint; het getuigenis van *Plinius* kan
„ dit bewyzen. (*) Maar een Schryver van onze eeuw (†) is
„ van gedagte, dat de verbeelding niet beginne te werken,
„ dan na dat de Moeder leven van haare Vrugt begint te voe-
„ len. De meeste hedendaagschen egter stellen, dat dezelve
„ van het eerste oogenblik der ontvangenis, tot op de baaring
„ toe, werke, zonder dat zy het der moeite waardig oordee-
„ len, van ons te berigten, waar die deelen blyven, daar de
„ verbeelding het kind in de lyfmoeder van berooft, of waar
„ dezelve die groote klompen vleesch van daan haale, daar zy
„ 't zelve meê mismaakt."

Deze tegenwerping smyt inderdaad het gevoelen der Inbeelding onherstelbaar omverre, en snydt alle spitsvinnigheden éensklaps af voor die geesten, die zo gaarne wonderen vinden in het geen slegts natuurlyk is. Zo de enkele inbeelding der Moeder een kind van vyf, zes, zeven of meer maanden van een zyner ledemaaten kan berooven, waar blyft dan de stoffe, het vleesch, spieren, been enz. waar uit dit lid bestondt? En om-

(*) —— *in qua creduntur multa fortuita pollere, visus, auditus, memoria, haustæque imagines sub ipso conceptu, l. c.*

(†) *Dr.* Turner's *Defence of the XII Chapter of the I. Part of a treatise de morbis cutaneis, p.* 142.

omgekeerd; zo de enkele Inbeelding der Moeder een grooten klomp vleesch op eenig gedeelte des lighaams van het kind kan plakken, of het zelve van een derden arm of been, of tweede hoofd voorzien, waar vindt tog dezelve de stoffen, om die leden uit te maaken? heeft zy, even als het Opperwezen, het vermogen van te scheppen? zullen dan Wysgeeren, die met zo veel regt beweeren, zal het gemeen, dat zo heilig gelooft, en volkomen overtuigd is, dat uit Niets, Niets kan voortkoomen, in dit geval alleen dien onwrikbaaren grondregel verlaaten, of aan der Vrouwen inbeelding eene magt toeschryven, welke den Schepper alleen behoort? Eene Vrouw heeft een grilligen trek om een kalfsschenkel te eeten, men voldoet haaren lust niet ras genoeg, en ziet! aanstonds groeit 'er, van zelve, zonder oorzaak, welke dit kan voortbrengen, zonder stof, daar het uit gemaakt kan worden, aanstonds, zeg ik, groeit 'er op de borst van een welgemaakt kind een grooten klomp vleesch, welke de gedaante heeft van een kalfsschenkel. Dit is maar een gemeen wonderwerk van de vermogende inbeelding der zwangere Vrouwtjes; daar zyn duizend anderen van gelyken aart en nog *miraculeusser* by te brengen, die even onweerspreekelyk als het gemelde geval bewyzen, dat eene Vrouw, geduurende den tyd haarer zwangerheid, alle haare lusten en grillige verkiezingen schroomeloos mag, ja zelfs onverhinderd moet boeten. —— Dit is in der waarheid een voornaame grondslag van het gevoelen, dat wy wederleggen; dog laat ons die aanmerking daar laaten, en eene fraaije byzonderheid, welke ons van een eerwaardig Geneesheer, met veele deftigheid, wordt verteld, en ten bewyze bygebragt, eenvoudig voordraagen; want dezelve te weêrleggen, zal niet zeer van nooden wezen.

„ PHILIPPUS MEURS, Pronotaris van den Apostolischen Stoel, hadt eene zuster, die in alle de leeden haares lighaams welgemaakt, maar ongelukkig zonder hoofd geboren was, in plaats van het welke zy twee schulpen, even als die van een mosfel hadt, welke zy kon openen en sluiten naar welgevallen, en door middel van welke men dit Mosfel-meisje met een lepel voedde. De oorzaak van dit wonderbaar verschynzel was, omdat haar moeder, terwyl zy van haar zwanger ging, op de vismarkt koomende, daar mosfelen zag, en 'er sterk op belust wierdt, zonder dat 'er gelegenheid was, om die lust op 't eigen oogenblik te voldoen. De zuster van *Philippus Meurs*, Mejuffrouw Mosfel, leefde in deezen monsterlyken staat tot den ouderdom van elf jaaren, toen op zekeren morgen „ haare

„ haare schulpen, misschien met meer graagte, dan naar „ gewoonte openende, floot zy dezelve, toen men haar eeten gaf, met zulk een kragt tegen de lepel aan, dat de „ schaalen braaken, en zy van deze wonde aanstonds stierf. „ Eene zeldzaame geschiedenis waarlyk, een mosfel met pap „ en met een lepel te voeden. — Doctor TURNER, egter, „ om den Lezer wegens de moogelykheid van dit geval te „ overtuigen, — brengt het voorbeeld by van een kind, „ dat hy gezien hadt, en dat met een vleezig, of liever „ kraakbeenig uitwas op het hoofd geboren was, 't welk „ de gedaante hadt van een Grenadiers muts. Dit monster „ kwam levendig ter wereld; maar overleed eerlang.—— „ *Zo ik wilde*, vervolgt hy, *zou ik het getuigenis, dat de moeder zelve hier van geregtelyk gegeeven heeft, kunnen bybrengen, maar ik oordeele dit onnoodig.* Welk eene wonderbaare manier van redekavelen! Een kind word met een uitwas op het hoofd geboren, daar men een Grenadiers muts „ van maakt, en waarvan men de natuurlyke oorzaak konstiglyk verbergt; het kind kon geen voedzel ontvangen, „ omdat het aanstonds stierf, ERGO is 'er geene ongerymdheid ter wereld in, te zeggen, dat eene Mosfel elf jaaren „ met een lepel wierdt gevoed, die haar de dood veroorzaakte, omdat zy 'er haare kaakebeenen tegen stuk brak! „ dog laaten we onzen Lezer met dezen grol niet langer ophouden, en maar regt uit zeggen, dat FRENUS, die de eenigste Schryver is, welke dezelve heeft te boek geslaagen, „ zelve erkent, dat *Philippus Meurs* wel eens ongelukkig in „ het waarzeggen was. (†)"

Het is met meest alle de historien, die men van monsters en mismaakte schepzels uitvent, op dezelfde wyze gelegen, als met dit geval; een loutere beuzeling wordt, naar maate dezelve door meer persoonen wordt verteld, een zaak, van 't hoogst belang, het is even als een sneeuwbal die een berg afrollende, steeds in omtrek vermeerdert, elk voegt 'er iets van 't zyne by, elk zoekt het te verfraaijen en wonderlyker te maaken, en een vleesig uitwasje, dat misschien zo groot was als een noot, en naar alles geleek, daar men het naar wilde doen gelyken, wordt eerlang een Grenadiers muts. Zo ging

(†) *Dico me non credere, quia enim ipse erat Senex, & Historia erat vetusta, ob cujus vetustatem non facile poterat ab aliquo redargui, adeo tum in illa, tum in aliis, quas aliquando commemorabat, sæpe erat valde infelix conjiciendo veritatem. Deus sit animæ ejus propitius. Quæst. XXII.*

ging het met den man in de fabel, die voorgaf, en de omstanders wist te overreeden, dat hy één Ey kon leggen; voor dat de dag ten avond was, verzekerde men elkander aan het ander einde van de ſtraat, daar hy in woonde, dat hy 'er dagelyks honderd leggen konde. Het is geenzints te loochenen, dat 'er van tyd tot tyd mismaakte kinderen, en van eene monſterlyke gedaante ter wereld koomen, maar dit valt zeer zeldzaam voor, en wordt altoos door natuurlyke oorzaaken, welke van den invloed der inbeelding hemelsbreedte verſchillen, te weeg gebragt. Wy zullen van die natuurlyke oorzaaken ſtraks nader ſpreeken, maar 't zy wy dezelve al of niet ontdekken konden, dit is ten minſten zeker, dat de Verbeelding op haar zelve, dit niet kan uitwerken; want welk een ontzaggelyk vermogen men haar ook toeſchryven moge, altoos egter heeft zy de tusſchenkomst van eene lighaamelyke oorzaak noodig, om op het lighaam van het kind te kunnen werken, maar zodanig een lighaamelyke oorzaak, waardoor zy haar invloed onmiddelyk zoude te weeg brengen, weet men met eene onbetwistbaare zekerheid, dat 'er niet is, om dat de omloop der Vogten van de moeder tot het kind niet overgaat. —— En zo wy eens alles toegeven, en tegen rede, waarheid en ondervinding, ja tegen onze zintuigen zelve aan, ſtellen wilden, dat 'er die overgang en gemeenſchap ware, wat tog zou men hier mede winnen? Het zou niet genoeg wezen, om denkbeelden in de ziel of beweging in de fynſte geesten te verwekken, om den kinderen armen of beenen te geeven of te beneemen! daar zoude eene groove ſtoffelyke zelfſtandigheid toe vereischt worden, die 'er niet is of wezen kan. Hypocondriaque, krankzinnige menſchen waanen, dat zy een hoofd van boter, of glaaze beenen hebben, die door de minſte warmte ſmelten, of de geringſte ſtooten breeken zullen; hunne verbeelding is ontſteld; hunne verbeelding werkt geweldig op hunne lighaamen, maar krygen zy daarom een hoofd van boter of beenen van glas? En is het niet de uiterſte ongerymdheid, te onderſtellen, dat eene vrouw, die door haare ſterkſte verbeeldingen geene de minſte verandering in haar eige leden maaken kan; die uitwerking egter op haar kind zal te weege brengen.

Maar wy koomen tot de berugte Historie van Vader Mallebranche. (*) „Het is zeven of agt jaar geleden, zegt „ hy,

(*) *Recherche de la verité, Livr. II. Chap. VII.*

„ hy, dat 'er een jongman in het Gasthuis was, krankzinnig
„ geboren, en wiens ledemaaten juist op dezelfde plaatsen
„ gebrooken waren, daar men de misdaadigers rabraakt; hy
„ heeft twintig jaaren in dien staat geleefd, en is van ver-
„ scheide menschen bezien. —— De oorzaak van zulk een
„ naar ongeluk was, dat zyne moeder een misdaadiger met
„ oplettendheid en aandoening hadt zien rabraaken. De kin-
„ deren zien 't geen hunne moeders zien, zy hooren het
„ zelfde geschreeuw, zy ontvangen dezelfde indruksels
„ van de voorwerpen, en worden door dezelfde hartstogten
„ bewoogen:' (al verzekeringen, die uitmuntend in het *Systhema* vlijen, en daar, by ongeluk, niets anders aan ontbreekt, dan dat zy valsch en ongerymd zyn!) „De slagen,
„ die men aan den misdaadiger gaf, troffen de verbeelding
„ der moeder geweldig, en by de weêromstuit ook de tede-
„ re harsenen van 't kind, waarvan de vezels dien vloed van
„ geesten niet kunnende weêrstaan, gebroken wierden;
„ en 't was door deze oorzaak, dat het kind krankzinnig
„ ter wereld kwam. De geweldige beweeging der dierlyke
„ geesten van de moeder verwyderde haare harsenen kragtig,
„ en die geesten stortten zig, met eene ongewoone snelheid,
„ op die deelen van het lighaam, waar op de misdaadiger de
„ slaagen kreeg; maar dewyl de beenderen van de moeder sterk
„ genoeg waren, om dien schok te wederstaan, zo wierden
„ deze daar van niet gebrooken, nog zelfs bezeerd; maar die
„ snelle en geweldige storting der dierlyke geesten, was egter
„ genoegzaam in staat om de tedere gebeentens van het kind
„ te verbryzelen; en men mag vryelyk gelooven, dat, zo deze
„ vrouw den loop dier geesten naar eenig ander gedeelte van
„ haar lighaam hadt afgeleid, met haar agterste, by voorbeeld,
„ braaf te wryven of te krabben, de gebeentens van haare Vrugt
„ niet gebroken zouden zyn geweest.' Zie daar een treffelyken raad van den goeden Vader! dat de zwangere Vrouwen dit tog wel onthouden! Maar in ernst, hoe is 't moogelyk, dat men zulke zotternyen in eene verligte eeuw, en onder eene beschaafde *Natie* durft voordraagen? dat men dit met zo veele deftigheid durft doen, en dingen als zeker opgeeven, die geen schyn van rede hebben? Als *Aristoteles* of een ander der Ouden dus eens geraaskald hadt, en de Vrouwen geleerd haar agterste te krabben, om haar kinderen hoofd te bewaaren, hoe zou *Mallebranche* tegen zulk een zotskap hebben uitgevaaren! — Twee bedenkingen schieten my ondertusschen tegen de historie van Vader *Mallebranche* te binnen, daar ik wat mede verlegen ben.

[Heeft

[Heeft die misdaadiger geen genade- of harte-ſlag gekreegen? Moest die vrouw welke alles zo naauwkeurig opnam, dien ſlag ook niet zien? dreef dezelve haare dierlyke geesten ook niet naar dat gedeelte van het lighaam? en moest het teder hart van haar kind hierdoor ook niet breeken, en het zelve gevolgelyk ſterven?]

„ En wie heeft vervolgens een beenbreuk, en zelfs verſcheidene, tevens, ooit twintig jaaren lang zien aanhouden, zonder dat 'er zig een *callus* of eelt aanzettede?— Ik zoek niet te loochenen, dat 'er een kind in het Gasthuis kan geweest zyn, dat 'er zeldzaam genoeg uitzag, en gebrekkig genoeg was, om aanleiding tot zulk een misſelyk verdigtsel te geeven; maar dit kind zal waarſchynlyk met eene verwrigting der beenderen, en van de *Carpus* en *Tarſus*, de voorhanden en voorvoeten, ter waereld zyn gekoomen; het geen onkundigen ligtelyk voor beenbreuken neemen, en bygeloovigen voor breuken, gelyk aan die eens gerabraakten misdaadigers, verſpreiden konden. Dit heeft misſchien de moeder gelegenheid verſchaft, om die zotte Historie te verdigten, [of misſchien hebben 't anderen voor haar gedaan;] daarenboven is 't reeds van bekwaame ſchryvers opgemerkt, dat men nu en dan beenderen [in kinderen of menſchen] aantreft, die nooit haare volkoome ſtevigheid gehad, of ten minſten naderhand verlooren hebben".

Nadat de Heer BLONDEL de onmoogelykheid der uitwerkingen, die men aan der Vrouwen Inbeelding toeſchryft, uit de Ontleedkunde zelve, aangetoond en beweezen heeft, dat dezelve ſtrydig zyn met het geen de *Anatomie* ons voor onze oogen doet zien, om dat 'er geene gemeenſchap is tusſchen de zenuwen der moeder en haare vrugt, zo merkt hy verder aan, dat de hartstogten niet anders dan beweegingen des bloeds en der dierlyke geesten zyn, wier ſnelheid meerder of minder wordt naar maate de aandoeningen der ziele grooter of kleiner zyn; en dat de verbaasdheid, als een gevolg beſchouwd moet worden, van een ſoort van ſchielyke vergelyking, die onze ziel maakt, tusſchen gemeenzaame voorwerpen met anderen, die haar onbekend zyn: „ maar nu, zyn de kinderen voor dit alles vatbaar in een tyd, dat menze nog niet anders dan als een gevoelige klomp vleesch kan agten? De gedagten der moeders zyn zekerlyk zeer uitgeſtrekt, maar zy kunnen egter onder het bereik van haare vrugt niet vallen, welke geene aandoening van uiterlyke voorwerpen, geen vrees heeft voor een blooten

„ degen, om dat de moeder door eene faamgefchakelde re-
„ deneering de hand wantrouwt, waarin zy denzelven ziet;
„ welke zig niet beangst kan maaken voor een hond, omdat
„ de moeder by ondervinding weet, dat die haar byten kan.
„ —— Zy die met Vader Mallebranche voorgeeven, dat
„ het kind ziet, het geen de moeder ziet; of de klanken
„ hoort, die zy gewaar wordt, zeggen met andere woorden
„ dat de kinderen kunnen zien zonder ligtftraalen, en hoo-
„ ren terwyl hunne ooren gefllooten zyn. —— En hoe zal
„ de moeder haare gedagten mededeelen aan de vrugt in haa-
„ re baarmoeder, terwyl haare ziel volftrektelyk is afgefchei-
„ den van die des kinds?"

Maar welke zyn dan de Natuurlyke oorzaaken dier mismaakte fchepzels, die zomtyds ter wereld koomen? De zwakheid of ongefteldheden der kinderen of andere Dieren in de Lyfmoeders zelve; de verhinderde groei van zommige ledemaaten van de Vrugt; eenige uitwendige drukking op derzelver lighaam; geweldige fchokken; ziektens of zwakheden der Moeders; fterke gemoedsbeweegingen, waardoor het geheele lighaam beroerd en ontfteld wordt, en dergelyke oorzaaken meer. „ Daar is geen twyffel aan te flaan, of
„ de kinderen loopen, terwyl zy nog in de Baarmoeders
„ zyn, zo wel gevaar van ziektens, als of zy reeds geboren
„ waren, —— en zou het dan niet vreemd en zelfs wonder-
„ daadig zyn, dat een lighaam zo teder, zo vatbaar voor al-
„ lerleye indrukfelen als dat der vrugt, altoos ter wereld
„ kwame; zonder eenig kenteken van zo veele kwaalen,
„ als het zelve fteeds dreigen en dikwils aantasten, door
„ deze of gene mismaaktheid te vertoonen? —— Alle de
„ ledemaaten zyn in het Ey reeds in het klein geformeerd,
„ maar zy worden niet allen even eens ontzwagteld en uit-
„ gebreid; zommigen komen fchielyk, anderen langzaam,
„ voor den dag, of moogelyk nooit, zo zy eenige hinder-
„ paalen in hunnen groei ontmoeten, want zo de vrugt zie-
„ kelyk of ongefteld is, zo kunnen de verftoppingen, wel-
„ ke hier door in de vaten voorvallen, het een of ander lid
„ van 't voedzel berooven, dat het noodig heeft, om zynen
„ groei en ontzwagteling te voltooijen, en moet het zelve
„ gevolgelyk ftilftaan, terwyl alle de andere grooter wor-
„ den. Dit gebrek nu vertoont zig, als het kind ter we-
„ reld koomt, zo vreemd, dat men aanftonds van Monfter
„ fchreeuwt, en geene zwaarigheid maakt, om de oorzaak
„ van dat gewaand gedrogt in de verbeelding der moeder te
„ zoeken, fchoon 'er in de gefteldheid van dit kind niets

„ an-

„ anders zy, dan het geen volgens natuurlyke wetten dus
„ moest gebeuren. —— By voorbeeld, de harſenen en het
„ agterbrein (*Cerebrum & Cerebellum*) gelyken eerst naar
„ twee waterblaazen; maar dit water wordt vervolgens dik, of
„ ſtremt, en daar komt een vry dun vlies over. (*) 't Is hier-
„ om dat men kinderen zonder harſenen ziet geboren wor-
„ den. Zulk een geval vinden wy in de dagverhaalen van
„ BLEGNY, van een meisje, dat in dezen ſtaat egter vyf da-
„ gen leefde; (†) de harſenen van dit kind zyn ongetwyffeld
„ door eenige verſtoppingen in hun eerſten waterigen ſtand
„ gebleeven; —— en wanneer eenige kinderen geboren
„ worden, welke men roept, dat naar een aap, kikvorsch,
„ of dergelyk iets gelyken, zo moet dit uitwendig gebrek
„ aan dezelfde oorzaak, eene onvolmaakte uitrolling, na-
„ melyk, of ontzwagteling aan deze of geene deelen wor-
„ den toegeſchreeven; dat is te zeggen, dat de lippen of
„ wangen niet tot haare volmaaktheid zynde gekoomen, of
„ de opening der mond te groot gevallen, zodanige kinde-
„ ren zig ysſelyk leelyk aan de byſtanders hebben moeten
„ vertoonen, die 'er verder van gemaakt hebben alles wat
„ hunne ontſtelde verbeelding hen op het eerſte gezigt in
„ den mond gaf. Dit is de waare oorſprong van duizend
„ zotte vertellingen; —— en even gemakkelyk kan men
„ het herkoomen dier roode vlekken, die men zo dikwils
„ op eenig gedeelte der lighaampjes van kinderen by hunne
„ geboorte vindt, aanwyzen; zy koomen namelyk zeer
„ dikwils hier uit voort, omdat het vel te dier plaatſe niet
„ de dikte heeft, die het moeste hebben, waardoor het zel-
„ ve zig als gepeld of gevild vertoont, doordien de aderen,
„ welke allen tegen de bovenſte oppervlakte van de huid aan
„ leggen, dus zo veel duidelyker onder het oog vallen, zom-
„ tyds ook koomt dit gebrek niet zo zeer van het vel, als
„ wel van de ſchikking der ſlagaderen en der aderen tevens
„ voort, om dat, namenlyk, de hairbuisjes en fynſte takjes
„ der eerſten zeer menigvuldig en wyder dan naar gewoon-
„ te, en die der andere in kleiner getal en naauwer zynde,
„ zig traagelyk van het ontvange bloed ontlasten. —— Ook
„ is het lighaampje van de vrugt, als zynde ten uiterſten
„ week en teder, zeer onderworpen om bezeerd of gekneusd
„ te worden, door de geweldige beweegingen der trompet-
„ ten

(*) *Confer.* Harvæus *Exerc. LXIX.*
(†) Blegny *Zodiacus Medico Gall. April* 1681. *Obſ. III.*

„ten en der Lyfmoeder, gelyk ook door de sterke samentrekking van den onderbuik, die 'er met kragt op drukken. Eene gebrekkige gedaante of omtrek van de Lyfmoeder-zelve, kan ook, volgens HIPPOCRATES eene oorzaak veeler mismaaktheden wezen. (†) Het kind, zegt hy, dat geene ruimte genoeg vindt, om zig op zyn gemak te plaatsen, moet aan het een of ander deel noodwendig verminkt zyn; hier in gelyk aan eene plant, welke een steen of iets anders dat dezelve in haaren groei belemmert, ontmoetende, allengskens scheef of verdraeid opwast, te dun aan de eene, en te dik aan de andere zyde".

Hoe is 't nu, bid ik, te begrypen, dat daar zig de natuurlyke oorzaaken van de mismaaktheden der kinderen door de Ontleed- en Natuurkunde zo duidelyk aan het oog vertoonen, dat niet slegts een dom gemeen, maar veele gewaande Geleerden zelfs, dit alles egter verkiezen toe te schryven aan eene oorzaak, die het niet kan te wege brengen, de inbeelding der Moeders, namelyk.

Maar hoe zullen wy dan zeggen, dat eene moeder door haare verbeelding geen invloed altoos kan hebben op haar kind? Verre van daar! zy kan door haare driften bot te vieren, door haare zotte grillen op te volgen, haar gemoed ontstellen, haar lighaam in wanorde brengen, maar alle ontrustingen van den Geest, alles wat het lighaam in wanorde brengt, benadeelt de vrugt, of stelt dezelve ten minsten in gevaar. Dit zelfde nu moet men van alle hartstogten zonder uitzondering, verbaastheid, schrik, toorn, enz. aanmerken. Dit alles heeft dezelfde uitwerking als een geweldige schok aan een uurwerk; is het zo wonderlyk, dat iemand, die van de trappen valt, zyn zak horologie breekt? behoeft men de oorzaak dier wanorde van het horologie juist in de verbeelding van dien man te zoeken? en zou het denzelven ook hebben kunnen baaten, of zyn uurwerk beveiligen, als hy zyne billen hier tegen hadt gaan krabben onder 't vallen? Nog eens, laat de vrouwen haare lighaamen in gezondheid, haaren geest in rust bewaaren, en haare inbeelding zal haare vrugt geene de minste schade doen, nog eenig denkbeeld, gezigt, of aandoening, eenige uitwerking daar op hebben, dan voor zo verre het ongeregelde schokken in haare eigen gestellen maakt.

(*) *De Genit. Art. XI.*

AAN-

AANMERKINGEN OVER DE VORMBAARHEID DER LICHAAMEN, EN BEWYS VOOR HET YDEL, DAAR UIT AFGELEID.

(*B. Martin's Philosophia Britannica*, *Vol. I p.* 8, 9.)

DE Vormbaarheid is ongetwyfeld eene noodzaaklyke eigenschap der Stoffe: want nademaal de Stof niet oneindig is, zo moet ze noodwendig, van alle zyden, binnen zekere paalen of perken besloten zyn, welken de gedaante van het lichaam uitmaaken; en vermids de Stofdeeltjes, in alle manieren van schikking, t'zamen konnen bestaan, zo konnen de Vormen of Gedaanten der Lichaamen, welken zy t'zamenstellen, oneindig verscheiden en van elkanderen verschillende zyn.

Van deeze Eigenschap hangen verscheidene zaaken van gewigt af. Naar de verschillende gedaante toch dier kleine lichaampjes, zullen dezelven elkander raaken, met eene mindere of meerdere hoeveelheid van oppervlakten; dus zullen ze ook onderling min of meer aan een gehegt zyn; en hieruit moeten gevolglyk zeer onderscheidene hoedanigheden der lichaamen ontstaan, die de grondslag zyn van zeer veele zonderlinge verschynselen der Natuure. —— Verder heeft men hier omtrent in agt te neemen, dat Lichaamen van verschillende gedaanten, onder dezelfde hoeveelheid van oppervlakte, verschillende klompen of grootheden vervangen: dus bevat een Cirkel een grooter Perk dan eenig Vlak van eene andere gedaante, onder dezelfde Lengte van omtrek; en een Bolrond behelst een grooter Klomp, dan eenig ander vast lichaam, onder dezelfde hoeveelheid van oppervlakten.

Maar 't geen hier inzonderheid aanmerking verdient, is, dat 'er onder deeze oneindige verscheidenheid van vormen of gedaanten, waar voor de Stof vatbaar is, maar *vyf* gevonden worden, in welken de Stofdeeltjes zich indiervoege plaatsen konnen, dat ze de ruimte, die tusschen beiden is, geheel konnen vervullen, of zo, dat ze geen opening, ydel of tusschenruimte overlaaten. De Lichaamen, welken deeze gedaante hebben, zyn bekend by den algemeenen naam van *de vyf Platonische Lichaamen*, en zyn de volgende.

1. *Tetràhedron*, dat *vier gelyke* driehoekige zyden heeft.

2. *Hexahedron*, van *zes gelyke* vierkante zyden, te weeten, een Taarling.
3. *Octahedron*, van *agt gelyke* vyfhoekige zyden.
4. *Dodecahedron*, van *twaalf gelyke* driehoekige zyden.
5. *Icosahedron*, van *twintig gelyke* driehoekige zyden.

Uit kragt hiervan zyn de Voorstanders van het *Volle* genoodzaakt te bewyzen, dat, schoon de Stof onverschillig vatbaar zy voor oneindige gedaanten, alle derzelver deeltjes, egter, maar éénе van de vyf bovengemelde gedaanten moeten hebben: anders zal 't zo blykbaar zyn, als eenige Stelregel, dat de Stofdeeltjes verschillende gedaanten hebben, en derhalven ruimte of openingen moeten overlaaten, in de t'zamenstelling van ieder soort van lichaamen. Hoewel men op dit bewys voor het *Ydel* tot nog geen agt gegeeven hebbe, daar is 'er evenwel misschien geen, dat blykbaarder, wiskundiger en ontegenzeggelyker is.

DE OORSPRONG EN NATUUR VAN ETTER. (*)

DE oorsprong en natuur van eene waare Etter zyn tot nog toe weinig bekend. De meeste Genees- en Heelkundigen hebben denzelven aangemerkt als een voortbrengzel van de levendige warmte, en dat hy noch door de natuur noch door konst, buiten het Lichaam van een dier kon voortgebragt worden. Dit gevoelen is wederlegd, door een Proeve van den Heer PRINGLE, die zonder behulp van eene werking des levens, en alleen door middel van eene konstige broeijing, op een klein vuur, uit de waterige deelen (*Lympha*) van het bloed, een grondbezinkzel verkreeg, 't welk alle de eigenschappen hadt van een waare Etter (†). Deze ontdekking van den Engelschen Geneesheer wordt hier, door den Heer GABER (‡), in een sterker licht gesteld. Ik heb altyd gezien, zegt hy, dat de *Lympha*, beginnende te rotten, een tweederlei bezinkzel laat vallen: het een zet zich op de eerste dagen, in een warm fornuis staande, al naar den grond, zonder het Bloedwater drabbig te maken; is zeer wit, en kleevende aan den bodem van het glas, en dikker naar

(*) *Mem. de Trevoux.* 1763. *Avril* pag. 389.
(†) PRINGLE *Observ.* p. 389.
(‡) *Miscellan. Taurinens. Tom. alt.*

naar gelang van de warmte; een gedeelte maakt op de oppervlakte van dit waterig Vogt een vliesje. Het ander zetzel wordt langzaamer gemaakt, en de *Lympha* wordt drabbig; eer het te voorschyn komt: het is, in 't eerst graauwagtig van kleur, en heeft nog weinig gebondenheid, maar allengs wordt het wit en dik. Als men de hitte van het vuur vermeerdert, vermengt zich het eerste zetzel van tyd te tyd, met het tweede, zo dat men het onderscheid niet meer kan zien. Deze zetting naar den grond geschiedt spoedig, naar maate men sterk stookt; zy geschiedt langzaamer, als men de oppervlakte van het bloedwater bedekt met olie 'er op te gieten, en men een glas gebruikt, welk groot, of hermetisch gesloten is, alle andere dingen gelyk staande. Schoon het tweede zetzel, gemeenlyk, witaschgraauw zy, ondoorzichtig en gelykaartig, neemt het verscheiden kleuren aan, en verdeelt zich aan vlokjes, als het Water genomen is van bloed, 't welk bedurven of ontaart is, door bykoming van Gal of eenige andere Vogten. En buiten twyfel, is het toe te schryven aan een van deeze vermengingen, dat PRINGLE in een gedaane stooking, het waterige, welk boven dreef, groenagtig van kleur vondt.

Als men de eigenschappen van een waare Etter onderzoekt, zegt de Schryver, vinden wy dezelven vereenigd in deze bezinkzels. De Etter is wit, ondoorzichtig, dik; hy laat zich met water mengen, en zakt eindelyk weer door op den grond; de koude bevriest hem niet; goed van hoedanigheid zynde, is hy wat stinkende, doch weinig: HALLER zegt, dat hy brandt (†). Alle deze eigenschappen komen overeen met de Ettergelykende bezinkzels, waar van wy spreeken.

De Heer GABER twyfelt derhalven niet, of de Etter wordt, in een bezield Lichaam, voortgebragt door verdikking van het Bloedwater, waar van het dunste weeropgenomen wordt door de uiteinden der Vaten (‡). De Heer DE HAEN is van gevoelen (§), dat het waterig vogt zich noit ver-

(†) *Opusc. Patholog.* pag. 122.

(‡) De Heer HALLER heeft reeds aangemerkt, dat de Wei van het bloed, als ze begint te rotten, een grondbezinkzel laat vallen, niet kwaalyk gelykende naar etter. *Elem. Physiolog. Tom.* II. 132. Schoon hy elders heeft gezegd, dat het Vet in Etter veranderd wordt, *Prælect. Boerhav. Tom.* III. pag. 467. En dit gesteld zynde, zal men zich over zyne brandbaarheid niet verwonderen.

(§) *Rat. Med. Tom.* II. pag. 32—36.

verdikt in eenige kwetzuure, en niet anders doet, dan de uiteinden der Slagaderen te verwyden, welken iets ontsteekingagtigs uitgeven, waar van de Etter gemaakt wordt. Ondertusschen ziet men dikwils, dat in wonden, welke geen teken van ontsteeking by zich hebben, en in gezwellen welken niet naar ontsteeking gelyken, een goede etterdragt kome. Laten wy hier byvoegen, dat GRASHUIS, zonder eenig blyk van Ontsteeking, Etter gezien heeft, aan de Oogen van kinderen, wanneer de Oogleden eenigen tyd gesloten waren geweest (†). En zou de groote menigte, welken Etterdragten en sommige Wonden maken, zonder ontsteeking van eenig belang, geen anderen oorsprong hebben dan het ontstokene van het bloed? Wyl men gekwetsten ziet sterven aan een al te groote verettering, is het dan niet natuurlyk te denken, dat hunne uitmergeling veroorzaakt wordt, door het groot verlies van een Vogt, 't welk door het geheele Lichaam verspreid is?

De Korst van het bloed, 't welk men pleurisagtig noemt, zo veel mooglyk, van alle bloedbolletjes ontdaan, en op een zagt vuur gezet, gaat over in een olieagtig en stinkend Vogt, zonder eenig bezinkzel, 't welk naar Etter gelykt. Herhaalde Proeven hebben den Heer GABER geleerd, dat vlugge Loogzouten de waare ontbindmiddelen zyn van deze Pleurisagtige korst. En hier uit ziet men een soort van overeenkomst tusschen de gemelde korst en de Bloedproppen (*Polypi*), welken men zegt tot smelting gebragt te konnen worden door de werking van vlugge pis-zouten.

(†) De ophouding en het verblyf van het Traanvogt, tusschen de gesloten Oogleden, en de vermenging met het smeeragtige, welk de Oogleden uitgeven, doet hier iet voortkomen, 't welk naar Etter gelykt, schoon het geen waare Etter zy, en meer wordt van den Heer GRASHUIS niet gezegd; *Van de Etterwording* pag. 29. Men zie het zelfde door den Heer PETIT aangemerkt, *Mem de l'Acad. Roy. des Sc.* 1744. pag. 626. Zo wordt ook een dergelyke stoffe, in menigte uit het Oor lopende, voor Etter en eén teken van Ontsteeking, aangezien, schoon ze niets anders zy, dan een overvloediger afgescheiden en dunner Vogt dan het Oorsmeer gewoonlyk is. CHESELD. *Anat. of hum. body*, pag. 305.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

PROEVE TER OPHELDERING VAN GODS ZEDELYKE VOLMAAKTHEDEN IN HET ALGEMEEN, EN ZYNE REGTVAARDIGHEID IN HET BYZONDER (*).

De denkbeelden, die zeer veele Godgeleerden, wegens de zedelyke Volmaaktheden of Deugden des Allerhoogsten koesteren, zyn doorgaans verward en duister. Men maakt eene verdeeling tusschen dezelve; men strekt elk derzelver, even als Gods natuurlyke Volmaaktheden, tot in het oneindige uit; en hier uit kan niet anders, dan een soort van stryd gebooren worden, waar door sommige Eigenschappen tegen andere aangekant, dezelve tegen gaan, maatigen, en derzelver uitwerkzelen ten meesten nutte en rede bepaalen moeten. God is Barmhartig en Regtvaardig, Menschlievend en Heilig, Goedertieren en Rein: Men beschouwt deze niet slegts als verschillende, maar zelfs als strydige eigenschappen in den Allerhoogsten; men strekt dezelve zo verre uit, als men met zyne gedagten of verbeelding gaan kan, en de Goddelyke Regtvaardigheid vordert dus altoos wraak en straffen over der menschen boosheid, terwyl zyne Barmhartigheid onophoudelyk bezig is, om dezelve, als 't ware, te verbidden, en de misdaadigers van de verdiende straffen vry te pleiten. Hy is te rein van oogen om het kwaad te aanschouwen of de boozen te verdraagen. Hy zoude op de minste overtreedingen dus een verteerend vuur, een

(*) Deeze proeve is ons onlangs met een Brief, over andere onderwerpen, toegezonden, waar in ons met opzigt tot dezelve het volgende geschreeven wordt.

„ Gedagtig aan u-lieder betuiging, by gelegenheid van 't
„ plaatsen van *'t Karakter van Mahometh*, in de *Vaderlandsche Let-*
„ *teroefeningen.* II D. bl. 880, *dat ge den Leezer niet wilt onthou-*
„ *den, 't geen u toegezonden wordt, dat overweeging verdient, om*
„ *dat het eenigzins aanloopt tegen uwe denkbeelden*; zo neeme ik
„ de vryheit om hier nevens te zenden een *Proeve over Gods Ze-*
„ *delyke Volmaaktheden*, schoon dezelve veelligt hier en daar niet
„ volkomen aan uwe denkbeelden zal beantwoorden. Gy kunt,
„ zo ge 't goed vint 'er gebruik van te maken in 't *Mengelwerk*,
„ dezelve als een Proeve ter toetse aan 't oordeel der Verstandi-
„ gen overgeeven.

een wreeker, en zeer grimmig wezen, byaldien zyne Goedheid en Menschenliefde zig hier tegen niet verzettede. Hy haat alle werkers der ongeregtigheid, maar zyne langmoedigheid, verdraagzaamheid en genade gehengen niet om denzelven de uitwerkselen van dien haat, buiten den dringensten nood, te doen gevoelen.

Onwaardige denkbeelden van het Opperwezen! Even weinig bestaanbaar met zyn Eer, als aanleidelyk tot waare deugd en godsvrugt!

Weinig eers is 't hem gewisselyk, met zig zelven in een geduurigen stryd te wezen! weinig roems, van zulk een toorn te blaaken, dat 'er deugden of eigenschappen noodig zyn, om die woeste gramschap te maatigen en te regelen! Weinig glorie eindelyk, door een oneindig mededoogen belet te worden, in de uitvoering van het geen Geregtigheid, Heiligheid, en rede schynen te vorderen.

En wat uitwerking moet zulk eene wyze van Gods zedelyke Volmaaktheden en Deugden te beschouwen, op der menschen gemoed en daaden natuurlyker wyze hebben. Daar de een immers, door een verkeerd denkbeeld van Gods strenge Regtvaardigheid en wreekende Geregtigheid, tot een doodelyken wanhoop wegens de geringste fouten zal vervallen, zal een ander daarentegen, losser of blymoediger van aart, zig met de dwaaze hoop van eene onbeperkte verdraagzaamheid of oneindig mededoogen vleien, en, met die dwaaze verbeelding, zyn wroegend geweeten, te zyner schade, genoegzaam stillen, om schroomeloos in zyn ongeregelden wandel voort te vaaren.

Men kan derhalven niet ontkennen, dat het ten uitersten dienstig, dat het zelfs voor de bevordering van deugd en goede zeden noodig zy, om deze verwarringen op te ruimen, en een zaak van dat belang naauwkeuriger en verstandiger te leeren beschouwen.

Daar is inderdaad niet meer dan EENE ZEDELYKE VOLMAAKTHEID in den Allerhoogsten, die van Heiligheid namelyk of ZEDELYKE REGTHEID, waar door hy, met zyn oneindig en aldoordringend verstand, op alle tyden en in alle omstandigheden volmaaktelyk begrypende, wat best zy, wat het belang zyner schepzelen, wat regt, billykheid, en waarheid vorderen, blaakt van een onveranderlyke zugt, om dat best zyner schepzelen standvastig te bevorderen, om dat regt, die waarheid en billykheid steeds te betragten, of, met andere woorden, zig zo te gedraagen als met den aart en betrekkingen der dingen overeenkomt, en de verschillende omstandigheden van zyne wysheid vorderen.

Deze edele zugt om het best te betragten, om de voorschriften van rede, waarheid en deugd steeds te volgen, bezielt, als ik my dus uit mag drukken, den volmaakt wyzen en goeden God onophoudelyk, en niets is 'er in, of buiten hem, dat hem van dit loffelyk voorneemen, in 't allerminst kan aftrekken. En deze gesteldheid, deze ééne uitmuntende volmaaktheid bevat alle zedelyke eigenschappen en deugden van onzen aanbiddelyken Maaker, als zyne barmhartigheid en regtvaardigheid, zyne gestrengheid en menschenliefde, zyne heiligheid en goedheid, zyne langmoedigheid en waarheid, of welke andere onderscheidingen men in dezen maaken moge, en om der menschen zwakke bevattingen eenigzints verpligt is te maaken. Die alle zyn niets, dan onderscheide benaamingen der Heiligheid, of zedelyke regtheid, welke ontleend worden van de byzondere wyze hoe dezelve werkt, van de voorwerpen, tot de welke zy zig uitstrekt, of de gevolgen en uitwerkselen, die daar uit gebooren worden; en alle deze zedelyke eigenschappen te saamen genoomen, maaken wezenlyk niet meer, dan deze ééne deugd van Heiligheid of zedelyke regtheid uit; want het zy God een mensch of volk langmoedig in zyne gunst verdraagt, het zy hy het zelve met zyne vreesselyke oordeelen en straffen tugtigt, het is by my ten vollen zeker, dat dit beide uit het zelfde beginzel van vaderlyke liefde en verstandige zugt te onzer behoudenisse voortspruit, dat het één met het ander bestaanbaar zy, en dat God in beide gevallen volkoomen billyk en wysselyk handelende, om geene andere redenen verdraagt of straft, dan om dat zyne glorie en het nut zyner schepzelen die onderscheide bedeeling vorderen, en om dat hy, met zyn oneindig en allervolmaaktst verstand, oordeelt, dat zulks op dien tyd, en in die omstandigheden zedelyk goed, of het best is.

Ik voeg zyne glorie en het nut zyner schepzelen te saamen; om dat ik oordeel dat dit inderdaad dezelfde zaak is; wy behoeven hier in geen breedvoerig geschil te treeden wegens de oogmerken, die het Opperwezen met de scheppinge gehad, of de dringredenen die het zelve bewoogen hebben, om het gansch Heelal hervoort te brengen. Dit zal my, geloove ik, geen verstandig Godgeleerde, dit zelfs geen redelyk mensch tegenspreeken, dat de liefderyke God het heil en geluk zyner waarde kinderen, dat is te zeggen, van alle zyne schepzelen, het zy dan als een eerst, of als een ondergeschikt doelwit hebbe op het oog gehad; en hier in bestaat inderdaad zyne glorie, dat hy aan elk zyner schepzelen zo veel geluk bezorge, als hunne natuur en de order van het geheel toelaat, dat hy alles

met het naauwkeurigst overleg en eene ondoorgrondelyke wysheid, daar naar ſchikke, en zyne vriendelyke oogmerken langs de zekerſte wegen, hóe duister ons dezelve zomtyds mogen voorkoomen, bevordere. Hy heeft alle dingen met wysheid gemaakt, wat is dat te zeggen? de verklaaring volgt 'er onmiddelyk op; het aardryk is vol van zyne goederen. En geene zyner Schepſelen zouden hem, wat ook de mystieken of verworpelingen dwaasſelyk mogen voorwenden, kunnen roemen, agten of beminnen, byaldien hy ze voordagtelyk gemaakt hadt, om in tyd en eeuwigheid rampzalig te zyn. God te beminnen, is niets anders te zeggen, dan van eene dankbaare erkentenis te blaaken voor de genegenheid die hy ons toedraagt, en de weldaaden die hy ons bewyst.

Het geen ik tot dus verre wegens de Zedelyke Eigenſchappen van het Opperwezen hebbe voorgedraagen, zal, geloove ik, niet veel gevaar loopen om by geoeffenden misduid te worden, de zaak is zo klaar in zig zelve, dat zy aan een onbeneveld oordeel ſlegts voorgeſteld behoeft te worden, om, dunkt my, deszelfs goedkeuring weg te draagen, maar min geoeffenden zullen my tegenwerpen, dat de Zedelyke Eigenſchappen des Allerhoogſten in de H. Schriftuur ſteeds als onderſcheide worden voorgeſteld, en dat dezelve dus onderſcheiden moeten wezen.

Ik heb ſtraks reeds te kennen gegeeven, dat ik het om der menſchen zwakheid in het bevatten van Geestelyke Zaaken te gemoet te koomen, dikwils noodig oordeelde, om deze onderſcheiding der Zedelyke Volmaaktheden van het Opperwezen te maaken; ik zal verder gaan, dit is zelfs noodig, om de bevattingen van meer geoeffende verſtanden te hulp te koomen; en 't is daarom dat Gods Woord de zaak in dezer voegen voorſtelt, 't is daarom ook, dat de redelykſte Godgeleerden 'er op dien voet over kunnen en moeten prediken, maar kan dit alles niet geſchieden, zonder de dingen te verwarren? kunnen zy daarom hunne Toehoorderen niet leeren, dat dit ſlegts geſchiede om dezelfde zaak, tot meerder klaarheid, van een ander oogpunt te beſchouwen? en zullen zy inzonderheid hierdoor van de verpligting ontſlaagen wezen, om zelve redelyke en gezonde bevattingen van zulk een gewigtig ſtuk te vormen. De H. S. ſchryft den allerheiligſten God allerleie menſchelyke Hartstogten toe. Weet men niet, en gebruikt men niet de voorzorg om den Leeken te onderregten, hoe dit verſtaan moet worden? op gelyke wyze ſpreekt de H. S. telkens van de oogen, ooren, han-

handen, het harte en andere menschelyke leden van het oneindig en geestelyk Opperwezen; weet men niet, hoe dit in een Gode waardigen zin te verstaan, en gebruikt men weder niet de voorzorg, om den onkundigen tegen alle misvattingen die dit in hen zoude kunnen verwekken, te waarschouwen? en zal men dan om dat Gods Woord ook ten opzigt der Zedelyke Volmaaktheden met ons stamert, geene pogingen doen, om den regten zin daarvan op te spooren en aan andere voor te draagen! Gewisselyk byaldien men niet alle denkbeelden verwarren, zig zelven verbysteren, en onverstaanbaar spreeken wil, moet dit voor alle dingen vast staan, dat 'er eigenlyk en juist gesprooken, slegts eene Zedelyke Volmaaktheid in het Opperwezen zy. (*)

En dit zal ons een gereeden weg baanen om het geen wy over de Goddelyke Regtvaardigheid te zeggen hebben, gemaklyk te bevatten.

Waar mag het uit voortkoomen, dat het woord Regtvaardigheid, wanneer het op de Godheid wordt toegepast, eene gansch verschillende betekenis kryge, dan waarin het in de gewoone gesprekken gebezigd wordt? als wy, in den dagelykschen omgang, van een regtvaardig man gewaagen, zoeken wy 'er gewisselyk niet zodanig een persoon door uit te drukken, dewelke de geringste overtreedingen zyner bevelen ten strengsten zoekt te straffen, maar integendeel een Mensch die niemand verongelykt, die ieder geeft wat hem van regtswegen toekoomt, of dat hy billyk eischen kan. Dit is de standvastige betekenis van dit woord by alle Volkeren, en in alle taalen voor zo verre my bekend is. Wy spreeken wel van regtvaardige straffen, en regtvaardige vergelding voor het bedreeve kwaad; de H. Schrift gaat ons zelfs in dezen voor, maar de betekenis dier woorden daar, en in onze ge-

(*) Tot dus ver zal deeze Proeve van onzen Autheur, (met opzigt tot het stellen van maar ééne zedelyke Volmaaktheid in 't Opperweezen,) vertrouwen we, gereedlyk toestemming vinden, by alle bedagtzaame Godgeleerden; vermids het blykbaar is, *dat 'er, om hier de woorden van den geagten Mosheim te herhaalen*, in God maar één eenige deugd is, die wel, om ons geringe verstand, van Gods Geest, in verscheidene takken verdeeld word, maar in alle zyne werken onverdeeld en te gelyk werkt.* Doch de verdere redeneering van onzen Schryver, over Gods Regtvaardigheid in 't byzonder schynt ons meer tegenspraak onderhevig te zyn.

(*) Zie boven bl. 4.

gewoone gesprekken, is eenvoudig, zulke straffen, zodanig eene behandeling, waar over iemand, die dezelve ontvangt, uit hoofde zyner voorige bedryven, geene rede heeft te klaagen, maar die natuurlyk op zodanig een gedrag te wagten zyn. Dog hoe verschillende is de betekenis van het woord Regtvaardigheid, wanneer deze Volmaaktheid Gode wordt toegeschreeven, dan immers verstaat men 'er veelal of bepaaldelyk die gesteldheid des Allerhoogsten door, waardoor hy den zondaaren zyne welverdiende wraak en straffen poogt te doen gevoelen; (*) of wanneer men dit woord in ruimer betekenis opvat, verwart men deze deugd met Gods Zedelyke Regtheid, en bezigt het zelve, om die zugt des Allerhoogsten uit te drukken, die denzelven noopt ter betragting van alles wat in zig zelven loffelyk en betaamelyk is, terwyl men onder dit alles nooit gewag maakt van de verpligtingen van eigenlyk gezegde Regtvaardigheid in dien zin als wy dit woord in den dagelykschen omgang gebruiken, en waar toe ik het, om naauwkeurig te spreeken, eeniglyk bepaalen wilde.

Hoe, denkt men moogelyk, verpligtingen des Allerhoogsten tot eigenlyk gezegde Regtvaardigheid! Ja gewisselyk, ik versta door de Goddelyke Regtvaardigheid, die deugd van het Opperwezen, waardoor hy zyne Schepzelen altoos alles geeft, wat zy met eenigen grond van Rede vorderen kunnen, zodat zig nimmer eenig schepzel kan beklaagen, dat de Heere hem onbillyk behandeld, of iets onthouden hebbe, dat hem naar billykheid moest gegeeven worden.

Maar hebben wy regt om iets van God te vorderen? is de Schepper iets aan zyne schepselen verpligt? moogelyk neen, als wy de zaak van een zekeren kant beschouwen, maar dan is hy aan zig zelven verpligt, alles te doen, het geen billykheid en rede vorderen! Dog ik zal my nader verklaaren.

De

(*) De oplettende *Calvinus* heeft dezen gemenen misslag ten zynen tyde al enigermate getekend, wanneer hy in zyne *Prælect. in Jerem. Prælect. XXXVIII. in Jer. IX.* 24. schreef. *Justitia Dei non accipitur, ut vulgo nos loquimur: & improprie loquuntur, qui justitiam Dei opponunt misericordiæ, unde proverbium vulgare, Provoco a justitia ad misericordiam. Scriptura aliter loquitur.* „ Gods Regtvaar„ digheid wort [in de heilige Schriften] niet opgenomen, gelyk „ wy in 't gemeen spreeken: en zy spreeken oneigenlyk die Gods „ Regtvaardigheid stellen tegen over de Barmhartigheid, van „ waar het gemene zegswoord, ik beroep my van de Regtvaar„ op de Barmhartigheid. De Schriftuur spreekt anders.

De verpligtingen des Allerhoogsten spruiten of uit de inwendige betaamelykheid der zaaken zelve, of uit zyne vrywillige verbintenis, waar in hy zig, door onverdiende beloften, genadiglyk verbindt, om zyne Schepselen deze of geene heilgoederen mede te deelen.

1. De inwendige Billykheid der zaaken by voorbeeld, verpligt den Regtvaardigen God, om alle Schepzelen, welke zyne wysheid en liefde goedvonden voort te brengen, een gelukkig bestaan te geeven, of over het geheel genoomen, in tyd of eeuwigheid meer genoegen dan verdriet en kwelling toe te schikken. Alle schepzelen hebben in de Natuur der zaaken zelve een onbetwistbaar regt, waardoor zy van hunnen Maaker kunnen vorderen, om of geheel niet te bestaan, of, over het geheel genoomen, meer geluk dan onheil te erlangen, en byaldien God ons tegen alle billykheid en rede tot geduurige elenden wilde scheppen, zoude we ons met rede over zulk eene handelwyze beklaagen moogen, en, zoude hy gevolgelyk onrechtvaardig met ons handelen. Dit is dan het eerste deel om zo te spreeken, der Goddelyke Regtvaardigheid; dat hy namelyk zyne schepzelen alles geeft, wat zy van hem als hunnen Maaker met billykheid vorderen moogen; en nooit dezelve zo behandele, dat zy met reden over verdrukking en onregt kunnen klaagen.

2. Heeft hy zig, ten anderen, door zyne genadige beloften, vriendelyk verbonden, om den getrouwen betragteren zyner wil en wetten de zoete uitvloeizels zyner liefde en goedheid in alle eeuwigheid te doen genieten, en hunne deugd, met een eindelooze heerlykheid, uit genade, te vergelden; heeft hy, zeg ik, dit of eenige andere voordeelen van wat Natuur beloofd. Zyne Regtvaardigheid verbindt hem, om zyn woord gestand te doen. Nog eens, wy zyn die heugelyke beloften aan zyne onverdiende goedheid en liefde zekerlyk alleen verschuldigd, uit genade moeten wy zalig worden, niet uit ons, het is Gods gave, maar heeft hy onze zielen eenmaal met die hoop verkwikt, hebben wy, op zyne onwankelbaare belofte vertrouwende, onzen pligt getrouwelyk betragt, zo wordt het regt, of Regtvaardig en billyk gelyk de H. Schrift spreekt (*), den geenen die verdrukt worden, verkwikking te vergelden; hierom getuigt ook dezelve, (†) dat de Heer, de Regtvaardige Regter ten jongsten dage de kroon der Regtvaardigheid zal schenken, de

(*) 2 Thess. I. 6, 7.
(†) 2 Tim. IV. 8.

dewyl God niet onregtvaardig is, dat hy ons werk vergeeten zoude (*).

Men ziet uit myne ophelderingen ligtelyk, dat Gods waaragtigheid en getrouwheid niet anders dan deelen of takken, om zo te fpreeken, zyn van zyne Regtvaardigheid; want dewyl wy een onbetwistbaar regt hebben, om te vorderen dat niemand ons bedriege, of ter onzer fchâ misleide, zo kan de God der waarheid zig aan zulk een onregtvaardige handelwyze onmoogelyk fchuldig maaken.

Ik zal my tans niet inlaaten, om eenige Leerftuklyke gevolgen, waar toe deze Befchouwing aanleiding zoude konnen geven, uit dit alles af te leiden: 't voorgeftelde is, meen ik, zo eenvoudig als zeker, en kundige Lezers hier van overtuigd zynde kunnen 'er gebruik van maaken. Alleenlyk zal ik, ten befluite, nog aanmerken, dat sommige Godgeleerden de bedenking, raakende de Verpligtingen des Allerhoogften uit de inwendige betaamelykheid der zaaken, zo ver trekken dat zy meenen dat Gods Regtvaardigheid hem volftrektelyk verbiede, om zelfs den fnoodften zondaar aan eeuwige en eindelooze pynigingen over te geeven, omdat, volgens hunne gedagten, het oogmerk der Schepping dus niet bereikt zoude kunnen worden. Ik laat dit onderwerp voor tegenwoordig aan zyn plaats. Ik heb niets byzonders te zeggen, over een twistgeding, dat door de voornaamfte pennen voor en tegen bepleit is. Dit behoort meer regtftreeks tot myn onderwerp, dat het ftraffen, als wy naauwkeurig zullen fpreeken, eigenlyk tot de Goddelyke Regtvaardigheid niet behoort, en dat, wanneer de H. S. op zodanig eene wyze fpreekt, dat dezelve hier toe fchyne gebragt te worden, dit of alleen gefchiede, om zig naar onze gewoone uitdrukkingen te voegen, of in den reeds gemelden zin verftaan moet worden. God kastydt den zondaar naar de voorfchriften zyner wysheid en liefde, om denzelven te verbeteren, en zyn eeuwig heil te bevorderen; en eene Geregtigheid, die in het leet en lyden zelven behaagen fchepte, die de misdaadigers met zyne flaande hand bezogt, om haare wraake te voldoen, of zelfs enkel om hen pyn te doen lyden, zoude zekerlyk met de oneindige volmaaktheid der Goddelyke Natuur, met de tedere liefde, die hy 't Menschdom toedraagt, en met het onfeilbaar woord ten eenenmaalen onbeftaanbaar wezen; en het fpreekt dus van zelve, dat God, volgens zyne Regtvaardigheid, niet verbon-

den

(*) Heb. VI. 10.

den zy tot eeuwige en eindelooze straffen: Maar of zyne Wysheid en Heiligheid dit vorderen, met andere woorden, of het over het geheel genoomen best zy, is eene vraag van een anderen aart, en tot ons tegenwoordig oogmerk niet betrekkelyk.

UYTBREYDING VAN HET GEBED ONZES HEEREN.

Uyt het Engelsch vertaald.

ALmagtige en genadige God; gy hebt uwen throon gevestigd in den hemel, en uwe onbepaalbaare opperheerschappy zal eeuwig duuren; want gy zyt de God en Vader van allen. Wy schatten het ons ter hoogster eere, en 't is de grondslag onzer gelukzaligheyd, dat het ons vry staat u onzen Vader te noemen; dat wy aangemoedigd worden om onze godsdienstige smeekingen tot u op te zenden onder dien eerwaarden en dierbaaren naam. Wy tragten hierom met de diepste eerbied; en met eene waare kinderlyke aandoeninge, ons zelven voor u te vertegenwoordigen; en de gansche aandagt onzer gemoederen te verheffen tot u den Allerhoogsten, den Koning der Koningen, den volmaakt goedwilligen en wyzen Bestuurder van 't Heel-Al, den Vader der lichten van wien alle goede gaven en alle volmaakte gifte nederdaalt. In alle de werken uwer handen, ô God, in den hemel boven, en op de aarde beneden; in de oneyndige verscheydenheyd der schepselen rondsom ons; in ons eygen verwonderlyke gestel, in de verbintenisse van lichaam en ziel, in alles, ô God, vertoonen zich uwe eygenschappen in zo hel een licht, dat wy, van de hoogste verwonderinge getroffen, onze harten t'uwaards vervuld vinden met het nadruklykste bezef van eerbied en dankbaarheid.

Wy vinden ons onder de heyligste en onverbreekelykste verpligting om uwen grooten naam te heyligen: wy bidden u geef dat uw naam alom gekend en aangebeden worde; dat uwe volmaakte almagt, oneyndige wysheyd, en over alles gaande goedheyd, regt gekend en erkend mogen worden door alle uwe schepsels, die de uytwerksels deezer alles te boven gaande eygenschappen en volmaaktheden uwer natuure bemerken. Gelyk de gansche natuur u verheerlykt door dat pragtige en luysterryke vertoon, 't welk zich opdoet voor ons gezigt en overweeging, geef gy ô God, dat wy en allen die zulks beschouwen, ook alzo u mogen verheerlyken, door, in de erkentenisse uwer opperheerschappye, eene gewillige en redelyke eerbied te bewyzen voor de voetbank uwes throons. Bedeel gy ons

ten dien eynde met zo regtmaatige begrippen van u, dat, onze aandoeningen daar door bewoogen, wy geschikt mogen zyn om by alle gelegenheden ons geloof, hoop en vertrouwen in u te betuygen; en onze harten voor u uyt te storten in de dankbaarste erkentenisse uwer goedheyd, en de ootmoedigste smeeking om de volduuring uwer gunste.

Laat toch het Koningryk, het welk gy door onzen Zaligmaaker opgeregt hebt, uytgebreyd worden over de geheele Aarde; dat de Zon der geregtigheyd met glansryken luyster schyne over 't gansche Menschdom, en verdryve die wolken van onkunde, dooling en bygeloof, in welke zy gemeenlyk zo zeer ingewikkeld zyn; op dat ze u mogen kennen den éénen waaren God, en Jesus Christus dien gy gezonden hebt; op dat ze regt kundig mogen worden in die Leere, welke hun wys kan maaken tot zaligheyd; op dat ze ter betragtinge daar van bewogen mogen worden, door derzelver gewigtige en billyke drangreden Geef ons, die dat licht aanschouwen, deszelfs leevendigmaakende kragt en invloed in ons hart te gevoelen; doe gy, ô God, ons alles aanwenden ter verbreydinge van dien voortreffelyken en waarlyk Goddelyken dienst, door Jesus uwen Zoon verkondigd, door eene ongemaakte nederige eerbied voor u, door eene broederlyke liefde jegens elkander, en de uytgestrektste goedwilligheyd over het geheele Menschdom.

Ondersteun gy ons, ô God, kragtdaadig, in de werkzaamheyd onzer voortreffelykste vermogens tot uwen dienst, op dat anderen door onze voorbeelden aangemoedigd mogen worden, om uwe geboden niet alleen te ontvangen, maar ook te gehoorzaamen: geef dat het menschdom in 't algemeen beantwoorde aan den waaren geeste en 't oogmerk der Christenheyd, en daar door hunne innerlyke goedkeuring van dezelve bewyze; op dat uw wil geschiede op aarde, gelyk in den Hemel. En gy, ô groote, wyze en goede Albestuurder, wiens raad bestaat in eeuwigheyd, en wiens gedagten zyn van geslacht tot geslacht, die alle dingen schikt en bestuurt overeenkomstig met de onveranderlyke en best beraadslaagste oogmerken van uw welbehaagen, geef dat wy en alle anderen ons nederig mogen onderwerpen aan uwe volmaakt wyze schikkingen; dat wy lydzaam draagen alle die moeylykheden en tegenheden, welke gy, in oneyndige wysheyd, ons toezendt, of over ons laat komen: en dat wy dankbaar erkennen uwe Vaderlyke onderhouding en bestuuring in ieder staat en omstandigheyd deezes leevens.

Aan u, onuytputtelyke bron van goedheyd en weldaadigheyd,

heyd, goedgunstige Vader, zyn we de vervulling aller onzer behoeftens verschuldigd, tot u derhalve zenden wy onze nederige smeekingen, om alle die dingen, die wy dagelyks behoeven, ter ondersteuninge van ons leeven op deeze wereld: zend gy uwen zegen over alle onze eerlyke en regtmaatige onderneemingen tot dat eynde aangewend: en voor zo ver gy ons, door uwe milde Voorzienigheyd, ryklyk hebt bedeeld met tydlyke goederen, geef dat wy dezelven liefddaadig mogen gebruyken ter verligtinge van de armen en noodlydenden, als eene gebreklyke erkentenis der goedgunstigheyd en liefddaadigheyd die gy aan ons beweezen hebt; ter welker vergeldinge onze beste en grootste diensten nog oneyndig ver te kort komen.

Maar, ô driemaal heylige en barmhartige God, 't is zo ver van daar dat we uwe weldaadigheden behoorlyk beantwoord hebben, door eene dankbaare erkentenisse derzelver in onze gemoederen aan te kweeken, dat we dezelve in tellelooze gevallen misbruykt en vergeeten hebben. We hebben reden om deswegens met schaamte bedekt, en vervuld te zyn met een oprecht hartlyk leedweezen; wanneer we overweegen wien we beleedigd hebben, hoe groot onze ondankbaarheyd en dwaasheyd geweest zy: geef gy, ô God, dat een waar gevoel hier van ons getroffen doe zyn van een ongeveynsd berouw over ons voorleeden gedrag, zo ver als 't afgeweeken is van uwe billyke wetten: laat onze bekeering aangenaam zyn in uwe oogen, en vergeef gy ons onze zonden, gelyk we hoopen dat we ongeveynsd kunnen zeggen, dat wy alle die geene vergeeven, die ons beledigd, of iets tegen ons misgaan hebben; en maak gy ons meer en meer genegen, om alle pligten van liefde en minzaamheyd aan onze Evenmenschen getrouwlyk te volbrengen.

En och, mogten we nimmer ter dwaasheyd wederkeeren! noch ons zelven toegeeven in eenige neygingen ten kwaade! Mogt uwe algenoegzaame hulp, uwe heylige en voortreffelyke wetten, uwe minzaame en vaderlyke vermaaningen, uwe kragtige en edelaartige aanspooringen, en de luysterryke en godlyke voorbeelden welke gy ons voor oogen stelt, ons kragtdaadig wapenen tegen de magt der zonde, en ons doen zegenpraalen over alle de verleydingen der wereld en des vleesches. Geef gy, ô God, dat we door uwe hulp gelukkig verlost mogen worden van die ontelbaare rampen, aan welke de dwaasheyd, zonde en boosheyd van menigerleye soort ons onvermydelyk bloot stelt: doe ons die vreugde en die vergenoeging des gemoeds smaaken, welke verwekt wordt uyt een bezef van

uwe

uwe goedkeuring, en door een vooruytzigt van die zaligheyd, tot welker hoop wy aangemoedigd zyn door Jesus Christus onzen Heer, die ons geleerd heeft deeze smeekingen op te zenden tot u onzen hemelschen Vader, wien we met volle bereydvaardigheyd toeeygenen alle eer, heerlykheyd en heerschappy, beyde nu en in eeuwigheyd. Amen.

HOE GERING MENIGWERVEN DE SPRINGVEEREN EN ROERZELS ZYN, WAARDOOR DE VOORNAAMSTE HANDELINGEN VAN HET MENSCHDOM WORDEN BEPAALD.

Door den Heer J. H. GOTTLOB DE JUSTI.

EEn gemeene waan bezield meest alle menschen, wegens de gewigtigheid hunner bedryven, trotsheid, vooroordeel, veragting van anderen zyn 'er de natuurlyke uitwerkzelen van, en geen beter middel weet ik, om deze ziektens van den geest te geneezen, dan om hen, uit de oude en laatere historie, eens onder het oog te brengen, hoe beuzelagtig de oorzaaken en beginzelen zyn, waaruit zelfs de gewigtigste bedryven der aanzienlyke personaadjes voortkoomen. Geheele *Provinties* inderdaad, geheele landen putten zig uit, en offeren zig op voor de grootheid, voor de heerszugt van eenen Staatsdienaar; men meent zig wonderlyk wel uit te slooven, men meent zyn Vaderland te dienen, men meent zig, ten minsten, met de erkentenis van den *Minister* te moogen vleien; beuzelagtige bedryven, onnozele vooruitzigten, kinderagtig vertrouwen! terwyl zo veele duizenden hunne levens voor hem in de waagschaal stellen, denkt hy zelfs niet eens aan hen; hunne welvaart of ongeluk is de laatste zyner aanmerkingen, en hy ontwykt de gevaaren van den oorlog, of de ongemakken van de lugt, met zyne matres, in 't binnenst van zyn Paleis.

Men zal zig inderdaad, als men de zaaken met een wysgeerig oog beschouwt, moeten verwonderen over de geringe rol, welke wy in deze wereld speelen, en de grootsten der aarde zelve zullen klein in hunne eige oogen, althans in die van een onbeneveld toekyker, moeten worden. Altoos zyn 'er anderen, die ons in bekwaamheden of verdiensten, eer en waardigheden, overtreffen, en hoe veele verbeelding de held, de staatsman, de geleerde van zig zelven mogen hebben, zy behoeven de geschiedboeken maar te openen,

hen, om hun flaauw ſchemerligt door de ſchitterende ſtraalen van verhevener geesten of gelukkiger ſtervelingen te zien verdooven; de Historie waarlyk, met opmerking en verſtand geleezen, zal ons altoos nedrig maaken, en in ons zelven doen treeden. En waarop zullen wy onze verwaandheid gronden, als wy nog daarenboven bedenken, dat alle die bedryven, welke ons de geſchiedenis vertoont, dat alle daaden van der menſchen kinderen ſaamgenoomen, ſlegts beuzelingen zyn, daar men, in zo veele andere werelden, welke het Geheel-al uitmaaken, niets van weet.

Byaldien wy nu, by deze bedenkingen eens het onderzoek byvoegen van de eerſte oorzaaken, waardoor de Menſchen, in de allergewigtigſte voorvallen bewoogen, en tot de voornaamſte bedryven aangeſpoord worden, zo zullen wy natuurlyker wyze neigen om te beſluiten, dat wy inderdaad geringe en zelfs veragtelyke Schepzelen zyn, naardien de voorzienigheid ons noodlot, en dikwils dat van een groot gedeelte des menschdoms, van zo belaggelyke, van zo beuzelagtige inzigten, doet afhangen, dat men dezelve zonder ſchaamrood te worden, naauwelyks kan verhaalen. Wat is *by voorbeeld* van meer belang voor 't Menschdom, dan Oorlog en Vrede? 't Is daarvan, dat het nootlot der Volkeren afhangt, 't is daardoor, dat de welvaart of verwoesting van geheele Ryken en Gemeenebesten wordt bepaald, en dat het geluk of de ondergang van duizenden, ja millioenen van menſchen wordt uitgewerkt. De oorzaaken ondertusſchen waardoor de oorlog ontſtooken wordt of uitgedoofd, zyn dikwils zo gering en veragtelyk, dat men, dezelve overweegende, in twyfel ſtaat, of men de dwaaze ſtervelingen moet belaggen, of traanen van medelyden over dezelve ſtorten? het verwaarloozen van eenig eerbewys, een fout in het *Ceremonieel*, een geſchil over den voorrang, een woord te veel of te weinig in de tytels van een vorst gebruikt, eene belaggelyke argwaan, het ſchildery eener gebeurtenis, 't welk men hoonend noemt, en duizend andere dergelyke beuzelingen, welke, gelyk MONTAIGNE aanmerkt, twee vischwyven naauwelyks aan 't kyven zouden kunnen helpen, brengen twee Koningryken in de wapenen, wier Vorſten legers van honderd-duizend hunner beste manſchap tegen malkanderen aanvoeren, welke, zo zy het onderwerp dier tweedragt wisten, 'er luidkeels om laggen zouden, terwyl zy zig nu wonderbaarlyk wel meenen te kwyten, met den anderen over en weder 't hart te doorſtooten met een drift, als of zy de allerwezenlykſte geſchillen met den anderen hadden,

den, en over en weder gezwoore vyanden waren.

De beuzelagtige redenen dier voorvallen, welke ondertusſchen zo doodelyk voor 't Menschdom zyn, zouden ons moogelyk minder ſtooten, als zy alleenlyk door de verkeerde wyze van denken der Vorſten zelve veroorzaakt wierden; want wy zyn gewoon ons noodlot van derzelver beſchikking te zien afhangen, en wy onderwerpen ons gewillig aan Hen, die wy als onze wettige Overheden erkennen, maar 't is dikwils de baatzugt van een vrekkigen Staatsminister, 't zyn de belangens der gunſtelingen van de beide Sexen, welke de grootſte omkeeringen en verwoestingen onder het menſchelyk geſlagt veroorzaaken. Een Engelsch Staatsminister de beroemde Hertog van *Buckingham*, gunſteling van Jacob den Iſten en Karel den Iſten Koningen van Engeland, krygt in 't hoofd om op eene Koningin van Vrankryk te verlieven, welke daar, gelyk regt was, de gek mede ſtak, maar haaren afgewezen Minnaar ondertusſchen, door haare fiere weigering, aanleiding gaf, om dit gewaand *affront*, met een *Nationaalen* oorlog te wreeken. De *Cardinaal de Richelieu* wikkelt, om zig noodzaakelyk te maaken, zynen meester in eeuwigduurende oorlogen in. Eene Meesteres poogt het bevel der Legers aan eenen haarer gunſtelingen of bloedverwanten te bezorgen; zy dryft den vrede met de eene party door, en verwekt een oorlog met een anderen, en een nabuurige Staat wordt het ſlagt-offer haarer ſtaatzugt of liefde, daar duizenden van menſchen voor ſneuvelen.

Gelukkig is het egter nog voor 't menschdom, dat die zelfde onwaardige beweeg-oorzaaken, welke zo veel jammer en onheil aan 't zelve berokkenen, dikwils egter ook weder hunne verligting en hulp te weege brengen. De vrede, merkten wy zo aanſtonds aan, wordt uit even beuzelagtige inzigten geſlooten, als de oorlog wordt aangevangen. Laat ons by die gemelde oorzaaken byvoegen, dat eene matres dikwils verlangt, om modiſche ſtoffen van den nieuwen ſmaak uit de vyandlyke landen te doen koomen en te draagen, en wars wordt van de ongemakken en beletzelen, welke zy ontmoet, om dezelve over te krygen; dat een Staatsdienaar verlangt naar wynen of andere mondbehoeftens uit het zelfde land; rede genoeg om alle twisten by te leggen, en den vrede te ſluiten. Het Schildery is niet verzwaard, en de geſchiedenisſen verſchaffen 'er ons eene meenigte *origineele* voorbeelden van. De oorlog, dien *Marcus Antonius* en *Augustus* elkanderen, na den dood van *Cæſar* aandeeden, is elk bekend. De eerſte hadt alle de kragten van *Aſie* en *Egypte* onder zyn gebied,

bied, en de ander ſtelde 'er die van *Europa* en *Africa* tegen; De aarde ſtroomde van menſchen bloed in dezen fellen oorlog, waar in de Mededinger zelve van *Augustus* omkwam. Zoude men uit de ontzaggelyke toerustingen der beide partyen, uit de onderlinge woede, welke hen over en weder bezielde, en uit de noodlottige uitkomst van dien oorlog voor één der ſtrydende partyen, niet natuurlyk beſluiten, dat of het welzyn der Republyk, 't geen *Antonius* beſchuldigd wierdt te verwaarloozen, of ten minſten een perſoneele haat en verbittering die twee Hoofden tegen malkanderen aanvoerde? Men zou zig in dezen egter grovelyk bedriegen; een te loor geſtelde liefde was de eenige en waare oorzaak van dit geding. *Antonius*, ongetrouw aan zyne Egtgenoote, was gevoelig voor andere bekoorlykheden, en byzonderlyk voor die van *Cytheris*, eene berugte Toneelſpeelſter, welke waarſchynlyk ook den naam van *Glaphyra* draagt. *Fulvia* door eene wraakzugt, vry natuurlyk aan haare Sexe, aangenoopt, wilde haaren ontrouwen Egtgenoot met gelyke munt betaalen, en verkoos *Augustus* tot het werktuig dier ſtraf, maar ſchoon deze juist niet vies was van een verboden minnehandel, kon hy egter geen ſmaak in *Fulvia* krygen; waar op zy, na alle andere middelen vrugtloos gebezigd, alle konſtenaryen uitgeput, alle aantokzelen verſpild te hebben, hem voluit liet dreigen, dat zy een burgerlyken oorlog tegen hem verwekken zoude, zo hy hardnekkig weigerde, de vlam te bluſſchen die haar verteerde, en begon, toen zy ook hier mede haaren wensch niet bekoomen konde, inderdaad een vuur van tweedragt tusſchen haar man en ongevoeligen Minnaar te ſtooken, en verwekte, uit zulk een veragtelyk beginzel een oorlog, die het menschdom tegen elkander in de wapenen voerde. Dit is zo waaragtig, dat *Augustus* zelve in een Punt-dicht, 't welk door *Martialis* bewaard, en door den Heer de *Fontenelle* naderhand gevolgd is, ſpot over de geringe oorzaak van een twist, welke den geheelen bekenden aardbodem verdeelde.

Als *Karel de* VIIde den throon van *Vrankryk* beklom, was het zelve tot het uiterſte gebragt. De *Engelſchen* hadden zig, op eene enkele ſtad na, van het geheele Koningryk meester gemaakt. *Karel*, neergeſlaagen, en van alle toevlugt en hulpmiddelen ontbloot, ſtondt op het punt, om alles op te geeven, en zyn toevlugt in de eene of andere *Provintie* te zoeken. Dit beſluit mishaagde *Agnès Sorel* ten hoogſten, die geen zin hadt, om met haaren *Coridon* door Bosſchen en Bergen om te dwaalen. Om den Koning dan van dit voorneemen af te trekken, deedt zy een ſtarrekyker ten Hove koomen, en onder-

regt-

regtte denzelven wegens de rol, die hy te speelen hadt; die man, omgekogt en geheel in haare belangens zynde, trok haar *Horoscoop*, en zeide dat, zo de starren zelve zig niet vergistten, *Agnès Sorel* de wellust van een groot en vermogend Koning moest zyn. Waar op zy het woord vattende, zeide, dat, naardien zyne Majesteit zyn Koningryk afstaan, en vlugten wilde, zy hem badt, niet kwalyk te willen neemen, dat zy, om haar noodlot te vervullen, zig tot den Koning van Engeland begaf. De vrees van zyne meesteres te verliezen, bewoog hierop den verliefden Vorst van Koning te zyn, zig als Koning te gedraagen, en alle moogelyke middelen by der hand te neemen, van den *Engelschen* wederstand te bieden; Maar 't was niet genoeg, dat *Karel* weder moed hadt genoomen, men moest ook een middel weeten uit te vinden, om het volk een hart onder den riem te steeken; en, om dit uit te werken, kreeg men in 't hoofd, om de *Maagd van Orleans* ten toneele te voeren, welke men voorgaf hemelsche openbaaringen en inblaazingen te hebben. Hoe gering en veragtelyk nu die springveeren, welke men in dezen uitersten nood deedt werken, iemand mogen voorkoomen, zy bragten egter meer te weeg, dan men 'er zelve van hadt durven hoopen. *Vrankryk*, 't welk op het uiterste punt van zynen volstrekten ondergang geweest was, wierdt behouden, de vyand verdreeven, en de vrede en rust in het gansche koningryk hersteld.

En, dat men zig geenzints verbeelde, als of dergelyke beuzelagtige oorzaaken zulke groote omkeeringen niet anders dan onder de ouden, of in tyden van onkunde en domheid hebben uitgewrogt? Neen! de *Schryver van den Anti-Machiavel*, brengt, [uit den agtenswaardigen BURNET] een voorbeeld, by van onze tyden, een voorbeeld van eene gebeurtenis en Staatsverandering, waar van de eerste Springveeren nog belaggelyker schynen dan die, welke wy zo aanstonds hebben bygebragt. In den oorlog, welke wegens de Spaansche opvolging wierdt gevoerd, hadt byna geheel *Europa* zig tegen *Lodewyk den XIV*den vereenigd. De *Engelschen* boven al onderscheidden zig in dit verbond, en waren de Hoofden der party, terwyl hunne beroemde Generaal *Marlborough* denzelven door zyne ongemeene dapperheid en heldendaaden ondersteunde. Koningin *Anna*, gevoelig voor de gewigtige diensten, welke hy Haar deedt, overlaadde Hem met de grootste eerbewyzingen, daar zyne Gemalin zelfs een aanzienlyk deel in hadt. In den tyd, dat *Marlborough* aan 't hoofd der Legers was, en dat zyne vrouw het grootst vermogen hadt op den geest der Koningin, zo kwam 'er eene Fransche vrouw te Londen, welke

de

de Dames van het Hof handschoenen van een nieuwen smaak aanboodt. De *Koningin* bestelde haar een paar, gelyk de *Hertogin van Marlborough* mede deedt; en dewyl de eerstgenoemde daar niet veel haast mede scheen te maaken, zo belastte zy de koopvrouw, om de haare eerst te vervaardigen. De Koningin ondertusschen verdrietig wordende over dit aanhoudend wagten, vroeg eindelyk gemelde vrouw haar de oorzaak, waarom zy de bestelde handschoenen niet vervaardigde. Waar op deze; om zig te verontschuldigen, genoodzaakt was te bekennen, dat zy reeds een paar hadt afgemaakt, die de *Hertogin van Marlborough* haar verpligt hadt aan haar af te staan. De vyanden van de Hertogin en haaren Gemaal mistten niet, om zig van deze gelegenheid te bedienen, en dit geringe voorval in 't allerhaatelykst ligt te plaatsen; zy stookten inderdaad de Koningin derwyze tegen Mevrouw *Marlborough* op, dat deze eerst uit haare tegenwoordigheid geweerd, en van haare bediening by haar persoon ontzet wierdt. Die gevoeligheid strekte zig vervolgens tot den Hertog uit, men ontnam denzelven eerst een gedeelte zyner bedieningen, daar na het bevel over 't Leger, en eindelyk alle zyne andere waardigheden. Deze *byzondere* onlusten hadden de allergewigtigste gevolgen voor de *gemeene* zaaken van *Europa*. De eene party, welke tegen het oude *Ministerie* was aangekant, maakte zig van den geest der Koninginne meester, en gelyk de oorlog, welke men tegen Vrankryk voerde, met haare inzigten en Staatsbelangens strydig was, zo wel om dat deze party den *Pretendent* begunstigde, als om dat zy, als de oorlog wierdt voortgezet, met rede vreesde, dat men den Hertog wederom mogt noodig hebben, zo wendden zy alles, wat zy konden, aan, om *Engeland* tot het sluiten van een spoedigen vrede met *Vrankryk* te beweegen, welke voor de *Geallieëerden* ten uitersten nadeelig en hinderlyk was. „ In één woord, de handschoenen van Mevrouw *Marlborough* waren de wezenlyke „ en eigenlyke oorzaak, dat *het huis van Oostenryk* slegts „ een gedeelte der *Spaansche opvolging* bekwam, en dat alle „ de vorige overwinningen door de *Geallieëerden* bevogten, „ vrugtloos wierden ".

Nog zal men zig moogelyk in 't hoofd brengen, dat dergelyke beweeg-oorzaaken en Springveeren geene merkelyke uitwerkzelen voortbrengen, dan in de Hoven der Vorsten, en dat derzelver vermogen en werking zig althans niet verder, dan tot vrede en oorlog uitstrekt; ongegrond vermoeden! Alles wat in de wereld voorvalt, van wat aart het we-

zen moge, kan hier even eens toe betrokken worden; en yder mensch, welke in ſtaat is, om de gebeurtenisſen zyns levens aandagtig na te gaan, zal bevinden, dat deszelfs verſchillende toeſtand, en voor-of nadeelen dikwils bepaald zyn door omſtandigheden, zo gering en kinderagtig, dat dezelve, voor dat de gevolgen zig vertoonden, onzen aandagt naauwelyks ſcheenen te verdienen. Ja ieder opregt en verſtandig man zal openhartig moeten belyden, dat hy zyn leven van dezen kant beſchouwende, zig zelven van laggen niet wederhouden kan.

Hoe weinig ſtrookt deze, moet ik zeggen, droevige of belaggelyke ondervinding, dat ons fortuin, onze eer, onze rykdommen, onze vermaaken, ja ons leven zelfs van zo beuzelagtige oorzaaken afhangen, en door zo veragtelyke Springveeren bepaald worden, hoe weinig ſtrookt deze ondervinding zeg ik, met die dwaaze trotsheid op ingebeelde bekwaamheden, met dien waan van onze voortreffelykheid, met het denkbeeld eener grootheid, die wy waarlyk niet hebben; Hoe moet deze beſchouwing alle vermetelheid uit onze zielen weeren, en de ſtervelingen daar toe brengen, om zig zelven op hunnen regten prys te ſchatten. Een wys en verſtandig mensch laat zig gewisſelyk door deze blyken en bedenkingen overreeden, dat alle de menſchelyke, dat zelfs de allergrootſte bedryven niets minder, dan gewigtig zyn; en gelyk het hem onmoogelyk is, om derzelver uitwerkingen te voorzien, en, het geen van zo onmerkbaare roerzels afhangt, naar zynen wil te leiden, zo poogt hy ſteeds alles voor lief te neemen, zig naar alles te ſchikken en zyn geluk alleen in de rust zyner ziele te plaatſen, het eenige 't welk voor hem zeer gewigtig, en van 't allerhoogst belang is.

DE HISTORIE DER SPIN; HAAR MAAKZEL, BESTAAN, GEVEGTEN, VOORTTEELING, ENZ.

(In een Brief aan den Schryver van THE BEE.)

DE Dieren zyn in het algemeen meer of min ſchrander naarmaate zy meer of min in eene Maatſchappy met elkander leeven. De Olyphant en de Beever toonen de grootſte blyken van vernuft, terwyl zy dus vereenigd zyn; maar als de menſchen zig in hunne Maatſchappyen indringen, en zig met hunne levenswyze bemoeijen, zo verliezen zy al

hun

hun geest, schranderheid en kloekheid, en toonen slegts een klein gedeelte van dat vernuft, het geen in hunne geregelde samenleeving zo duidelyk doorstraalt.

Onder de gekorvenen heeft het werk der Byen en Mieren, de oplettenheid onzer Natuurkundigen bezig gehouden, en hunne verwondering opgewekt; maar alle die schranderheid gaat verlooren, en wordt onzigtbaar, zodra men ze van elkanderen scheidt, en eene enkele By of Mier, afzonderlyk gezet, schynt zelfs van de allergemeenste kloekheid der Dieren ontbloot, is het domste Diertje, dat men zig verbeelden kan, kwynt, zo lang het leeft in zyne naare eenzaamheid, en sterft eerlang van verdriet.

Van alle de gekorvenen, die ik ooit heb waargenoomen, schynt my de Spin verre de schranderste toe, en deszelfs bedryven koomen my, die zeer veel agt op dit *Insect* gegeeven heb, voor, als alle geloof volstrektelyk te boven gaande. Dit Diertje is door de Natuur voor een staat van oorlog verordend, niet alleen tegen andere gekurvene, maar ook tegen die van zyn eige soort. Deszelfs hoofd en borst zyn met een sterken natuurlyken rok of maal bedekt, daar geen ander gekorvene kan doorbooren; en de buik is met eene zagte buigzaame huid verzorgd, welke zelfs den angel eener Wesp te loor stelt. De leden eindigen in sterke klaauwen, niet ongelyk die der Kreeften, en zyn over hunne geheele lengte met een soort van spooren voorzien, waar door zy hunne aanvallers verre van hen af kunnen houden.

En niet minder heeft de Natuur dit veragte Diertje voorzien van alles, wat het zo wel ter waarneeming van zynen prooy, als ter aantasting van, en verdediging tegen zyne vyanden van nooden heeft; het heeft verscheide breede, doorschynende oogen, welke met een hoornagtige zelfstandigheid bedekt zyn, waar door deszelfs gezigt beveiligd, en egter niet gehinderd wordt; daarenboven heeft het een tang boven den mond, om zynen prooy, welken het reeds met zyne klaauwen beslaagen, of in zyn net verward heeft, zo veel zekerder te kunnen houden, terwyl het 'er zyn voedzel uithaalt.

Dit zyn de aanvallende wapenen, waarmede de Natuur de Spin beschonken heeft; maar verrassing en hinderlaagen is eigenlyk dat soort van kryg, daar zy meest van houdt; haaren vyand te verschalken is haar gestadig doelwit, en 't is haar Net, waarop zy zig ten dezen einde meest vertrouwt. en 't welk zy de meeste moeite neemt, om zo volkoomen te maaken, als haar moogelyk is. De Natuur heeft het lig-

haam van dit kleine schepzeltje met een lymagtig vogt voorzien, het welk uit den aars voortkoomende, door haar tot een soort van weefzel of doek bereid, en grover of fyner gesponnen wordt, naar maate zy haar strikken wyder uitnitzetten, of haar web kleiner maaken wil. Om den draad, als zy eerst begint te weeven, vast te maaken, zo laat zy een klein dropje van dit vogt op de muur, steen, plank enz. daar zy haar werk wil beginnen, vallen, het welk allengskens harder wordende, dient om den draad zeer styf vast te houden; dan gaat zy van dit punt, daar zy haar draad vastgemaakt heeft, af, en naarmaate zy 'er zig van verwydert, wordt de draad langer, en als zy nu op deze wyze te dier plaats is gekoomen, daar zy het ander eind van de draad denkt vast te maaken, zo zet zy zig eerst op haar gemak daar ter neder, en haalt dan met haare klaauwen den draad, die anders te slap hangen zoude, zo sterk als moogelyk is, aan, en maakt dien op dezelfde wyze, als de eerste reize vast.

Dus spint en hegt zy verscheide draaden evenwydig met elkander, welke, om zo te spreeken, als de ketting of scheering van het voorgenoome weefzel zyn moeten, en daar, wy haar nu den inslag in zullen laaten brengen. Om dan haar web te voltooijen, zo begint zy thans van dien draad, dien zy eerst gesponnen heeft, en welke altoos de sterkste is van de gansche web, op dien draad laat zy weder een drupje van haar vogt vallen, maakt 'er dus het begin van den dwarsdraad op vast, en loopt van den eenen draad op den ander, trekkende haaren tegenwoordigen draad kruisseling of dwars over de geene, die reeds gesponnen zyn, tot datzy koomt aan dien kant van den muur, welke tegen haar eersten draad paralel of evenwydig overstaat, daar maakt zy denzelven vast, gaat vervolgens weder kruisende naar de andere zyde, en zo vervolgens, tot dat haar web voltooid is; gelyk nu alle deze nieuwlings gesponne draaden lymagtig en kleverig zyn, zo houden zy overal vast, waar zy malkander raaken, terwyl dit schrander Diertje daarenboven nog de voorzorg gebruikt, om die deelen van het weefzel, die het meest te lyden zullen hebben, te steevigen met 'er de draaden te verdubbelen, ja drie, vier, vyf, tot zesmaalen toe op elkanderen te spinnen. Tot dus verre hebben de Natuurkundigen de Spin nagegaan, en beschreeven, het geen verder volgen zal, is de vrugt van myne eige opmerking en waarneemingen, welke ik byzonderlyk over dat soort heb laaten gaan, dat men *Huis-Spinnen* noemt. Ik vernam voor

om-

omtrent vier jaaren in een hoek van myn kamer een groote Spin, die beezig was met zyn web te maaken, en schoon de meid met haar noodlottigen bezem menigwerven derwaards streek, en den arbeid van dit kleine beestje met eene volstrekte vernieling dreigde, zo had ik egter het geluk van dit onheil voor te koomen, en ik durve zeggen, dat myne Spin my de zorg, die ik voor haar droeg, rykelyk en dubbel betaalde, door de aangenaame tydkorting, of laat ik liever zeggen, het leerzaam onderhoud, dat zy my verschafte.

In drie dagen was haare web, met eene ongeloofelyke naarstigheid voltooyd, en ik kon my niet weerhouden, van my te verbeelden en te denken, dat het Dier zig in zyne nieuwe wooning verheugde, ja van blydschap als 't ware, danste. Het liep de web verscheidemaalen rond, onderzogt de sterkte van yder gedeelte, kroop in zyn hol, en kwam 'er straks daarna, en dikwils, weder uit te voorschyn. De eerste vyand, egter, die het hadt aan te tasten, was eene andere en veel grooter Spin, welke zelve geen web in eigendom, en waarschynlyk geen voorraad van stof meer in zig hebbende om een ander te maaken, dat van zyn gebuur zogt in te neemen. Hier volgde derhalven ras een verschrikkelyk gevegt, waarin de Aanvaller de overwinning scheen te hebben, wyl de arbeidzaame Spin genootzaakt was de vlugt te neemen, en in haar hol te kruipen. Hier op bemerkte ik, dat de Overwinnaar allerleie soorten van konstenaryen en middelen gebruikte, om haar uit haar verschanzing uit te lokken, en op 't open veld te krygen. Hy ging ten dien einde, dikwils weg, als of hy 't web verlaaten wilde, om 'er de oude bezitster weder in te doen koomen, maar deze, zyne listen vermoedende, hieldt zig steeds schuil, en als de overwinnaar eindelyk zag, dat 'er geen middel was om haar uit te lokken en te dooden, en dat hy dus zyn *Conquest* nooit veilig of vreedzaam bezitten konde, besloot hy, om het zonder genade te vernielen, en begon dus het web aan flarden te scheuren. Dit kon de oude bezitster egter met geene goede oogen aanzien; zy kwam ylings voor den dag, en begon het vorig gevegt, met een verdubbelden moed, en met een vast opzet, om te overwinnen of te sneeven; en, tegen myne verwagting, bekwam zy de overhand, en doodde haaren vyand op het slagveld.

Na deze overwinning dan weder in het vreedzaam bezit geraakt van 't geen zy met regt haar eige konde noemen, hieldt zy zig drie dagen bezig, met de breuken van haar web te herstellen, zonder in al dien tyd, zo veel ik merken

konde, eenig het minſte voedzel te gebruiken. Eindelyk vloog evenwel eene groote blaauwe vlieg in den ſtrik, en maakte veel geweld, om los te koomen. De Spin wagtte vry lang, eer zy hem overviel, om hem tyd te geeven, van zig ter deeg in haare ſtrikken te verwarren, maar bemerkende eindelyk, dat de vlieg te groot en ſterk was voor haar web, en 'er zig dus veelligt uit worſtelen zoude, kwam zy voor den dag, en wist in minder dan een minuut, een nieuw webje rondom hem te weeven, daar zy hem als in beſloot, en het gebruik zyner vleugelen ten eenemaale door belemmerde, en als hy dus wel beſlooten en gekluisterd was, pakte zy hem aan, en ſleepte hem naar haar hol.

Op deze wyze leefde het Dier een tyd lang in een zeer onzekeren ſtaat, waartoe de Natuur hetzelve ook op eene byzondere wyze bekwaam ſchynt gemaakt te hebben, want van eene enkele vlieg kon het meer dan een geheele week beſtaan. Ik ſmeet eens een Wesp in 't Net, maar als de Spin uitkwam, om zig daar van, als naar gewoonte, meester te maaken, hieldt dezelve aanſtonds af, zodra zy beſpeurde, met wat party zy te doen hadt, en wel verre van een ſlag tegen hem te waagen, verbrak zy integendeel alle de banden, waardoor hy belemmerd en gehouden wierdt, en deedt al, wat in haar vermogen was, om zig van zulk een ontzaggelyken vyand te ontſlaan. Toen de wesp in vryheid en weder vertrokken was, verwagtte ik, dat de Spin ten eerſten wederom aan 't werk zou hebben gegaan, om de breuken, welke hier door in haar web gekoomen waren te ſtoppen, maar die waren, naar 't ſcheen onherſtelbaar, weshalven zy beſloot, om dit oude web te verlaaten, en een geheel nieuw te beginnen, het welk dan ook in den gewoonen tyd voltooyd was.

Ik was thans nieuwsgierig om eens te onderzoeken, hoe veele webben yder Spin maaken konde, weshalven ik dit wederom wegnam, en myne Spin verpligtte, om aanſtonds een ander te beginnen; ik beroofde haar hier van ook weder, en alle haare voorraad ſcheen nu geheellyk uitgeput, zo dat zy niet meer konde ſpinnen. De konstjes, daar zy thans gebruik van maakte, om voedzel te bekoomen, en het leven op te houden, waren inderdaad verwonderlyk. Ik heb haar de pooten op zien trekken of in malkander rollen, en haar geheele lighaam als tot een klein balletje maaken, dus lag zy uuren lang, zonder beweeging, maar niet zonder zorgvuldige opmerking en waakzaamheid; altoos op haar luimen leggende, ſprong zy, zodra 'er een vlieg kort ge-

noeg

noeg onder haar bereik kwam, om dien te kryg e r, met een vaart op denzelven aan, en maakte 'er zig meermaalen meester van.

In dit leven begon zy egter welhaast een tegenzin te krygen, en besloot de bezitting van eenige andere Spin aan te tasten, en zig, als 't wezen konde, daar meester van te maaken. Zy deedt derhalven een aanval op eene nabuurige sterkte, en dat met al de dapperheid, die men van een hongerigen en wanhoopigen vyand verwagten kan, zy wierdt afgeslaagen met gelyken moed, en moest dit oogmerk laaten vaaren; maar door deze éêne nederlaag egter geenzints afgeschrikt, bezogt zy het met een ander web, drie agtervolgende dagen, daar zy eindelyk, na den bezitter en verweerder gedood te hebben, zig meester van maakte, en in vestigde.

Als 'er kleine vliegjes in den strik vallen, zo koomt de Spin niet aanstonds te voorschyn, om dezelve aan te tasten, maar wagt geduldig, dat zy zig eerst wel inwikkelen en verwarren, omdat, als zy zig terstond liet zien, de vrees voor dien doodelyken vyand, die vliegen zulke geweldige poogingen zou doen maaken, dat zy hier door het gevaar ontkoomen, en de Spin ontvliegen zouden; hierom zeg ik, wagt zy met geduld, tot dat haar gevange door vrugtelooze poogingen zig zelven genoegzaam heeft verward, en maakt zig dus, op eene zekere en veilige wyze meester van haar prooy.

De Spin leeft drie jaaren, en verandert alle jaar van vel en pooten; ik heb ze meermaalen een been afgetrokken, en bemerkt, dat hetzelve in twee of drie dagen weder aangroeyde. In 't eerste vreesden zy, als ik haar web kwam naderen, maar allengskens wierden zy gemeenzaamer, en eindelyk zo vry, van voedzel uit myne hand te neemen, en zodra ik haar web maar aanraakte, kwamen zy uit haar hol te voorschyn, gewapend en bereid om of zig te verweeren, en den vyand af te slaan, of een aanval te doen, en buit te bekoomen.

Ik zal, om myne beschryving volkoomen te maaken, hier by nog alleenlyk aanmerken, dat de mannetjes Spin kleiner, dan het Wyfje, en dat de laatste eijer-leggend is. Als zy leggen, spreiden ze eerst een deel van haar web onder de eijeren, en rollenze dan op dezelfde wyze op, gelyk als wy iets in een doek of kleed rollen, en broeyen ze dus in haare nesten uit. Als men ze in die nesten stoort, tragten zy nooit weg te vlugten, zonder dat jong broed in haare

tangen of schaaren mede te neemen, waar door zy in haare vlugt belemmerd, dikwils de slagt-offers haarer moederlyke liefde zyn.

Zo dra de Jongen van onder dit bedekzel der moeder te voorschyn koomen, beginnen zy te spinnen, en worden onder des tevens zigtbaarlyk grooter. Zo zy het geluk hebben, van aanstonds, al zyn zy maar een dag oud, een vlieg te vangen, zo vallen zy 'er met groote graagte op aan, maar zy leeven niet zelden drie of vier dagen zonder eenig soort van voedzel, en gaan egter derwyze met groeijen voort, dat zy iederen dag het dubbel van haar vorige grootte krygen. Als zy ouder worden, houden zy op met groeijen, maar haare pooten egter worden geduurig langer; en als een Spin ten eenemaal styf wordt van ouderdom, en onbekwaam om haaren prooi aan te tasten, en 'er zig meester van te maaken, sterft dezelve eindelyk van honger.

SCHADELYKE UITWERKZELEN VAN HET SPAANSCH GROEN, OF KOPERROEST.

(Zie *Nouv. Big. XI.*)

MEn heeft het gebruik van kopere fonteinen, en koper keuken gereedschap al verscheide maalen aangetast, ter oorzaak van het groot gevaar, dat men loopt, om, door het roest of uitslag van het koper, vergeeven te worden, welk roest eene ontbinding is der deeltjes, door de werkzaamheid der lugt en andere stoffen, veroorzaakt, en niet wel voor te koomen, zo 'er eenige vogten in het koper vaatwerk zyn, of zo dezelve slegts voor de vogtigheid der lugt bloot staan. Ik heb met den raad, welken men daar omtrent gegeeven heeft, myn voordeel gedaan, en al myn koper keuken-gereedschap, tegen yzer, doen veranderen, en ik dagt my zelven dus, van dien kant, genoeg beveiligd te hebben. Nu onlangs is my egter een klein toeval wedervaaren, het geen my schrikkelyk boos maakt tegen het gemelde verdervelyk metaal; 't welk zelfs myn Vrouw en Dogter eene wezenlyke droefheid veroorzaakt, en hier door zo wel, als door het verlies van myn beestje, myn rust en genoegen merkelyk gestoord heeft. Zie hier, myn Heer! het geval.

Gy hebt een klein hondje by my gezien, het welk gy zeer aardig vondt, en 't welk inderdaad door zyne levendig- en vriendelykheid, de gunst van 't geheele huisgezin gewonnen hadt, en elk behaagde; dit lieve beestje nu, myn Heer, is door het Koperroest vergeeven. Den

Den dertienden May laatstleden zynde in myn huis in de Voorstad *Montmartre*, zo stelde men my voor, om na *Montmartre* te gaan, om de *Compagnie* der Boogschutters van Mevrouw de Abdis naar de goude Vogel te zien schieten. Myn Dogter wilde haar hondje vooraf een hartige maaltyd laaten doen, om tegen de vermoeijenis van den agtermiddag, zo veel beter bestand te zyn. Ten dien einde deedt zy hem een stukje van het zo genaamde Pens-vleesch haalen, dat is te zeggen, den afval der geslagte Beesten, als lever, long, hart enz. het welk men, op de hoeken der straaten, in kopere schotels of bekkens, te koop veilt, en waar van ons hondje, als doorgaans hartig in 't eeten, en inzonderheid veel werk van dit vleesch maakende, zeer veel insloeg.

Naauwelyks waren wy vyfhonderd stappen voortgegaan, of het arme Beest begon te kreunen, en ons te kennen te geeven, dat hy ziek ware. Myn Dogter nam hem, terwyl wy onzen weg vervorderden, onder den arm. Wy sloegen een smallen weg ter zyden af, om de Varkendryvers te vermyden; en gelyk wy dus vry waren, en het hondje door zyne geduurige spartelingen en onrustigheden moeijelyk te draagen was, zo zettede men hem weder op den grond. Hy sprong op en neder, liep dan naar my, dan naar myn vrouw, en deedt ons duizend vriendelykheden. Wy namen die beweegingen eerst voor vervoeringen van blydschap, om dat hy loopen mogt, gelyk als men veeltyds van de honden ziet, als zy niet veel buiten 's huis koomen; maar wy bedroogen ons grovelyk, 't was, ongetwyfeld, uit benaauwdheid en angst, 't was om hulp, welke hy van ons begeerde; want, een oogenblik daar na, ving hy derwyze aan te huilen, dat wy 'er van schrikten, hy viel op den grond, stond vervolgens weder op, liep eenige stappen voort, viel toen weder, en verhefte zig niet meer, hy schuimbekte, lag in stuipen, draeide zyne oogen geweldig, en huilde by tusschenpoozingen erbarmelyk. Daar vergaderde veel volk rondom ons, en elk zeide 'er, als naar gewoonte, zyn gevoelen van. De een meende, dat hy dol ware, de andere, dat hy de vallende ziekte hadt, en dit was myne gedagte, anderen eindelyk, dat hy vergeeven ware, en dit denkbeeld trof my; ik liet straks olie zoeken op de naastbygelege plaats, en deedt 'er het Diertje een goede menigte van drinken, waar door hy een weinig scheen te bekoomen; hy stond op, liep eenige stappen voort, maar viel straks weer neder, en wierdt thans door zo geweldige stuiptrekkingen aangetast, en brande zo

zeer over deszelfs geheele lighaam, dat men hem kwalyk behandelen konde. Ik vernam nu een weinig bloed in zyn schuim, en verloor toen alle hoop van herstelling, en inderdaad myn arme hond stierf kort daar op.

Gelyk ik wezenlyk getroffen was, door het zo onverwagt en onaangenaam verlies van een Beest, daar wy allen even veel van gehouden hadden, zo dagt ik natuurlyker wyze terstond, wat de oorzaak van zyn dood mogt wezen! Zoude het eene *indigestie* wezen? vroeg ik my zelven; waarom zouden de Honden daar zo wel niet aan onderheevig kunnen zyn als de menschen! dit Dier heeft gulzig vleesch of lever gegeeten, zonder zig den tyd te geeven van het behoorlyk te kaauwen, misschien is 'er een groot stuk voor het klepje van het Maag Poortier geraakt, en heeft het zelve derwyze toegestopt, dat het Beestje, die geheele stukken vleesch niet kunnende verduuwen, op de zelfde wyze gestorven is, als gulzige menschen, welke zomtyds om hals raaken, eer men in staat is, om hen de vereischte middelen toe te dienen. Maar deze bedenking van het vleesch leidde my wel haast tot eene andere aanmerking, welke my gegronder voorkwam, het vleesch, 't welk dit Beestje gegeeten heeft, staat op de hoeken der straaten, in kopere schotels te koop, zoude het niet wel het Koperroest wezen, 't welk dit vleesch, door lang in die bekkens te staan, daar van hadt overgenoomen? Zou myn ongelukkig hondje niet wel byzonderlyk een stuk tot zyn deel hebben kunnen krygen, het welk het koper onmiddelyk, en met eene groote oppervlakte, geraakt had? Dat schuim, met bloed geverfd, toont dat niet, dat de Ingewanden verscheurd zyn? Die draeijingen der oogen, die Stuiptrekkingen, die *Spasmodieke* beweegingen van alle de leden zyn dat geene gewoone toevallen van het Spaansch groen, of van andere verschriklyke vergiften?

Om myne Vrouw en Dogter wegens de vrees der dolligheid, daar men van gesprooken hadt, gerust te stellen, en om zelve nader ligt te bekoomen, zo liet ik den hond naar myn huis brengen, om hem te doen openen. Men vondt inderdaad nog alle de stukken vleesch in zyn maag, maar gansch groen als Eppe, en zyn maag en ingewanden hadden dezelfde kleur.

Zie daar, Myn Heer, de wezenlyke oorzaak van den geweldigen en verhaasten dood van myn hond. Maar de dood van een hond, zult gy my te gemoet voeren, is die dan van zo veel belang, dat men daar het gemeen mede moet verveelen? Neen gewisselyk! maar ik bedoel 'er een ander nut-

tig

tig einde mede, en de volgende bedenking zal my by u, en elk onpartydig oordeelaar ten vollen billyken.

Dit zogenaamde Pens-vleesch, Myn Heer, wordt van de honden niet alleen, misschien zelfs niet voornaamlyk gebruikt, maar veelal ook van menschen gegeeten; maar nu, dat stuk, het welk myn hond heeft doen omkoomen, hadt den dood ook aan een mensch kunnen veroorzaaken. En gelyk wy hier uit voorzigtigheid tegen zulke ysselyke gevaaren kunnen leeren, zo mogen de verkoopers 'er ook uit opmaaken, om het leven hunner Medeborgers met geene kopere bekkens in de waagschaal te stellen, en wy allen, om zodanig vaatwerk uit onze huizen en keukens te verbannen. Dit is derhalven altoos eene treffende les voor alle huisgezinnen, daar de spyzen in koper bereid, het water in kopere ketels gekookt, of in kopere, dat is te zeggen, vergiftige bakken bewaard wordt. Daar zyn honderd dingen te zeggen over een stuk, dat van zo veel belang is voor de Maatschappy, maar na alles, wat zo veele bekwaame lieden 'er over gezegd hebben, zal ik slegts ééne aanmerking maaken.

Het koper is steeds de Afgod der Keuken-bedienden, in weerwil van alles wat men van deszelfs verdervelyke gevolgen mag aanhaalen. Zy brengen verscheide voorwendzels voor het zelve, en tegenwerpingen tegen de gereedschappen van geslaagen yzer in, het welk waarlyk enkele beuzelingen zyn, die niets betekenen; maar onderstel, dat zy veel meer grond hadden, dan zy wezenlyk hebben, zou 'er dan nog eenige evenredigheid zyn tusschen hun meerder werk, (want daar zou het tog eindelyk alles op uitkoomen) en tusschen de gezondheid, ja het leven van Heer, Vrouw, en het geheele huisgezin? Het koper maakt Koper-roest, dit is eene zekere en bekende zaak; het Koper-roest is een doodelyk vergif, dit is even ontwyffelbaar; het yzer heeft niet alleen geene kwaade eigenschappen, maar is zelfs gezond en heilzaam; zie daar drie stukken, daar geen geschil over vallen kan; en daar het besluit ligtelyk uit te trekken is.

En kan men zeker eenigen den minsten twyffel behouden, of het Koper-roest de allerverdervelykste gevolgen voortbrenge, wanneer men de menigvuldige toevallen nagaat, welke 'er door veroorzaakt zyn! Laat ons uit duizend anderen, slegts eenige weinigen verkiezen, die bekend zyn, en ons eerst in de gedagten koomen; de Kamer-dienaar en de Hofmeester van den *Graaf de Castejean*, weet men, dat voor

twee jaaren, in den tyd van agttien uuren, beide ongelukkig om het leven zyn geraakt door het noodlottig gebruik van dit verradersch gif. De Heer *de Vienne*, *Kanunnik van Notre Dame* zal u zeggen, dat myn Heer zyn Vader door dezelfde oorzaak, en binnen het zelfde bestek van tyd, met tien of twaalf zyner gasten vergeeven is. Geheel Parys weet, dat twee menschen in het Huis van *Harcourt*, daar mede aan gestorven zyn. Mevrouw de *Gravin de Matignon* wierdt, met zes haarer Bedienden, door het water van eene kopere fontein vergeeven; deze Dame hadt gelegenheid om aanstonds toevlugt tot bekwaame middelen voor haar en haar volk te neemen, waar door zy egter niet heeft kunnen beletten, dat een derzelven, 'er zes maanden lang krank van is geweest. Mevrouw de *Marquise de Brassac* is juist in 't zelfde geval geweest. Geheel Parys weet het geval van die *drie Priesters* der *Parochie* van *St. Paulus*, welke om hals raakten door de uitwerkingen van een *Ragout*, met Koperroest bezwangerd; als ook dat van een *Kanonnik* van *Nevers*, welke het middagmaal houdende in eene herberg, op de plaats *Maubert*, vergeeven wierdt door Pasteytjes, die men op het koper koud hadt laaten worden, en welken 'er den volgenden nagt aan stierf in ysselyke stuiptrekkingen, terwyl men zyn Maag en Ingewanden, toen men hem na zyn overlyden opende, geheel groen bevondt. Een *Wynkooper* in de straat *St. Paul*, wierdt met zyne vrouw, door 't water uit een kopere fontein vergeeven, een hunner bloedverwanten, welke de hardnekkigheid hadt, van geene geneesmiddelen te willen gebruiken, stierf elendig, kort daar na. In de *nieuwe straat St. Paul* stierven agt menschen, door die zelfde oorzaak, op eene rampzalige wyze, in weerwil van alle hulpmiddelen, welke men hen toereikte. In de *straat Clopin* zyn vyf persoonen, al mede door die noodlottige oorzaak omgekoomen. In 't jaar 1751. wierdt *Monsieur Blesimar*, meelkooper, *à la Courtille*, met zyn Vrouw en twee Zoonen op dezelfde wyze vergeeven; de Moeder stierf den 19den July, de Vader den 24sten, de oudste Zoon den 28sten en 't was de jongste alleen, die 'er gelukkig door kwam. Ook weet men nog, 't geen voor eenige jaaren, by Mevrouw de *Marquisin de Bellefond* gebeurd is, met zeven Bedienden die door Koperroest vergeeven wierden, en waar van 'er vyf omkwamen, één blind, en één lam wierdt. In de *Abdy de Premontré* by *Rheims*, raakten negen menschen om hals, zonder dat men ze met alle toegediende hulpmiddelen heeft kunnen redden. Te *Laon* stierven insgelyks twee

kwee-

kweekelingen, de Broeder Kelder-meester, en de Broeder Kok aan Koper-roest, 't welk zy denkelyk in zulk eene groote hoeveelheid gebruikt hadden, dat de hulpmiddelen hen mede geen dienst konden doen; en daar zou geen einde aan wezen, als men alle de doodelyke gevolgen van dit vreesſelyk vergif aanhaalen wilde. Maar eene zaak is 'er, die ik volſtrekt niet begrype, en die ik daarom niet voor by kan hier aan te roeren.

De Gasthouders, of Braaders, hebben een Placcaat tegen de Tappers weeten te verwerven, waar by aan die laatſten verboden wordt, om kopere Stoofpannen, Stooſchotels, of ander koper keuken-gereedſchap te mogen houden; men ziet het doelwit wel van de Braaders, maar de beweegrede, die men voorgeeft, is zeer byzonder; om dat namelyk de Tappers, menſchen, die gemeenlyk niet te wel in hunne zaaken, en arm zyn; nog behoorlyke zorg draagen, nog genoegzaame middelen hebben, om hun koper Vaatwerk, op zyn tyd, te doen vertinnen, en dus gevaar loopen, om het gemeen, 't welk by hen gaat eeten, door Koper-roest te vergeeven. Dit verbod is zeer goed, en 't is 't verbod zelve niet, daar ik my over verwondere. Maar, 't geen ik niet wel vatte, is, waarom men zig vergenoegd heeft met ſlegts de vierde part te doen, van 't geen men hadt behooren te doen. Want

1. Kunnen de Tappers het Gemeen niet even goed vergeeven met kopere fonteinen, welke men hen heeft laaten behouden?

2. Waarom heeft men vervolgens dit verbod niet tot de de Braaders of Gasthouders zelve uitgeſtrekt? waarom blyft men hen vergunnen, om hunne winkels vol kopere Stoofpannen en Schotels te houden, en 'er zig dagelyks van te bedienen? heeft het belang van 't algemeen, uit aanmerking van 't welke men ze aan de Tappers heeft verboden, dan geen plaats meer, als de belangens der Gasthouders in aanmerking koomen! Of is het eene zaak van te geringe natuur, en der oplettenheid eener wyze en goede Regeering onwaardig, dat men zommige Leden der Maatſchappy belette, om anderen ſtraffeloos te vergeeven! dat byzondere menſchen zig van dat gevaarlyk keuken-gereedſchap, als zy tog volſtrektelyk willen, nog blyven bedienen; men kan dit nog eenigzints inſchikken, om dat zy het nadeel, 't welk zy doen, aan zig zelven doen, en dus niemand dan zig zelven, wegens hunne ziektens en dood, beſchuldigen kunnen, maar zal men dit aan menſchen vergunnen, welke men, ten dezen

op-

opzigte, als publyk, als menschen van een openbaar karakter kan beschouwen? Moeten zo veele Reizigers en Vreemdelingen, welke slegts als ter loops te Parys zyn, moeten zo veele andere, welke zelve geen huishouding hebbende, verpligt zyn, om in herbergen, *Ordinarissen* of gaarkeukens te spyzen, de ongelukkige slagtoffers van onze slofheid en nalaatigheid worden, moeten zy, yder maaltyd, welke zy gedwongen zyn te doen, zig in gevaar stellen van vergeeven te worden? Want eindelyk, wat men ook zeggen, of welke voorzorgen de Gasthouders ook gebruiken mogen, men behoeft slegts, op het uur der maaltyd, by hen in de keuken te gaan, en men zal daar altoos verscheide Stoofpannen aantreffen, daar het vertinzel ten minsten half af is, en waarin zy egter hunne *ragouts*, even als waren ze wel vertind, gereed maaken; die *ragouts* blyven daar in staan, tot dat zy gebruikt worden, en nu weet men, dat *bouillons* en *ragouts* het koperroest kragtig aantrekken, of liever sterk op het koper werken en byten, zodra zy van de kook af zyn, en dan nog te meer, als 'er zuure kruiden in zyn.

Besluit hieruit derhalven veilig, dat alle die geenen, welke in zodanige huizen gaan eeten, altoos naar den tyd, dat de spyzen van de kook af geweest zyn, naar den aart hunner gestellen en werktuigen, en naar de meerdere of mindere maate hunner kragten, een meer of min verdervelyk vergif met zig naar huis draagen, het welk dikwils te zwak is, om aanstonds den dood of zelfs hevige ziektens te veroorzaaken, maar 't welk de gezondheid allengskens ondermynt, en den weg tot andere ongemakken baant, welke naderhand aan gansch andere oorzaaken worden toegeschreeven. Zomtyds is het vergif, gelyk ik gezegd heb, zo sterk, dat zy, die het gebruikt hebben, 'er ylings van omkoomen, getuigen die voorbeelden, welken ik heb bygebragt, en welke door eene oneindige menigte andere zouden bevestigd kunnen worden, dog welke ik u slegts verzoeke, wegens het belang, 't welk ik in uwe gezondheid, en die myner medemenschen neem, aan 't gemeen te willen mededeelen.

Ik ben enz.

WAAROM EEN BRANDENDE KAARS UITGAAT, EN EEN DIER STERFT, IN EEN BESLOTEN LUGT.

De Natuurkundigen hebben, sedert langen tyd, door onbetwistbaare Proeven bevonden, dat een brandende Kaars uit-

uitgaat, en een Dier sterft in een beslooten Lugt. Maar de reden waarom zulks geschiedt, is niet van allen, op gelyke wyze, begreepen, en tot nog toe niet van alle zwarigheden ontheven. De Heer CIGNA, Lid van de Koninglyke Maatschappy der Wetenschappen te Turin, heeft hier naar op nieuws onderzoek gedaan, waar van wy onze Leezers een kort berigt zullen voorhouden (*) Een brandende Kaars gaat uit in een besloten Lugt; en als men 'er anderen inbrengt, dezen zullen ook uitgaan, schoon men ze 'er niet in zette, dan na het uitgaan van de eerste. Het zelfde gebeurt ook, als men een vlammende Kaars zet in eene plaats, welke naauw besloten en bedampt is door eenige Dieren in dezelve, die ook zelven schielyk sterven, zo de Lugt waar in ze besloten zyn, niet vernieuwd wordt, of als men ze zet onder een Klok, welke van binnen met uitwaasemingen van Dieren besmet is. Wanneer de Veerkracht van de Lugt, door deze uitwaasemingen, tot zekeren trap is weggenomen, laat ze geen meer vermindering toe. De Gewassen geven omtrent een dergelyk verschynzel; zo ze in een besloten Lugt verslensen en eindelyk sterven, sterven ze zeer schielyk, wanneer andere Gewassen de gesteldheid van deze besloten Lugt reeds verandering hadden doen ondergaan; zy benemen ook de Lugt haare veerkracht niet, dan alleen tot zekeren trap.

De during van het leven der Dieren, in een besloten Lugt, is gewoonlyk, alle andere dingen gelyk staande, in een regte reden van de veelheid van Lugt, en de omgekeerde reden van het getal der Dieren, gelyk door den Heer VERATTI is opgemerkt. Hy heeft echter te gelyk eene uitzondering bevonden omtrent de Kikvorschen, welken hy even schielyk hadt zien sterven, hoe groot een getal men besloot. Doch de Heer CIGNA heeft, door verscheiden Proeven, bevonden, dat de Kikvorschen schielyker sterven, naar maate zè in grooter getal by malkanderen besloten worden, schoon de during van hun leven niet volkomen gelykredig zy met het getal.

Alle deze Proeven te werk gesteld zynde in middenstoffen van dezelve dikte, heeft de Schryver, om meer staat op de overeenkomstigheden te kunnen maken, 'er eenigen gedaan in middenstoffen van verschillende digtheid. Hier uit bleek, dat de during van het leven der Dieren, niet gelykredig is aan de menigte van Lugt, en dat ze merkelyk grooter zy, wanneer

(*) *Miscellanea Taurinensia*, Tom. II. *Mem. de Trevoux*, Juin 1763. p. 459.

neer de dikte van de middenstoffe merklyk dikker is, en gevolglyk dezelfde maate Lugts, de Dieren langer doet leven, wanneer ze verdikt is. Het zelfde heeft plaats omtrent de vlam van een Kaars, en waarschynlyk ook omtrent de Planten. Ook wordt uit de genomen Proeven besloten, dat de veerkracht van van de Lugt, alle andere dingen gelykstaande, meer verminderе, wanneer de dikte meerder is, en deze vermindering bykans gelykredig zy met de verdikking.

Nademaal dezelfde maate van Lugt langzaamer schaadlyk wordt voor Dieren, naar gelang dezelve meer verdikt is, zal men zich niet meer verwonderen dat 522 taerlingsche duimen Lugt, van alle zyden gedrukt door water, een Duikelaar meer dan vyf minuten doen ademhaalen onder de Waterduikers Klok; daar zy, in haar natuurlyke dikte, de ademhaling niet langer kunnen gaande houden dan twee en een halve minuten. Hier uit verklaart men ook gemaklyk, waarom de Lugt, in de Klok besloten, een Duikelaar zo veel langer doet ademen als de Klok dieper onder water is: de Lugt is dan meer samengedrukt.

Laat de Lugt dunner worden, de Dieren en de Vlam zullen minder tyd bestaan, niet eigenlyk, om datze meer verdund is, maar om dat deze verdunning gelegenheid geeft, dat ze ligter bederve. Indien de verdunning, uit eigen aart, de ademhaling der Dieren en het branden van een kaars verhinderde, zouze dit doen, dezelfde zynde, hoe groot de Klok op de Lugtpomp ook mogt zyn, 't welk niet geschiedt.

Eene zeer verdunde Lugt onder de Klok op een Lugtpomp is genoegzaam voor de ademhaling, als men dezelve maar vernieuwt. Evenwel zullen Dieren gemaklyker verdikking dan verdunning van de Lugt verdragen. Een Duikelaar heeft onder zyn Klok, eene Lugt welke negenmaal dikker is dan de Damkring (*); eene dikte van agtmaal belemmert de ademhaling van Dieren niet merklyk (†); daar een Leeuwrik in twee minuuten sterft in eene Lugt welke viermaal dunner is dan de Dampkring (‡). De lugt welke de toppen der hoogste bergen omringt, verdooft de vlam niet, en doet geene Dieren sterven; en zy doet volstrekt het tegendeel, als ze in een staat van verdunning besloten is, en zulks geschiedt om datze niet vernieuwd wordt.

Als

(*) MUSSCHENBR. *Beginz. der Natuurk. p.* 781.
(†) HALL. *Elem. Physiolog.* T. III. p. 194.
(‡) BOYLE *Nova Exp. pneumat. tit.* IX. *Exp.* 3.

Dikwils komen'er zwaare bloedingen uit den Neuze, welken verligting aanbrengen: maar somtyds komt 'er een soort van bedurven bloed voor den dag, als de Lyder het zeer kwaad heeft, en dit is een voorteken van den aanstaanden dood.

Deze ziekte wordt zeer dikwils veroorzaakt door een kouden dronk als men zeer heet is; en is somtyds zo heftig, dat men den Lyder in drie uuren tyds heeft zien sterven. Het is niet zeldzaam, datze in drie dagen doodlyk worde.

Somtyds verdwynt de pyn, en de Zieke klaagt minder; maar zyn Wezen verandert, wordt bleek en naar, zyne oogen staan dof, de Puls wordt slap; dit betekent eene verwandeling van de stoffe naar de Hersenen, en is byna altyd doodlyk.

Deze ziekte is zeer gemeen en zeer gevaarlyk, zo uit eigen aart, als door een verkeerde behandeling onder het Landvolk. Het vooroordeel dat alle ziekten door zweeting geneezen worden, bestiert by hen de geheele geneeswyze van de *Pleuris*; en zo dra iemant eene steeking krygt, is men aanstonds in de weer met heete Middelen.. Deze verderflyke doling vermoordt meer menschen dan het Buskruit, en is zo veel te gevaarlyker, om dat de ziekte zo schielyk voortslaat. Geen oogenblik mag men hier verliezen, alles hangt af van de eerste uuren.

De Geneeswyze, zegt de Heer TISSOT, is, in alle opzichten, dezelfde als van de Longontsteeking, waar van hy te voren gesproken heeft. De eerste Aderlating, inzonderheid, zoze wat groot is, vermindert doorgaans de pyn, en doetze dikwils geheel overgaan; maar gemeenlyk komtze, na eenige uuren weerom, op dezelfde plaats of op een andere; welk laatste voordeelig is, inzonderheid als de pyn, welke zich, in 't begin, onder de Mammen hadt doen voelen, zich verplaatst heeft naar de Schouders, den Rug of den Nek.

Als de pyn niet of weinig vermindert, of verminderd geweest zynde, met gelyke heftigheid, en op dezelfde plaatse weerom komt, moet men de Lating hervatten; maar zo de pyn vermindert blyft, en de andere toevallen ook bedaaren, kan menze nalaten; hoewel het doorgaans voorzichtiger is nog eene Lating te doen, dan den Lyder in het gevaar te laten, dat alles wederom verheffe. Maar in zwaare gevallen moet menze dikwils herhalen, zo 'er geene omstandigheden zyn van gesteldheid of ouderdom, welken het verbieden.

Als de ziekte niet zeer zwaar is, heb ikze dikwils in weinige dagen geneezen door een enkele Aderlating, en een trekfel van Vlierbloemen als Thee ruim te laten drinken,

met byvoeging van wat Honig. In zulk een geval heeft men het trekſel van de zwitſerſche Wondkruiden met wat honig, ook wel olie wel zien gelukken: maar het eerstvoorgeſtelde is beeter. Een drank welke men maakt van water en wyn, en waar by men Theriaak, Peper, Kaneel enz. voegt, vermoordt alle jaaren een menigte Landvolk.

In een drooge *Pleuris*, waar in de Steeking, Koorts en Hoofdpyn zwaar, de Puls hard en vol zyn, met een ongemeene droogte van de Huid en Tong, moet men de Latingen zeer ſchielyk op malkander doen volgen. Dezen nemen dikwils de geheele ziekte weg zonder eenige andere ontlasting.

Voorts merkt de Schryver aan, dat eene *Pleuris*, zo wel als eenige andere diepe Ontſteeking, kan overgaan tot een Ettergezwel, Koud Vuur, of Verharding, en dikwils eenigen aanwas van de Longen aan het Borstvlies nalaat, waar in wy hem nu niet verder zullen volgen.

Van de *Koortzen met tusſchenpozing*, in een ander Hoofdſtuk, zegt hy; deze zyn Koortzen, welken na een aanval van eenige uuren, wederom allengs verminderen, en eindelyk met alle haare toevallen geheel ophouden, maar in 't gevolg, met een nieuwen aanval weerom komen. Verſcheiden ſoorten van dezen zyn 'er, welken naamen ontfangen van de tydorde, waar op zy zich wederom verheffen. Komt 'er alle dagen een nieuwe aanval, isze een waare daaglykſche of dubbele anderendaagſche Koorts. Men kan de eene van de andere onderſcheiden; in de daaglykſche zyn de aanvallen lang, en alle aan zich zelven gelyk; deze Koorts is niet zeer gemeen. In een dubbele derdendaagſche, zynze minder lang, en men heeft om den anderen dag een zwaarder en minder Koorts. In een anderendaagſche verheffen de aanvallen op den tweeden dag. In een derdendaagſche alleen op den derden dag, en de Lyder heeft twee vrye dagen. De andere ſoorten zyn zeer zeldzaam. Ik heb een waare vyfdendaagſche gezien, en ook een waare zevendendaagſche, welke alle weeken weerom kwam.

De eerſte aanval van een tusſchenpozende Koorts komt dikwils als men zich zeer wel bevindt. Maar by anderen gaat een gevoel van koude en logheid door de leden vooraf, eenige dagen, eer zich de Koorts openbaart. Zy begint met geeuwingen, moeheid, krachteloosheid, koude, beeving; de vingers worden bleek, 'er komen walgingen en ſomtyds braakingen. De Puls is ras, zwak en klein, en de dorst zeer groot. Na een uur of twee, ſomtyds drie of vier, volgt 'er

warm-

warmte, welke toeneemt en eindelyk een groote hitte maakt. Midlerwyl wordt het Lichaam rood, de benaauwdheid vermindert, de Puls wordt ſterk en vol, de dorst onverdraaglyk, de Lyder klaagt over geweldige hoofdpyn, pyn door alle de leden, en valt in een ſterk zweet eenige uuren lang. Alle deze toevallen verminderen wederom, en 'er volgt by wylen ſlaap, waar na de Zieke ontwaakende zich zonder Koorts bevindt; hy heeft alleen eenige vermoeidheid en zwakheid over behouden. By ſommigen is de Puls, na het afloopen van de Koorts natuurlyk; ſomtyds een weinig rasſer dan in de gezondheid, en krygt haar voorgaande langzaamheid niet weder dan eenige dagen na den laatſten aanval der Koortze. Een der blykbaarſte tekenen van een tusſchenpozende Koortze is de natuur van de Pis, welke op het afgaan van de Koorts geloosd wordt: zy is rood, en geeft een bezinkzel naar geklopte roode ſteen gelykende; ſomtyds is zy ſchuimende, en vertoont boven een vliesje, 't welk zich aan de randen van het glas vast zet, enz.

Wyders ſpreekt de Heer TISSOT, na deze klaare beſchryving en afbeelding, welke voor ieder een vatbaar is, van de onderſcheidinge dezer Koortzen in Lente-en Herfstkoortzen. Het volgende is een algemeene voorzegging aangaande deze Koortzen. Eenige aanvallen van deze Koortzen, zegt hy, zyn niet zeer te vreezen. Het gebeurt wel datze iet goeds uitwerken voor de gezondheid, en eenige ſleepende ziekten weg nemen. Maar men bedriegt zich, als menze, in 't algemeen, heilzaam aanmerkt. Wanneerze een langen tyd aanhouden, en de verheffingen lang en zwaar zyn, verzwakkenze het lichaam, ontſtellen alle de natuurlyke werkingen, en inzonderheid de Spysverteering; zy doen de Vogten ſcherp worden, en veroorzaaken ſleepende ziekten, Geelzugt, Waterzugt, Aamborſtigheid, en uitdroogende Koortzen. Oude en zwakke menſchen ſterven ſomtyds in een aanval van de Koorts; en als dit gebeurt, is het altyd in de koude van de Koortze.

Hier na gaat de Schryver over tot de Geneezing van deze Koortzen, waar in wy hem niet kunnen volgen, om dat ons beſtek het niet toelaat, ſchoon wy het anders met vermaak zouden doen, om dat ons de ſchryfwyze, de klaarheid en bondigheid, beneffens de duidlyke aanwyzing der Geneezing van de Ziekten, welken verhandeld worden, zo behaaglyk voorkomen, dat wy niet konnen nalaten te zeggen, dat ons dunkt, dat van alle werkjes, welken met zulk een oogmerk geſchreven, in 't licht en tot onze kennisſe gekomen zyn,

 dit

dit het beste zy; en bekwaam, om van het onkundige Gemeen niet slegts, maar ook van geoeffenden, met nut gelezen te kunnen worden. Alles zy echter gezegd zonder verachting van iemant; wy erkennen de waarde van eenigen, als *de gezuiverde Geneeskonst van* J. de Gorter. *Van de Legerziekten door den* Baron van Swieten. *De Geneeskunde gemaklyk gemaakt door eenige* voornaame Mannen in Frankryk, om van geen anderen te gewagen.

Na het afschryven van dit Berigt *wordt ons kennis gegeeven, dat de Boekverkooper* R. van Arrenberg *te Rotterdam, eerstdaags eene Nederduitsche vertaalinge van dit fraaije werk aan zyne Landgenooten zal bezorgen.*

Nieuwe Handleiding tot de manier van Brieven schryven. Uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam, by S. J. Baalde. MDCCLXIII. *Behalven de Voorreden enz.* 176 *bladz. in 8vo.*

Deeze Handleiding is indiervoege ingerigt, dat ze onder schriften van deezen aart eene plaats waardig zy; voor zo ver de hier opgegeevene Voorschriften van Brieven, over verschillende onderwerpen, gemeenlyk aan de natuur der stoffen zeer wel beantwoorden; des het leezen daar van dienstig konne zyn, voor dezulken, die geen geregelde leiding van Briefschryven hebben: te meer, daar 'er voor iedere soort van Brieven eene byzondere aanwyzing gegeeven wordt, van het geen men in dergelyke Brieven heeft in agt te neemen; dat den zodanigen inzonderheid dienstig kan weezen. —— Ter onderrigtinge van hun, die waanen dat het niet noodig zy hier omtrent lessen te geeven, gaat voor af eene algemeene Verhandeling van *de noodzaaklykheid van Brieven schryven en de styl,* waar in getoond wordt, dat het van weezenlyk belang is, op hoedanig eene wyze men zyne Brieven schryft, waar aan eene ontvouwing van den Briefstyl verknogt is. Hier op volgt een kort voorstel over *de deelen eenes Briefs,* en verder eene behandeling over de *Brievenstof in 't algemeen,* strekkende om te doen zien, wat 'er in Brieven van onderscheidene soort vereischt wordt. Eindelyk geeft de Verzamelaar eene reeks van Voorschriften over verschillende onderwerpen, met eene korte vooraf gaande aanwyzing, als reeds gezegd is, van 't geen men in zodanige Brieven heeft in agt te neemen. Zie hier, tot een voorbeeld, het geen hy ons voorstelt wegens *Brieven van Vertroosting.*

„ In dit soort van Brieven moet (zo als wy in het algemeen „ onderrigt gezegt hebben) het hart schynen aangedaan te „ zyn, en zonder behulp van het vernuft te spreeken. Laat „ ons

„ ons, ons zelfs by zulke gelegendheden minder schrander
„ als aangedaan betoonen, en gebruik maaken van natuurly-
„ ke en tedere uitdrukkingen, verwerpende alle bestudeer-
„ degedagten.

„ Er is geen loffelyker gewoonte als malkander in droef-
„ heid te vertroosten. Het ongeluk kan ons langs zo veele
„ wegen elendig maaken, dat het onmenschelyk zyn zoude
„ elkander niet te vertroosten. Als de persoon aan wien wy
„ schryven, overstelpt is van droefheid, zo moeten wy in
„ plaats van den vloed zyner traanen te stuiten, zeggen:
„ dat wy de onzen met de zynen vermengen. Wy mogen
„ wel van de verdiensten van de Vriend of Bloedverwant
„ die hy verlooren heeft gewag maaken: maar te gelyk aan-
„ duiden dat 'er niets ongemeens in dat Sterfgeval is, zo als
„ men door verscheide voorbeelden, die hem niet onbekend
„ zyn, zou kunnen aantoonen, dat is te zeggen, wy moe-
„ ten tragten hem ongemerkt zyn oogen te doen vestigen,
„ op gebeurtenissen die door de verzwaarende omstandighe-
„ den, die dezelve vergezellen, veel ondraagelyker zyn
„ als de zyne.

„ *Als* het Menschen zyn van groot verstand en kloekmoe-
„ digheid, kunnen wy onze gevoelens stouter uitdrukken,
„ zeggende dat buitenspoorige klagten niet betamelyk zyn;
„ en dat het onredelyk zyn zou, in de Wet, die ons allen
„ ter dood veroordeeld, een uitzondering te willen maa-
„ ken, die de grootste Monarchen nooit hebben kunnen
„ verkrygen.

„ In Brieven van Vertroosting is het ons byzonder ver-
„ gund ernstige Zedelessen en Godtvruchtige opmerkingen
„ te maaken: mits dat dezelven geschikt zyn na de Jaaren,
„ en hoedanigheid, zo wel van den Schryver als Hem of
„ Haar aan wien men schryft. Doch wy moeten die sterke
„ drangreden vermyden, als wy aan Menschen schryven, die
„ wy verzekerd zyn, dat ze in hun hart over het Sterfge-
„ val verblyd zyn. Ook behoorden de geenen die ons in
„ dergelyke gevallen de Dood van een nabestaande bekend
„ maaken, zich van al te ernstige uitdrukkingen te wagten,
„ om hun zelven niet belachelyk te maaken, en zelfs te schy-
„ nen met den Allerhoogsten en al wat Heilig is den spot te
„ dryven: want wat kan 'er laffer en aanstootelyker bedagt
„ worden, dan dat een Heer U bekend maakende dat zyn
„ Oom van wien hy een Schat erft, *na een langduurig ver-*
„ *val van levenskragten, in het 85ste Jaar zyns Ouderdoms*
„ *zagtelyk is ontslaapen*, 'er durf byvoegen, *Ik heb het van*

„ *myn plicht geacht U.Wel Ed. van dit droevig toeval kennis te*
„ *geeven. Wenschende dat den Almagtigen* (ik durf het byna
„ niet na schryven) *U Wel Ed. en uwzelfs geachte Familie vee-*
„ *le Jaaren voor dergelyke* Smertelyke *Sterfgevallen wil bewaa-*
„ *ren enz.* Doch in zulken geval staat het aan ons, by ons
„ antwoord niet vry, te zeggen het geene wy denken,
„ de welvoegelykheid verbied ons zulks., en ik houde
„ best van geheel stil te zwygen. Maar daar het anders ge-
„ legen is, mogen wy breedvoeriger zyn, omtrend de e-
„ lende, die onafscheidelyk aan de Menschelyke staat ver-
„ knogt is".

Kortbondige Beschryving van de Colonie de Berbice. *Uit de Aanteekeningen van een voornaam Heer opgemaakt, die eenige Jaaren op de Colonie zyn verblyf gehouden heeft. Te Amsteldam, by* S. J. Baalde MDCCLXIII. *behalven de Voorreden enz.* 40 *bladzyden in quarto.*

DE onlangs voorgevallen opstand in deeze Colonie heeft aanleiding tot het opstellen van dit geschrift gegeeven, dat in zyne soort goed is voor 't Gemeen, het welk, in dergelyke omstandigheden, zulk soort van Schriften veel al greetig leest. Het behelst eene verzameling van algemeene kundigheden, raakende deeze Colonie, en den bewusten opstand; en om 't zelve nog eenigzins te vergrooten, heeft men 'er eenige Aantekeningen bygevoegd over de leevenswyze der Americaanen in die Landstreek, en de bereiding van deeze en geene producten, overeenkomstig met het geene men in de beschryvingen der West-Indien gemeenlyk ontmoet.

Het Boere-Krakeel, in al zyne Omstandigheden, van het Begin tot het Einde in XLIV Verhaalen. Naauwkeurig beschreven door de Schoolmeester van het Dorp. Te Amsteldam, by Dirk Swart 1763. *behalven het Voorberigt enz.* 256 *bladzyden in octavo.*

DIt Stukje behoort eenigermaate tot die Poëzye, welke men gewoon is *Burlesque* te noemen, waar door men, op eene min of meer geestige wyze, groote zaaken by kleinder vergelykt, of als kleinder behandelt, en dus ook personaadjes van aanzien doet spreeken en handelen als gemeene lieden. In dien smaak wordt hier het beloop van den onlangs gevoerden Oorlog, tusschen de magtigste Vorsten van Europa, ontvouwd by manier van een Boere-krakeel, met

in-

inmenging van de redeneeringen der Boeren over 't zelve, die, buiten 't krakeel zynde, onder hun pypje en glaasje in de kroeg zitten. Het is eerst ftuksgewyze, van maand tot maand, als een gedeelte van 't voorwerk van den *Staats-Secretaris* uitgegeeven, en, met het afloopen van den Oorlog overgezien en nader befchaafd zynde, wordt het thans by een verzameld in één Boekdeeltje uitgegeeven; met een nevensgaand Register, waar in de verzierde benaamingen der Perfonagien, Landen en Steden, die in dit gefchrift voorkomen, en hier of daar wat duister mogten weezen, verklaard worden. Het is in zyne foort redelyk wel uitgevoerd, voor zo ver men 't *Burlesque*, dat niet zeer aan te pryzen, maar egter niet geheel te laaken is, kan goedkeuren; men oordeele hier van eenigzins uit het volgende gefprek, waar in *Joost* op nieuw zyne rede aldus aanvangt.

ei boor,
Vrind Symen, *jou is wel indachtig,*
Dat ons Akkoort is overlang,
Dat je, as ter iement, ons te machtig,
Ons anvalt, en ons Land door dwang
Vermiestert, ons te hulp mot loopen?
ô, 'k Weet niet, of dat weezen mag,
Zei Casper, *want hier leggen knoopen,*
'k Bin ook met Symen *in verdrag,*
Dat 's waerheid, en dat ftaet 'er tegen,
Zei Symen, *maar ik bin bereid,*
En zel de zaek iens overweegen
Maet Joost, *en geeven dan befcheid.*
Dat hoeft niet iens, zei Geurt, *we weeten,*
Dat Casper Joost *heit aengetast,*
Des mot men hem, die, ftil gezeten,
Ontrust wordt, helpen, dat gaet vast.
Ik weet, hoe zwaer ik dat mot tillen,
Maet Geurt, *zei* Symen; *maer ik heb*
Ook nog ien Appeltje te fchillen
Met jou, daer 'k gien vermaek in fchep.
Jou Entermans, (*) *zo opgeblaezen*
As hasferant, ontzien gien vrind
Of vyand, maer zy willen baezen
Van elk zyn, zo men ondervindt.
Laet ze overal heur vyand ftuiten
Maer niet heur Vrind, dat is te flecht:
Want ik had lest ien party fchuiten,
Verzeld van Durfman (†) *onze Knecht,*
Om 't Vee te melken, uitgezonden,
Dat me ummers vry ftaet, maer toen die

Naauw

(*) Entermans. *d'Engelschen.* (†) Durfman. *Dedel de jonge Kapt.*

Naauw in de vryfloot waeren, vonden
Zy daer ien Enterman *of twie,*
Die in heur Emmers wouwen kyken:
Maer Durfman *wou dat niet verſtaen;*
En deed ze mit de riemen wyken,
Waer op ze daedlyk zyn gegaen,
Om zes of zeuven Karmenaeten
Te hulp te roepen: Durfman *ſtondt*
Wel pal, maer most heur winders laeten,
Wyl hy 't getal te groot bevond.
Doch was 'er ien of twie gekomen,
Zyt dan verzekerd, Maet, dat hy
Heur van den drommel hadt doen droomen,
Maer kyk nou was het gien party.
Toen naemen zy hem, nae wat ſlaegen,
Met all' de Schuiten meê: en hoor,
Wyl ik dus reden heb van klaegen,
Eisch ik 'er ſaeterfactie voor.
Hoor Symenbuur, *zei* Geurt, *die zaeken*
Zal ik ten eerſten op men last,
Doen onderzoeken, en wel maeken,
Dat jy voldaen word, ſtel dat vast.
't Is wel, ik laet me dan gezeggen,
Zei Symen, *en vertrouw je woord.*

Het eerſte Eeuwgetyde van het Boekverkoopers, Boekdrukkers en Boekbinders Gilde binnen Utrecht, opgericht in den Jaare 1663. *Plechtig gevierd den 2 van Oogstmaand* MDCCLXIII. *En ter dankbaare geheugenisse in Dichtmaat voorgeſtelt door* JOAN STOUW. *Midsgaders een kort verhaal der Feestvieringe van dat Eeuwgetyde.* 18 *bladzyden in groot quarto.*

DE heuchelyke vereeuwing van dit Gilde heeft de Heeren Overlieden doen beſluiten, tot een vrolyke Feestviering op hunne kosten; en ter nagedagtenisse hier van, heeft men een kort verhaal dier plegtigheid opgeſteld; waar in wel byzonder het zinryke *Desſert* beſchreeven en in zyne betekenis verklaard wordt. Ook heeft de Heer *Joan Stouw* zich by die gelegenheid in Dichtmaat laaten hooren, over het nut der Drukkunſte en 't voordeel van 't Gilde, met aanmoediging der Boekhandelaaren, en eene dankbaare erkentenis aan de agtbaare Regeering der Stad.

Papieren raakende de thans zo veel gerugt maakende faillisſementen.

EEne zeer groote menigte van Papieren zyn ons over dit onderwerp ter hand gekomen; doch wy hebben 'er geen gevonden, die de aandagt der Natie weezenlyk verdienen.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

ZEDEKUNDIGE WYSBEGEERTE. *Door* DON PAOLO FRISI. *Reguliere Klerk de Congregatie van St. Paulus, Lid van de Koninglyke Academie der Weetenschappen te Parys. Professor in de Wysbegeerte op de Universiteit van St. Alexander van Milanen*, enz.

(*Della morale Filosofia del Padre Don Paolo Frisi &c.*)

De eerste en voornaamste weetenschap, zegt SENECA, is die der Zeden; Een mensch behoort eerst Regtvaardig, wys en deugdzaam te leéren worden, eer hy zig tot zodanige bespiegelingen begeeft, die slegts voor zyne nieuwsgierigheid en weetlust dienen kunnen. Hy leere eerst zyn hart en driften regelen, eer hy zig verwarre in de doolhooven, in de kronkelpaaden en struwellen der afgetrokke weetenschappen. Dit was de grondregel der oude Wysgeeren van *Athene* en *Rome* in de tyden van eenen *Pericles*, van eenen *Augustus*, in die verligte tyden, toen de studie der wysbegeerte zig voornaamelyk tot de Zedekunde bepaalde; maar door welken noodlottigen zwaei dan, wordt dit gedeelte der weetenschappen in onze dagen, en onder ons [*in Italie*] zo deerlyk verwaarloosd? de huisselyke opvoeding en onderwyzing wordt door de beoeffening der Taalen meest geheel verzwolgen, en men verliest zyne eerste en kostelykste jaaren, om een dorre kennis van enkele klanken te bekoomen. De *Universiteiten* hebben overvloed aan Regtsgeleerden, Geneeskundigen, en Beoeffenaaren der fraeije Letteren, en men ontmoet 'er geenen, die de jeugd onderwyzen in de pligten, welke zy als menschen, als Borgers, als Edellieden hebben waar te neemen. Dit voordeel, 't welk men, aan de andere zyde der Bergen en Zeën, zo wenschelyk geniet, zou zelfs geheel onbekend zyn in *Italie*, zo niet een *Zanotti*, een *Stellini*, een *Genovese* dien geest der oude Wysgeeren nog eenigzints leevendig onder ons gehouden hadden. Zonder hunne talenten te hebben, kan men hun voetspoor egter van verre navolgen. Als verwonderaar, niet als mededinger hunner verdiensten, heb ik, sedert zes jaaren, dat ik met het onderwys der studeerende jongelingschap belast ben, geoordeeld, dat ik dezelve, in plaats

van die nutteloose of schadelyke spitsvindigheden der *Rhetorica*, *Dialectica* enz. De beginzels van hun pligt en zedelyk gedrag moest leeren. Eenigen myner vrinden waren begeerig myne beginzelen te weeten, en myn redeneer-trant te zien; en om hunne weetlust te voldoen, heb ik besloten een kort *Systhema* hier van in het ligt te geeven.

EERSTE AFDEELING.

DAT GELUK, OF GENOEGEN HET UITEINDE VAN ALLER MENSCHEN DAADEN ZY.

Vermaak, genoegen, is eene aandoening die de ziel liever wenscht te genieten, dan niet te genieten. *Verdriet* in tegendeel is eene aandoening, daar de ziel van wenscht ontslaagen te worden. De oogenblikken van vermaak worden *gelukkige oogenblikken*, de oogenblikken van verdriet *ongelukkige oogenblikken* genaamd. De geheele som der gelukkige oogenblikken, heet *Genoegen*, die der andere, *Ongenoegen*, en het zuivere overschot, dat 'er na aftrek, der tegenoverstaande, overblyft, wordt met de benaaming van *Geluk* of *Ongeluk* uitgedrukt. Alle Wysgeeren zyn het met den Heer MAUPERTUIS eens, om het vermaak, het genoegen, het geluk op deze wyze te bepaalen, waar uit ik besluit, dat gelyk het vermaak het voorwerp is van onze naspooringen, het zelve ook het uiteinde onzer daaden zy.

Zy, die tegen het vermaak uitvaaren, kunnen niet loogenen, dat zy het niet, even als andere, bejaagen, zelfs terwyl zy 'er tegen uitvaaren en schryven; zy vermaaken zig met hunne veroordeelingen; en de *Cardinaal de Polignac*, een zo groot Wysgeer als Digter, na bykans een gansch boek van zyn bekend Digtstuk besteed te hebben, aan de wederlegging van dit onloogenbaar beginzel, stemt eindelyk toe; „ dat men evenwel geen ander oogmerk in zyne „ bedryven kan hebben, en, dat het genoegen het hoogste „ goed is, als men slegts tot den regten oorsprong opklimt, „ waar uit het ons toe moet vloeijen ". Die zugt tot zelfsbehoudenis, dat verlangen, om die goederen en vermaaken te genieten, welke met onze natuur overeenkoomen, en welke PUFFENDORF als een uitwerkzel onzer zwakheid aanmerkt, is dat geen natuurlyk gevolg der menschelyke gesteldheid, en uitwerking dier drift, welke alle onze begeertens in dat van het vermaak doet te saamen loopen? Die sterke trek, welke wy tot de verkeering met onze medemenschen hebben, is die niet weder ondergeschikt aan het

ge-

genoegen, 't welk wy ons, uit derzelver omgang, voorstellen? Inderdaad neem dit genoegen, dit zelfsvermaak uit de saamenleeving, uit de vriendschap, uit de weldaadigheid en menschenliefde, uit alle andere bedryven en omstandigheden weg, en gy kunt geene moogelyke Springveer ontdekken, waarom wy het een eer dan het ander verkiezen of bedoelen zouden.

Het bekend beginzel van *Hobbes*, van namelyk zig zelven te beschermen, zyn eigen leven te bewaaren, koomt dit al weder niet op onzen stelregel uit? waarom verdedigt men zig? waarom verzet men zig tegen alle vyanden en oorzaaken van vernieling, dan uit aanmerking dat wy dus ons eigen welzyn, ons genoegen betragten? *Hobbes* heeft dit genoegen ondertusschen te onregt, tot onze eige verdediging en behoudenis alleen bepaald; dewyl die zelfde drift, van wraak, of andere woeste hartstogten vergezeld, ons menigmaal derwyze verblindt, dat wy 'er ons verderf door berokkenen, onze vernieling door verhaasten. *Lucretia*, *Curtius*, *Cato*, en zo veele anderen waren, even als alle andere menschen, natuurlyk geneigd tot vermaak zo wel als ter behoudenis huns leevens; maar een verblinde wraak, een dol genoegen van eenen Belediger om te brengen, na zyn dood op de tong des volks te leeven, of de genade van een zegepraalenden vyand te ontduiken, deedt hen de handen aan zig zelven slaan.

Wolff en *Kœhler* beweeren, dat gelyk het lighaam door werktuiglyke wetten in zyne beweegingen geregeld wordt, de Geest alzo ook door zedelyke wetten geleid moet worden. Maar waar zullen wy deze wetten vinden, of hoe zullen wy ze kennen. „ De eerste wet, zeggen zy, is, naar uwe „ Natuur te leeven, doet alles, is hun voorschrift, wat uwen „ staat volkoomener kan maaken, vermydt alles, wat den „ zelven kan verlaagen". Dit beginzel, waar in het gemeen zo veel te gemakkelyker berust, als 't het zelve minder begrypt, kan geen wysgeerigen geest voldoen, als waar aan het, met zo veele andere aangenoome stelregels, onverstaanbaar voorkoomt. „ *Wolff* bepaalt de volmaaktheid te zyn „ eene overeenstemming in de verscheidenheid ". Zyn voorbeelden zyn duidelyker dan zyne bepaaling. Uit zyne vergelyking van een uurwerk, waar van de volmaaktheid bestaat in eene verzameling van stukken, die alle te saamen de eenpaarigheid van deszelfs beweegingen uitmaaken, uit die vergelyking zeg ik, kan men duidelyker, dan uit zyne bepaaling zelve zien, dat hy volmaakt noemt alles, 't geen is, zo als het wezen moet.

 Wat

Wat my betreft, ik noem volmaakt, het geen bestaat, en heet dat wezen volmaakter, het geen meer vermogens of eigenschappen heeft. Alle de bepaalingen koomen hier op uit; maar het zy de volmaaktheid besta in het getal en de voortreffelykheid der eigenschappen, of in de eenheid, en enkelvoudigheid, gelyk de Heer *Genovese* meent, of in de overeenkomst van het wezen met zyne verordening, men zal altoos aan den Heer *Wolff* vraagen, hoe wy onze verordening, hoe de voortreffelykheid onzer eigenschappen, hoe de eenheid en enkelvoudigheid van ons wezen kunnen leeren kennen? Hy zal antwoorden, dat de mensch in de keuze der voorwerpen, welke met zyne Natuur overeenkoomen of stryden geleid en bepaald wordt, door de begeerte tot, en eene waardeering van het geluk, het welk langs dezen of geenen weg te bekoomen is; dat hy zal betragten wat hem voordeelig, vermyden wat hem schadelyk is. Dat hy door deze beginzels in alle zyne daaden wordt bepaald, dat het vermaak spruit uit de bewustheid onzer volmaaktheden, het verdriet uit de bewustheid onzer onvolmaaktheden enz. Veele nutteloeze omwegen om op het zelfde beginzel te koomen, dat wy hebben neergesteld; veel woorden, om niets meer te zeggen, dan 't geen men met weinige hadt kunnen uitdrukken! Hoe veele dingen bevorderen inderdaad ons vermaak niet, zonder eenige betrekking tot onze volmaaktheid of onvolmaaktheid te hebben, in wat redelyken en verstaanbaaren zin men die uitdrukking dan ook mag gebruiken.

Zo *Wolff* en *Kœbler* de bepaaling van het vermaak al te naauw bepaald hebben, *Ashly Sykes* en *Woollaston* strekken ze niet veel verder uit, wanneer zy beweeren, dat het vermaak de prikkel is der deugd, of van het onderhouden van de wetten der Natuur. „ De mensch, zeggen zy, is „ vry; maar gelyk hy dus geschaapen is, op dat hy goed „ zoude doen, zo moet hy een vaste en onveranderlyke re„ gel voor zyne daaden hebben; deze regel van gedrag nu „ bestaat hier in, dat wy leeven overeenkomstig met de oog„ merken der Natuur, of met andere woorden, die verschei„ dene betrekkingen, welke de dingen tot malkander heb„ ben, in agt neemen, betrekkingen, welke de oogmerken „ der Natuur aanwyzen ". Men vindt daar de uitlegging dier verstandige en diepzinnige gedagten, welke den Lezer in het eerste Hoofd-deel van de *Esprit des Loix* ophouden. „ De Burgerlyke wetten zeggen zy, zyn niet anders, dan „ de betrekkingen, waar in de Vorst en Onderdaanen, Bur-

„ gers

„ gers en Vreemdelingen, ouders en kinderen enz. tot malkander staan"; maar hoe weeten wy, dat de borgerlyke wetten, om my van de uitdrukkingen van *Woollaston* te bedienen, de wezenlyke waarheid der dingen zyn? zal men zeggen; dat het vermaak, 't welk wy in het onderhouden dier wetten hebben, de beweegoorzaak onzer daaden zy? Ja gewisselyk! maar dit vermaak kenden wy niet, voor dat 'er die wetten waren. Hoe hebben wy dezelve dan voor dit vermaak gevonden? zie hier ons tot myn beginzel weêrgekeerd! De zorg voor ons geluk zelve heeft ze ons doen zoeken en vinden; zy zyn daarom heilzaam en verpligtende, omdat ze ons onontbeerlyk zyn voor onze veiligheid, rust en genoegen. Hier moeten wy nu den Mensch wat dieper beschouwen en zyne Natuur in aanmerking neemen, om de wetten der Natuur te leeren kennen.

De Mensch zoekt het vermaak, het genoegen of geluk met een onwederstaanlyken trek, maar gelyk hy denkt, redekavelt en voorziet, zo kan hy ligt bevroeden, dat hy niet slegts heden, maar ook morgen, en zyn geheele leven lang en altoos die zelfde zugt zal hebben, om gelukkig te zyn, en dat hy derhalven het toekoomende niet geheellyk aan het tegenwoordige moet opofferen. Die bedenking leidt hem van zelve, om het één met het ander te vergelyken, en niet een vermaak te bejaagen, 't geen hem slegts voor eenige oogenblikken zou te vrede kunnen stellen en misschien daarna kwelling en verdriet berokkenen, maar zodanig eene wyze van leeven en gedrag aan te vangen, welke hem voor altoos, over het geheel genoomen, het grootste genoegen, de meeste gelukkige oogenblikken, of het wezentlykst geluk kan aanbrengen. En als wy nu, by het tegenwoordig genot dezes levens, het denkbeeld voeden van een toekomend leven, het welk eeuwig duuren zal, zo zullen uit dien regel, van ons hoogst geluk, van ons meest waaragtig genoegen te bevorderen, deze twee gevolgen voortvloeijen. *Voor eerst*, dat wy ons voor eene gelukkige eeuwigheid bekwaam maaken, en de vermaaken des toekoomende levens steeds in aanmerking neemen moeten. *Vervolgens*, dat wy in dit tegenwoordige leven ons derwyze gedraagen moeten, dat wy, over het geheel genoomen, de meeste gelukkige oogenblikken, het zuiverst vermaak, het wezenlykst genoegen, de bestendigste vreugd bekoomen. Wy moeten derhalven de tegenwoordige vermaaken schuuwen, als zy ons van de toekoomende berooven zouden; wy moeten de voorbygaande geneugtens laaten vaaren, als zy kwellingen en verdrietelyk-

lykheden na zig sleepen, en altoos zodanig handelen, als ons eene heugelyke erinnering eene troostryke nagedagte geeft, en gevolgelyk het vermaak van den Geest, boven dat van 't lighaam verkiezen en betragten. Dit zyn myne beginzels, welke ik geloove, dat zo wel klaar als zeker zyn, hoe wonderlyk en vreemd zy, in den eersten opslag, mogen voorkoomen aan zommigen, welke hunne gedagten met deze onderwerpen nimmer hebben bezig gehouden.

TWEEDE AFDEELING.

DE WAARDEERING DER VOOR- EN NADEELEN DES TEGENWOORDIGEN LEVENS.

Amasis Koning van *Egypte*, den verbazenden voorspoed hoorende vertellen, met welke *Polycrates* die zig tot Alleen-heerscher van *Samos* hadt opgeworpen, zyne zaaken steeds hadt voortgezet, riep ylings uit; „het is niet moogelyk, dat dit „ alles met een gelukkig einde begunstigd worde, de uit„ komst zal hem bedriegen, daar zyn hem rampen en tegen„ spoeden naakende, evenredig met den voorspoed, dien hy „ tot nog toe gehad heeft, en ik wil geen deelgenoot van „ zyne ongelukken zyn". Hy zondt, ingevolge dier overtuiging, een afgezant naar *Samos*, om hem het verdrag op te zeggen, 't welk hy met hem hadt aangegaan, en de onderlinge verbintenissen in tyds af te breeken. De uitkomst wettigde de vrees van *Amasis*, en *Polycrates* wierdt ongelukkig. Als ik dit geval in *Herodotus* las, begon ik myne gedagten hier verder op te laaten gaan, en bevondt inderdaad, dat 'er een geduurig evenwigt van goed en kwaad, van voor- en nadeelen van gelukken en ongelukken in dit leven plaats hadt; Ik liep, om wegens de waarheid dier opmerking verder overtuigd te worden, de beroemdste geschiedenissen door, en ik bevond altoos, dat dezelfde menschen de schitterendste gunsten en de wrangste tegenspoeden van de fortuin genooten hadden, en dat de minst ongelukkigen de zodanigen waren, die zy vergeeten scheen te hebben. Ik zag, onder de Romeinen, eenen *Paulus Æmilius* zyn zegepraal van *Macedonien* met den dood zyner kinderen betaalen; ik zag in *China* den *XIden Keizer* den loop eener lange voorspoed besluiten met een reeks van tegenspoeden: In *Egypte* de overwinningen van *Sesostris* afgebrooken door den opstand van zyn Broeder; in onze dagen de veroveringen van *Gustavus Vasa* door duizend rampen gevolgd. *Cyrus*, *Alexander*, *Augustus* en de beroemdste veroveraaren, hebben alle die beurtelingsche veran-

nadering van geluk of ongeluk, op de eene of andere wyze ondervonden. Die menschen, welke door de Godheid op eene byzondere wyze begunstigd waren, zyn niet vry geweest van deze schatting der smarten, welke yder sterveling aan de natuur, om zo te spreeken, moet betaalen, en welke een onvermydelyk gevolg schynt van de onbestendigheid der menschelyke zaaken. Ziet een *Moses*, *Joseph*, *David*, *Salomo* en anderen, allen hebben zy in dit gemeen lot der menschelykheid gedeeld.

Maar, op hoedanig eene wyze zullen wy nu die geneugtens en verdrietelykheden van dit leven waardeeren of weegen? *Het kwaad gaat het goed te boven.* Dit geloove ik met den Heer de *Maupertuis*, en dit is het stuk, 't welk beweezen moet worden, maar gemelde Schryver bewyst het op eene wyze, die my niet voldoet. Zyne rede, daar hy dit besluit uit trekt, is dat de menschen zo wel in hunne bezigheden als tydkortingen, alleenlyk zoeken zig zelven te vergeeten? Maar hoe? de uuren, die men op de jagt doorbrengt, die men aan het spel, aan eene vriendelyke verkeering, aan eene aangenaame Tafel besteedt, zyn dat geene wezenlyke vermaaken en geneugtens? ons leven, voegt 'er de Heer *Maupertuis* by, loopt ten einde met verlangen, en eene geduurige pooging om van staat te veranderen. Onze staat moet zekerlyk iets onaangenaams hebben, daar moet het een of ander aan ontbreken, dewyl men dien zoekt te veranderen, maar uit dien hoofde het leven te noemen een geduurige wensch, om van aandoeningen of gewaarwording te veranderen, is te zeggen, dat het leven een staat van *gestadige verdrietelykheden* is, en dit is de zaak verder trekken, dan men zig zelve hadt voorgesteld, als willende men alleenlyk betoogen, *dat 'er meer kwaad dan goed in dit leven zy.*

Dit heeft myne gedagten dan geleid om dit bewys in de zaaken zelve te zoeken, en dit heb ik met my zelven begonnen; een wysgeer, die met zig zelven, om zo te spreeken leeft, en die zyn leven tusschen zyne studien en vrienden verdeelt, die dus buiten het bereik van een schitterend fortuin is, moet gevolgelyk ook voor byzondere tegenspoeden beveiligd wezen. Sedert zes-en-twintig jaaren, dat ik in wezen ben, heb ik, na alle myne aangenaame en onaangenaame oogenblikken myns levens, zo veel moogelyk geteld, en alle myne geneugtens en verdrietelykheden gewoogen te hebben, bevonden, dat de beurtlingsche opvolging vry standvastig, maar het kwaad egter een weinig meer was dan het goed; het is nog niet lang geleeden, dat ik ondervon-

den hebbe, hoe het den Hemel behaagt, om myn genoegen steeds met 't eene of andere ongeneugte te vermengen. Ik had die twee berugte vraagstukken, over den voortgang der Equinoxen, en het evenwigt van den As der aarde opgelost, en 't was my gelukt dezelve met de bespiegeling der zwaarte overeen te brengen. Dit was voor my het allerwezenlykst vermaak, maar dat welhaast wierdt afgebrooken door het smartelyk verlies, 't welk ik in den dood van den Marquis *de Maffei* leedt, wiens omgang en vriendschap my boven alles dierbaar waren. Zo dikwils ik het geluk van andere menschen heb getragt te weegen, heb ik dergelyke bitterheden altoos in hun leven opgemerkt en bevonden, dat zy altoos wat meer kwelling en verdriet dan vermaak hadden.

Laaten wy eens twee treffende voorbeelden der oudheid beschouwen. Koning *Salomo* in de gewyde, en *Pomponius Atticus* in de ongewyde Historie, waren misschien de gelukkigste menschen, die men zig op aard verbeelden kan. Maar het fortuin van *Salomo*, zyne Rykdommen, de vrede en bestendigheid van zyn koningryk, was dat alles wel zo veel waard voor hem, als men het schat? dat is te zeggen, gaf dit alles hem wel dat genoegen en vermaak, als we ons verbeelden? De throon was een allerwenschelykst voorwerp, was een bron van geluk voor een Herder gelyk als *David*, maar dezelve verloor oneindig van zyne waarde voor zyn zoon en opvolger, die in 't purper, om zo te spreeken, gebooren, en wiens gezigt, van zyn eerste jeugd af aan, dien glans gewoon, daar voor ongevoelig geworden was. *David* proefde de zoetigheden van den vrede, omdat hy dien, na langduurige oorlogen, aan zyne onderdaanen bezorgd hadt; *Salomo* hadt 'er minder genot van naar maate hem dezelve minder hadt gekost. Twee-en-vyftig duizend Paarden, zo veele Paauwen van Saphir, het Paleis van Jerusalem, zeshonderd Koninginnen en driehonderd Bywyven; zouden een Vorst van een min verheven geest, waarschynlyk meer gestreeld hebben; men moet groven zinnelyken wellust beminnen, men moet min gevoelig zyn voor de vermaaken van den geest, dan ik denk, dat *Salomo* was, om de regte smaak in dit alles te hebben; dog laat ons eens toegeeven, dat hy alle die geneugtens regt geproefd, dat hy 'er al het lekker van genooten, dat hy alle zyne voordeelen gekend en gesmaakt hebbe; maar laaten we 'er zyne kwellingen en verdrietelykheden tegenstellen. De opstand van *Jerobeam*, het verwyt van gierigheid en ondankbaarheid, dat hy van den Koning van *Tyrus* ontving, het morren zyner onderzaa-

ten over zyne veelwyvery, het vooruitzigt wegens de verdeeling zyner staaten, de tegenstribbelingen die hy vondt, eer hy den throon beklimmen konde, en de ongeneugtens, die zyne laatste dagen bitter maakten. Voeg hier by het ongemak 't welk zo veele vrouwen, die altoos heerschzugtig zyn, onvermydelyk veroorzaaken moesten, en 't welk inderdaad zo veel invloed hadt op zynen geest, dat hy, om zig van haar lastig aanzoek te ontslaan, of om haar te believen, zig voor haar Goden nederboog. Voeg hier zo veele andere huisselyke verdrietelykheden by, en erken, dat *Salomo* zyne grootheid en geluk duur genoeg betaalde, en dat hy inderdaad niet te vergeefsch klaagt over de ydelheid, die hy allerwegen en in alle vermaaken en uitspanningen vondt.

Laaten wy nu *Atticus* ook eens beschouwen. Wy moeten voor een verdriet ten zynen opzigte rekenen, alles, wat hem buiten zyne gemaatigdheid en bedaarde gesteltenis bragt; dit nu moest noodwendig alle oogenblikken gebeuren in een tyd van verwarring, waar in elk straffeloos dong naar de opperheerschappy; voor een smart, wanneer alle zyne vrienden verbannen of voorvlugtig waren, hier en daar omzwervende, door *proscripties* verstrooid, of door vervolging op 't uiterste gebragt; zyne eige angsten en ongerustheden in zyne wykplaats; de vrees voor de woede van *Marcus Antonius*; de moeitens van zyne studien zelve, welke, schoon zy dikwils vermaak geeven, daarom niet nalaaten moeite en arbeid te zyn; en eindelyk de smerten zyner laatste ziekte, welke door zyne standvastigheid wel gelenigd, maar niet weggenomen wierden; want schoon hy dit leven verliet, gelyk men een huis verlaat, zo mag men evenwel vaststellen, dat zyn dood om geen andere rede zo zagt ware, dan omdat dezelve hem van een nog droeviger, nog onaangenaamer staat verlostte.

Men kan dan op geen geluk in dit leven hoopen, ik versta door geluk die aangenaame, die wenschelyke oogenblikken, welke 'er, na aftrek der onaangenaame, zuiver overblyven. Men moet derhalven een toekoomend leeven vast stellen, waar in het geluk, volgens *Cumberland* en *Einek*, zal bestaan in de bevryding der lighaams-smerten, en de verlossing der ziels-verdrietelykheden. Dit is een wettig besluit uit onze voorige aanmerkingen en ondervinding, als wy in een God en Voorzienigheid gelooven. En wat dit tegenwoordige leven betreft, men moet de som der gelukkige oogenblikken tragten te vermeerderen, en vooral, die der on-

ongelukkige zo veel moogelyk poogen te verminderen, men moet zig toeleggen om vermaak te bekoomen, maar nog meer, om verdriet en kwelling te vermyden, en om het met nog andere woorden uittedrukken, men moet zig meer bevlytigen, om minder elendig, dan om regt gelukkig te worden.

DERDE AFDEELING.

VAN DE VOORNAAMSTE MIDDELEN TER VERBETERING VAN ONZEN STAAT, EN VAN DE BEGINZELS EN OORSPRONG DER MAATSCHAPPY.

Sterveling beschouw u zelven rondsom met een onpartydig oog. Bloot gesteld voor de ongemakken der lugt, onderworpen aan duizend toevallen; overvallen door de ongestadigheden des weders, dikwils beroofd van noodig bestaan, aan ons zelven overgelaaten, waar is 't heil, waar het geluk, dat we in zulk een eenzaamen en elendigen toestand zouden kunnen vinden? Wy moeten dien gewisselyk met allen moogelyken spoed verlaaten; men moet zig onderling verbinden, en vereenigen, om elkanderen te helpen, en in eene welgeschikte saamenleeving de verzagting van ons lyden, en de vervulling onzer behoeftens zoeken. Welk een rampzaalig leven leiden de Wilden, die de oevers van de rivier der *Amazonen* bewoonen, in hunne moerassige bosschen! *Men kan zonder vernedering*, zegt de Heer de CONDAMINE *in hen niet zien, hoe weinig de mensch aan zig zelven overgelaaten, en van de voordeelen der opvoeding verstooken, van de beesten verschille?* Wie zal onze welbebouwde landen, onze beschaafde steden, onze gezellige verkeering niet boven die dorre woestenyën en barbaarschheid verkiezen? 't is de Maatschappy gewisselyk, welke de aarde, het water, de lugt zelve, die wy ademen voor onze behoeftens schikt, en bekwaam maakt; 't is door haar, dat alle de ontdekkingen, die wy afzonderlyk doen, ten dienste van anderen gemeen en voor allen nuttig worden; dat elk van de voortbrengzels, de bekwaamheden, den arbeid van anderen voordeel trekke; 't is de verkeering en gezelligheid, welke ons in de ongemakken van dit leeven vertroost, die ons opbeurt en staande houdt, als wy ons zelve ten last zyn geworden.

Zodanig was het denkbeeld, dat zig de eerste menschen hier van maakten, en ik ben verre af van te denken met *Hobbes* en *Spinosa*, dat de Natuur-staat der menschen een staat van vyandschap en oorlog is. *Puffendorf* merkt te regt aan, dat zy dit gevoelen van de oude Egyptenaaren ontleend

heb-

hebben, welke beweerden, dat de aarde eensklaps met menschen wierdt bedekt. Maar laaten wy, volgens het berigt, dat 'er ons het H. Woord van geeft, vastftellen, dat de wereld allengskens bevolkt is, waar zal de oorlog dan eerst beginnen, of waarom zal ze gevoerd worden? Zullen de eerste man en vrouw elkanderen bevegten? Maar wat oorzaak van krakeel kunnen zy hebben, die niet binnen den zelfden dag wordt afgedaan, door de noodzaakelykheid, die zy over en weder van malkander hebben, door onderlinge hulp of vermaak? Of zal het tusschen hunne kinderen wezen? maar het voorbeeld en gezag der ouders zal die verdeeldheden wel haast beslissen; zal het dan onder de kindskinderen voorvallen? maar dan is 'er reeds eene Maatschappy gemaakt, dan is die gewaande staat der Natuur reeds ten einde. Waar zal dan, vraag ik nogmaals het juiste tydperk van dien gevreesden oorlog van allen tegen allen bepaald worden? *Hobbes* en *Spinosa* zullen, geloove ik, moeite hebben, om dit naauwkeurig aan te wyzen.

Maar laaten wy nu eens met hen onderstellen, dat de wereld eensklaps bevolkt is geweest; de pas ontlooke rede zal dan zeer gebrekkig zyn geweest. Het denkbeeld van gezag en heerschappy is al te saamgesteld, en daar loopen te veel andere denkbeelden in, om zig zo aanstonds aan der menschen geest te vertoonen. Maar 't zy der menschen eerste denkbeeld dat hunner sterkte of dat hunner zwakheid zy geweest, zy hebben gewisselyk een begrip van vermaak moeten hebben, en gelyk de ondervinding hen wel haast leerde, dat zy voor vermaak vatbaar, ja daar voor geschikt waren, zo moest de rede hen tevens doen opmerken, dat zy allen het zelfde regt tot die aangenaame aandoeningen hadden, dat zy 'er allen even na toe waren. Het onderscheid, dat tusschen de menschen is, is een uitwerkzel hunner opvoeding, verkeering, en verbeeldingskragt. Alle de kinderen in alle landen hebben natuurlyker wyze dezelfde geschiktheden, en dezelfde neigingen. De invloed, welke de Lugt- en Land-streek ten dezen opzigte heeft, is zo gering, dat het der moeite niet waardig zy, om met den Heer de *Montesquieu*, de menschen in soorten te onderscheiden, en, als de Dieren, in verschillende *Classen*, te verdeelen. Maar, om deze voordeelen, welke hen allen gemeen zyn, en welke zy dus allen aan elkanderen betwisten konden, met vermaak en rust te genieten, waren zy verpligt, om met elkanderen een onderling verdrag aan te gaan, en zie daar het begin eener Maatschappy.

Wat

Wat was dan de grondwet van deze eerste verbintenis, of van dat eerst verdrag? de gelykheid en eene evenmaatige verdeeling van alles. 't Was toen, dat het *Gemeenebest* van *Plato* werkelyk bestondt. De verdeeling der gevange dieren, der vrugten enz. geschiedde in gelyke *porties*, en men kwam overeen, om den Land-arbeid op dezelfde wyze te verdeelen; Dit was die goude eeuw, welke de Digters, Geschiedschryvers, Wysgeeren zig allen niet zonder eenigen grond hebben verbeeld, want de misdaad en ongeregeldheid hadt toen nog geen tyds genoeg gehad, om zig over het aardryk te verspreiden. De onkunde, zegt *Justinus*, waar in de *Scythen* waren ten opzigt der ondeugd, was hen voordeeliger, om wel te leeven, dan de kennis, welke de *Grieken* hadden van de deugd. Hoe minder de vermogens der Ziele ontzwagteld waren, hoe bepaalder tevens de driften waren, hoe ligter te voldoen, en hoe ligter derhalven de menschen zelve te vrede te stellen, en gelukkig te maaken. Het beschaaven van den Geest, het beoeffenen van konsten en weetenschappen vermeerdert de rustelooze begeertens met de kundigheden, gelyk de *Allegorie* van *Pandora* en *Prometheus* aanwyst.

Maar laaten wy den draad weder opvatten. De eerste staat der menschen is een staat van vrede, gelykheid, en Maatschappy. En zo de Maatschappy in het vervolg eenige kleine betrekkingen dier gelykheid verminderd heeft, daar blyven egter genoegzaam gewigtige over. De verpligting, die thans op ons legt, om zommige menschen boven anderen, te eerbieden, belet niet, dat wy ze allen kunnen en moeten beminnen; de trotsheid en veragting stryden gevolgelyk zo wel met de wet der Natuur, als de beledigingen en verongelykingen. En nog zondigt men daarenboven tegen die gelykheid, met zig een uitsluitend regt boven anderen, aan te maatigen; Die stelregel derhalven in de Staatkunde der ouden, welke beweerden, dat de menschen slaaven gebooren konden worden, was strydig met het Natuurlyk regt, en zy, welke *Alexander* in 't hoofd bragten, om de *Grieken* als zyne vrienden, en de *barbaaren* als zyne vyanden te beschouwen, spoorden hem aan om de wetten der menschelykheid te schenden.

VIERDE AFDEELING.

HET OPREGTEN EENER MAATSCHAPPY.

De wereld moest, naar maate zy meer bevolkt wierdt, nood-

noodwendig veranderen; de verdeeling der Landen was een gevolg van de vermeerdering der huisgezinnen. De talrykheid der *familiën* bragt de verdeeling der Volkplantingen, de onderscheiding der Staaten en volkeren mede. Gelyk de menschen het Land onder zig geslaagen hadden, zo konden zy zig even eens van de zee bedienen, zo dra zy 'er byzondere voordeelen uit haalen konden; en op dien grondslag merkten zy ook deze als een byzonder eigendom aan. De zee was voortaan niet meer een vrye doortogt, die voor alle volkeren even eens open stondt, maar hing van de bezitting der landen en kusten af, en wierdt aangemerkt als een eigendom, 't welk aan dezelve was verknogt. Ieder volk eigende zig dus zulk een gedeelte toe van dit ontembaar Element, als het zelve in staat was voor zig te bewaaren en tegen alle andere volkeren te verdedigen; en 't is tot dezen oorsprong, dat men moet opklimmen, om dat berugt geschil, wegens de *opene* en *geslote zee*, te beslissen, welke de *Engelschen* en *Nederlanders* voormaals zo verdeelde, en 't welk, terwyl de Wysgeeren en Regtsgeleerden der beide Natien elkanderen met de pen aanvielen en bestreeden, de wederzydsche Souverainen door vuur en vlam poogden te bepaalen. Zo lang 'er nog geene verdeeling is gemaakt, moet een zaak als gemeen worden aangemerkt, maar die verdeelingen eenmaal met gemeene toestemming zynde vastgesteld, kan of mag men de afgestaane goederen en voordeelen, schoon gemeen, volgens het regt der Natuur, niet meer als zyne eige aanmerken, of tegen den zin der bezitteren gebruiken.

Het is uit die zelfde wet van verdeeling ook, dat het *Regt des Oorlogs en des Vredes* moet worden afgeleid, 't welk zekerlyk niets anders is, dan de bepaaling der middelen, om zyne eigendommen te bewaaren, en te verdedigen, of, die verlooren hebbende, weder te bekoomen; zo dra dit woord *elk het zyne* eens ingevoerd en verstaan was, hieldt alle gelykheid op, om dat 'er toen geen andere grond van eigendom, dan die der verkryging overbleef. Onrustige menschen, die thans gierig en hebzugtig waren geworden door het vermaak van te bezitten, stoorden de gemeene rust door hunne toomelooze drift, om zig steeds wyder uit te breiden, en meer te bekoomen. De volkeren zelve hunne kragten beginnende te voelen, waren bedagt, om hunne Grenspaalen verder uit te zetten, op dat zy dezelve des te beter zouden kunnen beschermen; Zy verbraaken dan de heilige banden eener algemeene vrede, en ontrustten hunne Nabuuren, om hunne aanvallen voor te koomen; en 't

was toen, dat men, om niet slegts gedurige inwendige tweespalten voor te koomen, maar zig ook van buiten des te beter te beveiligen, genoodzaakt was, zig van een groot gedeelte zyner vryheid te berooven, en de zorg, om de gemeene belangens der Maatschappy van binnen, door geschikte wetten te handhaaven, en dezelve te gelyk tegen haare uitwendige vyanden te verdedigen, aan één of meer persoonen op te draagen.

Dus smolten verscheide kleine *Natiën* saamen, en vereenigden zig tegen de vereende magten van anderen, en die vereeniging van byzondere kragten, onder een of meer hoofden of Leidslieden, welke *Gravina* en anderen den *Politieken Staat* noemen, wierdt thans onontbeerlyk; Maar gelyk men zig dus onder één Hoofd begeeven, of verscheide Leidslieden en Bestierders kiezen konde, zo is dit weder de oorsprong van de verschillende Regeerings-wyzen, die 'er in de wereld voorkoomen, en welke dus alle wettig en natuurlyk konden wezen, naar maate zy met den smaak der verscheidene volkeren strookten, en hunne inzigten, best scheenen te bevorderen, de *willekeurige Alleenheerschbing* alleen moet hier van egter worden uitgeslooten, als waar van het denkbeeld nooit in de harsens van eenig volk kon vallen, en dat alleen de vrugt en uitwerking kan zyn van een overheerschend Dwingeland, van een oproerig Onderdaan, en van bedorve zeden.

Maar om het oogmerk dier schikkingen te bereiken, was het volstrekt noodzaakelyk, dat de minderen zig jegens hunne meerderen, tot eenige pligten verbonden, als hunne persoonen te eerbieden, en te beschermen, hunne bevelen na te koomen, enz. en dat de meerderen zig van hunnen kant verpligtten, om de minderen wel te doen, voor de gemeene veiligheid te waaken, de wetten te volgen, de voorwaarden hunner aanstelling te voldoen, enz. Dus is 'er niets strydigers met de rede, dan de beginzels van *Hobbes*, *Spinosa*, en *Machiavel*. Zo *Machiavel* geen ander doelwit hadt gehad, dan om de gewoone konstenaryen der Tyrannen, en de ysselykheden, welke uit hunne regeering zyn te dugten, af te schilderen, zo hy byzonderlyk voorhadt, om zyn Held den *Hertog van Valentinois* te schetsen, zo moest hy een gevoelig medelyden toonen met het menschelyk geslagt, waar onder zomtyds dergelyke monsters zyn geboren. Maar zo hy wezenlyk voorhadt om een Prins te onderregten en te vormen, zo heeft hy zig zeer verre van zyn oogmerk verwyderd; want het is zo klaar als het licht, dat zo dra een Vorst

de

de billykheid en het Natuurlyk regt uit het oog verliest, en alles aan zig zelven en zyne gewaande belangens of driften opoffert, hy en de staat beide verlooren zyn.

Zie hier dan de bronnen van het Natuurlyk regt. ZIG VAN EEN TOEKOMEND LEVEN OP GOEDE GRONDEN EN MET EENE WISSE OVERTUIGING TE VERZEKEREN. HET VERMAAK DES TEGENWOORDIGEN LEVENS DAAR AAN TE ONDERWERPEN. ZYNE MEDEMENSCHEN ALS ZYN'S GELYKEN TE BEMINNEN EN TE AGTEN. ELK TE LAATEN BEHOUDEN, WAT HEM TOEBEHOORT. DE OVERHEDEN TE GEHOORZAAMEN. Deze weinige grondregels bevatten alle de pligten, welke wy Gode, onzen naasten, en ons zelven schuldig zyn; en 't koomt 'er alleenlyk op aan, dat wy dezelve verder uitbreiden, en inzonderheid betragten.

KORTE BESCHRYVING VAN EEN UURWERK, DAT LANGS EEN HELLEND VLAK AFDAALT, EN VAN EEN ANDER DAT LANGS EEN HELLEND VLAK OPKLIMT.

(*B. Martin's Philosophia Britannica Vol. I. p.* 199—201.)

DE zeldzaamheid van een Uurwerk, dat de uuren tekent, terwyl 't allenskens langs een hellend Vlak nederdaalt, (als in de nevensstaande Plaat Fig. 1 en 2. afgebeeld is,) midsgaders van een dergelyk Werktuig, dat het tydsverloop aanwyst, terwyl 't allenskens langs een hellend Vlak opklimt, (gelyk ons Fig. 3. voor 't oog brengt,) is ongetwyfeld der opmerkinge waardig; en 't zal veelen derhalven niet onaangenaam zyn, dat wy hun eene korte beschryving van het t'zamenstel dier Werktuigen geeven.

De uitwendige gedaante van zodanig een *nederdaalend Uurwerk* is gansch eenvoudig, als uit Fig. 1 afgenoomen kan worden. DE is het hellende Vlak, langs 't welke het Uurwerk A B C nederdaalt: het zelve is uitwendig een Hoep, met twee zydplaaten, die omtrent ⅛ van een duim rondsom buiten den Hoep uitsteeken, en getand zyn; op dat het Uurwerk niet zoude glyen, maar rond draaijen terwyl 't nederdaalt.

Op eene deezer Plaaten zyn de XXIV uuren van dag en nagt getekend, welken agtereenvolgend onder den Wyzer *a* doorgaan, die altyd loodregt op den Horizont staat, en 't uur boven aan 't werktuig aanwyst. Hierom is ook het laager

ger gedeelte van den Wyzer het zwaarste, om het bovenste gedeelte over te haalen, en hetzelve in de voortgaande beweeging loodregt te houden.

Wat den inwendigen toestel betreft; laat A B C de uitwendige omtrek van den Hoep weezen; en *abc* zy de plaat, waar op 't gansche Radergestel 1, 2, 3, 4. gehegt is; dat van denzelfden aart is als in andere Uurwerken, en gelyk in die beweegd wordt door de Balans en derzelver Bestuurder (*). Alleen heeft men hier aan te merken, dat zodanig een Uurwerk geen Veer noch Snik behoeft, dewyl derzelver gewrogten hier op eene andere wyze veroorzaakt worden, gelyk we terstond zullen zien.

In dit werktuig is het groote Rad 1. geplaatst in 't middelpunt of op den as van 't witwerk (†), en de andere Raderen en stukken allen aan de eene zyde; dit zou gevolglyk eene overhelling in 't lichaam van 't Uurwerk te wegen brengen, en veroorzaaken dat het zich, tot een korten afstand, zelfs op een horizontaal Vlak bewoog; om dit voor te komen hegt men eene dunne plaat van lood, by F, aan de tegenovergestelde zyde van den Hoep, waar door het evenwigt van 't witwerk hersteld wordt.

Dit gedaan zynde, zal het Werktuig in rust blyven, hoe men 't ook zette, op het horizontaale vlak GG; maar indien dit veranderd worde in 't hellende Vlak DE, dan zal het Werktuig het Vlak raaken in 't punt H; doch 't kan daar niet rusten, vermids het zwaartepunt by I, werkende in de streek IK, in het punt K niets hebbende om het zelve te ondersteunen, gestadig moet nederdaalen, en dus het lichaam na beneden, ten einde van 't Vlak, voeren.

Maar indien 'er nu een gewigt L aan de andere zyde van 't werktuig gehegt wordt, dat het zwaartepunt van I na M brengt, in de streek BH, gaande door H, dan zal 't in rust blyven op een hellend Vlak, nadien het zwaartepunt aldaar ondersteund wordt.

Indien men nu vooronderstelt, dat het gewigt L niet vast gehegt is, maar aan 't einde van een arm of hefboom hangt; en dat die hefboom verknogt is met het Middelpuntsrad 1., het welk zich op den as van 't werktuig L beweegt, en door zyne tanden gemeenschap heeft met het Raderwerk enz. aan de andere zyde; indien, zeg ik, in dit geval het vermogen van 't gewigt L gelyk is aan de wryving of den wederstand van 't Raderwerk, zo zal 't beweegenloos blyven, even als te vooren, toen 't vast gehegt was, en gevolglyk zal het Uurwerk ook in rust blyven, op het hellende Vlak.

Maar

(*) *Regulator.* (†) *Movement.*

Maar vooronderstellende, dat het vermogen van 't gewigt L dat van den tegenstand van 't Raderwerk te boven gaat, dan zal het hetzelve in beweeging brengen, en dus ook gevolglyk het Uurwerk; dat zich dan langs het Vlak nederwaards zal beginnen te beweegen, terwyl het gewigt L, deszelfs hefboom LI en 't Rad 1. allen bestendig in denzelfden stand zullen blyven, in welken zy stonden, toen 't Uurwerk zich begon te beweegen.

Hier uit kan men gereedlyk bemerken dat het gewigt L zo veel zwaartekragt kan hebben, dat het op 't Radergestel met een vereischt vermogen werke, zo dat het eene beweeging van vereischte snelheid in 't werktuig veroorzaake: by voorbeeld zulk eene, die het werktuig in 24 uuren éénmaal rondvoert: in zodanig een geval zal het, indien de Middellyn van de plaaten ABC 4 duimen is, de lengte van zynen omtrek, naamlyk 12, 56 duimen in één natuurlyken dag afloopen: derhalven zou zodanig een Uurwerk verscheidene dagen konnen gaan, indien het Vlak van eene genoegzaame langte waare; en eene *eeuwigduurende beweeging* zyn, zo 't Vlak eene oneindige langte hadde.

Men trekke nu NH, door I, loodregt op 't hellende Vlak in 't punt H; als ook BH loodregt op de horizontaale lyn GG, gaande door H; en men zal bevinden dat GHD is gelyk aan BHN, gelyk aan HIK. Hoe grooter dan de hoek van verheffing van 't Vlak is, zo veel grooter zal ook de Boog HK zyn; gevolglyk zal 't gemeene zwaartepunt zo veel verder van I weezen; derhalven zal 't vermogen van L toeneemen; en uit kragt hier van zal de beweeging van 't geheele Werktuig sneller worden.

Dus blykt het, dat men, het gewigt van L behoorlyk inrigtende, om eerst eene beweeging te veroorzaaken, die den middeltyd zo na komt als mogelyk is, den tyd vervolgens kan corrigeeren of verbeteren, en maaken dat het Uurwerk rasser of traager gaa, met het Vlak te verhoogen of te verlaagen, door middel van de Schroef O; wordende het Vlak eerst gesteld met een hoek van 10 graaden.

Dus een begrip hebbende van een Uurwerk, dat langs een hellend Vlak nederwaards loopt, zal men gemaklyk bezeffen, hoe zodanig een Uurwerk te schikken zy, om het langs dat zelfde hellende Vlak opwaards te doen klimmen. Laat ABC het Werktuig zyn op 't hellende Vlak DE; laat het op 't zelve in rust of evenwigt gehouden worden door 't gewigt L, aan 't einde van den hefboom LI. Het Cirkelperk *abc* zy 't eene ein-

einde van de Trommel, in 't midden van 't witwerk waar in een veer besloten is, gelyk in een gemeen Horologie.

Aan dit einde van de Trommel is de arm of hefboom LI vastgehegt in 't Middelpunt I; als dan het Uurwerk opgewonden is, brengt de Veer den Trommel in beweeging, en gevolglyk den hefboom en 't gewigt in den stand LI. Dit geschiedende zo wordt het Zwaartepunt bestendig verder afgebragt van 't middelpunt van 't werktuig I, dat het Uurwerk noodzaakt om na boven te klimmen; het geen het by aanhoudendheid zal doen, zo lang als de Veer zich ontspant; en dus zal 't gewigt met deszelfs hefboom LI den stand behouden, dien 't met den aanvang der beweeging had, en de werking van eene Ketting en Snik verrigten.

HET KARAKTER EN GEDRAG VAN GOEDE EN KWAADE GENEESHEEREN.

Der Arzt. Erster Theil, Neunzehntes Stück.

IK wil heden mynen Lezeren het vermaak doen, om ze met het leerryk gesprek van twee Geneesheeren te onderhouden, van een Vader naamelyk met zyn Zoon, zo als de beroemde Heer PLATNER, Hoogleeraar te *Leipzig* ons hetzelve in zyne *Lance Satura* heeft nagelaaten; het zal onnoodig wezen, my zelven by Lieden van smaak en verstand deswegen te verschoonen.

Vader. Nu benje Doctor, Zoon! nu benje de moeite te boven, om in de Geneeskonst verder iets te leeren; gy hebt nu het regt van ze zelve te mogen oeffenen.

Zoon. Ja! maar Vader, ik vrees dat het oeffenen dier konst zo gemaklyk niet gaan zal.

Vader. Hoe zo!

Zoon. Omdat ik op zeer goede gronden meene te moeten vermoeden, dat myne eerste Patienten gevaar hunner levens, onder myne handen, loopen zullen.

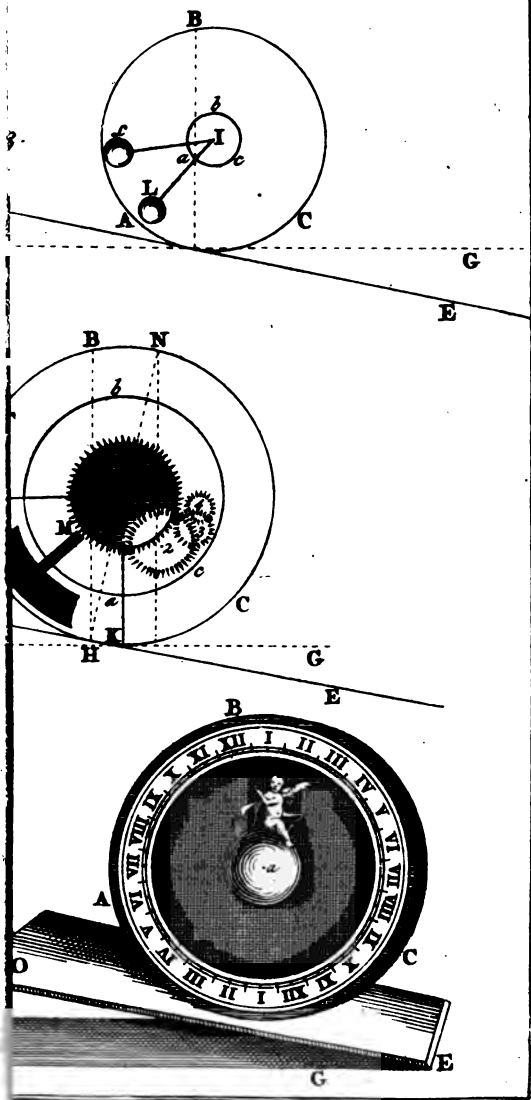
Vader. Dat wil ik niet ontkennen, maar wat steekt daar voor zwaarigheid in.

Zoon. Is dat niet erg genoeg? menschen om te brengen, die ons hun leven toevertrouwen!

Vader. Daar is evenwel geen andere, dan deze weg, om een beroemd Geneesheer te worden.

Zoon.

VAN EEN ZONDERLING UURWERK.

Zoon. Dat zou waarlyk een hard noodlot voor de Geneesheeren zyn. Dog ik kan het zo erg nog niet vermoeden.

Vader. Waarom niet? de jonge *Phœnix* koomt uit de asſche des ouden voort; en even zo moet de dood van weinigen veelen ter herſtelling dienen.

Zoon. Maar dus moet dan ook die geene, die zig aan een jong Doctor overgeeft, veel meer op zyn *Testament* dan herſtelling denken.

Vader. Zekerlyk; maar gy moet 'er by in aanmerking neemen, dat de oude Doctors altoos zorge draagen, dat 'er lieden voorhanden zyn, die zig voor 't welzyn van anderen opofferen; want naardien deze geen baat by derzelver voorſchriften vinden, zo hoopen zy altoos, en verbeelden zig, dat een jong Geneesheer hen eenige hulp zal toebrengen; en met dit inzigt is het, dat veelen hunne gezondheid en leven zo ligtvaardig toevertrouwen aan lieden, van wier bekwaamheid of ondervinding zy niet de geringſte blyken hebben; want daar zyn tweederleie middelen, waardoor een Doctor Crediet en aanzien kan krygen. De eerſte dienen den jonge Doctoren, te weeten, door eene nieuwe en ongewoone Geneeswyze; de andere zyn voor de oude, namelyk oeffening en ervarenis.

Zoon. Maar welke van die twee ſoorten houdt Vader nu voor de veiligſte, om zyn doelwit te beſchieten.

Vader. Zy zyn beide goed naar de verſchillende jaaren en ouderdom. Een jong Doctor, moet, om bekend te worden, zyne eige bekwaamheden vertellen en opcieren, het oordeel van anderen veragten en beſpotten; zommige lieden, die of eenen wel verdienden, of, gelyk het doorgaans gaat, een geſtoolen roem en agting hebben, van verwaarloozing en zelfs van den dood der *Patienten* beſchuldigen, en met zo veel vertrouwenheid ſpreeken, dat hy den dood of 't leven zyner Patienten minder ſchynt vermoed, als wel met volkoome zekerheid voorzien en voorſpeld te hebben.

Zoon. Maar als die voorſpelling niet bewaarheid wordt, wat dan aan te vangen, Vader!

Vader. In zulk een geval, als de zaak beter afloopt, dan wy voorzien hadden, zo moet men dit aan het vermogen der konst, en aan onze beſcheidenheid toeſchryven, en zeggen, dat wy liever met der daad meer leveren dan belooven wilden, en hierom minder hoop gegeeven hebben, dan wy by ons zelven hadden. Valt de zaak daarentegen ſlegter uit, zo moeten wy ſtyf en ſterk beweeren, dat dit niet onze, maar of der zieken, of des oppasſers, of der *Familie* eige ſchuld zy, en moeten wy ook zomwylen die Geneesheeren aantasten, welke voor

ons, by deze Patienten geweest zyn. En eindelyk, als 'er naderhand zig in eenig gezelschap, gelegenheid opdoet, om van den overleedenen te spreeken, 't zy men die gelegenheid zelve doet geboren worden, of voorkoomende aangrypt, zo moet men eenige weinige algemeene woorden gehoord of gezegd hebbende, diep zugten, zig onwillig toonen, om van de regte oorzaak des doods van den overleedenen te spreeken, alleenlyk het noodlot beklaagende van hen, die langer hadden kunnen leeven, zo zy.... hier moet gy ophouden, op dat elk vermoede, dat 'er de verkeerde behandeling van andere lieden, die u niet kan geweeten worden deel in hebbe.

Zoon. Waarlyk, Vader, deze regels zyn uwer ondervinding waardig, en ik meene 'er in 't vervolg zo veel voordeel mede te doen, dat ik niet voorby kan, om u nog meer dergelyke nuttige onderregtingen te verzoeken, welke een jong Doctor niet ontbeeren kan. Maar inzonderheid zoude ik gaarne die konstgreepen van u leeren, waardoor een beginnend Doctor den roem van een bekwaam en ervaren man verwerven en behouden kan.

Vader. Weet dan myn Zoon, dat eenen Geneesheer twee wegen open staan; een die veel bewandeld wordt, en waarop men de voetstappen der ouden overal aantreft; een andere die eenzaam en onbetreeden is, op welken men alleen, en zonder reismakkers moet wandelen. De eerste is zekerder, maar de ander geschikter, om roem te behaalen. Alle Geneesheeren namelyk volgen of de voorschriften der oude en geagte Leermeesteren der konst, of zy tragten, door eene eige gelukkige gesteldheid van geest, zelve nieuwe paden op te zoeken. Maar gelyk alle nieuwe onderneemingen altoos van eenig gevaar verzeld gaan, zo kan men ook, als men dit te boven koomt, op zo veel grooter roem staat maaken, en derhalven als een jong Doctor schielyk een grooten naam wil maaken, zo moet hy zig niet te vrede houden met het geen zyne voorgangeren hem nagelaaten hebben, maar hy moet zelve ook wat nieuws zoeken uit te vinden, en of oude dingen een aanzien van eerste uitvinding weeten te geeven, of het geringe dat hy inderdaad ontdekt mogt hebben, pragtig voor te doen en op te vyzelen. Ten dien einde kan hy zelve, en door anderen uittrompetten, „dat „hy door Gods genade een middel heeft gevonden, tegen ee„nige ziektens, welke tot nog toe ongeneeslyk geoordeeld „wierden, welk middel hy egter niet kan besluiten, om aan „andere *medici* mede te deelen, om niet zig zelven te beroo„ven van het wettig voordeel, dat hy, uit deze gunst des He„mels, met regt, verwagten kan, en een weldaad, welken „God

„ God hem in het byzonder deedt, tot zyn eigen nadeel, aan „ anderen weg te schenken; dat hy ondertusschen ten eenemaal bereid is, om allen, die zyne hulp van nooden hebben, „ denzelven toe te schikken, dat hy deze bereidwilligheid reeds „ in veele gevallen getoond heeft, en duizend wel bevestigde „ verklaaringen kan te berde brengen van de gelukkige kuuren „ welke zyn Geneesmiddel reeds heeft uitgewerkt: enz. enz."
In zodanige gelegenheden is het van dienst, dat het Gemeen veel over dien Doctor en zyn Geneesmiddel praat, en, om het zelve op te wakkeren, en aan den gang te krygen, moet men het of in de nieuwspapieren, daar zy doorgaans veel mede ophebben, bekend maaken en aanpryzen, of men moet eenige oude wyven, door geschenken, of andere vriendelykheden de tonge los maaken; het is wel waar, dat 'er lieden gevonden worden, welke een afkeer hebben van, en schroom tegen zulke middelen, welke in de *Couranten* worden aangeboden, maar de ondervinding heeft my egter geleerd, dat ze by den meesten van groot nut zyn, en dat het gros der menschen, zodra zy die aanpryzingen met sterke bewoordingen en verzekeringen voorgesteld, slegts leezen, zy daar straks geloof aan slaan, en 'er zig, in tyd en wyle van bedienen. Zo bestaan, zeg ik, verre de meesten, en zulke bekendmaakingen en aanpryzingen derhalven kunnen onzen roem en voordeel, op de beste wyze, bevorderen, inzonderheid als ze derwyze geschikt en voorgedraagen worden, dat wy in dezelve meer het nut onzer medemenschen, of een wettigen roem, dan *profyt* of voordeel schynen te beoogen.

Zoon. Maar hoe kan men zyne bekendmaakingen op zulk eene wyze schikken!

Vader. Men moet een nieuws-Schryver tragten te winnen en overtehaalen, die onze getrouwe dienstvaardigheid, ten algemeenen nutte, onze edelmoedigheid, menschenliefde, enz. met weidsche bewoordingen voordraage, men moet de Patienten, welke men, by geluk hersteld heeft, zelfs zulken, die gansch andere middelen gebruikt hebben, mede te hulp roepen, men moet geene giften spaaren, en als wy een genoegzaam aantal op onze zyde hebben, moeten wy, met hun behulp, onzen lof verder alomme doen uittrompetten. Dus zullen eerst allerhande Vreemdelingen, vervolgens Inboorlingen, die met eenige ziektens, van wat natuur ook, belaaden zyn, hunnen toevlugt tot ons neemen, en ons op nieuws met lof en aanpryzingen, met geld en geschenken dienen, en als een Bescherm-God eeren.

Zoon. Dit alles is schoon; alleenlyk koomt het my voor vry wat zwaarigheid in te hebben.

Vader. Geheel niet; inzonderheid als men de oude wyven te hulpe neemt; want je moet weeten, dat deze het zeer veel in haare magt hebben, om den roem van een Geneesheer te vermeerderen, of te verdonkeren, en dat de *Doctoren* even als de *Predikanten* van haar afhangen, en met haare gunst staan, of vallen moeten.

Zoon. Hoe is dat mogelyk!

Vader. Dat zal ik u zeggen, Zoon. In de huizen der meeste ryke en voornaame Lieden worden altoos eenige oude wyven onderhouden, uit welke de Heer, en inzonderheid de Vrouw van den huize alles gewaarworden, wat 'er in de geheele Stad gedaan, verteld, gepraat, gekogt, verkogt, weggeschonken, gegeeten en gedronken wordt; wie op zulk een gezelschap een knip gekreegen, hoe veel gasten *Cajus* verzogt, wat kleed *Cnejus* aangehad heeft, en met wat juweelen zyn bruid *Fulvia* vercierd was, wat kinderen 'er gedoopt zyn, wie 'er als gevaders over stonden? enz. Onder al dit nieuws, nu, moet natuurlyker wyze ook dikwils van ziektens gesprooken, en verteld worden, dat deze of geene zulk of zulk een toeval heeft gekreegen; als die oude wyven u nu genegen zyn, zo zullen zy omstandig optellen, wie en wie gy al hersteld hebt van zulke en dergelyke ongemakken, en uwe bekwaamheid in deze en alle andere ziektens hoogelyk roemen; zy zullen 'er met een verzekerden toon byvoegen; „Ja gewisselyk al wie den Heer „..... tot Doctor heeft, mag zig wel gelukkig rekenen, als „hy 'er geen raad toe weet, behoeft geen ander het te bezien; „en wat is het aangenaam zulk een welleevend, vriendelyk, „gedienstig man te hebben, als men ziek is, wat verschilt dat „van die waanwyzen en styfkoppen, die ...'' „Ja dat is wel „waar" zegt de Vrouw van den huize, en streelt haar man, om eene belofte te verwerven, dat, als haar oudste zoontje weder ziek is, als haar zelve iets scheelt, of als zy by, of na haare bevalling een Geneesheer mogt noodig hebben, niemand anders dan deze Doctor mag geroepen worden.

Zoon. Ja ja, nu zie ik den ganschen saamenhang.

Vader. Maar gy ziet, om die zelfde rede, ook wel, dat gy voor alle dingen ook de Bakers, Minnen, wyze Vrouwen, en al dat soort van Volk moet maaken op uw hand te hebben; van deze is zelfs nog meer voordeel te hoopen, althans meer nadeel te dugten, dan van de gemelde oude wyven. Krygt gy de *Practyk* by Mevrouw, gy zult welhaast die van 't geheele huis-

huisgezin krygen, en by Mevrouw is het inzonderheid, dat u dit Genootschap sterk aanpryzen, of den voet geheel dwars zetten kan. Zyn zy u tegen, zy zullen geene gelegenheid verzuimen, zy zullen zelfs gelegenheden doen geboren worden, om alle waare en valsche ongelukkige kuuren, die gy gedaan moogt hebben, te vertellen, zy zullen die ongelukkigen beklaagen, welke onder uwe handen vallen, zy zullen een lyst van dooden smeeden, welke onder uwe *directie* gestorven zyn, en men zal niet vergeeten aan te dringen, dat door de Practyk van zulke Doctoren de Geneeskonst een oneindig nadeel aan 't menschdom doet.

Zoon. Ik begryp die verschillende uitwerkzelen zeer wel, maar welke zyn de middelen, Vader, om de gunst van dat Volkje te winnen.

Vader. Ik zal u eenige van de voornaamste opgeeven. Die vrouwlieden *houden 'er veel van*, dat gy met haar praat en kalt; als gy 'er dan eene aantreft, zo neem haar by de hand, of geef haar een klapje op de schouwder, en vraag haar, hoe het al gaat, of zy nog gezond zyn, hoe haare kinderen vaaren, enz. vertelt ze u dat zy hoofdpyn hebben, of hoesten, of aan de koorts zyn; beloof haar straks, dat ge eens zult koomen kyken als gy dien weg langs koomt, of zend haar maar terstond eenige poeijers of *mixtuuren*; *hier houden ze ook veel van.* Geef haar vervolgens een bezoek, en zend haar Soupen, versch vleesch en wyn; *hier houden ze ook veel van.* Als zy u een nieuwen Patient bezorgd hebben, bedank 'er haar voor, niet slegts met woorden, maar ook met steekpenningen, *hier houden ze ook veel van.* En door alle deze middelen zulje die schepzels zo verpligtend maaken, dat zy u, by ieder, pryzen zullen, en uwe geschenken honderdvout weder doen winnen.

Zoon. Maar ik heb wel gehoord, dat die Vrouwlieden ook zelve Geneesmiddelen voorschryven.

Vader. O ja! dat is maar al te waar, en een groot kruis voor de *medici.* Maar men moet dat kwaad, 't welk door groote inkomsten vergoed wordt, met geduld inschikken. Wanneer gy namelyk in een ryk huis verneemt, dat het oude wyf beweert, dat deze of geene dingen voor zulk of zulk eene ziekte die Myn Heer of Mevrouw hebben, goed zyn; zo verzet 'er u niet tegen, nog poog dat onbescheid te straffen; maar zwyg liever, al is het nog zo zot, opdat gy naderhand, als 't kwalyk uitvalt, volkoome vryheid hebt, de ligtgeloovigheid der Patienten te berispen. Maar als het middel niet veel kwaad kan doen of onverschillig is, zo prys

het hoogelyk, en geef tevens te kennen, dat gy zelve voorneemens waart, om het voor te schryven; en op zulk eene wyze zult gy, zo wel uw eigene agting, als het aanzien van het oude wyf vermeerderen.

Zoon. Maar ik heb my ook wel laaten zeggen, dat zy den Patienten ook heimelyk en buiten kennis van den Geneesheer *Medicynen* geeven.

Vader. Op dat dit niet buiten uw weeten geschieden moge, zo moet gy altoos by de meiden en kamerdienaars in een goed blaadje maaken te staan, en in 't vertrouwen met hen spreeken, opdat zy u, zodra dergelyk iets gebeurt, daar voort berigt van geeven. Benje nu gewaargeworden, dat de Patient tegen uw wil en buiten uwe order iets ingenoomen heeft, zo spreek hem daar niet aanstonds over aan, maar wagt eerst den uitslag af. Wordt de ziekte erger, dan kunje op zyn tyd te kennen geeven, dat de werking uwer medicynen zekerlyk door tegenstrydige middelen moet verydeld zyn, dat het onmoogelyk anders wezen kan; dat uwe Lyder u openhartig biegten en belyden moet, of hy ook iets buiten uwe voorschriften heeft ingenoomen; maar gaat alles wel, dan kunt ge u of stil houden, of als men uw oordeel over zulke medicynen, als men heimelyk gebruikt heeft, vraagt, te kennen geeven, dat dezelve zeer heilzaam in sommige ziektens kunnen wezen, en van denzelfden aart, als waarvan gy u in de tegenwoordige herstelling des Lyders bediend hebt. Dus is Patient en 't oude wyf over haar zelve en u voldaan; en krygt gy steeds de grootste eer der geneezing.

Zoon. Gy zeide straks, Vader, dat een jong Doctor eene nieuwe methode invoeren moest.

Vader. Voor alle dingen.

Zoon. Maar aan wien zal hy de proef van zyne nieuwe Geneeswyze of middelen neemen?

Vader. Aan arme en onbekende menschen.

Zoon. Maar mag men die dan met meer regt als de Ryken om hals brengen?

Vader. Ongetwyfeld.

Zoon. Ik geloove evenwel, dat de armen even weinig zin hebben, om onder onze handen te sterven, als de Ryken.

Vader. Dat is wel waar; dog het is evenwel veiliger, om iets by arme Lieden te bezoeken, dan by Ryken.

Zoon. Wat wil Vader daar mede zeggen.

Vader. Dat zulje aanstonds hooren. Weetje niet waar het geheele oogmerk onzer konst op doelt?

Zoon. Op de herstelling der zieken.

Vader. O gy Domkop!

Zoon. Hoe zo! is myn antwoord zo onvernuftig.

Vader. Van myn leven heb ik niets onvernuftigers gehoord.

Zoon. Ik bid u Vader, houd my niet langer op, maar voldoe myn verlangen, en zeg my, wat uwe eigenlyke meening is.

Vader. Nu hoor dan Lompert! onze geheele konst moet daar op uitloopen, dat wy geld winnen, en kan dit oogmerk niet bereikt worden, dan is alle onze moeite vrugtloos.

Zoon. Zo is dan de medicyne enkel ten nutte der Ryken, en ten voordeele der Geneesheeren uitgevonden!

Vader. Gewisselyk! Wy moeten de Armen evenwel ook helpen, als zy betrekking tot de Ryken hebben, welke ons onze moeite en tyd betaalen kunnen. De overigen moeten wy juist wel niet geheel verwaarloozen, om niet onbarmhertig te schynen, maar wy mogen 'er ons egter wel minder mede bemoeijen, naar maate wy 'er minder belooning van te hoopen hebben.

Zoon. Dat zal ik my altoos ten nutte maaken, het zal my veel gerustheid geeven in de Practyk. Maar wat zegt gy ondertusschen van de Proefneemingen daar wy straks van spraaken.

Vader. Ik zeg dit; als gy meent wat nieuws gevonden te hebben, waar van gy niet weet, of het den zieken goed of kwaad zal doen, zo moet gy het niet eerst by een ryken of bekenden en aanzienlyken Patient bezoeken; want, zo deze sterft, zo doet zyn dood u en uwe huishouding veel nadeel, omdat die overal bekend wordt, en de eerste vraag in zulk eene gelegenheid is, „wat Doctor heeft hy gehad, wie „heeft hem bediend?" Dit is eene verdrietelyke zaak, en een verlies van zo één ryk en aanzienlyk Persoon kan u ligtelyk meer kwaad doen, dan of gy honderd armen naar de andere wereld helpt. Om proeven te doen, moet men derhalven armen hebben. Maar alle armen zyn daar ook nog niet goed toe; men moet het niet met zulken bezien, welke by de ryken en vermogenden in gunst staan; of door hen beschermd worden, of veel genegenheid onder hunne medeburgers hebben, of die, buiten hunne schuld in armoede geraakt zyn, en dus voor braave Lieden bekend staan, alle welken te veel beklaagd zouden worden, en ongenoegen tegen dien Doctor verwekken, die hen hadt omgebragt, alle

zulke armen zyn derhalven weder geene geschikte voorwerpen om proeven te neemen.

Zoon. Maar welken dan eindelyk?

Vader. Onbekende Lieden, en zulken inzonderheid, wier dood niemand kwaad zal maaken.

Zoon. Gelief my dezelve wat nader te doen kennen.

Vader. Voor eerst dient gy zulke proeven, waar in het op het leven der Lyders aankoomt, aan die menschen te werke te stellen, welke lang ziek gelegen hebben, en reeds van elk vergeeten zyn.

Zoon. Dat is waar; en dezulken begrype ik ook, dat hunne huisgezinnen of weldoeners eindelyk tot last worden, en verveelen.

Vader. Zekerlyk, en daarom neemen dezen het niet kwalyk, als men ze hier van ontslaat.

Zoon. Zy zullen 'er zelfs dikwils wel mede in hun schik zyn.

Vader. Vervolgens zyn die allerarmste Lieden de besten, om proeven mede te neemen, welke naauwelyks zo veel hebben, dat zy 't leeven onderhouden kunnen, want deze sterven liefst.

Zoon. Ik geloove evenwel niet, dat iemand gaarn sterft.

Vader. ô Ja, de dood is een gunst voor veelen.

Zoon. Wat menschen zouden zo wanhoopig zyn!

Vader. Zy, die van honger sterven moeten.

Zoon. Maar waarom zouden zy liever van Doctors handen, als van honger sterven?

Vader. Om dat zy daar gemaklyker afkoomen.

Zoon. Is dan evenwel zulk een moord den Doctoren geoorloft?

Vader. Gekheid! waarom niet?

Zoon. Om dat zy van onze konst en medelyden, met rede, eerder hunne herstelling schynen te mogen verwagten, dan den dood van onze wreedheid te dugten.

Vader. Het is egter een vermaak en eer voor 't Vaderland te sterven.

Zoon. Ja maar hoe koomt dit hier te pas?

Vader. Dat koomt zo te pas? Als gy deze arme onbekende lieden van de elenden des levens hebt verlost, zo kunt gy naderhand honderd andere ryke en gelukkige menschen, welke hun leven genieten, en het Gemeenebest dienen kunnen, herstellen.

Zoon. Waarom moeten zig die anderen egter voor het Vaderland opofferen?

Vader. Om dat zy door het goedvinden en vooruitzigt

der

der Geneesheeren tot dezen roem verkooren worden. —— Dog daar koomt iemand, om my by een zieken te roepen. Wy zullen hier naderhand wel eens nader over praaten.

Dit luidt niet heel fraei Heeren Doctoren! en egter is niets waaragtiger, dan dat dit het gewoon beloop der geneeskundige wereld zy. Men vindt in alle beroepen, een grooten hoop, een gemeen of gepeupel. Maar te gelyk ook een tamelyk getal regtschaapene, bescheidene, onbaatzugtige Lieden, welke de eer van hun beroep ophouden. Terwyl *Italie* ons eenen *Pieter van Apone* heeft opgeleverd, welke van zyne Patienten, die hy buiten de stad bezogt, honderd vyftig gulden voor ieder dag vorderde, en van den Paus *Honorius* den IVden, die hem als *Medicus* gebruiken wilde, vier honderd dukaaten daags begeerde; zo gaf het Eiland *Cos* daar tegen ook weder eenen Leerling van *Hippocrates* eenen *Dexippus*, welke edele ziel de veragting, die de Geneesheeren zig door hunne baatzugt billyk op den hals gehaald mogten hebben, door eene voortreffelyke daad herstelde, welke ik na al het kwaad, dat ik van de Doctors gezegd heb, verpligt ben thans tot hun roem te vertellen. De beide koninglyke Princen *Nausolus* en *Pexodares* waren zo gevaarlyk krank, dat elk ze voor verlooren hieldt, en alle Geneesheeren hen opgegeeven hadden. *Dexippus* was zo gelukkig van ze weder te herstellen, en welk eene belooning hadt hy dus niet kunnen vorderen van een Vorst, dien hy een zo wezenlyken dienst beweezen hadt! Maar neen! Hy bedoelde met zyn meesterstuk geen ander voordeel, dan om zyn Vaderland gelukkig te maaken, en de vryheid weder te geeven, welke het op 't punt stondt van te verliezen. De vader der beide Princen hadt het eiland *Cos* met de wapenen aangetast, en al de belooning, welke *Dexippus* voor zyn dienst begeerde, bestondt blootelyk hier in, dat hy den Koning verzogt en verpligtte, om den kryg te staaken, en een vrede op redelyke voorwaarden met de Eilanders aan te gaan. Nooit wierdt eene geneezing beter betaald, dan deze, en nooit egter handelde een Geneesheer edelmoediger en onbaatzugtiger dan *Dexippus* deedt.

Een Doctor, wien het enkel om geld en voordeel te doen is, verliest juist zo veel van zyn aanzien, als hy aan een onregtmaatig vermogen wint; hy wordt, in dezelfde evenredigheid, veragtelyker, naar maate hy ryker wordt, en zyn val volgt eindelyk, vroeg of laat, op het verlies van zyne

agting. Ik zal dit met eene geschiedenis uit de negende eeuw ophelderen. De *Kalif Motavakel Billah* hadt een Lyf-Medicus, *Bachtishua* genaamd, waar mede hy in zeer groot vertrouwen en gemeenzaamheid leefde, en welke zig van de gunst zyns Vorsten uitneemend wist te bedienen, om onmeetelyke schatten te vergaderen. Hy bezogt, op zekeren tyd, den *Kalif* eens, die een wezenlyk Dwingeland was, en welke opmerkende, dat 'er van de franje zyns roks een weinig onttard was, dezelve om hem te beschimpen, onder 't kallen, tot aan de gordel toe verder los trok; als hy nu den Doctor, onder andere gesprekken, ook vroeg; , wat tekenen 'er in de krankzinnigheid waren, waar aan men kon , zien, of een mensch zo verre heen was, dat hy moest op-, gesloten worden '; zo antwoordde *Bachtishua* al laggende; „ Dat kan men uit verscheidene zyner daaden be-„ sluiten, by voorbeeld, als iemand de kuuren krygt, om „ den rok zyns Doctors van onderen tot boven los te ryten. De *Kalif* nam dat antwoord by geluk gunstig op, lagtte 'er hartelyk om, en schonk hem een nieuwen rok en eene somme gelds. Zo gemeenzaam gingen deze menschen zamen om en zo diep was de Geneesmeester in de gunst van zynen Heer. Maar wat gebeurt 'er? De *Kalif* op een anderen tyd by den Doctor spyzende zag met verbaasdheid alle de pragt en kostbaarheden, welke deze bezat, en waarmede hy hem onthaalde; hy hieldt 'er zig uitwendig wel over voldaan, maar vertrokken zynde liet hy alles opschryven, verkoopen, en eigende het geld, dat 'er van kwam, zig zelven toe. De arme *Bachtishua* vattede hier zo veel verdriet en ongenoegen over op, dat hy 'er eerlang van stierf; en dit noodlot moest het natuurlyk gevolg wezen van twee fouten, welke hy, als een verstandig en regtaartig Geneesheer, hadt behooren te vermyden, en tegen welke ik, met deze geschiedenis, eeniglyk bedoele, andere Geneesheeren te waarschouwen. Hebzugt namelyk, waar door hy te ryk, en al te groote gemeenzaamheid, waar door hy veragtelyk by zyn Heer geworden was. Beide zyn het eigenschappen van laage zielen. Vrekheid maakt een Doctor in de oogen zyner Patienten haatelyk, men veragt, men bespot hem; men behandelt hem zonder eerbied, dewyl men weet, dat hy alles verdraagen kan, als hy maar geld verdient. Een Geneesheer, wien het hart wel geplaatst is, die zyne agting by zyne Patienten wil behouden, om hen van wezenlyk nut te kunnen zyn, zal zig eer getroosten, om een of meer huizen te verliezen, dan zig oneerbiedig te laaten behandelen. Hoe zal

hy

hy namelyk het vereischt ontzag, hoe zal zyn raad den noodigen invloed hebben, als hy zyne agting verlooren heeft? Hoe kan hy dienst doen aan zyne medemenschen, hoe zyne Patienten helpen, als zyne bevelen niet geteld, zyne orders in den wind geslaagen worden? Men beschouwt hem, met rede, als een ballast, daar men zig by de eerste gelegenheid, dat het 'er op aan zal koomen, van mag ontslaan. Men duldt hem, maar hy vreeze voor het oogenblik, dat 'er iemand in die Familien, daar hy wegens zynen gemeenzaamen omgang, staat op maakt, gevaarlyk ziek wordt; alsdan wantrouwt men zyne hulp en bekwaamheden, alsdan durft men zig niet verlaaten op iemand, dien men gewoon is zonder agting te behandelen; als dan verandert men eensklaps van manier van denken, men schaft alles af, daar men zig, in gezonde dagen, mede verlustigde, en men laat den Doctor, die zyn vertrouwen verschertst heeft, te gelyk met de Tabaks-doos en wyn-fles vaaren. Het helpt thans niet zyn toevlugt tot de oude wyven te neemen. Geen praktyk is onbestendiger dan die van zulke Patienten, welke door anderen tot de verkiezing eens Doctors overgehaald zyn. Een Geneesheer, die zig laat aanpryzen, geeft te kennen, dat hy om Patienten verlegen is, en men rekent het hem als een soort van aalmoes toe, als men hem gebruikt. Het gevolg hier van moet wezen, dat men hem in zyne gedagten als een Bedelaar van wat hooger rang, dan de gemeene, beschouwt, en dat dit oordeel een merkelyken invloed hebbe, op de behandeling, die men hem doet. Men misbruikt zyn geduld, zyne konst, zyn omgang, zyn aanzien, en doet hem, zo dra hy zig over iets geraakt mogt toonen, voelen, dat men hem affchaffen kan. Dit is derhalven de weg, om zig veragtelyk te maaken, en een laage Loon-dienaar te worden. Neen! Een Geneesheer moet met geene Patienten gediend zyn, welke vooraf niet met hem gediend zyn. Hy moet het voor geene weldaad houden, dat zy hunnen toevlugt tot hem neemen. En inderdaad is het ook geen gunst of voordeel, zonder vertrouwen by een zieken gehaald te worden. Die Patienten, welke hem, uit overtuiging, dat hy hen nuttig kan wezen, verkiezen te gebruiken, houden het voor een geluk, dat zy hem hebben, zy berusten in zyne gezegdens, zy volgen zyne voorschriften, zy herstellen; zy agten, zy beminnen, zy eerbieden hem; zie daar een eerlyk, een loffelyk genoegen, dat een Geneesheer zig wettig mag voorstellen. Maar wordt hy, op de aanpryzing van anderen geroepen, dan neemt men hem slegts, voor de

Gods-

Godspenning, op de proeve aan, en men verzendt hem, als hy niet wel gevalt. Zie daar hem dan tot een daglooner, tot een huurling verlaagt, wien men begunstigt, om hem aan de kost te helpen, maar op wien men zig niet gerust vertrouwen durft. En men kan hier uit tevens opmaaken, waarom jonge Doctoren zo dikwils in hunne hoop bedroogen worden, welke zy op den dood van oude Geneesheeren gevestigd hadden, en zo weinige van derzelver Patienten krygen of behouden, daar zy zig voorgesteld hadden, om dezelve meest allen over te erven. Het gebeurt inderdaad wel eens, dat een Medicus, welke tot hier toe weinig praktyk hadt, door zulk een dood eens ouden Doctors, een grooten toeloop krygt, maar dezelve is dikwils van korten duur. Als men hem namelyk niet uit eene volkoome overtuiging zyner bekwaamheden, en met een genoegzaam vertrouwen, maar enkel op de aanpryzing van anderen haalt, zo loopt hy menigmaal een tyd lang op de proef om, maar wordt allengskens weder van de meesten verlaaten.

Een Doctor, die aanzien en agting bekoomen, een Geneesheer, die gezogt worden wil, zonder aanpryzing, of laage konstenaryen noodig te hebben, een Medicus in één woord, welke zyns beroeps waardig wil handelen, moet eerst zig zelven agten, en genoegzaame verdiensten hebben, om, buiten het laage behulp van oude wyven, of andere baatzugtige en veragtelyke vrouwlieden, zig nadrukkelyk aan te pryzen. Ik kan my thans niet inlaaten, om alle de noodige karakters eens waardigen Geneesheers aan te wyzen; dit zal men ondertusschen, uit het geen ik gezegd heb, duidelyk genoeg kunnen opmaaken. Hoe elendig die konstgreepen van kwakzalvers en andere veragtelyke Meditynmeesters zyn, welke het gebrek van waare verdiensten en grootmoedigheid op zulk eene onwaardige wyze vergoeden moeten. Het is waar, dat deze, inderdaad wanhebbelyke Doctors, ook al voortkoomen in de wereld, en hunne aanhangers hebben.

Un sot trouve tousjours un plus sot, qui l'admire.

Maar als dat alleen de zaak is, om in de wereld voort te koomen, als deugd, geweeten, het nut zyner medemenschen, en het edelaartig genoegen, 't welk uit deszelfs bevordering geboren wordt, in 't geheel niet in aanmerking genoomen behoeven te worden, dan zyn 'er gewisselyk gemaklyker en beter middelen, dan zulk eene armzalige Geneeskonst voor handen; met één woord, dan behoeft men

flegts te beedelen. Geen brood wordt gemaklyker en rustiger gewonnen, dan 't geen gebeedeld wordt; en dus kon de vader, in het vorig gesprek, zyn zoon een beteren raad gegeeven hebben, terwyl hy het eenig oogmerk der Geneeskonst in het geld winnen stelde; hy moest hem den bedelzak hebben aangepreezen, en een houte been was veel geschikter tot zyn doelwit, dan de *Gradus ad Parnassum*.

Een waardig Geneesheer derhalven verheft zig oneindig boven zulke schurken, en is een Wezen van een gansch ander soort. Zyn oogmerk is niet enkel, om te leeven, maar om ten nutte van anderen te leeven, om de toevlugt der verlegenen, de troost der verdrukten, de helper der elendigen, en een zegen van 't menschelyk geslagt te zyn; om de waardigheid van zyn beroep, door een edelmoedig gedrag, op te houden, en de eer zyner Natie te worden. Het is ligt te begrypen, dat dit door gansch andere middelen, dan die schelmsche zetregels van 't gemeene graauw der Doctoren, waar van de Oude in het bygebragte gesprek een voorbeeld uitlevert, moet verkreegen worden. Zulk slag van Doctoren kan men met rede als steunpilaaren aanmerken *in nostro docto corpore*, in het geleerde lichaam dier *Medici*, welke *Moliere* in zyn *malade imaginaire*, zo bespottelyk heeft ten toon gesteld, en die by niemand medelyden of verschooning vinden zullen, die niemand zal denken dat door *Moliere* te fel gegispt zyn, dan de zulken alleen, welke of zelve kwakzalvers zyn of hun eige karakter in die spiegel zien.

EEN GEVEINSDE ZIEKTE AAN BETOVERING TOEGESCHREVEN.

Door CHRISTOPH. FRED. KUHN, *Med. Dr. te Eisenach.*

EEn ongehuwd Vrouwspersoon, vyf-en-twintig jaaren oud en *Bettenhausen* genoemd, buiten de Stads muuren woonende, klaagt over opzwellinge van den Buik en gestadige Flaauwten, waar voor zy hulp begeerde. Men gaf haar Windbreekende middelen, gepaard met zulken welken de Moederkwaalen wederhouden. Zy hier mede niet vergenoegd, zendt haar Water by een Piskyker, die met haar van verstand is, dat de Ziekte uit betovering is ontstaan; en de vreemde dingen zullen konnen uitgedreven worden, alsze, geduurende eenige dagen, niets anders gebruikte dan gekookte Pruimen, en Poeijers uit Suiker en het zaad van een

een byſoort van Duivekervel, van 't Gemeen *Walpurgis-Karmer* genoemd, ſamengeſteld inname. Dit Middel vyf dagen gebruikt hebbende, overvalt haar eene beeving en Flaauwte; hier na krygt zy geweldige neigingen tot Braaken, waarop eenige Buurvrouwen toeſchieten, die zeer verbaasd ſtonden over de bewegingen, welke zy aan deze mensch zagen. En terwyl deze nog by haar waren, geeft zy, door Braaking, in drie reizen over eenige bosjes bruine hairen, in malkander gekluwend en met Staarten. De bygelovigen, hier tegenwoordig, verbeeldden zich dat het levendige Muizen, in zulke kluwens veranderd, geweest waren. Kort hier na kwamen nog twee zulke ingebeelde Muizen op door Braaking. En na verloop van eenige dagen worden nog, in tegenwoordigheid van den Biegtvader, twee zodanige kluwens opgegeeven, konſtiglyk in de gedaante van een Muis ſamengeſtrengeld. Het gerugt hier van zich verſpreidende, wordt de zaak aan het Geregt gebragt, om 'er onderzoek op te doen; waarop vyf Oog-getuigen haare verklaaring deeden. Ondertusſchen braakte zy wederom, met dezelfde geveinsde toevallen, in tegenwoordigheid van veel andere aanſchouwers, negen bundeltjes, uit wollen en linnen lappen zeer naauw in malkander gefronſeld, waar onder een kransje was, uit zwarte wolle ſamengeſteld. Dit geſchied zynde, wordt zy het Geregt overgeleverd, en haar oppasſers, na datze onder een eed gebragt waren, bygevoegd, om de waarheid te ontdekken. Haare kleederen en dek worden naauwkeurig onderzogt; maar niet tegenſtaande dit, braakte zy nog verſcheiden dergelyke bundeltjes, in het aanzien van haare Bewaarders en veele anderen. Hierop worden, van het hooge Geregt, twee Heelmeesters gelast by haar te blyven, en op alles, zelfs de geringſte omſtandigheden naauw opzicht te nemen; die, als de toevallen wederom begonnen aan te komen, my ook geroepen hebben. Ik vond haar zeer benaauwd; de pogingen om te braaken kwamen tien- en meermaalen, zonder dat iet uitgebragt ſcheen te worden. Eindelyk viel zy, na zulk een geweldige poging in het bed neder, en in een groote Flaauwte; 't welk alles met verwonderlyke Stuiptrekkingen van de Borst, welke hier door zeer opgeheven, en de Buik weerkeerig ingetrokken werdt, eindigde. Gedurende alle deze toevallen was de Aderſlag gezond, de kleur van 't Aangezicht friſch, en de warmte der Ledemaaten, welken, onder de Toevallen, niet in beweging waren geweest, natuurlyk, en men zag, na het Overval, aan haar niets ongewoons. Uit dit alles, met

naauw-

naauwkeurigheid opgemerkt, besloot elk een, dat de Ziekte geveinsd was, in guichelaryen bestondt, op de wyze van bootzemaakers, en vermaande dit ondeugend Vrouwmensch het bedrog te bekennen. Zy, te voren de waarheid, by God en al wat heilig is, bezwooren hebbende, beleedt nu, dat zy bedrog hadt gepleegd, en verklaarde de zaak voor het Geregt op deze wyze. Zy hadt de schelmery geleerd van een oud Wyf, die haar een klompje wol hadt gegeven, 't welk in den mond houdende, zou zy de liefde van allen, en voornaamlyk van aanzienlyken tot zich konnen trekken: ook hadt zy op bevel van dit Wyf, zulke bosjes hair, met haar eigen hand samengestrengeld, en gepoogd in te slikken en wederom uittebraaken, tot dat haar dit, na menigvuldige herhalingen, gelukt was; dat zy zich in haare geveinsde bewegingen, Stuiptrekkingen en Flaauwten van tyd te tyd zo bedreven hadt gemaakt, dat zy alles, wanneer zy wilde, kon voortbrengen, en eindelyk, dat zy 't alleen om geld gedaan hadt; waarom zy hier van overtuigd, tot een eeuwige gevangenisse verweezen werdt.

Eisenach, 17 *Mey* 1754.

BEPROEFD MIDDEL TEGEN DEN DOLLEN-HONDS-BEET, OF HIER OP VOLGENDE HONDSRAZERNY (*).

GElyk wy onze Leezers ongaarne willen lastig vallen door het opgeeven van *Recepten* tegen deeze of geene Kwaalen, achten wy het evenwel niet ondienstig het volgende, waar van in het geachte Werkje, beneden aangehaald, met veel verzeekering gesproken wordt, tegen de gemelde rampzalige, en tot nog toe ongeneeslyke ziekte, het Gemeen voor te houden; of het bevonden mogt worden meer dan andere opgegeevenen, waar van dikwils met geen minder verzeekering gesproken is, proef te konnen houden.

Het Middel waar van wy spreeken, is het kruid Guichelheil of *Anagallis*, op de kanten van gebouwde Landen en ook wel by de wegen gevonden wordende. Men moet dit kruid met zyn kleine roode bloemen verzamelen, in de schaduwe laaten droogen, en in dikke zakjes of een doos, met papier bekleed, bewaaren, om niet te veel uit te droogen. Wan-

(*) *Recueil de Memoires. concernant l'Oeconomie Rurale. par une Societé établie à* Berne *en* Suisse. *Journ. des Sçav. avec les Mem. de Trevoux*, *Janv.* 1762. *pag.* 194.

Wanneer men het wil gebruiken, moet men het kruid, met de bloemen en steel, tot een poeijer stampen, en 'er den gebeeten persoon van geeven, van een halve tot een heel Drachme, met eenig vogt. De Lyder moet zich hier op twee uuren onthouden van te eten of te drinken. En schoon een enkele Gift, dikwils genoeg is, zelfs wanneer zich de Razerny reeds heeft geopenbaard, men kan, tot meerdere veiligheid, en zonder eenig gevaar de Gift in den tyd van zes, agt of tien uuren herhaalen, en 's anderen daags ook nog een of tweemaal het zelfde doen.

Aan Paarden, Koeijen, Schaapen, Honden enz. geeft men van een tot twee Drachmen, met wat brood, gemengd met een weinig zout en aluin, of alleen met wat warm water. Wanneer een Dol beest onder een koppel anderen geloopen heeft, mag men wel van het Poeijer geeven, niet alleen aan de beesten die gebeeten zyn, maar ook aan den geheelen koppel, ten minsten de zulken die naast de gebeetenen geloopen of 'er mede gegraasd hebben.

Tot bevestiging van de zeekere uitwerking van dit Middel, wordt bygebragt dat op eene plaatse twintig menschen gebeeten waren van een Dollen hond; zy gebruikten het Poeijer, en werden volkomelyk hersteld. Een Boer van dezelfde plaatse hadt twee Geiten, die door een Dollen Wolf gebeeten waren; hy zetteze, om de Proef zeeker te hebben, op twee stallen. De Geit welke hy het Poeijer van Guichelheil hadt doen zwelgen, was ten eerste hersteld. De andere, waar aan hy het niet gegeeven hadt, dol geworden zynde, stierf op den negenden dag.

VOORZEGGING WEGENS EEN STAR, DIE IN ONZE DAGEN IS VERSCHEENEN, EN WEDER VERDWYNEN ZAL.

IN deze dagen zal 'er in Vrankryk een zeldzaam man opstaan, koomende van de oevers van een Meer tusschen de bergen. En hy zal tot het volk roepen, ik ben des Geestes vol; en de Almagtige heeft my beschonken met de gave om tegenstrydigheden saam te voegen; ik ben Wysgeer en onderwyze wonderspreuken.

En de menigte zal hem volgen, en veelen zullen in hem gelooven.

En hy zal tot hen zeggen. Gy zyt allen schurken en guiten, en uwe vrouwen zyn ligtekooijen, en ik koom onder u-lieden woonen; en hy zal de natuurlyke beschaafdheid van dit volk misbruiken, om het zelve ongerymde beledigingen toe te werpen.

En hy zal zeggen, in myn Vaderland alleen woonen deugdzaame menschen, maar ik zal niet woonen in myn Vaderland.

En

En hy zal bewyzen, dat de konsten en weetenschappen de zeden van der menschen kinderen noodwendig bederven, en hy zal over allerleie konsten en weetenschappen schryven.

En hy zal bewyzen, dat de Schouwspelen de oorsprong van bederf en verbastering des volks zyn, en hy zal *Opera's* en *Comedies* maaken.

En hy zal schryven, dat 'er geen eer of deugd is, dan onder de Wilden, en hy zal nimmer met de Wilden willen leeven.

En hy zal 'er byvoegen, dat de beschaafdheid en weelde onbestaanbaar zyn met goede zeden, en hy zal onder het beschaafdste volk gaan woonen, en de weelde genieten.

En hy zal schryven, dat alle grooten veragtelyke knegten zyn; en hy zal zig by alle grooten laaten vinden, zo dra zy hem hebben willen.

En hy zal zyn brood winnen met fransche Musyk te *copiëeren*, en hy zal zeggen, de franschen hebben geen Musyk.

En hy zal zeggen, dat het onmoogelyk is deugdzaam te zyn, en *Romans* te leezen, en hy zal een *Roman* maaken; en in dat Roman zal men de Ondeugd in werking, en de Deugd in woorden aantreffen, en alle personagies zullen van liefde en wysgeerte bezeten zyn.

En in zyn Roman zal hy de konst leeren, hoe eene jonge Juffrouw van goeden huize wysgeerig te verleiden; en dwaasheden te doen, terwyl men zedekundige stelregels maakt.

En de Discipelinne zal haaren Leermeester de eerste een zoen geeven, en zal hem verzoeken, om by haar te liggen, en hy zal by haar liggen; en zy zal zwanger worden van Overnatuurkunde; en zyne Minnebrieven zullen vloeken tegen haaren vader, en wysgeerige zedepreeken zyn.

En de Wysgeer zal de waarheid ontdekken, die voor hem verborgen was, en hy zal leeren, dat de Ouders zig met de keuze eener Egtgenoot voor hunne kinderen niet behooren te bemoeijen.

En hy zal weigeren belooning te neemen van den Vader, maar hy zal het zelve heimelyk uit de handen der Dogter ontvangen.

En hy zal na Parys gaan, en hy zal by ligtekooijen loopen, en hy zal zig dronken drinken, en hy zal by ligtekooyen liggen, en hy zal dit aan zyne Meestres overschryven, en zy zal hem bedanken.

En zyne Meestres zal smoorlyk op hem verliefd zyn, en zy zal den eersten onbekenden trouwen, die het haar aanbiedt:

En die onbekende zal weeten, dat zyn vrouw bovenmaate bemind wordt van een galanten wysgeer, en dien galanten wysgeer buitenspooriglyk bemint, en hy zal haar egter trouwen, en dit zal een braaf man zyn, en die braave man zal een Godverzaaker zyn.

En de Meestres zal aan haaren vuurigen Minnaar schryven, dat zy zeer gelukkig met haaren man leeft, en dat zy blyde is hem getrouwd te hebben.

En de wysgeer zal zig willen dooden.

En hy zal een lange redevoering maaken, om te bewyzen, dat men zig altoos moet dooden, als men zyn Meestres verlooren heeft, en hy zal zig niet dooden.

En hy zal zelve zo veel van deugd praaten, en alle zyne Personagies 'er van laaten praaten, dat hy niet noodig oordeelt, dat hy zelve of zy die betragten.

En hy zal de wysheid zo gestadig in den mond hebben, dat hy zal gelooven, dwaas te mogen handelen.

En men zal de wysgeerte zo dikwils hooren melden, dat men niet meer zal weeten wat wysgeerte is.

En zyne boeken zullen nuttig wezen, en zullen leeren, dat men zyn geheele leven dezelfde buitenspoorigheden mag involgen, en als een heilige sterven.

En hy zal zeggen, ik heb de jonge Juffrouw wegens het gevaar van myn boek gewaarschouwd, in myne voorrede, en de jonge Juffrouwen leezen nooit voorredens.

En hy zal zeggen, dat Romans voor een bedorve volk noodzaakelyk zyn, en hy zal het zelve nog meer bederven.

En hy zal de geheele wereld lasteren, om zig te verontschuldigen.

En hy zal met een diepe veragting dreigen, alle de geenen, welke zig voor zyn opgeregte beeld niet zullen nederwerpen, en zyne Heldin met haaren galanten wysgeer aanbidden.

En veelen zullen hem haaten, en de verstandigen zullen hem met medelyden beschouwen.

En hy zal nog andere boeken schryven, en leeren, dat men de jeugd zonder Godsdienst moet opbrengen, en dat men verschillende Godsdiensten te gelyk kan hebben, en dat de Godsdienst duister en twyffelagtig is, en hy zal het medelyden der verstandigen verliezen.

En men zal hem niet langer een wysgeer noemen, maar men zal zeggen, dat hy een welspreekende Sophist is, die wonderspreuken voor redenen uitvent, en woorden voor bewyzen opgeeft, en alles verdraeyt, en zig zelven verwart.

En men zal zig verwonderen, hoe zulk een geleerd Schryver tegen de geleerdheid, zo groot een wysgeer, tegen de wysbegeerte, zo gezellig een mensch tegen de Maatschappy, en zulk een eerlyk man tegen den Godsdienst werken kan.

En zy, die in hem geloofden, zullen niet meer in hem gelooven.

En zyne boeken zullen vergeeten worden.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

PROEVE OVER TYDELYKEN RAMPSPOED, WELKE DEN CHRISTENEN IN GODS WOORD GEDREIGD WORDT.

Ik *hebbe gemerkt*, zegt de wyze Prediker (†), *dat 'er niets beters voor der menschen kinderen is, dan zich te verblyden en goed te doen in hun leeven, ja ook dat yder mensch eete en drinke en het goede geniete van allen zynen arbeid.* Vermaakelyk en vrolyk te leeven is inderdaad een pligt, die de Natuur zelve alle Menschen aanpryst, die ons in het N. Verbond herhaalde reizen wordt belast, en welke rede en ondervinding dus even duidelyk toonen, dat met des liefderyken Scheppers vriendelyke oogmerken, ten vollen overeenkoomt.

Maar drie zwaarigheden schynen zig hier tegen te verzetten.

Voor eerst namelyk, dat den Christenen in Gods Woord allerleie rampen, wederwaardigheden, vervolging en elenden gedreigd worden en deze zelfs tot het karakter van egte Christenen schynen te behooren.

Vervolgens, dat ons in het N. T. belast wordt (*), om *de wereld niet lief te hebben, of 't geen in de wereld is, omdat, zo iemand de wereld lief heeft, de liefde des Vaders niet in hem blyft:* Ja! *om de wereld en wereldsche begeerlykheden vaar wel te zeggen, onze lusten te dooden, ons vleesch te kruicigen, met deszelfs beweegingen en begeertens.*

En *eindelyk*, dat onze Zaligmaker zyne navolgeren wel uitdrukkelyk belast, om *geene schatten op aarde te vergaderen*, gelyk zyne Apostel dit dan nader aandringt, *dat die ryk willen worden in veele verzoekingen vallen en in den strik en in veele dwaaze en schadelyke begeerlykheden, welke de menschen doen verzinken in verderf en ondergang.*

Wy zullen deze drie zwaarigheden, welke met een vrolyk en vermaakelyk leeven op deze wereld schynen te stryden, in drie agtervolgende Stukjes tragten op te lossen, en vleien ons hierdoor aan het N. T. in verscheide opzigten, eene merkelyke

(†) Cap. III. 12, 13. (*) 1 Joann. II. 15, 16.

ke klaarheid, voor veelen onzer Leezeren, te zullen byzetten. —— Thans zullen wy met de eerste zwaarigheid een aanvang maaken.

Men neemt in het leezen van de H. Bladeren des N. V. de byzondere omstandigheden, waar in zig de eerste geloovigen bevonden, en den aart der vroegste tyden, doorgaans niet genoeg in aanmerking. Daar zyn eene oneindige menigte uitdrukkingen, welke door deze aanmerking eeniglyk moeten en zeer gemakkelyk kunnen opgehelderd worden. *Allen, die Godzalig willen leeven*, zegt Apostel Paulus (*) op de allervolstrekste wyze, *allen, die Godzalig willen leeven in Jesus Christus zullen vervolgd worden.* Uit deze en verscheide andere plaatsen van dien aart, die wy zo aanstonds bybrengen zullen, heeft men onvoorzigtig opgemaakt, dat kruis en lyden het gewoon lot der deugd en Godsvrugt zyn, en dat de vroomste Christenen meest met ramp en wederwaardigheden in deze wereld moeten sukkelen. Maar zeker gansch verkeerdelyk en onbedagt, want gelyk ik aanstonds zeide, dat eene menigte andere uitdrukkingen, zo moeten ook deze en dergelyke alleen tot de eerste verkondiging des Euangeliums, en de eerste Christenen bepaald worden. Het was toen een onvermydelyk gevolg van eene rustige belydenis des Euangeliums; maar een gevolg door die tyden en omstandigheden alleen daar mede verbonden; ja 't was aan den Christelyken Godsdienst byna onverbreekelyk verknogt, dat deszelfs getrouwe belyders door vervolgingen benaauwd, door armoede veelal geprangd, door verguizing en wederwaardigheden gefolterd wierden. Men predikte bekeering en afstand van alle ongeregtigheid, men verkondigde eene leer, die der menschen bedorve hartstogten op het allerkragtigste weêrstreefde. Het belang der Geestelykheid was 'er ten sterksten in betrokken, dat de Christelyke Godsdienst gestuit wierdt, eer hunne schyndeugd en menigvuldige bedriegeryen ontdekt, en zy van hunne vette bedieningen verstooken werden.—— Daar de vrymoedigheid der Apostelen en eerste Christenen in het bestraffen der gebreken hunner medeborgeren, daar zelfs de al te hevige drift van zommigen der laatsten zekerlyk zeer veel zal hebben toegebragt; dus waren vervolgingen, dus was veragting en lyden onvermydelyk, en bedoelden de Apostelen alleenlyk om de eerste Christenen hier tegen te wapenen en te versterken, (†) *op dat niemand bewoogen wierde in deze verdrukkingen, als weetende zy zelven, dat zy hier toe gesteld waren.*

De

(*) 2. Tim. III. 12. (†) 1 Thess. III. 3.

De Zaligmaaker voorspelde zyne Leerlingen, tot dit zelfde einde, al vroeg allerleie rampen en tegenheden, (*) *zo iemand agter my wil koomen*; dus spreekt hy hen aan; *die verloogene zig zelven, die neeme zyn kruis op en volge my.* —— (†) *ziet ik zende u als schaapen in het midden der wolven, zyt voorzigtig gelyk de Slangen, en opregt gelyk de Duiven, maar wagt u voor de menschen, want zy zullen u overleeveren in de Raadsvergaderingen, en in hunne Synagogen zullen zy u geesselen, en gy zult ook voor Stadhouders en Koningen gesteld worden om mynent wille, hen en den Heidenen tot een getuigenis.* Vergelyk hier mede *Matth.* XXIV. 9. *Joann.* XVI. 33. en andere plaatsen. Dit alles stelde de Heiland, zeg ik, vroegtydig zynen Navolgeren voor, dit alles wierdt door de Apostelen naderhand meermaalen aangedrongen, (‡) *om de zielen der Discipelen te versterken, en te vermaanen, dat zy zouden blyven in het geloove, en dat wy door veele verdrukkingen moeten ingaan in het koningryk der Hemelen.*

En zeker pleegen wy de kerkelyke Geschiedenissen der eerste eeuwen na, daar in zullen wy de akelige vervulling dier harde voorspellingen ten duidelykste vinden, maar daar uit zullen wy tevens, zo wel als uit het aangeweeze oogmerk der bygebragte plaatsen leeren, dat dit alles tot de eerste tyden des Euangeliums bepaald moet worden, toen deszelfs verkondigers en belyders aan de allerwreedste vervolgingen ten doelwit stonden. Geen misdaad zo snood of ysselyk, daar men hen niet al te onzinnig aan schuldig agtte, en geen straf hierom zo barbaarsch en wreed, die men hen niet greetig aandeedt. —— De eerste insteller van onzen Hemelschgezinden Godsdienst werdt voor een opgeworpen Koning der Jooden uitgekreeten, zyne Apostelen als pesten, oproermaakers en verstoorders der gemeene rust gebrandmerkt; de smaad, veragting, haat en vervolgingen hunner tydgenooten waren de natuurlyke gevolgen van dezen laster. —— Men beroofde hen van hunne goederen, men worp hen in bange kerkers, men reet hen den rug met bloedige roeden of scherpe zweepen op, verbrandde hen op blaakende houtstapels, nagelde hen aan kruishouten vast, of bragt hen op andere wyzen om het leeven. (§) *Zy werden ten toon gesteld, als tot der dood verweezen, zy waren een Schouwspel in de wereld, zy leden honger en dorst, en waren naakt, en werden met vuisten geslaagen, en hadden geen vaste woonplaatsen, zy wierden gescholden, en zegenden, zy wierden vervolgd, en*

(*) Matth. XVI. 24. (†) Matth. X. 16—18
(‡) Hand. XIV. 22. (§) 1 Cor. XV. 9—13.

en verdroegen, zy wierden gelasterd en baden, zy waren als uitvaagzels der wereld en als aller afschrapzel.

Dit waren de verdrukkingen, waardoor de eerste Christenen, waardoor inzonderheid de verkondigers des Euangeliums moesten *ingaan in het Koningryk van God.* En niet gelukkiger waren hunne omstandigheden in de eerste volgende eeuwen. Alle boosheid en gruwelen, al wat kwaad en heilloos is, werdt hen valschelyk nagegeeven; dit bragt hen in de afgryzelykste veragting en haat; dit gaf elk regt, om hen, naar zyn wreedaartig welgevallen, te mishandelen; dit gaf den Vorsten, Landvoogden en Regters vryheid, om hen, zonder onderzoek, te vuur en te zwaard te verdelgen. Men wierp hen den uitgehongerde Leeuwen, Beeren, Tygers voor (*); men naeide hen in beesten huiden, om dus in moorddaadige Schouwspelen verscheurd te worden, of besmeerde hen met pik, zwavel en andere ligte brandstoffen, om voor fakkels by den weg te dienen, en den voorbygangeren ligt te geeven (†). — Schoon ik niet twyffel, of de drift en gevoeligheid der vervolgden heeft de woede der verdrukkeren in deze verhaalen vry wat vergroot, zo is het aangehaalde egter uit geloofwaardige Heidensche Schryvers ontleend, en kan derhalven niet geloogend of zelfs in twyffel getrokken worden.

Dit was het dan, dat de Zaligmaker aan zyne Apostelen, en deze aan de *eerste Christenen* voorspelden, en waar toe alle de bygebragte, en andere plaatsen van dien aart, eeniglyk bepaald moeten worden. Geenszins moeten we ons onrustig verbeelden, dat tydelyke rampen lyden of verdrukkingen tot *alle Christenen* uitgestrekt, of op onze tyden toegepast moeten worden; geenzints denken, dat een ongelukkig leeven een noodig kenmerk van het regte Christendom zy; of dat zy, die hun deel hebben in de wereld van voorspoed en geneugtens, daarom verwerpelyk by God, of min gelukkig in de eeuwigheid zouden wezen. — Dit heldert zig, uit het verband der bygebragte plaatsen, en uit het kort vertoog der kerkelyke geschiedenissen der vroegste eeuwen reeds genoegzaam op, en ik zoude het misschien hier by kunnen laaten. Tot nadere overtuiging egter, en tot volkoome gerustfstelling van vreesagtige gemoederen, en welke daarenboven met de vooroordeelen hunner kindschheid en opvoeding zyn vervuld, agte ik het beter, hier nog eenige aanmerkingen by te voegen.

Voor eerst dan blykt het uit het oogmerk van den Godsdienst, in

(*) *Tacitus Annal.* XV. 38. seqq. 44.
(†) *Scal. in Suetonii Nerone.* c. 16.

in 't algemeen, dat het Opperweezen niet bedoeld kan hebben, om kruis en lyden als een vereischte van een regt godvrugtig leeven of een eeuwige zaligheid hier namaals te maaken. God heeft ons zynen wil door de stemme der rede zo wel als in zyn H. Woord bekend gemaakt, en ons tot deugd en heiligheid verbonden, enkel om ons tot dien trap van volmaaktheid te brengen, als waar toe onze menschelyke Natuur kan koomen, en tevens hier op aard zulk een wezenlyk, zulk een redelyk, zulk een duurzaam en bestendig genoegen te bezorgen, als de omstandigheden der wereld medebrengen, en bekwaam te maaken ter genieting van een eeuwig heil hier namaals. Dit, zeg ik, is baarblykelyk het vriendelyk oogmerk van onzen goedertiernen Opperheer, en derhalven kan hy onmoogelyk bedoeld hebben, dat wy hier rampzalig zouden worden, nog ook, dat zommigen zyner schepzelen hunne vermogens misbruiken zouden, om anderen te kwellen, ja om zyne lievelingen van den aardbodem te verdelgen. En gelyk dit tegen zyne inzigten aanloopt, zo kan hy derhalven niet bedoeld hebben, dat het een blyvend vereischte in zyn *laatsten welbehaagenden, en volmaakten wille* zoude wezen. —Een welmeenend Vorst zoekt de rust, de veiligheid, en het geluk zyner onderdaanen te bevorderen, en geeft hen ten dien einde een duidelyk rigtsnoer van heilzaame wetten. Een braaf Vader poogt zyne kinderen gelukkig te maaken. en stelt hen allen, met eene hartelyke liefde, voor, wat pligten zy hier toe betragten moeten. Zou die Vorst of Vader hunne wetten of voorschriften, derwyze inrigten, dat derzelver betragting, onheil, verdriet en verwarring veroorzaaken moest? Neen! een Godsdienst, die ons uit eigener aart verdriet berokkende, of de vervolging onzer medemenschen op den halze haalde, zoude alle kenmerken van Godlykheid verliezen; God kan nooit of in eeuwigheid het verdriet zyner schepzelen en wel zyner gehoorzaamste en liefste kinderen bedoelen; laat hy hen zyne vaderlyke tugtroede nu en dan gevoelen, het is gewisselyk niet, omdat zy deugdzaam waren, en zyne heilryke wetten onderhouden, maar omdat zy die verlaaten hadden; om hen weder te regt te brengen, en t' hemwaards te trekken; *hy kastydt hen, omdat hy hen lief heeft, en gelyk een vader den zoon, in den welken hy een welgevallen heeft.*

Ten anderen wordt ons duidelyk geleerd, dat *de Godzaligheid*, dat is te zeggen, een deugdzaam en godvrugtig gedrag, *tot alle dingen nut is, als hebbende* de beloften des tegenwoordigen en toekoomenden levens. De onderhouding der Goddelyke geboden, de aart van den Christelyken Godsdienst is zodanig, dat ze deszelfs betragters niet alleen het grootst genoegen van binnen; maar ook

de meeste rust, agting en vermaak van buiten te weeg brengen. — Gewisselyk de betragting van *alles, wat waaragtig, eerlyk, regtvaardig, rein, liefelyk en welluidend is*, kan niet faalen om ons een inwendig zielsgenoegen, zo wel als uitwendigen eerbied te verwekken, en is ongetwyfeld het zekerste middel om hier gerust en genoegelyk te leeven. —— Edelmoedigheid en trouw, eerlykheid en liefde, inschiklykheid, en een vreedzaame aart, weldaadigheid en deugd in 't algemeen, moet ons noodwendig aanzien onder onze medemenschen baaren; ja de Godsvrugt is van dien aart; *verhef ze, en zy zal u verhoogen, zy zal u vereeren, als gy haar omhelzen zult, zy zal uwen hoofde een aangenaam toevoegzel zyn, en eene cierlyke kroon zal ze u leveren, want die Christus in regtvaardigheid, vrede en blydschap dient, is Gode welbehaagelyk en aangenaam den menschen* (*). Trouwloosheid daarentegen en verradery, bekrompe baatzugt en ondankbaarheid, verwaate trosheid en wraak kunnen niet nalaaten, de veragting en afkeer van alle braave menschen te verwekken, en terwyl de *gedagtenis des Regtvaardigen tot zegening is, zo moet de naam der Godloozen, integendeel, verrotten.* —— Ik zoude hier verscheide uitdrukkelyke plaatsen des N. Verbonds kunnen byvoegen, die wel verre van te leeren dat vervolging, tydelyke ramp en tegenspoed, de altoos duurende gevolgen van den Christelyken Godsdienst zouden wezen, daarentegen de Geloovigen meermaalen tot deszelfs betragting aansporen, uit aanmerking van het voordeel en vermaak, dat 'er zelfs op deze wereld uit te raapen is; dog gelyk ik 'er reeds eenigen in het voorbygaan van bygebragt heb, en de andere zig op de minste overdenking, aanstonds voor den geest vertoonen zullen, zo zullen wy

Eindelyk nog slegts met één woord aanmerken, dat de ondervinding ons ten duidelykste leert, dat de getrouwe beleeving van onzen redelyken Godsdienst, wel verre van ons doorgaans ramp en wederwaardigheden te berokkenen, ons daarentegen het regt genot van de wezenlyke geneugtens dezer aard verschaft, zo dat men voor een algemeenen regel mag ter nederstellen, „dat, naar maate een mensch zig verstandiger en deugdzaamer gedraagt, hy veiliger, voorspoediger, en vermaakelyker in deze wereld leeft". En ik vreeze, dat zy, die meest over de naare gevolgen hunner naauwgezette Godsvrugt klaagen, zig dezelve door hunne eige onvoorzigtigheid veelal op den halze haalen. Ik ben ver-

(*) Rom. XIV. 17, 18.

verre af van te beweeren, dat Deugd, altoos en onfeilbaar, tydelyken voorspoed met zig brengt, of dat ramp en tegenspoeden zekere kenmerken zyn van schuld of dwaasheid. Neen! 't gebeurde menigwerven, en 't gebeurt dagelyksch; dat laage Zielen zig tot eer verheffen, dat in tegendeel onderdrukking en nyd de onverdiende gevolgen van Edelmoedigheid, eerlykheid en opregtheid zyn. Maar dit zyn niet derzelver gewoone uitwerkzelen, nog beletten, dat het in het algemeen niet waaragtig zoude wezen; „ Dat, in vreedzaa- „ me tyden, gelyk wy door Gods gunst beleeven, de ge- „ trouwe betragting van den Christelyken Godsdienst ei- „ genaartig strekt, om ons vernoegd, vrolyk, en gelukkig „ voor ons zelven te doen leeven, en agting, aanzien, en „ genegenheid onder onze Medemenschen te verwerven ".

Men ziet dat ik my in dat dwaaze geschil, als of uitwendige glorie en luister het kenmerk der waare Kerk zoude wezen, geenzints zoek in te laaten; dit verdient naauwelyks gedagt, veel min wêerlegt te worden; was 'er ten tyde van de Apostelen geen waare Kerk op aarde? toen alle de belyders van 't Euangelium egter onder kruis en lyden zugtten? Het is eene geheel andere dwaaling, die ik byzonderlyk poogde te regt te brengen.

Wat is de oorzaak, dat moest alle menschen, welke zig op een heiligen Levenswandel zoeken toe te leggen, zulk een bang voorkoomen, zulk eene droefgeestige houding, zulk een teemenden toon, zulke gefronste voorhoofden hebben, en zo dikwils zugten? Dit alles koomt uit een verward denkbeeld voort, als of een vrolyk en genoegelyk leeven met waare Godsvrugt, met Christelyke heiligheid onbestaanbaar ware. Een effe kleedy, bruine en donkere kleuren, alles met één woord, wat somberheid kan verwekken, wordt by de zogenaamde vroomen steeds boven al verkooren, en, naar hunne manieren en voorkoomen te oordeelen, zoude men besluiten moeten, dat de droefgeestigste mensch de beste Christen ware, dat zy althans, die vrolyk leeven, verre af zyn, van het koningryk der Hemelen. Men heeft de ongegrondheid dier dwaaze inbeelding op verscheidene wyzen aangetoond, maar gelyk zy dergelyke plaatsen, als welke wy bygebragt hebben, dikwils in den mond hebben, en aan den uitwendigen klank der woorden blyven hangen, tot hunne naargeestige oogmerken misbruiken, zo heb ik het dienstig geoordeeld, om de zaak ook eens van dezen kant te beschouwen, en te toonen, dat alle zodanige spreekwyzen ons heden ten dage, althans zo lang onze gelukkige

omstandigheden duuren, eigenlyk niet betreffen. Men kan de Deugd of Godsdienst nooit grooter dienst doen, dan met dezelve onder zulk eene beminlyke gedaante te vertoonen, dat elk redelyke en welgestelde ziel daar van zelve op verlieven moet, en het Menschdom te overtuigen, dat zy, om niet slegts hun hoofdbelang in eene toekoomende eeuwigheid, maar zelfs hun meest genoegen op deze wereld te behartigen, derzelver voorschriften betragten moeten. Belang tog en wel tegenwoordig belang is het groote roerzel van onzer aller daaden, en zyn wy eenmaal overtuigd, dat Deugd en Godsvrugt de zekerste en veiligste weg is, om hier zo wel, als hier namaals, gelukkig te leeven, dan kan men van verstandige menschen nauwelyks vermoeden, dat zy zig door hunne woeste driften zo verre zullen laaten vervoeren, dat zy zig hier van 't wezenlykst vermaak berooven, om zig een eeuwig onheil hier namaals op den hals te haalen.

EENIGE BYZONDERHEDEN WEGENS POLEN; *getrokken uit een* BRIEF VAN EEN ENGELSCH REIZIGER.

(*Zie* the Bee *pag.* 26—29.)

Cracouw 2 *Aug.* 1758.

Myn Heer en waarde Vrind?

GY ziet uit de dagtekening van dezen, dat ik in *Polen* ben aangekoomen; wanneer zullen myne omzwervingen eens eindigen! Wanneer zal myne rustelooze gesteldheid my eens gelegenheid verschaffen, om het tegenwoordige te genieten? Toen ik te *Lyons* was, dagt my, dat al het geluk aan de andere zyde der *Alpische bergen* te vinden ware; Toen ik my in *Italie* bevondt, bespeurde ik, dat my steeds iets ontbrak, en ik meende dat gebrek te vervullen, met na *Romelie* te gaan; ook daar ben ik in myne hoop te loor gesteld, en nu ziet gy my te rug treeden, in hoope van het genoegen overal elders aan te treffen, dan ter plaatse daar ik my bevind. Het is nu zeven jaar geleeden, dat ik het aangezigt van geen mensch heb aanschouwt, die zig in 't allerminst laat gelegen leggen, of ik gelukkig of ongelukkig, dood of leevend ben. Afgescheiden, en beroofd van alle de vertroos-

tin-

tingen, welke vertrouwen, vriendschap en saamenleeving verschaffen kunnen, gevoel ik al de kwellingen der eenzaamheid van eenen kluizenaar, en geniet geene van zyne voordeelen en geneugtens.

De Prins van *** heeft my in zyn gevolg genoomen, zo dat ik voor deze reis geene zwaarigheid voor gebrek zal hebben. De Gouverneur van den Prins is een ruuwe onweetende *Pedant*, en zyn Voogd een bedorve Guit, zo dat UW Ed. ligtelyk begrypt, dat hy onder eene treffelyke bestiering staat, en, geduurig tusschen deze twee karakters in zynde, schoone modellen heeft, om 'er het zyne naar te leeren vormen. Ik heb al eens en andermaalen gepoogd, om de geringe kennis, die ik bezit, ten zynen voordeele aan te wenden, en hem die kundigheden mede te deelen, welke ik door leezen en opmerken bekoomen heb, maar men beschouwt my dan als een onweetenden en een indringer. De groote zwaarigheid in myne onderneeming is de moeite, die ik heb, om my in vreemde taalen uit te drukken; dit belet my altoos het regte gebruik van myne kundigheden te maaken, en is een wezenlyke hinderpaal voor bevordering buiten 's lands, terwyl het hoogst karakter, waar in men my, in myn Vaderland, naar alle gedagten, zal beschouwen, is, dat van een zwervenden Philosooph.

Als ik my zelven beschouw in dit land, het welk eenmaal zo ontzaggelyk in krygsbedryven was, en den schrik en verwoesting over het geheele Roomsch gebied verspreidde, zo kan ik de tegenwoordige elende en laaghartigheid van deszelfs bewooneren naauwlyks begrypen. Een prooi en roof voor elken aanvaller! Hunne steden geplunderd zonder vyanden! Hunne Magistraaten, in plaats van zig regt te verschaffen, zig tot enkele klagten bepaalende! Alles loopt in der waarheid saamen, om myn medelyden, over hunnen elendigen toestand op te wekken, en ik zoude hen dikwils en bitterlyk beklaagen, waren myne gedagten niet te veel met myn eigen ongelukkigen toestand vervuld. Daar is geen order in het geheele Koningryk; als ons Reisgezelschap, 't welk buiten den Prins, uit dertien Opwagters en Bedienden bestaat, in eenige stad aankoomt, zo is 'er zelden gelegenheid, om het noodige gemak te vinden, en wy zyn genoodzaakt, Vrouwlieden te neemen, om ons naar de naastbygelege stad te brengen, in hoop van daar gunstiger gesteldheid van zaaken te zullen aantreffen. Het zyn doorgaans Vrouwlieden, welke men hier toe gebruikt, en ik heb een vrouwmensch gezien, welke ons dus dertig Engelsche mylen ver

te paard geleid hadt, en zig ten uiterften wel betaald rekende, en vyf-en-twintig nygingen maakte, toen men haar de waarde van omtrent een ftuiver gaf, welke zy met eene vervoering van vreugd ontving. Wy wierden in dergelyke gelegenheden in het algemeen beter gediend door de vrouwlieden, dan door de mans. Deze worden enkel door een laag en flordig eigenbelang gedreeven; zy kennen geene andere aandoeningen van menfchelykheid; alle hunne zorg, aandagt, en genegenheid bepaalt zig geheel tot hunne paarden, en, voor het overige, zyn het enkele *Machines*; als wy hen vriendelyk verzogten, om wat meerder fpoed te maaken, zo floegen zy 'er geen den minften acht op; heuschheid en een zagte taal is iets, daar zy in 't geheel niet voor gefchikt zyn. Men moet hen op een grammen toon aanfpreeken, en van tyd tot tyd vloeken in zyne redenen mengen, om hen tot hunnen pligt te beweegen. Hoe zeer verfchillend van het gemeene volk in Engeland, en de Nederlanden, dat door vloeken en hardigheden baloorig worden, en de beledigingen zevenvoudig vergelden zoude; dit arm volk ondertusfchen, om dat men het zo flaafsch behandelt, en tot zulke laage dienften bezigt, verliest al den eerbied, welken zy, als menfchen, voor zig zelven moesten hebben. Zy hebben allengskens eene heblykheid gekreegen, om het bedwang als den eenigen regel van hunnen pligt aan te merken; en derhalven als zy met zagtheid behandeld worden, zo zien, zo erkennen zy niet langer hunne minderheid en onderwerping, en verliezen alle denkbeelden van pligt en dienst. Zy beginnen zig dan aanftonds als ons gelyken te befchouwen, en eene aanhoudende vriendelyke behandeling van onzen kant, zou hen ten eenemaal onbefchoft, en ondeugend maaken; maar de gebiedende toon, de bedreigingen, en vloeken veranderen eensklaps hunne wyze van denken en gevoelens, hunne ooren en fchouders leeren hunne Zielen ras weder in hunne vorige flaverny te zinken, daar zy zig eenige oogenblikken verbeeld hadden, uit herkoomen te zyn.

Die verheevenheid van Geest, die verrukkingen zelfs, welke de vryheid geeft, worden nooit zo fterk gevoeld, als wanneer men zig by zodanige voorwerpen bevindt, en daar mede vergelykt; ik moet, in alle myne behoeftigheid, erkennen, dat het eene van myne grootfte vertroostingen is, (misfchien zelfs is het wel myn eenigfte roem,) dat ik gelukkiglyk in een vry land gebooren ben; fchoon ik voor als nog egter niet kan befluiten, om daar in ledigheid te gaan

gaan kwynen, of een leven van afhankelykheid te leiden, en een voorwerp van kleinagting voor myne oude kennissen te worden. Ik vervolg dan nog al myne omzwervingen! Ja myn Vriend, terwyl gy alle de gemakken en voordeelen geniet, welke de wettige gevolgen zyn van uwe voorzigtigheid en deugd, zo wandelt uwe oude vriend èn metgezel, de wereld; om zo te spreeken, rond, zonder eenige vaste verblyfplaats, zonder zelfs, buiten u, een enkel mensch te hebben, op wien hy een volkoomen vertrouwen vestigen, of wien hy, uit den grond zyns harten, zeggen kan te zyn

Myn Heer en waarde Vrind,

Uw Edw. Dienaar en Vrind

* * *

HET KARAKTER DER FRANSCHEN, DUITSCHERS, NEDERLANDERS, ENGELSCHEN, POOLEN, RUSSEN EN TURKEN, GESCHETST DOOR DEN HEER DE REAL, *Hoofdrigter van Forcalquier in Provence* enz. enz.

(*La Science du Gouvernement* Tom. II.)

MYN HEEREN!

HEt zal u-lieden, denk ik, niet onaangenaam zyn, dat ik u de voornaamste karakters der bovengemelde volkeren met de eige woorden van een man, welke zig op de kennis hier van zo byzonder uitgelegd, en 'er onlangs zulk een schoon en geagt werk over geschreeven heeft, mededeele. Ik zal met de *Franschen* beginnen.

De *Franschen* zegt hy, schynen voor den roem der wapenen geboren, en deze gesteldheid van geest is een natuurlyk gevolg van den krygzugtigen aart der *Gallen*, en de *militaire* Regeerings-vorm der *Franken*; maar de tugt en het onderwys ontbreeken onze Troepen, en onze Officiers hebben zelden de noodige kundigheden in hun beroep.

Vervuld van een diepen eerbied voor den Koning, altoos gereed om hem te gehoorzaamen, altoos getrouw, zyn de Franschen zeer bekwaam tot allerleie soort van diensten, en niet minder geschikt, om roem te behaalen in zodanige zaaken, daar verstand en geest, als daar dapperheid en moed vereischt worden, maar de smaak der wellust, de vermaaken, de Romans, de beuzelagtige tydkortingen maaken zig

van

van den geest des volks geheellyk meester, overweldigen het zelve, om zo te spreeken, en *Parys* wordt allengs 't geen *Rome* voormaals was; gelyk de *Spanjaarden* hunnen tyd in langduurige overweegingen verliezen, en hunne zaaken door talmen vaak bederven, zo doen het de *Franschen* niet zelden door hunne haastigheid, dikwils onvoorzigtig, altoos driftig, onderzoeken zy zelden lang genoeg, eer zy besluiten.

De Lugtstreek, de grond, de heerschende neiging, de Regeerings-vorm, de opvoeding en gebruiken loopen allen gelykelyk saamen om de Zeden van een volk te maaken. Wy hebben boven andere Noordelyker volkeren natuurlyker wyze die zelfde meerderheid; welke de *Italiaanen* boven ons hebben. Een verheeve geest schikt zig zelden met de zwaarte der lighaamen, die natuurlyk is aan koude landen; en het schynt, dat de trap van verstand in *Europa* den graad der warmte, in de verschillende lugtstreeken, gevolgd hebbe; zy zyn allen niet even gunstig voor de fraeiheid van den geest, zo min als voor de gezondheid van het lighaam, ondertusschen is het altoos waaragtig, dat de invloed van de lugt nooit zulk een groot verschil in het eerste maakt, als de meerdere of mindere beoeffening der weetenschappen en fraeije konsten. De bewooners van zommigen dier Landen, daar de Natuur, om zo te spreeken, kwynt, verhelpen het gebrek van hun Climaat door zig te sterker op de weetenschappen toe te leggen, en op deze wyze kunnen ze ons veeltyds evenaaren, zomtyds overtreffen, dewyl het beginzel eener goede politieke opvoeding in *Vrankryk* zekerlyk ontbreekt.

De *Duitschers* zyn sterk, welvaarend en welgemaakt, zy zyn van oude tyden her, krygzugtig geweest, en zyn nog heden dapper. Zy zyn zo veel bekwaamer om de moeijelykheden van den oorlog te verdraagen, om dat van alle troepen van Europa, die der *Duitschers* onder den besten krygstugt zyn.

Het volk in *Duitschland* is beleefd, en behoudt steeds eenige overblyfzels van die opregtheid, van die verregaande openhartig- en eenvoudigheid, welke voormaals het karakter der oude Germaanen uitmaakten. Regt uit, en vreemd van alle bedrog, onderwerpen zy zig met goeder harten aan hunne Overheden, en leeven gerust en stil onder zodanig eene bestiering, daar zy aan gewoon zyn.

De geest der *Duitschers* is log en zwaar, maar des niet tegenstaande vry geschikt voor den handel en handwerks-konsten; zy beminnen de weetenschappen, en beoeffenen ze met

met goed gevolg. Zy hebben eene byzondere geschiktheid, om vreemde Taalen te leeren, en van alle de voorschriften der *Goude Bul*, wordt 'er geene naauwkeuriger waargenoomen, dan die, waarmede zy den Ryks-Vorsten aanbeveelt, om zig op de kennis van uitheemsche Taalen uit te leggen.

Die natuurlyke bedaardheid of traagheid der *Duitschers* maakt hen juist geschikt, om langen tyd te wroeten, en bygevolg om nieuwe ontdekkingen te doen, of de reeds gedaane verder voort te zetten. De Artillery, de Drukkonst, de Starrekunde, die zy of uitgevonden, of veel verbeterd hebben kunnen 'er ten bewyze van strekken.

Groote saamenflansers uit der aard, zyn de Duitschers gemeenlyk bekwaamer voor werken, welke niets anders dan arbeid, dan voor zulken, welke vernuft vorderen; goede staatkundigen zyn zy de kennis, welke zy, ten dezen opzigte, bezitten, meer verschuldigd aan eene bekwaamheid, welke zy door oeffening verkreegen hebben, dan aan natuurlyke talenten.

Gelyk *Duitschland* zeer bevolkt, en zeer vrugtbaar is, zo is het waarschynlyk, dat, als de *Duitschers* zig op die verscheidene handwerken of *manufactuuren* toelagen, welke hen door vreemdelingen, worden gebragt, of als zy zig met hunne eige *manufactuuren* vergenoegen wilden, dat zy meer goederen uit zouden konnen voeren, dan men inbrengt, dat het evenwigt van den handel naar hunne zyde zoude overslaan, en zy dus welhaast ryk en vermoogend worden.

„ De *Nederlanders* zyn in 't algemeen vry openhartig en
„ opregt; hunne goede trouw of liever hunne eenvoudig-
„ heid, ging zelfs eertyds wat te verre. Maar dit Volk,
„ door verdrietige ondervindingen kundiger geworden, is
„ nu voorzigtiger, en daar scheelt niet veel aan, dat hetzel-
„ ve niet van een al te groot vertrouwen, tot een uiterste
„ argdenkenheid is overgegaan.

„ Hun uiterlyk voorkoomen is stemmig en koel, een ge-
„ volg van hun karakter, 't welk ingetoogen is, zy hebben
„ niet die fierheid van ziel, welke het karakter van een Re-
„ publykeinschen *Engelsman* uitmaakt, maar opgevoed in
„ eene gelykheid van medeburgers, zyn zy ligtelyk in de
„ weer, op den minsten schyn eener onderneeming tegen
„ hunne vryheid of Godsdienst, of tegen het algemeen be-
„ lang van hun Gemeenebest, en byzonderlyk het belang
„ van den koophandel, als welke 'er de ziel van is.

„ In onderhandelingen zyn zy meer voorzigtig dan be-
„ kwaam, meer opregt dan aanhaalende, meer beleefd dan

„ be-

„ beschaafd, en meer menschelyk dan bescheiden. Zy heb-
„ ben gemeenlyk geen zeer uitgebreiden, nog zeer verhee-
„ ven geest, maar dezelve is doorgaans juist en net. Zig al-
„ toos tot hun doelwit bepaalende, verwarren zy zig nooit
„ in zo veele kronkelpaden en omwegen, waarin zig de
„ Staatkunde niet zelden verliest. Alles toont, in hunne
„ Politieke onderhandelingen eene gegronde kennis der
„ zaake, en eene bedagtzaame opmerking op het geen daar
„ het inzonderheid op aankoomt. Zy hooren met aandagt,
„ en geeven zelden antwoorden, die zy zig naderhand be-
„ klaagen; zy oordeelen langzaam, maar bondig, en hun
„ gezond verstand, 't welk altoos regtstreeks voortgaat,
„ vervult rykelyk het gebrek van meerdere vaardigheid, wel-
„ ke dikwils te rug moet keeren. Zy aarselen lang, eer zy
„ besluiten, maar zy veranderen niet van 't geen zy, met
„ zo veele behoedzaamheid, besloten hebben; even verre,
„ af van die kleinheid van Geest, welke aan beuzelingen
„ hangt, en niet tot het regt begrip der Hoofdzaak indringt,
„ en van die fynheid, welke haar zelve verwart door de
„ dingen al te diep te willen doorgronden, en als in 't mid-
„ den tusschen twee schadelyke uiterstens staande, zyn zy
„ doorgaans goede staatkundigen, en men zou Hen ten be-
„ wyze kunnen bybrengen, om deze waarheid aan te drin-
„ gen, dat namelyk, die vereischtens, welke noodig zyn
„ tot eene goede Regeering, in zodanig een gesteldheid
„ van geest gezogt moeten worden, welke even verre
„ af is van domheid en eene overvliegende schranderheid.
„ Goede zeelieden uit der aard, zyn zy minder geschikt
„ voor den oorlog te lande, en zy bedienen zig heden zo
„ gaarne van vreemde troepen, als de *Batavieren*, daar zy
„ van afstammen, den oorlog gaarne voor vreemden voerden.
„ Liefhebbers van winst en voordeel stellen zy zig geree-
„ delyk voor allerleie gevaaren bloot, om dezelve te be-
„ koomen. De *Nederlanders* schynen voor de zee geschaa-
„ pen, en de zee voor hen gemaakt te zyn. Een *Franschman*
„ wil het geen hy zelve gewonnen heeft, straks genieten,
„ en verwaarloost het geen een toekoomend belang hem
„ raadde in 't werk te stellen. Een *Hollander* integendeel
„ offert, daar het noodig is, het tegenwoordige van het
„ toekoomende op, en werkt met denzelfden yver voor zy-
„ ne Naneeven, als of hy 'er zelve de vrugten van plukken
„ zoude".

De *Engelschen* zyn een stemmig, verstandig en diepdenkend volk.

volk. De Tydschriften, welke daar dagelyks in zulk eene groote menigte uitkoomen, zyn veelal hun oorsprong verschuldigd aan hunne menigvuldige verdeeldheden en strydige manier van denken; omdat elk een Schryver naar zyn zin begeert, en de verschillende partyen zig zoeken te regtvaardigen door een berigt van zaaken, dat met hunne oogmerken strookt. Onder *Karel* den *IIden* hieldt men nog eenigen maat, thans gaat hun vryschryven alle paalen te buiten. De inwooners van *Londen* zyn in drie partyen verdeeld. De party van het *Hof*, die van een soort van *Republikainen* of *Malcontenten*, en die der *Jacobiten*. En eveneens is het met geheel *Engeland* gesteld, het welk in verscheide lighaamen gesplitst is, welke zo verbitterd zyn tegen elkander, als of zy door de grootste belangens van één gescheiden waren. De minste borger of handwerksman neemt deel in den gemeenen twist, hy verhit, hy ontrust zig, hy zegt openlyk wat hy denkt, en eene geduurige beweeging is het noodwendig gevolg van dien yver.

Wat de *Poolen* betreft, men heeft reeds sints langen tyd van hen kunnen zeggen, het geen *Tacitus* van de *Sarmaaten*, hunne voorouders, zegt, dat alle hunne dapperheid zodanig buiten hen zelven bestondt, dat 'er geen lafhartiger krygslieden waren, als zy te voet en van naby, moesten vegten, daar zy integendeel onweerstaanlyk waren, als zy, met al de kragt en drift hunner paarden, op den vyand stortten. In deze laatste tyden egter hebben zy zig gewend, om zo wel te voet als te paard, te stryden.

Tot eene pragtige leevenswyze geneigd zyn de groote Heeren in Polen door hunne rykdommen in staat, om de zugt, welke zy ter verkwisting hebben, te voldoen. De blyken van eerbied en ontzag, welke zy niet slegts van 't volk, dat slaaven zyn, maar zelfs ook van de arme edellieden ontvangen, als welke zig in dienst by de groote heeren begeeven, beletten niet, dat deze laatsten een inneemend en vriendelyk voorkoomen tragten aan te neemen, naardien het hun belang is, om voor gemeenzaam en vriendelyk gehouden te worden in een land, alwaar de Vorsten, by stemming der Edellieden, verkooren worden.

Kundigheden, een geoeffende geest en bekwaamheid, waren, in vroegere eeuwen, zeer zeldzaame verschynzels in den hoogen adel, en de kleine bragt haar leven in onkunde en eene trotsche armoede door, maar sedert omtrent tweehonderd jaaren, hebben de eene en andere begonnen zig op de weetenschappen toe te leggen.

Wuft en baatzugtig veranderen de *Poolen* menigmaalen van party, en de onbestendigheid maakt het onderscheidend karakter van dit volk uit.

Argwaanend wegens hunne voorregten en vryheid, berispen zy het gedrag hunner Vorsten onbewimpeld, en schynen meer hun best te doen, om den koning te beletten, van zyn gezag binnen 's lands uit te breiden, dan om, of de Republyk inwendig onder haar vereenigd te houden, of dezelve in staat te stellen, haar zelve uitlandig te verdeedigen of uit te breiden. Hun *Liberum Veto*, 't welk zy als den grondslag hunner vryheid beschouwen, maakt hen ongelukkig van binnen, en slaaven van buiten, door hen te doen afhangen van yders goedvinden, welke hunne raadsvergaderingen stremmen, of hunne overweegingen vrugtloos maaken wil.

De *Russen* zyn uit der aard argwaanend, bloeddorstig, opgeblaazen in den voorspoed, en 't geen meestal zaamengaat, en uit hetzelfde beginzel schynt voort te koomen, neerslagtig in den tegenspoed. Gebore slaaven van meesters, even barbaarsch als zy zelve, scheenen zy tot een volstrekte onkunde van alle fraeije konsten en weetenschappen veroordeeld, zy hadden een uiterst gebrek aan alles wat het leven aangenaamer maakt, en waren zo verre af, van eenige poogingen aan te wenden, om dit gebrek te vervullen, dat zy hunne behoefte zelve niet kenden; te kunnen leezen en schryven was de hoogste trap van geleerdheid der *Russen* tot onder de Regeering van *Pieter* den *Isten*, den wetgeever, en om zo te spreeken, den eersten oorsprong en schepper van dezen staat. Deze Vorst ondernam om zyne wilden te beschaaven, schafte hunne oude gebruiken af, en voerde, in deze wyduitgestrekte heerschappy, allerwegen nieuwe wetten in, welke hy, in eigener persoon, by andere natien hadt wezen opspooren, en daar hy een verstandige keuze uit wist te doen.

Deze volkeren zyn zeer geschikt voor den oorlog; zy leeven van weinig, zyn bekwaam om allerleie soorten van moeijelykheden te ondergaan, en bewyzen eene blinde gehoorzaamheid en slaafsche onderwerping aan den wil hunner Generaals; zy waren egter, tot in het begin dezer eeuw, de slegtste zoldaaten van Europa, ter oorzaake hunner domheid, en om dat zy niet krygskundig waren. Maar *Czaar Peter*, door hen, met behulp van Officiers uit andere Natien, onder een goeden krygstugt te brengen, en de *Zweeden*, door hen dikwils te slaan, hebben hen eindelyk den oorlog leeren voeren, en thans voeren zy dien wel.

De

De *Turksche* Heerschappyen zyn, door haare al te groote uitgestrektheid, moeijelyk te bestieren, en zy zouden inderdaad ook niet slegter bestierd kunnen worden, dan zy werkelyk zyn. Het is een ziekelyk en kwynend lighaam, het welk niet meer door zagte *Medicynen* en eene geregelde levenswyze kan opgehouden worden, maar dat onophoudelyk geweldige versterkingen, en zwaare geneesmiddelen behoeft, waar door het verder uitgeput, en met een verhaasten dood gedreigd wordt. De *Turken* zyn, even als *Alexander*, woeste veroveraars geweest, die alles aanvielen, zonder eenig volk te ontzien, zonder voorwendzels, zonder schyn van rede, om hun aanval te billyken, om der verwonne volkeren genegenheid te trekken, of hen door eenig ander middel, dan baar geweld, in gehoorzaamheid te houden. Byaldien de hersenschimmen van hunnen Godsdienst de woede hunner Regeeringswyze niet een weinig ondersteunden, zy zouden zig zelven of elkanderen reeds van overlange, met eigene handen vernield, en de wereld gewrooken hebben wegens de barbaarsheid, waar mede zy de helft derzelver verwoestten. Wat is dit voor een Ryk, door onkunde en wreedheid gesticht? Gelyk zy, die het eerst gevestigd hebben, niets verltonden van de konst, om de menschen, door de zagte banden eener wyze en nuttige Staatkunde, aan elkanderen te snoeren, zo moesten zy de Steden, welke zy innamen, ontmantelen, de volkeren, die zy overwonnen, over de kling laaten springen, en geheele Natien, die zy vermeesterden, uitroeijen. Dus is deze staat, uit zo veele verwoeste koningryken saamgesteld, niets dan een ysselyk geraamte van schoone lighaamen, eene naare eenzaamheid en woesteny, daar men meer verdelgde steden in aantreft, dan Onderdaanen, om de overgebleevene te beschermen.

KORT BERIGT WEGENS HET LEVEN VAN DEN BEROEMDEN HEER DE MAUPERTUIS, *Ridder van de Order der verdiensten, door den Koning van Pruissen opgeregt, President van de koninglyke Academie der Weetenschappen en fraaije letteren te Berlyn, een der veertigen van de Fransche Academie, en Lid van de Academien der weetenschappen te Parys, te Londen, te Stokholm, en van de Illustre School te Bologne.*

(Zie Nouv. Oecon. & Lit. XXXVI. 71.)

Pierre Louis Moreau de Maupertuis* wierdt geboren te *St. Malo* den 28 September 1698. uit *René Moreau*, Schild-

 knaap,

knaap, Heer van *Maupertuis*, Ridder van de order van *St. Michiel*, afgevaardigden in den Raad van Handel, enz. en uit *Jeanne Eugenie Baudran*. Hy oeffende zig in de fraeije Letteren, in zyns vaders huis, onder een bekwaam meester, en in de wysgeerte te *Parys* in het Collegie *de la Marche*; hebbende den beroemden Heer *Le Blond* tot *Profesfor*. By de Lesfen der wysgeerte, voegde hy de *Mathematische* studiën, daar hy door eene heimelyke neiging toe getrokken wierdt, geen minder zugt hadt hy ondertusschen voor den krygsdienst, en toen het 'er op aankwam, om een staat te aanvaarden, bepaalde hy zig voor de wapenen. Hy tradt dan in den dienst in 1718. omtrent 20 jaaren oud, de liefhebbery voor de *Mathesis* verzelde hem daar, en vervulde alle de ledigheid, welke hem zyn tegenwoordig beroep verschafte. Na twee jaaren by het doorlugtig *Corps* der *Mousquetaires* geweest te zyn, kreeg hy een *Compagnie* te Paard in het *Regiment* van *de la Roche Guyon*, toen te *Lille in Vlaanderen* in bezetting. Hy begaf zig derwaards, en bleef 'er tot het einde des jaars 1721. De Landmeet-kunde was hem van een groot nut tegen de ledigheid, al te gemeen in de *Guarnisoenen*; Hy maakte 'er zo groote voortgangen in, dat hy in zyne wederkomst te Parys in staat was, om met de bekwaamste Lieden in deze weetenschap omgang te houden; zy raadden hem van 'er zig geheellyk aan over te geeven, en de wapenen te verlaaten, welke hem daarenboven, in den vrede, dien men toen hadt, en die van duur scheen te zullen zyn, geene groote vorderingen beloofden. Hy gaf zig aan hunne redenen over, ontdeedt zig van zyne Compagnie, en verkreeg den 11den December 1723. een plaats in de *Academie* der weetenschappen.

Vier of vyf jaaren daarna deedt de begeerte, om zig te onderwyzen, hem zyn Vaderland verlaaten; hy ging eerst naar Londen, bleef daar eenigen tyd, en wierdt van de Koninglyke Academie tot een haarer Leden aangenoomen. Naauwelyks in Vrankryk te rug gekeerd, verliet hy 't zelve weder, om na *Bazel* te gaan. Het voordeel van de Heeren *Bernouilli* persoonlyk te kennen, en zyne kennis door hunnen omgang te volmaaken was het oogmerk en de vrugt van deze reis.

Het zal niet noodig zyn een naauwkeurig verslag te geeven van alle de schriften van den Heer *de Maupertuis*, van zyne reizen naar 't Noorden, om de gedaante van onzen aardbol te bepaalen, en van zyne geleerde twisten. Alle *Journaalen* van Europa hebben hier meermaalen gewag van gemaakt, 't is zyn karakter, dat wy byzonderlyk tragten te doen kennen.

Eene heete verbeelding, eene droefgeestige onrustigheid

van

van Geest, eene levendige nieuwsgierigheid lieten den Heer *de Maupertuis* niet toe, om lang op eene plaats te blyven, of gelukkig te leeven. De Koning van Pruissen riep hem tot zig, om hem het Voorzitterschap en de bestiering der Academie te Berlyn op te draagen; zo verlokkende noodigingen kon hy niet weêrstaan; eerst egter was het oogmerk eene reis, die hy met zyne Pruissische Majesteit naar 't Leger deedt, hy wilde alle gevaaren met dezelve deelen; hy stelde zig moedig bloot, wierdt krygsgevangen gemaakt, en naar *Weenen* gevoerd. Zyne gevangenis was evenwel niet lang of hard. De Keizer, en de Keizerin Koningin toonden hunne edelmoedige wyze van denken ten zynen voordeele. Zy hielden hem slegts eenigen tyd aan 't Hof, om hem de streelendste blyken van hunne agting en gunst te toonen. Hunne *Majesteiten* verschaften hem vervolgens gelegenheid om naar Berlyn te rug te keeren, van waar hy weder naar Vrankryk ging; hy hervattede zelfs zyn Academischen arbeid, en zyne vrinden vleiden zig van hem te zullen houden. Maar eerlang vertrok hy weder naar Pruissen, hield zig eenigen tyd op by de belegering van *Fribourg*, door den Marschalk de *Coigny gecommandeerd*; hy nam daar zelfs dienst, en de Marschalk bewees hem de gunst, van hem te verkiezen, om het nieuws van de verovering dier stad aan den Koning te brengen. Dit was de laatste trek der *Patriottische* drift van den Heer *de Maupertuis*. Hy ging zig in Pruissen vestigen, en trouwde daar Mejuffrouw *de Borck*, uit eene der eerste en beste huizen van het koningryk. Borstkwaalen en bloedspuuwingen tastten welhaast zyne gezondheid aan; hy was verpligt om dikwils naar Vrankryk te rug te keeren, en byzonderlyk zig te *St. Malo* te gaan ophouden, om 'er zyn geboortelugt te ademen. Zyn laatste reis was in 1756. hy bragt 'er toen den winter en de lente over; hy ging 'er in 1757. van daan, met oogmerk om onze zuidelyke Provintics te gaan zien, en te lande weder naar Berlin te keeren. Te *Toulouse* gekoomen bevondt hy zig zo ongesteld, dat hy verpligt was, om 'er den winter over te brengen; hy ging 'er niet van daan, dan in de maand May 1758. om naar *Neufchatel* te trekken, daar zyn toestand erger wierdt. Hy liet zig naar *Bazel* voeren by de Heeren *Bernouilli*, welke hem alle hulp toebragten, die hy van hunne vriendschap verwagten konde, maar die hem ongelukkig niet te stade kwam. Hy storf in hunne armen op den 27 July des volgenden jaars.

Mevrouw *de Maupertuis* was op het eerste berigt, dat zy wegens de ziekte haars Mans gekreegen hadt, van Berlyn vertrokken, maar zy kwam egter niet, dan 's anderendaags naar zyn over-

lyden aan, terwyl men zyn lyk naar den Burg van Dornac, in 't kanton *Solothiern* bragt, om daar in eene Roomsch Catholyke Kerk begraaven te worden.

De Heer *de Maupertuis* was van eene levendigheid, daar men zig geen denkbeeld van maaken kan; zyn bloed kookte in zyne aderen, zyn hoofd, zyne oogen waren in eene geduurige beweeging. HY WAS ZONDERLING IN ZYN PERSOON, *gelyk hy in zommigen zyner schriften is*; ten uiterften gevoelig en vatbaar voor eige liefde; altoos onvernoegd over zyn tegenwoordigen ſtaat; hy gaf voor Vrankryk, zonder wêerzin, verlaaten te hebben, en ondertusſchen was hy naauwelyks in Pruisſen, of hy hadt berouw van uit zyn Vaderland gegaan te zyn. Voor het overige was hy een beſchaafd, goedaardig, inneemend man; een bevallig ſpreeker; een wiskonſtenaar van zeer veel doordringenheid tevens en geest; hy deedt eer aan de Academie der weetenſchappen, en de Franſche Academie deedt hem eer; zyne kennis van de fraeije Letteren, zyne Literatuur was middelmaatig.

Ten naderen bewyze van 't geen de Heer Fouchy *wegens den Heer* de Maupertuis *zegt*, *dat* HY ZONDERLING WAS IN ZYN PERSOON, gelyk hy in zommigen zyner ſchriften is, *zo zullen wy de volgende trekken*, *door eene andere hand opgemaakt*, *onmiddelyk op* dit kort berigt *laaten volgen*.

BYZONDERHEID WEGENS DEN HEER DE MAUPERTUIS.

(genoomen uit *The Bee pag*. 31, 32.)

DE Heer *de Maupertuis* was geenzints vry van dat zeldzaame, dat wonderlyke in zyn karakter, 't welk men meermaalen by groote Lieden vindt. Zo wy *Voltaire* gelooven mogen, was hy eenmaal op 't punt, van zig zelven te ontmannen: dog het zy dat dit waar of valsch moge zyn, hy was zekerlyk ten uiterſten grillig. Schoon zig in ruime omſtandigheden bevindende, zo verwaarloosde hy zig egter, terwyl hy in zyne *Mathematiſche* beſchouwingen beezig was, derwyze, en gaf zig zo volkoomen aan eenzaamheid en afzondering over, dat hy, door de Arm-verzorgers van Parys, meer dan eens, op de lyst van de beſchaamde armen of ſtille bedelaars, is gezet, als hy zig in een eenzaamen oord van de ſtad afzonderde, met oogmerk, om daar zyne overdenkingen, met meerder ſtilte, te vervolgen. Het karakter, 't welk een der *Antagonisten* van *Voltaire* wegens hem opgeeft, ſtrekt hem zeer tot eer; „ Gy, „ dus voert die Schryver den Heer *Voltaire* te gemoet; Gy

„ wordt

„ wordt door den Koning van Pruisfen onderhouden, als „ een fnaak en poetsemaaker, maar de Heer *de Maupertuis* als „ een Wysgeer". Het is althans vry zeker, dat de meerdere hoogagting, welke deze koninglyke Leerling den Heer *de Maupertuis* boven den Heer *Voltaire* toedroeg, de oorzaak was van het ongenoegen, 't welk die laatfte tegen den eerften opvattede, en vervolgens koesterde. *Voltaire* kon het niet verduuwen, een man, van wiens bekwaamheden hy geene groote gedagten fcheen te voeden, als *Prefident* van de Koninglyke *Academie* hem te zien voortrekken. Zyn *Micromegas* was ten grooten deele gefchikt, om *Maupertuis* belaggelyk te maaken, en waarfchynlyk heeft dezelve den Schryver meer dan het onderwerp, dat hy voor hadt, benadeeld. In welke grillen geleerde lieden mogen vallen, of aan welke onagtzaamheden van modes, kleedy, houding of uitdrukkingen zig fchuldig maaken, daar is niets dat hen zo veragtelyk maakt, en met zo veel rede van het Gemeen doet befpotten, als eene opvliegende toorn, kwaadaartige wrok, of belgzieke afgunst.

HET ZAAD EN ZAEYEN DER SPARREBOOMEN.

GElyk het zaeijen en kweeken van Sparreboomen, op zeer veele onvrugtbaare heyvelden in ons land, met geringe moeite en kosten kan gefchieden, en dus van zeer veel belang is voor eene meenigte onzer Landgegoede Ingezetenen, als welke dit, hoe dor hunne gronden wezen mogen, altoos met oneindig voordeel te werk ftellen kunnen, zo hebben wy geoordeeld, de *methode* die men daaromtrent volgt, en wat in het onderhoud der Sparre- of Denne-Bosfchen in agt te neemen ftaat, in dit en ons eerst volgende Stukje eens kortelyk te moeten openleggen. Het tegenwoordige dat van eene andere hand is, dan 't geen volgen zal, zal als ter inleiding daarvan dienen, om eenige byzonderheden, welke anders in het naastkomende ontbrooken zouden hebben, of al te kort overgeloopen zyn, voor te draagen, en tevens zommige byzonderheden, op eene verfchillende wyze voor te draagen, en gelegenheid tot nader onderzoek te geeven. Beide Stukjes zyn ondertusfchen zo kort, dat de onverfchilligfte Lezer dezelve, zonder tegenzin, zal kunnen doorzien, en zy, die 'er belang in hebben, gaarne de moeite neemen, om het een met het ander te vergelyken.

Het zaad der Sparreboomen zit in Appels, ten naaste by gelyk aan die van den Pyn- of Denneboom, en springt 'er van zelve uit, in de maand April, als de zon wat kragt begint te krygen; men moet derhalven zo lang niet wagten met die appels te plukken, dewyl menze dan ledig vinden zoude. Men heeft, den geheelen winter, tyd om dit te doen, en kan 'er dus de beste dagen toe waarneemen, maar men behoort 'er in Maart zekerlyk mede uittescheiden, om de rede, die ik zo even gemeld heb, en welke de plukkers ook verpligt, van wel toe te zien, dat zy geene oude voor nieuwe appels plukken; want de zaad-appels dezer boomen storten niet alleen hun zaad, terwyl zy nog aan de boomen zyn, maar blyven 'er zelfs alsdan, zo zy door geene uitwendige oorzaaken worden afgeslaagen, doorgaans nog een jaar daarna, aan hangen. De nieuwe, daar het zaad in is, zyn egter gemaklyk genoeg te onderscheiden, zy zitten aan den tak, ter plaatse, waar de groei van dit laatste jaar begonnen is, en hebben het loof van den voorleeden jaare boven hen. Die verschillende groey, nu, of dat loof van dezen en voorleeden jaare is weder vry gemaklyk te onderkennen aan zekere knoopen of geleedingen, welke zig duidelyk genoeg vertoonen, en aan de takken zelve, welke te dezer plaatse zydelings uitschieten; men dient deze voorzorgen, hoe gemakkelyk dezelve schynen, egter te kennen, en in agt te neemen; zo de oude appels, welke hun zaad gestort hebben, des winters openbleeven, gelyk men ze des zomers ziet, zò zoude men nooit gevaar loopen van zig te vergissen, maar de koude en het nat, sluiten ze toe, en in den tyd, dat menze plukt, zyn de oude en nieuwe gelyk in 't aanzien.

Als men nu een genoegzaamen voorraad dezer appels geplukt heeft, wagt men den bekwaamen tyd af, om 'er het zaad uit te krygen; en die tyd is gemeenlyk in de maand van April, zelden vroeger. Men maakt, ten dien einde, een soort van opene bakken, met smalle randen, maar men moet de planken wel digt in elkander doen voegen, en alle openingen vooraf stoppen, om geen zaad te verliezen. Men werpt de appels in deze bakken, ter hoogte van een staande hand, en men zet ze, eenige dagen lang, voor den daauw, den regen en de zonne bloot. Als zy door de twee eerstgemelde oorzaaken ter deeg bevogtigd zyn, en de zon 'er vervolgens haare straalen op schiet, zo gaan zy van zelven open, en het zaad gaat 'er al knappende, korreltje voor korreltje uit; en deze manier is veel gemakkelyker dan die der Stoo-

ven

gen of kaggels, en veel veiliger dan die der ovens, als waarin het zaad, uit den appel koomende, veel meer gevaar loopt, van door eene al te groote hitte, zo niet gezengd ten minsten aan deszelfs kerntje benadeeld en dus in deszelfs vrugtbaarheid belet te worden, de eenige moeite, welke men 'er, op deze wyze, van heeft, is, dat men ze, van tyd tot tyd, eens omkeere, of verlegge, op dat zy de voordeelen van daauw en zon allen gelykelyk bekoomen. Als 'er dus al het zaad van zelve uitgeraakt en op den bodem der bakken gevallen is, zo neemt men 'er eindelyk de appels uit, en men wryft het kleine zaad tusschen de handen, om 'er de pluisjes of vleugeltjes af te krygen, als welke in het zaeijen hinderen zouden, en men bewaart het op een drooge plaats, ter tyd toe dat men het wil gebruiken.

Die tyd is, of in het najaar, of in het voorjaar. Tegen het eerste is de winter en het gevaar van doodvriezen in te brengen, waarvoor deszelfs harsagtige zelfstandigheid het niet altoos, vooral in waterige gronden, kan bewaaren; best is het zelve terstond te bezigen, zodra men 't klaar heeft, en op een vogtig voorjaar en betrokke zomerlugt te hoopen.

Zo de grond, daar men Sparren of Dennen wil zaeijen, reeds bebouwd is geweest, is het niet noodig, om dezelve weder te roeren, maar alsze nog nooit geopend geweest, of sterk begroeid is, zo dient men de ruigte, hey, mos. enz. die 'er op staat, noodwendig wat onder te storten, op dat de zaadjes ten minsten in de aarde mogen vallen, en voedzel voor hunne tedere worteltjes vinden; maar, dewyl de heete zon, voor de jonge plantjes boven al te vreezen is, zo moet men deze ruigte maar even omstorten, en niet geheel en al wenden met den ploeg, opdat dezelve haaren groei hervattende, den jonge boompjes het eerste jaar of twee tot schaduwe dienen moogen, ten welke einde men ook wel haver, of eenige andere jaarige plant met de Sparren zaeit, welke, des winters stervende, derzelver tedere wortels eene zagte en malsche mest verschaffen, waartoe ik het ook dienstig zoude agten, om het bezaeide land, onmiddelyk na het zaeijen, lugtig te eggen, om een gedeelte der opgeslaage groente uit te rukken, over 't zaad te leggen, en eerst voor schaduwe, vervolgens voor mest te doen verstrekken, om het zaad zelve des te zekerder op de gebrooke aarde te krygen, en eindelyk, om die groente, wier wortels door de tanden der egge weder in hunne natuurlyke rigting gezet worden, gelegenheid te geeven van hunnen groey des

te eerder te hervatten en het zaad te beveiligen, het welk tog niet ligt gevaar loopt, om onder dezelve te verstikken. Dog, gelyk dit alles van de verschillende natuur der gronden afhangt, zo moet men het met oordeel verstaan en volgen.

Men moet niet te digt nog te yl zaeijen; best doet men, met het op één of anderhalf voet afstands aan te leggen, zo na men het treffen kan. Dus hebben de jonge boompjes in den beginne ruimte, om hunne zytakjes uit te spreiden, en veel meer wortels te schieten, dan of ze digter op malkander staan, dus mag men dan ook verwagten, dat zy grooter en sterker worden zullen; men zal moogelyk vreezen, dat 'er nog geene ruimte genoeg is voor de zytakken, maar men bekommere zig daar niet over, dezelve zullen allengskens van onderen op sterven, als zy zig niet verder uitspreiden kunnen, en dan zegt men, dat de boomen zig zelve snoeijen; onderwylen dunt men dezelve ook, na verloop van eenige jaaren; daar het egter niet goed is, al te schielyk mede te beginnen of te sterk mede voort te vaaren, laatende liever hier of daar een zwakken boom, door het overgroeijen der anderen, die sterker zyn, verdrukken en sterven, het bosch zal 'er te beter door worden.

Als het land, dat men met Sparren bezaeit, van een grooten omtrek is, kan men, de jonge boomen dunnende, of nog gevoegelyker in het zaeijen zelve, alles derwyze schikken, dat men het vermaak van laanen en wandelingen in het oog houde. Die laanen behooren ten minsten twaalf voeten breed te wezen, en zyn zo veel noodiger, omdat men daar door ook gelegenheid bekoomt van de jonge boomen, die men, uit het binnenste der bosschen, voor Sparren weghakt, om de bosschen te dunnen, op eene gevoegelyke wyze te kunnen bergen, gelyk ook het doode hout, dat men, van tyd tot tyd, bekoomt.

Ik behoef niet te zeggen, hoe noodig het vooral in den beginne zy, om schaapen en wild uit de jonge bosschen te houden. Harten zyn altoos te vreezen, dog die loopen hier zelden in het wild. Maar een woord moet ik nog van het snoeijen zeggen. Ik heb nooit kunnen merken, dat hetzelve goed of kwaad aan de boomen deedt, dat zy 'er schielyker of langzaamer om groeiden, mits dat het niet straf, nog al te digt by den stam geschiede, als wanneer het zekerlyk nadeelig is. En gelyk, buiten dit, het hout, dat men 'er afslaat, van geringe waarde is, zo zoude ik het niet aanraaden, inzonderheid in landen, daar harten en ander grof

wild

wild te vreezen zyn. De eersten inzonderheid weet men, dat als zy hunne hoornen verliezen, zig tegen de boomen koomen wryven, en de jongen boven al daar toe verkiezen, dus ontblooten zy ze dikwils van den bast, en doen ze ontydig sterven; zyn 'er nu de takken rondom tot onder toe, nog geheel of ten grooten deele aan, zo ziet men, dat dit gevaar minder te vreezen is, en deze dieren verpligt zyn om zig tot oude boomen alleen te bepaalen, waaraan zy, om die zelfde rede, minder schade kunnen doen, omdat zy ze minder zoeken, namelyk, omdat de bast harder zynde hen minder sap of terpenthyn verschaft, ter verzagting der pynelyke deelen van hun hoofd.

HET VOORDEEL 'T WELK STOOFPANNEN EN ANDERE KEUKEN-GEREEDSCHAPPEN VAN GESLAAGEN EN VERTIND YZER, BOVEN DE KOPERE HEBBEN.

(*Uit een Brief van den Heer* D'AXIMAY, *uit* Parys, *aan Mylord*, P*** *te* Londen.)

Mylord!

IK ben, sedert myn vertrek van Londen, altoos zo bezet geweest, dat het my onmoogelyk ware, om UEd. eerder te dienen, met het berigt wegens het kook- en Stoofgereedschap uit koud geslaagen, en vervolgens vertind yzer gemaakt; ik heb zelfs den werk-meester dier *Fabryk* niet dan met veele moeite kunnen vinden, omdat UHEd. my zyn naam en woonplaats niet wel opgegeeven hadt; het is *Monsieur de Premery*, woonende in de voorstad *St. Antonie.* Ik heb by hem zelven een omstandig verslag ingenoomen van alles wat uw UHEd. verlangt, en ik sta ten uitersten verbaasd over de onverschilligheid der *Parysenaaren*, welke eene der beste uitvindingen, tot hier toe verwaarloosd hebben, en zelfs veelal onkundig daaromtrent zyn. Want, buiten de yzere vyzels en stampers, is het deze zelfde man, welke alle gereedschap 't welk in de keuken, en zelfs in een Apotheek, ter bereiding van spyzen en dranken noodig is, van dezelfde Stoffe heeft uitgevonden, zodat men zeggen moge, dat 'er niets van dien aart in zyn magazyn ontbreekt, gelyk hy dan ook hierom *Privilegie* voor verscheide jaaren gekreegen heeft; dog dit heeft hem weinig dienst gedaan, gelyk uit het vervolg van myn berigt blyken zal.

In het eerste liep yder een, en vooral de Officiers in menigte naar zyn werkplaats. De vertiering dier stoof- en kook-gereedschappen was zeer groot; de ligtheid der borden, schotels enz. (want ook dit alles maakte hy insgelyks) zo wel als die der stoofpannen, ketels enz. was de eerste beweegoorzaak, waarom menze begeerde. En gelyk deze *Fabryk* kort voor de eerste Campagne begon, zo vielen de officiers, welke hunne veld-equipagie nog niet gekogt hadden, natuurlyker wyze allen, op dit keuken-gereedschap van geslaagen yzer, wegens deszelfs ligtheid en gemaklyke vervoering, daar de mindere prys bykwam, welke hetzelve boven het koper keukenwerk, als merkelyk duurder zynde, kragtig aanprees, het welk niet alleen in de eerste uitgaven bespaarde, maar ook, in geval van ongelukken en verliezen, van veel belang was, voeg hier nu de nieuwigheid by, en gy ziet, dat 'er genoegzaame redenen waren, waaruit men hoopen mogt, dat deeze onderneeming zeer wel moest gelukken. Het ging ook eenige maanden naar wensch, maar eindelyk raakte *Monsieur Premery*, buiten zyn schuld, agter uit. Zie hier het geval, het welk ik eerst verkieze te verhaalen, om alle vooroordeelen, welke men, van dien kant, tegen deze nuttige uitvinding zou mogen opvatten, af te snyden.

De *Geassocieerden* van M. *Premery*, bedenkende, dat hy geen uitsluitend *Privilegie* hadt, begreepen tevens, dat zy dus voor zig zelve zouden kunnen doen werken, hem ondermynen, en zig in zyne plaats zetten. Zy zagen hoe groot de vertiering en voordeelen der nieuwe gereedschappen waren, welker *Fabryk* met hun geld gedreeven wierdt, zy trokken die sommen, zo veel zy konden, in, zy bragten meer geld onder malkanderen en voor afzonderlyke rekening saamen, en hunne verhitte verbeelding beloofde 'er hen reeds de allergrootste voordeelen van, wel verzekerd, dat *Monsieur Premery* zonder *Compagnie* en zonder geld, niet in staat ware, om zyne onderneeming door te zetten.

Zy moesten egter vooraf dezelfde vryheid, van te moogen werken, hebben, als hy, en niets was gemaklyker te verkrygen door middel van de geduurige moeijelykheden, welke zy den uitvinder onophoudelyk aandeeden. Zy stelden hem dan voor, om eene verdeeling der gemaakte goederen te maaken, met beding, dat zy die, welke hen ten deel zouden vallen, zelve zouden mogen verkoopen, en verder voor eige rekening doen werken. Zy deeden hem voelen, dat, zo hy dit weigerde, zy al hun geld te rug trekken, en eene andere *Fabryk*,

bryk, op den naam eens werkbaas van eenig klooster, opzetten zouden.

Wat kon de arme *Premery* in eene dergelyke omstandigheid uitvoeren? hy stemde alles toe, wat men hem voorstelde; het verdrag van scheiding en verdeeling wierdt gemaakt, en gaf op 't eigen oogenblik den doodsteek aan deze *manufactuur*; want die onwaardige *Compagnons* zagen wel haast hunne *Capitaalen*, tegen hunne verwagting, verminderen, en de slegte staat hunner zaaken verpligtte hen zelfs, om hunne *Crediteuren*, in plaats van geld, met gemaakte goederen van deze *Fabryk*, te betaalen, waardoor dezelve schrikkelyk in prys afsloegen, op bruggen en kruisstraaten te koop wierden geveild, en altoos in de open lugt in regen en mist gezet, en kwalyk verzorgd, met roest en vlekken uitsloegen, en dus hunne agting geheel verlooren, omdat zy, welke 'er van kogten, het goede met het bedorvene verwarrende, de geheele uitvinding veroordeelden: Voeg hier by de baatzugtige vitteryen van menschen, die belang hadden, om deze heilzaame onderneeming in haare geboorte te smooren, en dit yzer keukenwerk hierom van een menigte gebreken beschuldigden, die het inderdaad niet heeft; voeg 'er by de agting, welke het koper door een standvastig gebruik van onheugelyke tyden heeft gekreegen, voeg 'er by de glans, waarmede het zelve een keuken verciert, voeg 'er eindelyk by de verschillende manier van behandeling, welke dit yzerwerk van de keuken-bedienden vordert, en gy zult geene rede hebben, van u zo zeer te verwonderen, als gy in uwen laatsten schynt te doen, dat deze *manufactuur* enkel schynt begonnen te zyn, om aanstonds te vallen.

Monsieur Premery, veroordeeld en gelaakt door die goederen, welke zyne vorige *Compagnons*, verre onder den prys, hadden moeten afstaan, en welke vervolgens op bruggen en kruisstraaten ten toon gesteld en bedorven waren, kon sedert het geen hem ten deel gevallen en in zyn magazyn gebleeven was, niet verkoopen, en zo hy nog al een weinig heeft doen werken, zo is dit slegts voor enkele liefhebbers en kenners geweest, en de onkundige menigte is in het gevaarlyk gebruik hunner kopere keuken-gereedschappen gebleeven, welke gelyk dit u bekend is, eene oneindige menigte toevallen, sleepende ziekten, of een haastigen en geweldigen dood veroorzaaken.

Thans zal ik, Mylord, voor zo verre het geen ik gehoord en gezien heb, my daar toe in staat stelt, u tragten te voldoen, wegens de voornaamste tegenwerpingen, welke styfhoofdige koks en keukenmeiden tegen deze yzere ketels en

pan-

pannen inbrengen; want schoon de Heer *Ami* reeds ten voordeele derzelver heeft geschreeven, zo heeft hy zig meer bepaald tot het natuurkundige van dit onderwerp, en tot het geen de gezondheid betreft, als de zwaarigheden opgelost, welke de bedienden hier tegen inbrengen, gelyk gy zelve de meeste dier zwaarigheden in uwen brief reeds aanwyst, zo heb ik zeer breedvoerig met Mr. *Premery* daar over gesprooken, en zelfs, naauwkeurig berigt in genoomen in verscheide *Hotels*, daar zyn gellaage yzerwerk gebezigd wordt, en zie daar eene rede, welke, met de reeds gemelde, heeft saamgewerkt, om myn antwoord zo lang uit te stellen.

„ De yzere stoofpannen, zegt men, zyn zeer dun, zy „ kunnen de groote hitte der fornuizen niet verdraagen; „ als een kok agt of tien dier stoofpannen te vuur moet „ brengen, zo laat de eerste hem geen tyd, om de laatste te „ zetten, of zommig eeten loopt reeds gevaar van zwart te „ worden of te branden. Kopere stoofpannen zyn dikker, en „ hebben langer tyds van nooden, om heet te worden; gelyk „ zy, om die zelfde rede, ook duurzaamer zyn ”.

Ik antwoorde hierop, dat men, met de yzere stoofpannen zo dun te maaken, allereerst het voordeel en gemak der Officieren op 't oog heeft gehad. Veele Leger-koks waren hier zelfs ten uitersten mede in hun schik, en verzogten ze dun, om dat zy dikwils gebrek aan hout en koolen hadden. Hoe dunder een pan of ketel is, hoe eer en beter de spyzen de werking van het vuur ondergaan, en gevolgelyk hoe minder brandstoffen men van nooden heeft, zie daar dan de eerste en waare oorzaak van de weinige dikte die men 'er aan gegeeven heeft. Maar, Mylord, behoort men, buiten dit voordeel, de doodelyke toevallen, welke het koperroest, of spaansch groen veroorzaakt, inzonderheid niet mede in aanmerking te neemen? Hier dient in de Legers voor al op gelet te worden. Zo men in de keukens van *Hotels* en Borger-huizen al de noodige voorzorg voor de gereedschappen draagen kan, het is 'er niet even eens in de Legers mede gelegen. Het vertinnen van keetels en pannen is daar, op verre na, zo gemakkelyk niet; daar zyn, 't is waar, doorgaans werklieden van allerhande slag, welke de Troepen volgen, maar hunne werkplaatsen, en gereedschappen zyn veelal gebrekkig, en dikwils is men buiten staat, om 'er gebruik van te kunnen maaken, dus bedient men zig den eenen dag, ja de eene week voor, en de andere na, van pannen, die vertind moesten worden, en die men geene gelegenheid heeft van het te laaten doen; het welk des te

ge-

gevaarlyker is in dezen ſtaat, om dat het waſſchen, by gebrek van water, hier dikwils ook gebrekkig toegaat; men droogt dan een pan of ketel ſlegts met een doek om, of men gebruikt 'er zo weinig water toe, dat 'er hier of daar een weinig roest of uitſlag op blyft zitten, en zie daar de oorzaak van eene menigte ziektens, die meer Officieren en Zoldaaten weg ſleepen, dan men doorgaans vermoedt.

Gy ziet hier uit reeds, Mylord! hoe nuttig het wezen zoude, om al het koper ſtoof en kook gereedſchap uit de Legerkeukens te verbannen. De *Academie der Weetenſchappen*, en de *Mediſche Faculteit* te *Parys* hebben ze openlyk veroordeeld en gewraakt. Het gevaar daarenboven van koper vaatwerk is op de allerduidelykſte wyze onlangs aangetoond in eene *Theſis*, welke de Heer *Falconet*, *conſulcerend Geneesheer des Konings*, en *Doctor-Regent van de Faculteit te Parys* daar over in 't ligt gegeeven heeft, en welke door den Heer *Thierry*, thans Geneesheer, verdedigd is. De Heer *Falconet* heeft in deze *Theſis* verſcheide oude en laatere Schryvers, en verſcheide doodelyke voorbeelden bygebragt. Alle die waarſchouwingen egter maaken geen genoegzaamen indruk op het gemeen; het gebruik van koper vaatwerk blyft ſteeds in ſtand; en de Heer *Falconet* merkt, ten dezen opzigte, met rede aan, dat men niet verwagten moete, dat de vrouwen, koks, keukenmeiden, ja het volk in 't algemeen, die allen geen kennis van Natuurkunde hebben, nog gewoon zyn, op Natuurkundige oorzaaken en uitwerkzelen agt te geeven, van hunne gevaarlyke dwaalingen herkoomen zullen, dewyl de Geneesheeren zelve verpligt zyn, de begeerte hunner keuken-bedienden toe te geeven, als welke volſtrekt geen ander, dan koper ſtoof en kookgereedſchap gebruiken willen; en dat om die beuzelagtige rede, welke ik ſtraks heb voorgeſteld.

Maar als het nu eens zeker ware, dat die weinige dikte der yzere ketels en pannen, (welke zo aangenaam is ten opzigt der ligtheid, gemaklyke vervoering, en minder vuur) die ongemakken hadt, daar men zo hard van roept, zou dit een rede, tegen deze uitvinding in het algemeen zyn? of zou men daar uit beſluiten moeten, dat Mr. *Premery*, of wie het, na hem, by der hand mogt neemen, dit goed niet dikker konde maaken?

Merk hier by, Mylord, twee voordeelen aan, welke de yzere ketels en pannen, boven de kopere, hebben, waar van de een de keuken-bedienden, de andere de Heeren betreft.

Een kok of keukenmeid heeft verſcheide zwaare kopere pannen te vuur, zy ſchroomen om ze eens af te neemen en,

weder op te zetten, en wel met rede, om dat dezelve zo log zyn, dat zy ze, niet zonder arbeid en vermoeijenis, regeeren kunnen; maar geheel anders is het met yzere pannen gelegen, deze zyn ligter, en gevolgelyk minder vermoeijende, met eene enkele greep zet men dezelve op en van het vuur, zie daar derhalven een voordeel der koks; maar zie hier tevens een ander, dat de Meesters raakt.

De kopere stoofpannen hebben volstrektelyk van nooden vertind te worden, dit is ten minsten het gebruik, en men meent hier mede het koperroest voor te koomen; wat my betreft, ik denk, dat het vertinnen daar iets, maar weinig, in doen kan; wat voorzorg men ook gebruiken moge, gemelde roest of uitslag, dringt altoos min of meer door de *poren* van het tin, en als men zodanig een pan, met een *ragout* daar in, slegts eenigen tyd van het vuur af, of zelfs op het vuur, zonder kooken staan laat, zo neemt de spyze eerlang min of meer van dit gif na zig. Wonderbaare verkeerdheid! onbegrypelyke strydigheid in der menschen handelingen! Het is den *Apothekers* en *Drogisten* wel uitdrukkelyk verboden, van geen vergif te mogen verkoopen, dan aan wel bekende menschen, terwyl men een fel vergif, en dat geheel klaar en bereid is, in onze keukens steeds in gereedheid houdt voor ieder booswigt, die 'er gebruik van begeert te maaken. Het heilloos opzet van te willen vergeeven, is, erkenne ik, zeer zeldzaam, maar 't is ook tegen onvoorzigtigheid en ongeluk dat het verbod aan de *Apothekers* en *Drogisten* ons zoekt te beveiligen, terwyl de enkele slofheid of luiheid der keuken-bedienden veel meer te vreezen is, en men zig dit gevaar egter dagelyks zorgeloos getroost.

Ik stelle egter eens, het geen ik nog geenzins toesta, dat het vertinzel het koperroest als gevangen houde, of liever het koper belette te roesten of uit te slaan, en het spaansch groen te maaken, dan moet men ten minsten, zo dra dit vertinzel afgesleeten is, het zelve weder laaten vernieuwen, maar hier toe moeten de pannen, schotels, ketels enz. geschraapt worden, en gelyk de meiden dit vertinzel schielyk weder weg schuuren, zo moet dit schraapen by den Koperslager dikwils worden herhaald, dus worden dan de kopere pannen, zo men zyne gezondheid en leven eenigzins in agt neemen, en het vertinzel steeds in goeden stand houden wil, eerlang zo dun, als de yzere van Mr. *Premery*. Maar dan, is 'er geen twyffel aan te slaan, of de eerste verbranden het eeten, dat 'er in is, al zo wel als de laatste; en om dit

voor

voor te koomen, zetten de koks dezelve op minder vuur, of neemen ze van tyd tot tyd eens af; dus maken dan die kopere pannen van de kook, en hebben de *Ragouts* al den noodigen tyd, om een goed deel koperroest, zo het vertinzel maar ergens ontbreekt, over te neemen, welke zig straks *formeert*, zo dra de pan ophoudt te kooken. En gelyk dit op en afzetten der pannen, noodwendig dikwils moet voorvallen, zo wordt het gedeelte roest, dat in het eerst klein wás, maar telkens wordt vermeerderd, eer het eeten op tafel koomt, dikwils groot genoeg, om ziektens, ja zomtyds een haastigen dood te veroorzaaken. Dus is zelfs het vertinnen der pannen, door de verkeerde behandeling der Dienstboden, in zekeren opzigte, schadelyk, te meer, om dat men zig hier op al te gerust verlaat, terwyl 'er zomtyds weinig meer vertinzel op het koper zit. Wilden de Keukenbedienden op dezelfde wyze leeven met de yzere pannen, als zy met de dunne kopere verpligt zyn te handelen, zo was alle zwaarigheid straks uit den weg geruimd, en de gemaakte tegenwerping ten vollen beantwoord.

Maar ik zal verder gaan: de yzere pannen, zo als Mr. *Premery* dezelve heden maakt, hebben, om haare weinige dikte, niet meer noodig, zo ras van 't vuur genoomen te worden. En onderstel, dat het yzer al wat meerder hitte geevende, dus ook meer gevaar van aanbranden mogt veroorzaaken, men kan 'er evenredig minder vuur onder leggen, en dit kan niet anders dan gemak en voordeel aanbrengen, zo dra men 'er eens aan gewend is; en vergist men zig al eens, in den beginne, met het vuur, en is men dus verpligt de pannen af te neemen, daar is van dit afstaan niets te vreezen, in tegendeel de roest, die hier door veroorzaakt wordt, is zelfs gezond en heilzaam voor het menschelyk lighaam, zo verre is 't 'er af, dat zy vergiftig zoude wezen. Maar nog eens; kan een kok of keukenmeid aan het kooken van 't geen in haar pan is, niet aanstonds ontdekken, of 'er te veel of te weinig vuur onder is? Kan zy, dit eens, en andermaal hebbende waargenoomen, 'er zig niet even goed naar schikken, als met de kopere pannen? En bespaart zy dan haar zelve niet de moeite, en haar meester de kosten van meer vuur te bezigen, als zy het met minder doen kan? Terwyl zy de gezondheid en zelfs het leven van den laatsten beveiligd?

Ik kan inderwaarheid geene andere rede van de styf koppigheid der keuken-bedienden geeven, dan het gebruik. De menschen hebben altoos koper vaatwerk in de keukens gehad, zy hebben

ben 'er dit van hunne vroegste jeugd af gezien, en het denkbeeld van yzer daarvoor in de plaats te aanschouwen, heeft, ik weet niet wat aanstootelyks in zig, en vertoont zig aan de meesten zelfs als wanstaltig en barbaarsch; en gelyk ik reeds aanmerkte, dat zy weinig geschikt zyn voor natuurkundige redeneeringen, zo is hunne ongevoeligheid doorgaans evenredig met hunne onkunde en domheid, zy volgen derhalven den gewoonen slenter, zy offeren een deel hunner gezondheid op, zonder 'er om te denken; zy stellen hun leven dagelyks in gevaar zonder het te weeten, of 'er zig over te bekreunen, en zy sterven eindelyk aan kwynende ziektens of een geweldigen dood, zonder de waare oorzaaken op te spooren, waaraan dezelve zyn toe te schryven. Men moet gewisselyk erkennen, Mylord, dat het gezond verstand uit Vrankryk gebannen is, en dat wy, met ons zelve, in de war zyn. Wy hebben de voorzigtigheid gehad van de kopere Fonteinen uit het ryk te bannen; wy hebben wysselyk vastgesteld van ons water niet dan in loode, en nog liever in steene of aarde bakken of potten te bewaaren, omdat de ondervinding ons geleerd heeft dat het water, 't welk eenigen tyd in kopervaatwerk staan blyft, altoos een gedeelte koperroest daarvan overneemt, en ons dus, door een langzaam vergift, allengskens moet ombrengen. Maar is 'er niet even dezelfde, ja nog grootere rede tegen onze Stoofpannen en kopere ketels in te brengen? zyn 'er niet dezelfde kwynende ziektens, als jichtigheid, verlamming, teering, wangedaante, kwaadsappigheid, mildziekte, waterzugt, blindheid, krankzinnigheid, en ik weet niet wat al andere elenden, die zig onder het masker van dezen *Protheus* verbergen, ja een schielyke en geweldige dood even eens van te duchten? De kwik, schynt my toe, de krankzinnigheid te veroorzaaken, door de vezels der harsenen te breeken of te verwarren, maar het Spaansch groen of koperroest, in ons bloed omloopende, in hoe gering eene hoeveelheid dit ook wezen moge, (naar dien het vergiftig en bytend is,) moet deze uitwerking allengskens mede veroorzaaken, inzonderheid, als de *dosis* daarvan, ten minsten eens, doorgaans meermaalen, des daags worde aangezet en vernieuwd. Die deeltjes van het Gif glyen, ik erken het, dikwils over de slymerige stof der ingewanden voort, zonder dezelve te prikkelen, maar is dit eene genoegzaame zekerheid, dat zy zig nooit vast zetten, en hunne werking oeffenen zullen, beantwoordt dit inzonderheid aan myne zwaarigheid, als dezelve in het bloed overgaan, en zal men met bedaarde en gezonde harsenen, besluiten kunnen, om dagelyks, buiten nood, eenige reizen, eene zekere *dosis* doodelyk vergif te gebruiken. Hoe gering inder-

derdaad die *dosis* wezen moge, het staat altoos te vreezen, dat dezelve vroeg of laat haare uitwerking voort zal brengen, zo dit gif de long, hoe weinig ook, prikkelt. het is altoos een wezenlyk nadeel; 't is ten minsten als een olie-vlek, welke zig op een kostelyk stuk laken verspreidt, en welke het zelve niet geheel bederft, maar zyne kleur althans verandert; het is een bytend beginzel, 't welk het een of ander vezeltje of blaasje benadeelt en scheurt, en zig een weg baant, om vervolgens dieper in te dringen. Het maakt eerst een hoest, die men als eene verkouwdheid beschouwt en behandelt; dezelve was ligt te helpen, zo men 'er de gepaste middelen toe bezigde, maar wie denkt op de regte oorzaak! wie beschouwt het geen binnen in onze longen omgaat! men volgt dan de waarschynlykste aanwyzing zonder, over zulk een beuzeling, een Geneesheer raad te pleegen; men hoest, en gevolgelyk men is verkouwd, en men gebruikt slikportjes; en, in dien tusschentyd, heeft het koperroest, het welk men voort gaat dagelyksch in zyn drank en spyzen, welke in koper vaatwerk bereid zyn, te gebruiken, al den noodigen tyd, om zyne werking te volvoeren, en het geen 'er telkens bykoomt, zyne byting dieper door te zetten, tot dat men, na verloop van tyd allengskens longzugtig, teeringagtig, en dikwils ongeneeslyk wordt. Ik heb het voorbeeld van de Long genoomen, ik zou die zelfde aanwyzingen uit de onderbuiks ingewanden, uit de harsenen, en uit alle andere deelen, even eens ontleenen en volgen kunnen; het is altoos waar, daar de bom valt, daar staat zy, daar het gif zig zet, daar brengt het doodelyke uitwerkzelen voort.

Ik weet wel, dat men zig bykans altoos min of meer aan het koperroest gewent; de kleine *doses*, die men 'er onophoudelyk van inneemt, maaken allengskens, om het eens zo uit te drukken, een zoort van vereelting in de maag en ingewanden; zy verharden zig, in zekeren zin, tegen die geduurige prikkelingen; de verscheidene vogten tegen de wanden of binnenste oppervlakte derzelver aanleggende, de slym, snotterigheid, lil, enz. wederstaan de puntjes van dit vergif, en zyn als een brug, daar zy uit den mond, tot de benedenste deelen overrollen, de gemeenste uitwerking derhalven, en welke men als een gunst der Natuur beschouwt, bestaat in de buikloopen, maar wat ysselyke wanorders zyn 'er dan niet te vreezen, als dit vergif valt in ingewanden, die wel gezuiverd zyn, en slegts weinig gedekt door die noodige slymerigheid! Dus loopt men, hoe beter men na deze ontlastingen vaart, zo veel grooter gevaaren van het koperroest; dat men onmiddelyk daar op in zyne gezuiverde ingewanden brengt, en 't welk, zo het 'er, te dezer tyd, in groo-

grooter *dosis*, dan naar gewoonte invalt, niet kan nalaaten nieuwe pynen en ongesteldheden, ja dikwils den dood te veroorzaaken. Dus gaat men ylings van de vreugde, die men van eene volmaakte gezondheid hadt, tot meerdere smarten en akeliger kwyning over.

Hoe redelyk, hoe verstandig, hoe wenschelyk ware het derhalven, na alle deze aanmerkingen, dat wy, die het gebruik van kopere fonteinen wysselyk verboden hebben ook, in dit stuk, de bepaalingen van de *Medische Faculteit* te *Parys*, wat zeg ik, van alle verstandige en kundige mannen, door geheel *Europa*, ja door de geheele wereld wilden volgen! en al het koperwerk voor de bereiding onzer spyzen of dranken, of voor die onzer geneesmiddelen, voor altoos weeren, om een gezonder, gemaklyker en beter soort van gereedschappen, daar voor in de plaats te neemen. Gun my de vryheid, Mylord, dat ik om dit zo wenschelyk einde, naar myne geringe vermogens te bevorderen, eenige der voornaamste voordeelen, welke de geslaage yzere en vertinde, boven de kopere keuken-gereedschappen hebben, nog eens kortelyk tegen den anderen stellen, en daar mede myn brief, die reeds niet, dan al te lang is, besluiten moge. Het zyn kleinigheden inderdaad, het zyn beuzelingen, zo gy wilt, die ik u verge na te gaan, maar het zyn ten minsten beuzelingen, daar onze gezondheid, daar ons leven, daar de welvaart des menschdoms van afhangt.

1. De kopere stoofpannen, schotels, ketels, enz. hebben een vreesselyk en doodelyk vergif in haare eige zelfstandigheid, daar integendeel die zelfde gereedschappen, van yzer gemaakt, heilzaam, en *medicinaal* in hun eigen aart zyn.

2. Het koper vaatwerk vergadert zyn vergiftig roest, als het slegts voor een vogtige avond of morgen lugt wordt bloot gesteld, tegen een vogtige muur wordt gehangen, of in een vogtige plaats bewaard, met een woord, als 't niet altoos volmaakt droog geweest is, daar geene moogelykheid is zorg voor te draagen, terwyl het yzer gereedschap, door die zelfde oorzaaken, wel mede roest opwerpt, maar minder dan het koper, en wel verre van doodelyk te zyn, van eene heilzaame natuur.

3. Het water, de olie, en andere vette stoffen werken alle op de kopere pannen en ketels, en neemen haar roest over, het welk zomtyds een kwaaden smaak, altoos een groot gevaar veroorzaakt, voornaamelyk, als men het 'er koud in laat worden, gelyk de zoldaaten in de legers hunne *Soupen* in zulke ketels, dikwils van den eenen, tot den anderen middag

laa-

laaten ſtaan. Het water daarentegen alleen is het, het welk roest in het yzer veroorzaakt, welk roest zomtyds de kleur, nooit den ſmaak verandert, en altoos heilzaam is voor 't menſchelyk lighaam.

4. Koper vaatwerk deelt, zelfs onder 't kooken, altoos min of meer van zyn vergif aan de ſpyzen mede, de Heer *Ami* heeft dit in zyn tweede *advies* over de kopere fonteinen, beweezen; al wat van 't yzer onder 't kooken afgaat, is voordeelig.

5. De kopere pannen nu en dan van 't vuur gezet, en de kook verliezende, worden inzonderheid doodelyk, de yzere dienſtig.

6. Het koper gereedſchap laat altoos eenig roest tusſchen 't vertinzel door, het welk, door haast of ſlofheid der keuken-bedienden, niet wel afgedroogd, verdervelyk is, terwyl het yzer roest onze geſtellen verſterkt.

7. Eene geduurige oplettenheid en voorzorg is 'er dan voor de eerſte, geene toezigt, ten opzigt der gezondheid, voor de andere noodig.

8. Op het koper vaatwerk wordt met een prop van hennip het vertinzel maar even overgeſtrooken, daar het yzer in het geſmolte tin wordt ondergedompeld, en dus veel meer daar van vat.

9. De kopere pannen zyn log en zwaar, de yzere ligt en gemaklyk.

10. De koperepannen moeten telkens, als menze vertint, worden afgeſchrapt, en worden dus altoos ligter en dunder, de yzere worden vertind zonder ſchrappen, en behouden haare dikte.

11. Het koper keuken-gereedſchap is veel duurder, dan het yzere.

12. Het koper gereedſchap vertoont zig fraei in een keuken, als het volmaakt ſchoon is, maar beſlaat terſtond, dat is te zeggen, roest; het yzer even eens geſchuurd, maakt geen minder vertooning, en behoudt zyn glans langer.

13. Het koper vaatwerk verſlint misſchien de helft meer vuur dan het yzer.....

Dog laat ik myne vergelyking ſtaaken; gy ziet, Mylord! uit alles, wat ik, tot hier toe bygebragt heb, klaar genoeg, dat 'er, voor de vierſchaar der rede, en naar uitwyzing van het gezond verſtand, geene vergelyking tusſchen het een en ander te maaken zy. Deze byzonderheid alleen behoorde alle vooroordeelen te overwinnen, alle beuzelagtige zwaarigheden uit den weg te ruimen, en redelyke meesters tot het

aangepreeze yzer keukengereedschap te bepaalen, om dat zy dus gerust slaapen kunnen, en van de onagtzaamheid hunner bedienden niets te vreezen hebben, waardoor wy ondertusschen te *Londen*, te *Parys* en in alle groote Steden, dikwils zulke ysselyke uitwerkzelen zien voortbrengen. Daar is, naar 't oordeel van elk bezadigd mensch, niets in evenwigt of vergelyking te brengen met de geduurige tegenwoordigheid van een doodelyk vergif, waar van de gemaklykheid, om zig met onze spyzen en dranken te vermengen, waarvan de noodzaakelykheid zelfs, om het onophoudelyk te moeten bezigen, de uitwerkingen tevens zo veel vreesselyker en zekerder maakt, zodra het zelve het dun bekleedzel, daar het als verborgen agter zit te loeren, hier of daar weet door te breeken, en, door het scheuren en verslyten van dat bekleedzel zelve, uit zyne schuilhoeken voor den dag te koomen.

Ik ben enz.

ZONDERLINGE BEKWAAMHEDEN EENER BLINDE JUFFROUW IN ZODANIGE ZAAKEN, DAAR HET GEZIGT VOLSTREKTELYK TOE SCHYNT VEREISCHT TE WORDEN.

getrokken uit een

Brief van den Heer DE LA SAUVAGERE, *Ridder van de Order van St. Louis, Ingenieur en Chef van het eiland Ré, Lid van de Academie der fraeye Letteren te Rochel.*

MEn behoort gewisselyk alles, wat ten troost der ongelukkigen kan strekken, gemeen te maaken, en gelyk een der grootste ongelukken in dit leven de blindheid is, zo hoopen wy, door ons verhaal, de zulken, die of reeds in dit zelfde ongelukkig geval zyn, of vreezen daar in te zullen vallen, eenigen moed te zullen inboezemen, door hen te vertoonen, hoe verre onze andere zintuigen het gebrek van dit vervullen kunnen. Het is het geval van *Mejuffrouw de Salignac*, eene Juffrouw van rang in de Provintie *Xaintonge*, wier vader, een man van verdiensten, zyn gewoon verblyf te *Marennes* heeft, het welk wy daar toe zeer geschikt oordeelen; behalven, dat het een zeer waardig onderwerp van aandagt en verwondering voor alle weetgierige Persoonen wezen moet.

Men hadt my reeds een naauwkeurig berigt gegeeven wegens

gens de zeldzaame bekwaamheden der gemelde Juffrouw, maar ik twyffelde aan zommige byzonderheden, of liever, ik hield ze voor onmoogelyk; alles ondertusschen, wat men my verteld hadt, heb ik voor myne oogen gezien, Mevrouw haar moeder heeft myne nieuwsgierigheid wel behulpzaam willen zyn, en de Juffrouw zelve, van haaren kant, heeft my met de grootste bereidwilligheid des werelds, de gunst gedaan, van my ooggetuige te maaken, van alles, wat zy konde doen.

Ik moet egter vooraf berigten, dat *Mejuffrouw de Salignac*, thans omtrent 18 jaaren oud, sedert haar twee jaaren, blind is geweest door een gevolg der kinderpokjes, men hadt Mevrouw haar moeder geraaden, om, ter bewaaring van het gezigt, duivenbloed op de oogen te leggen, en even dat zelfde middel hadt haar het gezigt benoomen. Maar de Natuur heeft haar dit ongelukkig toeval door haar bevallig voorkoomen, haare behendigheid, zagtaardigen inborst, levendigen geest, vaardig begrip, gelukkig geheugen, en verscheidene andere bekwaamheden gunstiglyk vergoed.

Zy speelt *Reversis* zonder eenige hulp van anderen, en dikwils vaardiger, als de geenen, daar zy mede speelt; zy maakt vooraf de beide boekjes kaarten, daar zy mede speelen zal, gereed, zy prikt dezelve op verscheide plaatsen, maar zo fyn en onmerkbaar, dat men het, met alle oplettenheid bekykende, naauwelyks kan vinden; in iedere partye verandert zy haare tekenen, welke haar alleen bekend zyn. Zy schikt alle de kleuren, de een na de andere, zonder ze met malkanderen te verwarren, en legt alle de kaarten naar rang van de hoogste tot de laagste, even goed, als of zy ze volmaaktelyk zag. De eenige oplettenheid, welke zy, die met haar speelen, moeten hebben, is dat zy ieder kaart, die valt, of die zy werpen, hard op moeten noemen, zy onthoudt het geheele spel en deszelfs beloop als dan zo wel, dat ik haar dikwils slagen in het *Reversis* heb zien doen, welke eene groote saamenkoppeling van denkbeelden, en een verbazend geheugen aantoonden.

Het is niet min verwonderlyk en even waaragtig, dat *Mejuffrouw de Salignac* kan leezen en schryven, in zo verre, dat zy briefwisseling onderhouden heeft, met haaren oudsten broeder, geduurende eene reize, die hy naar *Bourdeaux* gedaan heeft, geevende hem altoos een naauwkeurig verslag van alles, wat voor hem van belang was, zy heeft my de eer gedaan van my te schryven, zy heeft ook zelve myn antwoord geleezen. Men behoeft haare *methode* slegts te kennen,

nen, om de moogelykheid hiervan te begrypen. Maar men zal niet minder verwonderd zyn over die zeldzaame *methode* zelve. Men gebruikt geen inkt om haar te schryven, men krast, of prikt den omtrek der letters op een stuk papier, en zy heeft het gevoel fyn, en het geheugen sterk genoeg, om letter voor letter opneemende, den brief, als van de toppen haarer vingeren te leezen; ik heb zelfs gezien, dat iemand met de punt van een schaar op een kaarteblad, deze woorden met vry slegte letters kraste; *Juffrouw de Salignac is zeer beminnelyk*; en dat zy, zonder draalen, die woorden leezende, daar op ten antwoord gaf; *Gy zyt zeer verpligtende, Myn Heer*; Ik herhaal nogmaals, dat zy alles letterlyk opnam, schoon de letter klein, en het schrift tamelyk slegt was.

Zy zelve schryvende gebruikt een potloot, om dat zy niet weeten zoude, hoe lang haar pen inkt gaf; verder bedient zy zig van een klein smal lineaaltje, dat haar tevens den afstand die de lynen van malkanderen hebben moeten, aanwyst; geschreeven hebbende, gebruikt zy een zeker vogt, dat een geheim is, en dat zy over het papier strykt, waar door het potloot-schrift vast gemaakt, en het uityeegen voorkoomen wordt, haar schrift is zeer regt, de letters zeer wel gemaakt, en de spelling zeer naauwkeurig.

Om zo verre te koomen, wierdt 'er niet minder vereischt, dan *haare* oplettenheid en bekwaamheid, en de onvermoeide vlyt haarer tederhartige moeder, welke, door haar de gesneede letters op kaarten of ander styf papier te laaten voelen, de vingers van Mejuffrouw haar Dogter allengs gewend heeft, een' A van een B, en zo vervolgens alle de letters van 't Alphabeth te onderscheiden, toen woorden te spellen, daarop zelve letters op het papier te trekken, door het geheugen of de erinnering van derzelver figuur, welke zy door middel van het gevoel hadt leeren kennen en onthouden en eindelyk die letters tot lettergreepen en woorden samenvoegen, en 'er een geregelden zin van maaken.

Zy heeft byna van zelve zo veel op de viool leeren speelen, om haare makkertjes te laaten dansen, en zy heeft zelve eene wyze uitgevonden, om haare *airtjes* na haar denkbeeld op te tekenen, om de toonen, die zy vergeeten mogt, te kunnen wedervinden; zo verre was zy gekoomen in de Provintie, maar thans, nu zy te Parys is met haare ouders, hebben deze haar een muzykmeester gegeeven, welke haar de muzyk op de gewoone manier onderwyst, en tevens naar die *methode*, waarvan men zig bedient, om aan de Juf-

frouw

frouw te schryven, dat is te zeggen, door de nooten te prikken. Zy leert ook zingen, en ik heb haar met vermaak in party hooren zingen. Zy is zo naauwkeurig van begrip, dat zy een *air* hoorende zingen, het welk zy nog niet kent, in staat is, om de nooten te noemen, welke men zingt, om dezelve te doen opschryven.

Zy danst zeer wel, en ze werkt ongemeen netjes in de fraeije konstwerken haarer Sexe, als borduuren enz. Ik moet hier eene soort van onbescheidenheid begaan, om haare bekwaamheden te doen kennen en vertellen, dat zy my de gunst heeft beweezen van my een goudbeurs te naeijen, in zyde en zilver die ongemeen fraei is. Zy heeft 'er zelfs nu eene met vyf kleuren begonnen, waarvan reeds verscheide strooken af zyn. Zy naeit, zoomt, en doet alles met de naald uitsteekend wel, en naeit Marly zo fraei, als het met het best gezigt geschieden kan; en in al haar naaldewerk is zy het zelve, welke de naalden vaamt, hoe klein die wezen mogen.

Gy hebt zelve gelegenheid, myn Heer, om deze Juffrouw te zien. Gy zult haar vinden, met een orlogie op zyde, gy zult het misschien voor een *repetitie*-werk aanzien, maar zy heeft dit niet noodig, het is een enkel orlogie, daar zy de uuren en minuuten, door middel haarer vingeren al zo vaardig en naauwkeurig op onderscheidt, als wy met onze oogen. Ik heb de eer van te zyn

Myn Heer,

UE. Dw. Dienaar

* * *

OM INKT VAN LINNEN EN PAPIER WEG TE NEEMEN.

Overgenomen uit de

(*Nouv. Oec. & Lit. XXIX* 171.)

HEt gebeurt dikwils dat men Inkt aan zyn linnen krygt, die daar zeer leelyke, en zelfs schadelyke vlekken op maakt; zie hier een middel om dezelven weg te neemen.

Als het in den tyd is dat men het Sap van onrype druiven kan bekoomen, zo is 'er niets beter dan om 'er de vlekken aanstonds mede nat te maaken, eer dezelve intrekken of droogen,

gen, als wanneer men ze door dit middel zeer gemaklyk kan wegneemen. By gebrek van dit Sap kan men zig van zuuring bedienen, die egter zo goed niet is, of neem schoon water en vryf 'er de vlek mede; als dezelve droog is, en de zuure zouten, die wy zo aanstonds genoemd hebben, dezelve niet kunnen wegneemen, zo bedien u van sterk water, dat gy met gemeen water moet lengen, om uwe vingers niet te kwetzen, of het linnen te verbyten, en hier mede kan men het onfeilbaar weg krygen.

Allerleie soorten van Inkt kunnen door de genoemde middelen, zo wel uit linnen als van papier worden weggenoomen, uitgezonderd de opregte Chineesche Inkt, welke door geene middelen is uit te doen. Deze is hierom best om tot zulke stukken te gebruiken, waar in men eenig gevaar van vervalsching zoude mogen vreezen. Drukkers inkt wederstaat ook aan alle zuuren, maar zy kan niet tegen het zout, nog de pis van zommige dieren, by voorbeeld der katten. Het is meer dan eens gebeurd, dat een boek onleesbaar geworden, en de letters vernietigd zyn, omdat men 'er pekel opgestort, of dat 'er een kat op gepist hadt.

SABINUS EN OLINDA.
OF DE
STANDVASTIGE DEUGD BELOOND.

(The Bee, pag. 215—220)

IN zekere ryke en bloeyende Stad van Engeland, woonde voor eenige weinige jaaren, zekere *Sabinus*, een jongeling, wien de Natuur voordagtelyk scheen gemaakt te hebben, om de harten aller vrouwen te veroveren, die hem zagen en hoorden, dog welke zig door zyne natuurlyke standvastigheid, zo wel als door de uitmuntende verdiensten zyner Meesteres, enkelyk tot *Olinda* bepaalde, die de eerste indrukzelen op zyn hart gemaakt hadt. Hy overtrof haar inderdaad in fortuin, maar dat gebrek aan haare zyde, zo men het dien naam kan geeven, wierdt overvloedig opgewoogen door haare schoonheid, door haar geest en de gevoelens van haar hart; hy beminde haar vuurig, en wierdt met dezelfde tederheid van haar bemind, en eerlang besflooten zy, om door een wettig huwelyk hunne handen te verbinden, gelyk hunne harten volmaakt verbonden waren. Maar helaas! geen mensch

mensch, hoe deugdzaam, hoe onfchuldig, kan zig voor de fchigten der nyd beveiligen, nog in zekerheid ftellen voor de fchadelyke uitwerkzelen van toomelooze drift. Hoe rampzalig tevens en vervloekenswaardig zyn zy, welke geene andere dan deze Leidslieden erkennen! hoe verre worden zy door dezelve buiten de menfchelykheid niet zelden vervoerd en weggefleept tot dingen, daar zy in den beginne een wettig afgryzen van hadden.

Ariana een Juffrouw van veele beminnelyke hoedanigheden, naverwandfchapt met *Sabinus*, en by hem in zeer hooge agting, beelde zig ongelukkig in, door dit huwelyk beledigd, veragt, gehoond te zyn, en deze driften van wangunst en begeerte haar hart allengskens verder laatende inneemen en doorknaagen, gaf zy 'er zig eindelyk geheel aan over, en wierdt onvatbaar voor alle bedaarde overweegingen, welke dezelve zouden hebben kunnen ftuiten! zy vergat die edele grondregels, waarnaar zy haar gedrag tot hier toe hadt beftierd, zy verloor die veelvuldige deugden en loffelyke hoedanigheden, welke haar, tot dus verre, de algemeene verwondering van elk gemaakt hadden; redelooze agterdogt, ongegrond misnoegen, gevoeligheid over allerleie beuzelingen, maakten thans haar karakter uit, en vervoerden haar ligtelyk tot alle de hitte van twist en onverdiende befchuldigingen. Zy zugtte onophoudelyk, het geluk van anderen verwekte haar ondraagelyke pyn, zy vermaakte zig in leet, en dagt op niets dan wraak. Hoe veel veranderd van haar zelve! de vrolyke, de meewaarige, de zagtzinnige, de voorzigtige Ariana!

Zy was 'er onophoudelyk op uit, om eene Egtverbintenis te beroeren, welke met zo veele wederzydfche agting en tederheid was aangegaan, en zo veel geluk beloofde; en zy ontworp duizend plans, om haar woede te ftillen, en haar verderfelyk doelwit te befchieten.

De Fortuin fcheen haar ondeugend opzet te willen begunftigen. De omftandigheden van *Sabinus* waren lang verward geweest door een lastig *proces*, daar hy was ingewikkeld, en het welk nu ten voordeele zyner party wierdt uitgefprooken, waardoor hy van ryk, zo als hy geweest was, arm wierdt, en zyn vermogen viel byna tot den ftaat van behoeftigheid. Uit hoofde der gemelde bloedverwandfchap en agting verwagtte *Sabinus* van *Ariana* al den byftand, welken zyne tegenwoordige gefteldheid van zaaken vorderde, maar zy was ongevoelig voor zyne gebeden, en voor de billykheid zyner vertoogen, zo lang, zeide zy, als hy aan *Olinda* verbonden

was

was, wien zy met afgryzen beschouwde; belooyende hem daarentegen, dat, zo hy besluiten konde, om van haar te scheiden, hem niet alleen den begeerden bystand toe te brengen, maar zelfs haar fortuin, haar belang, en alles wat van haar af hing ter zyner beschikking te zullen stellen. *Sabinus* wierdt, op dit voorstel, met verontwaardiging vervuld; hy beminde zyne vrouw met onuitspreekelyke tederheid, en verwierp de aangeboode voordeelen, welke hy niet dan tot zulk een prys bekoomen konde zonder zig een oogenblik te beraaden. *Ariana* was woedend, dat zy haar zelve zo verre vrugtloos hadt bloot gegeeven, en haare aanbiedingen zag versmaaden, zy gaf nu alle de driften, welke zy tot nog toe meer of min hadt tragten te bedwingen, den vryen teugel geheel en al. Verwyt brengt doorgaans weder verwyt of beschuldiging hervoort, men verhittede zig tegen den ander, en de twist rees tot zulk eene hoogte, dat *Sabinus* wierdt gedoemd, om het slagtoffer van onverdienden haat en wraak te zyn. Den volgenden dag wierdt hy, uit hoofde van eene oude familie-schuld, na de gevangenis gezonden, met geene andere hoop of troost, dan zyne *Olinda*, wier gezelschap zyn leet in deze omstandigheden, in den beginne eer vermeerderde dan verzagtte; dog die egter nooit besluiten konde, om van hem te scheiden, of niet alles wat zy konde aan te wenden, om zyn smart door haar byzyn, een weinig te verligten. In dit akelig verblyf van jammer en elenden dan, leefden zy met gelatenheid, en zelfs allengs met eenigen troost en vergenoeging. *Olinda* verzorgde de sobere maaltyd, en *Sabinus* las voor haar, terwyl zy met de huisselyke zaaken beezig was. Hunne medegevangenen verwonderden zig over hunne gelykmoedigheid, en als zy met elkanderen eens zin hadden, om eenige kleine vreugd te raapen, en die gebrekkige uitspanningen te genieten, welke eene gevangenis kan verschaffen, zo was het altoos zeker, dat *Sabinus* en *Olinda*, genoodigd wierden, om van die partytjes mede te zyn. In plaats van elkanderen hunne wederzydsche elenden te verwyten, zo poogden zy die over en weder van elkanderens schouderen te neemen, en zig met zo veel grooter deel daar van te belasten. Als *Sabinus* de minste aandoening of verdriet uit hoofde zyner teergeliefde vrouw betoonde, zo bezwoor zy hem by de liefde, die hy haar toedroeg, by de tedere banden, waarmede zy saam verbonden waren, om zig haarer niet te ontrusten, nog zyn eigen leet te verzwaaren, door het haare te overpeinzen; zy betuigde hem niet ongelukkig te zyn, niet ongelukkig te kunnen zyn, zo lang hy haar beminde,

de, ja dat zy, met zyne liefde, alle leet, alle vyandschap, alle haat braveerde, en wel te vrede, gelyk zy was, hem derhalven geen kwelling of verdriet behoorde te veroorzaaken; dat 'er eene andere weg was, om haar geluk te bevorderen, zyn eige leet namelyk gelaaten te verduuren, en om 't haare niet te denken, want dat zy, in weerwil van haare gevangenis, gelukkig wierdt, zodra zy hem gelukkig zag, terwyl niets in de wereld haar zo veel smart veroorzaakte, als hem naargeestig en peinzend te beschouwen.

Hun aanhoudend verblyf in de gevangenis beroofde hen ras van het weinige dat zy gehad hadden, en de honger en 't gebrek begonden zig nu in alle derzelver ysselykheden te vertoonen; nooit egter vervielen deze edele zielen tot gemor, nog koesterden zelfs, wel verre van in klagten uit te vaaren, eenig het geringste beginzel van ongenoegen tegen malkander; zy keeken beide met vermaak, medelyden, droefheid, ik weet niet, wat naam ik aan hunne aandoeningen geeven moet? op hunnen lieven jongen, welke ongevoelig voor verdriet en onkundig van zynen toestand, vrolyk by hen speelde, en hen met zyne onschuldige grapjes vermaakte; dit was juist hunne verkwikking en uitspanning toen 'er iemand de kamer intrad, welke hen te kennen gaf, dat *Ariana* schielyk aan eene beroerte, door haare woedende driften moogelyk veroorzaakt, overleeden was, en al haar goed gemaakt hadt, aan een verren bloedverwant, die uitlandig was. Zy keeken elkander met de uiterste deernis aan, en betuigden beiden dit vonnis des doods, welken zy nu wegens gebrek en elenden niet ontgaan konden, met geene andere aandoening dan medelyden voor elkanderen aan te hooren, en zig voor het overige gelaaten aan 's hemels schikking te onderwerpen. „Neen vervolgde de man, die hen deze tyding „ hadt gebragt, daar is middel om u te redden, en men is „ daar volkoomen genegen toe. Wy hebben alles tot nog toe „ stil gehouden, wy kunnen het *Testament* zeer gemaklyk „ meester worden en verbranden, ik zal u aanstonds zeggen, „ op wat wyze! beloof my maar slegts eerst eene genoegzaa„ me belooning voor zulk een aanzienlyk fortuin, als waar„ in wy u op deze wyze plaatsen zullen."

Een voorstel van zulk een laagen aart vervulde ons ongelukkig paar met afgryzen; zy belastten den man het vertrek aanstonds te verlaaten, en vallende elkanderen om den hals, gaven zy hunne traanen en snikken den vryen loop; zy hadden hun pligt betragt, maar tevens alle hoop van uitkomst afgesneeden. Hoe weinig konden zy de gelukkige verandering

wel-

welke zo naby was, voorzien! Deeze uitgezondene, welke hen dit haatelyk voorſtel deedt, was niet anders dan een verſpieder, door *Ariana* gebezigd; om de gemoederen van dit deugdzaam paar te beproeven en te zien, of hunne deugd, inderdaad, zo groot, hun karakter zo edelmoedig was, als *Sabinus* in hun laatſte twist hadt betuigd. Deze *Dame* ſchoon thans door haatelyke driften verblind en verbysterd, was egter natuurlyk goedaardig, verſtandig, en menschlievend. Zo dra derhalven dit onſchuldig paar in de gevangenis was, zo dra zy elendig waren, en haare onverdiende wraak was voldaan, volgde 'er het berouw onmiddelyk op, en kwam haar natuurlyk karakter weder boven. Eene zwaarigheid bleef 'er alleenlyk over. Was het waare liefde tot *Olinda*, was het edelmoedigheid, deugd en pligt, welke *Sabinus* hadt bewoogen, haare voorſlagen van de hand te wyzen? Of hadt hy eenige byzondere veragting en afkeer voor haar, welke hy bewimpelde? Dit wierdt op deze wyze volkoomen opgeklaard; nu ſchitterde de eerlykheid, opregtheid, en deugd van *Sabinus* in den grootſten luister, nu bleek het, dat hy voor geene veinzery, bewimpelingen, of laage konſtenaryen vatbaar was, nu mogt zy vryelyk geloof ſlaan aan alles, wat hy haar gezegd hadt, en nu haastte zy zig om haare onverdiende ſtraf door dubbele zegeningen te vergoeden.

Zy hadt in het naaste vertrek zelve aangehoord, hoe *Sabinus* en *Olinda* haaren uitgezondenen ontvangen, en wat antwoord aan denzelven gegeeven hadden, en was met de hoogſte verwondering vervuld, welke eene zo verheeve deugd, in welgeboore zielen, natuurlyker wyze moet verwekken. Zy vloog ter kamer in met traanen op de wangen, en vattende het ſchreiend paar gelykelyk om den hals, mengden zy alle drie haare ſnikken en traanen onder een; zy erkende de geſtrengheid van haar vorig gedrag, zy beloofde vergoeding, en kwam haare belofte uitſteekend na. Zy verzorgde haar terſtond van al het noodige, en verklaarde geene waardiger opvolgers in haar fortuin te kennen. Zy ſtelde hen vervolgens in ſtaat, om onbekrompen te leeven, en van dit oogenblik af begonden *Sabinus* en *Olinda* zo veel genoegen in elkanderens bezit te ſmaaken, als de menſchelyke Natuur in ſtaat is te genieten. Beiden verheugden zy zig eenigen tyd in de aanhoudende edelmoedigheid en gunst van *Ariana*; welke niet lang daar na ſtervende hen in het bezit ſtelde van een fortuin, dat hunne verwagting zeer verre overtrof. Dus bleek derhalven, dat de Deugd niet ſlegts het regte pad tot roem, maar ook de veiligſte weg tot waar geluk en grootheid is, en dat de onnozelheid, ſchoon voor een tyd verdrukt, gehaat, vervolgd, in 't eind egter zegepraalt. Gewisſelyk zelden is 'er eene boosaartigheid zo groot, een rampſpoed zo hardnekkig in de wereld, welke tegen eene ſtandvastige deugd beſtaanbaar is.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

PROEVE OVER DE LIEFDE TOT DE WERELD, EN HET VOLDOEN ONZER WERELDSCHE BEGEERTENS EN LUSTEN.

DE tweede zwaarigheid, welke wy in ons voorig Stukje aanmerkten, dat tegen een vrolyk en vermaakelyk leeven der egte Christenen wordt ingebragt, steunt op dezen grond, omdat ons in het N. T. belast wordt (*), *de wereld niet lief te hebben, nog het geen in de wereld is*, omdat *zo iemand de wereld lief heeft, de liefde des Vaders niet in hem blyft.* Ja om de *wereld en wereldsche begeerlykheden vaarwel te zeggen, onze lusten te dooden, ons vleesch te kruicigen met deszelfs beweegingen en begeerlykheden.* Deze en dergelyke uitdrukkingen der H. S. des N. V. brengt men, zeg ik, in, als of daar mede te kennen wierdt gegeeven, dat waare Christenen niet vrolyk, in deze wereld, zouden kunnen leeven, en deze zwaarigheid is het, die ik beloofde, uit den weg te zullen ruimen.

Toen Christus zyne prediking op aarde aanvaarde, *lag de wereld* geheel *in 't booze*, en was tot eene ysselyke hoogte van bederf en verbastering gesteegen. Jooden zo wel als Heidenen waren *verduisterd in het verstand, vervreemd van het leven Gods door de onweetenheid die in hen was, door de verleiding hunner harten; ongevoelig geworden zynde, gaven zy zig zelven over aan allerleie ontugtigheid, om alle onreinigheid gieriglyk te bedryven* (†). Gelyk de Zaligmaaker en de Apostelen nu bekeering en afstand van alle ongeregtigheid predikten, zo was hier mede onverbreekelyk verknogt dat zy den geloovigen de *verzaaking der wereld en wereldsche begeerlykheden* moesten aanpryzen, dat is te zeggen hen vermaanen, om zig, door eene byzondere heiligheid des levens, van de gewoone godloosheid af te zonderen. En deze uitdrukkingen waren des te natuurlyker, omdat de Christenen zig inderdaad van het gros hunner bedorve medemenschen afscheidden en eene afzonderlyke maatschappy opregtten, waarin zy de

(*) 1 Joann. II. 15, 16. (†) Ephes. IV. 18, 19.

de allerbevigste verzoekingen onophoudelyk moesten tegenstaan, worstelende van binnen met de verouderde heblykheden, die zy nog van hunne vorige levenswyze hadden, en van buiten, door hoop en vrees op allerhande wyzen aangelokt, om uit hunne tegenwoordige elenden, tot hunne vorige geneugtens, uit hunne diepe veragting, tot grooter aanzien, en uit hunne knellende armoede, tot ruimer bezittingen weêr te keeren, terwyl het belang van hunnen Godsdienst zo wel als van hunne duergekogte zielen volstrektelyk vereischt, dat zy zig, door eene onbezweeke standvastigheid en voorbeeldelyke Godsvrugt onderscheidden. Hiervan dan die byzondere waarschouwingen tegen *de wereld en wereldsche begeerlykheden*, die menigvuldige geboden van *zelfsverloogening*, van het *kruicigen en dooden zyner lusten*, en wat des meer is —— (*). *Wordt dezer wereld niet gelykvormig, maar wordt veranderd naar de vernieuwing van u gemoed; opdat gy moogt beproeven, welke de goede welbehaagende en volmaakte wil van God zy.* (†) *Die in den vleesche zyn, kunnen Gode niet behaagen.* (‡) *Zo wie een vriend der wereld wil zyn, die wordt een vyand Gods gesteld.* (§) *Die aan Christus toebehooren hebben het vleesch gekruist met de beweegingen en begeerlykheden*, en welke plaatsen meer van dien aart zyn, schoon 'er voor ons nog heilzaame zedelesfen in leggen opgeslooten, zy worden egter verkeerdelyk, met gelyke kragt, als eertyds aangedrongen of gebezigd, om het naar en verdrietig, het afgezonderd leven der Christenen te bewyzen. Vermits dezelve tot den bedorven staat der wereld, ten tyde van den Zaligmaker en de Apostelen, byzonderlyk behooren, en door middel der bygebragte aanmerking moeten opgehelderd worden. —— Gelyk dan de wereld, te dier tyd, *in het booze lag*, en de Christenen alom veragt, gehaat, vervolgd wierden, zo was dan ook de *liefde* en genieting *der wereld*, dat is te zeggen, zinnelyke vermaaken, rykdommen en voordeelen, eer en aanzien, onbestaanbaar met de *liefde Gods*. Men konde toen onmoogelyk een Christen zyn, en tevens deze dingen genieten; men kon geen *twee strydige Heeren*, niet *God* tevens *en den Mammon dienen*.

„ Thans zyn de omstandigheden ten dezen opzigte merkelyk veranderd; thans kunnen wy met geene rede onderstellen, dat God ons alle liefde der wereld in het algemeen, dat is te zeggen, alle lust tot vermaak en zinne- „ ly-

(*) Rom. XII. 2. (†) Cap. VIII. 8.
(‡) Jac. IV. 4. (§) Gal. V. 24.

„ lyke geneugtens, alle begeerte tot rykdommen en grootheid, alle eerzugt in zyn woord kan verboden hebben". De volgende redenen zullen 'er ons nader van overtuigen.

Voor eerst zal men met my erkennen, dat de Alwyze Schepper ons alle onze driften en hartstogten heeft ingeschaapen, met oogmerk om ze tot zekere heilzaame eindens te bestuuren, niet omze geheellyk uit te roeijen; want, behalven dat dit eene strydigheid in Gods handelingen onderstellen, en zyne eige oogmerken ten eenemaal verydelen zoude, zo is de zaak ook in haar zelve volstrekt onmoogelyk. Maar is het hiermede inderdaad zo gelegen, dat wy onze hartstogten bestueren, niet uitroeijen moeten, dan is het ook ongerymd te denken, dat onze wyze en goede Maaker ons alle zinnelyk vermaak en geneugtens, alle *begeerlykheid des vleesch, alle begeerlykheid der oogen en grootsheid des levens* zoude verboden hebben; deze hartstogten en neigingen immers zyn aller menschen natuuren ingeplant, en even onverbreekelyk daarmede verbonden, als hunne menschenliefde en medelyden. En zo weinig men kan onderstellen, dat de Alwyze God zyne eige voorneemens dwarsboomen, en ons tot het onmoogelyke verpligten zoude, zo weinig men kan onderstellen, dat hy ons kan of wil belasten, om onze menschenliefde afteleggen, ons mededoogen uit te roeijen, of andere gezellige hartstogten te vernietigen, zo weinig gronds heeft ook de gedagten, dat hy ons vergen zoude, om die hartstogten, welke tot onze eige belangens betrekking hebben, te dooden, of dat hy ons de liefde en genieting der wereld, of met andere woorden, vermaak en zinnelyke geneugtens, zonder eenige uitzondering, zou verboden hebben.

Ten anderen moeten wy weder aanmerken, dat de deugd van dien aart is, dat dezelve haare betragters, doorgaans uitwendig vermaak, tydelyken voorspoed en geluk, eer en aanzien in deze wereld aanbrengt. *Haare koophandel is beter dan de koophandel van zilver, en haare inkomsten dan het uitgegraave goud, zy is kostelyker dan robynen, en al wat u lusten mag is met haar niet te gelyken; Langheid van dagen is in haare regterhand, in haare slinkerhand rykdom en eere, haare wegen zyn wegen der liefelykheid, en alle haare paden vrede; zy is een boom des levens, den geenen die ze aangrypen, en elk een die ze vastboudt, wordt welgelukzalig* (*). In wat beroep we ons zelven

(*) Spreuk. III. 14—18.

ven stellen; zo wy het zelve naarstig waarneemen, zo wy eerlyk en trouw handelen, zo wy opregt, yverig, en voorzigtig zyn, en met één woord, alle onze vermogens tot die eindens gebruiken, daar de goede Schepper ons dezelve toe geschonken heeft, zo mogen wy gerust verwagten dat vermaak en genoegen, dat tydelyke voorspoed en geluk, dat eer en aanzien, in vreedzaame en rustige tyden, doorgaans ons lot boven ongodvrugtigen, boven luiaarts en bedriegers, boven veinzaarts en trouwloozen, boven trotsen en wraakzugtigen wezen zullen. Indien dit nu de eigenaartige gevolgen der deugd en godvrugt zyn, en indien God wil, dat wy dezelve met allen yver zullen betragten, dan moet hy ons ongetwyfeld een gemaatigd gebruik van de goederen dezer wereld, eene eerlyke winst en voordeel, en de voldoening eener redelyke eerzugt toestaan, welke de drie voorwerpen zyn, waar van het misbruik door de *begeerlykheden des vleesch*, *de begeerlykheden der oogen*, en *grootsheid des levens* wordt aangeduid.

Eindelyk, *God verleent ons alle dingen rykelyk om te genieten*, (*) en hierom moeten de *Ryken*, volgens des Apostels bevel, (niet hunne schatten weg werpen, maar zig alleenlyk wagten, dat zy) *niet hoogmoedig zyn*, *nog hunne hoop stellen op de ongestadigheid des rykdoms*, *maar op den levendigen God*; en in 't algemeen, moeten wy de *wereld*, volgens 't bevel van denzelfden Boetgezant (†) (niet verlaaten, maar) *gebruiken als niet misbruikende*; schoon *Joannes de Dooper* tot de Jooden *kwam nog eetende*, *nog drinkende*, zo *kwam de Zoon des menschen*, egter, *eetende en drinkende* (§), zo schroomde deze niet met welmeenende Tollenaaren aan te zitten, schroomde niet een zeer vrolyke bruiloft by te woonen, en, schoon men daar reeds een goeden voorraad wyn moet gedronken hebben gehad, den gasten egter, tot meerdere verheuging een wonderdaadigen wyn te bezorgen. —— De liefde tot, en het genot van de wereld in het algemeen, en zonder opzigt op bedorve tyden en byzondere omstandigheden, is dan geenzints verboden, 't koomt 'er alleenlyk op aan, om *ons zelven onbesmet te bewaaren van de wereld*, of met andere woorden, om de wereld op geene *onmaatige* of *zondige wyze* lief te hebben.

Maar wat rigtsnoer, mag men billyk vraagen, staat ons in de-

(*) 1 Tim VI. 17. (†) 1 Cor. VII. 31.
(§) Matth. XI. 18, 19.

dezen dan te volgen, op hoedanigen wyze mag men dan *de wereld, en het geen in de wereld is, beminnen.*

Byzondere regels ten dezen aanzien voor te schryven, laat de kortheid van ons bestek niet toe. Wy moeten de verandering van stoffen, boven al, in ons werkje betragten; ook is dit rigtsnoer zo zeer het doelwit niet, dat wy op 't oog hadden, als tragtende voornaamelyk, de zwaarigheid, welke men uit de bygebragte Schriftuurtexten maakt, uit den weg te ruimen; tot meerdere opheldering egter van ons onderwerp, en ter bestiering van min geoeffende Christenen, zal het zyne nuttigheid hebben, dat wy hier nog een woord van melden.

De heilzaame maatigheid moet hier vooral behartigd worden. Men kan niet wel bepaalen, hoe veele vermaaken, uitspanningen, zinnelyke geneugtens yder mensch overeenkomstig Gods oogmerken en zynen pligt mag neemen, hoe veel zorg wy voor [illegible]delyke belangens draagen, of in hoe verre onze eer[illegible]volgen kunnen. De volgende regels egter, zullen, [illegible]iet eene nette bepaaling maaken, ten minsten eenige handleiding geeven, om zyn oordeel naar te bestieren.

Voor eerst dan moeten wy met alle moogelyke vlyt zorg draagen, dat de gemelde hartstogten, die begeertens tot vermaak, tydelyke bezittingen en eer het spoor der rede en deugd niet te buiten hollende, in eene onmaatige of verboode wellust, in eene vrekke gierigheid of ongeregelde staatzugt ontaarden. Dit is het eigenlyk, gelyk wy reeds in het voorbygaan aanmerkten, waarvoor ons de H. Schryveren waarschouwen, en het geen onder de begeerlykheden des vleesch, de begeerlykheden der oogen, en grootsheid des levens, bedoeld wordt.

Vervolgens moet men zig niet te verre aan zyne, schoon niet ongeregelde, zinnelyke begeertens overgeeven, nog onze hartstogten over de edele vermogens onzer ziele laaten heerschen. Menige Christenen vindt men, namelyk, die schoon geenzints van Godsvrugt en deugd ontaard, ja schoon zelfs genegen, om Gods wetten getrouwelyk na te koomen, zig zo geheellyk egter aan hunnen koophandel en eerlyke winsten verslaaven, of zig zo vast aan hunne, anders geoorloofde, vermaaken en uitspanningen hegten, dat hunne gedagten onophoudelyk hier mede bezig, en van den vroegen morgen, tot den laaten avond, werkzaam zyn, hoe deze driften te voldoen. Zodra zy ontwaaken is hunne eerste zorg, hoe die party met genoegzaame voordeelen af

te zetten, hoe den dag genoeglyk te slyten, wat plaisierpartyen te verkiezen, of op wat wyze hun fortuin en aanzien te *pousséren*. Wy zyn eigentlyk geschaapen, om ons voor de eeuwigheid bekwaam te maaken, al het ander, schoon noodig, is aan dit einde onderschikt, de bevordering van Gods eer, onze eige volmaaktheid, en eeuwig heil moeten dus steeds de uiterste eindens van alle onze poogingen wezen, en schoon de gemelde driften van 't gros der Christenen derhalve geene verbode voorwerpen bedoelen, kan men egter niet ontkennen, dat zy onmaatig zyn, en te verre loopen; en gevolgelyk moet men, om aan de voorschriften van het Euangelie te voldoen, zorg draagen, dat men niet slegts door geene verboode, maar zelfs door geene al te groote zugt tot zinnelyk vermaak, rykdommen of eer, gedreeven wordt, en zig, ten dien einde, geduurig de oogmerken erinneren; waartoe de wyze Maaker deze hartstogten onzer natuur heeft ingeplant, opdat wy na[illegible] dezelve, als redelyke wezens leiden en bestueren, [illegible] slaaven daar aan gehoorzaamen zouden.

Wyders, om de wereld of het geen in de wereld is, niet op eene onmaatige of zondige wyze lief te hebben, behoort men zig, in het voldoen van zyne geoorloofde begeertens, altoos heilzaame en godvrugtige eindens voor te stellen, en *het zy dat wy eeten, het zy dat wy drinken, het zy dat wy iets anders doen, het alles te doen ter eere van God.* Wil men deze of geene *divertissementen* neemen, men kan het als *divertissementen* beschouwen, en 'er by bedenken, dat het eigentlyk niet de hoofdzaak is, waar toe wy op deze wereld zyn gesteld, wy kunnen ze dus gebruiken, om ons lighaam en geest te verfrisschen, en tot hunne verordeningen bekwaamer te maaken. Op dezelfde wyze kunnen wy schatten vergaderen, maar met een loffelyk inzigt, om *weldaadig te zyn, ryk te worden in goede werken, gaarne mededeelende, en gemeenzaam.* En allen eindelyk onze gemaatigde eerzugt poogen te voldoen, en ons zelven tot aanzien in de wereld te verheffen, om hier door onze medemenschen van des te grooter dienst te wezen, en door eene algemeene goedgunstigheid *volmaakt te worden, gelyk God*, in zyne Goedheid, boven al, *volmaakt is.*

Ten laatsten moeten wy, in alle gevallen, waarin wy twyffelen, of de voldoening onzer wereldsche begeertens geoorlofd, of ongeoorlofd zy, de veiligste party omhelzen, en hen die voldoening weigeren; van tyd tot tyd zelfs behooren wy wettige en geoorlofde geneugtens eens van de hand

te wyzen, en onze driften en lusten, schoon anders nog wettig en gemaatigd, hunne voldoening eens te weigeren, om dezelve des te beter onder bedwang te krygen. Indien men 't altoos op het uiterste waagt, stapt men veelligt wel eens over die scheidspaalen heen, vervalt men, eer men 't weet, tot buitenspoorigheden, of baant men zig den weg tot slaverny.

Met deze bepaalingen nu kunnen en mogen wy *de waereld lief hebben, en het geen in de waereld is*, op deze wyze kunnen en mogen wy, een geregelden trek tot zinnelyke geneugtens, eene gemaatigde begeerte tot rykdommen, en een loffelyke eerzugt involgen; den menschen dit te verbieden, ware hen tot het onmoogelyke verpligten, Gods oogmerken dwarsboomen, en de H. Schrift van alle zyne kenmerken van Godlykheid berooven; dewyl de onderstelling zelve, dat ons daar in pligten worden afgevergd, welke met den Natuurlyken Godsdienst, en den aart der samenleeving stryden, eene allerwettigste bewysrede verschaffen zoude, tegen eene openbaaring, welke niet van denzelfden God hervoort zou kunnen koomen, die eene tegenstrydige wet in onze harten hadt geschreeven.

EENIGE BYZONDERHEDEN BETREFFENDE ZWEEDEN, EN DESZELFS BEROEMDEN VORST CAREL DEN XII DEN.

(*Zie* the Bee *pag.* 42—49.)

MYN HEER!

IK kan uw verzoek niet weigeren, schoon ik misschien aan uwe nieuwsgierigheid niet zal kunnen voldoen. De beschaafde Lieden schynen in alle Landen maar eenerlei karakter te hebben. Een Zweedsch Edelman verschilt, buiten eenige kleinigheden, maar weinig van dien, in alle andere landen. Het is onder het gemeen, dat wy die onderscheidende kenmerken, welke een volk *karakteriseeren*, zoeken moeten, en naar deze *originaalen* is het, dat ik myn *portrait* van de *Zweeden* zal opmaaken.

Schoon de Zweeden in het algemeen voormaals kwynden onder verdrukking en eene byna willekeurige regeering, waar door andere volkeren doorgaans laag, en dus ondeugend, en veragtelyk worden, zo heeft dit egter dezelfde uitwerking nooit op hen gehad; zy waren altoos, en zyn nog, eerlyk, opregt, bescheiden, en onbekwaam voor ouvelden.

den. Zoudt gy gelooven, Myn Heer, dat struikroveryen byna onbekend zyn in Zweeden, en dat men die zelfs daar niet hoort noemen; ik betuige u, op het platte land, nergens galg of rad gezien te hebben. Zy bewyzen oneindig veel eerbied aan hunne Geestelyken, die zy schynen te onderstellen de geheime Raaden der Voorzienigheid te zyn; en welke van hunnen kant dit gunstig vooroordeel zeer wel weeten te gebruiken, en hunne Leeken te leiden, daar 't hen behaagt. In 't algemeen egter moet men hen tot lof nageeven, dat zy hun gezag en invloed zelden misbruiken. Als Godspraaken aangehoord, als uitdeelers van de eeuwige belooningen en straffen beschouwd, spooren zy hunne toehoorders aan, tot regtvaardigheid en deugd, en doen hen de zedekunde betragten, zonder hen aan de moeite te onderwerpen, om die breedvoerig te onderzoeken.

Wat het uiterlyk voorkoomen der Zweeden aanbelangt, zy zyn zeer wel gemaakt, en de mannen in 't byzonder hebben eene zeer inneemende houding. Het grootst gedeelte der jongens, welke ik op het platte land gezien heb, hadt zeer wit haair. Zy waren zo fraei als Cupido's, en daar was iets openhartigs, iets rustigs, en gelukkigs op hunne gezonde dikke troniën te leezen. De meisjes daarentegen hebben nog zulke fraeije, nog zelfs zulke rustige gestellen, en haare trekken zyn veel minder teder, 't welk eene omstandigheid is zeer verschillende van die der meeste andere landen. Behalven dit, merkt men aan, dat de vrouwen in het algemeen door de schurft worden aangetast, waarin *Scandinavie* zig nog wel byzonder onderscheidt. Ik heb hier een voorbeeld van gezien in een van de herbergen op weg. De Hospita was eene der schoonste vrouwen, die ik ooit gezien heb, zy hadt zulk een fyn gestel, dat ik my niet kon weerhouden, van haar met verwondering te beschouwen. Maar hoe groot was myne verbaasdheid en spyt, toen zy haar boezem openende, om haar kind de borst te geeven, my dien zetel van vermaak en wellust vertoonde geheel bedekt met dit walgelyk ongemak. De weinige voorzorg, die zy gebruikte, om dit niet te vertoonen, overtuigde my genoegzaam, dat dit hier eene zeer gemeene ziekte zyn moet, en een zaak, daar men niet in 't hoofd krygt, van zig over te schaamen, nog die zelfs te verbergen. Zie daar, Myn Heer, eenige aanmerkingen, welke ik op myn reis naar *Stokholm* gemaakt heb, welke gy, vreeze ik, beuzelagtig genoeg zult agten, dog die ik u gegeeven heb, zo als ze in my zyn opgekoomen; geen grooter lof of dank daar voor begeerende, dan ik verdiene.

We-

Wegens *Stokholm* zal ik in geene byzonderheden treeden. Het is eene groote, fraeije, en zelfs volkryke ftad. Het *Arsenal* of wapenhuis, koomt my eene der grootfte byzonderheden voor; het is een tamelyk groot gebouw, maar flegt voorzien van oorlogs-toerustingen. Om dit gebrek te vergoeden, hebben zy het allerwegen met zegetekenen en andere kenmerken van hunnen vorigen krygsroem opgevuld. Ik zag daar verfcheide kamers vol met Deenfche, Saxifche, Poolfche, en Rusfifche ftandaarden; daar waren 'er misfchien genoeg, om een half dozyn legers mede te voorzien; maar men kan gemaklyker ftandaarden ophangen, als legers te velde brengen; ik zag 'er daarenboven eenige zeer kostbaare meubilen, en eenige juweelen van de kroon; van groote waarde; maar het geen myn aandagt byzonderlyk trok, en my met eene voorbygaande droefgeestigheid vervulde, waren de bloedige, maar dierbaare overblyfzels van de twee grootfte Helden, welke het Noorden ooit heeft voortgebragt. Ik meen de klederen, waar in de groote *Gustavus Adolphus*, en de onvertzaagde *Carel* de XIIde ftierven door een noodlot, niet zeer gemeen voor Koningen. Het eerfte kleed, zo veel ik my erinner, was een foort van ledere hembdrok, naar de oude wyze gemaakt, zeer effen, en zonder de minfte vercierfelen. Het ander, dat even opmerkelyk was, beftondt alleenlyk in een grof blaauw lakens kleed, een grooten hoed van nog minder waarde, een hembd van grof linnen, groote ftevels, en ledere handfchoenen, gemaakt om een gedeelte van den arm te bedekken. Zyn zadel, pistool, en zwaard hebben niets opmerkelyks; de geringfte zoldaat was in dit opzigt niet beneden zynen Vorst.

Ik zal deze gelegenheid waarneemen, om u eenige byzonderheden te geeven van een man, welke reeds zo wel bekend is, maar welke byzonderheden my ter hand zyn gekomen van menfchen, die hem, als een kind gekend hebben; en die nu, volgens een lot, niet ongewoon aan Hovelingen, in armoede en afzondering hun kwynend leven rekken, maar altoos met dezelfde vervoeringen van verwondering en eerbied, de bedryven van hunnen ouden overwinnenden Koning, Generaal, en metgezel verhaalen.*

Moed en onbuigzaame ftandvastigheid maakten den grond van 's Vorften karakter uit. Reeds in zyne vroege jeugd gaf hy doorflaande blyken van het eene en andere. Naauwelyks zeven jaaren oud zynde, en by de koningin aan tafel zittende, gebeurde het, dat zyn groote hond, daar hy zeer

 veel

veel werk van maakte, hy hem staande, om een stuk te krygen, het zelve met zulk een greetigheid uit zyne hand vattede, dat hy hem op eene vreesselyke wyze beet, en een groote wonde toebragt. De wond bloedde sterk, maar onze jonge held, zonder den minsten schyn van ontsteltenis te maaken, veel min te schreeuwen, was alleenlyk bedagt, om alles voor zyne moeder te verbergen, en sloeg ras zyn servet om de hand, op dat niets ontdekt, en zyn lieve hond, die geen kwaad bedoeld hadt, tog niet gestraft mogt worden. De koningin ziende, dat hy niet at, vroeg 'er hem de rede van; hy vergenoegde zig met te antwoorden, dat hy haar bedankte voor meer eeten, dewyl hy geen honger hadt, zy begon hier uit te vermoeden, dat hy ongesteld mogt wezen, en herhaalde dus haar verzoek en aandrang, om 'er de oorzaak van te weeten; dog alles was vergeefsch, schoon het arme kind van oogenblik tot oogenblik bleeker wierd door het verlies van bloed. Een Officier, die by de tafel opwagtte, bemerkte het eindelyk, en openbaarde het, dewyl Carel eer gestorven zoude hebben, eer hy zyn hond beklapt hadt, welke geen oogmerk hadt gehad, om hem leet toe te brengen.

Op een anderen tyd, als hy in de kinderpokjes lag, en zyn toestand zig zeer gevaarlyk voordeedt, was hy, te eenigen dage, zeer woelig en ongemaklyk in 't bed. Een Edelman, die hem oppastte, wilde hem toedekken, dog kreeg een steevigen oorvyg van den jongen *Patiënt*. Eenige uuren daar na, toen hy den Prins wat bedaarder zag, badt hy hem te mogen weeten, waar mede hy zig zyn ongenoegen hadt op den hals gehaald, of wat hy misdaan mogt hebben, om een slag te verdienen. „ Een slag aan u! hervattede Carel, daar „ kan ik my niets van erinneren. Ik errinner my alleenlyk, „ dat ik my in den stryd van Arbela meende te bevinden, „ en voor Darius vegtende, een slag aan Alexander toe„ bragt, die hem ter aarde wierp.

Welke groote uitwerkingen zouden deze twee voortreffelyke hoedanigheden van moed en standvastigheid niet hebben kunnen voortbrengen, zo zy wel geleid en bestierd waren geweest. Carel, dus van de Natuur gemaakt, zoude, door middel van bekwaam onderwys en leiding, het vermaak en de roem van zyne eeuw hebben kunnen worden. Gelukkig die Princen, welke opgevoed worden door mannen, die niet alleen tevens verstandig en deugdzaam zyn, maar ook eenigen tyd geoeffend zyn geweest in de schoole der verdrukking! welke het waar geluk tegen de roem in de

weeg-

weegschaal leggen, en hunne voedsterlingen de regte waarde der ingebeelde glory leeren kennen; welke hen onderregten wegens de grootere waardigheid van een braaf mensch boven die van Koning te zyn, en voorhouden, dat een Boer, die zyn pligt, op eene loffelyke wyze, betragt, grooter agtingwaardig is, dan een Vorst van maar middelmaatige verdiensten. Gelukkige Prinçen, zeg ik, als zy zulke edelmoedige zielen aantreffen, welke hen deze noodige waarheden steeds voor oogen houden; maar helaas! zo men al lieden kan opspooren, die eerlyk genoeg zyn, om dit gewigtig onderwys der jonge Vorsten aan hen op te draagen, dan nog zyn het doorgaans menschen, die zelve in te hoogen kring zyn opgetoogen; menschen die altoos zo verre boven anderen zyn geweest, dat men naauwelyks kan verwagten, dat zy het menschdom kennen zullen. Zelve opgeblaazen met verwarde denkbeelden van valsche grootsheid, en gewoon hunne waardy en verdiensten naar toevallige omstandigheden, naar rang en tytels af te meeten, deelen zy die noodlottige vooroordeelen, die verderfelyke dwaalingen gemeenlyk aan hunne voedsterlingen mede, bevestigen hunnen hoogmoed door vleiery, of vermeerderen hunne onkunde, door hen te leeren, om die wysheid te veragten, die men onder gemeener lieden vindt, en hen in te boezemen, dat zy boven dezelve, als 't ware, verheeven zyn.

Dog ik moet in geene zedekundige bedenkingen uitweiden, terwyl myn doelwit alleenlyk is, eenige byzonderheden te vertellen; Ik stap derhalven van myne aanmerkingen af, en vat den draad van myn verhaal weder op. —— Het geen men wegens de reizen van den Zweedschen Vorst verhaalt, is niet min opmerkelyk, dan het geen ik reeds van hem heb aangehaald. Hy was somtyds vier-en-twintig uuren agter malkanderen te paard, en trok, op deze wyze, het grootste gedeelte van zyn koningryk door. Ten laatsten was 'er niemand onder zyne officiers langer in staat, om hem te volgen; maar hy, zonder zig deswegen te bekreunen, of te veranderen, vervolgde zyn reis, en reedt het meest van den dag alleen, zonder een oogenblik rust te neemen, en zonder eenig ander voedzel, dan een beete broods, te gebruiken. In een dezer ruk-reizen, hadt hy een voorval, dat byzonder genoeg was, om gedagt te worden. Rydende dus op zekeren dag, te post, geheel alleen, hadt hy het ongeluk, dat zyn paard dood onder hem neder viel. Dit mogt een gemeen mensch in verlegenheid brengen,

maar

maar het veroorzaakte geenerleie soort van ongenoegen of kwelling aan Carel. Gerust, dat hy wel weder een paard zou vinden, maar niet even zeker van een goed zadel en pistoolen te zullen aantreffen, ontgordelt hy zyn paard, laadt de geheele toerusting op zyn eigen rug, en dus beladen gaat hy na de naastbygelege herberg, welke gelukkig niet ver van deze plaats af was. De stal inkoomende, zag hy voorts een paard, dat zeer wel naar zyn zin was, en waar op hy derhalven, zonder verdere *ceremonies*, aanstonds, met groote bedaardheid, zyn zadel en verdere toerusting lag; en reeds beweeging maakte, om 'er op te klimmen, toen de Edelman, wien het toebehoorde, gewaarschouwd, dat een onbekende vreemdeling zig van zyn paard zogt meester te maaken, toekwam, om dit te beletten. Hy vroeg den Koning, wien hy nooit gezien hadt, ruwelyk, hoe hy in 't hoofd kreeg, om met zyn paard door te gaan? Carel, op zyn lip bytende, gelyk zyne gewoonte was, antwoordde koeltjes, dat hy 't paard hadt aangevat, om dat hy 'er een van nooden hadt, want gy ziet, vervolgde hy, zo ik geen paard kryg, zal ik verpligt wezen, om zelve het zadel weder te draagen. Dit antwoord kwam dien Edelman op verre na niet voldoenend voor, welke daarop zyn degen trok, om verdere geweldenary tegen zyne regtmaatige bezitting te weeren; de Koning was hier in mede niet agterlyk, en zy waren op het punt, om handgemeen te worden, als des Konings lyfwagten opkoomende, die verwondering betuigden en betoonden, welke dit gezigt natuurlyker wyze in hen verwekken moest; hunnen Vorst met de wapenen in de hand te vinden tegen eenen zyner Onderdaanen! welk eene vertooning! En verbeeld u, of de gemelde Edelman min verbaasd stondt op het bezef eener vermetelheid, en ongehoorzaamheid, die hy niet bedoeld hadt, maar die, hoe onschuldig ook, hem egter, op de eerste ontdekking, geweldig treffen moest. Zyne vrees egter en verwondering wierden door den Koning ras verdreeven, welke, hem by de hand neemende, verzekerde, dat hy hem voor een braaf kaarel hieldt, en zelve de zorg voor zyne bevordering op zig nam. Hy kwam die belofte na, en ik heb naderhand gehoord, dat hy hem Capitein gemaakt heeft.

KORTE

KORTE LEVENSBESCHRYVING VAN DEN KARDINAAL ALBERONI.

Uit een Handschrift getrokken.

(Zie Nouv. Oecon. & Lit. XXXVI. 57.)

GElyk my deze Levens-beschryving, welke men my in *Manuscript* gezonden heeft, waaragtiger en naauwkeuriger voorkoomt, dan eenige andere, die ik ken, vertrouwe ik, dat men dezelve met genoegen leezen zal.

Julius Alberoni wierdt te *Plaisance* in *Italie* op den 30 May 1664 in de allerlaagste omstandigheden, naar de wereld, geboren. Hy was de zoon van *Jan* en *Laura Alberoni*, welke hun brood in 't zweet hunnes aanschyns wonnen, met, in daghuur, voor de hoveniers te werken. Van zyne tederste jeugd af aan, liet hy veel tegenzin tegen den lighaams-arbeid blyken, en schoon hy zyne ouders hielp in de tuinen, zag men egter toen reeds, dat hy op middelen peinsde, om een beter lot te krygen. Dewyl de uiterste armoede van zyn vader hem niet toeliet, om zig op de *studien* uit te leggen, gelyk hy anders wel gewenscht zoude hebben, zo tragtte hy eene bediening van Clerk in de eene of andere Kerk te krygen, hoopende dat de Geestelyken die hy diende, hem ten minsten leezen en schryven zouden laaten leeren. Hy slaagde in dit voorneemen, en zig gestadig meer indringende, om uit zyn armoedigen staat te koomen, raakte hy by de *Bernabiten*, welke hem geschikt vindende voor de weetenschappen hem de beginzelen van het Latyn leerden. Eenigen tyd daarna hebbende hooren zeggen, dat 'er, in de Hoofdkerk, eene bediening van Klerk en Klokluider open, en dat die bediening vry voordeelig was, verzogt en verkreeg hy dezelve. Hy wist zig in gunst by de *Kanunniken* in te wikkelen, welke hem de kruin deeden scheeren; zelfs verkreeg hy een klein onderhoud, daar hy om verzogt, om hem voor vaderlyk erfgoed te verstrekken, en in staat te stellen van de Heilige orders te ontvangen. Toen hy Priester was, verliet hy zyne bediening in de Hoofdkerk, en maakte verheevener ontwerpen. Men zoude hem moeten onderstellen krankzinnig te zyn geweest, als men dagt, dat hy, met zulk eene laage geboorte, en in zulke bekrompe omstandigheden, nu reeds gedagt hadt aan dat schitterend fortuin, waartoe hy naderhand gesteegen is. Het is inderdaad meer dan waarschynlyk,

lyk, dat zyne uitzigten overeenkomstiger waren met zyn staat, en hy zig toen tot veel minder bepaalde. Men kan egter zeggen, dat hy geene de minste gelegenheid verwaarloosde, om zig te bevorderen; hy wist zig op eene zeer behendige wyze, van de gunst en invloed zyner vrienden te bedienen, en zig door de levendigheid van zyn geest, door zyne beleefde manieren, en door zyn vrolyken inborst zo behaagelyk te maaken, dat hy allerwegen met genoegen ontvangen, en zelfs in de beste gezelschappen met yver gewenscht wierdt. 't Is waar, dat hem, in zyn land, de naam wierdt nagegeeven van een bedryf, dat zeer onwaardig aan zyn karakter zou geweest zyn, dog 't welk met geen genoegzaame blyken te bewyzen is; dit is zeker, en dit kan aanleiding tot dit gerugt gegeeven hebben, dat hy op order van den Prins gebannen wierdt tevens met een zekeren Doctor, *Gardini* genaamd, *Auditeur Crimineel van Plaisance*, waarmede *Alberoni* in byzondere vrindschap geleeft hadt.

Dit *bannissement* kan als het begin, ten minsten als de grondslag zyner grootheid worden aangemerkt. Hy volgde den genoemden Doctor, welke van stad tot stad omzworf, allerwegen, en verzelde hem zelfs naar *Ravenne*, daar zy saamen leefden, tot dat de Doctor zyne herroeping bekwam. De Heer *Barny* bestierde toen de *Provintie* in hoedanigheid van *vice Legaat*, en hieldt te *Ravenne* zyn verblyf. *Alberoni* wist toegang in zyn huis te krygen, en zyne vrindschap te winnen; en hy behieldt die voordeelen eenige jaaren lang. Eindelyk bekoord door de hoop van zyn Vaderland weder te zien, verkreeg hy daar toe verlof, en keerde derwaards. Daar naauwelyks aangekoomen, vernam hy, dat de Heer *Barny* tot Bisschop van *Plaisance* was benoemd; hy was een van de eersten, om dien Heer geluk te wenschen, hy verzogt hem zyne bescherming, boodt hem zyne diensten aan, en nam zulke goede maatregelen, om zig noodzaakelyk te maaken, dat de Kerkvoogd hem in hoedanigheid van *Intendant* ontving. Hy nam die bediening, daar hy zig vry slegt van kweet, niet lang waar; de Bisschop ontdeedt zig van hem, op eene fatzoenlyke wyze, en maakte hem *Kanunnik in de Hoofdkerk*, hy verliet egter het bisdom niet, en wilde liever *Praeceptor* worden van den jongen Abt *Batta*, Neef van den E. Heer *Barny*, dan deszelfs dienst geheel verlaaten.

Alle omstandigheden waren hier gunstig voor hem. De jonge Abt *Batta* studeerde in de regten en in de wysbegeerte. *Alberoni*, welke hem in deze Schoolen vergezelde, vorderde daar zelve zeer veel. Hy verstondt weinig Latyn; maar

ver-

vervulde dit gebrek door groote vlyt. De jonge Abt leerde ook het fransch, en onze *Julius* luisterde zo wel naar de meesters, dat hy die taal eer en volmaakter leerde, dan de *Elvi* zelve. De jonge *Batta* eindelyk last krygende van zyn Oom den Bisschop, om naar *Rome* te gaan, en zyne opvoeding aan dat hof te volmaaken, zo volgde *Alberoni* hem derwaards, en verzuimde geene middelen, of gelegenheden, om zig begunstigers in die groote stad te maaken. De *Graaf de Bonaglieri*, was één der geenen, wier agting en vriendschap hy won. Dit was een Geestlyke, een Heer van veel verdiensten, wien de *Prins van Farnese* verkooren hadt tot zyn gezelschap op de reizen, welke hy door byna geheel Europa deedt. Op de te rugkomst zyner reizen wierdt hy benoemd tot Bisschop van *St. Domine* gelegen tusschen de Bisdommen van *Parma* en *Placense*. Hy wierdt zelfs naderhand door den *Hertog van Parma* in zaaken van het grootst gewigt gebruikt, inzonderheid by den *Hertog van Vendome*, *generalissimus* van de Fransche troepen, in een tyd, dat de legers van den Keizer, Italie overstroomden. *Alberoni* nieuwsgierig om een leger te zien, verzogt den *Graaf Bonaglieri* van hem mede te neemen, als hy zig te velde na den Hertog van *Vendome* begaf, het geen hy zo veel te gemaklyker verkreeg, omdat hy de fransche taal zeer wel verstondt, en hier door van dienst kon wezen voor hem, en zyne bezending.

Alberoni wist zig door zyn buigzaamen geest, en vrolyken inborst welhaast behaagelyk te maaken by de fransche Officiers, die aan het Hof van den Hertog van *Vendome* waren; zy vermaakten zelfs zyne Hoogheid menigmaalen met hem de fraeije gezegdens, de geestige redeneeringen, de lugtige invallen en aartige gedagten van *Alberoni* te vertellen, wiens figuur ten minsten zo klugtig was als zyne redenen. Hy hadt een kop van eene afgryselyke dikte, een kastanjebruine kleur; een zeer kleinen hals; vervaarlyk breede schouwders, een heel lang boven en kort onderlyf, met één woord 't was een dwerg, wien het lot verordend hadt, om 'er een Reus van te maaken. De Kerkvoogd vernoomen hebbende, dat *Alberoni* zig vrinden hadt gemaakt in de Armee, nam hem telkens mede, als hy derwaards ging, en bezorgde hem zelfs de eer van zyn hof te kunnen maaken by den Hertog van *Vendome* zelven, die veel smaak in hem vondt, en hem dikwils begeerde te zien en te hooren, hy liet hem verscheidemaalen by zig eeten, hy wilde hem zelfs by zig houden, en, in korten tyd, hadt hy al het vertrouwen van den Prins, die hem zyn *waarden Abt* noemde.

De *Bisschop van St. Domingo* bemerkte welhaast, dat *Alberoni* meer ingang by den *Generaal* hadt, dan hy zelve, en gelyk hy zyns meesters belangens boven zyne eige stelde, zo was hy de eerste, die denzelven raadde, om aan *Alberoni* den last te geeven, welken hy tot hier toe hadt waargenoomen; De Hertog van Parma liet zig beweegen door de redenen van zyn *Envoye*; hy riep hem te rug, en verklaarde *Alberoni* tot zyn *Agent* by zyn hoogheid; men ruimde hem straks een pragtig vertrek, en men gaf hem aanzienelyke weddens. Deze *Commissie* duurde al den tyd, dat de Hertog van *Vendome* in Italie bleef, dat is te zeggen, tot in den jaare 1706: en die Prins op order des Konings in Vrankryk wederkeerende, wilde zyn waarden *Alberoni* volstrektelyk by hem houden.

De *Hertog van Orleans* hadt toen het algemeen bevel over de troepen in Italie; en een zeker *Abt Sforza, van Plaisance*, wierdt door den Hertog van Parma in de plaats van *Alberoni* gezonden. Die Abt ondervondt welhaast de grilligheden der fortuin, want de Franschen by *Turin* geslaagen, en genoodzaakt zynde de bergen weder over te trekken, zo wierdt de *Abt Sforza* die heel wat geleerder en van eene gansch andere geboorte was, dan onze *Alberoni*, door de Duitschers genoomen, en moest lang krygsgevangen onder hen blyven; en eindelyk zyne vryheid weder bekoomen hebbende, wierdt hy, voor alle belooning verpligt, om zig op zyn Landhuis te bepaalen, alwaar hy, sedert ampteloos geleefd heeft, onbekend in de wereld, en beschaamd zelfs van daar in te verschynen.

Alberoni volgde den Hertog van Vendome in Vlaanderen, steeds overlaaden met de gunstbewyzen en weldaaden van dezen Prins; hy beschikte naar zyn welgevallen, over alle bedieningen in 't leger. De veldtogt geeindigd zynde, bragt de Hertog hem weder te *Parys*, en presenteerde hem aan *Lodewyk* den *XIVden* als een man van buitengemeen veel geest, bekwaam voor de gewigtigste zaaken, en aan wiens raad hy de meeste goede uitslagen, welke hy in Vlaanderen gehad hadt, verschuldigd was. Dit voordeelig getuigenis verwierf hem eene jaarwedde van zyne majesteit.

De Hertog van Vendome vertrok naar *Spanje*, altoos verzeld van *Alberoni*, wien hy langer niet missen konde. Hy kreeg nog eene jaarwedde van *Philippus* den *Vden*, omdat hy, door zyne bekwaamheid, eenige provinties in de gehoorzaamheid hadt weeten te houden tegen de poogingen van 't *huis van Oostenryk*; waaruit men schynt te mogen vaststellen, dat by-

al-

aldien de Hertog van Vendome, welke op den 11 Juny 1712, schielyk en onverwagt kwam te sterven, in het koningryk van Valence, wat langer in het leven was gebleeven, men *Alberoni* al eerder gezien zou hebben, het geen hy naderhand geworden is. Die dood bedroefde hem ten uitersten. Zodra hy zyne begunstiger de laatste pligten beweezen hadt, zo vertrok hy te post naar Vrankryk, om aan 't Hof rekenschap van zyne bedryven, en verslag te geeven van 't geen 'er in Spanje was voorgevallen. Hy wierdt zeer minzaam van zyne Majesteit ontvangen; hy was nog te Parys, toen de Hertog van Parma, zyn Vorst hem tot zyn buitengewoonen Envoyé aan 't Hof van Spanje benoemde in 1713. *Philippus* de *Vde*, in het volgende jaar zyne eerste vrouw *Louisa Maria Gabriella van Savoyen*, door den dood, verlooren hebbende, zo stelde *Alberoni* hem voor om de Prinses *Elisabeth Farnese* in tweede huwelyk te neemen. Hy wist dit huwelyk tot een gewenscht einde te brengen, en dit was eene der voornaamste oorzaaken zyner daarop volgende grootheid. De nieuwe koningin wilde niemand van haar gevolg by haar persoon behouden, zodat *Alberoni* de eenigste was, die het voordeel hadt van by haar zyn Hof te kunnen maaken. In hoedanigheid van Minister van den Hertog haar Vader, moest hy zo dikwils by haar zyn, dat hy allengskens in haare geheimen indrong, en dikwils met haare orders wierdt vereerd. Na verscheide Commissies van den Koning by de Koningin, en van de Koningin by den Koning tot genoegen der beide Majesteiten, waargenomen te hebben, wierdt hy ongevoelig beider vertrouweling. De Koningin liet een Cardinaals hoed voor hem verzoeken; *Paus Clemens* de *XIde* verhefte hem tot deze waardigheid op den 12 July 1717. Zodra het nieuws van deze bevordering te *Madrid* was gekomen, maakte de Koning hem *Grande* van Spanje, en verklaarde hem, eenige dagen daarna, tot zyn eersten Staats-dienaar; dus zag zig die man, welke weinig tyds te voren, niet dan het tydelyke van eén middelmaatig Bisdom onder zyne bestiering hadt, en die zelfs zig zo slegt van dien last kweet, dat men verpligt was hem denzelven af te neemen, eensklaps aan 't hoofd van eene der magtigste monarchiën van Europa. Hy maakte zeer voordeelige ontwerpen voor Spanje, en stelde ons werelddeel in rep en roer. Hy maakte den aanvang zyns Staats-bestiers beroemd door den optogt tegen *Sardinie*, die hem gelukte. In 1718 bewoog hy den Koning zyn meester, om *Sicilie* aan te tasten. De beginzels dier onderneeming waren gelukkig, maar Vrankryk en Engeland zig voor den Keizer verklaard hebbende, zo oordeelde *Philippus* de *Vde* raad-

zaam vrede te maaken. Die vrede was niet gunstig voor den Cardinaal *Alberoni*. Men verzekert, dat Monseigneur de Regent begeerde, dat hy van 't Staatsbestier ontzet zou worden. Wat hier van zy, zeker is het, dat hy op den 5den December 1719, door een Secretaris van Staat, een bevel van den Koning kreeg, met deszelfs eige hand geschreeven, waarin hem uitdrukkelyk belast wierdt, om zig niet alleen voortaan van Staatszaaken te onthouden, maar zelfs verbooden, om zig in de tegenwoordigheid van hunne majesteiten, of van eenig Prins van 't Koninglyke Huis te vertoonen, met verdere order, om *Madrid* binnen agt dagen, en het *Ryk* binnen drie weeken te verlaaten. De Koning gaf in dit bevel te kennen, dat hy dit besluit genoomen hadt, om alle hinderpaalen voor den Vrede, uit den weg te ruimen. De Cardinaal verliet Madrid op den 12den der zelfde maand, en nam eerst den weg naar Vrankryk, om zig naar Italie te begeeven. Hy ging te *Antibes* scheep, van waar hy zig na *Sestri di Levante*, in het gebied van *Genua* begaf, zyn voorneemen was, om daar zyn verblyf te neemen. Hy kwam 'er aan op den 5den February 1720, en den 24sten derzelver maand ontving de *Doge van Genua* een brief van *den Paus*, welke hem verzogt, om zig van den persoon van *Alberoni* te verzekeren. De *Doge* vergaderde aanstonds den kleinen Raad van het gemeenebest, om het verzoek van den Paus te overweegen. Men besloot, dat men 't zelve moest voldoen, en ingevolge van dit besluit, wierden dertig man, door een Colonel gecommandeerd, afgezonden, na *Sestri*. Zy omcingelden het Paleis des Cardinaals, en bewaakten hem. Dit voorval maakte gerugt. Men verspreidde toen, dat de *Inquisitie* den Paus tot het doen van dit verzoek hadt overgehaald, en dat *Alberoni* gevat zynde, naar het Kasteel *Saint Angelo* geleid moest worden, om hem te ondervraagen wegens eene gewaande verstandhouding, die men beweerde, dat hy, met de Turken hadt gehad; de groote Raad ondertusschen te Genua, keurde den stap, welke de *Doge* en de kleine Raad gedaan hadden, af, en de Cardinaal wierdt in de maand Maart in vryheid gesteld. Na den dood van *Clemens* den *XIden* begaf zig *Alberoni*, met een vry geleide naar *Rome* en het *Conclave*. Hy kwam daar op den 7den April 1721. *Innocentius* de *XIIIde* wierdt gekoozen; die nieuwe Paus liet het gedrag van *Alberoni* onderzoeken, men vondt hem niet schuldig dan aan eenige onregelmaatigheden, en alle zyne straf bepaalde zig, om een jaar lang in eenig Klooster te moeten woonen. Hy verkoos de Jesuiten te Romen. Een jaar daarna wierdt hy door een Brevet van den Paus volkoomen vrygesprooken. Sedert leefde hy afgezonderd,

be-

behoudende, niettegenstaande zyne ongenade, altoos een grooten invloed in het Hof van Spanje.

Het geen zeer tot zyn eer strekt, is dat hy zyn geboorte en oorsprong nooit vergat; en dat hy zig de moeite en sukkelingen te binnen brengende, welke hy hadt moeten ondergaan, om zyne studien te vervorderen, hy in zyne geboortestad een kweekschool stigtte, ter gunste van arme jongelingen. Hy stierf den 26 Juny 1752. oud 87 jaaren.

NIEUWE ONTDEKKINGEN, WELKE, DOOR DE HULP EN HET OPENBAAR GEZAG VAN DEZE OF GEENE MOOGENHEID, GEDAAN, EN DE VERBETERINGEN, WELKE, HIER DOOR, NAAR ALLE WAARSCHYNLYKHEID, IN MEEST ALLE WEETENSCHAPPEN, GEMAAKT ZOUDEN KUNNEN WORDEN,

Door den Heer DE MAUPERTUIS.

DAar zyn weetenschappen, daar de wil der Vorsten geen onmiddelyken invloed op heeft, en die zy, op geene andere wyze, kunnen bevorderen, dan door de Geleerden, die 'er zig mede beezig houden, door eer en belooningen op te wakkeren; maar daar zyn ook andere, wier vorderingen en voortplanting van hunnen wil en hulp ten grootsten deele afhangt; zodanige zyn alle, wier beoeffening te groote kosten vereischt, dan dat ze door byzondere menschen gedraagen, of te veel omslag vordert, dan dat dezelve, door eenige weinige persoonen, gemaakt zoude kunnen worden; zodanige met één woord daar men geene nieuwe ontdekkingen in kan doen, zonder, door het openbaar gezag van eenen Vorst, of Gemeenebest ondersteund te worden; ik zal 'er eenige voorstellen, waar omtrent ik ten uitersten wenschte, dat deze of geene Moogenheid haaren invloed gebruiken wilde.

ZUIDELYKE LANDEN.

De geheele wereld weet, dat 'er in het zuidelyke Halfrond een onbekende ruimte is, uitgestrekt genoeg, om 'er een nieuw Wereld-deel te kunnen plaatsen, 't welk grooter zyn zoude, dan eenig ander van de vier bekende Wereld-deelen; en geen Vorst of Staat heeft egter de nieuwsgierigheid van te laaten ontdekken, of het Landen of Zeën zyn, welke deze onbekende ruimte vervullen; en dat in eene Eeuw, waar in de zeevaart tot zulk een hoogen trap van volmaaktheid gebragt is. Zie hier eenige aanmerkingen, welke ik over dit onderwerp heb te maaken.

Gelyk 'er van alle Oorden, die op onzen Aardbol bekend zyn, geene ruimte zo groot is, als deze onbekende ſtreek, welke geheel en al door Zeën beſlaagen is, zo is 'er, ten opzigte der laatſte, ook veel meer waarſchynlykheid, dat men 'er ook Landen, dan dat men 'er enkel Zee zoude vinden. By deze algemeene aanmerking zou men ook kunnen voegen de verhaalen van alle de zodanigen, welke in het zuider Halfrond zeilende, Uithoeken, Kaapen, en zekere kentekens van een vast land, daar zy niet verre af waren, ontdekt hebben. De Dagregisters, die 'er gewag van maaken, zyn al te menigvuldig in getal, om dezelve hier aan te haalen, zommigen dier Kaapen, die het meest voor uit ſtonden, zyn reeds op de kaarten getekend.

De Franſche Oost-Indiſche Compagnie liet voor eenige jaaren, *zuidelyke* landen tusſchen *America* en *Africa* zoeken. De Capitein *Lozier Bouvet*, welke met deze *Commisſie* belast was, zeilende westwaards aan, tusſchen deze twee waerelddeelen, vondt een ſtreek van agt-en-veertig graaden, waar in hy geduurige kenmerken van nabygelege landen ontdekte, en eindelyk, op de breedte van 52 graaden, een Kaap zag, waar aan het ys hem belettede te landen.

Zo men de zuidelyke landen alleen zogt te ontdekken met oogmerk, om 'er eenige bekwaame Haven in zyne andere Zeetogten te vinden, zo zoude het de moeite gewisſelyk wel waardig zyn, eene onderneeming door te zetten, die men te vroeg heeft laaten ſteeken; maar gelyk men de ontdekking der zuidelyke landen niet enkel behoeft te bepaalen tot het voordeel van eene dergelyke Haven, en dat ik in tegendeel geloove, dat dit een der minſte voorwerpen zoude behoeven te zyn, om die onderneeming aan te vangen, zo zoude ik tevens van oordeel zyn, dat de landen, ten Oosten de *Kaap de Goede Hoop*, meer verdienen zouden opgeſpoord te worden, dan die, welke tusſchen *Africa* en *America* leggen.

Inderdaad men ziet door de Kaapen, welke men reeds opgemerkt heeft, dat de zuidelyke landen, aan de andere zyde van *Africa*, den *Æquator* veel meer naderen; en dat zy zig uitſtrekken tot die Climaaten, daar de dierbaarſte voortbrengzels der Natuur gevonden worden.

Het zou moeijelyk zyn, om eenigzints gegronde gisſingen te maaken wegens de Producten en de Bewooners dier landen. Maar daar is eene aanmerking, zeer geſchikt, om de nieuwsgierigheid op te wekken, en welke zou kunnen doen vermoeden, dat men daar zeer verſchillende zaaken vinden zoude van die, welke men in de andere Wereld-deelen aantreft. Men is

is verzekerd, dat drie dier deelen, als *Europa*, *Afrika*, en *Asia* aan elkanderen gelegen, slegts één vast land uitmaaken. *America* is 'er ook moogelyk aan gevoegd, maar zo het 'er afgescheiden is, zo is dit ten minsten alleenlyk door eene Zee-engte, en dus heeft 'er altoos eene gemeenschap tusschen deze vier Waereld-deelen kunnen plaats hebben. Dezelfde Gewassen, dezelfde dieren, dezelfde menschen hebben zig in dezelve moeten voortplanten, en allengskens verder uitbreiden, zo veel het verschil der Lugtstreeken hen toeliet, om daar te bestaan en voort te teelen, en hebben gevolgelyk geene andere verandering moeten ondergaan, dan die, welke dit verschil van Lugtstreek hen veroorzaaken konde; maar het is niet even eens gelegen met die soorten, welke in de zuidelyke Landen geweest mogen zyn, en deze hebben hun Land niet kunnen verlaaten. Men heeft den aardbodem verscheide maalen omgezeild, en heeft deze Landen altoos aan dezelfde zyde laaten leggen. Het is zeker, dat zy volstrekt op hun zelve leggen, en een afzonderlyke wereld, om zo te spreeken uitmaaken, waar in men niet voorzien kan, wat 'er gevonden zoude worden. De ontdekking dier Landen zou derhalven groot voordeel aan den koophandel, en wonderbaare vertooningen aan de Natuurkunde verschaffen kunnen.

Voor het overige bepaalen zig de zuidelyke Landen niet aan dit groote vaste land alleen, 't welk in het zuider Halfrond gelegen is. Daar zyn waarschynlyk tusschen Japan en America eene meenigte Eilanden, waar van de ontdekking van veel belang zou kunnen zyn. Zal men gelooven, dat die dierbaare kruideryen, welke voor geheel Europa zo noodzaakelyk zyn geworden, niet anders groeijen, dan in zommigen dier Eilanden, daar zig een enkel volk meester van gemaakt heeft? Dat zelfde volk kent 'er moogelyk wel andere, die ze even eens voortbrengen, maar welken zy geen zin heeft bekend te maaken.

Het is in de Eilanden dezer Zeën, dat de Reizigers ons verzekeren gezien te hebben, wilde menschen, ruige menschen, die staarten hadden, en een middelsoort scheenen te maaken tusschen de Aapen en Ons. Ik zou liever een uur met dit soort van menschen praaten, als met den fraeisten geest van Europa.

Maar zo de Fransche Oost-Indische Compagnie zig bepaalde om eenige Zee-haven voor haare Natie te zoeken in de Zuiderlanden tusschen America en Africa, zo denk ik niet, dat dezelve zig behoorde te laaten afschrikken door het slegt gevolg haarer eerste onderneeming. Het schynt my integendeel, dat het verhaal der reize van Capitein *Lozier* gemelde Compagnie

eerder behoorde aan te spooren, om die onderneeming door te zetten. Want hy heeft zekerheid gekreegen, dat er deze Landen zyn, hy heeft ze gezien, en zo hy 'er niet na genoeg by heeft kunnen koomen, zo is dit veroorzaakt geworden door hindernissen, welke, in het vervolg, te vermyden of te overwinnen zyn.

Het was het ys, dat hem belettede om aan Land te koomen; hy was verwonderd van het zelve te vinden op eene breedte van 50 graaden, en wel in den Zomer-zonne-stand. Maar hy hadt behooren te weeten, dat alles gelyk zynde, de koude in het zuider Halfrond, geduurende den winter, veel grooter is, dan in het Noorder; om dat, schoon wy onder eene zelfde breedte zyn, in het één en ander Halfrond, en de rigting van den Bol dezelfde zy, de afstanden egter van de Zon, waar in die halfronden op dezelfde jaargetyden staan, niet met elkanderen overeenkoomen. In ons Halfrond hebben wy winter, als de aarde het naast by de zon is, en deze omstandigheid vermindert de kragt van de koude; maar in het zuider-halfrond daarentegen, valt de winter voor, als de aarde verst van de zon af is, en deze omstandigheid vermeerdert de koude. Voeg daar by, dat de winter in het zuidelyk Halfrond agt dagen langer duurt, dan in het Noordelyk. Maar, boven dit alles, hadt men behooren te bedenken, dat in alle plaatsen, waar de Bol schuins is, de grootste hitte eerst na den zomer-zonne-stand voorvalt, en zo veel later koomt, als de Lugtstreeken kouder zyn. Dit is bekend by alle Natuurkundigen, en by alle die geenen, die naar de Poolen gereisd hebben. In het zuidelyk Halfrond ziet men dikwils in den zomer-zonne-stand de Zeën nog met ys bedekt, daar men een maand daar na, geen schotsje meer van aantreft; men gevoelt 'er dan groote hitte, en 't is in dezen tyd of in dien, welke daar, in het tegenoverstaande Halfrond, aan beantwoordt, en gelyk mede staat, dat men moet bezoeken, om by die Landen te koomen, welke digt aan de Poolen leggen. Het ys, als het eenmaal begint te smelten, smelt in deze Lugtstreeken, zeer schielyk, en in weinig dagen is 'er de zee van bevryd. Als Capitein *Lozier* dan, in plaats van in den tyd van den zonnestand te koomen aan die Breedte, daar hy zyne Landen zogt, een maand laater was gekoomen, zo kan ik naauwelyks gelooven, dat hy eenig ys gevonden zoude hebben.

Voor het overige is het ys geene onverwinlyke hinderpaal om Landen aan te doen. Zo het Dryf ys is, zo weeten de walvisch-vangers, en allen die in het Noorden vaaren, dat het zelve 't zeilen niet belet, en wat het vast ys belangt, de Inwoo-

wooners van de kusten der Golven van *Finland* en *Botnie* hebben, den geheele winter, gebaande wegen over 't zelve, en verkiezen die wegen dikwils boven die, welke zy te Lande zouden kunnen gebruiken. Nog hebben de Volkeren van 't Noorden een vry eenvoudige en vry veilige manier, als zy verpligt zyn op 't ys te verblyven, 't welk begint te breeken. Dat zy 'er namelyk ligte vaartuigen opbrengen, die zy overal mede sleepen, waar zy gaan, en met welke zy van het eene veld naar 't andere kunnen oversteeken.

Dit alles is zeer bekend in de Noordsche landen, en als zy, welke de Compagnie hadt uitgezonden, om de Zuider Landen te ontdekken, meer kennis hadden gehad van de Natuurkunde dier Landen, en van de hulpmiddelen, waarvan men zig daar bediendt, het is te denken, dat zy, met wat laater aan te koomen, geen ys gevonden zouden hebben, of dat het ys, 't welk zy aantroffen, hen niet belet zou hebben gehad, van het land aan te doen, 't welk, volgens hun verhaal, slegts één of twee mylen van hen af was.

DE PATAGONS.

Het is niet zig aan inbeeldingen over geeven, of zig aan eene belaggelyke nieuwsgierigheid schuldig maaken, te zeggen, dat dit Land der *Patagons*, geleegen aan den zuider uithoek van *America* wel verdiende wat naauwkeuriger onderzogt te worden; zo veele geloofwaardige verhaalen maaken gewag van deze Reuzen, dat men redelyker wyze niet kan twyffelen, of daar zyn in die Landstreek menschen, wier grootte zeer veel van de onze verschilt. De Gedenkschriften van de Koninglyke Societeit te Londen, maaken gewag van een Bekkeneel, 't welk van een dier menschen geweest moet zyn, wier grootte, de vergelyking van het hoofd in dezelfde evenredigheid, als die onzer Lighaamen gemaakt zynde, van tien of twaalf voeten was (*). Als wy de zaak wysgeerig nagaan, moeten we ons verwonderen, dat men onder alle menschen, die wy kennen, niet dezelfde verscheidenheid van grootte opmerkt, die men in alle andere soorten van schepzels waarneemt. Om zo weinig als moogelyk is van ons Geslagt af te gaan, zo laaten wy de Aapen ten voorbeelde neemen; daar is zekerlyk tusschen een klein aapje of Sapajou en een grooten aap, die men Baviaanen noemt, meer verschil dan tusschen den kleinsten Laplander en den grootsten

(*) *Philosoph. Transact.* No. 168, 169.

ſten dier Reuzen, daar de Reizigers ons van geſprooken hebben.

Die menſchen verdienden buiten twyffel wel gekend te worden; hunne lighaamsgrootte zou misſchien het minst merkwaardige aan dezelve zyn; hunne wyze van denken, hunne kundigheden, hunne geſchiedenisſen zouden moogelyk nog waardiger onderwerpen eener wysgeerige nieuwsgierigheid wezen.

DOORTOGT DOOR 'T NOORDEN.

Na de ontdekking der Zuiderlanden, koomt 'er eene andere tegenoverſtaande in aanmerking, welke men in 't Noorden behoorde te bezoeken. Die ontdekking zou den weg naar de Indiën zeer veel korter maaken, dan die, welken de Schepen thans verpligt zyn te houden, met de zuidelyker uithoeken van Africa en America voorby te zeilen. De Engelſchen, de Hollanders, de Deenen hebben meermaalen gepoogd dien doortogt te vinden, waarom de nuttigheid niet in twyffel kan getrokken worden, maar de moogelykheid is nog onbeſlist; men heeft het ten Noordoosten en ten Noordwesten bezogt, zonder te gelukken; die poogingen ondertusſchen vrugtloos voor de geenen, die ze gedaan hebben, zyn het niet ten eenemaalen voor hen, die 't naderhand bezoeken zullen. Zy kunnen 'er ten minſten uit leeren, dat, zo 'er een doortogt is, door de een of andere dier wegen, daar men ze gepoogd heeft te vinden, dezelve althans ten uiterſten moeijelyk moet zyn; men zou door de zee-engtens moeten vaaren, welke in deze Noordelyke zeën ten uiterſten moeijelyk en door het ys meestal geſlooten zyn.

Het begrip, daar zy, welke deeze doortogt gezogt hebben, van herkoomen zyn, is, dat men het door het Noorden zelve niet moet bezoeken. Uit vrees van eene al te ſtrenge koude, zo men de Pool al te naby kwam, heeft men zig niet ver genoeg in zee durven begeeven, nog de kusten genoeg verlaaten, en men is dus door het ys belet geworden, het zy dat de plaatſen, daar men wilde doorzeilen, inderdaad niet anders dan inhammen of zeeboezems, 't zy dat het wezenlyke doortogten, of zee-engtens waren. Het is een ſoort van wonderſpreuk, te zeggen, dat men nader aan de Pool minder ys en een zagter lugt gevonden zoude hebben, en egter, behalven dat zommige verhaalen verzekeren, dat de Hollanders digter aan de Pool genaderd zynde, inderdaad eene opene en ſtille zee, en een gematigde lugt vonden, zo geeven de Natuur- en Sterrekunde daar de grootſte waarſchyn-

ſchynlykheden toe aan de hand. Zo het ruime zeën zyn, welke de Streeken onder de Pool beſlaan, zo zal men 'er minder ys vinden, dân in min noordelyke plekken, daar de zee tusſchen 't Land beſlooten is, en het geduurig ſchynzel der zonne boven den *Horizont* (gezigt-einder) geduurende zes agtereenvolgende maanden, kan meer warmte geeven, dan haare weinige hoogte kan doen verliezen.

Ik zou dan van oordeel zyn, dat men door de Pool zelve dien doortogt moest bezoeken, en ter zelfder tyd, dat men dus mogt hoopen eene ontdekking van zo veel belang voor den koophandel te doen, zou het ten opzigt der kennis van onzen Bol een weetenswaardige byzonderheid zyn, te weeten, of dat punt, daar dezelve om draeit, Land of Zee is. De verſchynzels van den Magneet na te gaan in den oorſprong zelve, daar zy uit ſchynt voort te koomen; daar te beſlisſen of het Noorderligt veroorzaakt worde door eene ligtende Stoffe, die van de Pool voortkoomt? of ten minſten, of de Pool altoos met de Stof van dat Noorderligt als beſtroomd wordt.

Ik ſpreeke hier niet, van zekere moeijelykheden aan deze togten gehegt. Hoe meer men de Pool nadert, hoe minder voordeel men van de Stuermans konst kan trekken, en aan de Pool zelve houdt het voordeel dier konst, gelyk men weet, geheellyk op. Men zou dan dat noodlottig punt kunnen vermyden; maar als men daar, by ongeluk, in vervallen was, zo zou men zyn koers in zekeren zin, by het geval moeten beginnen, tot dat men weder verre genoeg van de Pool was afgeraakt, om de regelen van de Zeevaart weder te kunnen opmaaken en volgen. Ik zal my hier niet verder over uitbreiden, omdat ik my alleen heb voorgeſteld, over de gewigtigſte ontdekkingen zelve te ſpreeken. Als ik dezelve heb aangeweezen, mag men verder de bekwaamſte middelen beraamen, om dezelve werkſtellig te maaken. Als ondertusſchen een vermogend Vorst jaarlyks twee of drie ſcheepen tot deze onderneeming ſchikte, zo zouden de onkosten niet zeer groot zyn, en onafhangelyk van het welgelukken der bedoelde onderneeming, ten minſten kunnen ſtrekken om Schippers en Stierlieden in allerleie voorvallen bekwaam te maaken, en het koomt my onmoogelyk voor, dat men, onder zo veele dingen, die nog onbekend zyn op onzen Bol, niet de eene of andere gewigtige ontdekking zoude doen.

WAARNEEMINGEN OVER DE MISWYZINGEN VAN HET KOMPAS.

Als men het gebruik beschouwt, 't welk men van de neiging, die de zeilsteen heeft, om zig naar 't Noorden te keeren, gemaakt heeft, zo kan men zig naauwelyks wederhouden van te gelooven, dat die verwonderlyke eigenschap denzelven gegeeven is, ten nutte der Zeelieden; maar deze eigenschap is nog niet dan onvolmaakt bekend, hoe groote nuttigheden dezelve ons verschaffe; en daar is groote waarschynlykheid, dat wy 'er meer voordeel van hebben zouden, als dezelve ons beter bekend ware.

De rigting van de Magneet in het algemeen naar 't Noorden, of naar de Pool, dient, om onze koers op zee te regelen; maar de afwykingen van deze rigting, ongetwyfeld aan eenige nog onbekende wet onderworpen, zullen waarschynlyk nieuwe middelen zyn, die de natuur bewaart voor den Zeeman, om hem het punt van den Bol, waar hy zig bevindt, te doen kennen.

Engeland gaf voormaals aan den Heer *Halley* het *Commando* van een Schip geschikt tot bevordering der Zee-Weetenschappen. Na in de beide halfronden gezeild te hebben, schetste die groote Sterrekundige op de Aard-Globe den trek eener Lyn, waarin alle de Kompassen naauwkeuriglyk het Noorden aanwezen, en buiten welke men gaande, men de afwyzingen zag vermeerderen, naar maate men die Lyn verder verliet; een dergelyke Lyn met genoegzaame naauwkeurigheid en zekerheid getrokken, zoude, in zekeren zin, vervullen kunnen aan het geen ons wegens de kennis der Lengtens op zee ontbreekt; uit de afwyking of miswyzing van het Kompas op alle plaatsen waargenomen, zou men over de oosterlyke of westerlyke legging dier plaats kunnen oordeelen.

Andere Aardryks-kundige hebben gedagt, dat de Lyn van den Heer *Halley* niet de eenigste op de Globe was, maar dat 'er eene andere werdt gevonden, welke dezelfde voordeelen hadt.

Gelyk de miswyzing in het Kompas verschilt in een zelfde plaats, zo kunnen deze Lynen zonder miswyzing, niet altoos dezelfde blyven. Maar byaldien, gelyk het waarschynlyk is, hunne beweeging regelmaatig is, en wy dezelve zouden leeren kennen, zo zouden wy 'er hetzelfde nut uit trekken. Men moet erkennen, dat de arbeid van den

Heer

Heer *Halley* de zaak niet tot volkoomenheid gebragt hebbe; maar kan men verwagten, dat zulke groote onderneemingen met ééne pooging of proef worden afgedaan? En kan men zuinig zyn voor eene ontdekking van zulk een belang?

Men kan derhalven de Zeelieden niet te ernstig aanpryzen, om overal waar zy kunnen, de naauwkeurigste waarneemingen te doen, wegens de miswyzingen van het Kompas. Die miswyzingen zyn hen reeds noodig om de waare rigting van hun koers te kennen, en zy maaken 'er daarom waarneemingen over, maar zy maaken ze met geene genoegzaame zorgvuldigheid.

De verschillende hellingen van het Kompas op verschillende plaatsen hebben bekwaame water-beschryvers doen denken, dat men 'er nog eenig nieuw middel uit kon trekken, om op zee de plaatsen te kennen, daar men is. Die waarneemingen zyn nog moeijelyker uit te voeren, dan die van de afwykingen, en kunnen op zee niet wel met de vereischte naauwkeurigheid, geschieden, maar men zoude ze te Lande, op verschillende plaatsen moeten doen; want, wat anders is het waarneemingen te doen, om eene *Theorie* te ontdekken, of ze te doen, om zig van eene reeds bekende Theorie te bedienen.

„ Wy zullen in een volgend Stukje deze nieuwe ontdek-„ kingen en verbeteringen in de Weetenschappen, door mid-„ del van publyk gezag, vervolgen; en de vaste kust van „ Africa, en de Pyramiden, beschouwen, zien wat nut 'er „ van een Collegie van buitenlandsche weetenschappen, en „ eene Latynsche Stad, wat voordeelen in de Astronomie, „ wat van de doodstraffen der misdaadigers, wat in de Me-„ dicynen, in de Natuur- en Scheykunde enz. zoude te ver-„ krygen zyn; en wat nasporingen eindelyk behoorden „ verboden te worden. Thans moeten we afbreeken, om „ de verandering te betragten".

HET ZAEIJEN EN ONDERHOUDEN DER SPARRE- EN DENNE-BOOMEN.

Zie ook het voorgaande Stukje pag. 141.

ALs de grond, welken men voorheeft te bezaeijen, het toelaat, zo ploegt en egt men denzelven, maar zo die met de oude wortels, steenen of andere dergelyke beletzels beslaagen is, zo moet men hem met de Spade of Schop, één of

of twee, op zommige plaatsen zelfs meer steeken omzetten of rioolen. Zo de grond niet oerig of grintig is van onderen, en de oude wortels der struwellen enz. niet menigvuldig in dit land zyn, zo heeft men zelfs in zommige streeken de gewoonte, om dezelven maar, by streepen, half af te plaggen, en de plaggen of zooden omgekeerd te leggen, op den naasten rouwen streep, dus vordert men veel werks, en krygt men niet slegts de aarde bloot ter plaatse, daar men de bovenste oppervlakte of korst afslaat, maar ook daar men dezelve omgekeerd oplegt. Daar geen wortels of steenen in den weg zyn, en de grond gelyk is, kan dit veel spoediger met den ploeg geschieden, en dan wordt het *twee-vooren* genaamd; dog dit alles hangt, gelyk wy reeds in ons vorig berigt zodanig eene aanmerking maakten, van byzondere omstandigheden af, welke men, met oordeel, dient raad te pleegen en te volgen.

Het zy dan dat men ploegt of met de spade steekt, of met de plagge-hak wendt, men behoeft, zo 'er geen oer zit, den grond ten minsten maar even te ontblooten, opdat het zaad slegts in de aarde vallen moge; dit bespaart veele kosten, en daarenboven is de bovenste laag eener onbeteelde aarde, (en nog meer als 'er bosschen geweest zyn,) altoos de beste en vrugtbaarste, welke men dus verliezen zoude, als men, dezelve diep onder bragt, dewyl de Sparreboomen veele zydwortels uitspreiden; treft men hier of daar stukken van oude verteerde wortels aan, men zal, om die zelfde rede wel doen, van daar zaad te werpen; die verrotte wortels zullen de jonge en tedere worteltjes der gezaaide boompjes tot eene zagte en heilzaame mest verstrekken, en deze zullen 'er beter dan op andere plaatsen groeijen.

De beste tyd om te zaeijen is het voorjaar, zodra de aarde open is, en eer dezelve alle vogtigheid van den winter verlooren hebbe. Men werpt het zaad slegts op de aarde neder, en zo deze maar taamelyk rouw is, behoeft het niet onder geëgt te worden; het is genoeg, dat men 'er een bos doorn doe oversleepen, om het een weinig te bedekken, zonder het te bedelven. Het begint dikwils in veertien dagen of zo het nog koud is, in een maand, reeds uit te spruiten.

Men kan niet wel bepaalen, hoe dik of yl men zaeijen moete; de gewoonte brengt mede, dat men op een stukje van drie voeten in het vierkant, of van negen vierkante voeten zo veel werpt, als men tusschen duim en vinger houdt; dit is zekerlyk te digt, dewyl de boomen wel een voet twee of drie van elkander mogen staan, maar daar is altoos

toos loos zaad onder het geen men werpt, het welk niet opgaat; ook raaken 'er altoos goede zaadjes door deze of geene oorzaak verlooren, en eindelyk, schoon de jonge boompjes, tot eene zekere hoogte, al wat heel digt op malkander staan, dit kan weinig kwaad, ja zal misschien goed veroorzaaken, de sterkste zullen de zwakste ongetwyffeld overgroeijen, en hen dus doen sterven, en derzelver hout en wortels zullen, na verloop van tyd, beide ten voordeele der overgebleevene koomen, en hen tot mest verstrekken.

Men moet, voor alle dingen, zorg draagen, om het bezaeide stuk met een goede sloot of heining tegen de schaapen, paarden, koeijen, grof wild, en boven al, harten, te verzorgen; want schoon die laatsten, de jonge Sparreboomen, zo zy niet door een geweldigen honger gedrongen worden, niet zullen aantasten of eeten, zo vertrappen en breeken zy nogtans dezelve, terwyl zy 'er door loopen, of rukken ze met hunne hoorens uit, terwyl zy bukken, en de koppen weder ophaalen of heen en weder slingeren.

In groote hitte is het, als uw land voor de brandende zon open legt, noodig, althans zeer dienstig, om het zaad, en, vervolgens de jonge spruitjes, met kleine takjes en blaaden te bestrooijen, om ze voor de verzengende straalen te beschutten; dit is minder moeite en kosten, dan het schynt, men kan die kleine takjes allerwegen van zyne boomen en byzonderlyk ook van Sparre-en Denneboomen bekoomen, en gelyk zy de jonge planten eerst voor de zon beschutten, zo doen zy haar naderhand een merkelyken dienst aan haare worteltjes; ondertusschen moet men egter wel bedagt zyn, om ze op deze wyze het voordeel van de lugt niet geheel te beneemen, of 'er te veel hout en bladeren in te brengen, en, als het land een weinig schaduw van nabyleggende bosschen heeft, is deze voorzorg zelfs in het geheel niet noodig.

De Sparren groeijen langzaam, en in het eerste jaar koomen zy niet boven een vinger hoog uit den grond, en te naauwer nood kan men ze onder de ruigte of het onkruid bemerken. Als zy groot beginnen te worden, moet men zig wel wagten van ze te verplanten, en, zo men dit volstrekt genoodzaakt is te doen, zo moet men ze in hunne vroege jeugd uit den grond haalen en verzetten, eer zy boven de drie voeten hoog zyn, men moet dit verzetten met veel voorzorgen doen, de wortels met veel aarde, of groote kluiten opneemen, en ze vervolgens niet te diep plaatsen. Zo de wortels geheel van hunne aarde ontbloot worden, zullen zy doorgaans sterven. Ook

Ook zal men zorg draagen van deze boomen niet te snoeijen, om dat het hars door de afgeslaage takken uitloopt, de boomen raaken 'er door aan 't kwynen, en sterven 'er doorgaans van, of de minste rotting, welke zig in die wonden zet, vervuurt ze van binnen, daarenboven schieten 'er geene andere takken weder uit, de boom blyft dus vol knoopen of knoesten, en daar groeit nooit een stam van, welke van merkelyken dienst is. Wanneer men integendeel deze takken van zelve laat afvallen, het geen altoos gebeurt, als de boomen ouder wordende, vyftien, twintig, of vyf-en-twintig jaaren bereiken, en digt genoeg op malkander staan, zo wordt de stam zo schoon en glad, dat men eindelyk naauwelyks meer kan zien, waar de takken geweest zyn.

Als men evenwel die takken volstrektelyk van nooden heeft, gelyk de koolbranders, by voorbeeld, daar meenigmaal gebruik van maaken, zo moet men ten minsten altoos die voorzigtigheid gebruiken, van ze niet nader, dan op een voet afstands, ten minsten, van de stam af te slaan, en wel toe zien, dat die stompjes in het afhouwen en vallen der takken, niet koomen te splyten, en scheuren, tot aan den stam toe, te maaken.

De zoom of buitenste rand van een Sparren-bosch is altoos zeer leelyk en haveloos in 't aanzien, om dat de boomen daar eene volle vryheid hebben, om hunne zytakken uit te spreiden, weshalven deze boomen dan ook nergens goed toe zyn, dan om brandhout van te maaken; men moet egter ook deze zorgvuldig behouden, om dat zy als een borstweering en noodige beveiliging maaken voor de andere boomen, die digter in het bosch staan, en, buiten dit, het geweld der winden zo veel meer te vreezen zouden hebben, welke ondertusschen veel minder gevaarlyk zyn voor dien buitensten regel, als welke hunne zywortels naar dien eenen kant vry en onverhinderd hebbende kunnen uitspreiden, veel steviger staan dan de binnenste boomen, welke malkanderen dit voordeel betwist en benoomen hebben, dewyl zy daar ten uitersten digt en gedrongen op malkander staan.

Men begrypt ligtelyk, dat alle deze boomen nu niet even eens vorderen en groeijen, en dat de sterkste den zwakkeren het gemeene voedzel onttrekkende, dezelve allengskens doen verdorren en vergaan. Dit dorre en doode hout nu, moet men weg neemen, om dus aan de gezonde boomen des te meer lugt en ruimte te geeven, en tevens het onaangenaame gezigt dier doode boomen te vermyden, telkens als men zyne bosschen doorziet. En dewyl zy dus geene

ruimte

ruimte krygen, dan naar maate dat zy grooter worden, en dezelve meer van nooden hebben, zo zullen zy altoos digt genoeg blyven, hunne takken des te beter laaten vallen, en eindelyk een bosch van eene volmaakte schoonheid maaken.

Het is genoeg, dat men het bosch alle drie jaaren eens doorzoeke, om het te ontlasten van Sparren, welke op stam verdord en gestorven zyn, en waar van een verstandig *Huishouder* nog een goed gebruik weet te maaken; maar het is noodig, om buiten deze drie jaarige en algemeene zuivering, het bosch meermaalen te bezien, of 'er ook boomen door geweldige uitwendige oorzaaken ontydig gesneuveld zyn? want, zo 'er by voorbeeld eenige boomen, 't zy aan den zoom, of binnen in het bosch, door den wind zyn neergeslaagen, zo is het van veel belang om dit beschadigde hout, voor het begin van den zomer, af te houwen, of 'er ten minsten den bast af te schillen; want zo men dit verzuimt zo wordt 'er straks, als de zon in 't voorjaar wat hooger klimt, en men meer warmte krygt, een worm tusschen den bast en den stam uitgebroeid, dewelke, na den bast doorboord te hebben, vleugels krygt, en weg vliegt, (waar van hy zyn naam van *vliegenden worm* ook zal bekoomen hebben,) hy tast zelfs de nabuurige boomen aan, en vermeerdert op zulk eene verbaazende wyze, dat men, in korten tyd, verpligt is, om geheele streeken, welke door denzelven bedorven en verdord zyn, weg te hakken.

Als de Sparreboomen hunne grootte hebben, en tot hunne volmaaktheid zyn gekoomen, het welk, naar den aart des gronds is omtrent de zestig, zeventig, of tagtig jaaren, of dat zy hier en daar in de kruinen beginnen te sterven, zo is het tyd, om ze neêr te slaan. Men zal dit allengskens doen, en naar dat de nood het vereischen zal, boven alles zorg draagende, om niet van de Oost of Noordzyde te beginnen, als van welke kanten de geweldigste en schadelykste winden te vreezen zyn. Door middel van deze oplettenheid en voorzorg zal die zoom of buitenste regel, daar wy straks van gesprooken hebben, dat gedeelte van het bosch, 't welk staan blyft, altoos beveiligen, terwyl die boompjes ook, welke men op nieuws, in plaats der afgehakte zaeit, hier door merkelyk bevoordeeld zullen worden.

Nog moet men in het hakken verdagt zyn, om hier en daar eenige boomen te houden, daar men altoos zaad van kan bekoomen byaldien zulks eenigzints gevoegelyk schikt, het is altoos van belang, goed zaad te hebben, daar gy op vertrouwen kunt, en dat in uwen grond gewassen is, daar

gy

gy het zelve weder in wilt werpen, en dit is zo veel gemakkelyker te hebben, om dat vergroeide, bogtige, ongelyke boomen net even goed zyn, om tot dat einde te laaten ſtaan als beste boomen; dit leert de ondervinding ten opzigt der Sparren en Dennen niet alleen, maar ook ten opzigte van genoegzaam alle Planten, zonder dat ik 'er nog eenige uitzondering op weet.

Gelyk 'er in een hoog en digt bosch van Sparre- en Denneboomen geen onkruid groeijen kan, en de grond daarenboven uitſteekend gemest is van boven, zo is 'er weinig toeſtel noodig, om, zodra de oude boomen weg zyn, ſtraks wederom andere in derzelver plaats te zaeijen, en men mag zig alsdan zekerlyk een goed gewas belooven, daar men, integendeel, dit gezaei, ſlegts eenige weinige jaaren, uitſtellende, den grond weder met groente zou beſlaagen zien, en verpligt zyn, om veel meer onkosten ter bereiding te doen.

VERBETERDE MANIER, OM DE BLOEMEN EN PLANTEN DERWYZE TE DROOGEN, DAT MEN DERZELVER NATUURLYKE GEDAANTE EN KLEUREN BEHOUDEN OF HERSTELLEN, EN DEN REUK ZELFS VERNIEUWEN KAN.

WY hebben voorheen (*) onzen Lezeren eene Proefneeming medegedeeld, welke door den Heer *Joseph Monti* te *Boulogne* genoomen, en in *de Gedenkſchriften dier Academie* te vinden is, beſtaande in eene nieuwe manier, om de bloemen en planten zodanig te droogen, dat dezelve alle haare natuurlyke kleuren niet alleen, maar zelfs de gedaante en ſchikking haarer deelen, bladen, enz. volkoomen behouden.

In de maand Augustus des jaars 1760 is de E. Broeder *Paulus* van Marſeille te Parys gekoomen, met deze uitvinding, die hy zeer fraei in 't werk geſteld hadt. Hy heeft daar bloemen laaten zien, die op de keurigſte wyze gedroogd waren, maar hy heeft zyne manier van behandelen niet willen mededeelen. Eenige menſchen hebben hem gepoogd na te volgen, en hebben daar ook in geſlaagd, maar zy

(*) Zie MENGELWERK, derde Deels IIde Stuk. pag. 219 en vervolgens.

zy hebben de middelen, daar zy zig van bediend hebben, mede geheim gehouden. Gelyk het ondertusschen billyk is, om de Maatschappy alles medetedeelen, wat tot haare volmaaking of verfraeijing strekken kan, zo hebben wy besslooten, om die manier, daar wy ons met zeer goeden uitslag van bediend hebben, om de bloemen en planten in haar natuurlyken stand en kleuren te droogen, openlyk bekend te maaken.

De Heer *Monti* bedient zig van een wit rivier-zand; hy laat dit eenige reizen door een zeef loopen, om het zeer fyn te hebben, vervolgens wascht hy het zorgvuldig, om 'er alle aardagtige deelen uit te krygen, waar na hy het volkoomen droog maakt, voor dat hy 'er zig van bedient.

Wat ons belangt, wy bedienen ons van het fynste wit schuurzand, en wy wasschen het zo lang, tot dat 'er het water klaar af koomt, vervolgens laaten wy het ter deeg droogen, en dan is 't goed om te gebruiken; het witte fyne Strandzand kan ook gebeezigd worden, nadat men 't wel gewasschen heeft, om 'er al het zout en de aardagtige deelen die 'er in mogten zyn, uit te krygen.

Als men de bloemen wil droogen, moet men met zyn gewasschen en vervolgens wel gedroogd wit schuurzand, een glaaze bokaal, of een aarde of porceleine pot, naar dat men voorheeft meer of minder bloemen tevens te droogen, gedeeltelyk vullen; dan zal men de steel in het zand zetten, zorg draagende, om de kleine zydtakjes en blaadjes in haar natuurlyken staat te houden, vervolgens zal men door een teemsje of eenig ander werktuigje van dergelyken aart, het zand zo zagt en eenpaarig in dat Glas, of die pot laaten loopen, als men kan, hetzelve voorzigtig rondom de bloem laatende vallen, tot zo lang dat alles daarmede gevuld, en overdekt is; men moet 'er evenwel niet meer dan een vinger breedte zand overleggen; dit verrigt zynde zet men zyn glas of pot met zand en bloemen in de zon, als het zomer is, of in een stoove of kaggel als 't winter is. Het is vooral noodig wel in agt te neemen, dat men niet dan eene gemaatigde warmte bezige; als de hitte te groot was, zo zoude het zand, dat een digt lighaam is, de bloemen schroeijen en bederven. Deze waarneeming is van belang voor zeer heete landen, gelyk Africa, verscheide streeken van Asia en America. In deze lugtstreeken is 't niet waarschynlyk, dat men de Planten, die men wil droogen, in de zon zal behoeven te zetten, en de enkele warmte der lugt zal denkelyk genoeg zyn, om het zand in staat te stellen, van alle de vog-

tigheid die het uit de Planten of Bloemen overneemt, uit te waasfemen, en eene volmaakte droogte voort te brengen; de ondervinding zal allengskens verder leeren moeten, welke bloemen of planten een hooger of laager trap van warmte noodig hebben.

De gunstigste tyd om te droogen is, als de lugt tevens warm, droog, en door den wind in geduurige beweeging is. De Heer *Rouelle* heeft in zyn *Pharmacie* duidelyk getoond, dat om planten, welke men wil droógen, ter bewaring goed in haar soort te hebben, men dezelve schielyk droogen, en ten einde voor de zon en wind tevens bloot stellen moet. Al de wereld weet, dat het hooy wel gewonnen, zo als men 't noemt, dat is te zeggen, spoedig dor en droog geworden, zyne frissche groene kleur veel beter behoudt, veel smaakelyker voor de beesten is, en dezelve veel meer voedzel en krágten verschaft, dan of het droogen langzaam en sukkelend is toegegaan.

Als de bloemen ter deege droog zyn, zuivert men ze van 't zand met ze het onderst boven te houden, lugtig te schudden, en met de veer van een pen of een penseel hier en daar af te stryken, dit is zo veel te gemaklyker, omdat het zand niet hegt aan de bloembladen.

Daar zyn bloemen, welke den glans haarer kleuren, door het droogen verliezen, maar daar zyn ook middelen voor handen, om dit nadeel te verhelpen, en die kleuren even fraei, als zy natuurlyk waren, op te haalen. Wy zullen dezelve mededeelen.

De *geele* kleur houdt best stand. Zommige *violet* en eenige *roode* kleuren behouden haare levendigheid ook vry wel. De *rooze* kleur is verwelking of verandering onderhevig. Om deze dan haar vorigen luister weder te geeven, moet men de Roozen bloot stellen voor den waasfem van aangestooke zwavel, gebruikende evenwel zeer veel voorzigtigheid in deze werking, want het vlugge zwavel-zuur 't welk de kouleur levendiger maakt en opheldert, als het maatig werkt, zou dezelve vernietigen, als men het of in te groote hoeveelheid, of te lang liet werken. Dit zelfde middel nu kan men ook voor alle tedere roode kleuren gebruiken.

Levendige roode kleuren, gelyk als *Ponçon*, *Karmozyn* worden weder helder, met ze bloot te stellen voor den waasfem eener ontbinding van tin, in geest van Salpeter, gelyk die, daar men zig van bedient, om scharlaken te verwen. Om deze ontbinding te maaken, zal men in een glas doen zo veel vylzel van tin, als men tusschen duim en vingers houden kan,

men

men zal daar op doen een lepel vol ſterk water, zodra nu het zuur het tin zal aantasten, zal 'er een damp opgaan, daar het genoeg is om de roode bloemen voor bloot te ſtellen, om ze alle hunne helderheid en levendigheid weder te doen krygen.

Om de groene kleur der ſteelen en bladen op te helderen, zal men eene ontbinding maaken van vylzel van Staal in het zuur van Vitriool, dat men gemeenlyk noemt, *Oleum Vitrioli*, en men zal de ſteelen en bladen blootſtellen voor den waasſem, welke van dit mengzel zal opgaan.

Als men de bloemen zal blootſtellen voor den waasſem van zwavel, zo zal men zig voorzien van een klein aarde potje of lampje van gedaante, omtrent, als die welke men voor de illuminaties gebruikt, en het welk 'er in dit opzigt alleen van zal verſchillen, dat het met geſmolte zwavel, in plaats van vet of oly gevuld is. Als men 'er zig van bedienen wil, zal men het pitje aanſteeken, en men zal de bloemen, wier kleuren men wil verlevendigen, voorzigtig blootſtellen voor den waasſem, die 'er van zal opgaan. Men moet deze werking in de open lugt doen, om geen ongemak van den zwaveldamp te hebben, welke zelfde damp ook verſcheide *blaauwe*, en verſcheide *violet*-kleuren zeer wel verlevendigt.

De bloemen, daar het ons tot hier toe best mede gelukt is, zyn de halfdubbelde; mits dat ze niet al te geſlooten zyn. Het heeft ons tot nog toe niet willen ſlaagen, met de dubbele Renonkels, *couleur de feu* (Vuurkleur). Het droogen en bewaaren der *Anemoonen* is volmaakt wel gelukt. De *Aurikels*, *Kruidnagels*, *Violieren*, *Herfstbloemen*, de bloemen van allerleie ſoorten van *Malve*, de *Narcisſen* en de *Jonquilles*, ſlaagen zeer wel.

Men droogt de *Anjelieren* wat verſchillende; men heeft ze te voren blad voor blad afgetrokken, maar wy zullen twee middelen aan de hand geeven, om deze moeite te kunnen ſpaaren, en niet genoodzaakt te zyn, dit nadeel aan de bloem te doen.

Het eerſte middel is, de kelk van boven tot onderen te openen, en wel tot aan het kleine halsje, 't welk denzelven van onderen omringt, men zal een gedeelte van den kelk in het lang afligten, en dus zal het onderſte gedeelte der bloembladen minder gepakt en geſlooten zynde, ligtelyk droogen; gedroogd zynde, zal men de opengeſneede, en afgeligte deelen van den kelk weêr tegen de bloembladen aanleggen, en vervolgens met wat gom in haar natuurlyke *Situatie* vast lymen.

Het ander middel is verſcheide openingen in den kelk over

dwars te maaken, inzonderheid om laag; en alles vervolgens op de eige wyze als in het vorig middel te behandelen.

Gelyk het droogen de bloemen haaren aangenaamen geur geheel of gedeeltelyk doet verliezen, zo zullen wy nu nog een middel aanwyzen, om dezelve aan zommige foorten weêr te doen bekoomen. By voorbeeld, als men een Anjelier, na het droogen, wil *parfumeeren* om die bloemen te doen rieken, zo moet men, voor en aleer de gefpleete ftukken van den kelk weder faam te voegen, het onderst der bloembladen bevogtigen met de *esfentie* van kruidnagels, en vervolgens de deelen op de gezegde wyze faamenvoegen.

Als het een roos is, die men *parfumeeren* wil, zo zal men, in het midden dier bloem, een of twee druppels roozen-oly gieten, en op dezelfde wyze zal men gemaklyk verfcheide *parfums* vinden, welke gelykflagtig zyn met den geur der bloemen, die men wil doen rieken.

Zy, welke na deze onderregtingen aan deze aangenaame en nuttige Liefhebbery willen werken, worden ernftig verzogt om ons hunne nieuwe waarneemingen, en verbeteringen te willen zenden, opdat wy dezelve aan het gemeen mogen mededeelen.

Het is buiten twyffel een aangenaam vermaak, maar 't is boven dat, een zaak van 't grootfte nut en belang voor de kruidkunde, dat men allerleie bloemen en planten met haare natuurlyke kleuren, niet alleen, maar ook in haare natuurlyke *fituatie* en gedaante kan bewaaren, en malkanderen uit verre landen toezenden; daar die gedaante integendeel, naar de gewoone wyze van droogen geheel, en de kleuren dikwils, ten grooten deele, verlooren worden.

Nog is 'er voor de liefhebbers eene andere bedenking, welke hen behoort aan te zetten, om deze uitvinding te voltooijen. Zy doen met zwaare kosten vreemde planten uit heete landen koomen, en bewaaren dezelve, met oneindige moeite en zorg, in warme ftooven, maar zy kunnen op deze wyze met veel minder kosten, en zonder moeite of omflag, die zelfde planten by hen in hunne vertrekken houden, en 'er al het cieraad, al het vermaak, al de leering en het nut, als of zy leefden, van bekoomen.

MENGELWERK,

TOT FRAAIJE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

PROEVE OF? IN HOE VERRE? EN OP WAT WYZE? HET DEN CHRISTENEN VRY STA, SCHATTEN TE VERGADEREN OP AARDE.

HEt laatst onderwerp, dat wy ons eindelyk voorſtelden te overweegen, en op te helderen, was, *of, in hoe verre, en op wat wyze het den Christenen vry ſta Schatten op aarde te vergaderen* (*). Dit wordt door den Zaligmaaker zo uitdrukkelyk verboden, dat het voor elk Christen der moeite wel waardig is, om dit eens aandagtig te onderzoeken.

Elk verſtandig Lezer zal gereedelyk met my erkennen, dat de Christelyke Godsdienst den Natuurlyken, in geenerleie opzigten, kan weerſpreeken; dat Gods Zoon onze Heiland zyne navolgeren zelve geene pligten heeft voorgeſchreven, nog door zyne Apostelen doen voorſchryven, welke met rede en billykheid ſtryden, of de Maatſchappy, in eenig opzigt, benadeelen zouden. Die waarheid is zo duidelyk en zeker, dat men die als den grond van ons allerheiligst geloove kan beſchouwen, en dat dezelve te ontkennen of in twyffel te trekken, onzen redelyken Godsdienst alle ſteun en vastigheid beneemen zoude. Want, om op eene bondige wyze overtuigd te kunnen worden, dat God door *den Zoon zyner Liefde, het leven en de onverderfelykheid* waarlyk *heeft in 't ligt gebragt*, en dat de Christelyke openbaaring geen bedrog of verciering is, zo moeten wy derzelver voorſchriften en leerſtukken aan den Natuurlyken Godsdienst toetſen, en zien, of 'er ook iets in worde voorgeſteld, of belast, dat met waarheid, dat met de eeuwige en onveranderlyke voorſchriften van deugd en rede ſtryden zoude; zo dit plaats hadt, of konde hebben, zo zouden wy deze openbaaring zonder verder beraad moeten verwerpen, dewyl niets zo zeker is, dan dat de God der waarheid, die ons de rede en het gezond verſtand geſchonken, en onzen pligt reeds door de ſtemme der Natuur bekend gemaakt heeft, niet met zig zelven ſtryden, nog zyne eige voorſchriften weder-ſpree-

(*) Matth. VI. 19. vergel. Joann. VI. 27. enz.

spreeken kan. Indien de Zaligmaaker by voorbeeld, in plaats van zagtmoedigheid, liefde, verdraagzaamheid, zyne Navolgeren belast hadt, om malkanderen, ter oorzaak van hun geloof te haaten, te kwelien, te vervolgen; indien hy, in plaats van een redelyken Godsdienst, welke boven alles op de inwendige verbetering des harten aandringt, flegts *Ceremonies*, of een bepaald getal van Leerstukken hadt voorgeschreeven, om een waardig Christen te zyn, hoe veele, hoe verbaazende wonderwerken hy dan ook voorgewend of gedaan mogt hebben, nooit zoude een verstandig en bedagtzaam mensch dien redeloozen Godsdienst hebben kunnen omhelzen. Neen de Christelyke Godsdienst kon onbekende waarheden aan het ligt brengen, kon eenige weinige stellige pligten voorschryven, maar nooit den Natuurlyken Godsdienst in eenig opzigt wederstreeven. Hier uit kan men dan reeds opmaaken, dat het vergaderen van schatten in het algemeen, zelfs van groote en overvloedige schatten, zonder eenige bepaaling of uitzondering in het N. V. niet kan verboden zyn, om dat dit volgens den Natuurlyken Godsdienst, dat is te zeggen, volgens de verpligtingen, daar wy als menschen, als redelyke schepzels onder leggen, niet flegts vry staat, maar zelfs in zekeren zin, als een pligt kan aangemerkt worden. Het geen ik kortelyk dus bewyze.

I. Ik stel vast, en meene in dezen de algemeene goedkeuring van alle verstandige menschen ligtelyk te zullen erlangen, dat elk mensch redelyker wyze verbonden is, om zyn genoegen in dit leven langs alle geoorlofde wegen te bevorderen, en dat tydelyke middelen en ruime bezittingen, onder anderen, zeer dienstig zyn, om dat oogmerk te bereiken. Hoe naar en moeijelyk een bekrompe leven valle, hoe bang het zy, om niet flegts gestadig om zyn dagelykschen nooddruft te zwoegen, maar, met dit alles, ook zig zelven en de zynen naauwelyks en schraal te kunnen verzorgen, en, in tyden van ziekte en ongemak, eene waarde huisvrouw en lieve kinderen aan gebrek en elende te moeten overgeeven, of buiten staat te zyn, om hen, naar behooren, by te springen, hoe hard dit valle, zeg ik, weet elk, die het immer ondervonden heeft, of nog bevindt, hoe vermaakelyk het daarentegen zy, om, zonder zorge, boven het noodige, eenige verkwikkingen te genieten, en in staat te zyn, om anderen dienst te doen, weeten niet flegts de vermogenden, maar kunnen ook de onvermogenden, door hunne tegenstrydige ondervinding, getuigen. Is dit nu zo, en bedoelt het barmhartig Opperwezen, dat wy ons *verblyden*,

den, en goed doen zullen in ons leven, dan wyst het zig zelven vry duidelyk aan, dat het niet alleen vry sta, maar in zekeren zin, zelfs een pligt zy, om door geoorloofde en redelyke middelen *schatten te vergaderen op aarde*.

II. Daarenboven is elk Lid van eene Maatschappy of saamenleving, naar alle billykheid, verbonden, om het algemeen belang en welzyn naar zyn vermogens te bevorderen, maar hier toe al wederom mag en moet elk, wiens omstandigheden dit mede brengen, zig op eene geregelde wyze *schatten vergaderen op de wereld*. Altoos hebben wy, altoos hebben andere volkeren, een vry groot getal van menschen, welke arm en behoeftig zynde, door vermogen der Borgers, het zy dan met verzorging van arbeid en genoegzaam gewin, het zy met liefderyke aalmoesen ondersteund moeten worden; altoos zyn 'er ook zeer veele ryken, welke hunnen pligt in dezen te schendig verwaarloozen, en, schoon *het goed der wereld hebbende, hunne Broeders* egter *gebrek zien lyden, en hunne harte voor hen sluiten*. 't Zy waar dit ook uit voort mag koomen, dit was altoos zo in de wereld, en zal waarschynlyk altoos zo blyven; dus zal 'er gevolgelyk ook altoos gelegenheid wezen, voor vermogende Lieden, om hunne hand mildelyk op te doen voor hunnen Broeder, die arm is, en moeten zy derhalven, die verlangen, om edelmoediglyk het hunne ten welwezen hunner medemenschen toe te brengen, ook niet afkeerig wezen, om *schatten te vergaderen op aarde*.

Door het vermogen ook der Ingezetenen wordt eene Maatschappy in haar zelve versterkt, en voor uitwendige en inwendige verdrukking en slaverny beveiligd. Uitwendige vyanden schroomen een staat of volk, dat door zyne schatten, de geheele wereld, om zo te spreeken, kan beweegen. Inwendige Tyrannen schroomen Ingezetenen, die door hunne vermogens onafhankelyk zyn geworden, en van daar hunne snoode praktyk, om eerst de gemeente te verarmen, en dezelve dus naar hunnen zin te leiden.

En gelyk de Deugd eindelyk van dien aart moet wezen, dat zy, zonder nadeel of verwarring, van alle menschen kan geoeffend worden, zo laat ons voor een oogenblik onderstellen, dat elk mensch de rykdommen verwaarloosde, dat is te zeggen, dat niemand meer verzamelde, dan hy voor zig zelven en zyn huisgezin strikt van nooden hadt, dan zoude 'er gewisselyk over het geheel te kort moeten koomen, om dat 'er altoos en onvermydelyk een groote menigte menschen voor handen is, welke, om verscheidene re-

denen, geen genoegzaamen voorraad opleggen. En waar zoude het inzonderheid als dan met ons Gemeenebest, waar met onze vryheid, met onzen koophandel, met ons zelven heen? wie zoude dan de onkosten der uit-en inwendige veiligheid draagen? wie ons lieve vaderland beschermen? Gelyk 'er dan het Gemeenebest ten uiterften aan gelegen is, vermogende Ingezetenen te hebben, en wy verpligt zyn, om het algemeen welzyn te bevorderen, zo blykt dan ook ten allerklaarften, dat wy schatten vergaderen mogen, ja, in zekeren zin, moeten.

III. En Gods woord eindelyk, wel verre van dit doorgaande te verbieden, schryft den ryken verscheide pligten voor, die zy byzonderlyk te betragten hadden (*), het welk immers niet te pas zoude koomen, byaldien het een Christen niet vry ftondt schatten te verzamelen of te bezitten, even weinig als dat de Zaligmaaker zelve, volgens het verhaal van *Lucas* (†), in zyne behoeftigheid, tot eenige vermogende vrouwen toevlugt zou genoomen hebben, en door dezelve onderfteund zyn.

Maar op wat wyze moeten dan die uitdrukkelyke voorschriften van onzen Goddelyken Wetgeever verftaan worden? Hier koomt de zelfde aanmerking weder te pas, welke ter opheldering der vorige byzonderheden heeft gediend. Het was gewisselyk der Apostelen, het was der eerfte geloovigen zaak niet, zig met het vermeerderen hunner tydelyke bezittingen te bekommeren; zy moesten 'er in tegendeel hunne harten geheellyk aftrekken, om dat zy alle oogenblikken op het punt ftonden, om ze te verliezen, ja doorgaans, op het eigen oogenblik, dat zy den Christelyken Godsdienst omhelsden, dezelve wezenlyk verlooren, zy wierden uit hunne goederen en bezittingen verdreeven, hadden geen vaste woonplaatsen, maar moesten als ballingen 's Lands omzwerven. Al wie geen moeds genoeg hadt, om dit noodlot rustig te ondergaan, om zig armoede, gebrek en elende te getroosten, kon geen onderdaan van Jesus koningryk, nog belyder van zyn Godsdienst zyn; hoe noodig derhalven hoe tydig was het, dat de Heiland en zyne Apostelen, der Geloovigen Zielen ganschelyk van aardsche voordeelen zogten los te maaken, dat zy hen vermaanden om *geene schatten te vergaderen op aarde*, om *niet te zorgen, wat zy eeten, of wat zy drinken, of waar mede zy zig kleeden zouden*, zig niet te *bekommeren over den dag van morgen, niet te*

zoeken

(*) 1 Tim. VI. 17—19. (†) Luc. VIII. 3.

zoeken de dingen, die beneden waren, de vogelen des Hemels te aanschouwen, welke, schoon niet zaeijende, of maeijende, of verzamelende in de schuuren door God egter gevoed wierden, zo ook *alle hunne bekommeringen op den Heere te werpen, als welke voor hen zorgde.* Het kwam toen zeg ik, inzonderheid te pas, om alles wat van dezen aart was, in de allersterkste bewoordingen voor te draagen, en dit is de eerste opheldering van deze bevelen des Zaligmaakers. Maar daar moet eene andere by koomen.

Vergadert u geen schatten op der aarde, maar vergadert u schatten in den Hemel, wil zeggen; „bevlytigt u NIET ZO ZEER, „om uw tydelyk als eeuwig geluk te verzekeren; houdt „altoos in gedagten, dat gy voor den Hemel en de eeuwig„heid geschaapen zyt". Op dezelfde wyze, als de woorden van den Apostel, (*) *bedenkt de dingen, die boven zyn, niet die op aarde zyn*, zekerlyk niet te kennen willen geeven, bemoeit u volstrektelyk niet met de wereld of wereldsche zaaken, maar; „bedenkt NIET ZO ZEER de aardsche, als he„melsche dingen".

Maar op welk eene wyze mag men dan schatten vergaderen op aarde, zonder des Zaligmaakers bevel te overtreeden? Het beantwoorden dezer vraage, zal dit onderwerp verder de noodige klaarheid byzetten, en een gevoeglyk slot voor onze drie Zedekundige en Godgeleerde Proeven strekken.

VOOR EERST moet men een goed gebruik poogen te maaken van die goederen, welke de Opper-Zegenaar ons reeds geschonken heeft. Met rede wenscht men een Rentmeesterschap van twaalf talenten, om een evenredig genade loon voor zyne moeite en deugd te ontvangen; maar welk eene dwaasheid, geen zes talenten wel te kunnen aanleggen, en egter boven deze, nog zes andere te vorderen, om zyn schuld en straf te verzwaaren. Men toone vooraf, door een loffelyk gedrag, geschikte voorwerpen te zyn voor de Goddelyke zegeningen. Men toone, door naarstigheid, nederigheid, edelmoedigheid, onbekrompe liefde, en een deugdzaam gedrag in 't algemeen, dat het ons niet enkel te doen zy, om schat op schatten op te stapelen, huis aan huis, land aan land te hegten, om of op 't laatst eene dartele ledigheid te voeden, of ongeregelde driften op te volgen, of zig zelven trotselyk boven zyne medemenschen te verheffen. In een woord, men maake zig, eer men om de vermeerdering zyner

(*) Col. III. 1, 2.

zyner schatten denkt, deugdzaame heblykheden eigen, op dat men niet *ydel wordt, als het vermogen overvloedig aangroeit, en'er zyn hart niet op zet.*

Vervolgens is het nu van zulk eene gemoedsgesteltenis natuurlyk te verwagten, dat men zig met de vermeerdering zyner middelen goede eindens voor zal stellen; let hier, M. L. op uwe gemoedsgestaltenis, en onderzoekt, of gy met uwe rykdommen u waarlyk zulke oogmerken voorstelt, als het braave menschen, als het inzonderheid Christenen betaamt? De goede Vader van het menschdom schenkt ons zyne gaven, om 'er zelve een redelyk genot van te hebben, en 'er den *hongerigen mede te spyzen, den dorstigen te laaven, den naakten te kleeden.* Dit zyn baarblykelyk de twee eindens, daar die tydelyke middelen toe verordend zyn. Willen wy dan de liefderyke inzigten van onzen gemeenen Vader niet vermetel dwarsboomen, zo moeten wy ons, aan den eenen kant, voor gierigheid, aan den anderen, voor ongeregelden wellust wagten, zo moeten we een dankbaar en vrolyk genot van onze bezittingen neemen, en 'er andere menschen gelukkig door maaken; zo moeten wy ons *verblyden, en goed doen in ons leeven, en ryk worden in goede werken, gaarne mededeelende en gemeenzaam.*

Ten derden, moeten wy steeds in 't oog houden, dat geld en geluk onderscheide dingen zyn, dat ons vermaak eigenlyk niet in rykdommen besta, maar dat deze slegts als middelen, ter bevordering van ons genoegen, moeten dienen. Dus moeten wy de schatten nimmer om haar zelve zoeken, nog ons kwellen, wanneer ze ons niet te beurte vallen. Wat is het uiterst doelwit tog van alles? om door deugd hier gelukkig, hier namaals zalig te worden. De rykdommen zyn slegts middelen, om ter verkryging van het eerste mede te werken, en men kan ze zelfs daar toe zeer wel missen; maar welk eene dwaasheid derhalven, daar wy in alle levensstaaten, vergenoegd zynde, gelukkig kunnen leeven, onze rust egter, door een gemor, even ondankbaar als dwaas, te stooren. Op deze wyze is het zoeken naar, en vergaderen van schatten, zekerlyk ten alleruitersten te wraaken, op deze wyze, maakt dat middel, 't welk geschikt was, om ter bevordering van ons genoegen mede te werken, ons ten uitersten rampzalig, en leggen de rykste Lieden onbedenkelyk veel agter by die verstandige Zielen, welke geleerd hebben *vergenoegd te zyn in 't geen zy zyn,* en zig in armoede zelve *te verheugen in den God hunnes heils.*

Eindelyk moet deugd en godsvrugt alle onze pogingen in

in de vergadering van schatten besmeeren, en hebben wy voor alle dingen zorg te draagen, dat deze zugt ons nimmer buiten onzen pligt vervoere, tot onregtvaardigheid en snoode konstgreepen, tot vrekheid, tot onmaatigen yver zelfs verleiden, en ons ons hoogste goed hier namaals doe verliezen, dat we ons op deze wyze niet *haasten om ryk te worden*, op dat wy niet *in verzoeking vallen*, *en in de strik*, *en in veele dwaaze en schadelyke begeerlykheden*, *welke de menschen doen verzinken in verderf en ondergang.*

Op deze wyze nu, en met die voorbehoedzels kunnen en mogen wy schatten vergaderen op aarde, gelyk wy met de voorheen gemelde bepaalingen, de wereld liefhebben, en een vernoegd en vrolyk leven in dezelve zoeken mogen. Dus is Gods Woord met zig zelven bestaanbaar; dus strookt onze Christelyke pligt met de voorschriften van Rede en gezond Verstand; en dus vertoont zig de zagtheid, de vriendelykheid, de aanminnigheid van onzen redelyken Godsdienst in vollen luister.

NIEUWE ONTDEKKINGEN EN VERBETERINGEN IN DE WEETENSCHAPPEN DOOR PUBLYK GEZAG.

Vervolg van bladzyde 191.

HET VASTE LAND VAN AFRIKA.

Wy hebben de voornaamste ontdekkingen, die ter Zee te doen zouden wezen, opgegeeven, maar daar zyn andere, die ook te Lande gedaan zouden kunnen worden, en wel verdienen, dat menze ondernam. Dat ongemeete vaste Land van Afrika, gelegen tusschen de schoonste klimaaten des Wereld's, eertyds bewoond door de talrykste en vermogendste Volkeren, met de pragtigste Steden opgepropt, dit geheele vaste Land is ons byna even weinig bekend als de Zuid-Landen; wy koomen op de oevers, maar wy zyn nog nooit tot in het binnenst des Lands doorgedrongen. Als men egter in aanmerking neemt deszelfs legging in dezelfde Lugtstreeken, als die plaatsen in America, welke vrugtbaarst in goud en zilver zyn, als men denkt aan die groote rykdommen der oude wereld, welke daaruit getrokken zyn; aan het goud zelve, dat eenige domme Wilden ons brengen, zo kan men daaruit opmaaken, dat de ontdekkingen, welke men in het vaste-Land van Afrika zou doen,

 niet

niet vrugtloos wezen zouden voor den Koophandel. Als men leest 't geen de oude Historien ons berigten van de konsten en weetenschappen dier Volkeren, welke het bewoond hebben; als men overweegt de verwonderlyke gedenktekenen, die men 'er nog van ziet, zodra men op de kusten van Egypten aanlandt, zo kan men niet twyfelen, of dit Land zoude onze nieuwsgierigheid zeer wel waardig zyn.

PYRAMIDEN EN KUILEN.

Het is niet buiten rede, dat men die verbaazende gevaartens van aarde en steen, waar van het gebruik ons egter zo beuzelagtig voorkoomt, of ten minsten zo weinig bekend is, onder de wonderen des werelds rekent. De Egyptenaars, in plaats van andere Volkeren te leeren, schynen eeniglyk bedagt geweest te zyn, om dezelve over hen verwonderd te doen staan. Het is niet zeer waarschynlyk, dat die ontzaggelyke *Pyramiden* eeniglyk gemaakt zyn, om voor graftombes van één Lyk te dienen, zy verbergen misschien de dierbaarste overblyfzelen van de Geschiedenis en Weetenschappen der Egyptenaaren. Men verhaalt, dat een CALIF, hier nieuwsgierig naar zynde, (*) zo verre deedt graaven en werken, dat men eindelyk een kleine weg open kreeg, welke naar een Zaal geleidde, daar men nog een marmere Coffer, of een soort van Doodkist ziet; maar welk een gering gedeelte van het geheele gestigt beslaat het geen men ontdekt heeft. Is het niet ten hoogsten waarschynlyk, dat 'er ook veele andere dingen in zullen beslooten zyn? Het gebruik van het buspoeder zoude het tegenwoordig gemaklyk maaken, om zulk een geheel gevaarte om te keeren, en de groote Heer zoude ze ligtelyk afstaan op de minste nieuwsgierigheid eens Konings van Vrankryk.

Ik wenschte wel, dat de Koningen van Egypte die millioenen van menschen, die zy gebezigd hebben, om deze gevaartens in de lugt op te trekken, hadden gebruikt, om holen en groote kuilen in de aarde te graaven, wier diepte evenredig ware geweest, met het vervaarlyk Groote, dat men thans in hunne werken vindt. Wy weeten niets van de inwendige gesteldheid der aarde, onze diepste mynen ontginnen naauwelyks haare bovenste korst; zo men tot het pit zelve koomen konde, zo is hét zeer waarschynlyk, dat men gansch verschillende stoffen zoude vinden van de geene die

(*) ALMANON in de IXde Eeuw.

die wy kennen, en zonderlinge verschynzels ontdekken. Dat vermogen, daar zo veel over getwist is, het welk in alle lighaamen verspreidt, de Natuur zo wel verklaart, is nog verder niet bekend, dan door Proefneemingen op de oppervlakte der aarde gedaan; het zou te wenschen zyn, dat men deszelfs verschynzelen in deze diepe kuilen onderzoeken konde.

COLLEGIE VAN BUITENLANDSCHE WEETENSCHAPPEN.

Daar is niet aan te twyffelen, of verscheidene der verstafgelege Volkeren hebben veele kundigheden, die wy ontbeeren, en die ons egter dienstig zouden zyn. Als men die lange reeks van eeuwen beschouwt, geduurende welke de *Chineeschen*, de *Indiaanen*, de *Egyptenaars* de weetenschappen beoeffend hebben, en de konstwerken gade slaat, die ons uit hun Land zyn aangebragt, zo kan men zig niet wederhouden van zig te beklaagen, dat 'er niet meer gemeenschap zy tusschen hen en ons. Een Collegie, daar men alle de bekwaamste Lieden uit alle Volkeren, wel onderregt wegens de byzonderheden van hun land, en onzer taalen kundig, by één bragt, zoude buiten twyffel een fraeije Instelling zyn, en die niet zeer moeijelyk zoude wezen; misschien zelfs zoude men hier de allerwoeste Naties, of de Wilden niet moeten uitsluiten.

LATYNSCHE STAD.

Alle Volkeren van Europa koomen overéén wegens de noodzaakelykheid om eene Taal te onderhouden, welke, schoon reeds dood, sints een geruimen tyd, nog heden egter de algemeenste van alle taalen is, maar die men dikwils by een Geestelyken of Geneesheer moet gaan zoeken. Als eenig Vorst dit wilde, zo zoude het hem gemaklyk vallen, om deze taal weder levendig te maaken; hy behoefde hiertoe, slegts al het Latyn van zyn Land in ééne Stad te bepaalen, en te belasten, dat men daar niet preekte, niet pleitte, geene Schouwburg opende en speelde, dan in 't Latyn. Ik denk wel, dat het latyn, 't welk men daar spreeken zoude, niet het zelfde zoude zyn als aan het Hof van Augustus, maar 't zoude ook niet het zelfde zyn, als dat der Poolen; en de jeugd, welke uit verscheide Landen, naar zulk een Stad, zou koomen, zou daar in één jaar meer Latyn leeren, dan dezelve in vyf of zes in de Collegien leert.

STERREKUNDE.

Het schynt, dat men geene genoegzaame voordeelen trekt uit die pragtige Observatoriums, uit die uitmuntende gereedschappen, uit dat groot getal bekwaame waarneemers, welke men in verscheide plaatsen van Europa heeft. De meeste der Sterrekundigen gelooven hunne konst eindig te zyn, en neemen slegts door een soort van gewoonte; de waarneemingen wegens de hoogtens van de zon, van de maan, en van eenige andere Ster, met hunne passages door de Meridiaan; die waarneemingen hebben wel haare nuttigheid, maar het zou te wenschen zyn, dat de Sterrekundigen buiten die bepaalingen gingen.

Men geloofde voorheen dat de Sterren, welke men vaste noemde, altoos aan 't zelfde punt van den Hemel wierden gezien; de zorgvuldigste en naauwkeurigste waarneemingen in deze laatste tyden gedaan, hebben ons geleerd, dat, behalven den schyn van beweeging, welke ontstaat uit het voorafgaan der Equinoxen of zonnestanden, de sterren nog eene andere schynbaare beweeging hebben. Zekere Sterrekundige besloot 'er een *Parallaxis* of verschilzigt uit voor het jaarlyksch Rond; een ander en bekwaamer, die zelfs, welke deze beweeging hadt ontdekt, toonde, dat dezelve van de Parallaxis niet afhing; en vondt 'er de wezenlyke oorzaak van in de saamenvoeging van de beweeging des Ligts met de beweeging der Aarde. Dezelfde BRADLEY heeft daarenboven nog ontdekt de schynbaare vertooning van een nieuwen naauwelyks merkbaaren ring, welke hy, met wel waarschynlykheid toeschryft aan de werking van de maan op het langwerpig Rond der Aarde. Maar is 'er niet eene wezenlyke beweeging in zommige Sterren? zommige Sterrekundigen hebben die reeds ontdekt of vermoed; en het is te denken, dat als men zig wat meer op dit onderzoek toeleg, men 'er meer van ontdekken zoude.

Eindelyk zoude 'er niet eenige wezenlyk vaste ster zyn, waar van de schynbaare beweeging ons het verschilzigt van het jaarlyksch rond ontdekken zoude? de al te groote afstand der Sterren van de Aarde verbergt die Paralaxis in die, welke men reeds heeft waargenoomen. Maar is dit een bewys, dat men dezelve aan geene andere zoude kunnen ontdekken? Men heeft zig bepaalt tot de helderste Sterren, als tot die, welke het digst by de aarde zynde, dus best geschikt scheenen te zyn voor deze ontdekking, maar waarom agt men dezelve digtst by de aarde te zyn? Het is alleen om dat

dat men geloofd heeft, dat ze alle van dezelfde grootte en stoffe waren; maar wie heeft ons gezegd, dat het hier mede dus gelegen was? De kleinste of minst flikkerende Ster zoude inderdaad zeer wel digtst by de aarde kunnen zyn.

Als men in een Land, daar een genoegzaam aantal waarneemers is, aan elk een zeker gedeelte van den Hemel aanwees; een Gordel (*zona*) by voorbeeld van twee of drie graaden, evenwydig met den Equator, om alle de Sterren welke in dat gedeelte zyn, ter deeg te onderzoeken, zo zoude men denkelyk onverwagte Verschynzelen ontdekken.

Laat ons tot ons eige Zonnestel wederkeeren. Wy zien *Saturnus* met vyf wagters, *Jupiter* met vier, de Aarde met één; het is vry waarschynlyk, dat, naardien van de zes Planeeten drie met wagters zyn voorzien, de drie andere daar ook nog niet van ontbloot zullen zyn: men heeft reeds gemeend 'er één om *Venus* te ontdekken; die waarneemingen hebben geen vervolg gehad, maar men moest ze niet laaten steeken.

Niets zou deze ontdekkingen meer bevorderen dan de volmaaking der Verrekykers (Telescopen). Ik denk niet, dat men al te groote belooningen kan belooven aan hen, welke verdere verbeteringen daar aan weeten te maaken. Men heeft zo dikwils doen zien, dat de ontdekking van de Lengte op zee van een dergelyk Telescoop afhing; of van een Horologie, dat in weerwil der schokkingen van 't schip een regelmaatige beweeging houden zoude; of van eene naauwkeurige Theorie van de Maan, dat het noodeloos is, thans daar meer van te spreeken; maar ik kan niet af van nogmaals te zeggen, dat men de zulken, die in staat zyn van eenigen dier werktuigen te volmaaken, niet genoeg kan opwakkeren.

VOORDEELEN WELKE MEN UIT DE DOOD-STRAFFEN DER MISDAADIGERS ZOU KUNNEN TREKKEN.

Het is eene zaak, die men reeds dikwils voorgesteld, die zelfs de goedkeuring van eenige Moogenheden al gehad heeft, en die egter altoos buiten uitvoering is gebleeven; dat men zig in het straffen der misdaadigers, waar in men tot dus verre alleenlyk bedoeld heeft, om de menschen beter te maaken, of andere af te schrikken, zig nuttigheden van een gansch ander soort voorstelde; dus zou men het oogmerk dier straffen, welke ongetwyffeld het algemeene nut

der

der Maatschappy ten doelwit hebben, niet dan des te volkoomener vervullen.

Men zou dezelve gebruiken kunnen, om de moogelykheid of onmoogelykheid van verscheide *Operaties*, die de konst niet durft onderneemen, te bepaalen; en van wat nut zou de ontdekking eener nieuwe Operatie niet kunnen zyn, ter behoudenis van eene menigte menschen, welke men nu dikwils verpligt is aan hunne ysselyke smarten of een gewissen dood over te geeven.

Om die nieuwe Operaties te bezoeken, zou de Misdaadiger moeten verkiezen, om dezelve liever te ondergaan, dan dien dood, daar hy toe verweezen is; en men zou hem genade moeten bewyzen, als hy die Operatie overleefde. Dit schynt regtmatig, omdat hy zyn misdaad, door de bevordering van het algemeen nut, in zekeren zin, hadt uitgewischt.

Daar zyn weinige menschen ter dood veroordeeld, welke niet de allergevaarlykste en smartelykste Operatie boven denzelven verkiezen zouden. Dewyl egter het goed gevolg der Operatie zelve en de pligt der menschelykheid vereischen zouden, om 'er het gevaar en de smarten zo veel moogelyk van te verminderen, zo zoude men zig eerst op Lyken moeten oeffenen, vervolgens op Dieren; inzonderheid de zulke, wier leeden de meeste overeenkomst met die der menschen hebben.

Ik bepaal hier niet de Operaties, daar men mede moest beginnen; het zouden ongetwyffeld zodanigen moeten zyn die de Natuur zelve nooit redt, en daar de konst nog geen hulpmiddel voor heeft; een steenagtige nier by voorbeeld, veroorzaakt de wreedste pynen, welke nog de eene nog de andere wegneemen kunnen. Het zweeren van een ander deel doet de Vrouwen een jammerlyk lyden verduuren, daar men geen hulpmiddel voor weet, wat zoude men dan niet kunnen beproeven? zoude men zelfs niet bezoeken kunnen om deze Deelen wegte neemen? men zou dus die ongelukkigen van die kwaalen verlossen, of men zou hen verlossen van een leven, erger dan den dood, met ze tot aan 't einde te laaten hoopen, zonder ze ooit hun hoop te doen verkrygen.

Ik weet wat tegenspraak alle nieuwigheden altoos ontmoeten; men wil liever de Konst onvolmaakt laaten als arbeiden, om dezelve volkoomener te maaken. De Lieden van de Konst zelve zullen alle Operaties, die zy nooit gedaan, of daar zy nimmer van gehoord hebben, voor onmoogelyk hou-

houden. Maar dat zy dezelve onderneemen, en zy zullen misschien ondervinden, dat zy bekwaamer of gelukkiger zyn, dan zy zelve wisten. De Natuur zal altoos met hen werken door middelen, die hen onbekend zyn.

Ik zal min verwonderd zyn over hunne vrees, als over de stoutheid van hem, die 't eerst de Blaas heeft durven openen, om daar den Steen te zoeken, die het Bekkeneel heeft doorgeboord, of zyn Naald in 't oog gebragt.

Ik zoude het leven der Misdaadigers gaarne tot deze onderneemingen laaten dienen, hoe weinige hoop 'er wezen mogte, om wel te slaagen. Maar ik zou zelfs gelooven, dat men dit leven zonder schroom zoude mogen waagen aan kundigheden van eene verdere nuttigheid. Misschien zou men eenige ontdekkingen kunnen doen over die wonderbaare vereeniging van Ziel en Lighaam, als men 'er dezelve in de hersenen van een levend mensch van ging opspooren. Dat men zig niet laate beweegen door den schyn van wreedheid, die men hier in onderstellen mogt; een enkel mensch is niets in vergelyking van het geheele menschelyk geslagt, een misdaadiger is nog minder dan niets (*).

Daar zyn Schorpioenen, Spinnekoppen, Salamanders, Padden en verscheide soorten van Slangen voor handen, van welke dieren, men alle gelykelyk de schadelyke beeten vreest; ondertusschen is het zeer waarschynlyk, dat zy niet alle even gevaarlyk zyn; maar het is ook waar, dat men geene genoegzaame proeven heeft, om de schadelyke van de onschadelyke te onderscheiden. Eveneens is 't met de planten gelegen. Verscheidene derzelven worden voor vergiften gehouden, die misschien goed voedzel of geneesmiddelen zouden zyn, maar wegens dewelke men in 't onzekere blyft. Men weet nog niet, of de OPIUM in de allergrootste dosis ingenoomen, doe sterven of slaapen? Men weet nog niet, of die Plant, welke men in onze tuinen ziet groeijen, onder den naam van SCHEERLING of wilde kervel, dat zagte en geliefde vergif der ouden zy, daar men gebruik van maakte, om het leven te eindigen van hen welke den dood verdiend hadden. Niets veroorzaakt meerder schrik dan de beet van een dollen hond. De hulpmiddelen

(*) Zekere geschiedenis maakt gewag, maar zonder genoegzaame naauwkeurigheid, van eene Operatie, welke Lodewyk de XIde aan zeker misdaadiger liet doen. Men heeft gesprooken, dat men in Engeland eene andere hadt bezogt, aan een Doodschuldigen, en wel aan 't Oor. Maar dit alles is niet genoeg bekend, nog ook te werk gesteld, gelyk het hadt behooren te geschieden.

len egter, die men 'er tegen gebruikt, en waar van men meent het goed gevolg ondervonden te hebben, mogen de wezenlykheid van dit vergif, met rede, doen in twyffel trekken, waar van misschien de vrees alleen duizend doodelyke uitwerkzelen heeft voortgebragt. Zoude het leven der misdaadigers tot dergelyke ophelderingen en ontdekkingen niet met voordeel gebruikt kunnen worden, en dus dienen, om in veele gevallen, de Lyders of gerust te kunnen stellen, of te bewaaren, of te geneezen, daar zy thans aan een blind geval worden overgegeeven.

Wy belaggen met rede zodanige volkeren, die uit een dwaazen eerbied voor de menschelykheid geene Lyken durven ontleeden, en zig dus van veele noodige of nuttige kundigheden in de Anatomie berooven. Wy zyn hier moogelyk nog minder verstandig, zo wy niet al het voordeel haalen uit eene straf, daar het gemeen, en zelfs de misdaadiger by winnen konde.

WAARNEMINGEN OVER DE GENEESKONST.

Men verwyt den Geneesheeren dikwils van al te vermetel te zyn; Ik zou hun integendeel berispen van niet genoeg te durven onderneemen. Zy bepaalen zig te veel binnen den naauwen kring van eenige geneesmiddelen, welke de kragten niet hebben, die zy daar aan toeschryven, en waagen het nooit met andere, welke die kragten mogelyk hebben zouden. 't Is aan het geval, en aan de Wilden, dat wy de weinige *Specifica* te danken hebben, die wy kennen, de kennis der Medicynen heeft 'er niet één gevonden.

Eenige byzondere Geneesmiddelen, welke voormaals goede gevolgen schynen gehad te hebben, gelyken niet genoeg te werk gesteld te zyn geworden. Men beweert de Lyders hersteld te hebben, door ze met ys-water te besproeijen, men zou misschien andere geneezen, door ze aan de grootste hitte bloot te stellen. Hier tragt men ze te doen uitwaassemen; in Egypte besmeert men ze met pik, om de Doorwaasseming te beletten. Dit alles verdiende onderzogt en beproefd te worden.

Een Landmeeter stelde eens voor, dat om eenig gedeelte, daar het bloed, in te grooten overvloed, in zyn mogt, te ontlasten, of om het in andere deelen te doen vloeijen, men zig van de Middelpunt-schuwende kragt (*vis Centrifuga*) bedienen konde. Het draeijen en het werktuig, dat men hier toe noodig zoude hebben, deeden eene deftige vergadering laggen, en byzonderlyk de Geneesheeren, die 'er by tegen-

tegenwoordig waren; 't had beter geweest, 'er de proef van te neemen.

De *Japonneesers* hebben een soort van Geneeskunde zeer verschillende van de onze. In plaats van die Poeders en Pillen, daar onze Geneesheeren de Patienten mede opvullen, zo doorsteeken de Japansche Geneesheeren ze dan eens met een lange naald, of branden ze op andere tyden, op verscheide deelen van het lighaam, en een verstandig man, een goed Waarneemer, en die zig op de Geneeskonst verstondt, de bekende Heer KÆMPFER, erkent, dat hy door die middelen verbaazende Cuuren heeft zien doen. Men heeft in Europa eenige proeven van de *Moxa*, 't welk insgelyks eene Branding is, genoomen; maar die proeven koomen my niet voor verre genoeg te zyn doorgezet, en in den staat, waar in tegenwoordig de Geneeskonst is, denk ik, dat die van Japan al zo veel verdienen zouden nader bezogt te worden als de onze.

Ik erkenne, dat de gevallen zeldzaam voorkoomen, waar in een Geneesheer nieuwe, onbekende en gevaarlyke middelen ter geneezing moet beproeven, maar daar zyn egter gevallen, daar men hier toe behoorde te koomen. In die ziektens, welke eene geheele Provintie of Volk aantasten, wat is 'er dat een Geneesheer daar in niet zoude mogen ondernemen? Hy zou dan gewisselyk de byzonderste middelen en behandelingen mogen beproeven, maar dit zou niet dan onder de goedkeuring eener verstandige Wethouderschap geschieden moeten, welke agt moest geeven, op den natuurlyken en zedelyken staat des Lyders, daar men de Proef op neemen zoude.

Ook zoude ik zeer dienstig agten, dat ieder soort van ziekte aan een of meer byzondere Geneesheeren wierdt aangeweezen, die zig met geene andere, dan deze bezig hielden. Elk gedeelte onzer andere behoeftens heeft een zeker getal arbeiders, die daar alleen voor werken. De behoudenis en herstelling onzer Lighaamen hangt af van eene nog moeijelyker en ingewikkelder konst, dan alle de andere konsten met malkander, en alle gedeeltens daar van egter worden aan een enkel mensch toevertrouwd.

Verscheide Geneesheeren, welke de Kinderpokjes gansch verschillend behandelen, hebben egter ten naasten by, denzelfden goeden en kwaaden uitslag gehad, en die zelfde goede of kwaade uitslag is byna gelyk, als de Lyders aan de Natuur alleen worden overgelaaten. Is dit niet een zeker bewys, dat men niet alleen nog geen specifiek middel tegen

deze

deze ziekte, maar zelfs nog geene behandeling heeft uitgevonden, daar men eenig wezenlyk voordeel van heeft. Is dit niet een bewys, dat die geneezingen, welke een Medicus door zyne konst meent uit te werken, aan de enkele Natuur te danken zyn, die den zieken hersteld zoude hebben, al ware de behandeling gansch verschillende geweest.

Ik weet, dat de Geneesheeren zullen zeggen, dat de ziektens door een verschillend Temperament en verscheide andere omstandigheden verschillende, alle niet op dezelfde wyze behandeld moeten worden. Dat kan waar zyn in zommige zeer zeldzaame gevallen; maar in het algemeen is 't niet anders dan eene verontschuldiging om de onzekerheid van de konst te verbergen. Welke zyn de verscheidenheden van gestel, welke de uitwerking der Kina in afgaande Koortsen veranderen? en die een ander Geneesmiddel verkiezelyk maaken boven dit? De Geneeskonst is wel verre af van dat punt te bereiken, waar in men de behandeling der ziektens kan afleiden uit de kennis van de Oorzaaken en Uitwerkselen. De beste Geneesheer is die, welke minst redeneert, en meest waarneemt.

„ Eindelyk zullen wy in het volgend Stukje de Proefnee„ming op de Dieren, en Microscopische waarneemingen „ voordraagen, de Brandspiegels en Electriciteit beschou„ wen, en van Overnatuurkundige Proeven, en verbodene „ onderzoekingen spreeken ".

BERIGT DER TYDREKENINGE VAN DEN HEER NEWTON.

Door den Heer VOLTAIRE.

De Heer *Newton* die gewoon was alles te ontwarren, heeft in de duisterheid der fabelen, waar onder de geschiedenis bedolven lag, eenig ligt toegebragt, en eene onzekere tydrekening, in eene vastgestelde bepaald. —— De eerste Geschigt-schryveren hebben de dagtekeningen meerendeels verzuimd. —— De boeken waren in hun tyd duizendmaal ongemeender dan tegenwoordig, en bygevolg minder een oordeelkundig onderzoek onderworpen; ook wierd de weereld ongestrafter bedrogen; en wyl 't klaarblyklyk is, dat 'er gebeurtenissen verzonnen zyn, zoo is 't waarschynelyk dat men insgelyks dagtekeningen gesmeed heeft. In 't algemeen scheen het den Heer *Newton* toe, dat de weereld 500 jaren jonger was dan de tydrekenaars zeyden; zyne gedagten vestigde hy op den gewoonen loop der Natuure en op Starrekundige waarnemingen. Door

Door den loop der Natuure wordt hier verstaan, de tyd van elk geslagt der menschen: d'Egiptenaars hadden zig het eerst van deze onzekere rekenwys bediend, toen zy de beginselen van hunne geschiedenis wilden schryven. —— Zy telden 341 geslagten van *Menes* tot *Sethon*; en geen vastgestelde dagtekeningen hebbende, schatteden zy drie geslagten op honderd jaren. — Dies telden zy van de regeering van *Menes* tot die van *Sethon* 11340 jaren. —— De Grieken, voor den tyd dat zy by Olimpiaden telden, volgden de manier der Egiptenaaren, verlangden de during der geslagten een weinig, ieder geslagt tot op 40 jaar brengende. —— Dog daar door, bedrogen de Egiptenaaren en Grieken zig in hunne rekening. —— 't Is wel waar, dat volgens den gewoonen loop der Natuure drie geslagten omtrent 100 à 120 jaren uitmaaken; maar 't scheelt veel, dat drie regeeringen dat getal van jaren tellen. —— 't Is zeer gewis, dat de menschen in 't algemeen meerder jaren leven, dan de Koningen regeeren. —— Dus zoude iemant die de Historie wilde schryven, zonder eenige juiste dagtekening te kennen, groot ongelyk hebben, indien hy, wetende dat negen Koningen by een volk geregeerd hadden, voor dezelven drie honderd jaren telde. —— Want ieder geslagt duurt wel ontrent dertig jaar, maar elke regeering slegts omtrent 20 jaren door den anderen gerekend. —— Neemt de 30 Koningen van Engeland van *Willem den Veroveraar*, tot *George I.* —— Zy hebben 640 jaren geregeerd, 't geen door den anderen gereekend $21\frac{1}{2}$ voor elke regeering is. —— 63 Koningen van Frankryk hebben door elkander ieder ontrent 20 jaren geregeerd. — Van *Karel den Grooten* tot *Karel den VII.* telt men vyftig Keyzers, die 940 jaren geregeerd hebben, 't geen voor elke regeering ontrent 19 jaren uitmaakt. —— Zie daar den gewoonen loop der Natuure. Dus hebben zig de ouden vergist wanneer zy de during der geslagten met die der regeeringen gelyk stelden; dus hebben zy te veel gereekend, en 't is gevoeglyk, dat men van hunne rekening wat aftrekke. ——

De Starrekundige Waarnemingen schynen onzen Wysgeer nog een grooter hulp te leenen. —— Hy vertoont zig sterker, als hy op zyn eigen grond strydt. —— 't Is bekend dat de aarde, behalven haare jaarlykse beweging, waar door zy rondom de Zon, van 't Westen naar 't Oosten, in den tyd van een jaar gevoerd wordt, nog eene byzondere wenteling heeft, welke tot op onze laatste tyden is onbekend gebleeven. —— Hare Polen hebben een zeer langzame agteruitwykende beweging, van 't Oosten naar 't Westen, welke maakt dat hun stand ieder dag niet juist overeenstemt met het zelfde hemel-

punt. —— Dit verschil, ongevoelig in één jaar, openbaart zig door den tyd zeer klaar; en maakt na verloop van 72 jaren een onderscheid van één graad, dat is een 360ste gedeelte van den gantschen hemel. —— Dus wyst, na verloop van 72 jaren, de snyding van de evennagtslyn der Lente, een ander bepaald standpunt aan, dan 72 jaren te voren. —— Van daar komt het dat de Zon, in plaats van in dat gedeelte des Hemels te zyn, alwaar het teeken van den Ram was ten tyde van *Hipparchus*, thans dat gedeelte van den Hemel aanwyst, daar de Stier gevonden wordt, en dat de Tweelingen zyn op de plaats, daar de Stier, te dien tyd, was. —— Alle de teekens zyn dus van plaats veranderd, nogtans behouden wy altoos de oude manier van spreeken. — Wy zeggen in de Lente, de Zon is in den Ram, door dezelfde inschikkelykheid, gelyk wy zeggen, de Zon draait. ——

Hipparchus is by de Grieken de eerste geweest, die eenige verandering in 't gesternte, ten opzigte der evennagten, gewaar wierd, of liever, die het van de Egiptenaren vernam. —— De Wysgeeren schreeven die verschikking aan de Starren toe; want men was, toen ter tyd, wel verre af van zig eene zoodanige wenteling van de aarde te verbeelden. —— Men geloofde dezelve in allen opzigte onbeweeglyk. —— Des maakten zy een Hemel, waar in zy alle de Sterren vast stelden, en gaven aan dien Hemel eene byzondere beweging, waardoor dezelve naar 't Oosten voortging; terwyl alle de Sterren hunnen dagelykschen loop van 't Oosten naar 't Westen schenen af te leggen. — By deeze dwaling voegde zig eene tweede van meerder belang. —— Zy geloofden, dat de gewaande Hemel der vaste Sterren, in de honderd jaren, één graad naar 't Oosten vorderde. —— Dus bedrogen zy zig in hunne Sterrekundige berekening, zoo wel, als in hun natuurkundig Zamenstel. —— By voorbeeld, een Sterrekundige zoude ter dier tyd gezegd hebben, de evennagt van de Lente heeft ten tyde van dusdanig een waarnemer in zoo een teken, by zoo eene Ster geweest. —— Zy is twee graden verschoven zedert dien waarnemer tot op ons: nu, twee graden maken 200 jaren, dus leefde die waarnemer 200 jaren voor my. —— 't Is zeker dat een Starrekundige, die dus redekavelde, zig 50 jaren moest vergissen: —— en zie daar waarom de ouden, dubbeld bedrogen, hun groot weereld jaar, (dat is te zeggen de omwenteling van den gantschen Hemel) uit omtrent 36000 jaren zamenstelden. —— Maar de hedendaagschen weten dat deze hersenschimmige omwenteling van den Sterren hemel, niet anders is dan de omwenteling van de Polen der aarde, welke

in eenige jaren geschiedt. —— 't Is goed, in 't voorbygaan, te zeggen dat de Hr. *Newton*, de gedaante der aarde bepalende, zeer gelukkig de reden van deze omwenteling heeft uitgelegd. —— . . . .

Dit alles gesteld zynde blyft 'er overig, (om de Tydrekening te bepalen,) te zien, door welke Ster, de tydkring der Evennagten heden de Dierenriem in de lente snydt, en te weten, of 'er onder de ouden niemand gevonden wordt, die ons heeft nagelaten, in wat punt de Dierenriem, in zyn tyd, door dezelfde tydkring der evennagten wierd gesneden. *Clemens de Alexandryner* verhaalt, dat *Chiron*, die den Togt der Argonauten bywoonde, het gesternte ten tyde van dien berugten togt waarnam, en den evennagt der Lente in 't midden van den Ram bepaalde, den Evennagt van den herfst in 't midden van de Weegschaal, het keerpunt van onze Zomerzon in 't midden van den Kreeft, en het keerpunt van de Winterzon in 't midden van den Steenbok.

Lang na den togt der Argonauten, en wel, één jaar voor den Peloponeesen oorlog, nam *Meton* waar, dat het uiterste punt des Zons afwyking in den Zomer door den achtsten graad van den Kreeft geschiedde.

Nu, ieder teeken in den Zonneweg heeft 30 Graden. —— Ten tyde van *Chiron* geschiedde de uiterste afwyking, in 't midden van het teeken, dat is te zeggen in den 15den graad. Een jaar voor den Peloponeesen oorlog, geschiedde zulks in den 8sten graad; de terugwyking was derhalven 7 graden, (één graad is 72 jaren) dus zyn 'er van 't begin des Peloponeesen oorlogs tot de onderneeming der Argonauten, niet meer dan zevenmaal 72 jaren verloopen, welke 504 jaren uitmaken, en niet 700 jaren gelyk de Grieken zeiden. Wanneer men nu den tegenwoordigen stand des Hemels vergelykt met deszelfs stand van dien tyd, zo bevinden wy dat de Togt der Argonauten ontrent 900 jaren voor Christus moet geplaatst worden, en geenzints ontrent 1400 jaren; en dat dus de Weereld ontrent 500 jaren jonger is dan men meende. Hier door worden alle gebeurtenissen nader bygebragt en alles is later geschied dan men zeide.

PROEVE AANGAANDE DE MOOGELYKHEID VAN HET GENEEZEN DER BEEN-BREUKEN, LANGE NA DEN GEWOONEN TYD VAN DERZELVER ZAMENWELLING.

(Gezonden aan de Schryvers der *Vaderlandsche Letteroefeningen.*)

Myne Heeren!

IK heb met veel vermaak in uwe *Letteroefeningen* (*) geleezen, *de merkwaardige Operatie op een gebroken arm*, van een Jongen, negen jaaren oud, verricht door den Heer CHARLES WHITE, te *Manchester*, en aan de Maatschappye medegedeeld door G. LLOYD. Ikmoet zeggen dat beide deeze Heeren lof verdienen, de een wegens eene zo wel uitgedagte Operatie, en de ander door het wel uitvoeren van dezelve, met een bedreve hand, gevolgd van een gelukkige geneezing.

Hier uit zien we, ten klaarsten, dat deeze Operatie met vrucht kan ondernomen worden. Echter zou ik niemant raaden dezelve schielyk te aanvaarden; om dat uitstel geen merkelyk nadeel aan den lyder, nog beletsel aan de Operatie kan toebrengen. De ondervinding heeft ons geleerd, dat gebrokene Beenderen, lang na den gewoonen tyd van geneezing, nog zamengegroeid zyn. Hier van zal ik eenige voorbeelden aanwyzen; en twee, welken ik in myne konstoefening ontmoet heb, tot bevestiging 'er byvoegen. Dog eerst zullen we eens nagaan, hoe weinig ligt ons de Schryvers geeven in de behandeling van gebrokene Beenderen, welken los en onbeweld zyn gebleeven.

J. V. MEEK'REN zegt: dat het hem zeer vreemd voorkomt, dat HILDANUS maar éénmaal in zyne konstoefening, een geval is voorgekomen, in 't welk de Beenderen onvereenigd zyn gebleeven. Maar zou men 'er ook niet wel mogen byvoegen, dat het vreemd is, onder zo veele gevallen, ons aangetekend van ongeneezene Beenbreuken, niet eenen Schryver te vinden, welke ons een nette aantekening geeft, hoe lange hy een Beenbreuk, op haaren gewoonen tyd niet vastgegroeid zynde, na deezen nog, als een gebroken Been, behandeld heeft?

De

(*) IV. Deel MENGELW. pag. 82.

De twee gevallen by PALFYN (*) en MUNNIKS (†) aangetekend; het een van een Kruijer, welke beide de Beenderen van zyn onderarm gebroken hebbende, zich niet naar de kunst hadt willen laaten verbinden, en dus ongeneezen bleef; het ander van eene Vrouw, welke zeer met Scheurbuik geplaagd was, en zeer zwak en uitgeteerd zynde, ongeneezen is gebleeven, behooren niet eigenlyk tot ons onderwerp: want in deeze gevallen is de kunst te leur gesteld, door onhandelbaarheid van den lyder in het één; en door scheurbuik, groote zwakheid en uitgemergeldheid van het Lighaam, waardoor de Lyderesse weggesleept werdt, in het ander geval. En 't welk de *Prof.* RUISCH aanhaalt van eenen die gehangen was, in welken hy twee der voorhandsbeentjes, welken over de drie jaaren al gebroken geweest waren, nog los en onbeweld vondt, bewyst alleenlyk, dat de vereeniging, gelyk ook in den Kruijer, voor altoos belet kan worden; in beide deeze gevallen misschien door een geduurige schuuring, wyl deeze deelen in tyds niet stil genoeg zyn gehouden, en dus niet als gebrokene Beenderen in acht genomen zyn. Derhalven ook niet betrekkelyk tot ons oogmerk.

Wy doelen dan alleenlyk op zulke gevallen, in welken de geneezing, waarschynlyk met grond hadt mogen verwagt worden, zo men, by aanhoudenheid, na den gewoonen tyd van geneezing, de gebrokene Beenderen hadt behandeld, gelyk men gewoonlyk zulke Kwaalen doet, wanneer men ze zoekt te geneezen.

Zulke gevallen vindt men by verscheidene Schryvers aangetekend. By HILDANUS (‡) aangaande een Man van 40 jaaren, welke zyn Arm brak, tusschen den elleboog en de hand, met eene groote scheuring van de huid en kneuzing der Spieren. Na dat 'er, eenige maanden, veel etter was uitgeloopen, en veele beentjes waaren uitgehaald, zyn de toevallen bedaard, en de wonden geneezen, maar de Beenderen bleeven los. By J. V. MEEK'REN (§) vindt men verscheidene voorbeelden, even aangeroerd; dog eindelyk is het slot: „Wat middelen inwendig door het vislym, en uitwendig van pleisters, spalken, windsels en Bindsels wierden aangewend, evenwel de gebrokene einden niet aan één groeiden". En wat verder, spreekende van een Stuurman, welke zyn schouderbeen gebroken hadt, zegt hy: dat de

(*) Heelkonstige Ontleed. pag. 582. (†) Nederd. vert. p. 385.
(‡) 3 Deel, Obs. 91 pag. 349. (§) Aanmerk. Hoofdst. 68. p. 426.

de einden onbegroeid en van den anderen zyn gebleeven. De *Prof.* RUISCH zegt, menschen gezien te hebben, in welken de stukken van 't gebroken been, schoon ze met alle kunst wel behandeld wierden, evenwel nooit aan elkanderen groeiden (*). De Heer VAN SWIETEN tekent aan, dat Hy een Vrouw gezien heeft, welker schouderbeen gebroken was, en dat het volgens de kunst hersteld zynde, echter altoos ongeneezen is gebleeven, niettegenstaande zy in den bloei haars leevens was (†).

Wat zal men nu van deeze gevallen opmaaken? hoe lange zynze, na den gewoonen tyd van geneezing, nog als Beenbreuken, behandeld? HILDANUS zegt: de Beenderen bleeven los, na dat 'er *eenige maanden verloopen waren*, veel etter ontlast was, veele beentjes waren uitgekomen, de toevallen bedaard, en de wonden geneezen waren. Mag men hier niet wel uit besluiten, dat die Heer, na dat de toevallen bedaard, en de Wonden geslooten waren, van alle hoope van herstelling heeft afgezien, en het deel niet langer als een Beenbreuk behandeld heeft? dus, voor alle wryving bloot gesteld zynde, is het los gebleeven. J. V. MEEK'REN spreekt niet het minste van eenigen tyd. De *Prof.* RUISCH en de Baron VAN SWIETEN zwygen hier ook geheel van stil. Men leest wel, 't is waar, dat alles aangewend is tot geneezing, of dat ze met alle kunst, of volgens de kunst, wel behandeld wierden, maar het schynt echter onzeker, of ze daar door wel verstaan hebben, dat ze de deelen lang genoeg, na den gewoonen tyd van geneezing, nog als gebrokene Beenderen, behandeld hebben; ten einde van de ongeneeslykheid ten vollen verzekerd te zyn. En, zo dit al in acht genomen is, weet men nog niet, hoe lange zulk eene behandeling, na dien tyd, nog stand gehouden heeft.

De Heer G. LLOYD verhaalt, dat zyn Lyder, zes maanden geleeden, het ongeluk gekreegen hebbende, geoordeeld wierdt, dat het Been nimmer zou vereenigen. Dus zullen gemelde Heeren misschien ook gedagt hebben, dat, na zes maanden of wel minder, alle hoope van geneezing ten einde ware; ten minsten, wy vinden daar hieromtrent niets aangetekend. Hoe het ook zy, wy weeten uit de bevinding, dat gebrokene Beenderen, lang na hunnen gewoonen tyd van geneezing, nog vereenigen en vastgroeijen. Ten blyke

(*) Ontl. Genees- en Heelk. Aanmerk. pag. 999.
(†) *Comment.* in H. BOERHAVE *Tom.* I. pag. 572.

ke hier van, vinden we by HILDANUS (*) twee waarneemingen in Kraamvrouwen: de eene van dertig jaaren, breekende haar scheenbeen, met merkelyke kneuzing en scheuring van 't Vleesch. Nadat het zelve gelukkig hersteld was, zyn 'er eenige stukjes van 't Been zagtjes uitgetrokken, voorts ging alles naar wensch. De vrouw was zeven maanden zwanger, toen ze het ongeluk kreeg. In de drieëntwintigste week was alles nog los, doch van deezen tyd, tot de dertigste week, is de *Callus* ten vollen gegroeid, en de Breuk geneezen. De andere Kraamvrouw van veertig jaaren (†), brak haar slinke scheenbeen: geduurende de behandeling, is haar nog pyn, nog eenig ander toeval overgekomen. Zy zoogde haar kind tot in de zesde week na haar toeval, wanneer de *Callus* nog zagt en slap bevonden werdt. Van deezen tyd af, heeft zy haar kind gespeend; na welken tyd, zy bemerkte zwanger te wezen, en op den 22 January 1627 werdt zy verlost. Veertig dagen, na de verlossing, is de Breuk vast geworden, en de vrouw geneezen. Tien maanden, zegt HILDANUS, heb ik met deeze Vrouw bezig geweest; dus ruim zeven maanden voor de *Callus* is begonnen te groeijen. In de *Letteroefeningen* (‡) wordt gezegt: dat deeze waarneeming bevestigd wordt, in de *Miscellanea Curiosa*, en op de volgende bladzyde van de *Letteroef:* wordt ons, in eene Aanteekening, nog een dergelyk geval, uit de *Philosoph. Transact.* opgegeeven; van een Breuk van beide de pypen van den Elleboog eener Vrouwe, welke drie maanden zwanger was, en waar in de eelt niet hard werdt, dan na dat zy van haare Vrucht verlost was. Den negenden dag na de verlossing, gevoelde zy merkelyke verandering in den arm, en eer een maand verloopen was, waren de Beenstukken wederom zamengegroeid en vast geworden.

Uit deeze waarneemingen zien we zeer klaar dat Beenbreuken, lang na den gewoonen tyd van geneezing, nog kunnen zamengroeijen. Ja maar, zal men zeggen, het is in zwangere Vrouwen geweest; en HILDANUS betuigt zelf, in zyn laatste waarneeming, dat het onmoogelyk zy, gebrokene scheenbeenderen in zwangere Vrouwen, zo lang zy bevrucht zyn, te konnen geneezen. En hy geeft 'er deeze reden van: dat de Natuur met alle haare krachten, omtrent de Vrucht bezig zynde, de gebrokene Beenderen verzuimt, en de stoffe van

(*) Vyfde Deel, 87 Waarneeming. pag. 268.
(†) Zesde deel, 68 Waarneeming. pag. 422.
(‡) Tweede Deel, pag. 125.

van den *Callus* naar elders zendt. De reden van deezen Heer zal gewigtig genoeg zyn, om te bewyzen, dat de beenbreuken, in zwangere Vrouwen, bezwaarlyk geneezen; maar zy is niet genoegzaam om te bewyzen, dat de onmoogelykheid van derzelver geneezing, in zwangere Vrouwen, algemeen doorgaat. Het tegendeel hier van blykt in de *Vaderlandsche Letteroef.* (*), in een geval uit de *Miscellanea curiosa* aangehaald, van eene vrouw, welke haar slinke knieschyf gebroken hebbende, terwyl ze reeds vyf maanden zwanger was, evenwel in den tyd van zes weeken geneezen werdt. Nu weet een iegelyk, hoe bezwaarlyk de gebrokene stukken van een knieschyf aan elkanderen gehouden en geneezen worden. Maar wat behoeven we ons meer met zwangere vrouwen op te houden: zie in de *Vaderl. Letteroef.* een merkwaardig geval, van eene Vrouw, welker Been gebroken, en behoorlyk gezet zynde, nog lang over den gewoonen tyd los bleef. Deeze Vrouw was gewoon geweest, sterken drank te gebruiken, welken zy nu missende, het Been niet vereenigde, tot dat men haar wederom, naar gewoonte, daaglyks, zekere maate sterken drank toereikte, waar na het Been vast werdt (†).

Maar om alle tegenreden af te snyden, zal ik een voorbeeld bybrengen, 't welk veel overeenkomst heeft, met dat van G. LLOYD.

PIETER FORMER, oud in de twintig jaaren, van eene zeer gezonde gesteldheid, hadt het ongeluk, door een zwaar stuk hout, 't welk hem tegen zyn Been viel, beide de pypen, in het midden, tusschen de knie en voet, te breeken; verzeld met een zwaare kneuzing der zachte deelen, en een wonde drie vingeren breedte beneden de Breuk. Dewyl het ongeluk te *Ferrol* geschiedde, werdt 'er van daar een *Chirurgyn* bygeroepen; welke, na voorgaand onderzoek, verklaarde, dat het Been niet gebroken, maar zwaarlyk gekneusd was. Ondertusschen leedt de Lyder by aanhoudenheid groote pyn, terwyl de *Chirurgyn* het daaglyks op zyne wyze behandelde. Men vondt goed nog een tweeden *Chirurgyn* 'er by te roepen, (nu was het Been reeds zeer gezwollen) deeze ook, na het deel onderzogt te hebben, en met den voorgaanden overeenstemmende, zeide dat het zwaar gekneusd was. Het deel derhalven, als zodanig een gebrek behandeld zynde, is hy eindelyk, onder het uitstaan van groote pyn en smerte, met het Schip de *Hoek* van *Ferrol* naar *Hoorn* overgevoerd. Ik werdt dan den 2 December 1753 verzogt door den Heer PIETER SCHUURMAN, Boek-

(*) Op de boven aangehaalde plaats. (†) Tweede Deel. p. 124.

Boekhouder van gemelde Schip, den Lyder te onderzoeken, en was 't moogelyk, hulpe toe te brengen. Den Lyder van alles wat 'er gefchied was ondervraagd hebbende, berichtte my van het voorgemelde, en dat het nu reeds twintig weeken geleeden was, dat hem het ongeluk was overgekomen. Ik ontblootte het Been van zyn windfels en doeken, en een pleistertje daar de Zweer, nu vlak en klein zynde, mede gedekt was. Terftond na de ontblooting, zag ik een misftal aan het Been, 't welk my in vermoeden bragt, of het ook gebroken mogt weezen; gelyk my dan ook de waarheid hiervan, in het onderzoek, ten vollen bleek. Ik gebood den Lyder het Been op te ligten, maar ziende dat, onder alle poogingen welken hy aanwendde, de hiel op het bed bleef rusten, nam ik het Been op beide myne handen, fteekende de eene onder de hiel door, en de andere onder de plaats, waar ik vermoedde dat de Breuk was, ligtende dus het Been met beide de handen te gelyk op; de hand welke onder de Breuk geplaatst was, beweegde ik zachtelyk by beurten op en nederwaards, terwyl de andere hand de hiel onderfteunde en in zyn ftand hieldt. Hier door ontdekte zich terftond de Breuk, en de beweging was zeer zigtbaar in de einden van beide de Beenpypen. Ik befloot dan, zonder uitftel, het deel als een Beenbreuk (en om de Zweer daaglyks te verbinden) met een Boekbindfel te bezorgen: na drie weeken dus behandeld te zyn, was de zweer geneezen. Ik vondt derhalven goed het verband te veranderen, en behandelde het deel als een eenvoudige Beenbreuk. Drie weeken hier na, dat is zes, na dat ik 'er bygeroepen was, onderzogt ik, of 'er eenige vastigheid in de Breuk konde ontdekt worden, maar het tegendeel bevindende, ('t welk my nu te klaarder voorkwam, vermits het Been door de drukking van het verband zeer verdund was, en ik nu niet alleen konde voelen, maar zeer onderfcheiden op het gezigt zien, dat 'er een fchuine Breuk in het Scheenbeen was,) befloot ik wederom het Been in een versch verband te leggen, en nog zes weeken te wagten, eer ik het weder onderzogt. Na deezen tyd bevond ik het Been, tot myn en des Lyders groote blydfchap, merkelyk vaster. Nog vier weeken, op dezelfde wyze het Been bezorgd hebbende, was 'er nog maar zeer weinig beweeging meer in de Breuk te ontdekken. En eindelyk, na, nog drie weeken, den Lyder als voren behandeld te hebben, was de *Callus* volkomen vast, de Beenbreuk beweeglyk, en de Lyder voor de eerfte maal, dog zeer gebrekkig, op de been. Na zyne herftelling is hy weder

der gaan vaaren, en een jaar of drie, na zyne geneezing, heb ik hem gesproken; wanneer hy my verhaalde, dat hy nooit gezonder en sterker op de beenen was geweest dan heden. Zie daar eene waarneeming, welke vry gelyk staat met die van G. LLOYD: beide deeze Persoonen waren jong en gezond; het verschil in de jaaren, en het onderscheid der deelen, waar in de Breuken gevallen zyn, zullen zo zeer niet in aanmerking komen, als wel de oorzaaken van het niet op den gewoonen tyd vereenigen der Beenoinden.

De Heer G. LLOYD stelt de oorzaak van het losblyven der Beenstukken, op tweederleye wyze, voor: hy zegt dat de Natuur in haare werking te leur gesteld is, voor eerst, door een gedurige wryving, terwyl de Beenweer uitschoot, (en dit is ook het zelfde geval geweest by PIETER FORMER,) ten anderen door het tusscheninschieten van een gedeelte eener Spier tusschen de twee Beeneinden, waar door de vereeniging belet is geworden. Het eerste gevoelen komt my het waarschynlykste voor; want de Lyder in de eerste twee of drie maanden, door een Beenzetter behandeld zynde, zal misschien de juiste omzigtigheid, om het Been voor alle beweging te bewaaren, niet wel in acht genomen weezen, gelyk maar al te veel, onder zulke Konstbaazen, in gebruik is. Want zo hy met onzen Beenzetter, naby deeze stad, in één *Systhema* gestaan heeft, zal hy den Lyder, zekerlyk, zonder genade, alle dagen verbonden hebben. Wie schrikt niet tegen zulk eene behandeling! en niet tegenstaande dit, en schoon het tegen alle regels van de kunst aanloopt, wil de wereld egter, laat het kosten wat het wil, met gevaar van haar eigen verderf, bedroogen wezen. Maar den Beenzetter daar laatende, zullen we eens zien, hoe onwaarschynlyk het is, dat de tweede oorzaak, als een beletsel van vereeniging, kan aangemerkt worden. 't Is schier onmoogelyk, dat het tusscheninschieten van een gedeelte eener Spier, tusschen de twee been-einden, een beletsel zoude kunnen zyn van zamengroeijing. Indien we geen voorbeelden op onze zyde hadden, welken deeze oorzaak om ver stooten, zou ze by veelen niet weinig ingang vinden. Wy weeten maar al te wel dat 'er geen onmiddelyke aanraaking der Beeneinden noodig is, om dezelven te doen vereenigen. De Schryvers zyn te geacht, en de waarneemingen te klaar, om 'er eenigsins aan te twyfelen: men vindt gevallen daar men verbaast voor staan moet, welke stukken Beens 'er verloren zynde, echter weder door een nieuwe beenstoffe, in derzelver plaatse, zyn aangevuld geworden. Die lust heeft kan de Schryvers zelven hier over naslaan: ik zalze, om de kortheid te betrachten, slechts

flechts maat noemen; zie DIEMERBROEK (a) C. BATTUS (b) SCHULTETUS (c) J. MUNNIKS (d) J. V. MEEK'REN (e) H. ROONHUIZEN (f) C. V. D. VOORDE (g) J. PALFYN (h) de *Medical Esfays* (i) *Comment. de rebus in Scient. natural.* (k) en de *Memoires de l'Acad. Royale* (l). Kan nu zo een grooten afftand van twee been-einden, waar van verfcheidene voorbeelden by deeze Schryvers te vinden zyn, derzelver vereeniging niet beletten, wat zal een afftand van eenige linien, gelyk door het tusfcheninfchieten van een gedeelte eener Spier, doen? Ik heb twee Dyebeenderen, welken over dwars gebroken zyn geweest, en in een van welken, het eene ftuk by na twee duimen voorby het ander gefchooven is; in het ander, zyn de ftukken, meer dan een duim, voorby den anderen gefchooven; echter zyn de Breuken, in beide de Beenderen, zo vast vereenigd, dat wilde men ze op die plaats, met een ftomp werktuig, van een fcheiden, men de Beenderen eer in het gezonde zou breeken.

Uit deeze voorbeelden derhalven, meenen we, klaar genoeg, aangetoond te hebben, dat de oorzaaken, van het niet vereenigen der Beenftukken, in het geval van den Heer LLOYD, niet door het tusfcheninfchieten van een gedeelte eener Spier, tusfchen de Been-einden, maar door een wryving van dezelven tegen elkanderen (en wel in den eerften tyd, onder de behandeling van den Beenzetter,) zal voortgekomen zyn: en dus ziet men dat de oorzaak van het losblyven der Beenftukken, met het geval van PIETER FORMER, dezelfde is. Waar uit wy dan dit gevolg trekken: is deeze geneezen, zo hebben we een gegronde hoope, ook andere Lyders van deeze Natuur, lang na den gewoonen tyd van geneezing, op dezelfde wyze te herftellen. En niet alleen dat we die hoope mogen hebben van deeze Lyders, waar van we nu reeds gefproken hebben, maar ook tevens, dat de ouderdom ons deeze gegronde hoope niet kan ontneemen; niettegenftaande alle moogelyke oplettenheid, van den eerften tyd af, in acht genomen is, ten einde het deel volgens de kunstregels te behandelen. Zie hier het geval.

REI-

(a) *Anatom. lib.* 9. *Cap.* 1. pag. 519. (b) Hand-boek der Chirurg. 4. Verhand. 8. Hoofdft. pag. 274. (c) Wapenhuis *Tab.* 46. pag. 211. (d) Nederd. vertaaling pag. 403. (e) Aanmerk. pag. 414. (f) Aanmerk. pag. 232. (g) Lichtende Fakkel pag. 589. (h) Heelkund. Ontleed. pag. 505. (i) *Vol.* 1. pag. 238. *Vol.* 5. pag. 452. (k) *Vol.* 3. *Pars.* 4. pag. 608. (l) *Tom.* 6. pag. 23.

REINOUTJE CORN. DEKKER Huisvrouw van REINDERD VELDE, oud 60 jaaren, gezond van gesteldheid, hadt het ongeluk den 12 January 1757. van een trap in een kelder vallende, haar Scheen en Kuitbeen te breeken. Ik behandelde het Been als een eenvoudige Breuk, en liet de Lyderesse volkomen zes weeken liggen eer ik onderzogt of het vast was: toen bevond ik tot myn leedweezen, dat ik in die zes weeken naauwlyks iet gevorderd was; echter scheen my de Breuk eenige meerdere vastigheid te hebben; maar om dat ik het niet durfde beweegen, en een enkele nieuwsgierigheid meer nadeel zoude toebrengen, dan ik 'er voordeel uit konde trekken, besloot ik liever het deel stil te houden, en het wederom in een vast verband te laaten rusten. My schoot het geval te binnen van PIETER FORMER. Ik sprak de Lyderesse moed aan, en verbond het Been op dezelfde wyze als te vooren. Na verloop van vier weeken, maakte ik het verband los, en zag dat de *Callus* vastigheid kreeg, waar op ik moed schepte, en nog andere vier weeken, op dezelfde wyze, voortging: na welken tyd ik maar zeer weinig beweeging meer in de Beenstukken konde ontdekken. Eindelyk, na nog drie weeken gewacht en als een Beenbreuk behandeld te hebben, was het volkomen vast en onbeweeglyk. De Lyderesse kwam op de been, en oefende zich daaglyks, om naar gewoonte weder te leeren loopen. De traagheid van het geneezen deezer Beenbreuk, komt my waarschynlyk voor, gesteld te moeten worden in het onvermoogen der Natuur, door de klimmende jaaren veroorzaakt.

Wie zou nu met my niet in één gevoelen zyn (daar we door zulke overtuigende voorbeelden geleerd worden) dat de Operatie van den Heer CHARLES WHITE niet raadsaam is te ondernee-men, dan na dat we wel overtuigd zyn, dat geduld, tyd en een goede behandeling, geen vermoogen meer hebben om de Beenstukken te vereenigen; inzonderheid, wyl men weet, dat nieuwe spyze, wel opgedischt, dikwils greetig aan den Man wil. Niemant denke echter, dat ik de Operatie mispryze: ik heb 'er reeds te vooren, met lof, van gesproken, gelyk ik nogmaals herhaale, en zegge dat het te wenschen waare dat ze in alle gelegenheden konde van dienst zyn. Maar bezwaarlyk zo niet onmooglyk, zou ze konnen gedaan worden, na by Geleedingen, of op plaatsen daar twee Beenpypen gevonden worden: echter kan ze met vrucht gedaan worden op plaatsen, welke het toelaaten, en dus kan men 'er in nood gebruik van maaken. Wy willen dan den Heer G. LLOYD wel bedanken, dat hy zo een' wel uitgedagte Operatie, ten nutte van 't gemeen heeft gelieven bekend te maaken.

Zie daar Myne Heeren: wy hebben uit eenige voorbeelden aangetoond, dat de Schryvers ons niet naauwkeurig genoeg hebben aangetekend, hoe lange zy de Beenbreuken, welken los zyn gebleeven, na den gewoonen tyd van geneezing, nog als zodanige kwaalen hebben behandeld, om daar uit derzelver geneeslykheid of ongeneeslykheid te moogen besluiten. Wy hebben aangetoond, hoe Beenbreuken, uit onderscheidene oorzaaken ontstaande, in onderscheidene onderwerpen plaats grypende, en in onderscheidene staaten des ouderdoms voorvallende, echter, door geduld en een goede behandeling, op de gewoone wyze, konnen geneezen worden. Eindelyk hebben we UL. ons gevoelen, aangaande de meergemelde Operatie, vrymoedig voorgesteld. Voor 't overige onderwerpen we het aan UL. oordeel, kan het nuttig zyn, geef het een plaats in uwe *Vaderlandsche Letteroefeningen*, zo niet, ——

J. RUURHOFF.

HOORN, *Nov.* 1763.

WAARNEMING VAN EEN BENAUWDE KEEL, DOOR VERLAMMING, OF *Angina Paralytica.*

Myne Heeren!

De ontdekking en bepaling van de ware oorzaak der ziekten wordt, by alle Geneeskundigen, dikwils niet minder voor een blyk van groote kennis en ervarenheid gehouden, dan de genezing zelvs; maar wat anders is hier van de reden, dan dat de ondervinding daaglyks den oeffenaaren der geneeskunde leert, hoe weinig de uiterlyke verschynselen toebrengen, om den regten aart der ziekten te ontdekken; maar integendeel, mag men zeggen, al te dikwils de alleroplettensten misleiden, en of schoon de kennis van de waare oorzaak eener ziekte somtyds niet helpt om de Lyders eenige verligting te geeven, kan ze egter te weeg brengen, dat men ophoudt om zulke ongelukkigen nog langer met onnutte, somtyds schadelyke geneesmiddelen, het leven nog verdrietiger te maken, gelyk dit blykt uit de waarneming, welke ik de vryheid neem UL. toe te zenden, om ze in uwe *Vaderlandsche Letteroefeningen*, zo 't Ul. goed dunkt, aan 't gemeen mede te deelen.

Ik werd, voor eenige maanden, verzogt te komen by een vrouw van tusschen drie- en vier en seventig jaaren oud, by welke ik een jaar te vooren eenige reizen had geweest, klagende toen telkens, dat ze met opstopping van Afgang gekweld was, het

het welk haar groote benauwdheid veroorzaakte, ik liet haar nu en dan een Buikzuiverend middel gebruiken, waar na zy zig dan weder eenigen tyd redelyk wel bevondt, maar nu weder by haar komende, verstondt ik, dat ze nu wederom langen tyd, (zo my voor staat drie weeken) zonder Stoelgang had geweest, en dat zy nauwelyks iet konde doorslikken. Ik liet haar weder een Buikzuiverend drankje gebruiken, waar van ze, met groote moeite, de helft door de keel kreeg, en 't welk ook nog eenige ontlasting te weeg bragt, doch na dien tyd geraakte ze geheel buiten staat om eenig voedzel te kunnen gebruiken.

Zy hadt sedert een half jaar haar spraak verloren, en konde niets als een onverstaanbaar geluid slaan, en gaf my door tekenen te kennen, dat ze grooten honger hadt, maar dat alles, wat ze wilde doorslikken, stuitte en door den neus te rug kwam; de tong was met een vuile korst bedekt; ze liet geduurig veel speeksel en slym uit de mond loopen. In dezen staat bleef zy tot op den 7den dag, wanneer ze stierf.

Zeer begeerig zynde om te weeten, wat de oorzaak was, waar door deze vrouw belet was geweest van te kunnen spreeken of slikken, tragte ik gelegenheid te krygen, om onderzoek daar na te doen in het Lyk; het welk ik dan ook in 't werk stelde, in tegenwoordigheid van een zeer vermaard Geneeskundigen, en met behulp van een zeer ervaren Chirurgyn.

Het zal (geloov ik) niemant belaggelyk voorkomen, zo wy, voor dat de deelen voor ons gezigt waren blootgesteld, gissing maakten dat de verschynselen, boven gemeld, (ten minsten voor zo ver de doorslikking betreft) konden toegeschreven worden aan een vernauwing van den Slokdarm, het zy door verdikking of uitzetting van deszelvs rokken, het zy door drukking van eenig gezwel in de omgelegen deelen, of in den Slokdarm zelve; of schoon wy, by een volgend onderzoek, niets vonden, dat daar na geleek; want aan het bovenste einde van den Slokdarm in de mond, noch aan het Strottenhoofd, ontdekten wy iet buitennatuurlyks. De rokken van den Slokdarm vervolgens, nederwaarts, waren niet alleen niet buitengewoon dik, maar zelvs zeer dun, en nergens met eenige dikte of hardigheid bezet; hy was nauwer dan men hem doorgaans anders vindt; even weinig was 'er eenige buitennatuurlyke uitzetting of gezwel in de omgelegen deelen te vinden; de Maag was zeer ingekrompen, en derzelver rokken ongemeen dik, zo dat men gemakkelyk door den Slokdarm, dien wy, omtrent 4 vingeren breed, onder het Strottenhoofd, hadden afgesneden, met de vinger op den bodem konden reiken.

Dus

Dus bleek het ten klaarsten, dat deze belette doorslikking alleenlyk ontstaan was uit een verlamming van de Spieren van den Slokdarm. De buitengewoone engheid van den Slokdarm, waar van ik zo even gezegt heb, is niet voor de oorzaak van de benauwde keel te houden, maar veel eer voor een gevolg van dezelve; want de Lyderes reeds langen tyd geen voedsel hebbende kunnen doorslikken, hebben zig de rokken van deeze Buis hoe langer hoe meer samengetrokken, gelyk men ook dikwils in het overige van de Darmen ziet gebeuren, wanneer de doortogt langen tyd is belet geweest. De Spieren aan de inwendige opening van de Strot, en sommige der Tong zyn buiten twyffel ook verlamd geweest, waar door de Lyderes geen verstaanbare woorden konde vormen.

Zeer waarschynelyk is het ook, dat de overige Darmen, door de zelve oorzaak, ook het vermogen verloren hebben om de spyze of vuiligheid naar beneden te kunnen dryven, om dat de vrouw, by haar leven, zo als ik reeds gezegt heb, veeltyds met opstopping van Afgang was gekweld.

Dit geval heeft my doen geloven, dat deze ziekte, al te dikwils, word toegeschreven aan gezwellen, die den doorgang der spyzen beletten, byzonder by menschen van hoge jaaren, en de zulken die veel sterken drank gebruiken, waar in ik eenigermaate bevestigd ben door een dergelyk geval in een vrouwmensch, dat zig jaaren lang aan den drank had overgegeven, en ook eindelyk, na lang sukkelen, aan een belette doorslikking, stierf, in welke veel dingen met die, waar van ik eerst gesprooken heb, over een kwamen, behalven dat zy nog konde spreeken; dog ik heb geen gelegenheid gehad om dit nader te onderzoeken.

Het was te wenschen dat alle Geneeskundigen die daar toe gelegenheid hebben, de moeite naamen om de waare oorzaak van deze ziekte, in zodanige Lyders, met alle nauwkeurigheid te onderzoeken, om, was het niet mogelyk daar voor een hulpmiddel vinden, ten minsten niet door het uitdenken van verkeerde oorzaaken, het kwaad, door schadelyke geneesmiddelen, te verergeren. Ik ben

Myne Heeren,

UE. Dw. Dienaar

S. S. . . . . *M. D.*

A L-

ALGEMEENE WAARNEEMINGEN OVER DEN SLAAP DER PLANTEN:

(Uit eene *Dissertatie*, verdedigd onder den Heer LINNÆUS te *Upsal* in 1755.)

DE Waarneemingen der hedendaagsche Natuurbeschouwers, wegens het maakzel der Planten, hebben hen geleerd, dat 'er zeer merkelyke overeenkomsten en gelykheden tusschen dezelve en de Dieren zyn. De eene en andere hebben vaten, waarin zy de voedende sappen ontvangen, bereiden, en door de verscheidene deelen verspreiden, om den groey en wasdom van elk hunner in 't byzonder te bevorderen. De meeste Planten zetten haar geslagt voort op eene wyze, even als die der Dieren, en deze overeenkomst is zeer opmerkelyk in de zulken, welke de beide Kunnen niet tevens in zig vereenigen, maar waar van de eene van het mannelyk, de andere van het vrouwelyk geslagt zyn. Verscheide Planten, (in dezen weder aan de Dieren gelyk, wier leven zig binnen den kring van één jaar bepaalt,) na de beginzelen of spruiten voor haare nakoomelingschap voortgebragt te hebben, sterven straks daar na, terwyl anderen, even als die Dieren, welke verscheidemaalen teelen, in het leeven blyven, en jaarlyks geboorte geeven aan een meer of min talryk nageslagt. Verscheide ziektens eindelyk tasten het groeijend Ryk, eveneens als het Dierlyk aan. Men kan daarvan een byzonder voorbeeld opmerken in de Sparre-boomen, wier lymig en taay sap hen dikwils verstoppingen veroorzaakt, die hen doen sterven. Vergun de Planten, by dit alles, het gevoel, en het zyn volkomen Dieren, welke dien naam al zo wel verdienen, als verscheidene dier schepzels, welke onder die rang-schikking gebragt worden.

En deze eigenschap, het gevoel, daar men buiten dit reeds eenige overeenkomst en gelykenis van opmerkte in de Planten, komt men in des te grootere bekooring, om dezelve geheellyk toe te staan, sedert de nieuwe ontdekking, welke de beroemde LINNÆUS wegens de gelykheid der Dieren en Planten gedaan heeft, te weeten den SLAAP der laatsten. Men moet door dit woord in der waarheid niet verstaan die geheele opschorting der dierlyke verrigtingen, waarin de slaap der levendige schepzelen bestaat. De Planten hebben geen eigenlyk gevoel, geene bewustheid, geene vrywillige beweeging, en kunnen derhalven niet in een eigen-

genlyken gezegden slaap, door de vermoeijenis of uitputting veroorzaakt, vervallen, nog rusten, dat is te zeggen, ophouden van hunne gewoone dierlyke verrigtingen, om hunne uitgeputte kragten te herstellen. Door den Slaap verstaat dan onze beroemde *Botanist* alleenlyk die uitwendige gedaante, en dat byzonder voorkoomen, 't welk de Planten des nagts aanneemen, en dat geheel verschilt van dat, waar in zy zig des daags doen zien.

Het was by toeval, dat de Heer *Linnæus* deze eigenschap ontdekte; Hy hadt van den Heer *de Sauvages*, Hoogleeraar op de Universiteit van *Montpellier* zaad gekreegen van zekere Plant, welke de *Botanisten* heeten LOTUS ORNITHOPODIOIDES; (*Lotus* naar de *Ornithopodium* of *Vogelvoet* gelykende) de Plant gelukkig opgekoomen zynde, zo bemerkte de Heer *Linnæus* daar over dag twee bloemen aan. Maar des avonds, als hy dezelve den Tuinier wilde toonen, en hem waarschouwen, van 'er eene byzondere zorg voor te draagen, zo bespeurde hy die bloemen niet meer. Des anderendaags onderzogt hy dit weder, en vernam dezelfde *Comedie*; de bloemen lieten zig des morgens en over dag duidelyk zien, en waren des avonds en des nagts verborgen, zo dikwils onze Botanisten dezelve wilden gaan bezigtigen. Den derden avond eindelyk, na de Plant met allen aandagt beschouwd en de bladeren voorzigtig opgeligt te hebben, bevonden zy de bloemen met eenige bladeren overdekt, daar zy des daags naauwkeurig van omringd wierden en tusschen in stonden. De Heer *Linnæus* door dit verschynzel getroffen, herhaalde zyne waarneeming verscheide dagen na malkanderen; ook onderzogt hy, met de flambouw in de hand, de andere planten van zyn tuin en stooven, en hy bespeurde, dat ze allen iets dergelyks ondergingen. Met het begin van den nagt, zag hy ze, zig saamentrekken, haare bladeren op malkander plooijen, en zig, om zo te spreeken, in veiligheid stellen voor de koude en wind, om de zoetigheden van de rust onbelemmerd te smaaken. Als de zon en de dag weder aankwaamen, zo openden zy zig weder, als om derzelver verkwiklyken invloed te genieten.

Men zou haast geneigd zyn te denken, dat deze saamentrekking, welke de Planten, volgens den Heer *Linnæus*, geduurende den nagt, ondergaan, niet anders zy, dan de verschillende indruk, welke een meer of min heete lugt op dezelve maakt; maar deze uitlegging, hoe natuurlyk zy schynen moge, voldoet niet, om de verschynzelen te ver-

klaaren, welke de Heer *Linnæus* heeft waargenoomen. Hy heeft namelyk opgemerkt, dat die opening en sluiting der planten niet slegts voorvallen in de open lugt, maar ook in besloote plaatsen, in stooven, daar de lugt altoos in eene eenpaarige warmte wordt gehouden, daar dit verschil ten minsten zo gering is, dat men het naauwelyks kan voelen, en dus hier in geene aanmerking kan koomen. Zou die Slaap dan afhangen van het ligt, gelyk *Doctor* HILL, door zyne Proefneemingen met het kruidje *roer my niet*, meent beweezen te hebben? Dit is een stuk, dat wel verdiend door de Natuurbeschouwers nader onderzogt en opgehelderd te worden.

De verschillende soorten van Dieren, vervolgen wy met onzen Botanicus, hebben verschillende wyzen van zig te plaatsen, als zy zig te rust begeeven. De viervoetigen vouwen zig gemeenlyk in 't rond; de vogelen steeken hun hoofd tusschen de vleugels, en verscheidene derzelver slaapen op éêne poot staande. De *Psittacus pendulus*, of *slinger Papegaey* slaapt op eene nog byzonderer wyze. Als hy wil gaan slaapen, hangt hy zig met een zyner pooten aan den tak eens booms, zo dat men hem voor dood zoude aanzien. Even eens hebben de Planten haare byzondere wyze van haar rust te neemen, welke schoon inderdaad niet zo treffende, als die der Dieren, egter niet min wezenlyk verscheiden is. Dezelve bestaat eigenlyk in de verschillende manier, waar op zy haare bladeren vouwen, en op elkanderen leggen, om 'er de bloem mede te dekken, en voor de koude te beschutten. De Heer *Linnæus* heeft 'er een lyst van gemaakt, en de Planten naauwkeurig aangeweezen, welke op zulk of zulk eene wyze slaapen; gelyk de Heer PULTNEY *van Leicester* naderhand een dergelyke Lyst in de *Philosophical Transactions* heeft medegedeeld; wy voegen hier deze lysten niet by de reeds voorgedraagene, en nog voor te draagene waarneemingen, om dat die optelling in zig zelve niet slegts vry dor is voor allen, die geene Botanisten zyn, maar ook om dat men de laatstgenoemde Catalogus reeds in de *Uitgezogte Verhandelingen* heeft gegeeven.

Eene byzonderheid moeten wy nog aantekenen wegens de overeenkomst en gelykheid tusschen den slaap der Dieren en der Planten, en deze is niet de minst opmerkelyke. De Dieren, welke op hunne dagen beginnen te koomen, slaapen weinig; de rust schynt hunne oogleden te vlieden, terwyl de jonge Dieren dezelve onverhinderd genieten, en

'er

'er zig zo veel aan overgeeven, dat de nagt hen naauwelyks lang genoeg schynt te zyn. De Heer *Linnæus* verzekert ons, dat hy dergelyks iets in het groeijend ryk heeft waargenoomen. De jonge Planten slaapen langer dan de oude; die laatste slaapen naauwelyks, en ontwaaken, eer de dag haar koomt opwekken, of de zon haar bestraalt.

De zulken onder onze Lezers, welke een teder en gevoelig hart hebben, en nog in dien gelukkigen leeftyd zyn, waar in de verbeelding alle wezens bezielt, opheldert, en verfraeit, zullen ongetwyffeld met vermaak zien, hoe de naauwkeurigste waarneemingen, in zekeren zin, met de geestigste vercieringen, en treffendste schilderyen der Digtkunde overeenstemmen. Dat slaapen en waaken der bloemen zal een nieuw cieraad byzetten aan de beschryving, welke *Virgilius* geeft, wegens die ongelukkige bloem, die door het wreede kouter van haar steeltje afgesneeden, ontydig valt, verwelkt en sterft, en zy zullen het beklag des Digters met meerdere aandoening leezen.

NIEUWE MANIER OM BRAND DOOR MIDDEL VAN ZEKERE TONNETJES OF VAATJES, DIE 'ER IN GEWORPEN WORDEN, VAARDIG EN KRAGTDAADIG TE BLUSSCHEN.

DE beroemde Maatschappy der Weetenschappen in Engeland; opgeregt ter bevordering van Manufactuuren en Koophandel, overtuigd zynde, dat 'er een kragtiger middel ware uit te vinden, om brand te blusschen, dan de gewoone wyze, en berigt, dat de Heer GODFREY, Scheikundige, woonende te Londen in *Southampton straat* in *Covent Garden*, een geheim van die natuur hadt, volmaakt door wylen zyn Grootvader, welke de bestiering gehad heeft over het *Laboratorium* van den beroemden Heer R. BOYLE, gemelde Societeit, zeg ik, hier van onderrigt, besloot, om 'er eene openbaare proef van te neemen. Ten dien einde liet dezelve in den omtrek van het Gasthuis van *Middlesex*, een vierkant huisje bouwen van veertien of vyftien voeten aan elke zyde, hebbende drie verdiepingen boven malkander; de eerste en tweede wierden van steen opgetrokken, en de steenen bloot gelaaten, maar de bovenste slegts van planken gemaakt; daar wierdt een dak in de gedaante van eene driehoekige Pyramide overgelegd, en een houten trap daar aan gevoegd, welke, in alle drie de verdiepingen geleidde, met een houten deur. Ook waren 'er in ieder kamer twee houten kruiskazynen met glaze vensters, behalven een schoorsteen, die van onderen tot boven opliep. Verder hadt men in dit huisje zo veel houtwerk gebezigd, als men 'er eenigzints in brengen konde, op dat, als het

vuur begon te woeden, en vervolgens geblufcht wierdt, men allerwegen blyken zoude kunnen vinden, hoe veel fchade het zelve hadt gedaan, en wat men, in de gewoone, zelfs in de gevaarlykfte gebouwen van het voorgeftelde middel te verwagten hadt.

Het huis dus toegefteld zynde, bragt men daar eene groote menigte takkebosfen en zelfs krullen en fpaanders in, welke men allerwegen door alle de vertrekken verdeelde, en men fchikte alles derwyze, dat de vlammen zig vryelyk verfpreiden en voortflaan konden, om dus het middel ter deeg op de proef te zetten. Als de brand op 't heevigst was, moest het zelve gebruikt worden, en alles op eenmaal uitblusfchen.

In gevolge dier affpraak en fchikkingen beval de Maatfchappy, dat deze proef genoomen zoude worden op Dingsdag den 19den May 1761. Waar op de Heer GODFREY oordeelde, dat het gevoegelyk ware, het gemeen hier van te verwittigen, en tevens eenig algemeen denkbeeld, wegens zyne manier van werken, te geeven, op dat de aanfchouwers zo veel beter in ftaat mogten zyn te oordeelen, of hy zyne beloften nakwam. De volgende bekendmaaking wierdt dan uitgegeeven.

„ Men heeft in onze Nieuwspapieren dikwils gemeld, dat ik „ een geheim hadt, om den felften brand kragtdaadig te blusfchen, „ en men heeft waarfchynlyk reeds gehoord, dat ik 'er morgen „ eene openbaare proef van doen zal. Ik zal dan het gemeen „ vooraf onderregten, dat deze uitvinding beftaat in een foort „ van *Machine*, waarin onder anderen een klein gedeelte bus„ kruid wordt beflooten, het welk, met andere brandftuitende „ ftoffen vereenigd, de vlammen niet alleen onmiddelyk uit„ blufcht, maar zelfs een tyd lang belet, weder vuur te vatten, „ laatende alle brandbaare ftoffen zwart, en even als uitgedoofde „ koolen. Op deze wyze bereikt men, door myne uitvinding, „ het groot oogmerk, dat men zig voorftelt, om dat men geduu„ rende den tyd, dat de zaaken in dezen ftaat, en de vlammen „ dus geftuit zyn, gelegenheid heeft van andere hulpmiddelen by „ der hand te neemen, en dus den allerysfelykften brand te blus„ fchen.

„ Zy, welke zig verbeelden, dat het water alleen hier toe in „ ftaat zoude wezen, bedriegen zig grovelyk, dewyl een ver„ nieuwde aandrang van lugt of togt de vlammen in de pasge„ doofde brandftoffen ftraks weder meester maakt, en het ééne „ gedeelte van een huis enz. dus weder op nieuw begint te „ branden, terwyl men, 't zelve verlaaten hebbende, met een „ ander gedeelte bezig is; men zal zien, dat myne Stof dit ge„ vaar ten grooten deele voorkoomt.

„ Voor het overige zyn de Machines, welke dezelve bevat„ ten, verfchillende in grootte, van vyf tot vyftig ponden, men „ heeft de form zo gemaklyk, en den omtrek naar gelang der „ noodige kragten, zo klein als moogelyk is gemaakt.

„ Maar

„ Maar schoon deze Machines zeer geschikt zyn, om een „ grooten Brand te weeren, als men dezelve tydig genoeg ge„ bruikt, zo zal ik my egter wel wagten te verzekeren, dat „ dezelve hier toe even goed kunnen dienen, als men het „ vuur te ver heeft laaten koomen. De zolderingen moeten „ nog niet ingevallen zyn, als myne Machines haar kragt zullen „ doen, ook moet men naby genoeg den brand kunnen nade„ ren. Dezelve begint altoos eerst in 't een, of ander vertrek; en „ men moet aanstonds toevlugt tot myn hulpmiddel neemen, eer „ men den tyd verliest met spuiten te haalen, welke dikwils „ verre van de hand, en moeijelyk aan te voeren en te stellen „ zyn; men moet ze derhalven altoos in gereedheid houden, „ het zou misschien vergeefsch zyn, dezelve dan eerst te zoe„ ken, als men ze noodig hadt; dit voordeel behouden myne „ Machines altoos, zelfs in de allerwanhoopigste gevallen, dat „ men daar door de vlammen kan beletten in de naastbystaan„ de huizen over te slaan, met 'er een of meer van myne vaat„ jes in te werpen, zo dikwils de vlammen daar in vatten zouden.

„ Het is op dezen voet, dat ik my aan het oordeel van het „ Gemeen onderwerp, en byzonderlyk aan dat agtenswaardig „ genootschap, het welk my de eer zal doen, om 'er eene open„ baare proef van te neemen".

Alles dan voor deze gewigtige proef in gereedheid gebragt zynde, vloeide 'er eene ongeloofelyke menigte volks, rondom het gemelde gebouw, te saamen. Zyne Koninglyke Hoogheid, de Hertog van York, verscheide buitenlandsche Ministers, en eene menigte andere persoonen van den hoogsten rang waren daar by tegenwoordig. Des middags bragt men na het gegeeven teeken, het vuur in de twee eerste kamers, gelyk ook in een hoop takkebosschen van buiten tegen 't huis geplaatst, in de open lugt; welke tevens ten blyke moest dienen, wanneer het vuur van binnen voortgang genoeg gemaakt zoude hebben? Allen, die digt by 't huis, en in den geslooten kring der pallisaden waren, welke men daaromheen geslaagen hadt, en die door meer dan honderd Koninglyke Gardes bewaard wierden, bemerkten welhaast, dat het vuur in de kamers schielyk de wanden en zolderingen bebereikt hadt, en dat de wind, welke 'er door alle openingen sterk in blies, deszelfs geweld kragtig aanzettede. En gelyk op dit oogenblik, zy, die van binnen op den trap geplaatst waren, berigt gaven, dat de vlammen op het punt waren, van denzelven aan te tasten, zo haastte men zig den Heer *Godfrey* te waarschouwen, van zyn proef te beginnen. Toen wierp hy in de onderste kamer de kleinste zyner Machines, welke na een grooten slag, de vlammen aanstonds stuitte en neersloeg, maar gelyk deze nog niet geheel waren uitgedoofd, zo wierp hy 'er onmiddelyk nog twee andere by, en te gelyk nog twee in de tweede kamer; en aanstonds verdween het vuur in de eene en andere, kort daar na zelfs hieldt de rook geheellyk op. Daarop

wierp de Heer *Godfrey* een zyner Machines in den hoop takkebosfen, welke, fchoon in de open lugt, op 't eige oogenblik wierdt uitgeblufcht.

Men onderzogt vervolgens de onderfte kamer, en vondt dezelve ten uiterften befchadigd, het hout zwart, gebrand enz. gelyk het volk egter, dat verder afgeweest was, de vlammen niet duidelyk genoeg hadt gezien, en het tweede vertrek weinig befchadigd was, (buiten de takkebosfen, die veelal verbrand waren,) omdat de berigtgeevers wat al te fchielyk gewaarfchouwd hadden, zo ontftondt 'er eenig gemor en men vondt derhalven goed, tot eene volkoome voldoening, en ontwyffelbaar blyk, de proef met het bovenfte vertrek, het welk geheel van hout was, nog eens te herhaalen. De Heer *Godfrey* liet dit dan ook in den brand fteeken, en het vuur zo lang woeden, dat het de venfters uitfloeg; toen wierp hy twee zyner ftukjes of vaatjes daarin, en liet nog een derde ten aanfchouwen van yder een, door een venfter, dat in brand ftondt, werpen, en aanftonds waren de vlammen van alle kanten uitgeblufcht, de rook verdween, en verfcheide menfchen klommen in de vertrekken, en vertoonden zig voor de venfters. Al het volk fchreeuwde van vreugde, en elk erkende, dat de proefneeming volmaakt gelukt, en het bewys onwederfpreekelyk was.

Het blykt dan uit deze proef, dat als het vuur nog in één vertrek bepaald is, en dat het zelve nog niet anders dan de meubilen en het houtwerk heeft aangetast, men het zelve onfeilbaar ftuiten kan door dit geheim. Maar als men hét tyd heeft gegeeven om allerwegen voorttefiaan, dan heeft men minder hulp van deze uitvinding te verwagten. Men behoort dan een zeker getal vaatjes in huis te hebben, en dit kan inzonderheid op Schepen en Buitenplaatfen te pas koomen.

Voor het overige blykt het duidelyk genoeg uit ons berigt, dat dit geheim niet hetzelfde is, met dat, waarvan in *de Gedenkfchriften van de Academie der Weetenfchappen te Parys* van den jaare 1722 gefprooken wordt. De Heeren DE REAUMUR en GEOFFROY by de openbaare proefneeming, welke men van dit laatfte in het *Hotel der Invalides* nam op den 10den December des gemelden jaars, tegenwoordig geweest zynde, oordeelden dat het vaatje, 't welk daar toe gebezigd wierd, beftondt uit bord-papier, waarin een klein gedeelte buskruid afzonderlyk beflooten, en 't welk voor het overige met asch en water gevuld was. „ In „ 't midden, dus drukken zy zig uit, was een blikke doosje van „ een kegels gedaante, het welk omtrent twee ponden buskruid „ mogt bevatten. Deszelfs middelpunt was van byna vier dui„ men; dit doosje of bakje hadt een langen hals, op de wy„ ze omtrent als eene *bouteille*, en die hals liep tot den uiterften „ omtrek van het vaatje, ja, kwam 'er eventjes buiten, en dien„ de voor laadgat of loop, om het buskruid aan te fteeken; voor „ het overige was het vaatje met gemeen water gevuld". Alle

de

de overeenkomst dan, welke 'er tusſchen deze tonnetjes, en die van den Heer *Godfrey* was, beſtaat hier in, dat de eene en andere buskruid in hebben, als het groote beweeg- of voermiddel van deze brandbluſchende Stoffe, maar die ſtof zelve, welke geſchikt is, om het vuur te bluſchen, is in beide geenzins gelyk. Dit is niet dan *asch en water* in de Proefneeming van *Parys*, daar het integendeel een *Chymische Compositie*, en eene zeer vernuftige uitvinding is in die van Londen.

De Maatſchappy was zeer voldaan over de Proef die zy gezien hadt, en beval, dat men den Heer *Godfrey* haarent wegen bedanken zoude; en dat zyn geheim het Gemeen moest worden aangepreezen als het kragtigſte en vaardigſte middel om brand te bluſchen.

Dit verklaar ik het egt en naauwkeurig berigt te zyn van deze nieuwe Proefneeming, daar ik zelve ooggetuige van geweest ben, en waarop men zig, als volmaakt overeenkomſtig met de waarheid, volkoomen verlaaten kan.

Ik heb de eer my te noemen

Myn Heeren

(was getekend)

LONDEN den 5den Juny 1761.

DESCHAMPS.

Priester van de Anglicaansche Kerk.

Gelyk by ons een gelykſoortige Proefneeming van een dergelyk geheim, met min gunſtigen uitſlag op Zeeburg aan het Y genoomen is, en dit eenig vooroordeel tegen alle dergelyke heilzaame uitvindingen zou kunnen geeven, zo hebben wy het te gevoegelyker geoordeeld, de Engelſche proef omſtandig by te brengen; men gaf in de Amſterdamſche Proefneeming voor, dat eenige ongeregeldheden derzelver goeden uitſlag verhinderd hadden, veele verſtandige Lieden waren van die gedagten, en het bygebragte uit Engeland, ſchynt dit vermoeden eenigzins te begunſtigen.

BERIGT VAN EEN VERBETERDEN WATERMOLEN.

TUſſchen de Ryp en Schermerhorn, in Noordholland, is, op het Eilands Polder, (welke Polder binne-water Peil, ruim 5 voet lager is als 't hoogſte buitenwater,) een ſcheprad-Watermolen vermaakt door *Adriaan Vyzelaar*, Timmerbaas van de Starre-Meers, Noordeinder-Meers en andere Molens, die blyken van groote verbeteringe door zyn grondige kennis in de Waterweegkunde, en Centerſchuwende kragten, aan verſcheide, en in het by-

byzonder aan dezen molen heeft gegeven; welke nu met drie even groote Schepraden maalen kan, ook met twee en ook met één; naar dat de wind en het buitenwater zulks toelaat, waar van de Proeven kunnen gezien worden. Wanneer dezelve met één Scheprad maalt, zo geeft hy zo veel water als voorheen; schoon de scheppen byna 6 duim versmald zyn; maar daarentegen is de Water-as verlaagd; waardoor het Scheprad nu 19 duim dieper in 't binnewater staat. —— Dus is de Momentkragt, door 't verlagen der Water-as, en 't daar uit volgende verbogen van 't swaartepunt des waters, op de Scheppen minder: derhalven maalt hy ligter als te vooren; en als het buitenwater ruim één voet lager is dan het op zyn hoogst wordt, zo kan hy met even veel kragt twee Schepraden omvoeren, als te vooren met het hoogste buitenwater één; en het buitenwater nog ruim één voet lager zynde, zo zal hy op gelyke wyze drie Schepraden omvoeren; en bygevolg aan het voorgeeven van den voorschreven Baas voldoen.

Dit byzetten van meerder Schepraden is, in navolging van veele werkmolens, die, door het aanzetten van meer werk, alleen van de kragt der wind profiteeren, daar de Watermolens ook daarenboven van de laagte des buitenwaters (dat wel 45 duim op en neer loopt,) begunstigd worden; dus zal deeze molen door ligter te maalen met één Scheprad, eerder water maalen dan de vorige en zo veel: en met het verlagen des buitenwaters met twee, en ook met drie Schepraden kunnen maalen; derhalven in die gevallen een dubbelde en drie dubbelde molen zyn. —— Dit Werk is eenvoudig en wordt door een Spil en Wiel omgevoerd, en kan van een yder bezigtigd worden. ——

NARIGT.

De Heer G..... P........ zou de Uitgeevers deezer *Letteroefeningen* zeer verpligten, indien hy zo goed geliefde te zyn, van, op de eene of andere wyze, hen in staat te stellen, om aan hem te konnen schryven, ten einde hem hunne gedagten over zeker toegezonden geschrift mede te konnen deelen.

DE NATUUR EN GRONDSLAGEN VAN DEN PLIGT DER DANKBAARHEID.

De lofwaarde Dankbaarheid ongetwyfeld een der aangenaamste pligten van eene edelaartige Ziel zynde, doch dikwerf van veelen niet regt begreepen, of te schandelyk verwaarloosd wordende, zo is 't der moeite waardig onze aandagt eens byzonder op dit onderwerp te vestigen; om na te gaan van hoedanigen aart deeze Deugd zy, en op welke grondslagen onze verpligting tot derzelver betragting steune; waar toe wy de navolgende Proeve den Leezer onder 't oog zullen brengen.

Men kan, onzes agtens, de Dankbaarheid eigenaartig aldus omschryven. *Ze bestaat in die pryselyke gemoedsgestalte, welke, op het ontvangen eener* weezenlyke weldaad, *genoegelyk aangedaan zynde, den mensch dringt, om met vermaak te erkennen, dat hy zich gevoelig verpligt oordeelt voor de genootene gunst; des hy, uit kragt hier van, beweegd worde, om hy uitneemendheid deel te neemen in de belangen van zynen Weldoener, en na gelegenheid te zoeken, om zynen Weldoener een gelyken of zelfs grooter dienst*, ten minste zo veel in zyn vermogen is, *te doen.* Deeze omschryving is, vertrouwen we, zo klaar, dat dezelve geen verdere byzondere uitlegging vereische; alleen zyn 'er twee bepaalingen in, die mogelyk een kort woord noodig hebben: de weldaad, waar voor men zich tot dankbaarheid verpligt oordeelt, moet eene *weezenlyke weldaad* zyn; en de wedervergelding, die men bewyst, moet weezen, *ten minste zo veel in ons vermogen is.*

Het moet eene *weezenlyke weldaad* zyn: is 't dat iemand ons een dienst bewyst, maar denzelven gepaard doet gaan met zulke omstandigheden, die ons een weezenlyk regt op of tegen hem geeven; dan is die dienst, schoon in zich zelve eene weldaad, voor den ontvanger geen weldaad meer, uit hoofde der nevensgaande omstandigheden. Iemant, by voorbeeld, geeft aan een armen leevens-onderhoud, maar hy doet het met de bitste verwyting en schamperste verragting van deszelfs schuldelooze armoede; die weldaad is hem geen weldaad meer; de arme is hem geen dankbaarheid ver-

ſchuldigd: nadien de armſte zelfs een weezenlyk regt heeft, om eene redelyke behandeling van den rykſten te verwagten; en hy zodanig een dienst niet, als eene weldaad, met eene genoegelyke aandoening des gemoeds kan ontvangen. —— Dan, op dat men dit ons gezegde niet misbruike, zo willen wy aangemerkt hebben, dat hy, die eene weldaad ontvangt, niet ten naauwſte alle nevensgaande omſtandigheden heeft te beſchouwen, om te wikken en te weegen, of 't wel eene *weezenlyke weldaad* zy: dan toch zou een ondankbaare byna altyd, in de menschlyke weldaaden, een ſchynbaar voorwendzel voor zyne ondankbaarheid konnen vinden. Het bovengezegde ſlaat alleen op zodanige omſtandigheden, die zonder een gezet onderzoek in 't oog loopen: want zo dra de ontvanger verder gaat, geeft hy niet duister zyne neiging tot ondankbaarheid te kennen.

De wedervergelding moet, gelyk we gezegd hebben, weezen, *ten minſte zo veel in ons vermogen is.* De Dankbaarheid eischt juist niet eene gelyke of grooter vergelding; deeze kan en moet alleen plaats hebben, in doorgaande gevallen, wanneer lieden van gelyken rang, elkanderen, of minderen hunnen meerderen wel gedaan hebben: maar in 't geval eener weldaad van meerder aan minder beweezen kan zulks gemeenlyk niet geeischt worden: dan komt het inzonderheid aan op den goeden wil, op de oprechte poogingen, waar door iemand *zo veel doet als hy kan*, om zyne dankbaarheid te betoonen; en dit verſtrekt in zodanige omſtandigheden voor eene volmaakte wedervergelding. Een arme, by voorbeeld, door den onderſtand des ryken in 't leeven bewaard, heeft zeldzaam gelegenheid om den ryken een dienst te doen, die daar by in vergelyking kan komen: maar als hy ſteeds, in de hartlykſte betuigingen van liefde voor zynen Weldoener, door alle beleefdheid en gedienſtigheid, zo veel de ryke redelyker wyze kan begeeren, de erkentenis zyner ziele betoont, dan voldoet hy, *zo veel in zyn vermogen is*, de genootene weldaad op de volmaaktſte wyze. —— In deeze deugd, gelyk in alle anderen, is de werkzaamheid van 't gemoed het voornaamſte: het overige beſtaat in uitwerkſelen, die dikwils afhangen van omſtandigheden, welken buiten het bereyk des dankbaaren zyn. Een dankbaar gemoed kan ieder een bezitten, maar eene weldaad met eene weldaad te vergelden kan dikwils onmogelyk zyn; zo door den hoogen ſtaat des Weldoeners, die onzen dienst niet behoeft, als door den laagen ſtaat des dankbaaren, die niets heeft om dienst te konnen doen.

Naa deeze opheldering der algemeene gegeevene omſchryvinge

vinge zal 't weinig moeite zyn de Dankbaarheid in haare voornaamste byzonderheden te ontvouwen.

Zulk eene dankbaare gemoedsgestalte vooronderstelt zeker; in de eerste plaats, eene kennis van de ontvangene weldaad, en wel zodanig eene kennis, die ons de weldaad regtmaatig in haare waarde doet schatten; indiervoege dat wy dezelve min of meer hoog agten, overeenkomstig met den aart der zaake, naar derzelver grootte in die omstandigheden, waar in ze gegeeven wordt. Want, gelyk het onbekende geen voorwerp van onze dankbaarheid kan zyn, zo kan ook de dankbaarheid geen plaats hebben voor zaaken, die wy niets waardig agten: terwyl in tegendeel onze dankbaarheid natuurlyk hooger ryst, naar geraade dat wy in eene regtmaatige schatting de genootene gunst hooger waardeeren.

Hier uit volgt dat een dankbaare de geschonkene weldaad ontvangt met eene vrolyke gemoeds-aandoening. Het bezef der bevorderinge van ons geluk, door eene beweezene gunst, by ons hoog geagt, brengt eigenaartig eene blydschap in onze ziel te wege. Is 't dat iemand eene weldaad ongevoelig of koel ontvangt, 't is een onloochenbaar teken dat hy niet veel belang in deszelfs genot stelt, of waant rede van ongenoegen te hebben op den schenker der weldaad, waar door hy de weldaad niet als zodanig beschouwt; het welk de Dankbaarheid verbant: maar is 't dat wy de weldaad, naar derzelver aart, waarlyk hoog agten, zo kan 't niet anders zyn, of ons gemoed gevoelt eene dankbaare vreugde, welke grooter wordt naar geraade onzer hooger agtinge.

Dit vreugderyke ontvangen der erkende en hooggeagte weldaad baart vervolgens een heugelyk nadenken; welks aanhoudendheid sterket en van langer duur is, naar geraade dat de gevolgen van meer aanbelang zyn, en zich verder uitstrekken. Als iemand eene weldaad kent, hoog agt, en met vreugde ontvangt, kan hy dezelve niet terstond vergeeten zonder een bewys van ondankbaarheid: hier aan vervolgens niet meer te denken, toont zeer klaar, dat de beweezene gunst geen diepen indruk op 't hart gemaakt heeft, en gevolglyk niet ontvangen is met die vereischte aandoening van dankbaarheid. Die zaaken toch welken ons op eene redelyke manier kragtig aandoen, blyven, naar evenredigheid der aandoeninge, leevendig voor onzen geest: van daar is 't dat ongelyken, die ons gevoelig getroffen hebben, zo bezwaarlyk te vergeeten zyn: die zelfde uitwerking behooren dan ook de weldaaden op onzen geest te hebben, zullen wy regt dankbaar zyn. 't Is derhalven niet genoeg de weldaad

blymoedig te ontvangen; maar de dankbaarheid eischt, dat wy daar benevens dezelve in 't geheugen bewaaren, en menigwerf gedagtig zyn met eene gevoelige dankbaarheid.

Het tot dus ver gemelde, in waaren ernst plaats hebbende, gaat buiten twyffel gepaard, met eene waare hoogagting voor, en hartlyke liefde tot den Weldoener, als den oorsprong van 't goed, waarover wy ons met dankbaarheid verblyden. Regt dankbaar te zyn voor eene weldaad en den Weldoener met veragting te beschouwen en te haaten, is eene openbaare strydigheid, onbestaanbaar met de natuur der zaake. 't Kan gebeuren dat iemand ons dienst doet op eene haatlyke wyze, waar door we geen agting of liefde, in deezen zin, voor hem konnen hebben; doch dan is die dienst, uit kragt der nevensgaande omstandigheden geen *weezenlyke weldaad*, en men is 'er geen Dankbaarheid voor verschuldigd, gelyk we in den beginne gezegd hebben: maar is 't dat wy de weldaad aanmerken als eene *weezenlyke weldaad*, die we derhalven met Dankbaarheid ontvangen, dan loopt de gansche werkzaamheid onzer ziele natuurlyk uit tot den persoon die dezelve geschonken heeft: vermids we niet wel konnen gedenken aan 't ontvangen der weldaad, zonder tevens de gedagten te vestigen op den geenen, aan wien wy ons geluk verschuldigd zyn; het welk eigenaartig hoogagting en liefde te wege moet brengen.

Uit dit alles eindelyk volgt eene verdere werkzaamheid des dankbaaren, om aan de ontvangene weldaad te beantwoorden, door wedervergelding naar vermogen; om door de uitwerksels na buiten den innerlyken toestand van 't dankbaare gemoed te kennen te geeven en te betoonen. Daar is toch tusschen onze gemoeds-neigingen en onze lichaams werkzaamheden, zo ver we dezelven in uitvoering konnen brengen, eene onafbreekelyke overeenkomst; en gevolglyk zo 'er eene dankbaare neiging in onze zielen huisvest, moet ook ons lichaam dankbaare werkzaamheden oefenen. De schyn van 't laatste zou nog geveynsdelyk nagebootst konnen worden, zonder dat het eerste plaats had; maar het gebrek van 't laatste toont duidelyk het gemis van 't eerste, nadien het zich zelven tegenspreekt, dat iemand eene zugt zal hebben om dankbaar te zyn, en nalaatig bevonden worden in dankbaare werkzaamheden zo veel ze in zyn vermogen zyn. Met eene hoogagtende kennis dan eene weldaad blymoedig te ontvangen, met vreugde daar aan gedagtig te zyn, en deswegen zynen Weldoener met agting en liefde te agtervolgen, baart noodwendig ernstige poogingen, om, zo veel in ons is, weder

dervergelding te doen aan den geenen die ons heeft wel gedaan. En dit geschiedt tweezins, of door *woorden* of door *daaden.* —— Door *woorden* zal een dankbaare, by alle bekwaame gelegenheden, de weldaadigheid van zynen Weldoener roemen: niet alleen hem in deszelfs tegenwoordigheid dankbaarheid betuigen, maar ook, naar den aart der zaake, in deszelfs afweezen daar van met anderen spreeken; te kennen geeven hoe zeer hy aan hem gehouden, en zyn geluk aan hem verschuldigd zy: hoe sterk hy zich derhalven verpligt agte tot deszelfs dienst; en hoe gewillig hy gevolglyk daar toe overgegeeven zy. Dit is het eigenaartige gewrogt eener dankbaare ziele: uit den overvloed des harten toch spreekt de mond zo gereed, dat het moeite in hebbe, iemand te doen zwygen van zodanige zaken, waar mede zyn hart vervuld is; en derhalven zal ook hier de dankbaare gemoedsgestalte den tong ontbinden, om deszelfs betrekking tot den Weldoener uit te drukken. —— Doch aangezien *woorden* zonder mogelyke agtervolgende *daaden* daar mede overeenkomstig, niets betekenen, dan alleen, dat ze ten bewyze van een valsch hart verstrekken, zo zal een dankbaare zich niet vergenoegen met *woorden*, maar ook *daaden* op dezelven doen volgen, die daar mede eenstemmig zyn, zo veel in zyn vermogen is. Heeft hy gelegenheid om zynen Weldoener hulp te bewyzen, kan hy hem in eenige omstandigheden dienstig weezen, hy is terstond bereidvaardig, en stelt alles in 't werk, om weldaad met weldaad te vergelden. Is de Weldoener in persoon boven het bereik zyner gedienstige hulpe; maar zyn 'er zodanigen, die eenige betrekking tot denzelven hebben, welken hy in zommige gevallen van nut kan weezen, hy is gereed om in hun zynen Weldoener te beantwoorden, door hun weldaadigheid te bewyzen. Is hy eindelyk gansch onvermogend om iets van dien aart te konnen doen, dan blyft 'er alleen over, dat hy de weldaaden wel gebruike, en zich in alle gevallen redelyker wyze schikke naar 't welbehagen zynes Weldoeners; voorts vervult het welmeenende hart, in de oprechte betuiging der tonge, den pligt der Dankbaarheid, gelyk we in het voorgaande reeds gemeld hebben. Zulk eene daadlyke werkzaamheid, zo ver ze mogelyk zy, is de natuurlyke vrugt eener dankbaare gemoedsgestalte; die, als uit het voorgaande duidelyk is af te neemen, zich niet kan bepaalen binnen de enkele neiging, noch zich vergenoegen met bloote woorden, maar zich wil volmaaken door daaden; en wel, het geen men ten besluite van dit Character, nog in aanmerking heeft te neemen, zo

 veel

veel 't gefchieden kan, door zodanige daaden, die den Weldoener gevallig zyn. Hier in is een merkelyk onderfcheid tusfchen de Weldaadigheid en Dankbaarheid; hy die eene weldaad geeft is veel vryer in de fchikking van zyn bedryf, dan hy die eene weldaad vergeldt: nademaal de laatfte een meerder trap van *zedelyke verpligting* heeft. Zo dra iemand ons eene wezenlyke weldaad bewyst, zyn we dankbaarheid fchuldig; al is ze niet gansch gefchikt indiervoege gelyk wy begeeren; dewyl we geen het minfte regt hebben, om den Weldoener volftrekt te bepaalen: maar als we eene weldaad beantwoorden, door onze bedryven, dan zyn we gehouden agt te geeven, niet alleen op de daad zelve, maar ook op het welgevallen van onzen Weldoener, aan wiens goedgunftigheid wy *verfchuldigd* zyn.

Men ftoote zich hier niet aan de bovenftaande fpreekwyzen, dat hy die eene weldaad ontvangt onder eene *zedelyke verpligting* en *verfchuldigd* is aan zynen Weldoener. Want, fchoon 't zeker zy dat deeze Deugd behoort onder die foort van pligten, welker betragting door de menfchen onderling met eene volmaakte bereidvaardige gewilligheid gehandhaafd moet worden; des men elkander, in geval van nalaatigheid daar toe niet konne noodzaaken, langs wegen van Regt of Geweld; gelyk wel tot het betragten van de pligten der Regtvaardigheid, in onderfcheid van die der Liefde; zo neemt dit egter niet weg, dat deeze foort van Liefde-deugden zo onvermydelyk betragt behoort te worden, als die welke uit eene ftricte Regtvaardigheid voortkomt. De rede hier van is, dat onze verpligting tot dezelve fteunt op de natuur der zaake, in beantwoording aan de onverbreekelyke betrekking der dingen; waar op het redelyke fchepfel, de mensch, altoos agt behoort te geeven; waarom ook God, die de betrekking der zaaken gemaakt heeft, in zyn Woord, het betragten deezer Deugden, niet minder dan dat der anderen, bevolen heeft. En dus is een mensch, fchoon hy door geen mensch genoodzaakt konne worden tot het betoonen van Dankbaarheid, op dezelfde wyze, als tot het betaalen van gemaakte fchulden, nogtans niet minder gehouden tot het doen van 't eerfte dan tot dat van 't laatfte.

Om hier van overtuigd te zyn, heeft men in de eerfte plaats maar na te gaan, hoe natuurlyk deeze pligt zy. Eene natuurlyke neiging tot dankbaarheid, om zo te fpreeken, bezielt den mensch, in zo verre, dat wy, op 't ontvangen eener weezenlyke weldaad, niet konnen nalaaten eene dankbaare aandoening te gevoelen. Onze zugt tot ons eigen wel-

welweezen maakt ons, buiten tegenspraak, gevoelig op het verkrygen van iets dat ons geluk bevordert: die aangenaame aandoening toont ons terstond, zonder tusschenkomende redeneering, onze betrekking tot den geenen, aan wien wy dat goed verschuldigd zyn: dat beweegt ons om hem aan te zien met oogen, waar in de blydschap doorstraalt, ten bewyze van die aandoening welke in ons gemoed werkzaam is: ja dit gaat zo ver, dat, indien de weldaad van een uitneemend groot belang is, wy daar door als in eene verrukking gebragt worden; die ons niet minder doet denken aan onze verbintenis jegens den Weldoener, dan op ons eigen geluk; zo dat we op dien stond alles wat in ons vermogen is, behoudens ons eigen welweezen, ja ook met gevaar van 't zelve, ten dienst van onzen Weldoener zouden opofferen. Dit gaat zo zeker, dat wy, zonder verder bewys, wel mogen zeggen; *een mensch kan morgen of overmorgen ondankbaar worden, maar heden, op 't ontvangen zelve van eene weezenlyke erkende weldaad, is 't onmogelyk dat hy 't zy*, als strydig met de menschlyke natuur. Daar nu geen mensch kan twyfelen, of hy gehouden zy die redelyke natuurlyke neiging, welke de Schepper in hem geleid heeft, op te volgen; zo is 't ook zeker, dat hy onder eene zedelyke verpligting is, om die dankbaare aandoening des gemoeds, op 't ontvangen der weldaad gevoeld, vervolgens werkstellig te maaken, door 't betoon van dankbaarheid: vermids hy anders niet beantwoordt aan die natuur, met welke zyn Schepper hem bedeeld heeft. Van hier is 't ook, waarschynlyk, dat de Dankbaarheid, by alle Volken op den Aardbodem, hoe verbasterd, hoe woest ook sommigen mogen zyn, als iets der menschlyke natuure eigen, altoos min of meer gevonden en hoog geagt wordt, terwyl een ieder de ondankbaarheid, als eene onnatuurlyke ondeugd, op 't hoogst verfoeit, en de ondankbaaren beneden de slegtste soort van Menschen, ja beneden het laaggeagte Vee stelt, dewyl eene dankbaare aandoening als natuurlyk aan alles, dat eenig gevoel van zyn eigen welweezen heeft, zelfs by deezen gevonden wordt. De *tollenaars*, oudtyds in 't Joodsche Gemeenebest het schuim der Natie gerekend, draagen nog dat kenmerk, *dat zy lief hebben, die hen lief hebben* (*), en dus dankbaar zyn. En als God zynen Volke hunne ondankbaarheid verwyt, zendt hy hen tot de beesten, op dat ze daar van leeren, hoe onnatuurlyk het zy ondankbaar te weezen: *Ik hebbe*, zegt hy, *kinderen groot gemaeckt, ende verhoogt,*

(*) Matth. V. 46.

hoogt, maer sy hebben tegen my overtreden. Een osse kent synen besitter, ende een ezel de kribbe synes heeren; maar Israël heeft geen kennisse, myn volck en verstaet niet (*).

Zo is onze natuurlyke trek tot Dankbaarheid, ontstaande uit de zugt tot ons welweezen, een onbetwistbaare grondslag van onze verpligting tot de oefening deezer Deugd: dan dit is 't niet alleen; wy zyn daar en boven gehouden Dankbaarheid te betoonen, op den grondslag der Regtvaardigheid: zo dat wy, nalaatig zynde in Dankbaarheid, niet min onregtvaardig zyn, dan een schuldenaar, die weigert zyne wettige schuld te betaalen.

Daar de Dankbaarheid, volgens het voorgezegde, geheel natuurlyk, en van hier de Ondankbaarheid by ieder ten hoogste gehaat is, zo is 't zeker, dat een Weldoener, schoon hy zyn eigen belang in de vergelding der weldaad geenszins beooge, egter met het schenken der weldaad vooronderstelt, dat wy een rechtaartig gemoed bezitten, het welk door gunstbewyzen getroffen, en dus tot Dankbaarheid aangezet kan worden. Een tegengesteld voorwerp kan noit dat van weldaadigheid weezen; men mag uit eisch van noodzaakelyke omstandigheden goed doen aan iemand, dien men weet dat onaandoenlyk is voor Dankbaarheid, door de verbastering zyner natuure; maar eigenlyk weldaadigheid aan hem te oefenen, hem buiten de minste verpligting uitneemend goed te doen, dat heeft geen plaats; aangezien hy in dit opzigt geen voorwerp van onze genegenheid, maar eer van onze veragting is, als een ondankbaare, dien men aller weldaaden onwaardig noemt. Daar nu onze Weldoener ons, op dit vooronderstel, met eene weldaad begiftigt, is 't onze pligt daar aan te beantwoorden, door 't betoon van Dankbaarheid, zo dra wy de weldaad aanneemen; vermids wy door 't aanneemen onze toestemming aan zyne vooronderstelling geeven. Het stond ons vry, weetende dat de weldaad altyd op dat vooronderstel gegeeven wordt, dezelve op eene heusche wyze af te slaan; indien wy in geen verpligting jegens dien persoon wilden zyn: zo dra wy dan dezelve gewillig aanneemen, daar we die konden laaten vaaren, zo onderwerpen wy ons aan dat vooronderstel, en zyn gehouden ons naar het zelve te gedraagen: dit is zo duidelyk, dat het zelfs gelegenheid gegeeven hebbe tot die bekende spreuk; *die eene weldaad ontvangt verliest zyne vryheid.* 't Is waar, wy hebben onderling geen uitdrukkelyk verdrag gemaakt,

(*) Jez. I. 2, 3.

maakt, de natuur der Liefde-deugden laat zulks niet toe: maar een eerlyk man ziet niet minder op innerlyke dan op uiterlyke verbintenisſen; en een redelyk weezen agt zich gehouden aan de betragting van alles, wat uit de betrekking der dingen natuurlyk volgt. Ja, wanneer we op dit byzondere het oog vestigen, zo zal het weigeren van dankbaarheid veel haatlyker zyn, dan dat van betaaling volgens verbintenis. Iemand van zynen Vriend ter goeder trouwe geld ter leen ontvangen hebbende, en zulks weigerende weder te geeven, maakt immers zich zelven ſchuldig aan een haatlyker wangedrag, dan hy die eene betaaling volgens uitdrukkelyke verbintenis weigert: want benevens 't algemeene, waar aan ze beiden ſchuldig zyn, begaat de eerſte nog de ſchandelykſte trouwloosheid, en legt het vertrouwen van zynen Vriend tot den grondſlag zyner ſchelmerye; het welk ongetwyfeld zyne misdaad verzwaart. Men brenge dit over tot de Dankbaarheid, voor ontvangene weldaaden, en men zal gereedlyk erkennen, dat hy, die ondankbaar is, niet minder aangaat tegen de denkbeelden van Regtvaardigheid, dan hy die zynen wettigen Schuldeiſcher niet wil betaalen; vermids eene weldaad, uit kragt van 't voorgezegde, door den Ontvanger behoort aangemerkt te worden, als een geleend goed, op 't vertrouwen zyner dankbaare gemoedsneiginge. Men neeme, ten ſlot van 't gezegde des aangaande, nog in aanmerking, dat God zelf, met betrekking tot zyne handelingen, van ons op dien grondſlag gedagt wil hebben: hy die ons eerst met weldaaden heeft beſchonken, ziet onze dankbaare erkentenis, door milddaadigheid aan den noodlydenden beweezen, aan als waare dezelve aan hem betoond; en hy vestigt gevolglyk ook het oog op dezelve, als op eene aan hem geſchonkene weldaad; welke hy, als waare het geleend goed, weder wil geeven, en als eene weldaad vergelden, volgens de taal van Israëls wysten Vorst. *Die ſich des armen ontfermt, leent den HEERE: ende hy ſal hem ſyne weldaet vergelden* (*).

Men kan uit deeze overweeging der Dankbaarheid, ſteunende op die twee grondſlagen, een natuurlyke trek en de Regtvaardigheid, middag klaar, zo we vertrouwen, bemerken, dat eene dankbaare erkentenis voor genootene weldaaden niet ſlegts is een Compliment van beleefdheid, gelyk eenigen zomtyds ſchynen te denken, maar in daad en waarheid een weezenlyke pligt, die ons zo onvermydelyk als eenige andere Deugd ſtaat te betragten.

(*) Spr. XIX. 17.

NIEUWE ONTDEKKINGEN EN VERBETERINGEN IN DE WEETENSCHAPPEN OP PUBLYK GEZAG.

Vervolg van bladzyde 216.

PROEFNEEMINGEN OP DIEREN.

NA de aangeweeze Proeven, daar het menschelyk geslagt een onmiddelyk belang in heeft, zyn 'er nog andere, die men op Dieren zoude kunnen doen, en daar wy insgelyks betrekking toe hebben. Men zal dit gedeelte der Natuurlyke Historie zekerlyk niet beschouwen als onwaardig der aandagt van een Vorst, nog der onderzoekingen van een Wysgeer, als men de smaak, die *Alexander de Grooten* daar voor hadt, en den man, welken hy daar mede belastte, in aanmerking neemt. De uitkomst van dezen arbeid is nog voor handen, maar men mag zeggen, dat dezelve niet zeer beantwoordt, nog aan de grootheid van den Vorst, nog aan de bekwaamheid van den Wysgeer. Zommige hedendaagsche Natuurkenners hebben beter geslaagd; zy hebben ons naauwkeuriger beschryvingen gegeeven, en de Rangschikking der Dieren op een beter voet gebragt; dit is het derhalven niet 't geen aan de Natuurlyke Historie ontbreekt, en als het dit al ware, zo zou het nog niet dat geene zyn, waar van ik de vervulling het meest verlangen zoude. Alle die verhandelingen, welke men over de Dieren heeft, zelfs die de allernaauwkeurigste order volgen, zyn niet anders, dan aangenaame schilderyen voor het gezigt. Om van de Natuurlyke Historie eene wezenlyke weetenschap te maaken, zou men zig op zulke onderzoekingen moeten toeleggen, welke ons niet de byzondere gedaante van zulk of zulk een Dier leerden kennen, maar de algemeene voortgangen der Natuur in de voortbrenging en onderhouding der wereld vertoonden.

Dit is in der waarheid een werk, 't welk tot zodanige onderneemingen behoort, die zonder de bescherming en gunsten van den Souverain niet doorgezet kunnen worden. Zommigen dier Proefneemingen zouden wel niet boven het bereik van Particulieren zyn, en wy hebben eenige werken, die dit genoeg bewyzen, maar daar zyn andere, die te veel onkosten vereischen, en allen hebben zy eene zekere Bestiering noodig, welke de Natuurkundigen onder een verband zoude leggen, 't welk de grootste hinderpaal voor hunne ontdekkingen is.

De Dieren-gaarden der Vorsten, daar veelvuldige soorten van allerleie Dieren gevonden worden, zouden voor dit soort van

van weetenschappen de beste behulpmiddelen zyn. Men behoefde 'er de bestiering slegts van aan eenige bekwaame Natuur-beoeffenaaren toe te staan, en hen de proeven voor te schryven, die zy neemen moesten.

Men zoude in deze Dieren-gaarden kunnen onderzoeken het geen men verhaalt wegens Troepen van verschillende Dieren, welke door den dorst op de oevers der rivieren van Africa saamenkoomende, daar misselyke koppelingen maaken, waar uit, zegt men, dikwils Monsters geboren worden. Niets zoude der nieuwsgierigheid waardiger zyn, om te onderzoeken; en egter is het verzuim en de slofheid, ten dezen opzigte, zo groot, dat het nog twyffelagtig zy, of de Stier zig ooit met eene Ezelin verbonden hebbe, in weerwil van het geen men daar van vertelt.

De oplettenheden van een arbeidzaam en verligt Natuurkundigen zouden verscheide byzonderheden in dit soort van weetenschap doen voortkoomen, door aan de Dieren, met behulp der opvoeding, gewoonte, en nooddrust, te doen verliezen dien afkeer, welken verscheide soorten tegen malkander hebben. Zelfs zoude men misschien verscheide gedwonge voortteelingen kunnen maaken, die ons veele wonderen ontdekken zouden. Men zoude eerst met het zelfde soort die konst-koppelingen kunnen bezoeken, om te zien, of men niet verscheide byzondere schepzels van zulk een soort, die anders onvrugtbaar waren, de vrugtbaarheid geeven konde? Maar men zou die Proefneemingen nog verder kunnen voortzetten, en tot op die soorten uitstrekken, welke de Natuur het minst voor malkander schynt geschikt te hebben. Men zoude dus eene menigte Monsters voor den dag zien koomen; nieuwe Dieren; misschien zelfs soorten, die de Natuur nog nooit hadt voortgebragt.

Daar zyn Monsters van tweederleie soorten; de eene is het uitwerkzel van verschillende geslagten, die zig met elkanderen vermengen; de andere van Deelen, welke zig vereenigen met Deelen eens schepzels van een verschillenden rang. De Monsters van het eerste soort worden onder de Dieren; de Monsters van het ander, onder de Planten, of eigenlyk tot nog toe, onder de boomen alleen gevonden. Sommige Kruidkundigen beweeren, dat zy zo verre gekoomen zyn, om onder de gewassen ook Monsters van het eerste soort te maaken; zoude het onmoogelyk wezen, om, onder de Dieren, Monsters van het tweede soort hervoort te brengen?

Men kent de wederaangroeijing van de schaaren der Kreeften,

ten, den ſtaart der Hagedisſen, en van alle de Leden der Polypi; Is het waarſchynlyk, dat die wonderlyke eigenſchap niet behoort dan aan een klein getal Dieren, die men kent? Men kan de Proefneemingen daaromtrent niet te veel vermeenigvuldigen; misſchien hangt dit enkel af van de wyze om de deelen van verſcheide andere Dieren van malkander te ſcheiden, om dezelve weder te zien aangroeijen.

MICROSCOPISCHE WAARNEEMINGEN.

De Microſcopiſche waarneemingen van de Heeren *Buffon* en *Needham* hebben ons eene nieuwe Natuur ontdekt, en ſchynen ons regt te geeven, van nog meer andere wonderen te moogen hoopen. Dezelve zyn zo byzonder en gewigtig, dat, ſchoon de ondervinding heeft getoond, dat zy niet boven het bereik van particulieren zyn, zy egter wel verdienen zouden door de Regeering opgewakkerd te worden; ten dien einde moest men daar verſcheide Waarneemers aanzetten, en de verſchillende ſtukken, die zy *obſerveeren* moesten, onder hen verdeelen, beloovende een prys aan dien Gezigtkundigen, welke het beste Microſcoop kwam uit te vinden.

BRAND-SPIEGELS.

Met ons hout, onze koolen, en alle onze brandſtoffen kunnen wy de uitwerkingen van 't vuur niet dan tot een zekeren trap vermeerderen, welke maar gering is in vergelyking van de trappen van hitte, welke de aarde ſchynt gehad te hebben, of met die, welke de Cometen hebben in haar naasten ſtand by de Zon. De allerſterkſte vuuren onzer Chymisten zyn misſchien nog al te zwakke werk-oorzaaken om zommige ſtoffen ſaam te brengen, of te ſcheiden; en hier, kan het van daan koomen, dat wy voor de allernaauwſte vereeniging, of voor eene alleruiterſte ontbinding, die niet moogelyk is te maaken, dat geene neemen, het welk ſlegts een onvolmaakt mengzel, of grove ſcheiding van zommige deelen is. De ontdekking van het *Spiegel* van ARCHIMEDES, door den Heer BUFFON gedaan, doet ons zien, dat men brandende Torens zou kunnen maaken, of Amphitheaters met Spiegels behangen, die een vuur zouden voortbrengen, 't welk geene andere bepaaling hadt, dan dat der zonne zelve.

ELECTRICITEIT.

Wat zullen wy zeggen van dat andere vuur, 't welk in alle lighaamen verborgen is, en 't welk men, in deze laatſte tyden,

tyden, de bekwaamheid gehad heeft van te ontdekken, 'er uit te haalen, en te verzamelen, om zo te spreeken, daar men goedvindt, om het zelve alle die wonderen te laaten doen, welke men ziet in de Proefneemingen der Electriciteit? Die proefneemingen zyn zo verbaazend, de uitkomsten hebben zo weinig overeenkomst met den toestel, dat wy niet weeten, wat weg wy in dien toestel en bereidingen aanwyzen, of welke byzonderheden voorstellen zullen in zulk een nieuw en teder stuk. Alles, wat men thans kan doen, is de Proefneemingen zo veel moogelyk te vermeerderen, welke, schoon in den blinde, om zo te spreeken, misschien egter een nieuw ligt over dit gedeelte der Natuurkunde verspreiden zullen.

Onder alle de verschynzels der Electriciteit zal het moeijelyk zyn 'er één te vinden, zo wonderlyk als dat, 't welk de Heer FRANKLIN ontdekt heeft, zo het waar is, dat die nieuwe *Prometheus* heeft geleerd, om vuur uit den Hemel te trekken, en om den Donder op de aarde te doen vallen in onmerkbaare druppelen.

Daar is een ander vuur in den Hemel, stilder en ylder in deze Landen, dan elders; Ik spreek van dat vuur of ligt, onder den naam van *Noorder-Ligt* bekend. Onze plaatsing is misschien niet gunstig, om Proeven over dit Ligt te neemen, het welk wy hier meenen maar weinig boven onzen Gezigt-einder verheeven te zyn. Maar men zou die Proeven kunnen neemen in de Landen, welke het schynt dat door deze stoffe als overstroomd worden, in die plaatsen, welke digt by de Pool leggen, daar dit ligt zig in het *zenith*, of boven 't hoofd der bewooneren vertoont, en daar het geheele Halfrond schynt in brand te staan. Men zou kunnen bezoeken, of men op die stoffe niet het zelfde vermogen zoude kunnen oeffenen, 't welk men op den Donder heeft, met welke dezelve moogelyk eenige overeenkomst mag hebben. Ik zou die Proefneemingen aanbeveelen aan de bewooners dier Landstreeken, die ik bezogt heb, aan de Inwooners van TORNEO en PELLO, welke die wonderlyke vertooning hebben ieder nagt, dat de helderheid des Hemels hen toelaat dezelve te bemerken.

Naauwelyks waren de eerste wonderwerken der Electriciteit ontdekt, of men wilde daar door den groei der Planten verhaasten, de kragten van een geneesmiddel in onze lighaamen doen overgaan, de verlamden geneezen, en sommigen meenden daar toe reeds gekoomen te zyn. Het schynt niet, dat de uitwerkzelen beantwoord hebben, aan het geen

men

men 'er zig van beloofde. De verwondering en verbaazing, welke zulke zeldzaame dingen te weeg brengen, of het verlangen van dezelve nog meer te doen gelden, met ze toe te passen, op het geen voor ons van 't grootst belang is, kunnen deze verhaasting verschoonen; maar bezorgen we ons zelven niet reeds aanmerkelyke voordeelen met onze kundigheden te vermeerderen, en onzen geest te vernederen.

OVERNATUURKUNDIGE PROEFNEEMINGEN.

Laat ons tot Proefneemingen van een ander soort overgaan. De voorgaande betreffen slegts de Lighaamen; daar zyn andere op de Geesten te doen, nog weetenswaardiger en van meer belang.

De Slaap is een deel van ons bestaan, maar doorgaans enkel verlies voor ons. Zomtyds egter maaken de Droomen dien staat zo levendig als het waaken; zou 'er nu geen konst uit te vinden zyn, om ons die Droomen te bezorgen? De *Opium* vervult doorgaans de ziel met aangenaame denkbeelden; en men vertelt de grootste wonderen van zommige dranken der Indiaanen, zoude men hier geene proeven op kunnen neemen? Zouden 'er ook nog geene andere middelen zyn, om onze ziel in eene zekere gesteldheid te brengen, of wyze van bestaan te geeven? 't zy op die tyden, dat dezelve ten eenemaal beroofd is van den omgang met uiterlyke voorwerpen, 't zy in die oogenblikken, dat die omgang verzwakt is, zonder ten eenemaal afgebrooken te zyn.

In deze oogenblikken, welke nog tot het slaapen, nog tot het waaken gebragt kunnen worden, waar in de geringste omstandigheid den staat der ziele verandert, waarin zy nog gevoelt en niet meer redeneert, zou men haar dan geene begoogelingen en inbeeldingen veroorzaaken kunnen, welke misschien eenig ligt verspreiden zouden over de wyze, hoe zy met het lighaam vereenigd is.

Onze gewoone ondervindingen beginnen door de zintuigen; dat is te zeggen, door de uiteinden dier verwonderlyke draadjes, welke de indruksels in de harsenen overbrengen. Proefneemingen welke van den oorsprong dier draadjes zelve begonden, op de harsenen genoomen, zouden waarschynlyk leerzaamer zyn. Zeldzaame wonden hebben gelegenheid tot eenige dergelyke gegeeven; maar het koomt my niet voor, dat men veel gebruik gemaakt heeft van die zeldzaame gelegenheden, en men zou meer gelegenheid hebben, om zyne Proefneemingen voort te zetten, als men zig daar toe bediende van menschen, tot een zekeren en smartelyken dood

dood veroordeeld, voor welken dezelve een foort van genade weezen zouden. Hier door alleen zou men misfchien een middel uitvinden, om gekken te geneezen, zo dezelve te geneezen zyn.

Men zoude een gefteldheid van harfenen, zeer verfchillend van het onze zien, als men eenige gemeenfchap konde hebben met die Reuzen der Zuiderlanden, of met die ruige menfchen met Staarten, daar wy van gefprooken hebben.

Men weet in het algemeen, hoe de Taalen in de wereld zyn gekoomen? Onderlinge behoeftens tusfchen menfchen, die dezelfde Spraakleden hadden, hebben gemeene tekenen opgebragt, om elkanderen dezelve over en weder te doen verftaan. Maar de alleruiterfte verfcheidenheden, welke men heden vindt in deze manieren van zig uit te drukken, koomen die voort uit de veranderingen, welke yder vader des huisgezins heeft ingevoerd in eene taal, welke eerst aan allen gemeen was? of zyn die wyzen van zig uit te drukken, oorfpronkelyk verfchillende? Twee of drie kinderen van den tederften ouderdom af, te faamen opgevoed, zonder eenige gemeenfchap met andere menfchen, zouden zig gewisfelyk een taal maaken, hoe bekrompen en bepaald dezelve wezen mogt. Dit zou een zaak wezen, welke groot ligt over de voorige vraag verfpreiden zoude, waar te neemen, of die nieuwe taal eenige gelykheid hadt met eenige van die, welke men hedendaagsch fpreekt, en te zien, met welke zy 't meest overeenkwam. En, om de proef volkoome te maaken, zo moest men verfcheide dergelyke Maatfchappyen opregten, en dezelve faamen ftellen uit kinderen van verfchillende Natiën, en wier ouderen de meest verfchillende taalen fpraken, (want de geboorte is reeds een foort van opvoeding;) en zien of de taalen dier verfchillende Maatfchappyen iets met malkanderen gemeen zouden hebben, en in hoe verre zy gelyken zouden? men zoude inzonderheid moeten vermyden, dat die kleine volkeren eenige andere taal leerden, en het zo zien te fchikken, dat zy, welke zig met deze onderzoekingen bezig hielden, de hunne leerden.

Deze Proefneeming zou zig niet enkel bepaalen, om ons ligt te geeven wegens den oorfprong der taalen; zy zoude ons ook verfcheide andere dingen kunnen leeren, over den oorfprong der denkbeelden zelve, en over de Grondkundigheden van den menfchelyken geest. Het is reeds lang genoeg, dat wy de Wysgeeren hooren, wier weetenfchap niet dan eene heblykheid en een zekere plooy

van

van den Geest is, zonder dat wy 'er bekwaamer door worden. Deze natuurlyke Philosophen zouden ons moogelyk meer leeren, zy zouden ons ten minsten hunne kundigheden mededeelen, zonder die door drogredenen verduisterd of vervalscht te hebben.

Na zo veele verloope eeuwen, geduurende welke in weerwil van de poogingen der grootste mannen, onze overnatuurkundige kennis geen de minste vorderingen heeft gemaakt, zo is het te gelooven, dat zo 'er moogelykheid is in de natuur, om daar ooit vorderingen in te kunnen maaken, dit niet anders zal kunnen geschieden dan door nieuwe, en zo buitengewoone middelen als deze, [en dat gevolgelyk, als die weder mislukken, wy van alle verdere poogingen afzien, en vastitellen mogen, dat wy, door geene enkele redeneeringen, immer zullen koomen tot het begrip van iets, daar deze middelen vrugtloos toe gebezigd zyn; eene ontdekking misschien van geen minder belang, als de kennis der zaake zelve; *bezorgen we ons zelven niet reeds aanmerkelyke voordeelen met onze kundigheden te vermeerderen, en onzen Geest te vernederen.*]

NASPOORINGEN DIE VERBODEN MOESTEN WORDEN.

Na gesprooken te hebben van het geen men tot bevordering der weetenschappen behoorde te doen, zal ik, ten besluite, nog een woord zeggen, wegens het geen moogelyk al zo dienstig zou zyn, te beletten. Eene menigte menschen, ontbloot van de noodige kundigheden, om te oordeelen, wegens de middelen en het oogmerk, van het geen zy onderneemen, maar gestreeld door ingebeelde belooningen, brengen hun leven door met de beoeffening van drie voorstellen, welke inderdaad de harsenschimmen der Weetenschappen zyn; Ik spreek van den PHILOSOPHISCHEN STEEN, van de QUADRATURA CIRCULI, of het vierkanten van een kring, en van de EEUWIGDUURENDE BEWEEGING. De Academiën en geleerde Maatschappyën weeten, hoe veel tyd zy verliezen met de gewaande ontdekkingen dier onnozele menschen te onderzoeken; maar dit is nog niets in vergelyking van dien, welken zy zelve zoek brengen, van zo veele onkosten als zy vermorschen, en van zo veele moeite, als zy zig geeven. Men zoude hen het zoeken van den Philosophischen Steen, als hun zekeren ondergang verbieden kunnen, hen berigten, dat de Quadratura Circuli, verder voortgezet, dan wy dezelve reeds hebben, nutteloos zou zyn, en hen verzekeren, dat de Eeuwigduurende beweeging eene volstrekte onmoogelykheid is.

BE-

BEDENKINGEN EN WAARNEEMINGEN OVER DE VOORTTEELING VAN MENSCHEN EN DIEREN.

Door den Heer DE MAUPERTUIS.

DE Ouden meenden, dat de Man en Vrouw even veel deel aan 't werk der Voortteeling hadden; dat het Vrugtje wierdt gemaakt in de Lyfmoeder, uit de zaadvogten der beide Sexen; zonder dat deze Wysgeeren wisten, of zig veel bekommerden, hoe dit toeging!

De zwaarigheid van te kunnen begrypen, hoe een geledigd lighaam saamgesteld of *geformeerd* konde worden, bragt de hedendaagsche Natuurkundigen in de gedagten, dat alle geledigde lighaamen zo oud als de wereld waren; dat zy allen, met het begin der Schepping, in het klein gemaakt, en, in vervolg van tyd, alleenlyk ontzwagteld en uitgezet waren.

Ik onderzoek niet, of dit gevoelen inderdaad wysgeeriger is, dan het geen de nieuwe *formaties* toelaat? Of het, de werking van God erkennende noodzaakelyk te zyn tot de voortbrenging der Dieren, eenvoudiger is te begrypen, dat hy op het zelfde oogenblik alle de Dieren, hoofd voor hoofd, in wezen heeft gebragt, dan te onderstellen, dat hy ze allengskens schept? Men zoude, geloove ik, deze vraagen onderzoekende, bevinden, dat het gevoelen der ontzwagteling geene wezenlyke voorregten heeft; om niet te spreeken van de moeielykheid, die 'er is, om zig zo veel onbegrypelyke onderschikkingen van kleinheid, in alle de geledigde wezens des Heelals, welke tot in het oneindige de eene in de andere zyn opgeslooten, te verbeelden!

Uit dit beginzel, egter, van eene Schepping aller Dierlyke wezens op eenen tyd, en te gelyk, redeneerende, zo verdeelden zig de hedendaagsche Wysgeeren in twee verschillende *Systhemata*.

De eene overweegende, dat een geheel zoort van Dieren uit een ey voortkwam, meenden, dat alle Dieren den zelfden oorsprong moesten hebben; en hunne oogen, vooringenoomen met dit denkbeeld, zagen eijers in het geen tot nog toe alleenlyk voor de *Testicula* (*) der vrouwen, en der wyfjes onder de viervoetige Dieren, was gehouden. Anderen, door het Vergrootglas, kleine bezielde lighaampjes in het zaad der man-

(*) Wy verkiezen hier den Latynschen naam te behouden.

mannen ontdekt hebbende, twyffelden niet, of deze lighaamen waren in het klein de Dieren zelve, die geboren moesten worden. Zommigen dier laatsten, de eijers toelaatende, beschouwden ze niet, dan als de verblyfplaats en het voedzel van het kleine Diertje, dat 'er in is. Anderen ontkenden die eijeren volstrektelyk, en geloofden, dat het Diertje, in de Lyfmoeder geplaatst, daar al het voedzel vondt, dat het noodig hadt.

Zie daar dan in het een dier *Systhemata* alle de menschen, van moeder tot moeder, in het Eijernest der eerste Vrouw beslooten; zie daar het zelfde menschelyk geslagt, volgens het ander gevoelen, van Vader tot Vader, in het zaad van den eersten Man begreepen. Alle de voortteelingen na deze eerste stigters der menschen, of na deze magazynen van het geslagt der stervelingen zyn niet anders geweest, of zullen nooit anders zyn, dan ontzwagtelingen.

Men is heden verpligt die beide gevoelens te laaten vaaren, welke Proeven, ten halve genomen, en redeneeringen onbedagtelyk verhaast, hadden doen vaststellen. Een Schryver, zo groot een Natuurkundige, als groote en diepdenkende geest, heeft, door onbetwistbaare waarneemingen, beweezen, dat het Ey der Vrouw en der viervoetige Dieren een harsfenschim zy, en dat het Zaad-diertje niet anders dan het vrugtje kan wezen.

Dit gewaande Ey, 't welk na de bevrugtiging zig van het Eijernest moest losmaaken, en door de Trompetten van FALLOPIUS in de Lyfmoeder gebragt worden, heeft de Heer BUFFON, na het zelve gezogt te hebben met een oog, daar niets aan ontsnapt, gezien, dat niet bestondt; en heeft tevens een ander verschynzel ontdekt. In den tyd, als de wyfjes ritzig worden, heeft hy dat klieragtig lighaam, 't welk zommige Ontleedkundigen voor het Ey genomen hadden, zien formeeren, groeijen, openen, en een vogt laaten uitvloeijen, in het welke hy dezelfde Diertjes bemerkte, of dezelfde bezielde bolletjes, welke men in het mannelyk zaad voor Dieren hadt genomen.

Maar het geen nog verwonderlyker is, die zelfde lighaamen, of anderen, die 'er volstrekt aan gelyk waren, heeft hy weder gevonden in de zaaden van verschillende Dieren, in vogten op Planten, en op Graanen gegooten, en eindelyk in gekookt Vleeschnat, daar het vuur geen levend Dier in hadt overgelaaten.

Hier uit besluit de Heer BUFFON met zeer veel reden, dat deze voorgewende Dieren niet de toekomstige Dieren van het

vaderlyk zoort zyn; zelfs neemt hy ze niet voor wezenlyke Dieren. Hy beschouwt ze als een middelzoort tusschen de onbezielde stoffe, en tusschen de Dieren in, als deelen, die reeds geledigd en bezield zyn, en waar van de vereeniging het vrugtje moet maaken.

Wat de wyze betreft, hoe het vrugtje gevormd wordt, hy gelooft, dat yder deel des lighaams van de eene en andere kunne, zyne geledigde klompjes hebbende toegebragt, waar van de bewaarplaatzen zyn in de zaadvogten der beide Sexen, die klompjes, na de vermenging der vogten, zig schikken, en zig vereenigen door eene onderlinge aantrekking in inwendige vormen, op eene wyze, die wy hier niet verklaaren zullen. Men moet het verslag der waarneemingen van den Heer BUFFON, en de gevolgen, die hy 'er uit trekt, zien, in het berugte werk, dat hy onlangs in 't ligt heeft gegeeven. De Lezer zoude 'er te veel by verliezen, als wy hem met een enkel uittrekzel wilden paaijen.

Daar kwam, voor eenige jaaren, een klein werkje in 't ligt, onder den tytel van VENUS PHYSIQUE (*), waarin men een *Systhema* voorstelde, dat vry gelyk was met dat van den Heer DE BUFFON, en daar moogelyk niet anders, dan zyne Proefneemingen aan ontbraken, om 'er nog meer overeenkomst mede te hebben. Ik weigerde daar in egter niet den naam van Diertjes aan die kleine lighaampjes, welke men in het mannelyk vogt ziet beweegen. Ik ontkende alleenlyk, dat het Dieren waren van het zelfde geslagt als de Vaders, of geschikt om dat geslagt voort te planten. Ik beschouwde 'er het gebruik van, als nog onbekend, en stelde voor, of het ook dienen mogt, om het zaad-vogt in de noodige beweeging te houden, om gelegenheid te geeven aan de deelen, die het vrugtje moeten maaken, van zig te schikken, en des te gemaklyker te vereenigen.

Maar het gevoelen der Eijers, en dat der Zaad-diertjes wordt en door de *Venus Physique*, en door het werk van den Heer DE BUFFON even gelyk wederlegd en omver geworpen. Want de voorgenoemde waarneemingen van hen, die de Eijers in de Trompetten hebben gezien; Vrugtjes geheel gevormd in de Eijeren; Vrugtjes in het zaadvogt der mannetjes; zyn fabelagtig, en verdienen niet, dat men 'er agt op geeft. Het oude

(*) Wy hebben 'er onzen Lezer het Berigt wegens een blanken Neger &c. uit medegedeeld. Zie MENGELWERK D. III, pag. 361. env.

oude gevoelen blyft het eenige, dat men redelyker wyze kan toelaaten.

Is dit niet eene vry gemeene uitkomst van onze vorderingen? Dat gebrekkige kundigheden, die wy niet dan met veel tyd en moeite verkrygen, ons van de gemeene begrippen verwyderd hebbende, betere Proefneemingen, en diepere redeneeringen ons derwaards weder brengen?

Zo deze redeneeringen, en de laatste ontdekkingen bewyzen, dat het Vrugtje niet aan den Vader, nog aan de Moeder alleen behoort, maar dat het, in de gewoonste voortteelingen (*), het werk is van beide, en het voortbrengzel van het geen ydere Kunne daar aan toebrengt, zo behoorden gemeene waarneemingen deze waarheid reeds beweezen te hebben; gelyk als de duidelyke gelykenis van het Kind, dan eens naar den Vader, dan eens naar de Moeder, naar dat de deelen van den een of de andere de overhand hebben gehad in deszelfs voortteeling; en boven dit, de geboorte, dier vermengde zoorten van Dieren, welke altoos gelyken naar de beide geslagten, daar zy uit gesprooten zyn.

Een groot Natuurkundige stelt voor in een werk, dat even nuttig als aardig is, om Proefneemingen over dit onderwerp te doen. In het geslagt der Kippen is het niet zeldzaam zoorten te zien, welke vyf nagels hebben aan yder poot. Niet zeldzaamer is het, te zien, welke zonder stuitbeen geboren worden. De Heer DE REAUMUR (†) stelt voor, om een Kip met vyf nagels of vingers aan die pooten te koppelen met een Haan, die 'er maar vier heeft; een Haan met vyf aan een Kip met vier; en de zelfde Proef te neemen op Haanen en Kippen zonder stuitbeen; en hy beschouwt deze Proefneemingen als bekwaam om te bepaalen, of de Vrugt het voortbrengzel is van den Vader alleen, van de Moeder alleen, of van beide zy?

Ik ben verwonderd, dat deze bekwaame Natuurkundige, welke deze Proeven, buiten twyffel, wel genomen heeft, 'er ons den uitslag niet van mededeelt.

Maar daar is reeds een zekerder en beslissender Proef genomen. Deze byzonderheid van vingers boven het gewoon getal

(*) Ik zeg met voordagt *in de gewoonste voortteelingen*, om dat 'er voortteelingen zyn, daar slegts eenige Sexe aan te pas komt, gelyk van de Polypen, en [die Diertjes op de Anjelieren, welke de Hr. DE REAUMUR heeft waargenomen.]

(†) *L'Art de faire eclore des oiseaux domestiques.* Tom. II. Memoire IV.

tal wordt onder het geslagt der Menschen gevonden, en zet zig tot geheele stammen en families over. Men bevindt inderdaad dat dit door den Vader en de Moeder eveneens wordt voortgeplant.

JACOB RUHEN, een Chirurgyn te *Berlyn*, is van zodanig eene familie met zes vingers aan yder hand en zes toonen aan yder voet geboren. Hy heeft deze byzonderheid van zyne Moeder *Elisabeth Ruhen*, welke dezelve hadt van haare Moeder *Elisabeth Horstman* van *Rostok*. *Elisabeth Ruhen* plantte dezelve voort op vier kinderen van agt, welke zy hadt by *Jan Christiaan Ruhen*, die niets buitengemeens hadt aan handen of voeten. *Jacob Ruhen*, één dier zesvingerige kinderen, trouwde in 1733 te *Dantzig* met *Sophia Louisa van Thungen*, welke mede niets ongemeens hadt. Hy heeft 'er zes kinderen by gehad; twee Jongens zyn zesvingerig geweest. De een derzelver, *Jacob Ernest*, heeft zes toonen aan den linker en slegts vyf aan den regtervoet. Hy hadt een zesden vinger aan den regterhand, dien men 'er afgenomen heeft; aan den linkerhand heeft hy, in plaats van een zesden vinger, slegts een wrat.

Men ziet uit dit Geslagt-register, dat ik nauwkeuriglyk gevolgd heb, dat het zesvingerschap eveneens door den Vader, als door de Moeder wordt voortgeplant. Men ziet, dat hetzelve verzwakt wordt, en lydt door de verbintenis met persoonen van vyf vingeren, en door deze verbintenissen, dikwils herhaald, moet het allengskens geheel wegraaken, gelyk het zig daarentegen zou volmaaken en vereeuwigen door verbintenissen, waarin de beide Kunnen zes vingers hadden.

Ik denk niet, dat iemand de voortplanting van het zesvingerschap voor een uitwerkzel van het geval alleen zal neemen; maar zo men het dus beschouwde in de Menschen, zo zoude men het ook op geene andere wyze in de Dieren kunnen aanzien, en de Proefneemingen, door den Heere DE REAUMUR voorgesteld, zouden niet beslissender zyn dan die, waar van ik spreek. Ik wil wel gelooven, dat deze vingers boven het gewoon getal in hun eersten oorsprong niet anders zyn, dan toevallige verscheidenheden, waar van ik getragt heb den oorsprong aan te wyzen in de *Venus Physique*. Maar deze verscheidenheden door een genoegzaam getal voortteelingen, waarin de beide Kunnen dezelve gehad hebben, bevestigd zynde, maaken byzondere zoorten uit; en 't is moogelyk op deze wyze, dat alle verschillende zoorten vermenigvuldigd en voortgeplant zyn.

Maar zo men de aanhouding en voortzetting van het zes-

vingerschap wilde beschouwen als een enkel uitwerkzel van het geval, zo moet men zien, hoe groot de waarschynlykheid is, dat deze toevallige verscheidenheid in een eersten Ouder, niet zal worden voortgeplant in deszelfs afstammelingen.

Na eene onderzoeking, welke ik gedaan heb in een Stad, welke honderdduizend Ingezetenen bevat, heb ik twee Menschen gevonden, welke deze byzonderheid hadden. Laaten we onderstellen, het geen egter nauwelyks te vermoeden is, dat my drie anderen zyn ontsnapt, en dat men op 20,000 Menschen 1 zesvingerigen kan rekenen. De waarschynlykheid, dat zyn Zoon of Dogter niet met zes vingers zal geboren worden, is dan als van 20,000 tot 1, en die, dat zyn Zoon en zyn Kleinzoon niet zesvingerig zullen wezen, is van 20,000 maal 20,000, of van 400,000,000 tot 1. Eindelyk de waarschynlykheid, dat deze byzonderheid zig niet geduurende drie agtervolgende *generaties* zal voortzetten, zoude zyn als 8,000,000,000,000 tot 1. Getallen zo groot, dat de zekerheid der best betoogde zaaken in de Natuurkunde by deze waarschynlykheden niet haalen kan.

Ik heb gezegd, dat ik in *Berlyn* 2 zesvingerigen gevonden had; en ik heb de Geslagtrekening van den eenen opgegeeven. Ik heb die van den anderen, die een Vreemdeling is, en welke ze my verborgen heeft gehouden, niet geene genoegzaame nauwkeurigheid kunnen volgen; maar hy heeft kinderen met zes vingers, en men heeft my verzekerd, dat dit zesvingerschap zedert een langen tyd erfelyk ware in zyne familie. Een aanzienlyke Geleerde in Duitsland, en Minister van den Hertog van Wurtenberg, de Heer BILFINGER, was van eene dergelyke familie, en geboren met een zesden vinger, welken zyne Ouders hem hadden doen afzetten, als iets monsteragtigs. [Voor het overige weet men, dat de naam zelve de byzondere eigenschap dier familie aanduidt, en, naar alle gedagten, daar van herkomstig is, zynde BILFINGER alleenlyk eene verbastering van FIELFINGER, of *veelvinger*. Zie *Nouv. Biblioth. German.* Tom. VI. p. 451.]

Het geval heeft my doen aantreffen eene zeer zonderlinge Teef van dat zoort van Honden, 't welk men te *Berlyn Islandsche Honden* noemt. Haar geheele lighaam was leykleurig, en haar hoofd ten eenemaal geel. Eene byzonderheid, welke zy, die de manier, hoe de kleuren onder dit zoort van Dieren verdeeld zyn, waarneemen, misschien nog zeldzaamer zullen vinden, dan de zes vingers. Ik wilde dezelve voortzetten, en na drie worpen Honden van verschillende

Va-

Vaders, die 'er niets van hadden, wierdt 'er, uit den vierden Dragt, eindelyk één geboren, die dezelve hadt. De Moeder ſtierf, en van dezen Hond kwam, na verſcheidene koppelingen met verſchillende Teeven, een andere, die hem geheel gelyk was. Ik heb ze tegenwoordig alle beiden.

Daar zyn geen Dieren, daar het meerder getal van toonen gemeener onder ſchynt, dan onder de Honden. Het is eene zaak, die opmerking verdient, dat zy doorgaans een toon minder hebben aan den agterſten poot, dan aan den voorſten, daar zy 'er vyf hebben. Het is egter niet zeldzaam Honden te vinden, die een vyfden toon aan de agterſte pooten hebben, ſchoon doorgaans los van het been, en zonder geledingen. Die vyfde toon van agteren is die dan een vinger boven het getal, of is dezelve, in de gewoone order, niet dan een vinger, die in het geheele geſlagt, van ſtam tot ſtam, verlooren is, en welke, van tyd tot tyd, weder voor den dag tragt te koomen? want de verminkingen kunnen ook erfelyk worden, zo wel als de overtolligheden.

Om tot die kleine bezielde lighaampjes weder te komen, welke men in de zaadvogten ziet; zy, die ze het eerst ontdekten, namen ze voor Diertjes. De wyze, waar op zy ſchynen te groeijen; de vaardigheid, met welke zy veranderen van geſtalte en dikte, ſaamengeſteld en ontbonden, worden eindelyk de verſchillende ſtoffen, daar men ze in aantreft. Alle die omſtandigheden hebben den Heer DE BUFFON bepaald, om hen den naam van Dieren niet te geeven, en hebben hem dezelve veeleer doen beſchouwen als bezielde deelen van toekomende Dieren, of als reeds begonne verzamelingen dier deelen.

In het zaad van een zekeren Visch (*du Calmar*) ziet men lighaampjes van eene nog zonderlinger figuur, en zonderlinger moogelyk hierom alleen, om dat men ze beter ziet. Het zyn een zoort van levendige Pompen, dewelke, na zig opgevuld te hebben met het vogt, daar zy in zwemmen, zig door eene ſchielyke uitwerking ontlasten (*). Deze lighaamen gelyken niet noch naar de klompjes van den Heer DE BUFFON, noch naar het Dier, daar men ze in vindt. Maar nog grooter wonder! Men vindt in het beſlag van meel Aaltjes, die groot genoeg zyn, om met het bloote oog

(*) *Nouvelles Obſervat. Microſcopiques de Mr.* NEEDHAM.

oog waargenoomen te worden. Deze Aaltjes hebben andere kleine Aaltjes in, die zy werpen! Men ziet de korrels van het zwart koren zig in het water in tweën splitsen met draadjes, waar van elk aanstonds bezield of levendig wordt, en voor het oog een klein Vischje vertoont, het welk op het droog gelegd, en zonder leven geweest zynde, geduurende verscheide jaaren lang, altoos egter gereed is, om het leven op nieuws weder aan te neemen, zo dra men het zyn Element weder geeft (*). Waar zyn wy nu? Stort dit alles het geheim der voortteeling niet in dikker duisternissen, dan die, waar uit men het wilde trekken?

Byaldien deze bezielde lighaampjes de deelen zyn, waar uit het lighaam van eenig toekomstig Dier geformeerd moet worden; zal men dan zeggen, dat die deelen, elk met een eige leven bezield, zig vereenigen, om één lighaam te maaken, dat maar één leven heeft? Zal het leven verdeelbaar, gelyk de stoffe, ook vereenigbaar zyn, gelyk dezelve? Maar hoe zal die vereeniging wezen? Zullen hier kragten en aantrekkingen, zodanig, als die, welke de groote lighaamen van het Heelal doen beweegen, de Planeeten en Staartsterren voortdryven, die zelfs in die verwonderlyke voortbrengzels werken, welke de Scheykunde ons vertoont, zullen die hier genoeg zyn? Of zal 'er nog iets meerder toe vereischt worden? [Inderdaad het geheele doelwit dezer beschouwing is, om te doen zien, dat het werk der voortteeling eene ondoorgrondelyke verborgenheid is, daar het menschelyk vernuft zig in verwart, dat naar geene bekende wetten van enkele beweeging verklaard kan worden, en 't welk ons de alvermogende Hand moet doen erkennen van dien Schepper, die, gelyk hy alles eerst heeft voortgebragt, zo ook het zelve, van oogenblik tot oogenblik, met eene onnaspoorlyke wysheid in stand houdt en regeert.]

(*) *Histoire Nat. de Mr.* DE BUFFON, Tom. II. Chap. IX. & *Observat. Microsc. de Mr.* NEEDHAM.

BE-

BESCHRYVING VAN EEN BYZONDER EN MIN BEKEND SOORT VAN ZYWORMEN, WELKE IN MAATSCHAPPY MET ELKANDER LEEVEN, EN GEVONDEN WORDEN IN DEN OMTREK VAN GENEVE, BYZONDERLYK BY FARGES, IN HET LAND VAN GEX.

Door den Heer DE BONS.

Capitein in het Regiment van *Jenner.*

(Zie *Journal. Etrang. Oct.* 1758. en *Nouv. Oec. & Lit. XXXVII*, 168.)

HEt is ongetwyffeld te verwonderen, dat dit soort van Rups de opmerking der Natuurbeschouwers zo lang ontsnapt is, en dat zy hunne navorschingen tot in het hart van Asie hebbende doorgezet, ja den bodem der Zee, om zo te spreeken, omgevroed, om de verschillende Gekurvenen, en Schelpvisschen, welke Zyde geeven, gade te slaan; zy een soort hebben over 't hoofd gezien, het welk zy hadden kunnen vinden, zonder hun land te verlaaten, en daar zy egter geen gewag van maaken. Ongetwyffeld zyn zy misleid geworden door eenige gelykenis, die 'er tusschen deze Rupsen is, en die, welke onze boomgaarden bederven; en de vrees voor de vergiftige eigenschap dier laatsten zal de liefhebbers moogelyk te rug gehouden hebben, van ze naby genoeg op te merken, om 'er het onderscheid van te ontdekken. Maar nu deze, welke ik beschryve, niet vergiftig zynde, en geene der schadelyke eigenschappen der anderen hebbende, verdienen wel, dat men 'er eene onderscheide Klasse van maakt.

Gelyk zy nu inderdaad van een andere Klasse zyn, dan die onzer boomgaarden, zo verschillenze ook van de Chineesche welke *Tusenkyen* eu *Tuyaukyen* geheeten worden. Deeze leeven van Eyke- en Moerbesie-bladeren, zy zyn dikker en zwarter dan de zywormen, en maaken geen poppen, maar draaden, die zy, aan heesters en struwellen, vasthegten. Haar zyde, welke zeer in agting is onder de Chineesen, is van een ros gryze kleur, en dikwils met grys, geel en wit gemengd. Onze Rupsen zyn korter en dunder dan de gewoone Rupsen; zy hebben twaalf scharnieren of ringen, welke zwart zyn, gelyk ook het hoofd; de tusschenwydte of af

ſtand tusſchen yder ring is ros, met een wol of hair van dezelfde kleur bedekt; haar nest is, ter oorzaak haarer kleinte, moeyelyk te vinden. Het is gemeenlyk geplaatst aan het eind eener tak; twee pynbladen die nog niet verdord zyn, dienen het zelve tot beſchutzel; de eitjes zyn rondom deze bladen in een volmaakte order geſchikt, in verſcheide kringen welke malkander raaken, en een ſoort van kokertje maaken, van omtrent een duim lang, waarvan het bovenſte gedeelte, aan het einde, buiten de bladeren uitſteekt. Deze eitjes zyn wit en zo klein, dat zy byna het gezigt ontſnappen. Yder eytje is met een lapje, of wit bekleedzel bedekt, zo dun als de vleugel eener vliege, het welk aan deszelfs boveneinde met het eytje vast is, maar voor het overige gedeelte in de lugt ſchynt te vlotten; deze bekleedzels grooter in omtrek zynde, dan yder eytje, dat zy bedekken moeten, leggen op of over malkander heen, gelyk de ſchubben eener visch, of de vederen van een vogel, waardoor de eytjes voor den regen, die hen zou doen rotten, bewaard blyven, zonder dat zy de warmte der zonne behoeven te misſen, die hen zo noodig is, om uit te koomen, het welk in 't einde van September, of in het begin van October voorvalt.

Deze Rupsjes zyn dan zo klein, dat men 'er byna niet dan het hoofd van onderſcheidt, het welk zig zwart en rond vertoont, zy werpen ſtraks eenige draaden op de kleine nabyzynde takjes; dit is het eerſte begin eener kleine wooning, daar alle die, welke van het zelfde nest zyn, gezamenlyk aan gaan werken, zonder zig van elkander af te ſcheiden of ooit met andere rupſen te verwarren. In dezen ſtaat van zwakheid is hun weefzel, het welk ſlegts beſtaat in eenige dunne draaden, en die verre van malkander af zyn, niet bekwaam om haar voor de ongemakken van de lugt te beveiligen, nog voor de eerſte ſneeuw, welke zomtyds vroeg en rykelyk valt aan den voet van den berg *Jura;* zy weêrſtaan dit egter, en wel zonder dat zy zig meer beveiligen; de eerſte zonneſtraalen brengen weêr leeven in haar, en zy neemen dien tyd waar, om haar voedzel te zoeken, daar zy, zodra de zon en de zagtheid van het weder het toelaaten, altoos op uitgaan, volgende malkanderen op een ry in het lang, en keerende vervolgens op dezelfde wyze weder in haare hut te rug. Dus ziet men deze wormen allengskens dikker worden, en de hut of wooning grooter en meer gevuld; want daar koomt van dag tot dag meer Zyde in deze wooning, ook wordt die Zyde ſterker en zwaarder, naarmaate de wormen zelve, in dik-

dikte en sterkte toeneemen; tot dat die nesten of hutten dikwils zo dik als eene bouteille worden, krygende de gedaante van een knot, die gereed gemaakt is, om gesponnen te worden.

Het einde van hun arbeid is met het einde van December, of het begin van den winter, welke hun verpligt, om zig in hun tent of huis op te sluiten, daar zy zig als een kluwen saamen zetten, houdende, van dan af, op, eenig voedzel te gebruiken, en leevende zonder eeten, tot dat zy in Papillons of Uiltjes veranderd zyn.

Dus brengen zy den winter in deze wooning door, welke doorgaans aan 't bovenste eens Pynbooms is, waardoor dezelve beveiligd is, om door de takken, als de wind die heen en weder slingert, niet gekreukt te worden. Men merkt in deze wooning verscheide kamers op; dit zyn de vertrekken, welke zy beurteling bewoonen, naar dat het Weder verschilt, om den wind, den regen, de sneeuw te vermyden, of meer voordeelen van de zonnestraalen te trekken. Ook zyn 'er eenige gaaten of openingen, in de gedaante van tregters, welke hen voor poorten dienen, om daar door uit en in te gaan. Zy verlaaten deze heerlyke tent in het begin der lente, en begeeven zig naar de aarde om in Popjes te veranderen.

De begeerte om den tyd dier verandering te kennen, spoorde myn broeder aan, om een dier wooningen in een doos te sluiten, en 'er dikwils naar te gaan zien; zie hier wat de uitkomst dier waarneemingen was.

Zy behielden, zegt hy, hun staat van Rupsen, en kroopen tot op den twaalfden Juny, toen hy ze op zy vond leggen, en het lighaam saam gekromd, zonder eenig teken van leeven te geeven. Hy geloofde ze dood te zyn, maar weinige dagen daarna herstelden zy zig weder, en kortten zig in. Den twee-en-twintigsten waren zy in Popjes veranderd, welke glad, glanzig, van een kastanje-bruine kleur, en zonder bekleedzel of omslag waren; een eenige dier popjes kwam tot den staat van uiltje of Kapelletje, het geen in het begin van September gebeurde; het geleek in grootte en koleur vry wel naar die, welke 's avonds of 's nagts rondom onze kaarsen vliegen, en zig aan de vlam koomen branden; maar het was dikker, en zeer gevuld; deze Kapelletjes brengen een gedeelte van September met koppelen en eytjes leggen, door welke eytjes op het einde van dezelfde maand, of met het begin van October uitkoomen.

Als men deze Zyde verzamelt, heeft men werk, om 'er de

de bladen der Pynboomen, die daar in bewerkt en beſponnen en altoos zeer droog zyn, van af te krygen, gelyk ook, om dezelve van kleine zwartagtige korreltjes te ontdoen, die niet anders dan de uitwerpzelen der Rupſen zyn.

Deze Zyde moet niet vergiftig zyn, naardien een Scheykundige 'er den geest van uitgetrokken hebbende, bevonden heeft, dat die doordringender en gezonder is, dan van de gemeene Zyde; en waarom zou dezelve ook ſchadelyk zyn? Deze Rupſen eeten niet anders, dan de bladeren der pynboomen, en haare Zyde, welke dus gedeeltelyk uit het Sap dier bladeren beſtaat, moet 'er, natuurlyke wyze, eenige eigenſchappen van overneemen, en het Sap dier bladen, of de Terpentyn, weet men, dat niets minder, dan vergiftig is.

Gelyk ondertusſchen deze Zyde uit eene andere Stoffe beſtaat, dan die van de Zywormen, welke van moerbezie-bladen leeven, zo is dezelve moogelyk ook voor eenige veranderingen en verſchillende ſchaduwen van kleuren, vatbaar; en loopt misſchien minder gevaar van vuil te worden.

Dewyl yder nest of wooning door verſcheidene arbeidſters wordt gemaakt, zo moet de Zyde, waaruit dezelve beſtaat, noodwendig verſcheide einden hebben, het geen een ongemak is in 't haspelen, maar geen hinder toebrengt, om ze te kunnen ſpinnen, gelyk men reeds met goeden uitſlag bezogt heeft, en 't welk inderdaad zo veel gevoegelyker en onkostbaar kan gedaan worden, naardien dezelve zo gereed is op de Pynboomen, om geſponnen te kunnen worden.

ZYDE GEWONNEN EN STOFFEN VERVAARDIGD UIT DE APOCYNUM, OF HONDENDOOD.

Door den Heer LA ROUVIERE.

(Zie *Nouv. Oec. & Lit. XXXVI.* 158.)

Eene nieuwe eigenſchap in eene Plant te ontdekken, welke een even voordeeligen invloed op den landbouw als *Fabrieken* heeft, is zekerlyk den Staat, misſchien zouden wy zelfs mogen zeggen, het menschdom een wezenlyken dienst te doen. Dit is de aanmerking, welke ons noopt, om met eene welverdiende lofſpraak aan het Gemeen bekend te maaken het gebruik het welk de Heer *la Rouviere*, heeft weeten te maaken

ken van eene Plant, in des konings tuin, bekend onder den naam van *Apocynum*, en te Trianon onder die van *Asclepias*. Deze Plant koomt uit Syrien; men vindtze afgebeeld in *Muntingius*, 1672 en 1702, onder den naam van *Apocynum Syriacum*; &c. In 't Neêrduitsch heet zy *Hondendood*, maar wy zullen de vryheid neemen, om ze in dit Stukje *Zyde-Plant* te noemen.

Deze Zyde-Plant, dan, weet men reeds, dat de eigenschap heeft, van een vlokje Zyde te verschaffen. De Heer *la Rouviere* heeft dezelve in groote menigte verzameld, en bekwaam weeten te maaken van gesponnen te kunnen worden, en, in gevolge dier nuttige uitvinding, een *Arrest* van den Raad verworven, waar by hy *geauthoriseerd* wordt, om 'er Fluweelen, Saaijen, en Flanellen van te *fabriceeren*, welke de Engelsche zeer verre overtreffen, gelyk hy 'er boven dit nog een ander soort van stoffen, met wit konynen hair verwerkt, van vervaardigt, welke even fraei, als tegen de verkouwdheid inzonderheid dienstig zyn. Verder allerhande soorten van muts- en kousen-werk. Men kan het zaad dezer Plant voor niet, by gemelden Heer *la Rouviere*, krygen, en hy betaalt een écu (3 livres of omtrent 28 stuivers Hollandsch), voor een pond dezer gekaarde zyde, en verzoekt elk, die 'er gelegenheid toe heeft, hem daar van zo veel te bezorgen, als hy kan.

WAARNEEMINGEN OVER DEN CONDOR, VAN ZUID-AMERICA; *door den Heer de* CONDAMINE.

De Natuurlyke Historie, en byzonderlyk, als dezelve haare opmerking tot vreemde landen uitstrekt, mist nooit van te behaagen; Elk volk, in dien hoek der aarde, welken het bewoont, altoos tot dezelfde vertooning bepaald, welk het onophoudelyk voor oogen heeft, wordt daar ongevoelig voor, en dan alleen uit zyne dofheid opgewekt, als men het zelve nieuwe en buitengemeene voorwerpen uit andere landen, onder het oog brengt. Dit hoop ik, zal ook de uitwerking zyn, welke onze korte beschryving van dezen merkwaardigen Vogel hebben zal.

De *Condor* is een Vogel van eene, mag men zeggen, monsterlyke gedaante, welke in *Peru*, op de kust van *Chily*, op de gebergtens van *Quito*, de *Cordelieres* enz. gevonden wordt. Hy is doorgaans vyftien voeten breed, van het eene tot het ander einde zyner uitgespreide vleugelen; zyne nagels

gels of klauwen gelyken eer naar die van hoenders, dan van een roofvogel, maar daarentegen is zyn bek ook weder zo sterk, dat hy 'er een koe of os den buik mede openryten kan. Hy verhoudt zig op de bergen, en blyft daar meest altyd, gelyk zyne gesteldheid schynt mede te brengen, want hy zoude kwynen, als men hem in de laagte wilde doen leeven. Hy begeeft zig egter in tyden van regen en koude van de bergen naar beneden, en behelpt 'er zig dan zo goed hy kan.

De sterkte en gulzigheid dezer vogelen, zyn zodanig, dat men verzekert, dat zy zomtyds kinderen van tien of twaalf jaaren hebben opgevreeten. Misschien is dit wat vergroot; dit ondertusschen is zeker, dat zy zomtyds lammeren in de troepen aantasten, en ze met zig weg voeren.

De Indiaanen hebben verscheide middelen uitgedagt, om ze te vangen, en hunne vernielingen voor te koomen. Zy zetten hen strikken met valdeuren, welke zy digt by eenig kreng of dood aas plaatsen. Anderen dooden eenig Dier, waar van zy het vleesch met zekere kruiden smeeren, die het vergiftigen; zy leggen het vervolgens eenige dagen in den grond, om het te laaten rotten, en daar door de lugt dier kruiden weg te neemen, dewelke anders beletten zoude, dat de *Condors* aan dit vleesch niet zouden willen raaken; hier na neemen zy dit Dier weder uit den grond, en leggen 't in de vrye lugt; de reuk van dit rottend kreng lokt onze vogelen wel haast herwaards aan; zy begeeven 'er zig in menigte na toe, om goede cier te maaken; maar zo dra zy 'er van gegeeten hebben, worden zy dronken, en duizelig; zy vallen beweeginloos op de aarde, en deze staat, welke zomtyds vry lang duurt, geeft den Indiaanen gelegenheid, om 'er zo veel van te dooden, als zy kunnen bekoomen. De Heer de *Condamine* brengt nog eene andere manier by, daar zy zig van bedienen, om deze Dieren, zo gevaarlyk voor het klein vee, den oorlog aan te doen. Men wil, zegt hy, dat zy ten lokaas voorzetten de gedaante van een kind, gemaakt van een zeer kleverig lym, of potaarde; daar zy op nedervallen, en hunne klauwen derwyze in verwarren, dat zy ze 'er niet weder uit krygen kunnen.

Het is in allen gevalle niet veilig om dezelve al te naby te koomen. Zy zyn zo sterk, dat zy met een slag haarer vleugelen, een man ter aarde werpen; zy worstelen zelfs, op zekere wyze, met hunne aanvallers, en zetten hen altoos een vleugel tegen, om hunne slagen af te keeren, in één woord, het is niet dan met veel moeite, dat men dezelve kan dooden, en nog meer werk, om ze levend magtig te worden.

HEIL-

HEILZAAME UITWERKING VAN DE MUSCUS IN EENE VALLENDE-ZIEKTE.

Uit een Brief van den Heer JOSEPH VAN MASSA, Hoogleeraar in de Geneeskunde te Rome, *van den* 24 *Nov.* 1759.

EEn jong vrouwsperſoon te *Rome*, zeventien jaaren oud, van een zeer galagtig geſtel, kreeg, na verſcheide maalen een alledaagſche afgaande koorts gehad te hebben, welke men misſchien te ſchielyk door de Cortex geſtuit hadt, een ſterke attaque van Vallende Ziekte, die haar gezettelyk alle dagen overviel. Dit Toeval wierdt zomtyds vo̧orafgegaan door een zeer ligt gevoel van ontſteeking door het geheele lighaam, maar kwam egter nog meermaalen, zonder eenig voorafgaand gevoelig kenmerk; ſchoon altoos in den agtermiddag, en om dezelfde ſtreek, als de koorts-toevallen zig voorheen hadden doen gevoelen. Men bezogt eerst, zonder vrugt, de gewoone behandelingen, en algemeene middelen. Het verzagtend bad wierdt wel haast nagelaaten, om dat het gelykſoortige toevallen voortbragt, welke men in de watervreezigen beſpeurt, met een geweldige *Paroxismus*. Deze luisterde wel een weinig naar het aderlaaten, maar dat zelfde aderlaaten verzwakte de Patiente; De Opium, welke men haar rykelyk en dikwils gaf, was altoos zonder uitwerking. De Kina welke men haar overvloedig deedt gebruiken, ſtilde eerst wel de hevigheid, en verkorte de duurzaamheid der vlaagen, maar dezelve hervattede haare woede eerlang weder, en ſpottede om zo te ſpreeken, met de Cortex, ſchoon rykelyk en aanhoudend gebruikt, en met ruime doſes Campher, *Asſa fœtid.* en *Spir. ſuccin.* gepaard. Men was zelfs verpligt, om dit middel te ſtaaken, ter oorzaak van eene inwendige hitte, welke de Lyderes begon te verteeren, en men moest zig vervolgens aan palliativen houden. De toevallen der Vallende Ziekte maakten toen vervaarlyke wanorders, zy veroorzaakten haar eene *Anchyloſis*, of verſtyving der geleden in de regterhand, met eene bloedſpuwing, en mattede haar in het geheel derwyze af, dat zy met eene beroerte, verſtikking, en aannaderenden dood gedreigd wierdt. In dezen ſtaat wilde ik beproeven, wat men mogte hoopen van de *Muscus*, zo gevreesd by de vrouwen te Rome, in de toevallen van Opſtyging, en egter in de Philoſophiſche Transacties, voor de allerwanhoopigſte kramp en ſtuiptrekkingen, zo ernſtig aangepreezen. Ik gaf haar op zeke-

zekeren dag, des morgens voor het acces van de Vallende Ziekte, tien greinen van de beste *Muscus*, en een Scrupel *Nitrum Stibiatum*, tot Pillen gemaakt met het Extract van Camomille; en ik deed haar daar op een enkel trekfel van Thee gebruiken. Dit middel veroorzaakte haar terstond een buitengemeene hitte en last in 't hoofd, met veel branding in 't aangezigt, verzeld van geduurige oprispingen van winden, die naar de *Muscus* rooken; het toeval der *Epilepsie* kwam een uur laater, en was minder erg; ook eindigde het drie uuren vroeger, dan naar gewoonte. Den volgenden morgen herhaalde ik de Pillen; het toeval bleef geheel agter, en kwam niet weder. Dit jonge mensch is dus van haare Vallende Ziekte verlost, en uit den grond geneezen geworden; alle de beweegingen zyn gestild, haar hand is buigbaar geworden, en zy gevoelt geen ander ongemak, dan eenige ligte vliegende pynen in de beenderen; klaare bewyzen van de heftige schokken, welke deze geleden hebben; daar zyn geene toevallen van slaaperigheid op gevolgd, in tegendeel zy is zeer wakker gebleeven; ook heeft zy geen riekend zweet of uitwaassemingen gehad. Maar haare uitwerpselen, en voornaamelyk haar water hadt, eenige dagen, een zeer aangenaamen reuk van *Muscus*.

De Lugtstreek, het lighaamsgestel der Lyderes, het beginzel en de hevigheid van dit soort van *Epilepsie*, de aart der Paroxysmen, de zo schielyke uitwerking van de *Muscus*, waar van zy slegts tweemaalen, zonder Cinnaber, zonder Arac- of Rumdrank, of eenig ander geestig vogt, gebruikt heeft, eindelyk de zonderlingheid van eene der heftigste Vallende Ziektens, door het enkel gebruik van *Muscus* geneezen, alle deze omstandigheden zyn den aandagt wel waardig van hen, welke het vermogen van de koortzen, en van de aandoeningen der ziele, gelyk ook dat der Kina Kina, en van de *Assa fœtida* op het Systhema der zenuwen, of de kragt van de *Muscus*, op de dierlyke irritabiliteit grondiger tragten te leeren kennen.

VAN DE VLAKKEN EN LICHTJES, WELKEN OP HET ZIEN NAAR DE ZON IN HET OOG OVERBLYVEN, *door* C. A. DE BERGEN, Med. Professor te Frankfurt aan den Oder.

WAnneer iemant die een goed gezicht heeft, afgelegen zo wel als naby zynde Voorwerpen onderscheidenlyk ziet, gelyk de Oogen zyn van jonge menschen, die door geen nagtbraken of het doen van gezichtkundige Proeven, hun

hun fcherp zien eenigzins verzwakt hebben, de heldere Zon, flegts voor een oogenblik aanziet, zal hy terftond, als hy 'er zyne Oogen van afwendt, een zwarte vlak op een tegenovergeftelde muur of wand zien, welke allengs verminderende in een vierendeel uurs verdwynt. Of, zo hy terftond, na het aanfchouwen van de Zon, zonder het hoofd te beweegen, zyne Oogen fluit, zal hy eenig rond fchynzel, naar het beeld van de Zon gelykende, fchynen te zien, 't welk in gekleurde kringen, de een de ander opvolgende, veranderd wordt, eerst een roode, hier na een oranje, geele, groene, blaauwe, en eindelyk een violette, onder welke kleur, meer en meer verdonkerende, het geheele beeld van de Zon verdwynt. En de Oogen openende, ziet hy ook geene Vlakken meer.

Nog jong zynde heb ik deze Proeve wel genomen, en geene kennisse hebbende van het kwaad, welk 'er uit zou konnen ontftaan, dikwils herhaald, in myn bed, 't welk tegen de opkomende Zon was gelegen, wanneer de Zon maar weinige graden boven den Gezichteinder gereezen, en haar fchynfel nog zwak was. Met myn Aangezicht dan op een kusfen vallende, zag ik de gemelde gekleurde Kringen; en de verandering van de eene kleur in de andere, met eenige heen en weer gaande inwendige beweging gefchieden, en niet dan na verloop van een kwartier uurs verdwynen. Over de oorzaak bekommerde ik my niet, en dagt niet om dit Verfchynfel, voor dat ik de Werken van NEWTON, over de verfchillende breekbaarheid der Zonneftraalen hadt geleezen. Naamlyk, dees onvergelyklyke Man heeft getoond, dat de zeven Straalen door een Prisma gaande, meer en min gebroken worden; de roode minst, het Violet en de Indigo meest. Hier uit verklaare ik het Verfchynfel op deze wyze.

De Straalen van de Zonne door het Hoorn-vlies, het Waterige, Kristallyne en Glasagtige Vogt doorgaande, en in het midden van het Glasagtige in een punt famenlopende (*a*), tekenen op de vlakte van het Netvlies het beeld van de Zon-

(*a*) Door Proeven met bultige glazen, op het Kristallyn lichaam genomen, heb ik geleerd, dat het Brandpunt, welk het Kristallyn uit de Straalen van het doorgaande Licht maakt, niet valle op de oppervlakte van het Netvlies, gelyk het gevoelen is van veele Gezichtkundigen, maar voor het Netvlies op ⅔ lengte van de As van het Glasagtig Vogt. De groote bultigheid van het achterfte gedeelte van het Kristallyn lichaam, belet het Brandpunt de oppervlakte van het Netvlies te bereiken.

Zonne, als een zeer levendig en helder schynsel. De papagtige en weeke zelfstandigheid van het Netvlies laat zich dit beeld zo indrukken, dat het Aangezicht van de Zon afgekeerd en de Oogen gesloten zynde, deze glans, maar de Oogen open gehouden wordende, een zwarte vlak overblyve. De bekende eigenschap van het Licht heeft, sedert lange, reeds geleerd, dat het zekeren tyd blyve aanhangen aan de oppervlakte der lichaamen; en de vermaarde J. B. BECCARI (a) heeft deze eigenschap van het Licht byna algemeen gemaakt. Waarom nu, de Oogen geopend blyvende, na het zien op de Zon, zich een zwarte vlak vertoone, dunkt my de reden deze te zyn. Geen beeld kan 'er gemaakt worden van de Zon, dan door verzameling en verdikking van de vuur-deeltjes der Zonnestraalen, welken de gevoelige vezelen van het mergagtig Netvlies zo sterk aandoen, datze in een trillende en heen en weergaande beweging geraken, grooter dan deze beweging natuurlyk is; welke, in plaats van het gezicht te scherpen, het zelve stomp maakt en ontstelt. De Oogen geopend blyvende, zullen dan op de plaats, waar zich het beeld van den glans gezet heeft, de zwakke weeromgekaatste Lichtstraalen niet werken, ja de al te sterk trillende en van Licht bezwaarde vezelen zullen geen gevoel hebben, maar het gemelde gedeelte van het Netvlies blind laaten: op gelyke wyze, als door den Heer BOERHAAVE, (b) getoond is dat verwydde bloed en water-Vaten, de nevens elkander liggende vezelen van het mergagtig Netvlies vaneenscheidende, altyd zodanige zwarte vlakken veroorzaaken, waar in geen beeld vertoond wordt. Maar de Oogen gesloten wordende, na het zien op de Zon, vertoont zich een beeld van de Zon, onder de gedaante van een helderen glans; om dat de vuurige deeltjes, het beeld maakende, dik en menigvuldig genoeg zyn, om in den verdonkerden bol van het Oog en in den donker, een gevoel van Licht te kunnen verwekken. Dit Licht bestaat uit samengestelde en ongelykaartige Straalen; zo dra 'er nu kleuren ontstaan, welken de een op de andere volgt, worden deze vuurige deeltjes verspreid, en de samengestelde Straalen in enkelen veranderd; en dit geschiedt geschiktelyk naar de wetten van verbreekbaarheid, welken in de maaking van gekleurde Straalen, uit een samengestelde Straal, waargenomen worden. Naamlyk, de gekleurde Straalen van mindere verbreekbaarheid zyn minder afstaande van de

(a) In *Commentario de quampluribus Phosphoris. Bonon.* 1744. 4to.
(b) *De Morbis Oculorum, Goetting.* 8vo.

de lyn der famenvoeging, waar in het famengeftelde Licht zich voordoet, en hierom wenden zy zich ook in minder tyd naar dezelfde lyn; de Straalen, welke verbreekbaarder zyn, ftaan verder af van deze lyn, en hebben meer tyd nodig, eerze tot de gemeene As komen. Hierom is het klaar, waarom, de glans verdwynende, de roode kleur zich, in het gekleurde rond eerst vertoone, en hier na, door een natuurlyke achtervolging, de overige kleuren ontftaan; en de laatfte de purpere en violette verdwynende, ook de geheele gekleurde ring zich niet meer vertoone. Wie zal dan konnen ontkennen, dat dit Verfchynfel de Befchouwing van NEWTON op een krachtige wyze bevestige? Ja, in de Oogen van jonge menfchen, verdwynen deze beelden in minder tyd; misfchien, om dat de Vogten hunner Oogen helderer en onbesmet zyn, waar aan men, mooglyk, moet toefchryven het gene de vermaarde *de* BUFFON (*a*) zegt, dat hy, en veel anderen, de indrukzels van zodanige Vlakken, na het zien tegen de Zon, eenige weeken behouden hebben. Ja, een langduurig gezicht op zulk een Glans, Licht, of een blinkend en wit Voorwerp, een Brandpunt of Vuur op den haart, veroorzaakt zulke hardnekkige vlakken, datze niet weg gaan, en in een foort van blindheid met een helder Oog ontaarten. Hierom krygen de Arabieren, Perfianen en Egiptenaars, door zandige landen, welken een fterken weerfchyn van de Zon geeven, of over toppen van befneeuwde bergen, welken een fterk Licht terugkaatzen, reizende, eerst deze vlakken en indrukzels, en eindelyk dikwils blindheid met heldere Oogen. Ik heuge, met hoe veel nadeel voor het Gezicht de Proeven met Brandfpiegels genomen worden, welken, ten zy men de Oogen met een fluijer, of zyden doek bedekke, langduurige vlakken nalaaten. Dit moet ook gebeuren in menfchen, die zich dikwils aan Blikfem blootftellen; gelyk ook de genen die zich aan nagtbraken gewennen, zulk een zwak Gezicht krygen, datze de beelden der Voorwerpen, welken alleen door een weerom gekaatst Licht gezien worden, eenigen tyd behouden; hoedanig een voorbeeld GASSENDUS (*b*) verhaalt van den beroemden *Peirescius*, die duizende maalen ondervonden hadt, dat hy, een oogenblik zyn gezicht geflagen hebbende op een venfter, met houten tralien, en vierkante papieren ruiten, het beeld hier van in zyne Oogen behieldt; zo dat als hy dezelve floot,

(*a*) *Memoires de l'Academ. Royale des Sciences*, 1743. pag. 147.
(*b*) *In vita Peirescii. Operum Tom.* IV. *Lugd. fol.* 1685. p. 316.

floot, by de duistere tralien en de witte ruiten zage, maar dezelven open houdende en tegen een muur wendende, de ruiten duister, maar de tralien zich zo wit als de muur vertoonden (*).

(*) *Nov. Act. Naturæ Curiosor. Tom.* I. p. 188.

EEN BEELDTENIS VAN EENZELFDE VOORWERP WORDT VAN VERSCHEIDEN MENSCHEN, OP EEN GELYKEN AFSTAND, ONDER VERSCHILLENDE GROOTTE GEZIEN. *Door* C. A. DE BERGEN, *Professor te Frankfort aan den Oder.*

HEt is my en myne vrienden, by malkanderen zynde, altyd gebeurd, als wy de Planeeten door een Gregoriaanschen Kyker beschouwden, dat de vlakte of schyf van dezelfde Planeet zich, aan een iegelyk van ons, onder verschillende grootte vertoonde. Het verschil was zo groot, dat zy, die de kleinste beeldtenisse van Jupiter zagen, dezelve by een stuiverstuk, die ze grooter zagen, by een gulden, en die haar allergrootst zagen by het platte van een tinnen tafelbord gelyk stelden. Ik bemerkte dat, wie de hemelsche Voorwerpen kleinst voorkwamen, zulken waren, die geen afgelegen Voorwerpen klaar kunnen zien.

Hier uit ryzen eenige Vraagen, welken verdienen nagedagt te worden.

1. Of niet de grootte van de beeldtenissen der Voorwerpen by elk mensch verschillende zy?

2. Welke de natuurlyke oorzaak zy van deze verschillende vertooning, in zulke afgelegene Voorwerpen?

3. Of deze verschillende vertooning een beeld van verschillende grootte op het Netvlies van verschillende persoonen teekene; dan of deze gewaarwording een misslag van het beschouwend oordeel tot grond hebbe?

Hoe het zy, dit verschynsel geeft een Vraagstuk aan de hand, waar van ik de oplossing gaarne zou zien, door eenen ervarenen in de Gezichtkunde, om dat men hier van, zo veel ik weet, in de Schriften over de Gezichtkunde nog geen gewag gemaakt vindt. Misschien zou men ook, door deze en dergelyke Proeven, in staat gesteld worden, om te bepaalen, hoedanig een Gezicht een Sterkundige behoort te hebben; want die de Voorwerpen grooter en klaarder ziet, zal ook de kleinste dingen, in dezelven voorkomende, best konnen onderscheiden (*).

(*) *Nov. Act. Naturæ Curiosor. Tom. I.* pag. 187.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

NIEUWE PROEVE, OM DE GODDELYKE ZENDING VAN ONZEN HEERE JEZUS CHRISTUS TE BEVESTIGEN.

DE menigvuldige Schriften die in onze dagen uitkomen, om de Openbaringe tegen de Deïsten te verdedigen, en de ommegang die ik met sommigen van hen gehad hebbe, waar onder brave luiden zyn geweest, die men geenzints van eene geaffecteerde Increduliteit vermoeden konde, hebben my dikwils over deze stoffe doen denken. Ik hebbe meermaals na de oorzaaken van dat Ongelove gezogt, en mene verscheide redenen gevonden te hebben, die daar natuurlyk aanleidinge toe geven, van welke ik evenwel niet spreeken zal, om dat myne mening in deze Proeve is, aan niemand, wie hy zy, den minsten aanstoot te geven, maar my alleen bezig te houden met een korte schets van eene nieuwe gedachte over de waarheid van onzen Christelyken Godsdienst mede te delen.

Vermits het thans als eene onbetwistbare waarheid is aangenomen, dat 'er verscheide werelden, buiten de onze zyn; dat die even als de onze, door redelyke en redenloze schepzelen bewoond worden; dat de SCHEPPER de schepzelen van de eene en andere wereld met dezelfde wysheid en gunstige voorzorge bestiert, enz. Stelle ik voor af, als zeker vast.

Dat de ALWYZE BESTIERDER van 't Heel-Al, altoos naar ZYNE wysheid op een evengelyke wyze handelt, en steeds een bepaald oogmerk heeft, denk ik dat niemand ontkennen zal.

Dat men uit dingen die men zeker weet, door een gezonde redenering besluiten kan tot zaken die men niet weet, en die daar door brengen kan tot een hogen trap van waarschynlykheid; denk ik niet dat betwist zal worden.

Dit aldus voor af gemeld hebbende, kom ik ter zake.

§. I.

't Is ten hoogsten waarschynlyk, zo niet zeker, dat onder de bewoners dezer aarde, de mensch het voornaamste, het uitmuntendste schepzel is; ten minsten kan niemand my het tegendeel bewyzen. Dit voortreffelykste schepzel dezer wereld nu is by zich zelven overtuigd, dat het gene macht

altoos heeft op eenig ander schepzel van eene andere wereld, hoe ook genaamd. Hier uit besluit ik, dat geen schepzel eener andere wereld, hoe verheven ook, gebied over ons voere, of uit hoofde zyner verhevenheid, hoe hoog men die ook neme, eenig vermogen op ons gemoed, geest, of ziel hebbe. Dit is zeer waarschynlyk.

§. 2.

Geen mensch durft, myns wetens, beweren dat hy door de meerderheid zyner geestelyke vermogens, eenige macht hebbe op het gemoed, de ziel, of instinct van eenig schepzel dezer aarde, hoe gering ook, dan alleen door uiterlyk geweld, waar uit ik dan weder besluite, dat, al stelde men in deze wereld eenige luchtbewoners, en al gaf men hen zodanige geestelyke vermogens als het Bygeloof bedenken kan, die dan nog geen vermogen op de ziel van een mensch zouden hebben. Dit is zeer waarschynlyk.

§. 3.

Men gelooft met genoegzame reden dat 'er andere Planeten zyn, waar van het Hoofdschepzel, ongelyk grooter geestelyke gaven aanbedeeld zynde, ook van een veel verhevener en heerlyker soort is, dan de mensch; maar daar uit af te leiden, dat die Wezens uit hoofde van die meerdere vermogens eenigen invloed op onzen geest zouden hebben, is volgens §. 1. niet waarschynlyk; want ware dat zo, dan zoude moeten volgen, of, dat het Hoofdschepzel dezer aarde het minste aller redelyke wezens van 't Heel-Al ware, of, dat hem dat voorrecht, 't welk aan anderen zyner meerderen over hem gegeven was, aan hem, ten opzichte zyner minderen geweigerd ware. Dit is niet waarschynlyk.

§. 4.

Men leest in de H. Bladeren van veelerlei verschyningen der Engelen, en van 't geen ze ontrent de menschen uitgevoerd hebben; maar naardien ik nergens vinde dat zodanig een Engel of Afgezant iets gedaan hebbe uit hoofde van eige macht, besluit ik al weder, dat het bovennatuurlyke, 't geen ze gewrocht hebben, is geweest door de macht van een hooger Wezen. Dit is vry zeker.

§. 5.

Men leest van die schepzelen, die doorgaans Geesten genoemd, en onderscheiden worden in goeden en kwaaden, in Engelen en Duivelen, in de H. Schriften zeer weinig.

Doch dit is eene onbetwistbaare waarheid: Dewyl het volstrektelyk stryden zoude met de hoedanigheid van een VOLMAAKT WEZEN schepzelen, vatbaar voor smert, te formeren tot het uitstaan van eeuwige pynen en smerte, zo is 't niet mogelyk, dat die schepzels, die nu door ons Duivels genoemd worden, als Duivelen konnen geschapen zyn; waar uit ik weder een besluit trekke, dat die Geesten, nu by ons Engelen en Duivelen genoemd, schepzelen zyn geweest van eenerlei soort, gesteld in eene andere wereld, en in eenen staat van beproevinge, even als wy nu; dat over dezelve reeds een oordeel gegaan is, en misschien voor het bestaan onzer wereld. Dit is niet onwaarschynlyk.

Uit deze voorenstaande stellingen trek ik nu dit gevolg.

Dat alle Planeten bewoond worden door schepzelen voor dezelven *alleen* geschikt; en dat die van de eene wereld volgens §. 1. geen vermogen op de Ziel van die eener andere wereld hebben, hoe groot het onderscheid der verstandelyke gaven ook zyn moge; waar uit dan voortvloeit, dat alles wat wy hier door de magt der schepzelen zien gebeuren; enkel en alleen geschiedt volgens de vaste Wetten, door den SCHEPPER der Natuure in dezelve eenmaal gelegt, en volgens het vermogen aan het menschelyk verstand gegeven; zien we dan door iemand iets gewrocht dat daar volstrekt tegen strydt, by voorbeeld, een dooden op te wekken of den wind te gebieden, zo is het zeker, dat Hy, die dat doet, krachten heeft, welke die van een mensch oneindig te boven gaan; vermits nu §. 3. als ten uitersten waarschynlyk is getoond, dat ieder Planeet haare eige wezens heeft, die in eene andere Planeet niet werkzaam zyn, zo is 't een genoegzaam zekerblyk, dat hy, die zulke buitengemeene krachten, welke men in 't gemeen wonderen noemt, doet, die macht daar toe moet ontfangen van HEM *die alleen wonderen doet* (*); dat is, van HEM die *alleen* HEER en MEESTER van de geschape Natuur is. Dit is zeer zeker.

Indien men dan in de H. Boeken leest van menschen, die voorgaven in 't byzonder van GOD gezonden te zyn, en ten bewyze van hun zeggen wonderen deden, als waren dat de Geloofs-brieven hen mede gegeven, om de wereld te overtuigen, zo kan ik niet anders zien, of dat gevolg is goed; want één van beide is waar; het doen van wonderen is alleen in de macht van GOD, of ook in die van eenig schepzel; is het vermogen om den mensch daar mede te begiftigen

(*) Ps. LXXII. 18.

gen in de macht van eenig schepzel, zo is het doen van een wonder geen *zeker* teken dat de dader van GOD gezonden is; nu dan weet ik geen volstrekt bewys 't welk ons menschen van eene Godlyke Openbaringe overtuigen kan; maar indien die macht alleen by GOD berust, gelyk de gezonde rede, en 't H. Woord leert, zo heeft men 't zekerste bewys van Godlyke Openbaringen dat men verlangen kan, en met een, dat JEZUS CHRISTUS de voor lang beloofde Messias is geweest; want, alschoon 't waar zy, dat de wonderen die JEZUS deed, niet bewezen dat HY de Messias was, zo bewezen ze toch dat HY een man was van GOD gezonden, en naardien HY zelf zich op 't einde van zyn leven, openbaar verklaarde de Messias te zyn, zo waren 'er geene wettige redenen om HEM geloof te weigeren. Dit is volstrekt zeker.

Maar dit bewys, hoe overeenkomstig met de rede, en eenvoudig daar ook uit afgeleid, vind tegenspraak, zelfs by veele Groote, Geleerde, Verdienstige, en allen Eerwaardige Godgeleerden; het zal, derhalven, der moeite wel waard zyn, om den invloed die dezelve op het gros der menschen heeft, dat ik door eenige gegronde Aanmerkingen tone, de zwakheid der bewyzen, die men tegen het zekere getuigenis der wonderen inbrengt, en daar door myn stuk te sterker bevestige.

Men geeft voor, dat het voor ons menschen onmooglyk te bepalen is, *wat trappen van vermogen* GOD *aan goede of kwade Geesten kan medegedeeld hebben;* dit erken ik: wyders, dat *de macht om wonderen te doen, berust, by* GOD, *of by zekere verstandige wezens boven den mensch verheven, goede en kwade;* dat men uit hoofde dezer onzekerheid, uit de mirakelen zelfs, *nauwlyks zeker onderkennen kan, of het door tusschenkomste van eenen goeden Engel, of kwaden Geest gewrocht zy;* en dat men, de Leere welke die Wonderwerkers verkondigen, toetsen moet, om daar uit te oordeelen uit wiens macht de wonderen geschieden. Dit is kortelyk het voornaamste dat tegen myne stelling ingebragt wordt, en komt enkel op den toets der Leere, gelyk men dat noemt, aan.

Laat ons nu eens zien of, en hoe die toets geschieden kan, en de mirakelen, als ten eenenmaale onzeker, en gevolgelyk onnut, by provisie laten varen.

De vraag is dan, voor eerst, wie toetser zal zyn? Zegt men de Overheid; die heeft, zullen de Geestelyken zeggen, geen kennisse genoeg van Geestelyke zaken, ten minsten niet genoeg om dezelve te toetsen. De Geestelyken; de gehoudene Conciliën, Kerkvergaderingen enz. van

alle

alle eeuwen tot op onzen tyd, konnen alle redelyke menschen overtuigen, dat geen toets onwisser zoude konnen zyn; zal men die dan vertrouwen aan 't gros van 't Volk? Wat was daar van te wagten? Immers kent men het spreekwoord, zo veel hoofden, zo veel zinnen. Dus dunkt my deze voorgestelde toets een onmoogelyke zaak, ten opzicht van den toetser.

Maar, Ik vraage al verder, waar aan zal men toetsen? wat zal de toetssteen zyn? de eere Gods zegt men. Goed! Toen Mahomet te voorschyn kwam, en zyne Leer verkondigde, streed dezelve in generlei wyze met de eere Gods; en indien hy die kunstjes maar geweten had, die de Egyptise Toveraars, of onze hedendaagse Gochelaars wisten, om den schyn slegts van wonderen te vertonen, zoude hy, volgens dezen toets, als een Goddelyk afgezant moeten zyn aangenomen. De eere GODS is, ik bekenne het met geheel myn hart, een hoofdpoinct van 't Christendom, en alles wat daar tegen stryd, kan van HEM niet komen; dog schoon die naam by yder erkend wordt, men is het in de betekende zaak niet eens; de een vervolgt zyn naasten om zaken van Godsdienst, ter eere Gods; een ander zegt, dat de vervolging om den Godsdienst onbestaanbaar is met de eere Gods. Deze voldoet zyn lust tot kwaadspreken en lasteren van zyn evennaasten, om verschillende begrippen van Godsdienst, al mede ter eere Gods; die zegt dat een lasteraar een kind des Duivels is, enz. Dus oordeel ik deze toets niet bepaald genoeg te zyn. Een ander zal zeggen, men moet acht geven of de Leer, uit eigen aart, strekt om de algemeene oeffening van Gerechtigheid onder de menschen te wege te brengen. Algemeenlyk is dit goed, en dan zyn 'er verscheidene Wetgevers, die dat bedoeld hebben; ik erkenne dat het Euangelium de volmaaktste Zedekunde behelst, en tot dat oogmerk het allerbeste geschikt is, maar dat bewyst dan nog geensints de Goddelyke Zending van Jezus Christus. Zoude de rede dan misschien de regte toetssteen wel zyn? Dog schoon we hier al weder in onzekerheid raken, wegens de oordeelaars, of liever twisters over het vermogen der rede, zo wil ik dezen toetssteen op zich zelven wel als goed aanmerken, maar niet, als bekwaam om aan het voorname oogmerk, de Godlyke Zending van onzen ZALIGMAKER te bewyzen, te voldoen. De rede kan my wel leeren of den verkondigd wordenden Godsdienst, naar dezelve geschikt, of daar mede overeenkomstig is; maar indien de verkondigd wordende Leerstukken de rede te boven gaan, wie zal my dan te regt helpen? wie zal my overtuigen, dat de Verkondiger daarvan, door GOD gezonden is en uit ZYN naam spreekt? Ik onderzoek, by voorbeeld, de Leer

van 't N. T., daar vinde ik een Man die Jezus heet, die zegt dat hy van GOD gezonden is: dat ik in hem geloven moet: dat Hy de Waarheid en het Leven is, en dat allen die tot Hem komen, eeuwig gelukkig zullen zyn; dat is, gelyk de hoogverlichte Paulus dit uitlegt, dat zo haast men in J. Christus als in den Zaligmaker der wereld gelooft, alle bedrevene zonden, hoe groot of zwaar die ook zyn, of hoe moedwilliglyk bedreven, vergeven zyn, en men te gelyk in een ſtaat van rechtveerdigheid herſteld wordt, even of men nooit zonde gedaan hadde. Kan de rede my nu afvorderen dat ik dien Jezus gelove, zonder ontwyffelbaar bewys dat hy de waarheid ſpreke? en kan Hy wel één ontwyffelbaar bewys geven? Immers geen een? 't is waar, hy doed Mirakelen in menigte, maar wat zekerheid geeft my dat? de goede ja de kwade Geesten konnen dat ook doen; wie weet of zich hier niet weder eene kwade geest vertoont in den ſchyn van eenen Engel des Lichts, om de menſchen in eene valſche gerustheid te wikkelen, gelyk men zegt dat de Duivel wel eer zich vertoonde in de gedaante eener Slange, om Eva te verraden? Waarlyk! indien het gevoelen, dat een valsch Propheet eenig wonder doen kan, in de Wet geleerd wierd, gelyk men daar toe zeer verkeerdelyk den Text Deut. XIII. 1—5 bybrengt, zo zie ik niet hoe de zachtmoedigheid zelve zynen Tyd- en Landgenoten zo ſtrengelyk heeft konnen berispen, om dat zy zyne wonderen aan de macht van eenen bozen geest toeſchreven. Dan eindelyk, de rede, de gezonde rede leert my ten allerklaarſten, dat, als de macht om wonderen te doen, berusten kan by eenig ſchepſel, hoe genaamd, het doen daarvan geen ontwyffelbaar bewys is, dat Hy, die dat doet van GOD komt, of met Goddelyke Geloofsbrieven is voorzien. Dit is eene ontegenzeglyke waarheid. Dus toont dan deeze toets aan de rede, het juist tegendeel aan, van 't geen men voorgeeft, en bewyst, dat Hy, die een wonder doet, onwederſpreekelyk een afgezant van God moet zyn. 't Zal, mogelyk, niet ondienſtig wezen dit door Voorbeelden nog wat op te helderen.

Toen Mozes bevel ontfing om tot de Oudſten des Volks te gaan, en hy vreesde geen geloof te zullen vinden, geeft de HEERE hem macht om wonderen te doen, ten einde hen te overtuigen, dat hy kwam uit naam van hunner Vaderen GOD; en het Volk, de Tekenen gezien hebbende, geloofde.

Toen Johannis de Doper aan onzen HEERE zond, en Hem vraagen liet, of Hy het was die komen zoude, dan of men eenen anderen te wagten hadde, beriep Hy zich op Zyne wonderen,

ren, die zylieden zagen en hoorden, ten bewyze dat Hy het Euangelium verkondigde.

Toen JEZUS zelve begon te leeraren, welke andere bewyzen gaf Hy aan 't Volk om geloofd te worden, dan de wonderen die Hy deed. Een derzelven zal voor alle anderen konnen volstaan. Toen de HEERE, tegen eenen Geraakten, welken te Capernaum tot hem gebragt wierd, zeide Zone zyt wel gemoed uwe zonden zyn vergeven, merkten sommige Schriftgeleerden zulks aan als eene Godslastering; maar JEZUS, om te tonen dat zy kwalyk dachten, en Hy waarlyk macht hadde, niet alleen om Ziektens te geneezen, maar dat verder gaat, ook de Zonden te vergeven, zeide tot den Geraakten, sta op, neem uw bed op, en ga henen na uw huis, om de Schriftgeleerden *daar door* te overtuigen, dat Hy waarlyk de macht hadde, gelyk Matth. dat in 't 6de Vers van 't IX Hoofdstuk in zyn Euangelie duidelyk aantekent; alle het welke geen verbindend gezag hebben *kan*, zo lange men gelooft dat de macht om eenig wonder te verrichten, by eenigen kwaden Geest kan berusten. En ik durve vraagen, wie der geenen, die ooit door GOD gezonden zyn, een ander bewys zyner zending heeft voortgebragt, dan het doen van Wonderen; Ik ten minsten wete in de gantsche H. S. geen één voorbeeld, weet het ymand, hy zal my verplichten door daar van onderrechting te geven.

Mischien zal men hier nog tegen inbrengen, hoe Paulus niet schroomt volmondig uit te zeggen, dat al wie een ander Euangelie verkondigt als hy verkondigd heeft, al ware het een Engel uit den Hemel, vervloekt zy; en dat men, om zulks te weten de Leer noodzakelyk toetsen moet. Dog, zo men door dit zeggen van Paulus staven wil 't gevoelen dat ik hier bestryde, zo vraag ik, van waar Paulus die macht kwam, om zich, als 't ware, boven eenen Engel uit den Hemel te verheffen? maar men geeft aan deezen text van 't Nieuwe, zo wel als aan den vorensgemelden van 't O. Verbond, Deut. XIII. eenen zin die door die Schryvers nimmer bedoeld is, of bedoeld heeft *konnen* zyn. Mozes konde, immers, geen bewys twyffelachtig maken waar op zyn geheel gezag was gegrondvest; maar hy, in alle wysheid der Egyptenaaren uitgeleerd, en wetende in wat gevaar zyn Volk, in 't beloofde Land komende; lopen zoude door de bedriegelyke kunstjes der Wyzen van dien tyd, en welker oorzaak, schoon enkel natuurlyk, zyn Volk niet begrypen zoude konnen, wilde hy op éénmaal den weg tot bedrogh affnyden, stellende tot een zekere proef of toets, om die valsche Wonderwerkers te kennen, de verkondiging van eenen anderen God; en dat wel om deze reden? 't Hoofd-

 ar-

artikel van der Joden Godsdienst was het erkennen van den GOD hunner Vaderen, die hen door eenen machtigen arm uit Egipte uitgeleid hadde; alle nu, die hen daar van poogden af te trekken, onder wat voorwendsel het ook ware, moesten zy niet alleen niet geloven, maar doden, dewyl het onfeilbaar valsche Propheten waren, die dat ondernamen; ja al kwam dat Teken 't welk hy zeide, dat komen zoude, om dat het zelve zekerlyk valsch zoude wezen, en zy derhalven daar geen acht op hadden te geven. Dat dit de ware mening van Mozes zy geweest, blykt klaar uit het XVIIIde Kapittel van dat zelfde Boek; daar belooft de HEERE aan het Volk eenen anderen Propheet te verwekken in de plaatze van Mozes, met bedreiging dat de man, die niet zal hooren na de woorden welke die Propheet, uit naam des HEEREN, spreken zal, GOD het van dien Man zal zoeken. Maar ook, dat indien een Propheet uit hoogmoed spreken zal in den naam des HEEREN, 't geen de Heere niet geboden heeft, die Propheet sterven zal. Hier op vraagt het Volk: *Hoe zullen wy het woord kennen dat de HEERE niet gesproken heeft?* dus antwoordt Mozes. Wanneer die Propheet in den name des Heeren zal hebben gesproken, ende dat woord (Teken) geschied niet, nog komt niet; dat is het woord dat de Heere *niet* gesproken heeft; waar uit baarblykelyk volge, dat, indien dat Woord *al* komt, de Heere dat woord gesproken heeft. Gelyk Mozes nu wel wist, dat een valsch Propheet nimmer eenig waarachtig wonder zoude konnen verrichten, zo wist Paulus ook wel dat 'er nooit geen Engel uit den Hemel komen konde, om een ander Euangelie te verkondigen. Beide gebruiken ze, volgens eene algemeene gewoonte der Oosterse Volkeren, zo in den ouden tyd, als nog heden ten dage, eene figuurlyke uitdrukking, van 't onmoogelyke ontleent, om daar door, als 't ware, aan te tonen, de onmooglykheid van iets met reden tegen hen, of 't gene zy verkondigd hadden, in te brengen. Paulus en de andere Apostelen verkondigden aan de Heidenen den dienst des waren Gods; den Joden de komst van hunnen Messias, en dat 'er nog voor Jood, nog voor Heiden, ene zaligheid te hopen ware, dan alleen door 't geloof in den Christus; zy beriepen zich ten bewyze, dat zy door God en Christus gezonden waren, op hunne wonderen. Zy verkondigden 't geen zy gehoord en gezien hadden, en beriepen zich by de Heidenen op hunne rede, by de Joden op hunne rede en Openbaring beide, om dus allen te overtuigen, dat ze, in 't geen zy verkondigden, geloofd moesten worden door alle menschen die de rede niet geheel verworpen hadden.

Nog

Nog eene zwaarigheid schynt 'er te zyn, welke verdient dat men 'er kortelyk van spreke. Ik meen die welke ontleend wordt uit het bedryf der Egyptise Toveraars, om dat het denkbeeld, als of die Luiden waarlyk eenige Wonderen van Moses nagedaan hadden, zeer diep geworteld is. De volgende korte aanmerkingen, meene ik, zullen dit Stuk in een helder daglicht zetten.

Voor eerst moet men wel weten, dat deze zo genoemde Toveraars geen gemene, veel min slegte of verachtelyke Luiden waren; verre van daar! Het waren de Philosophen, de Natuurkundigen, de Priesters; in 't algemeen *Magi* of Wyzen genoemd, en als zodanig, van de aanzienelykste personen geëerd en ontzien, aan 't Hof zo wel, als by 't gemeene Volk. Ten anderen, 't is zeer waarschynlyk, dat Pharao, geen zin hebbende, om te voldoen aan den voorslag van Mozes, om het Volk uit te laten trekken, en die twee Grysaards op het zien der verandering hunner staven in slangen als Hebreeuwse *Magi* aanmerkende, de zynen deed roepen, om te tonen dat zyne *Magi* dit wonder ook konden verrichten; 't is, ten derden, zeer zeker, dat de Boden, die om de *Magi* te roepen gezonden wierden, hen de reden van hun ontbod gezegd hebben, waar door die bedriegers gelegenheid gehad hebben om hun Personaadje te spelen; want Luiden, die in de Oosterse Landen een tyd lang gewoond, of in dezelve met opmerking gereisd hebben, konnen weten, dat het voor de Heeren *Magi* geen meer konst is geweest, een staf in een slang, en water in bloed te veranderen, of vorschen voort te brengen, als het nu voor onze Gochelaars zyn zoude een Hoen den hals af te snyden en weder levendig te maken, of de kaart in ymands hand te veranderen, en honderd dergelyke kunstjes meer. Maar ik hoor, dunkt my, vragen. Indien die *Magi* zulke konstenaars waren, waarom zy dan het stof niet zo wel in Luizen, als staven in slangen, of bloed in water konden veranderen? en of het een zo veel groter konst was dan het ander? op 't laatste antwoorde ik eenvoudig, neen; dan om met hunne kunstjes niet voort te varen, hadden ze gewigtiger redenen, die ik meene deze, of dergelyke te zyn. Zy, die Mozes en Aäron in den beginne hebben konnen aanmerken als *Magi*, die hen in de konst overtroffen, wierden welhaast uit den droom geholpen, en overtuigd dat die Mannen gewapend waren met eene macht hen onbekend. Zy zagen het Water der Rivieren in bloed veranderd: het Land met

Vorschen bedekt, die op 't bevel van Mozes weder wegstorven. Zy merkten op, dat de zaken met den Koning en deze wondere Hebreërs van kwaad tot erger liepen: Zy hoorden het gemor van 't Volk die deze Hebreeuwen uit het Land wenschten, en vreesden, dat, indien zy nog langer die Hebreeuwse *Magi* wilden nabootzen, Koning Pharao nog hardnekkiger worden en dus nog meerder onheilen en plagen over zyn Volk en Land halen zoude, en zy misschien de schuld daarvan dragen by een Volk dat wanhopig scheen te zullen werden; om alle deze en misschien nog andere redenen, besloten zy zeer waarschynlyk van dit werk af te zien, en ronduit aan den Koning te verklaren, dat stof in luizen te veranderen hen onmooglyk, en zulks de vinger Gods ware.

Indien deze gegeve redenen aan sommigen niet voldoen mogten, zo verzoek ik de zulken, dat ze zich dit geval eens bedaardelyk aan hunnen geest voorstellen, en in zyn eigen aart beschouwen, wanneer het blyken zal, dat het hen niet anders kan voorkomen, dan een stryd van Wonderen tusschen de Dienaars van het WEZEN aller Wezens en een verdoemd Schepzel, om voor de oogen van een nietig mensch, voor eenen godlozen Koning, te betwisten, wiens macht de grootste zy, die van God of van den Duivel. Dit denkbeeld *alleen*, waar van een rechtschapen Christen gruwen moet, kan den redelyken, den waarheid lievenden mensch, zo wel als den eenvoudigsten Christen overtuigen, dat niets meer met de eere Gods kan stryden, dan dit verouderd gevoelen.

Men zal ligtlyk bemerken, dat ik, deeze Verhandeling schryvende, opzettelyk kort hebbe willen zyn, en niet alles gezegt, 't geen ik zoude hebben konnen zeggen; dan hoe kort dit stuk ook zy, ik hope dat het zal konnen dienen om veelen eenig licht in dit Stuk te geeven.

J. B.

PROEVE OVER DE FABELEN.

(*Uit het Engelsch van den Heer* R. DODSLEY).

INLEIDING.

Wie het onderneemt een Fabel of Verdichtsel te maken, 't zy van de hoogste en meest samengestelde soort, als

als het Heldendicht en Treurspel; 't zy van den laager en eenvoudiger rang, die naar Esopus genoemd worden, moet zich voorstellen, eene zedekundige of verstandige grondles op te helderen. Tot dit Hoofdpunt moet de geheele zamenstelling, in alle haare deelen, gerigt worden, en dit zal hem leiden, om een bedryf te neder te stellen, eigenaartig geschikt, om den bedoelden grondregel aan te dringen. In verscheiden opzichten komen derhalven de verheevenste en laagste Fabelen overeen. 't Is beyder oogmerk eene byzondere zedelyke stelling te leeraaren, die door een bedryf te vertoonen, en, door natuurlyk inkomende voorvallen, op te helderen. Beide moeten zy geschikte en eigene Characters hebben, met welke ook de gevoelens en de taal behoort overeen te komen. Ik wil egter geenszins beweeren, dat, om een dier kleine stukjes voort te brengen, dezelfde maat van geest vereischt wordt, als om een Heldendicht, of Treurspel-Verdichtsel te maaken. Al wat ik beoog, is, dat de leerzaame Verdichtzeltjes eenig regt hebben op onze hoogagting, uit kragt der betrekkinge, in welke zy staan, tot die gemelde veel verheevener stukken; even als het loflyk is, zynen oorsprong te ontleenen van eenen edelen stamme, schoon in den versten tak. Eene volmaakte Fabel, zelf van dit laagste soort, schynt een veel sterkere proef van geest dan het bloote verhaal eener gebeurtenisse. Dit laatste vereischt, inderdaad, *oordeel*; maar een Fabel vordert *verbeeldingskragt*, met oordeel gepaard.

Dus getragt hebbende aan deze kleine werkjes zo veel agting by te zetten, als ze met rede mogen eischen, gaa ik voort om eenige byzonderheden, die daar toe wel het allermeest behooren, te verhandelen.

HOOFDSTUK I.

Van de waarheid of 't zedelyke eener Fabel.

't Is het waare weezen van eene Fabel eene *zedelyke* of *nutte* Waarheid onder de schaduwe van eene *Verbloeming* te behelzen. Dit maakt het hoofdverschil uit tusschen eene *Fabel* en eene *Vertelling*, en geeft haar weezenlyk den voorrang in nut en waardigheid. Eene vertelling mag bestaan uit eene ernstige of boertige gebeurtenis, doch, genomen zy is wel opgesteld, en in haare *soort* uitmuntend, ze behelst egter nog geene Zedenleer. Maar het bedryf van een Fabel is geschikt, met *oogmerk* om eenige waarheid te leeren of in te pren-

prenten, en vervat, in de uitkomst, klaar en duidelyk derzelver opheldering.

De *Waarheid*, in dit geval te kiezen, moet niet al te tastlyk, niet te gemeen, of al te bekend zyn; deeze is de moeite niet waardig, om onder eene Fabel voorgesteld te worden. Even min moet ze ook zeer twyffelagtig, duister of betwistbaar, weezen. Zy behoort van zodanig een aart te zyn, dat ze de toestemming wegdraage van ieder verstandig en oordeelkundig mensch; 't past niet een enkel stuk van van bespiegeling in eene Fabel voor te stellen; dezelve moet dienen om den Leezer de middelen, die hem tot zyn welweezen opleiden, te *leeren* of te *herinneren*.

De rede waarom de Fabels in alle tyden en onder alle volken, zo hoog geagt zyn, moet mogelyk gezogt worden in de *beschaafde* wyze op welke zy haare lessen mededeelen. Het geeven van onderwys veronderstelt altoos eene grooter wysheid in den Onderwyzer, eene omstandigheid in geenen deele gunstig voor eene bereidvaardige aanneeming der leeringen. 't Is de byzondere uitmuntendheid der Fabelen, dat zy dit zweemzel van meerderheid uit den weg ruimen, en 't aan den Leezer overlaaten om het zedelyke zelve daar uit te trekken, die, door dus meer te ontdekken dan hem vertoond is, zyn beginzel van eigenliefde gestreeld vindt, in stede van aan 't walgen geholpen; hy bemerkt den Leermeester in 't geheel niet, of, indien hy hem bemerke, is hy ten minsten in zyn schik, over deszelfs nederigheid en behendige kunst.

Daarenboven, 't onderwys, door Fabelen gegeeven, weert niet alleen die trotsche en ontzaglyke vertooning van meerderheid, maar verschynt ook in alle de bevallige en zoete aantreklykheden, die de verbeelding treffen, en de driften gaande maaken. Het behaagt met oogmerk om te overtuigen, en drukt het zedelyke zo veel dieper in, als het ons te meer aandoet en inneemt; wy mogen dan gezegd worden, onzen pligten te *voelen*, ten zelfden oogenblikke als wy ze *begrypen*.

Ik weet zeer wel hoe bezwaarlyk het valle een Fabel te schryven, welke aan alle deeze vereischtens voldoet. Dit egter behoort des Schryvers *doel* te zyn. 't Is die eenvoudige wyze, op welke *Esopus* zyne zedenleer in Fabelen heeft ingevlogten, welke hem onderscheidt van, en den voorrang geeft onder alle andere Fabelschryvers. Zyn Berg, die een Muis baart, stelt, het zedelyke van die Fabel, het belachlyke van groot opgeeven, terstond voor oogen; en zyn Kray, die haar

ſtuk kaas laat vallen, geeft ons, als by toeval, de kragtigſte vermaaning tegen de magt der vleijerye. Deeze Fabels hebben geen byzondere verklaaring noodig, door geene menigte van opeengeſtapelde aanmerkingen, die men maar te dikwyl hoort, kan dit met mogelykheid dieper worden ingedrukt. Maar de Fabel van den Haan en het kostbaare Geſteente moet ten deezen opzigte uitgemonſterd worden. De leer in dezelve vervangen is zo duiſter en twyfelagtig, dat onderſcheidene Uitleggers 'er recht tegen elkander overſtaande verklaaringen van gegeeven hebben. Deeze ſchryft des Haans wegwerping van den Diamant aan zyne *wysheid*, geene aan zyne *domheid* toe.

Strikt geſprooken derhalven maakt een Fabel eene uitgebreide of uitleggende zedenles onnoodig. *Eſopus*, de Vader van deeze ſchryfwyze, ſloeg ook zodanig een byſtand af. 't Is het deel eens Fabels de leering te doen gebooren worden in 't gemoed des perſoons, die ze leest. Anderzins wordt het onderwys *rechtſtreeks* en *openbaar*, ſtrydig met de natuur en het einde eener *verbloeminge*.

Boven al is de *duisterheid* de *grootſte misſlag* in eenig werk; (want ik kan den *naam* van werk nauwlyks toeſtaan aan raadzelen), dewyl 'er geen oogmerk kan beantwoord worden, door een werk dat onverſtaanbaar is. Annibal Caracci en Raphaël zelve, hebben liever toegeſtaan dat 'er *ſchriftelyke uitleggingen* gevoegd wierden in eenige hunner beste ſchilderſtukken, dan gevaar willen loopen van zo onvergeevelyk een misſlag te begaan. Doch men moet toeſtaan, dat ieder geval niet in ſtaat is om het zedelyke, daar in opgeſlooten, van zelve te toonen: in zulk eene gelegenheid, en in die alleen, moet het '*er uitdruklyk* by vermeld worden. Mogelyk mag men, wanneer het ſtuk twyfelagtig is, zulks ook *eenigermaate* doen voor min ſcherpzienden, al zou men voor ſneediger oog, daar door, *te veel* ontdekken: want de ſchrandere zal gaarn eene overtolligheid, die alleen zodanig voor hem is, verſchoonen.

Maar men is, in deeze gevallen, het niet eens, of de zedenles 't beste in 't begin van de Fabel vermeld, dan in 't einde 'er bygevoegd worde. Eſopus, gelyk wy reeds aanmerkten, verwierp in 't algemeen alle afgezonderde Leere. Die wy nu vinden aan 't ſlot zyner Fabelen, zyn 'er, door anderen, bygevoegd. Phedrus, onder de Ouden, en Gay, onder de hedendaagſchen, ſtelt de Leere aan 't *begin*; La Motte heeft ze liever in 't *einde*; en Fontaine is ten dien opzigte *onverſchillig* en plaatst ze, aan 't begin of einde, zo 't hem

hem best voorkomt. Indien ik, te midden van de agtbaarheid dier groote naamen, myne gedagte durf melden, zou ik de leering liever *voor aan voegen*, by wyze van *inleiding*, dan, als een *aanhangzel*, laaten naakomen. Want ik zou myn *Leezer* noch *my zelven* zo slegt een kompliment willen maaken als dat hy, naa de Fabel geleezen te hebben, niet in staat zou zyn om de mening te ontdekken. Daarenboven, wanneer het zedelyke eenes verdichtzels niet zeer hoog uitsteekende en in 't oog loopende is, kan een aanleidelyke gedagte, in 't begin, den Leezer op den rechten weg brengen, hy heeft den draad van 't kluwen 't geen hy zoekt; en, gelyk een Jagthond op een versch spoor, gaat hy voort met eene vaardigheid, evenredig aan zyne kunde. Terwyl hy, daarentegen, geen vooraf gaande verwittiging van 't oogmerk hebbende, de geheele Fabel door als in 't duister rond tast, en niets van haare meening kan bepaalen, zonder de moeite te neemen van die te herleezen. Een weinig lichts, in 't eerst vergund, zal hem de beooging en eigen zin ontdekken van 't geen hy vervolgens vindt; maar als hy in 't donker wandelt, is het geen wonder dat hy struikelt en verdwaalt.

HOOFDSTUK II.

Van het Bedryf en de Gevallen tot eene Fabel behoorende.

In het verkiezen van een Bedryf, of verbloeming, worden drie stukken noodwendig vereischt. I. Het moet *klaar* weezen; dat is, het behoort, zonder dubbelzinnigheid, nauwkeurig en duidelyk, te toonen, wat wy beoogen te verstaan te geeven. II. Het moet *één* en *geheel* zyn, dat wil zeggen, het moet niet zamengesteld weezen uit onderscheidene en niet van elkander afhangende bedryven, maar, in alle omstandigheden zamen genomen, strekken tot volmaaking van één enkel geval. III. Het moet *natuurlyk* weezen, dat is, gegrond, indien al niet op waarheid, ten minsten op waarschynlykheid; op 's volks bevatting; en op die betrekking en overeenkomst, in welke de dingen tot elkander staan, wanneer wy ze mildlyk bedeeld hebben met de menschlyke vermogens, rede en spraak. —— Deeze vereischtens zyn ontleend van de natuur des menschen, die niet kan gedoogen verward, herwaard en derwaard geslingerd, of bedroogen te worden.

Eene Fabel loopt aan tegen de *duidelykheid*, wanneer ze ons in twyfel laat wegens de waarheid, die ons de Fabelschryver beoogde voor te stellen. Hier van hebben wy een spreekend voorbeeld in Dr. *Croxalls* Fabel van 't *kraakende Wiel*.

Wiel. „ Een voerman, zegt hy, hoorende een zyner wielen „ kraaken, was verwonderd, maar nog meer ftondt hy verfteld als hy bemerkte dat het flegtfte zyner wielen zulks „ deed, dit, dagt hem, hadt zeer weinig regt om die vryheid „ te neemen. Maar op zyne vraage waarom het kraakte, „ gaf het wiel ten antwoord, dat het natuurlyk was voor „ menfchen, die zich in tegenfpoed en ramp bevinden, te „ klaagen ". Wie zou denken dat deeze Fabel, gelyk de Opfteller ons berigt, tot eene vermaaning dient om onze klagten te fmooren, voor ons zelven te houden, of dat wy zorge draagen, zo wy ze immer uitboezemen, dat wy het alleen en op eene afgefcheidene plaats doen. De gefchiedenis in deeze Fabel is niet wel uitgedagt, ten minften dan niet, wanneer ze ftrekt tot die Leering, welke de Opfteller 'er uit getrokken heeft.

Een Fabel is gebrekkig met betrekking tot de *eenheid*, als de onderfcheidene omftandigheden *verfchillende* wegen heen loopen, en niet, als zo veele ftraalen van een cirkel, zamen komen in het middelpunt van eene onderfcheidene en ondubbelzinnige Leerftelling. Een voorbeeld van dit foort verfchaft ons *La Motte*, in de aanmerking, welke hy maakt op *de twee Duiven* van *Fontaine*. „ Deeze duiven hadden zeer groote genegenheid voor elkander. De een toonde fterken trek tot reizen, waar tegen de ander zich zeer ernftig aankantte, doch te vergeefs. De eerfte gaat vliegen en ontmoet duizend onvoorziene gevaaren, terwyl „ de laatfte t'huis 'er bykans even veel uitftaat, door de bekommeringen voor zynen zwervenden vriend. Egter komt „ onze reiziger, naa veelvuldige hachlyke ontkomingen, „ behouden t'huis, en de twee duiven zyn wederom onderling gelukkig in elkanders gezelfchap ". De toepasfing deezer Fabel is gansch wild en onzeker, door gebrek aan omftandigheden die bepaalen, of de Schryver voornaamlyk beoogt de *gevaaren* van een *Reiziger*, of zyns vriends *benauwdheid* geduurende het *afweezen*, of hun *onderling geluk* op de behoudene wederkomst te vertoonen. Daarentegen hadt de wegvliegende duif in zyn uitweezen geene hinderniffen ontmoet, maar alleen alle de vermaaken fmaakloos gevonden; dewyl zyn vriend 'er niet in deelde; en was hy niet te rug gekeerd, uit eenig ander beginzel, dan om zyn vriend weder te zien, zo zou het geheel uitkomen op deeze allerwegen doorftraalende leering, dat de tegenwoordigheid van een waar vriend het wenschlykfte is van alle vermaaken.

De laatfte regel dien ik opgaf, te weeten, dat eene Fabel

natuurlyk moest weezen, kan op veelerlei wyzen overtreeden worden. Met denzelven ſtrydt dat men onnatuurlyke verbintenisſen maakt tusſchen de perſoonen. Dus kan men niet ſtellen dat het Schaap en de Geit een verdrag aangaan met den Leeuw, en 't is nog ongerymder den Leeuw verliefd te verbeelden op des woudmeesters dochter. Deeze regel wordt geſchonden, door aan de perſoonen neigingen en driften toe te ſchryven, onbeſtaanbaar met hunne bekende characters, of door hun in zodanige bezigheden te ſtellen, of werken te laaten verrigten, welke gansch vreemd en niet overeenkomſtig zyn met hunnen aart. Men kan niet zeggen dat een Vos ſterk na druiven verlangt, of dat een Egel de vliegen verjaagt, dat een Veldhoen zyn dienst aanbiedt om in een wyngaard te arbeiden, of dat een ſtaaf yzer met een aarden pot te zamen een rivier afzwemmen; en hy die zyn Gans gouden eijers deedt leggen, zou eene weelderige *verbeelding*, maar zeer gering *oordeel* doen blyken. In 't kort, niets dan 't vermogen van ſpreeken en redenkavelen, 't welk in de Fabelen zelfs aan onbezielde weezens medegedeeld wordt, mag oit tegen de natuur der dingen *ſtryden*.

Gevoelens, hoe *verkeerd* en *dwaalende*, indien ze of algemeen aangenomen worden, of voortyds geweest zyn, kunnen tot een genoegzaamen grondſlag van eene Fabel verſtrekken. De Alruyn mag hier klagten uitboezemen; de ſtervende Zwaan haaren lykzang zingen; de Sphinx en de Phenix, de Syreen en de Centaur hebben allen beſtaans genoeg voor eene Fabel; ja de ſpooken, hexen, en mannetjes in de maan, mogen ieder daar in deelen ter gevoeglyker plaatſe. De bekendheid dier gevoelens komt in ſtede van het daadlyke beſtaan, en op *deeze wyze* mag men waarheid gerustlyk uit valsheid afleiden.

Betreffende de Gevallen die tot eene Fabel behooren, 't is een regel zonder uitzondering, dat ze altoos *weinig* moeten zyn; dewyl het ſtrydt met de natuur deezer ſchryfwyze veel verſcheidenheid toe te laaten. Eene Fabel egter uit *een enkeld geval* beſtaande zal misſchien te naakt voorkomen. Indien Eſopus en Phedrus hier in zomtyds te ſpaarzaam zyn. *Fontaine* en *La Motte* worden dikmaals te mild bevonden. In dit ſtuk, gelyk in meest alle andere gevallen, is de middelmaat het beste. Met één woord, de gevallen moeten niet alleen weinig, maar ook kort zyn, gelyk in de Fabelen van „ de zwaluw en andere vogels". De molenaar en zyn zoon" en; „ De ſtad en landmuis"; zy moeten natuurlyk ontſtaan uit het onderwerp, en dienen om de Leering op te helderen en te bekragtigen. *het Vervolg hier naa.* VAN

VAN HET GEBIED DER JESUITEN IN PARAGUAI, EN VAN HUNNE VERSCHILLEN MET DE SPANJAARDEN EN PORTUGEEZEN.

(*Additions a l'Histoire Generale par Mr.* de Voltaire.)

DE veroveringen van *Mexico* en van *Peru*, zyn wonderdaaden van ſtoutmoedigheid; de wreedheden aldaar gepleegd, de uitroeijing van alle de bewoonderen van *St. Domingo* en van eenige andere Eilanden zyn uiterſtens van gruwel; maar de grondveſting in *Paraguai* door de Spaanſche Jeſuiten alleen ondernoomen, ſchynt eenigzints een triomf voor de menſchelykheid te zyn, en vergoeding te doen voor de moorddaadigheden door de eerſte Veroveraars gepleegd. —— De Kwaakers in 't noordelyk en de Jeſuiten in 't zuidelyk *America* hebben aan de wereld een nieuw ſchouwſpel gegeeven. —— De Kwaakers hebben de zeden der naburige Wilden van *Penſilvanien* verzagt, zy hebben hen, door 't voorbeeld alleen, onderwezen, zonder iets tegens hunne vryheid te beraamen, en hun door den koophandel nieuwe zoetigheden voor 't leeven verſchaft. —— De Jeſuiten, 't is waar, hebben zig van den Godsdienst bediend, om de vryheid aan de volkeren van *Paraguai* te ontneemen; maar zy hebben hen beſchaafd, zy hebben hen redelyk gemaakt, en het zo verre gebragt dat zy een uitgeſtrekt land beheeren, gelyk men in Europa een Klooster regeert. —— Het ſchynt dat de Kwaakers billyker, de Jeſuiten ſtaatkundiger gehandeld hebben. —— De eerſten hebben het denkbeeld van zyne Nabuuren aan zig te onderwerpen, onwettig geoordeeld; de anderen hebben het een deugd geagt, de Wilden door zagtheid en onderwys onder hun juk te brengen. ——

Paraguai is een uitgeſtrekt land tusſchen *Braſilie, Peru* en *Chili* gelegen. —— De Spanjaards hadden zig meester van de kust gemaakt, alwaar zy *Buenos-aires* ſtigtten, een ſtad aan de rivier *La Plata* gelegen, daar groote handel gedreeven wordt: maar hoe magtig zy 'er ook waren, was hun getal te gering om zoo veele Natien, die het diepſte der bosſchen bewoonden, onder hunne gehoorzaamheid te brengen. —— Deze Natien waren hun nogtans noodzakelyk, ter verkryging van andere Onderdaanen die hun den weg van *Buenos-aires* naar *Peru* gemakkelyk maakten. — In deze verovering wierden zy beter door de Jeſuiten geholpen, dan zy van hunne ſoldaten hadden kunnen verwagten. — Deeze zendelingen

gen drongen langzamerhand in 't hart van 't land, in 't begin der 17de Eeuw. —— Zig meester gemaakt hebbende van eenige jonge Wilden, die in *Buenos-aires* wierden opgevoed, dienden deezen hun in 't vervolg voor Gidzen en Tolken. —— Hunne moeite en poogingen konden tegen die van de eerste Veroveraars der nieuwe wereld opweegen. —— De godsdienstige dapperheid is ten minsten zoo groot als de krygsmoed. —— Zy lieten nimmer den moed zakken, en zie hier hoe zy eindelyk slaagden. ——

Het Rundvee en de Schaapen, te *Buenos-aires* overgebragt, waren uitermaten vermenigvuldigd; zy geleidden een groot getal met zig; en belaadden eenige wagens met allerlei werktuigen en gereedschappen voor den akkerbouw en bouwkunde, bezaaiden eenige velden met Europisch graan, en schonken alles aan de Wilden; die door deeze handelwyze gelokt en tam gemaakt wierden, als dieren die men verstrikt. —— Deeze volkeren waren alle zamengesteld, uit afgezonderde familien, zonder zaamenleeving, zonder Godsdienst: men gewende hen ligtelyk aan de eerste door hun nieuwe behoeftens te verschaffen, uit hoofde der bezigheden waar in men hen stelde. —— De Zendelingen waren genoodzaakt, om, met behulp van eenige bewoonders van *Buenos-aires*, hen te leeren zaeijen, ploegen, steen te bakken, hout te bewerken en huizen te timmeren; wel dra wierden deeze menschen het omgekeerde van 't geen zy geweest waren, wordende tevens onderdaanen van hunne weldoenders. —— Zoo zy niet ten eersten het Christen geloof omhelsden, 't geen zy niet konden begrypen, wierden evenwel hunne kinderen, die men in deezen Godsdienst optrok, geheelenal Christenen. ——

De eerste grondvesting is met vyftig huisgezinnen begonnen, en in 1750 beliepen deeze byna op honderd duizend familien. —— In den tyd van eene Eeuw hebben de Jesuiten dertig Cantons geformeerd, die zy het *Land der Zendelingen* heeten, waar van thans ieder uit omtrent tien duizend bewoonders bestaat. —— Een geestelyke van *St. Franciscus*, *Florentyn* genaamt, die in 1711 door *Paraguai* trok, en in het verhaal zyner reize, op elke bladzyde, zyne verwondering over deeze zoo nieuwe regeering laat blyken, zegt, dat de Volkplanting van *St. Xavier*, alwaar hy zig langen tyd ophield, ten minsten dertig duizend persoonen bedroeg. —— Men mag besluiten, zonder zig te vergissen; dat de Jesuiten door overreeding alleen, vier honderd duizend Onderdaanen zig onderworpen hebben. ——

Zoo iets in ſtaat is, om ons eenig denkbeeld van deeze Colonie te geeven, 't is de oude regeringsform der *Lacedemoniers.* —— Alle goederen zyn in het Land der Zendelingen gemeen. —— Deeze nabuuren van Peru, kennen Goud noch Zilver. —— De eerſte pligt van een *Spart* was de gehoorzaamheid aan de wetten van *Lycurgus*, en de eerſte pligt van een Paraguayer is tot nog toe gehoorzaamheid aan de wetten der Jeſuiten geweest. Men vindt byna eene volkomene gelykvormigheid, behalven in een point: de Paraguayers hebben geen Slaaven, om hun grond te bezaaijen, en om hun hout te kappen, gelyk de *Ilooten* by de Sparten deeden; zy zyn de ſlaaven der Jeſuiten. ——

Dit land, 't is waar, hangt in het geestelyke af van den Bisſchop van *Buenos-aires*, en in het wereldlyke van den Gouverneur. — 't Is den Koningen van Spanje onderworpen, gelyk de Landen van *la Plata* en van *Chili*; maar de Jeſuiten, grondleggers van de Colonie, hebben zig altoos gehandhaafd in de volſtrekte magt over Volkeren die door hun gevormd waren. — Zy geeven den Koning van Spanje een piaster voor ieder hunner onderdaanen, en deeze piaster betalen zy aan den Gouverneur van *Buenos-aires*, 't zy in koopwaren, 't zy in munt; want zy alleen hebben geld, dat nimmer door hunne onderdanen gehandeld wordt. —— Deze piaster is het eenigſte teeken van Leen, 't welk de Spaanſche regeering heeft geagt te moeten vorderen. —— De Gouverneur van *Buenos-aires* kan geen Officier noch Magiſtraatsperſoon aanſtellen, ook kan de Bisſchop 'er geen Priester zenden. ——

Men heeft eens ondernomen twee Priesters te zenden naar de Volkplantingen van *Noſtra Dona da Fè* en *St. Ignatios*: zelfs had men de voorzorg om hen door Soldaaten te doen verzellen. —— Maar de twee Volkplantingen verlieten hunne verblyfplaatzen, trokken naar andere Cantons; en de twee Priesters, alleen gelaten, keerden naar *Buenos aires* te rug.

Een ander Bisſchop, vergramd over dit geval, wilde 'er de oppermagtiglyke regeering opregten, welken in alle andere Landen der Zendelingen plaats heeft; —— hy verzogt alle de Kerkelyken, die onder hem behoorden, zig by hem te vervoegen om hunne Commisſien te ontfangen; niemand durfde zig vertoonen. —— 't Zyn de Jeſuiten zelve die ons dit in hun verdeedigend Geſchrift mededeelen. —— Zy bleeven dus in het Geestelyke meester en niet minder willekeurig in het Wereldlyke. —— Zy ſtaan den Gouverneur toe,

om, door het Land der Zendelingen, zyne Officieren naar *Peru* te zenden; maar deeze Officieren mogen maar drie dagen in 't land blyven. —— Zy spreeken met geen bewoonder hoe genaamd; en worden, schoon zy in 's Konings naam komen, als verdagte Vreemdelingen gehandeld. —— De Jesuiten, die altoos het uiterlyke wel in agt genomen hebben, hebben de godsvrugt ter regtveerdiging van dit gedrag doen dienen, 't geen men als ongehoorzaam en hoonend had kunnen aanmerken. Zy hebben aan den Raad der Indiën van Madrid verklaard, geen Spanjaard in hunne Provintien te kunnen toelaaten uit vrees dat zyne zeden die der Paraguayers mogten bederven; en deze reden, hoe beleedigend ook, voor hunne eige Natie, is door de Koningen van Spanje aangenomen; die geen dienst, hoe genaamd van de Paraguayers heeft konnen trekken, dan op die byzondere voorwaarden, ontëerend voor eene Natie, zoo trots en trouw als die der Spanjaarden. ——

Zie hier op wat wyze dit zonderling ryk bestuurd wordt. De Jesuit *Provinciaal*, door zyn raad bygestaan, stelt de wetten ter neder; en yder *Rector*, door een anderen raad geholpen, doet dezelven in agt neemen. —— Een *Procureur Fiscaal* wordt uit het lichaam der bewoonders van yder Canton genomen; deeze Fiscaal heeft een *Luitenant* onder zig: beide die Officieren doen alle dagen de ronde in hun district, en geeven den opperften Jesuit kennis van alles wat 'er voorvalt. ——

De gantsche Gemeente werkt; en de werklieden van yder ambagt, byeen gezet, arbeiden in 't gemeen, ten overstaan van hunne opzigters, die door den Fiscaal benoemd worden. —— De Jesuiten leveren het Vlas, het Cattoen en de Wol, 't geen de bewoonders bewerken. —— Zy leveren insgelyks het graan ter bezaaijing, 't geen in 't gemeen wordt ingezameld. —— De gantsche oogst wordt in de publieke magazynen opgelegd. —— Aan yder huisgezin wordt zoo veel uitgedeeld als overeenkomstig schynt met deszelfs behoeftens, 't overige wordt te *Buenos-aires* en te *Peru* verkogt. ——

Deeze Volkeren hebben insgelyks Vee. —— Zy bebouwen den grond met Graan, Groente, Cattoen, Vlas, Zuikerriet, Jalappen, Hypecacuana, en vooral kweeken zy een zekere Plant aan, die men het *Kruid van Paraguai* noemt: 't is een zoort van Thee, welke in Zuid-America zeer getrokken wordt, en daar men sterken handel in dryft. —— In retour ontfangt men munt en koopwaaren. —— De Jesuiten dee-

deelen de laatsten uit, en gebruiken het goud en zilver ter verciering der Kerken en aan de behoeftens van de Regeering. —— In yder Canton is een tuighuis; op vastgestelde dagen, worden aan de bewoonders, die dezelven behandelen kunnen, wapenen uitgedeeld, een Jesuit heeft het bestuur over de oeffening, die zeer gereegeld geschiedt, waar na de wapenen weder in het tuighuis gebragt worden, zynde het geen burger geoorloofd eenige wapenen in zyn huis te hebben. —— Dezelfde grondbeginzelen die de ondergeschiktste Slaaven van dit volk gemaakt hebben, hebben hun insgelyks zeer goede Soldaaten doen worden; te gehoorzamen en te stryden, gelooven zy een pligt te zyn. —— Meer dan eens heeft men hunne hulp tegen de Portugeezen van Brasilien noodig gehad, zoo wel als tegen zekere Roovers, aan wien men den naam van *Mamelussen* gegeeven heeft en tegen andere Wilden die men *Mosquiten* noemt, en menschen-eeters waren. —— De Jesuiten, die altoos aan 't hoofd van hunne Onderdanen, tegen deeze benden streden, hebben meer dan eens hunne bekwaamheid en dapperheid getoond, en zyn nimmer, zonder te overwinnen, te ruggekeerd. ——

Wanneer in 1662 de Spanjaarden de Stad van *St. Sacrament* belegerden, daar de Portugeezen zig meester van gemaakt hadden, en 't welk zulke vreemde gebeurtenissen veroorzaakt heeft, voerde een Jesuit 4000 Paraguayers aan, die storm liepen, en de plaats innamen. —— Ik kan niet nalaten hier een trek in te voegen, welke duidelyk toont, hoe deeze Geestelyken, het bevelhebberschap gewoon, meer van de konst verstonden dan de Gouverneur van *Buenos-aires*, die aan 't hoofd van 't Leger was. —— Die Generaal wilde, toen men storm zou loopen, dat de paarden in ryen voor de Soldaten geplaatst wierden, op dat, de Artillerye der bolwerken haar vuur op de paarden verspild bebbende, de Soldaten met minder gevaar konden aantrekken: de Jesuit vertoonde het bespottelyke en 't gevaarlyke van zoodanig eene onderneeming, en deed den aanval naar de regels der Krygskunde.

De wyze waarop deeze Volkeren voor Spanjen gestreden hebben, heeft doen zien, dat zy zig ook tegen hen zouden kunnen verdeedigen, en dat hunne regeering te willen veranderen gevaarlyk zou zyn. 't Is zeer zeker dat de Jesuiten zig in *Paraguai* een ryk hebben opgeregt van omtrent vierhondert mylen in den omtrek, en 't welk zy nog verder kunnen uitbreiden.

Onderworpen aan den Koning van Spanje, in zo ver het uiterlyke aangaat, zyn zy inderdaad zelf Koningen en moogelyk de best gehoorzaamde Vorsten op aarde. —— Zy zyn te gelyk Stigters, Wetgeevers, Opperpriesters en Souvereins geweest. ——

Een ryk van eene zoo vreemde gesteldheid, in eene andere *Hemisphere*, is een gewrogt, zo ver afgescheiden van deszelfs oorzaak, als 'er immer wierd voortgebragt. —— Wy zyn zedert langen tyd gewoon, in Europa, Monniken tot Vorsten te zien; zy zyn tot dien trap van grootheid (het tegengestelde van hunnen staat) gekomen, door een natuurlyken voortgang; men heeft hun groote landen geschonken, welke Leenen en Vorstendommen geworden zyn, gelyk andere Landen. —— Maar in *Paraguai* heeft men den Jesuiten niets geschonken, zy hebben zig tot Vorsten verheven, zonder zig van ééne roede gronds eigenaars te kunnen noemen, en alles is hun eigen werk geweest. ——

Eindelyk hebben zy hunne magt misbruikt, en 'er een groot gedeelte van verlooren; want toen Spanje aan Portugal de Stad *St. Sacrament*, en het daar aan behoorende uitgestrekt grondgebied, heeft afgestaan, hebben de volkeren, die zy bestuuren, zig niet aan de regeering van Portugal willen onderwerpen, maar te gelyk hunne oude en nieuwe meesters wederstreefd.

Indien men het *Relacio ebbreviada*, of kort Verhaal, geloof geeft, schreef *Andredo*, Portugeesch Generaal in 1750, aan den Spaanschen bevelhebber *Valderios: De Jesuiten zyn de eenigste wederspannigen.* —— *Hunne Indianen hebben tweemaal de Portugeesche sterkte Pardo aangevallen, met eene welbediende Artillery.* —— Het zelfde Verhaal voegt 'er by, dat deeze Indianen, na hunne gevangenen onthoofd te hebben, de koppen aan hunne meesters de Jesuiten bragten. —— Dog schoon deeze beschuldiging waar konne zyn, dezelve komt egter niet waarschynlyk voor. ——

't Is zekerder dat hunne Provincie van *St. Nicolaas* in 1757 gemuit heeft, brengende 13000 stryders in 't veld, onder de ordres van twee Jesuiten, *Lamp* en *Tadeo*. —— Dit gaf aanleiding tot het gerugt in dien tyd dat een Jesuit zig Koning van *Paraguai* gemaakt had onder den naam van *Nicolaas*.

Terwyl deeze Geestelyken in America het oorlog voerden tegen de Koningen van Spanje en van Portugal, waren zy in Europa de Biegtvaders dier Vorsten; maar eindelyk zyn zy in Lisbon van oproer en koningsmoord beschuldigd ge-

geworden, in 1758 uit Portugal verdreeven, en aan 't Hof van Madrid hebben zy hevige onweersbuijen uitgestaan. — De Regeering van Portugal heeft al deszelfs Colonien in America van hun gezuiverd, maar in 't gantsche Spaansche *Paraguai* zyn zy meesters gebleeven, zynde het zeer moeijelyk aldaar in te dringen. —— Als nog deelen zy het Oppergezag met de Koningen van Spanje in een wyd uitgestrekt land. —— Dit voorbeeld is het byzonderlykste in de geschiedenis der wereld. ——

PROEFNEEMINGEN OVER HET BETEUGELEN VAN DEN AL TE WEELDERIGEN GROEI DER VRUGT-BOOMEN, OM HEN VRUGT TE DOEN DRAAGEN.

Door KEANE FITZGERALD, *Esq. F. R. S.*

(*The London Magazine for Novemb.* 1762.)

IK had voor eenigen tyd opgemerkt, dat men jonge boomen, die in te vetten grond geplant waren, vrugtbaar kon maaken, door een gedeelte van den bast van eenige der hoofdtakken af te schillen. Deeze behandeling was ook by anderen van eene gewenschte uitwerking, ten aanzien der vrugtbaarheid; maar ze had ten gevolge eene leelyke wond; het hout bleef ontbloot, en was ter dier plaatse vatbaar voor verrotting. Dit deed my myne waarneemingen voortzetten, om dit gevolg voor te komen.

Ik had eenige jonge Pruimen en Kersenboomen geplant tegen eene noorder schutting, in een zeer vetten grond. De Pruimenboomen hadden, in drie jaaren, takken van 15 a 16 voet geschooten, de schutting bedekt en overklommen. Nademaal nu het afsnyden van eenige dier takken te wege zou brengen, dat de overigen te sterker zouden schieten, zo besloot ik de volgende proeven te neemen, omtrent het midden van Augustus 1758.

Ik maakte eene kringswyze insnyding in de hoofdarmen, van een Pruimenboom, kort aan den stam; sneed den gantschen bast door, daar hy glad en zonder knobbels was. Omtrent drie a vier duim hooger maakte ik eene tweede insnyding, op dezelfde wyze; toen deed ik eene sneede in de langte, van de bovenste tot de benedenste insnyding, en scheidde den bast geheel van het tusschenliggende hout; voorts dekte ik dit ontbloote hout, om de lugt buiten de wond te houden; naa verloop van een quartier uurs, toen

 de

de wond begon te fypelen, plaatfte ik den bast weder zo nauwkeurig als ik kon op het hout, en bond denzelven rondfom wel vast met biezen, zo dat de wond geheel gedekt ware, zelfs een half duim boven en beneden de rondsom gaande infnyding.

Ik behandelde den geheelen ftam van een Kerfenboom op dezelfde wyze, omtrent tien duim van den grond en beneden alle deszelfs takken. Insgelyks verfcheidene takken van een Morellenboom, en de hoofdarmen van twee Pruimenboomen. Deeze twee laatften waren oude boomen, die men, voor vier jaaren, tot den grond toe afgeflaagen had, en welken zedert zeer weelderige takken gefchooten, doch geen vrugt gedraagen hadden.

Ten einde van een maand begon de bast te zwellen, boven en beneden het bindfel: toen ontbond ik ze allen, en vond den herplaatften bast allerwegen zeer wel, en de wonden geheeld; uitgenomen éénc, aan den hoofdarm van één der laatstgemelde Pruimenboomen, een gedeelte derzelve was geneezen, maar omtrent een duim breedte van den bast, aan de eene zyde van de langfche fneede, was los gebleeven, en viel 'er vervolgens af. Ik bond ze allen weder losjes met biezen, en liet ze zo blyven, tot op het begin van den volgenden zomer; wanneer ik het bindfel geheel weg nam, en ze alle gezond en fleurig vond. Ieder deezer boomen droeg dat jaar overvloedige vrugten, fchoon 't over 't algemeen een flegt vrugtjaar gerekend werde.

Dit fpoorde my aan, om, in 't begin van Augustus 1759, dergelyke proefneemingen te herhaalen, op verfcheidene jonge boomen; zommigen, die nog geen, en anderen die maar weinig vrugt gedraagen hadden; wel byzonder op twee jonge Peerenboomen, die nooit gebloeid hadden. Ik behandelde de hoofdarmen van één deezer op de bovengemelde manier, en ook verfcheidene takken die aan deeze armen groeiden; midsgaders één der armen van den anderen Peerenboom. De eerfte droeg vervolgens wonder veel vrugts, en de rondsom ingefneeden arm van den anderen was matig met vrugt bezet; terwyl geen ander gedeelte van den boom eenig vertoon van bloem gegeeven had.

Ik nam ook de volgende proefneemingen, op twee takken van onderfcheidene jonge Appelenboomen, zo na van dezelfde grootte als ik vinden kon. Ik fneed den bast van dezelven naauwkeurig op de maat af; verwisfelde dien, en lei den bast van den tak van den eenen boom, op den tak van den anderen. Ik vind, in myne aantekeningen, dat de

bast

bast van den eenen een klein houtfpruitje, en die van den anderen een bladerknop had; aan welken tak ook twee appelen groeiden. De bast van ieder deezer boomen heelde volmaakt, de appelen bleeven 'er ook aan, en werden met de overigen ryp; de bladerknop ontrolde zyne bladeren, en beide de takken droegen voorts zo veel vrugts, dat de een door den last brak, het welk den anderen ook waarfchynlyk overgekomen zou zyn, indien ik hem niet onderfteund had. Deeze beiden waren weergalooze Appelenboomen, geplant op Aspergiebedden.

Ik verwisfelde den bast der takken van een Perfiken en van een Nectarinenboom: die, welke op den Perfikenboom geplaatst was, heelde volmaakt, en de tak bloeide voorts fterk, doch de bloemen van den geheelen boom, zo wel als die van verfcheidene anderen tegen dezelfde fchutting; werden geheel verzengd. De tuinier fneed den tak van den Nectarinenboom, wanneer hy aan 't fnoeien en hegten der boomen was, af, gelyk hy die van verfcheidene anderen deed, op welken ik proefneemingen van dien zelfden aart gedaan had; waartegen hy zich fterk uitliet, zeggende, verzekerd te zyn, dat alle de takken zouden fterven, en dat de fchutting in die plaatfen geheel naakt zou ftaan; 't welk, zo ik vermoede, hy zich verbeelde, dat ten nadeele zyner bekwaamheid in 't fnoeien en hegten geduid zou worden.

Omtrent het begin van November 1760 fneed ik één der armen van den Pruimenboom, waar op ik eene proef genomen had in 't jaar 1758, af, om te onderzoeken wat uitwerking dit op het hout had; en ik bevond dat de bast tusfchen de rondsom gaande infnyding veel digter, dan elders, verbonden was: ook liep 'er een donkere ader door 't hout in dat gedeelte, 't welk van een vaster zamenftel was, dan 't overige van den tak.

De aantekeningen, die ik van tyd tot tyd van myne waarneemingen op deeze proeven gemaakt heb, en die ik meende zeer nauwkeurig te zyn, nagaande, bevind ik, dat ik verzuimd heb aan te tekenen, wat uitwerking dit had op den groei der rondsom ingefneedene takken. Ik heb 'er geen maat van genomen, om eene vergelyking te maaken; maar, zo ver als ik my kan herinneren, komt het my voor, dat het den groei wederhouden heeft. Ik kan bykans ftellig zeggen, dat de Kerfenboom, in de tweede proefneeming gemeld, wiens ftam rondsom ingefneeden was beneden de takken, ten dien tyde de grootfte was van een half douzyn van die foort, en tegenwoordig is hy 't niet. Het doet my leed

dat ik deeze byzonderheid zo naauwkeurig niet opgeeven kan, als ik de anderen heb tragten te doen.

EENE NIEUWE MANIER OM VOGELS MET HUNNE FRAAJE VEDEREN ONBESCHADIGD TE BEWAAREN. *Opgegeeven door een Liefhebber der Natuurlyke Historie.*

(The London Magazine for January 1763.)

EEnige jaaren geleeden had ik het geluk van meermaals eene menigte der voortbrengfelen van Natuur en Kunst, door den Heer *Reaumur* te Parys verzameld, en in verfcheidene vertrekken zorgvuldig bewaard, te bezigtigen. Maar niets trok myne aandagt meer, dan drie kamers, vervuld met een groot aantal van vreemde vogelen, bewaard in hunne leevende en fchoone coleuren, wier fchitterende vertooning, losheid van vederen, en leevendigheid van ftand, zo natuurlyk fcheen in deezen leevenloozen ftaat, als of zy nog ademhaalden. Ik was zeer begeerig om te weeten hoe men te werk ging, om ze zo volmaakt te krygen: maar na veele vrugtlooze onderzoekingen vond ik my genoodzaakt, my te vergenoegen, met de enkele verwondering; dewyl de manier der bereidinge, als een diep geheim, by eenige natuurkundigen bewaard werd.

Ik befloot egter hier van eene proeve te neemen, met weinig vogelen, op de enkele gedagten, dat veele goede oude Huishoudfters vleesch, ham, tongen enz. een langen tyd bewaaren, alleen met zout. Hier op verbeeldde ik my, dat men ligtlyk agter het geheim zou komen, indien men gebruik maakte van een fterker *antifeptio*, of der verrottinge tegengaand middel, by manier van pekel, de vogels daar in eenigen tyd liet liggen en vervolgens droogde: doch na herhaalde proeven werd ik van 't tegendeel overtuigd, en zag van deeze manier af. Want de pekel plakte de veders vast aan een, en verminderde altoos min of meer de fchitterende coleur en fraaiheid der pluimagie, zo dat ze ongevallig voor 't gezigt waren. Langen tyd was ik hier mede geheel verlegen, en kon 't niet nagaan, hoe de vogels in de opgemelde verzameling van dien Heer bereid konden zyn, daar de veders zo los, van zo fyn eene coleur, en in alle opzigten aan 't leeven zelfs gelyk waren. In de watervogelen flaagde ik nog best, vermits derzelver vederen, meer van een olyagtigen aart zynde, gevolglyk niet zo ligt aangedaan worden door den pekel, dan die der landvogelen.

Doch

Doch hoe dikwils myne poogingen verydeld werden, ik kon nogtans niet besluiten, om 't zo gereedlyk op te geeven, en 't gelukte my eindelyk myn wensch vervuld te zien. Ik heb onlangs verscheidene land en zeevogels op eene nieuwe manier bereid, en bewaard, die allen zo na aan 't leeven zelfs komen als mogelyk is. Ter onderrigtinge nu van hun, die vermaak scheppen in deeze oefening en schuldelooze liefhebbery, zal ik den geheelen toestel, dien men in agt heeft te neemen, vervolgens mededeelen; en indien myne voorstelling de aandagt der keurigen tot zig trekt, zal 't my 't grootste vermaak geeven.

Wanneer ik een Vogel erlang, die versch gedood is, open ik den buik, van 't laager gedeelte van 't borstbeen na beneden tot den aars, met eene fyn gepunte schaar, en trek 'er den ganschen inhoud, als darmen, lever, maag enz. uit. Deeze holligheid vul ik terstond met het onderstaande mengzel van zout en speceryen (*), en naai de lippen der wonde weder t'zamen, zo dat 'er 't opvulsel niet uit konne vallen. Dan moet de strot of gorgel gevuld worden, van den bek nederwaards tot aan de plaats der maage, met het zelfde mengsel, (doch fynder gemaakt,) dat, by een weinig te gelyk, na beneden gestooten moet worden, met behulp van een schacht, yzer of koperdraad. Het hoofd open ik met de schaar naby den wortel der tonge, en de schaar drie a viermaal rond gedraaid hebbende, om 't weefsel der hersenen te verbreeken, zo vul ik deeze holligheid insgelyks met dat mengsel. Dit is de geheele toebereiding daar ik my van bedien. Betreffende de vleugels en de bouten, die raak ik in 't geheel niet aan, maar laat dezelven in hunnen natuurlyken staat: want het zout enz. mist zeldzaam, van in weinig dagen zo door te dringen in deeze deelen; dat het dezelven gelyklyk met het lichaam en den hals van den Vogel bewaare. De Vogel, dus opgevuld zynde met dit mengsel, moet nu, voor den tyd van twee dagen, by de beenen opgehangen worden, ten einde het mengsel, door deeze gestalte, te kragtiger indringe rondsom de spieren en bindsels, die de wervelstukken van den hals vereenigen. Voorts heeft men den Vogel te plaatsen in eene gestalte om te droogen, in dezelfde houding als we hem gewoonlyk leevend in 't Veld of op

(*) *Gemeen zout, één pond.*
Aluin tot poejer gemaakt, vier oncen.
Peper fyn gemaalen, twee oncen.
Dit te zamen te mengen.

op een Boom zien; en in deeze gestalte moet hy gehouden worden, door twee draaden, gaande den een van den aars tot aan 't laager gedeelte van den rug, en den ander door de oogen; de einden deezer draaden moeten den Vogel ophouden in deszelfs natuurlyke gestalte, en aan 't boveneinde van 't raam vastgemaakt worden. Ten laatste, hegt men de voeten beneden vast met nageltjes van kleine Spykertjes. In deezen stand moet de Vogel een maand of wat langer blyven, tot dat hy volkomen droog zy, ('t welk men uit deszelfs styfheid gereedlyk zal bemerken;) wanneer hy uit het raam genomen, en op zyn geschikte plaats gesteld kan worden; hebbende nu verder geen andere ondersteuning noodig, dan een nageltje door ieder voet op zyne vastgestelde plaats. De oogen vergoedt men met welgeschikte glaazen coraalen, op hunne plaats gehegt met sterk gomwater.

VAN HET VET.

Strekkende tot een Vervolg van het Celagtig Weefzel in het menschelyk Lichaam (*).

WY hebben in een der voorgaande Stukjes van onze *Letteroefeningen* het celagtig Weefzel beschreven, en aangemerkt, dat hetzelve, op veele plaatsen, dun en teder, en weinig opgevuld, in anderen een merklyk deel Vet inhoudt. In een onvoldrage menschelyke Vrucht is het altyd teder, en heeft in de vakagtige tusschenruimten, zelfs in het Darmnet, of onder de Huid, geen Vet. In deze kleine vakjes is een wateragtige, dunne en wegwaasemende stoffe, met eenige olie vermengd. Deze Stoffe is eenigzins taay, kleeft aan de vingers, en gaat, vergaderd zynde, over in een roodagtige geley. In de Beenderen van een' Vrucht is een diergelyk taayagtig water, in plaatse van Merg. In een Vrucht welke meer tot rypheid is genaderd, ziet men in het Net, voornaamlyk, langs den loop der Vaten, witte bolletjes, vol broos Vet. Dezen zyn kleiner, naar maate de Vaten fyner zyn, en staan, in 't begin van malkander; naderhand voller wordende, raken zy elkander. Men vindt, zelfs op het Hert van Vruchtjes minder Vet, dan in anderen ouderdom: ook is het Vet schraaler en harder dan in meer gevorderden.

Maar wanneer een kind geboren is, wordt het, doorgaans, in

(*) Zie MENGELW. III. D. bl. 462.

in de eerste jaaren van zyn leeftyd, zeer vet; en, onder de Huid, wordt, naar gelang van het vleesch der Spieren, veel meer Vet opgehoopt dan in Volwassenen; het is dan zeer wit, en uit zagte en rondagtige klompjes samengesteld. De tweede leeftyd van vetwording is omtrent de veertig jaaren; wanneer het vergaderde Vet een magere gesteldheid des lichaams in een lyvige gedaante verandert. En dan blyft het in zulk eene maate tot den ouderdom; wanneer het wederom vermindert, en eindelyk byna geheel verdwynt, maakende wederom plaatse voor een roode geley, als in de onrype Vrucht geweest was.

Eenige deelen van het Lichaam zyn 'er, waaromtrent geen Vet gevonden wordt. De groote en kleine Hersenen zyn zonder Vet. Ook is 'er weinig Vet omtrent sommige plooijen van de Huid, waar by zich een diepte tusschen twee verhevenheden stelt; gelyk waar de Dyen met de Billen samengevoegd zyn. Men vindt ook weinig Vet tusschen sommige breede Spieren, en welken in een gestadige beweging zyn; als tusschen de Kuit- en Zool-Spier, en anderen dergelyken. Weinig Vet is 'er op het Hoofd; in het gedeelte van den Hals, welk door de breede Hals-Spier (*) wordt gedekt; op het Voorhoofd, in de Oogleden, en het buitenste gedeelte van den Balzak, maar van binnen meer. Het schynt niet te wezen, waar eenige drukking gevaarlyk zou konnen zyn, gelyk in de Long en Hersenen; of waar noodzaaklykheid is van een scherp gevoel, als in het hoofd van het mannelyk Lid enz. en weinig gevonden te worden, waar kleine Vaten, weinige Spieren en een gestadige wryving is. In tegendeel, is het overvloedig, waar groote Spieren zyn; aan het voorste gedeelte der Spieren van den Buik, aan de binnenste en bovenste zyde van de Dye en voor de Borst. Onder de Bil-Spieren is het in groote maate; en hier worden groote en ronde klompen van enkel Vet, tusschen de vezelen der Spieren gevonden. Om de Klier van een vrouwe Mam wordt veel Vet, wit, zagt en uit groote rondagtige klompen gemaakt, gevonden; en hier van hangt af de halfronde en fraaije gedaante van dit Deel. Onder de bal van den Voet, en in de palm van de Hand, is ook vry veel Vet, 't welk zagt is; maar de vaste celagtige draaden scheiden het zo van een, dat elk klompje aan zyne plaatse bepaald worde. Tusschen de pee-

zi-

(*) *Platysmamyoides.* HALL. *Elem. Physiolog. Tom I. Lib. I. Sect.* 4.

zige strengen van de Knie zyn groote brokken Vet; en dergelyke beurzen worden ook elders, onder de Peezen gevonden, hoedanige ook de holten van de Wang vullen. Groote en zagte klompen vullen het Ooghol, waar dit van de Spieren en den Oogbol wordt ledig gelaten. Zulke dikke brokken liggen, in vette menschen, op het Midderif, het Hertzakje, en in de tusschenruimte van de twee zakken van het Borstvlies. Veel Vet is 'er omtrent de Nieren, voor en achter, en wel meest onder, waar deze Ingewanden op de Lende-Spieren gelegen zyn. En dit Vet is hier ook in groote klompen vervat, rond, of eenigzins vierkant, welken van eenige vakagtige bladen omvangen worden. Dit Vet is gemeenlyk harder en snydbaar, en wordt met den naam van Smeer benoemd. Eindelyk worden, in de middenste buis van de lange Beenderen, groote en lange brokken Vetagtigheid verborgen, welken door een teder vlies van buiten bepaald, en inwendig door deszelfs blaadjes verdeeld worden, makende een gemeen Mergvlies en dunne blaasjes, welken met elkander gemeenschap hebben, en vol olie zyn.

Wy zullen nu tragten te toonen wat Vet zy. In het Lichaam van een Mensch en van vleesch etende viervoetige Dieren is het Vet week, en behoort, zo lang het Dier leeft, tot de vloeibaare deelen. Het weekst is het, in een mensch, omtrent het Rugmerg; en bloedig en vloeibaar in de aangroeisels (*) der Beenderen. In Dieren, die enkel van gras leven, is het Vet harder. Het wordt ook in Menschen, op verscheiden wyzen verhard. In een Vetgezwel (†) wordt het Vet allengs zeer hard. In menschebeenderen, welken in de graven bewaard worden, gaat het Merg tot de gedaante van smeer over, gelyk RUISCH gezien heeft. Zo dat het Vet alleen van Smeer verschilt, om dat het meer water by zich heeft; en dit allengs vervlogen zynde, gaat het tot de gelykheid van Smeer over.

Het is bekend, dat het Vet, nog versch zynde, week is, en op de aanraking wykt, zonder eenige veerkracht; tusschen lichaamen, welken over malkander bewogen worden, gelegd, de wryving vermindert; en ondertusschen dezelven vast genoeg doet aaneenhangen; aan lichaamen, welken niet waterig zyn, met smeerigheid aankleeft; dat het in water niet kan ontbonden worden, dan door veel wryving en kracht van vuur; en op het vuur smelt. Maar het is misschien zo bekend niet, dat het Vet van een Zeekalf op zulk een

(*) *Epiphyses.* (†) *Steatoma.*

een klein vuur smelt; dat het de handen, wanneer het schynt te koken, niet brande; waar uit men ziet hoe zeer het Vet der Visschen van 't onze verschille, 't welk in de warmste lucht, als de *Thermometer* van Fahrenheit staat op 90 graden, niet vloeit. Het menschlyk Vet smelt echter des Zomers, tot verdriet van de Ontleedkundigen, in eenen dag, en vloeit als olie; doch dit geschiedt door bykomende verrotting. Het trekt zich in bolletjes te samen, als het zyne vloeibaarheid verliest. Uit eigen aart is het smaakloos; maar het neemt een onaangenaame gerstigheid aan, door ouderdom en blootstelling aan de Lucht; en dan wordt het scherp en verknaagt het koper. Het beschermt alle lichaamen tegen de beschadiging van de Lucht, en weert de gevaarlyke gevolgen van de koude, in de noordelykste Gewesten; bewaart vleesch en gegiste sappen en andere lichaamen, voor verrotting, uitwaaseming of gisting. Het is ligter dan water; hierom zyn vette menschen ook ligter dan anderen, en zinken minder onder water.

Het Scheikundig onderzoek heeft in het Vet van een Mensch, en van Dieren meest met de Menschen gelykstaande, en eindelyk ook, in het Smeer van herkaauwende Dieren, bevonden Water, doch in kleine maate; hierna brandbaare Olie, in groote maate; vervolgens een wrang Vogt, brandig smakende, en volgens de tekenen, van een zuuren aart. Zo dat het Vet veele tekenen bevat van de Chyl- en Melkagtige natuur, en met boter overeenkomt. Hieruit begrypt men, waarom Etter, welke ganschelyk uit Vet geboren wordt, en vlam vat, ook zelfs zuur zy; zo dat hy, met het Vogt van de Tournesol gemengd, rood worde. De Proeve, dat Olyf-olie, door bymenging van Geest van Salpeter, een gedaante van Boter aanneemt, maakt waarschynlyk, dat een zuur stremsel in de Dieren, oorzaak zy van de bestendigheid van het Vet, en gras etende Dieren vetter zyn dan vleesch etende, om dat dezen de zuure eigenschap meer behouden. Het geen na de stoking van het Vet overblyft is een zwarte kool. Vast zout wordt uit het Vet niet verkregen.

Wyders staat te onderzoeken hoe het Vet, in het lichaam gemaakt worde. Weinige en eenvoudige Proeven zyn 'er maar nodig om dit bevatlyk te maken. By naauwkeurig onderzoek schynt het, dat naar de geheele lengte van de Slagaderen, aan alle zyden, openingtjes zyn, welken echter niet kunnen gezien worden; of anders, korte en ontzichtbaare ontlastbuisjes, welken uit de holte van de Slagaderen,

ren, in de Vetblaasjes openstaan. Deze openingtjes kunnen door Proeven getoond worden. Een vogt, eveneens welk, het zy waterig, geleyagtig, vetagtig of smeerig, in de Slagaderen gespoten, dringt, aan alle kanten, langs de geheele lengte der Slagaderen, door derzelver wanden henen, en wordt in de vakjes van het celagtig Weefzel uitgestort. Water, koud of warm, loopt, zeer schielyk, uit de Slagader, waar in het gespoten was, in dit sponsagtig Weefzel; en gaat door dezen weg veel gemaklyker, dan het in de Aderen overga: zo dat het zelfs niet nodig zy, de Aders, in dit geval, toetebinden. Vischlym, in water, of slappe koorn-brandewyn gesmolten, met eenige verwstoffe gekleurd, en warm zynde, loopt terstond uit de Slagader, in het vakagtig Weefzel, onder de Huid; en zweet door in de celagtige tusschenruimten van de Maag en Darmen. Ja het is gemaklyk doode lichaamen van kinderen, tot zulk een welgegroeide gedaante, als men wil, met dit vogt, op te vullen; ja een gerimpeld en ingevallen dood lichaam, een roode en ronde gedaante, als van een levend en slaapend Mensch, weder te geven, of, door het voortzetten van deze Proeve, tot een wanschape gedaante te doen uitdyen. Warm en gesmolten vet loopt, met groote snelheid, dezen weg door in de vakagtige ruimten. Ja het smeer zelfs, warm gemaakt zynde, waassemt door, door de geheele lengte van de Slagaderen; en men ziet het als streepen langs de Vaten van het Net, zo lang als de Vaten zyn, en van andere deelen, waaromtrent de inspuiting is geschied. En deze doorzweeting geschiedt uit Vaten die geheel zyn: want als 'er eenige verbreeking is, ziet men al de ingespotene stoffe, by de kwetzing, in een ongeschikten klomp samengestremd. RUISCH en anderen na hem, hebben hier van op veele plaatsen gewag gemaakt.

Den zelfden weg welken de vogten, door een ontleedkundige hand ingespoten, doorlopen, gaat ook het bloed zelf uit, in zeer veele ziekten. Men heeft in geopende lyken van menschen die gewurgd, of aan een zwaare Ontsteking gestorven waren, dikwils door de Vliezen van de Maag of Darmen, roode, bruine en byna zwarte streepen zien lopen langs de geheele lengte der Slagaderen, 't welk overal uit de Slagaderen uitgestort was in het celagtig Weefzel, welk alle Slagaders omvangt. In een doodlyke Longontsteking dringt het bloed zelfs door in de Lucht-celletjes van de Long, en vermeerdert, hier uitgestort zynde, de zwaarte van dit Inge-

gewand, zo dat het in het water zinkt. Ook schynen de bleintjes van eene Blutskoortze (*) niets anders te zyn dan bloed, in de vakagtige ruimten, onder de Huid uitwaassemende.

Uit de Slagaderen is, derhalve, een allernaaste weg in de vakagtige huisjes. En in een gezond Dier is de Vet-stoffe voor de hand. Want de Chyl, waar van het grootste gedeelte boteragtig is, loopt zichtbaar met het bloed rond. Nademaal dan Vet, met het bloed, door de Slagaderen stroomt; en 'er overal in de Slagaderen een vrye doorgang is in de omgelegen celletjes; en het Vet ligtlyk van zelfs naar de wanden der Slagaderen gedreven wordt, is 'er geen groote duisterheid in de afscheiding van het Vet.

Gelyk de weg voor het Vet, naar zyne huisjes, kort is; wordt ook de afscheiding schielyk volbragt. De Leeuwrikken, die over dag mager zyn, worden 's nagts vet. In kinderen wordt de ronde zagtheid van de Huid, alsze door eene ziekte verloren is, zeer schielyk hersteld. Maar tot vergadering van Vet is rust, van Lichaam en Geest, noodzaaklyk. Lichaamen van Dieren of menschen, die gestadig werken, worden niet vet. Geen werkman of kruijer is vet. Paarden, door het lopen en vermoeidheid van Lichaam, mager geworden, worden 's Winters, op de stallen, schielyk vet. Oude Osfen, voor den ploeg vermagerd, worden, in korten tyd, met zeer smaaklyk Vet opgevuld, alsze in grazige weiden lopen. Al wat de beweging van het bloed vermindert, terwyl de gezondheid blyft duren, geeft aanleiding tot vetwording. Zelfs de ouderdom, in menschen, van veertig of vyftig jaaren begunstigt dit; wyl de krachten tot den omloop van het bloed dan beginnen te verminderen. Zorge en werkzaamheid van Geest, daarentegen, veroorzaken magerheid; en die de minste gemoedsbewegingen lyden, zyn de vetsten. Herhaalde Aderlatingen helpen ook tot vetwording: zy onttrekken het Hert zynen prikkel, en verzwakken het geheele gestel. Door deze konstgreep maken ze, in Engeland, de kalveren vet. Om dezelfde reden worden ook de gelubde Dieren vet: want de lichaamen der zulken zyn minder sterk, en worden minder door een heftige beweging van bloed beroerd; gelyk in gesneden beesten ten klaarste blykt, als men een zagtaartigen Os en een makken Ruin, met een woedenden Stier en een vuurigen Hengst vergelykt. Men kan hier byvoegen dat meelagtig voedzel, en

(*) *Febris Petechialis.*

en voornaamlyk melk, veel doen tot vetwording, om datze 'er veel stoffe toe in het bloed brengen.

Gelyk 'er uit de Slagaderen een weg is in het celagtig Weefzel, is 'er ook een evengelyke uit de Aderen. Want, gelyk het Vet uit de Slagaderen afgelegd, moet men stellen, dat het door de Aderen wederom wordt opgenomen; anders zouden de Dieren, zonder ophouden, vetter worden. En deze wegen worden, door de Ontleedkunde, getoond zo wel als de voorgaande. Eenig vogt, in de Aderen gespoten, zweet, op gelyke wyze, door, en vervult de sponsagtige holletjes; waaruit sommigen hebben besloten, dat de afscheiding van het Vet door de Aderen geschiedde. Men begrypt, derhalve, dat een meer dan gewoone beweging der Spieren, gelykze de Vetwording tegenstaat, ook maakt, dat de vetheid niet blyve. De Spieren, naamlyk, onder de beweging zwellende, drukken het vakagtig Weefzel in haare tusschenruimten, en dryven het Vet, nu vloeibaar, door de opene mondjes te rug in de Aderen, welken, in zulk een staat van doorstraling, het bloed, met groote snelheid, naar het Hert te rugvoeren; en dus de wederinslurping van het Vet begunstigen. En deze wederopneming van het Vet geschiedt zeer schielyk. De nagt-vetheid van den Leeuwrik, waar van wy gesproken hebben, verliezen zy wederom den volgenden dag. Het manlyk vee tochtig zynde, behoudt geen merg in de Beenderen.

Ook zyn 'er nog andere oorzaaken, welken het Vet in het bloed doen wederkeeren. De Spierbeweging doet zelfs de Dieren niet alleen hun Vet verliezen, door het Vet-Weefzel te schudden: nademaal ook het merg uit de Beenderen verdwynt, tot het welk geenerleie schudding of drukking raakt.

Op gelyke wyze als in Koortzen, schynt ook in een sterke beweging des Lichaams, de vermeerderde doorwaassemïng en het zweet, benevens meer ander verlies, de maate van het bloed te verminderen; zo dat het gesmolten Vet, als in een ruimer plaatse, en welke minder tegenstand biedt, overga; op dezelfde wyze als het water van Waterzugtigen, na heftige Buikopenende middelen, wederom onder het bloed wordt opgenomen. Want de Koortzen doen, gelyk bekend is, op eene verwonderlyke wyze vermageren. Ja het Vet smelt in kwaadaartige ziekten, en vertoont zich somtyds in de zwarte Pis. En men vindt voorbeelden van menschen, wien het gesmolten Vet door den Navel uitliep, of in den Buik uitgestort werdt, zo dat 'er de Darmen in dreven. Andere

dere groote verminderingen van natuurlyke vogten doen insgelyks de vetheid verdwynen.

Maar het Vet gaat ook wederom in het bloed, en wordt verteerd, zonder ziekte, zonder een geweldigen omloop van het bloed, in een geheel gezond Lichaam. Want de alte groote vetheid kan te boven gekomen worden, alleen door voedzels te gebruiken, welken weinig Vet maken en scherp zyn. Ja het Vet wordt ook verteerd door enkele onthouding van spyze; en dan ontbreekt alleen stoffe, om nieuw Vet te verschaffen, in plaats van het gene het bloed gestadig wederom inneemt. Een kind, aan welk, door kwaadaartigheid, de spyze onthouden, en byna niet meer gegeven was, dan om niet te sterven, was een Geraamte, door magerheid, gelyk geworden (*a*).

Het Vet verteerd zynde, voornaamlyk, door ziekten, komt een dergelyke Geley in plaats, als 'er voor den tyd van het geworden Vet, in de huisjes geweest is. Niets is gemeener, en gemaklyker te zien dan dit, in Waterzugtigen.

De Nuttigheden van het Vet zyn veel en groot. De algemeene aanwezendheid van het zelve in Dieren van verschillende soorten, viervoetige, vogelen, visschen en zelfs bloedelooze dieren, geeft wel te kennen, dat dezelven niet gering zyn. Een voornaam voordeel van het zelve, voor het dierlyk lichaam, is de gemaklykheid der beweging, welke het tusschen naburige deelen van het lichaam onderhoudt: want de wryving van twee vaste lichaamen op malkander, het zy touwen, riemen, stukken houts of metaal, wordt nergens meer door verminderd, dan door olie tusschen dezelven te storten. Hier door worden de oneffenheden, welken op de oppervlakten van genoegzaam alle lichaamen plaats hebben verminderd, wyl de holletjes, welken tusschen de verhevenheden zyn, gevuld worden, en de geheele vlakte effen en gelyk wordt gemaakt. Daarenboven worden de dierlyke Vezelen ligt styf, droog en broos: maar de olie hier rondom gestort wordende, vermindert de wryving der vezelen, welken elkander raken, en houdtze, op zich zelve vogtig en smeerig. In de kleine Spieren doet een Geleyagtige waasem denzelfden dienst. En 'er zyn geene deelen, in het Lichaam, over malkander beweeglyk, tusschen welken niet eenig vogt wordt gestort. Wyders behoudt het Vet de behoorlyke scheiding tusschen de naburige deelen en beddingen van het menschlyk Lichaam; en is tusschen dezelve

(*a*) KAAU Impet. fac. n. 456.

zelven geplaatst, op datze niet aan malkander groeijen zouden. Want dit tusschenscheidzel vernietigd zynde, groeit alles aaneen, de Huid met de Spieren, Spieren met Spieren en het Beenvlies; en dan gaat alle beweging van een Lid verloren.

Tot het zelfde einde, en om dat het noodzaaklyk is, dat de aaneengroeijing van deelen, welken over malkander bewogen moeten worden, belet worde, waasemt 'er Vet uit de oppervlakte van het dikke en dunne Darmscheil en het Net; ja misschien ook uit het Vet van de Borst. Het eerste vermengt zich zo baarblyklyk met het uitwaasemende vogt van den Buik, dat men korsten van Vet op het zelve heeft zien dryven. Ook waasemt het Vet onder de Huid, door groote openingen, naar de buitenste oppervlakte van de Huid, houdt dezelve zuiver, en beschermt haar tegen de ruwe Lucht.

Voorts vult het Vet veele tusschenruimten van Spieren; op dat de deelen eenige vastigheid zouden hebben, welken, zonder dit Vet, altyd heen en weder, in beweging zouden zyn; terwyl de beweging onverhinderd wordt gelaten. Het Ooghol kan hier tot een voorbeeld dienen. Nademaal het Oog met deszelfs Spieren, deze holte niet kan vullen, zou het Oog, zonder dit Vet, onbestendig wapperen; of grooter zynde, zo dat het in staat ware het Ooghol te vullen, van de beenige randen gedrukt, en niet gemaklyk bewogen konnen worden. De Nier wordt door het Vet tegen de Lende-en Vierkante Spier, zodanig geplaatst, dat hy een behoorlyke vastheid hebbe. In een Mensch, wiens gemeenste stand zittende is, is zeer veel Vet onder de huid van de Billen geplaatst, 't welk de Bilspieren tegen de hardheid en wryving van de zitbanken beschermt; en tusschen den Regten Darm en de Stopspieren ingevoegd, dit onderste gedeelte van het Bekken vervult: zo echter, dat het voor den Darm, welke; by poozen, uitgezet wordt, ligtelyk wyke; en gedrukt wordende, daarenboven, een zagt smeersel, aan de werkende Opligters en Sluitspier mededeele. Op andere plaatsen schynt het de onaangenaame vertoning van een Geraamte weg te nemen; waar het opgehoopt, rondheid, in plaats van kuilen, maakt. Tusschen de Wangbeenderen en Kaakspieren liggen groote klompen Vet; 't welk, als het verteerd wordt, akelige holten, in 't Aangezicht nalaat; zo is het ook met de ingevallen Oogen van Teeringagtigen, als het Ooghol zyn meeste Vet verloren heeft. Onder de Huid gelegen, steunt het dezelve zagtelyk, en wylze doorzich-

zichtig is, maakt het haar wit. Hierom zyn kinderen blank; en zodanige deelen de witste, waar onder het meeste Vet gelegen is; gelyk de Mammen. Hierom krygt de Huid van jonge Meisjes een olyfgeele kleur alsze vermageren. Ook gelooft men dat het Vet, welk, in groote maate, overal, onder de Huid gelegen is, de Lichaamen tegen de koude beschermt. Zeker is het, dat alle Visschen in het strengste van den Noorder Oceaan, de Walvisch, het Zeekalf, en zelfs de Vogelen, van zeer veel olieagtig Vet, onder de Huid zyn voorzien; en magere Menschen meer ongemak lyden van de koude, dan die vet zyn.

Niet zo klaar is het of het Vet, in de Aderen wederingeslurpt wordende, ook zyne nuttigheden hebbe. Veele en zelfs oude Natuurkundigen, als zy zagen, dat Dieren, die den Winter over slapen, by het begin van de Koude, vet waren, en mager, als zy wederom uit hunne schuilhoeken te voorschyn kwamen, waren van gevoelen, dat deze wederopgenome Olie voedt, en het gebrek van bloed, welk uit de onthouding van spyze noodzaaklyk volgt, vervult, en eene stoffe van Lym verschaft, waar door de vaste deelen hersteld worden. Anderen zyn tegen deze soort van voeding; en niet zonder wigtige redenen. Want, de Dieren, die den geheelen Winter slapen, lozen geen Afgang, zy waasemen byna niets uit; en zyn, daarenboven, van zulk een gematigden omloop van bloed, datze geheel koud zyn. Nademaal zy dan niets verliezen, is het niet nodig dat iet in hun hersteld worde. Ook schynt het Vet door den slaap niet zo verteerd, maar eer vermeerderd te worden: want de omloop van het bloed is traager, naar maate de slaap lang duurt. En het is niet zeker genoeg, dat de Dieren uit hunnen slaap mager voor den dag komen. Wy zullen dit hierom, onzeeker laten.

Het Merg heeft zyn byzondere nuttigheid. Het is zeeker, dat het Merg, door allerhande openingen, in de harde zelfstandigheid van het Been, ingeslurpt worde, alle tusschenruimten van vezelingen en plaatjes doordringe, en tot de oppervlakte zelve boven kome. Want, dezen weg houdt het Merg, zelfs, in een dood Been; en doet de Beenderen, door een doordringbaare gerstige geelheid vuil worden; ja zweet door, met zichtbaare druppen, uit de buitenste plaatjes. De nuttigheid van deze wederinslurping schynt te wezen, de vezelen en plaatjes van het Been te smeeren, de broosheid te verminderen, en eenige buigbaarheid aan dezelven te geven. Eenigen zeggen, dat het de Beenderen

voede, anderen ontkennen het. Zeker is het, dat het Merg, voor zo ver het olieagtig is, verschilt van het voedzaame sap, 't welk de hoedanigheid van Geley heeft. Een andere nuttigheid schynt het Merg nog te hebben; naamlyk, door de dunne kraakbeenige korst van de Aangroeisels der Beenderen door te zweeten, om, met het Lid-vogt vermengd, deszelfs olieagtigheid te vermeerderen. Aan welke doorzweeting men even weinig als der Beenderen zelven kan twyfelen.

Maar het Vet kan ook onnut en nadeelig voor het Lichaam worden. Het Vet heeft zyne maate; en kan zyne maate te boven gaan. Menschen en Dieren kunnen ongemeen veel Vet, onder de Huid vergaderen. Een Mensch, wiens middenbaar gewigt omtrent 160 ponden is, kan opklimmen tot 427, 448, 480, 492, 500, 580 en 600 ponden, gelyk door eenige, schoon zeldzaame voorbeelden kan getoond worden. Een Os van 500 ponden tot 2666, 2792 en 2800, 't welk de helft is van de zwaarte van een Olifant. Kinderen worden ligt heel vet. Zulk een overmaatige Vetheid versmoort de menschen. Kinderen, nog zuigende, sterven door te vet te worden. De al te groote Vetheid maakt een stomp gevoel in deelen, waar in een scherper gevoel vereischt wordt. Tusschen de Spiervezelen onmatig dik zynde, scheidt het dezelven zo van malkander, dat ze byna verdwynen, en in een al te zagte middenstoffe zwemmende, haare kracht van samentrekking nalaten te werktestellen. En dit is misschien oorzaak, waarom zeer vette Menschen onbekwaam zyn tot beweging; welke door de zwaarte van het Lichaam nog moeilyker gemaakt wordt. Nog meer. Vette Menschen hebben minder bloed; eensdeels, om dat al het gene in de Celletjes opgehoopt wordt en stilstaat, van de overige vogten, in de Vaten onthouden, afgaat; ten andere, om dat het Vet de Vaten drukt, en derzelver openingen, voornaamlyk van de zagte aderen vernaauwt; gelyk de Heelmeesters, als zy vette Vrouwen eene Ader, op den arm moeten openen, dikwils ondervinden. Wyders worden vette menschen, door de drukking van de Halsader, zo dat het bloed uit de Hersenen bezwaarlyk kan terugkeeren, slaperig en beroerd. Ook lyden de Longen, door te veel drukking, zo dat de Ademhaling belet zynde, verstikking volge. Hier by worden vette menschen ligt waterzugtig; en deze ziekte is voor hen meest altyd doodlyk.

DE WEINIGE VORDERINGEN EN ONZEKERHEID DER GENEESKONST.

Door den Heer DE MAUPERTUIS.

HEt groot belang dat het menschelyk geslagt in een weetenschap heeft, brengt te weeg, dat veelen zig daar op toeleggen, en het behoorde tevens een goeden grond van hoop te geeven, dat zy daar ook groote vorderingen in maaken zouden. Ondertusschen heeft de Geneeskonst sedert tweeduizend jaaren byna geene vorderingen gemaakt, terwyl andere weetenschappen, daar wy op verre na zo veel belang niet by hebben, in min dan een eeuw, tot den hoogsten trap van volmaaktheid zyn gebragt. Niet dat onder de zulken, welke zig op de Geneeskunde hebben toegelegd, niet verscheide bekwaame mannen waren! Het is eene aanmerking van BACO, dat men onder de *Medici* meer lieden vindt, die uitmunten in andere weetenschappen, dan in hunne eige. Is dit nu de schuld der Geneeskonst zelve of der geenen, die 'er zig mede ophouden?

Het voorwerp dezer konst of weetenschap is de bewaaring of herstelling van het menschelyk lighaam; Den invloed welke de ziel, in zommige zeldzaame geleegenheden, op de dierlyke huishouding schynt te hebben, daar laatende, zo kan men in het algemeen zeggen, dat ons lighaam een enkel werktuig is, waarin alles naar de wetten van de gewoone werktuigkunde toegaat; maar welk een wonderlyk werktuig! welk een getal, welk een saamenstel van deelen! welk eene verscheidenheid in de stoffen, daar zy uit gemaakt zyn! in de vogten die daar in omloopen, of die dezelve bevatten.

Ik onderstel, dat een mensch van onvermoeide vlyt zo verre kwam, dat hy alle de deelen van dit werktuig, welke door de zintuigen ontdekt kunnen worden, leerde kennen; Ik ga verder, dat hy alle de andere kende, die de beste Vergrootglazen hem ontdekken kunnen; de uitwerking dier Vergrootglazen is evenwel bepaald, en houdt by een zekeren trap van kleinheid op; na dit punt blyven 'er altoos nog meer deeltjes over te ontdekken, dan hy reeds ontdekt heeft.

Welke kundigheden hy verkrygen moge over de hoedanigheden der vogten, die kundigheden en ontdekkingen moeten egter nog eerder, dan die der vaste deelen, sluiten, en zie daar derhalven alle de weetenschappen, die hy met moogelykheid kan verkrygen, reeds ten einde.

 Deze

Deze aanmerking behoorde genoeg te zyn, om yder verstandig man te doen wanhoopen, van ooit zo verre te zullen kunnen koomen, dat hy weete wat hy doen moet, om de wanorders van een dergelyk werktuig te herstellen, zy zullen meestal voortkoomen van eenige dier deeltjes, welk hy niet heeft kunnen ontdekken, of van die Vogten, wier Natuur hy niet kent.

De Geneesmiddelen, daar hy zig van bedient, schoon in schyn eenvoudiger, en meer voor zyne zintuigen blootgesteld, zyn hem egter niet beter bekend; en het is van de uitwerking dier onbekende stoffen, op een nog onbekender werktuig, dat de Geneesheer de herstelling verwagt van eene ziekte, wier Natuur en oorzaak hem onbekend is. „ Een *Hottentot* zoude „ alzo bekwaam zyn, om een zakuurwerk van *Graham* te regt „ te brengen, als de bekwaamste Geneesheer, om door zyne „ *Theorie* alleen, een zieken te herstellen".

Daar is eene andere manier, welke redelyker is, en meer verwaarloosd wordt. Dezelve is in deze laatste tyden in zo groote veragting geraakt, dat het woord *Empiricus*, of Proefkundig Geneesmeester, ('t welk men door Kwakzalver veelal vertaalt,) de grootste scheldnaam is geworden, voor het gering getal Geneesheeren, welke deze *Methode* volgen. Het is waar dat de meesten het niet doen, dan omdat zy de bekwaamheden hunner medebroeders niet hebben, om over de ziektens en geneesmiddelen te kunnen redeneeren. Maar dit gebrek zoude een groot geluk voor hen zyn, en nog meer, voor de *Patienten*, daar zy als Medici by waren, byaldien zy deze *Methode* slegts ter deegen volgden.

Het is misschien een wonderspreuk te zeggen, dat de vorderingen, welke de weetenschappen, in deze laatste eeuwen, gemaakt hebben, aan sommige derzelver schadelyk zyn geweest; maar de zaak is egter niet min waaragtig. Bekoord door de voordeelen der wiskundige weetenschappen heeft men dezelve ook in dezulke willen overbrengen, die daar niet geschikt voor zyn, of die 'er ten minsten, toen nog niet geschikt voor waren.

Men hadt zeer gelukkiglyk de Landmeetkundige uitrekeningen op de grootste verschynzels der Natuur overgebragt. Toen men tot eene byzonderder Natuurkunde wilde voortvaaren, hadt men het zelfde goedgevolg niet; maar in de Geneeskonst slaagde men nog veel minder.

Ik heb een beroemd Geneesheer gekend, welke wiskundig berekend hadt alle de verschillende uitwerkzelen der aderlaatingen; de nieuwe verdeelingen van het bloed, welke gemaakt moesten worden, en de verscheiden trappen van snelheid, die

het verkrygt of verliest in yder slagader en ader. Zyn boek was gereed om zo op de Pers gelegd te worden, toen de Schryver my, wegens eene kleine zwaarigheid, die hy hadt, verzogt, om hetzelve eerste onderzoeken; ik begreep myne onbekwaamheid daar toe, en bragt de zaak aan een groote Wiskonstenaar, die een uitmuntend werk over de beweging der Vloeistoffen in 't ligt had gegeeven. Deze las het boek over het aderlaaten; hy vondt daarin eene oneindige menigte onoplosselyke voorstellen opgelost, waar van de Schryver de wezenlyke zwaarigheid niet vermoed hadt; en hy toonde, dat 'er niet een voorstel was, 't geen kon blyven staan. De Geneesheer smeet zyn boek op 't vuur, en ging des niettegenstaande voort, met zyne Patienten naar zyne *Theorie* en regels te doen aderlaaten.

Het is eene byna algemeene dwaaling, te gelooven, dat de bekwaamste ontleedkundige, de beste Geneesheer moet zyn. HIPPOCRATES dagt 'er zo niet over, als hy zegt, dat de Ontleedkunde eenen Geneesheer minder te pas koomt dan een Schilder, en zo de zaak nog een ander gezag noodig hadt, zo zoude men dat van den *Hippocrates onzer eeuw* daar voor bybrengen kunnen; SYDENHAM heeft 'er het zelfde oordeel over geveld. (†)

Ik heb hier gesprooken van de ongemakken die 'er uit voortkoomen, als men de wiskonstige uitrekeningen op het werktuig van het menschelyk lighaam wil toepassen. De onvolmaakte kennis van dit werktuig kan den *Medicus* meermaalen verbysteren en verwarren, dan geleiden of te regt helpen; en eene andere oorsprong van dwaaling legt daarenboven nog in de gebrekkige kennis der Geneesmiddelen. Lees de boeken die 'er over handelen, en gy zult meenen dat geene ziekte derzelver kragten kan weerstaan; neem de uitwerking derzelver waar, en pleegt de ondervinding raad, gy zult zien, dat, met uitzondering van de KINA, den OPIUM en de MERCURIUS, alle die kragten ingebeeld en onzeker zyn.

Ik zoude evenwel niet gaarne hebben, dat men uit alles, wat ik koome te zeggen, besloot, dat ik, ziek zynde, volstrekt geen Doctor zou willen gebruiken! Ik heb reeds te kennen gegeeven de zulken, wier Geneeswyze ik verkiezen zoude; Inderdaad als ik een Geneesheer vondt, die een zedig stilzwygen tegen de redeneeringen zyner ampt-broeders stelde, die alles waarnam, en niets verklaarde; die zyne onkunde wel erkende; zo zoude ik dezen voor den bekwaamsten van allen houden.

Maar om weder te koomen tot de oorzaaken waarom de Geneesheer-

(†) SYDENHAM *Tract. de Hydrope.*

heeskonst zo weinige vorderingen heeft gemaakt; ik geloof dat wy de voornaamste dier oorzaaken zullen vinden in het oogmerk, het welk zy zig voorstellen, die dezelve oeffenen, en in de wyze, hoe zy dit oogmerk bereiken. In alle andere konsten wordt het goed gevolg alleen beloond; de Schilder, die eene kwaade Schildery heeft gemaakt, de Poëet, die een kwaad Toneelstuk heeft gedigt, hebben hunne moeite en tyd verloren; maar in de Geneeskonst integendeel wordt de kwaade uitslag even eens als de goede betaald. Het fortuin van een Geneesheer hangt niet af, dan van het getal der *Visites*, die hy gedaan, en de menigte Geneesmiddelen, die hy voorgeschreeven heeft.

DE DWAASHEID DER HOOGMOED

OF

SAMENSPRAAK TUSSCHEN SEMIRAMIS EN DE MAAGD VAN ORLEANS.

(Uit het Fransch vertaald.)

Semiramis.

HOe! een gemeene Dienstmeid van een Herberg, en maagd zo ge wilt, durft zich met *Semiramis* gelyk stellen? — waarlyk dit gaat myne verwondering te boven!

De Maagd van Orleans.

Laten wy tog niet van onze afkomst spreeken, Mevrouw! onze eigeliefde zou door dat onderzoek niet zeer gestreeld worden.

Semiramis.

Weet gy dan niet welk een staat ik in de Waereld gevoerd heb, hoe veele Volkeren door my te ondergebragt zyn, en welke gedenkteekenen ik heb doen opregten.

De Maagd van Orleans.

O! wat die gedenkteekenen aangaat, wy hebben eene andere *Semiramis*, die zig dezelve toeëigent, en die, zo men zegt, zich nog wel iets meer konde toeëigenen. (*).

Semiramis.

'Er blyft my echter altoos meer overig, dan 'er nodig is om my

(*) Men weet dat 'er twee *Semiramis* zyn geweest, en dat verre het grootste gedeelte der gedenkteekenen, ja zelfs de Heldendaaden, welke gemeenlyk de eerste worden toegeschreeven, door andere Schryveren de tweede zyn toegekend.

myn naam onsterfelyk te maaken — ook blyft het altoos waaragtig, dat ik met *Ninus*, en na hem den Troon heb bekleed.

De Maagd van Orleans.

Gy meldt niet, op welk eene manier gy dien Overwinnaar zyt opgevolgd.

Semiramis.

Ik weet welke kwaadaartige en ongerymde Geruchten men dien aangaande heeft uitgestrooid... Dog 't is thans de tyd niet om dezelve te onderzoeken. —Dit is ten minste zeker, dat ik die verheffing alleen aan myne bekwaamheden in den kryg, verschuldigd ben; — dat ik *Ninus* in alle zyne overwinningen verzelde, en zelve zeer groote verkreeg; maar gy gemeene Landloopster, wat heldendaaden hebt gy verrigt?

De Maagd van Orleans.

Zie hier dezelve, en zie te gelyk het onderscheid tusschen uw gedrag en het myne, dog ik zal één artikel uitzonderen, dat u maar verlegen zoude maaken.

Semiramis.

Wat meent gy daarmede?

De Maagd van Orleans.

't Geen gy misschien zelve kunt raaden. — Maar laaten wy liever eerst over de oorzaaken van ons geluk spreeken. — Gy deelde den Troon met uwen Koning, om dat gy hem in 't bemagtigen eener kleine Stad behulpzaam waart geweest; — Ik deed de myne zyn gansche Ryk herwinnen; en echter stond ik niet naar eenig Deel in 't zelve. — Gy hadt niet anders te doen dan een gevreesden Overwinnaar met uwe raadgevingen by te staan; — Ik moest een vlugtenden en bynaa van elk verlaaten Koning met kragt en geweld weder in zyn vorigen staat herstellen. — 't Geval alleen verschafte u gelegenheid om u te doen kennen; — en ik ben die gelegenheid aan my zelve verschuldigd geweest. — Gy had alleen uw Oversten de middelen maar aan te wyzen om beter te doen, een zaak, welke veelal zeer gemakkelyk is, — Ik moest al het kwaad herstellen dat de myne veroorzaakt hadden, 't welk veel bezwaarlyker was. — Gy...

Semiramis.

Och! ik bid u, houd op met uwe vergelykingen, — waar hebt gy tog die welspreekenheid geleerd?

De Maagd van Orleans.

't Is u misschien onbekend, dat de welspreekendheid hier natuur-

tuurlyk is, in tegenoverstelling van die, welke op de waereld in gebruik is.

Semiramis.

Ik weet egter dat veele uwer Digteren vermaak schepten, u in zeer hoogdravende termen te doen spreeken.

De Maagd van Orleans.

Zoo is het, en 't heugt my dat voor bynaa honderd jaaren een oude rymer (*) my hier een Gedigt, tot myn lof gemaakt, bragt; ik vond het zonder twyffel zeer fraay, maar zederd heeft men 'er my zo veele fouten en misstallen in aangetoond, dat ik het maar zeer gemeen moest vinden. 't Is waar, dat toen ik het las, ik byna niet konde bemerken, dat de taal zederd Karel den VIIden veranderd was.

Semiramis.

Men zegt ook dat een nog leevende Digter (†) u in nog nieuwer en verhevener styl deed spreeken; maar....

De Maagd van Orleans.

Ik begryp u.... die Digter is gelukkig dat hy myn lof niet by myn leven heeft gezongen. Hy zoude het lot van meer dan een Engelschman hebben kunnen ondergaan. —— Zo hy zich nog had bepaald, gelyk myn oude Zanger, met my eenige genegenheid voor den dapperen *Dunois* toe te schryven, zulk eene zwakheid was nog te vergeven geweest; maar.... a propôs, men zegt dat diezelfde Digter en eenige andere u niet beter behandeld hebben.

Semiramis.

Hoe dat!

De Maagd van Orleans.

Hoe! is u zulks onbekend?

Semiramis.

Ik weet wel, dat die Heeren zich de Vryheid toeigenen, om zoo gemaklyk gebreken aan eenige Princessen der oudheid toe te schryven, als deugden, aan haar, welke in hun tyd leefden, —— Ik heb de deugdzame *Dido* zeer vergramd gezien op eenen *Virgilius*, die haar zeeker geval met zeekeren Held toeschryft, welke Held ten minsten drie eeuwen na haar ter waereld kwam: dog zy is nog meer gestoord op eenen niet onberoemden Hollandschen Plaatsnyder, die haar wel anders afgebeeld heeft in eene geestige Plaat, bekend onder den naam van *Didoos Dood.* —— Ik heb integendeel *Penelopé* zeer

(*) De Fransche Digter CHAPELAIN.
(†) VOLTAIRE in zyn *Pucelle d'Orleans.*

zeer voldaan gezien over eenen anderen Digter met name *Homerus*. Hy schildert die Koningin.[welke zeer galant was]als een voorbeeld van Huwelykstrouw. —— Niets bewyst beter dat de agting, zo wel als veele andere zaaken, alleen van 't geval afhangt.

De Maagd van Orleans.

Onder ons gezegd, dat geval is u maar zo wat ten halve gunstig geweest. De Digters daar ik u van sprak, geven voor, dat, na gy uwen Echtgenoot *Ninus* hadt doen omkomen, gy zeer gaarne de Vrou van uwen Zoon *Ninius* wenschte te worden.

Semiramis.

Laten wy die Lasteraars daar, en maar tot de zaak komen.— Staa my toe, dat het wonderlyke 't welk in uwe zending was, bestond, dat men u daarin op u woord geloofde.

De Maagd van Orleans.

Men gaf my nog meer geloof naa myne daaden. —— Ik had zaaken beloofd die onbegrypelyk scheenen, en ik hield myn woord in alles. Veelen die voorgeeven door eene goddelyke ingeeving bezield te zyn, zyn zoo gelukkig niet geweest.

Semiramis.

Gy moest egter 't slegt einde, 't welk uw daaden namen, voorzien hebben.

De Maagd van Orleans.

Myn yver en hoogmoed gingen te verre -- Ik geloof dat gy ook niet al te wel over uw togt naar de Indiën zyt voldaan geweest.

Semiramis.

Ik bleef ten minste niet in de Magt myner Vyanden. — Is het waar dat de uwe u verbrandden als eene Toveres!

De Maagd van Orleans.

Ja, en echter betuige ik u dat ik onnozel was.

Semiramis.

Uwe Regters moeten 'er ten minste nog minder van verdagt gehouden worden.

De Maagd van Orleans.

Myne Regters wilden den vyand die myn bederf zogt genoegen geven. Hy konde het geen vrou vergeven hem verwonnen te hebben.

Semiramis.

[illegible] toonden zich veel geza[illegible] [illegible] zy my als een God[illegible]

De Maagd van Orleans.

[illegible] niet waart: anders [illegible] veranderd.

Semiramis.

[illegible] beschuldiger was dan [illegible] geloof mag flaan[illegible] heeft 'er één weini[illegible] uws gelyke[illegible]

De Maagd van Orleans.

[illegible] voor uws gelyk[illegible] over de tyden [illegible] voor ons gefchi[illegible] zich niet z[illegible] *Asia*, eeni[illegible] Officier gewe[illegible]

Semiramis.

[illegible] Dienstmeid in [illegible]

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

HET LIGTVAARDIG EN LIEFDELOOS OORDEELEN, IN ZYNEN AART, GEVOLGEN EN OORZAAKEN, BESCHOUWD.

Niets is gemeener in de weereld dan onbezonnen en ongegrond over veelerhande zaaken te oordeelen, gelyk de dagelyksche ondervinding elk opmerkenden leert. Een groot gedeelte van die gesprekken der menschen, welken eenigzins naar redeneeren zweemen, bestaan in stellingen zonder bewys, in stoutlyk verzekeren zonder eenigen grond, in gevolgen trekken die met het gene voorafgesteld of gebleeken is, geheel geen verband hebben. In 't byzonder oordeelt men veeltyds zo onbedagt en ongegrond over het Charakter en de de bedryven zyner medemenschen, om dat deezen niet zelden het onderwerp der onderlinge gesprekken uitmaaken. Somtyds is dit oordeel te gunstig, doch dit is zeldzaam. Gemeenlyk is het veel te streng en te ongunstig, zo dat men veel nadeeliger gedagten voor zynen evenmensch voedt, dan hy verdient.

Hoe dikwils gebeurt het dat men *Daaden* aan anderen toeschryft, die zy nimmer gedaan hebben! schoon men geene logens, ten nadeele zyner medemenschen, voorbedagtelyk verzinnen moge; men geeft hun egter, ten onregte, eenen kwaaden naam, door uit zekere omstandigheden of voorvallen, zonder grond, te besluiten, dat zy iets gedaan hebben, welk zy inderdaad nimmer deeden. Men besluit, by voorbeeld, dat iemant op eene zekere plaats geweest is, om dat men hem dien weg heeft zien heenen gaan; zonder in aanmerking te neemen, dat men, langs dien weg, ook elders komen kan, of denzelven alleen uit vermaak bewandelen. Men besluit dat iemant zekere daad verrigt heeft, of verrigten zal, om dat hy eene uitdrukking heeft gebruikt, waar uit men opmaakt dat hy zulk een voorneemen heeft, schoon 't inderdaad geheel niet volgt uit zyn zeggen. Of men stelt dit van iemand vast, om dat een ander hem tot die daad aanzette, en hy 't niet volstrektlyk weigerde, veelligt om goede redenen, zonder nogthans de allerminste genegenheid te hebben om te

doen 't gene men van hem begeerde. —— Somtyds ook schryft men eene daad aan iemand toe, om dat men 'er hem niet te goed toe keurt. 's Mans aart en neigingen meent men wel te kennen. En een mensch van zulk eene gesteldheid is bekwaam (des houdt men zig verzekerd) tot zulke dingen. Ondertusschen kennen wy misschien den man niet regt, en hebben verkeerde begrippen van zyne gesteltenis. In allen gevalle, het gaat niet door dat iemand iets inderdaad gedaan heeft, om dat zyn aart en neigingen hem tot diergelyke bedryven aanleiding geeven. Het kan daar door, dit erken ik, wel meer of min waarschynlyk wezen: maar zo 'er andere blyken ontbreeken, is 't onvoorzichtig en roekeloos daarom alleen iets ten nadeele van zynen evenmensch *vasttestellen*. —— Niet ongemeen is het ook eene kwaade gemoedsgesteldheid en een kwaad gedrag aan menschen, die wy niet kennen, toeteschryven, om dat zy, in één of ander opzigt uiterlyk voorkomen als luiden van een ongebonden of ten minste niet zeer ingetogen leeven. Menschen van eene lugtige houding en met een zwierig gewaad, worden van sommigen daarom alleen voor zondaaren en weereldlingen aangezien. 't Is myn oogmerk niet zulk een uiterlyk voorkomen te verdedigen, maar ik beweer dat het de grootste onvoorzigtigheid is, daar uit alleen een nadeelig besluit, nopens het zedelyk Charakter van anderen optemaaken. Daar kan, 't is waar, iets in de houding, in den opschik, en in 't geheele voorkomen van iemant dien wy niet kennen, wezen, 't welk ons eenig kwaad vermoeden, met reden, kan doen opvatten. Doch, behalve dat wy ook dan ons hoeden moeten van iets nadeeligs, aangaande dezulken *vasttestellen*, is 'er tot zulk een *vermoeden* zelf, dikwils veel minder reden dan men waant. Daar zyn zo wel menschen die beter zyn dan zy schynen, als zulken die beter schynen dan zy zyn. Eerlykheid, Liefhebbendheid, Braafheid, opregte Godsvrugt zelve, woonen somtyds in hun, die niemand, op het eerste voorkomen, voor vroome menschen aanzien zou. —— Het zelfde geldt ook ten opzigte van der menschen gelaat en de trekken van hun wezen. Wat sommigen zig ook mogen laaten voorstaan van hunne bekwaamheid om in iemands gelaat zynen aart te konnen zien, en zonder te ontkennen dat uit het wezen van eenige persoonen, derzelver temperament en humeur, met eenige waarschynlykheid kan worden opgemaakt, agt ik dat het geenszins zeker is, en bovenal, niet veel te beduiden heeft ten aanzien van iemands zedelyk Charakter, daar 't hier eigenlyk op aankomt. —— Wyders stelt men zeer dikwils iets vast, ten nadeele van anderen,

om dat het van hun verhaald wordt, en volgens het algemeen gerugt. Doch ook dit is een zwakke grond om met zekerheid op te bouwen. 't Gebeurt somtyds dat de eerste verteller van zodanig een zaak, dezelve versierd of verdicht heeft, 't zy uit loutere kwaadaartigheid, 't zy uit een dwaas en zondig vermaak 't gene hy vindt, in verdichte geschiedenissen, anderen te doen gelooven. Maar gemeenlyk spruiten zodanige verhaalen uit zekere omstandigheden, welken den ligtgeloovigen aanleiding geeven om zodanig iets te denken. Daaruit maakte dan de eerste verteller op, zonder genoegzaame reden, dat het zo met de zaak gelegen ware als hy verhaalt. Deeze zyne gedagten, deeze zyne meening, dit zyn vermoeden, deelde hy aan een' anderen mede, die 'er vervolgens van spreekt als van eene gebeurde zaak. Dus van hand tot hand overgeleverd zynde wordt het eindelyk een algemeen gerugt. Hy die allereerst aanleiding tot dit gerugt gaf, zeide misschien alleenlyk *wie weet of die man zig niet aan zulk een misdryf heeft schuldig gemaakt?* een tweede, *hy zal het zekerlyk gedaan hebben, dat zal maar al te waar wezen*; *een derde*, volstrektelyk, *hy heeft dat kwaad begaan.* Dewyl, dierhalve, langs deezen of diergelyken weg, veele ongegronde gerugten in de weereld komen, en veld winnen, moet men zeer omzigtig zyn in daar aan geloof te slaan.

Tot hier toe hebben wy de verkeerdheid beschouwd van op losse gronden, en dus dikwerf valschlyk, zekere kwaade daaden aan anderen toeteschryven. Maar men maakt zig ook aan ligtvaardig en ongegrond oordeelen schuldig, wanneer men daaden die anderen zekerlyk begaan hebben, aan *Oogmerken* toeschryft, die zy zig daar in geenszins voorstelden. Een zelfde bedryf kan uit verschillende beginselen spruiten, en met verschillende oogmerken gedaan worden; en deezen maaken, niet zelden, de uiterlyke daaden goed of kwaad, geoorlofd of ongeoorlofd. 't Is waar, daar zyn bedryven, die altoos kwaad zynde, door geen goed oogmerk gewettigd konnen worden; en wanneer wy op goede gronden verzekerd zyn dat onze medemenschen zig daar aan schuldig gemaakt hebben, misdoen wy niet, met hen voor zulken te houden, die deeze zonden hebben begaan. Maar met veele daaden is het anders gelegen. Gelyk aalmoesen geeven, bidden, en andere goede dingen met zodanige inzigten geschieden konnen, die dezelven mishaaglyk maaken in Gods oogen, zo konnen daaden, die eenen kwaaden schyn hebben, met goede oogmerken, en om goede redenen, gedaan worden. Een vroom man kan zig op eene plaats begeeven, die gantsch

ander slag van luiden gewoon zyn te bezoeken, met oogmerk om eenen onbedagten Jongeling, die op 't punt staat van zig naar ziel en lighaam ongelukkig te maaken, te regt te brengen. Een Godvreezend mensch kan, in navolginge van Jezus, met zondaaren gemeenzaamlyk verkeeren, en zig, meer of min, naar derzelver gewoonte voegen, mids de paalen van 't geoorlofde niet te buiten gaande, ten einde zodanige menschen van wezenlyk nut te wezen naar de ziel. Hy kan zig eenigermaate vrolyker en lugtiger dan zyn Charakter schynt te voegen by de zulken gedraagen, om hunne genegenheid te winnen, hen van het vooroordeel dat een Godsdienstig een naargeestig leeven is te bevryden en invloed op hen te verkrygen, tot hunne verbetering. 's Menschen oogmerken, dierhalven, veel verandering maakende in den zedelyken aart zyner daaden, zo moeten wy de oogmerken van anderen, in veele gevallen, wel kennen, om regtmaatiglyk over hun gedrag te oordeelen. *Maar niemand weet wat in den mensche is dan de geest des menschen die in hem is*; en schoon 't *uitwendig doen het hert* somtyds *verraadt*, schoon wy somtyds, met eenige waarschynlykheid, de inzigten onzer medemenschen raamen konnen; ligtlyk egter kan men zig hierin bedriegen, en hun gantsch andere oogmerken toeschryven, dan zy inderdaad hebben. En hierom oordeelt men dikwils onbezonnen en ongegrond, ten nadeele van zynen evenmensch, schoon men ten volle en naar waarheid onderrigt zy van derzelver uiterlyke daaden.

Eindelyk behooren wy ook de omstandigheden onzer medemenschen wel te kennen en in aanmerking te neemen, om, in veele gevallen, over hun gedrag wel te oordeelen, want ook van deezen hangt de zondelykheid, geoorlofdheid, of deugdlykheid der daaden menigmaal af. Naar elks geldmiddelen, tyd, bekwaamheden, kundigheden, gelegenheden om nut te doen, betrekkingen tot andere menschen, en meer andere byzonderheden veranderen onze pligten, en worden zekere verrigtingen niet zelden voor ons goed of kwaad. Sommige dingen voegen eenen ryken en staan denzelven volkomenlyk vry, die aan iemand van weinig vermogen in de weereld niet zouden vry staan; om dat hy 'er zig en de zynen door benadeelen zou. Zo betaamen ook eenen geoefenenden en kundigen, zaaken die in menschen van geringe bekwaamheden zouden moeten worden afgekeurd. En aan den anderen kant zyn aanzienlyke en bekwaame Luiden verpligt, tot zaaken, waar toe andere geheel geene verpligting hebben. De eene mensch heeft zig dan in verscheiden opzigten anders te gedraa-

draagen dan de ander, uit hoofde van het verschil hunner omstandigheden; ja dezelfde mensch behoort, op onderscheiden tyden, meer of min op eene onderscheidene wys, te leeven, naar de verschillende omstandigheden, in welken hy zig bevindt. Zo dat, om van het gedrag onzer medemenschen wel te oordeelen, eene naauwkeurige kennis van derzelver omstandigheden vereischt wordt. Doch aan deeze kennis ontbreekt het ons doorgaans. Ten minste, zeer zelden zyn wy 'er zo kundig van, als noodig is, om een gegrond oordeel met zekerheid te konnen veilen over de bedryven van anderen. En dan zelfs, als wy meenen alles zeer wel te weeten, en van alle de byzondere omstandigheden onderrigt te zyn, is 'er dikwils nog de eene of andere byzonderheid voor ons verborgen, die ons, wisten wy ze, de zaak in een gantsch ander licht zou doen beschouwen. Wy beschuldigen somtyds iemant die voor een gegoed man gehouden wordt, van karigheid en vasthoudendheid; om dat hy in zyne uitgaaven zuinig is, of, in zeker geval, slegts schraallyk heeft medegedeeld. Maar die man heeft het zo breed niet als wy waanen. Hy heeft, by zekere gelegenheid, ten onregte, den naam van *Ryk* gekreegen; of hy is door toevallen, die niet algemeen bekend zyn, merkelyk te rug gegaan. Men legt een' ander, die rykelyk leeft, verkwisting te last, en voorspelt dat hy 't wel haast zal moeten opgeeven: maar deeze Persoon heeft inkomsten, waar van wy onkundig zyn, die hem tot zodanig eene leevenswys volkomenlyk in staat stellen. Men verdenkt eenen derden van Liefdeloosheid, of van traagheid, om dat hy weigert zekere bediening aanteneemen ten nutte van sommigen zyner evenmenschen: maar die man heeft veel minder tyd dan wy ons verbeelden, en besteedt een goed gedeelte van zyne vermogens op eene andere manier ten algemeenen nutte. Ziet daar hoe ongegrond men oordeelt, by gebrek van eene naauwkeurige kennis der byzondere omstandigheden, waar in zy zig bevinden, over welken men onderneemt te oordeelen.

Dit ligtvaardig oordeelen, 't welk wy nu in eenige byzonderheden beschouwd hebben, is zekerlyk ten uiterste verkeerd en schadelyk. Het strydt beiden met de *Regtvaardigheid* en met de *Liefde*. Met de *Regtvaardigheid*, nademaal een onschuldig mensch regt heeft om voor onschuldig gehouden te worden, en dienvolgens verongelykt wordt, wanneer men hem als schuldig aanmerkt en uit dien hoofde minder agting toedraagt, of veragt. Met de *Liefde:* want deeze *denkt geen kwaad*, zonder zeer gewigtige reden, en *verblydt*

zig niet in de ongeregtigheid, maar in de waarheid; weshalve het met de Liefde volstrekt onbestaanbaar is gaarne het ergst van zynen naasten te gelooven, en zulks op losse gronden vast te stellen. Daarenboven; een onbezonnen oordeel by zig zelf ten nadeele van anderen, heeft byna altoos *kwaad spreeken* tot een gevolg. Men deelt anderen de nadeelige gevoelens, die men van zynen evenmensch heeft opgevat, gereedlyk mede; en maakt veeltyds zyn werk om die alomme te verbreiden. Dus berooft men onregtvaardiglyk zynen onschuldigen medemensch van dien goeden naam, welken hem toekomt, dat is van eene zaak van zeer veel waardye: want, gelyk de wyze Spreukenschryver aanmerkt, *de Naam is uitgelezener dan groote Rykdom, de goede gunst, dan zilver en dan goud* (*).

Uit het een en ander vloeijen, wyders, dikwerf kwaade behandelingen van den onschuldigen. Het kwaad gedrag, welk men zynen naasten ten onregte toeschryft, wordt denzelven, somtyds, schamperlyk verweeten; 't gene niet dan zeer smertelyk vallen kan. Veelen schuwen en myden hem, dien men beschuldigd of verdagt gemaakt heeft, en willen niets met hem te doen hebben. Veelen, zo ze hem al geen daadlyk leed toebrengen, laaten na hem te bevoordeelen, of brengen hem minder voordeel toe, dan ze gedaan zouden hebben, indien ze hem als onschuldig hadden aangezien. Het ligtvaardig oordeelen kan dus een braaf en onschuldig mensch veele rampen op den hals haalen, en ten minste vry wat toebrengen om zyn genoegen, zyne rust, zyn welvaart in dit leeven, te stooren en te verminderen. Ja, schoon hy 'er niets anders by leede, dan dat hy hooren moet hoe zyne onschuldigste of zelfs goede bedryven verdraaid en in een haatlyk licht gesteld worden, zyne beste daaden aan verkeerde oogmerken worden toegeschreeven, of zelfs dingen van hem verteld en verbreid, daar geen waar woord aan is; zulks zou alleen genoeg wezen om ons te doen beseffen, hoe onregtvaardig en liefdeloos het gebrek zy waar van wy handelen. Men voege hier nog by dat iemant van zynen goeden naam te berooven, is hem ongeschikt maaken om aan zyne medemenschen nut te konnen doen, in verscheiden opzigten. Dit is inzonderheid waar, ten aanzien van Leeraaren: maar 't is ook waar ten aanzien van veele andere menschen, wier vermaaningen, wier raadgeevingen, in veelerlei gevallen kragteloos worden, en wier welmeenende poogin-

(*) Spr. XXII. 1.

gingen om anderen nut toetebrengen, en dienst te doen, dikwerf vrugteloos uitvallen, als zy hunnen goeden naam verliezen.

Vervolgens, wat al twist, gekyf en verdeeldheid, in huisgezinnen, familiën, en genootschappen, brengt dit gebrek te wege! Ongegrond en onbezonnen oordeelen over anderen, baart argwaan, en mistrouwen in de samenleevinge. 't Een en ander geeft aanleiding tot allerhande moeijelykheden en onlusten, tot *verwarring en allen boozen handel*, gelyk de ervarenis overvloediglyk leert. Dus wordt 'er de onderlinge rust en het genoegen der menschlyke Maatschappye door gestoord. De gulheid en openhertigheid der verkeeringe wordt weggenomen. Men vreest voor elkanderen, en weet niet hoe zyne woorden best te beleggen, en hoe zig best te gedraagen, om niet bloot te staan voor verdenkingen. Terwyl Deugdlievenden, zy die een afkeer hebben van ligtvaardig oordeelen, bykans beschroomd worden om met menschen te verkeeren, en naauwlyks iets gelooven durven dat hun verhaald wordt, om dat zy ondervinden, hoe los de meeste menschen, in deezen, te werk gaan.

Men voege hier nog by, dat zy, die te ligt het kwaade van anderen gelooven en voortverhaalen, daar door somtyds in moeijelykheden geraaken; wanneer 't den beschuldigden persoon ter oore komt, en hy vordert dat men bewyzen zal, zo men kan, 't gene men ten zynen nadeele verteld heeft. Of, zo dit al niet gebeure; hoe moet het een mensch, die niet geheel ontaard is, smerten en berouwen kwaad geloofd, en vooral kwaad gesproken te hebben, van zynen naasten, als hy naderhand merkt dat het onwaar is! Zig zelf van ligtvaardigheid en losheid in het oordeelen te moeten beschuldigen, zig verpligt te vinden om dit te erkennen, en om het kwaad gerugt, welk men verbreid heeft, zo veel mogelyk, te stuiten; en tevens te bespeuren dat dit niet dan zeer onvolkomen geschieden kan, en alle de kwaade gevolgen zyner kwaadspreekendheid niet wegteneemen zyn, is een smertelyke toestand voor iemant, in wien nog eenige edelmoedigheid is overgebleeven.

Van welke zyde men dan ook het ligtvaardig oordeelen, ten nadeele van anderen beschouwe; de kwaade gevolgen, zo wel als de verkeerdheid en zondelykheid van het zelve, vertoonen zig ten duidelykste. En is dit zo, waar mag het dan van daan komen dat dit gebrek zo algemeen is, nademaal de verzoeking daar toe gering schynt te wezen? 'Er zyn zonden tot welke onze natuurlyke neigingen ons aan-

leiding geeven; maar wat vermaak steekt 'er in dit gebrek? Deeze bedenking leidt ons, om, ten besluite van dit Vertoog, kortlyk de oorzaaken te overweegen, uit welken het ligtvaardig en liefdeloos oordeelen voortspruit.

Dit ontstaat, *voor eerst* uit eene *zugt om over alles een oordeel te vellen*. Niemant is 'er, die over alle zaaken zonder onderscheid wel kan oordeelen, om dat niemant alles in den grond kennen of onderzoeken kan. Zeer weinigen zyn 'er, die over de meeste dingen, welken hun voorkomen, slegts tamelyk wel oordeelen konnen. En veelen zyn 'er, die by gebrek van schranderheid, of van kundigheid en ondervinding, of van beiden, maar over eenige weinige dingen wel kunnen oordeelen. Ondertusschen willen de meeste menschen over alles hun oordeel geeven, en dat zo wel over 't Charakter en de bedryven van hunne medemenschen, als over andere voorkomende zaaken. Men heeft, gemeenlyk, zo veel agting voor zyn eigen verstand en kundigheid, dat men waant zeer wel in staat te wezen, om over alle dingen, en over alle menschen, een beslissend oordeel te vellen. Men schroomt hierom ook niet zulks te doen, en tast niet zelden, deerlyk mis.

2. *Praatzugt, en gebrek van nuttige stof tot gesprekken*, mogen wy als eene *andere* oorzaak van het onbezonnen oordeelen over den naasten aanmerken. Men wil praaten en niet als stommen by een wezen; iets, 't welk op zig zelve beschouwd niet onredelyk is. Maar byna nooit denkende, zo als een verstandig wezen betaamt, heeft men geene denkbeelden, die waardig zyn om aan elkanderen medegedeeld te worden. Waar zal men dan van spreeken? Waar zullen zy inzonderheid altyd van praaten, die niet gaarne zwygen? Waar van gereeder en gemaklyker dan van 't gene 'er gebeurd zy, en van 't gene deze of gene gedaan heeft? 't Is dan niet te verwonderen dat men, op deeze wys, vervalle tot het melden van de wezenlyke of gewaande gebreken zyner medemenschen; dat men over het gedrag van anderen een oordeel velle, en anderen zyne gedagten, daar omtrent, mededeele. En wie kan verwagten dat luiden, die op eene onbedwongen wys, en zonder naauw agt te geeven op hunne woorden, als in 't wilde voort praaten, zig binden zullen, aan de juiste regelen van waarheid of waarschynlykheid.

3 *Kwaadaartigheid*, of ten minste *gebrek van algemeene goedgunstigheid en menschlievendheid*, is ook een oorzaak van ligtvaardig en liefdeloos oordeelen. Daar zyn luiden, die byna niemant dan zig zelven genegenheid toedraagen: geen

won-

wonder dat deezen liefdelooze gedagten van anderen voeden. Maar, schoon men zo ver niet ga, men heeft dikwils tegen sommige menschen iets, buiten reden, opgevat, 't welk ons neigt, om ongunstiglyk over hen te oordeelen. Deezen niet lief hebbende, denkt men gaarne kwaad van hun; deezer bedryven beschouwt men met genoegen in een haatlyk licht, en verhaalt men zeer gereedlyk op eene onvoordeelige manier. Dit zou men niet doen, zo men naar waarheid en naar den aart der liefde alle zyne medemenschen zonder onderscheid wilde beoordeelen en behandelen; dat is, indien men alle kwaadaartigheid in zig uit rooide, en eene algemeene goedwilligheid in zig aankweekte.

4. *Begeerte om onze eigen gebreken te bedekken*; brengt ons, insgelyks, ligtlyk tot het vellen van een nadeelig oordeel over anderen. In veele gevallen konnen wy ons zelven niet verdedigen, ja ons eigen gedrag by ons zelven niet goed maaken, zonder een ander te beschuldigen of te verdenken: Om dus de schuld van onzen hals te schuiven, zyn wy zeer gereed kwaad te denken en kwaad te spreeken van onze medemenschen. Dit heeft inzonderheid plaats, wanneer wy in geschillen met anderen zyn gewikkeld, doch ook, buiten zodanige gevallen, vindt onze verkeerde Eigenliefde, niet zelden, haare rekening by het vertoonen van een' ander in een nadeelig licht, ten einde onze eigen' voortreffelykheid en zuiverheid te beter affteeke.

5. Het gebrek, waar van wy spreeken, ontstaat, eindelyk, ook somtyds uit eene *enkele kwaade gewoonte, en het dikwils bywoonen van zodanige gezelschappen, in welken kwaad van anderen gesproken wordt.* Men kan hier door aan liefdeloos oordeelen zo gewennen dat men 'er byna geen kwaad in ziet, en zelf niet weet dat men het doet, terwyl men 'er zig aan schuldig maakt.

Indien men zig dan wagten wil van ligtvaardig en liefdeloos over zynen naasten te oordeelen, waar van wy de zondelykheid en schadelykheid gezien hebben, men vermyde zorgvuldiglyk alles wat 'er aanleiding toe geeft. Men gewenne zig nooit te oordeelen, zonder goede en voldoende reden, over welke zaak het ook zy: 't gene ons behoeden zal van ongegrond te oordeelen over het Charakter onzer medemenschen. Men schorte, in veele gevallen zyn oordeel op, en beslisse niets. Men vervulle zynen geest met nuttige gedagten, op dat men in staat zy, uit zynen goeden schat, aangenaame en nuttige redenen voort te brengen, en zyne toevlugt niet behoeve te neemen tot kwaadspreeken,

om wat te praaten te hebben. En zo men niets nuttigs, noch zelfs iets onverschilligs te zeggen hebbe, zwyge men liever. Men kweeke eene algemeene goedwilligheid aan in zyne ziele, en draage niemant een kwaad hert toe. Men pooge nimmer zyne eigen gebreken te bedekken, ten koste van den goeden naam eens anderen; maar veel eer die wel te kennen, en daadlyk te verbeteren. Men myde het gezelschap van kwaadspreekers, en zoeke het byzyn van zulken, die te wys en te liefhebbend zyn, om zig aan dat haatlyk gebrek schuldig te maaken. Eindelyk, men lette naauw op zig zelf en op zyne eigene menigvuldige onvolkomenheden; 't welk een iegelyk, die 'er met ernst zyn werk van maakt, tyd en lust beneemen zal, om op anderen te vitten.

REDENVOERING, WELKE DEN PRYS BEHAALD HEEFT, VOLGENS HET OORDEEL VAN DE ACADEMIE DER FLORA-SPELEN, IN HET JAAR 1763.

over de Vraag,

WELKE MANIER VAN STUDEEREN IS VOOR FRANKRYK DE VOORDEELIGSTE?

Door den Heer NAVARRE *Hoogleeraar in de Wysbegeerte.*

HEt is een verrukkend Schouwspel voor een Inboorling van dit Ryk, te zien, dat de Letteroefeningen in ons Vaderland, sedert weinige Eeuwen, byna geheel van gedaante zyn veranderd. De konsten zyn volmaakter geworden; de schat der Geleerdheid is hoe langs hoe meer aangegroeid; de oude stellingen hebben plaats gemaakt voor de nieuwe; duizend klaare grondstellingen zyn uit den verwarden beijerd te voorschyn gekomen; en duizend vrugtbaare Leerwyzen zyn 'er aan den dag gebragt. Waarom moet dan het oudste misbruik, welk het meest behoorde verbeterd te zyn, nog onophoudelyk onder ons stand houden, tegen het geroep van de rede, die het zelve verwerpt? Nooit hebben wy durven afwyken van de manier van studeeren, by onze Voorvaderen gebruikelyk. Men zou zeggen, dat de Franschen 'er zo sterk aan gehegt zyn, als de Muzelmannen aan hunnen Godsdienst. Maar dank zy den weldoenden Geest, die zyn Licht verspreidt over dit groote Ryk! 't Is ons eindelyk geoorlofd de oude Grondbeginselen van ons onderwys in de Letteroefeningen te ondermynen, en een nieuwe manier van studeeren aan Frankryk voor te dragen,

gen, beveiligd voor allerlei soort van verandering. Het ware te wenschen, dat elk regtschapen Burger, die zyn Vaderland zo wel als de weetenschappen bemint, aan deze zo nuttige onderneeminge zyne goedkeuring gave; dat wy, meer verlicht en beter Philosophen dan onze Voorvaderen, weder in onze Collegien de Fakkel der waare kennisse ontsteeken, die 'er tot dus verre slegts eenige flaauwe straalen van zig gaf; laaten wy de gewoonte beoordeelen voor dat wy dezelve aanneemen; laaten wy de grondstellingen onderzoeken; laaten wy Leerstukken zo wel voor Meesters als Leerlingen geeven; laaten wy eene manier van studeeren afschetsen, die voor Frankryk de voordeeligste is, te weeten, die het meest regelregt strekt om den geest en het hart der Franschen te volmaaken; maar om daar in wel te slaagen, laaten wy ons verheffen tot het toppunt van de Konst.

O Franschen! ik zal u zelven voor u zelven afschilderen, en U den besten weg wyzen om uwen geest, volgens den inborst van uwen Landaart, en uw hart volgens het Caracter van uwe zeden te vormen.

EERSTE AFDEELING.

Om aan Frankryk waardige Onderdaanen te verschaffen, is het, voor eerst, noodzaakelyk, dat men de gesteldheid van den grond, die tot een Fondament van het Gebouw der algemeene opvoeding zal dienen, volmaakt kenne; zonder dit wezenlyk voorbehoedzel, kan het gewigtig werk van het onderwys in de Letteroefeningen, op een lossen zandgrond gevestigd, niet anders dan waggelen. Doch welke is de natuur van den geest der Franschen? Levendigheid, drift, vaardigheid, ongeduldigheid, onstandvastigheid, nieuwsgierigheid (a); — Zie daar het Fondament, waar op het geheele lighaam der Fransche Opvoeding moet gebouwd worden: zodanig is de grond van onzen geest, en van dien onzer kinderen.

Dus voor af hun Caracter aangetoond hebbende, zullen wy 'er gemaklyk Spraakkonstenaars van maaken, naar den geest der Franschen: Letterkundigen naar den goeden smaak, die nog in Vrankryk overig is; en Geleerden ten opzigte van Staatszaaken. — Zullen wy, aan de gewoonte verslaafd, den geest der Leerlingen beginnen af te matten, door af-

(a) Alle Schryvers, zoo oude als hedendaagsche, van het Caracter der Franschen gewag maakende, hebben hen eyndeens afgeschilderd. *Greg. de Tours*, *Mont.* en anderen.

afgetrokken denkbeelden van onze verdrietige Spraakkonsten? Maar zyn de Lesfen van de verhevenfte Boven-Natuurkunde, zo verdrietig uit eigen aart, binnen het bereik van kinderen, onvermogende om eene andere ftem, dan die der uiterlyke zinnen, te hooren? Zullen wy het groote werk der Opvoedinge met de ftudie van de Meetkunde beginnen(*)? — Maar hoe zullen kinderen, die by den inborst der Natie eene wispeltuurigheid voegen, ftrydig met den geest van zamenpaaring van denkbeelden, eene aaneenfchakeling van grondbeginfelen bevatten, en, in de keten der waarheden, het verband leeren kennen, het welk de eerfte en laatfte fchakel aan elkander hegt? — Of zullen wy ze liever inleiden tot de beginfelen der Konften, door middel van zamenfpraaken of redeneeringen? Ach! hoe zal men tot hunne eerst opkomende rede fpreeken, en zig verftaanbaar voor hun duister verftand uitdrukken? Kan men zich voorftellen de kinderen op te kweeken door de rede, zo lang het voornaamfte onderwerp van hunne Opvoedinge is die te voorfchyn te doen komen?

Neen, neen, Onderwyzers van onze kinderen! dit is de weg niet, welken gy moet inflaan, met het kostbaar Erfgoed, welk Frankryk onder uwe beftieringe geeft, het zyn andere zaaden, die gy den grond, welks vermogen gy kent, moet aanbetrouwen. ——— Heeft de Franfche Jeugd een' levendigen geest, wend denzelven tot hun voordeel. Begint, door hen waarheden, die de uiterlyke zinnen aandoen, en aan welke derzelver natuurlyke drift zig van zelfs overgeeft, voor te ftellen: waarheden die, ten zelven tyde, iets toebrengen om die levendigheid te matigen. ——— Zyn de Franfchen nieuwsgierig? Geeft hen, tot het eerfte voedzel, zodanige beginfelen, die ftrekken, om hunne nieuwsgierigheid aan te kweeken, en hunnen geest te verfterken; gelyk een welgefchikt voedzel ftrekt tot verfterking van het lighaam. Vindt gy te veel wispeltuurigheid in den geest der Franfchen? Vestigt hunne aandagt, door eenig denkbeeld, welk hen tot oplettendheid wekt; en van dien tyd af zal hun geest, in een veel kleiner kring van voorwerpen befloten, daar meer fterkte en kragt verkrygen. ——— Zyn onze kinderen ongeduldig, en wispeltuurig? misfchien is uwe onbekwaame manier van onderwyzinge, daar van de oorzaak: gy maakt uwe Leerlingen, met duistere Leerftukken, terftond verdrietig, daar

(*) *M. de la Chapelle* meent, in de voorreden van zyn boek, dat men de Opvoeding met de ftudie der Meetkunde moet beginnen.

daar men hen integendeel, door het aanlokzel van eene aangenaame bezigheid, behoorde te trekken. In plaatse van hunne rede, in die soort van rust te laaten, in welke dezelve geduurende de eerste dagen hunner kindsheid is, zo trekt gy dezelve gestadig uit haaren stand, en het gevoel haarer zwakheid noopt haar wel haast de eerste gesteldheid weder aan te neemen: ze blyft nooit een ogenblik op denzelfden weg; de gedagten dwaalen en dobberen zonder ophouden.

Zo ik dit eerste kwaad wil geneezen, en onze kinderen opvoeden volgens de gesteldheid van hunnen geest, dan spreek ik eerst tot hun geheugen. —— Ik beantwoord aan de levendige drift die zy bezitten, om al dat geene te weeten wat hunne zinnen aandoet. Is 'er wel iets eigenaartiger, om de nieuwsgierigheid onzer natie op te wakkeren, dan de Geographische Kaarten; de Afbeeldingen der Wapenkunde; de Historische Gebeurtenissen van den Christelyken Godsdienst; de verscheiden Lotgevallen van Frankryk; de Natuurlyke Historie van al wat men in onze huizen, op onze Landeryen, en in verscheiden Handwerken, dagelyks, ziet? Alle dingen, die ons omringen, en welke wy alle ogenblikken behandelen, leeren ons eenige waarheden: zy hebben alle, om zo te spreeken, een taal, die alleen gerigt is tot de menschen, en wel inzonderheid tot de kinderen; het zamenstel van ieder lighaam, van elk dier, zegt hen eene zaak, die zy willen weeten. Welke vraagen doen zy ons niet over al het geene zy zien; over al het geene zy aanraaken? En alle deze vraagen, de begeerte om alles te weeten, en alles na te bootzen, verstrekken die niet tot een genoegzaam bewys, dat de kindsheid de regte tyd is, om hunne natuurlyke nieuwsgierigheid, omtrent alle die voorwerpen, te voldoen? Is het niet billyk, dat de nieuwe Inwooners van de waereld, terstond hunne verblyfplaats kennen, en dat geene weeten, wat de Natuur en de konst daar voor hun bereid hebben? Zal men wel ooit zulk eene goede gelegenheid vinden als in 't eerste begin van de Opvoedinge, om aan een jong geheugen alle gemak te verschaffen, welk het noodig heeft, en waar toe het niet bekwaam is, dan in de kindsheid? De denkbeelden, welke hun geheugen door de Oeffening verzameld, zullen die niet de hoedanigheid en sterkte van hunnen Geest uitmaaken? kunnen dezelve niet als tot een tegenwigt van hunne verregaande onbestendigheid dienen, om hunne onoplettendheid en natuurlyke wispeltuurigheid te verbeteren? Dit is een

schip

schip ballasten, om het een regten koers te doen houden, en te beletten dat het niet, na welgevallen der winden, heen en weer geslingerd worde.

Aldus vooraf bereid, door Oeffening van het geheugen, zullen onze Leerlingen, binnen korten tyd, een snellen voortgang maaken, in de kennisse der Taalen, en zullen even zo veel yver betoonen om de regelen van hunne Moedertaal te kennen, als om die van de Latynsche en Grieksche taalen te leeren. Hoe is het mogelyk dat wy tot nog toe, hier te Lande, in onze Schoolen verzuimd hebben, de beginzelen van onze Moedertaal te beoeffenen, daar men 't aan de voornaamste Hoven van Europa een eer rekent, in dezelve te spreeken?

Verre van hier dan gy Wetgevers van de Grieksche en Latynsche taalen, zo bekwaam om jonge Leerlingen afteschrikken. Ach! mogten wy lang onkundig blyven van die Leerwyzen, welke door de allersomberste en droefgeestigste verbeelding voorgeschreven, ja een bullebak voor de kinderen, en een geessel voor de Fransche vrolykheid zyn. Het ware te wenschen, dat men deze opeenstapeling van lastige voorschriften; die yskoude *Syntaxis* of woordenschikking; die woordenverklaaringen, welke de schoolen overstroomen, en juist geschikt zyn, om al het vuur van den Franschen geest uit te blussen, voor altoos uit onze schoolen verbande.

Ik zal hun een Boom aanbieden, verdeeld in verscheiden hoofdtakken, die het onderscheid van alle deelen der spraakkonst zullen vertoonen. Deze Hoofdtakken zullen zig verdeelen in verscheiden kleindere takken van verschillende kleuren, waarop de verscheidenheid der regelen in de woordenschikking en de Regeering van dezelve zullen staan. Ieder tak zal zyne byzonder getekende bladen hebben, die beladen zullen zyn met figuuren, verbeeldende zo veele vrugten, welke de jonge Leerling zal plukken, na dat hy dien boom in zyn geheel gezien, en beklommen zal hebben. De wortelen van deezen boom zullen hem doen begrypen, de wortelwoorden van de taal, welke hy leert, en de verknogtheid, de afkomst, de verwandschap en de overeenstemming van de eene taal met de andere.

Is dit niet de Studie der taalen, die anderszins zo onsmaakelyk is, onder 't lokaas van vermaak aan de kinderen voordraagen? Wat is verrukkelyker voor dien ouderdom dan prentverbeeldingen? In welken graad van onverschilligheid of loomheid gy ook den geest uwer Leerlingen moogt bevin-

vinden, zyt vry verzekerd, dat deze afbeeldingen hunne aandagt zullen opwakkeren. Zo ras gy de dingen door afbeeldingen voorstelt, zult gy zelfs het grofste verstand winnen; en uwe Leerlingen, al speelende Spraakkonstenaars gemaakt, zullen Letterkundigen uit smaak begeeren te worden.

Maar vooren al eer gy met hun van de Letterkunde spreekt, zo merk aan welk gebrek in onzen smaak is, op dat gy alle zorg der Opvoedinge aan dien kant aanwendt. De smaak van een Franschman is, in 't algemeen, fyn en kies; hy ontdekt beter dan alle andere volken de schoonheden en gebreken in alle konsten; maar hy schept somtyds behagen in het oppervlakkige, in 't gemaakte, in 't beuselagtige, in flikkerende gedagten; en laat zig in den eersten opslag, door een aangenaamen en sierlyken styl, en door de betoveringen der nieuwigheden inneemen. Men kan niets zo verkeerd bedenken, daar de dwaasheid van voor een fraaijen Geest te willen gaan, ons niet toe verleidt. De daaden, gesprekken en vooroordeelen van de eerste Leermeesters zyn alle strikken voor de kinderen; alles is voor hen gevaarlyk. Uit dien hoofde is 't, dat deze ongelukkigen voor altoos ontbloot blyven van gegronde denkbeelden; van daar is 't, dat zy zonder oordeel, zonder oplettendheid zyn; hun ziel, de zorg van te denken, en te doorgronden aan anderen overlaatende, zweeft altoos over de voorwerpen, gelyk een Zwaluwe over de oppervlakte van 't water.

Wat zal ik zeggen van die verdrietige zamenstelsels der Latynsche Schoolen (*a*) een altoos duurende bron van een kwaaden smaak, van wanhoop en van traanen? wat zal ik zeggen van die laage uitdrukkingen (*b*), van die armhartige voorschriften (*c*)! van die spreekwyzen der Schoolen (*d*), die, zonder sierlykheid en geest, met veel moeite aan een gehegt, onvermogende zyn om aan de bekwaamste Leerlingen een denkbeeld van gegronde kennisse of waarheid in te boezemen? Hoe zal de half Barbaarsche taal (*e*), die men Latyn of

(*a*) De Themaas.

(*b*) *Petrus Laborat ad lucrandas pecunias... Vapulo a Praeceptore.*

(*c*) *Quanti tibi constat hic Liber? Viginti assibus.*

(*d*) *Difficultates Grammaticae quas pueri docentur & quae ibi explicantur.*

(*e*) 'Er zyn verzamelingen van stukken uit ongewyde Schryvers genomen, in welke men de schikking der Latynsche Spreekwyzen, heeft veranderd, zo men zegt, tot gemak van eerstbeginnenden.

of Grieksch noemt, en daar onze Leerwyzen mede zyn opgevuld, aan onze Fransche Jeugd den Schryftrant van goede Romeinsche of Atheensche Schryvers leeren? Welk een langen weg moet men niet afleggen, eer men over alle hindernissen is heengestapt, die dergelyke beginzelen veroorzaaken! welke zwarigheden moet men niet overwinnen! welke bittere teugen verzwelgen! en welken doodelyken slag brengen alle deze hinderpaalen niet toe aan de algemeene Letteroeffeningen! Te Rome begon men Grieksch te stamelen met de geenen, die deeze taal goed spraken, naderhand sprak men minder beschroomd en eindelyk begon men die taal sierlyk te schryven: maar by de Franschen schryft men Grieksch en Latyn, in de kindsche jaaren; in de jeugd stamelt men, die taalen, en in de mannelyke jaaren ziet men 'er geheellyk van af.

Laat ons dan onze hedendaagsche Leidslieden afschaffen! blinde Leidslieden! die niet anders kunnen uitwerken, dan ons doen doolen op het pad der Letteroefeningen, en laat ons dezulken onder onze meesters volgen, die nog in Frankryk de dierbaare overblyfzelen van den goeden smaak bewaaren. Laaten wy naar hun voorbeeld geduurig de onsterflyke werken der Ouden, in onze moedertaale vertolken, en op dat derzelver geest geheellyk in dien van onze kinderen overga, laaten wy hen dezelven in zyne grootheid en rykdom toonen; dat wy hen oplettende maaken op de kiesheid hunner gedagten, op de edelheid hunner gevoelens, op de bevalligheden van hunne redeneeringe, en op de levendigheid hunner schilderyen. Dus is het dat men de beste stukken der uitmuntende en beroemde Schryvers, met oplettendheid bestudeerende, en zig zelven den geest, en den styl van hunne taal eigen makende, eindelyk ongevoelig begint te denken, en te schryven gelyk zy gedaan hebben. Men gewent zig de beste Schryvers met denzelfden geest die hen bezjeld heeft, te leezen; men copieert geen één na, maar schildert naar allen. Op dezelfde wyze gelyk het kind de moeder in 't spreeken volgt, alzo zullen ook onze Fransche Jongelingen, met gemak een Fenelon, Cæsar of Lucianus naspreeken, en alle Barbaarsche taal met walging verwerpen. Dus zal de kennis der fraaije letteren, aan den geest van een Franschman alle de uitgestrektheid geeven, welke hem ontbreekt, en zal hem de poort der vermaarde Oeffenschoolen openen, alwaar men hem in alle weetenschappen nuttig tot alle ampten van den Staat, onderwyst; de poort

dier

dier ſtrydperken waaruit ieder worſtelaar, op het eerſte ſein, vliegt, om of in 't oorlogsveld te overwinnen, of met roem in den Areopagus te ſterven, of met yver den Euangeliſchen predikſtoel te beklimmen, en alom een Vaderland minnend hart te toonen.

Welke Ampten! en hoe zyn die te vervullen, zo de geesten daar toe niet reeds door de ſtudie der konſten en weetenſchappen, die hen leeren denken, overtuigen en werken, voor af bereid zyn? Dat dan de geest van onze jonge Franſchen, vervuld met de fraaiſte vercierſelen der Letterkunde, ook in de geheimen der Wysbegeerte worde ingewyd, niet van die Wysbegeerte, die zig verliest in gisſingen en herſenſchimmen, die droomen voor wezenlyke waarheden opgeeft, die in plaatze van zig te keeren naar verlichte voorwerpen, met de aangenaame verzekering van het licht te zullen zien aangroeijen en zig verſpreiden, hardnekkig blyft voortgaan onder begunſtiging haarer onderſtellingen, om ondoorgrondelyke zaaken te doorgronden, in weerwil van de dikke duisternisſen, die dezelve omringen, en van ſtap tot ſtap toeneemen. De Wysbegeerte, geſchikt voor den aart der Franſchen, laat die duistere wolken, waarmede de ſpitsvindigheid de waarheid tragt te bezwalken, aan de onweetende ſcherpzinnigheid der Barbaarſche eeuwen over, die gedurige onderwerpen van twist, een andere Landſtreek dan de onze waardig! Zy laat een *Gasſendus*, een *Leibnitz*, een *Descartes*, een *Newton* hunne Atomen, hunne Monaden, hunne draaykringen, hunne aantrekkingskragt uitdenken; maar zy trekt geen party voor deze ſcheppende Geesten: zy ziet hen, zonder nyd, duizenden van waerelden bouwen, uit eenerlei Stoffe duizend verſchillende lighaamen vormen, de verandering der Metaalen belooven, duizend Leerſtelſels oprigten, veel gisſen en byna niets weeten.

Onze Wysgeeren geleid door den ſtichter der nieuwe Wysbegeerte den onſterflyken Bacon, dien ſcheppenden Geest, die alleen, om zo te ſpreeken, tegen den geest van 't gantsch Menschdom van zynen tyd in 't ſtrydperk ſtond, met moed worſtelende tegen de barbaarsheid zyner eeuw, onze Wysgeeren, zeg ik, zullen om niet te dwaalen op een weg met zo veel dwarspaden doorſneden, tot grondſlag van hunne Wysbegeerte leggen, niet den zwakken ſteun van willekeurige gevoelens of ydele ſtelſels, maar de ondervindinge, de waarneemingen, en de klaarblykelykheid.

Zodanige zyn de middelen, die ik onzen jongen Franſchen voordraag, om hen bekwaam te maaken tot de verſcheiden

Ampten van den Staat, en wel inzonderheid tot de groote konst van te overreeden, die hen, op zyn tyd, zal geschikt maaken tot de gewigtigste verrigtingen. Het is te verwonderen dat men, tot nog toe, den Tempel der Wysbegeerte, niet geopend heeft, dan alleen voor Leerlingen, die aan de Welspreekendheid hulde hebben gedaan, daar men integendeel niemand in het pragtig Heiligdom der Welspreekendheid een vryen toegang behoorde te vergunnen, dan die in de geheimen van de Wysbegeerte is onderwezen; al het overige is ongewyd voor hun. Is het niet natuurlyk, dat men eerst leert denken, eer men schryve? En bespeurt gy niet, dat uw Leerling niet gepast kan denken, en in een goeden smaak schryven, voor en aleer hy den weg is doorgegaan, dien ik hem wyze. Dan is het, dat hy de zuiverheid der taal geput heeft uit de Spraakkonst; de rykdommen der geleerdheid uit de Fraaije letteren; de juistheid van redekaveling, uit de Redeneerkunde; de kennisse der zeden en driften uit de Zedekunde; de diepzinnige denkbeelden uit de Bovennatuurkunde; de netheid van geest uit de Meetkunde; de verborgenste geheimen der natuur uit de Natuurkunde; de kennisse der tyden uit de Tydrekenkunde; de fraaiheid van zinspeelingen uit de Fabelen, het tafereel der Eeuwen uit de Historien. —— Wat wordt 'er nog meer vereischt, om een groot redenaar te worden? de gaaf van te beweegen, welk geenerlei ontwerp van studie ons kan geeven.

Welke is dan de beste Rederykkonst, die onze Franschen in de kennisse van Redevoeringen te doen kan volmaaken? Het zal die konst zyn, welke hun, in de regelen van de Welspreekendheid onkundig laatende, egter niet zal beletten, dat zy goede Redenaars kunnen zyn. Voor te geeven dat dorre en schoolsche Regelen 't middel zullen wezen, om welspreekend te worden, zulks strekt tot een bewys, dat men zelfs onbekwaam is om het ooit te zyn. Ik beroep my op de gevoelige zielen; op een *Massillon*, een *Bossuet*. De Regelen zyn inderdaad niet noodzakelyk, dan daar de Redenaar, zyn onderwerp uitgeput zynde, by zig zelven niet meer vindt, om op te steunen. Anders strekt zyn geest hem overal tot een Wet.

De Rederykkonst der welvoeglykheden, geschikt voor de Franschen; de Rederykkonst van uitdrukking zo wel in heilige als onheilige stoffen; het letten op groote voorbeelden in allerlei soort van Welspreekendheid, dit is al myn Redenkonst. Och! mogt ik mede onder het klein eerwaardig getal van uitgelezene mannen behooren, die met de openbaa-

baare Opvoeding der Jeugd gelast zyn, en Redenaars voor Frankryk bereiden! dan zoude ik die gantsche menigte van Figuuren, waar in al de welspreekendheid der Schoolen bestaat, doen verdwynen, te weeten die, welke de welspreekendheid den toegang in onze schoolen verhinderen, en door welken onze meesters, als door zo veele konsttuigen den geest hunner leerlingen tot aandoenlykheid, tot verwondering, en tot verrukking, meenen op te voeren. —— Ik zoude die verfoeilyke Leerwyze afschaffen, welke de Jeugd niets anders leert dan één enkel denkbeeld in een vloed van laffe uitdrukkingen te verdrinken, 't welk misschien de ongelukkige oorsprong van zulk een onnutte woordenklap is, die men by de meeste Fransche Schryvers aantreft. Ik zoude onze kinderen, die welspreekendheid leeren, welke hun te eenigen tyd zal te stade komen, om in den naam der Kerke, of van 't Vaderland te spreeken; die welspreekendheid, zeg ik, welke op het veld van Mars, den moed der Soldaaten zal doen ontvlammen; die welspreekendheid eindelyk, welke in de zamenleeving de driften en de vooroordeelen tot zwygen zal dwingen. Ik zoude hen tot een voorbeeld voorstellen hier een *Demosthenes*, die, door zyne donderende redenen alleen, Philippus in zyne voortgangen tegenhield; daar een *Chrisostomus*, die zig tegen de dwaasheid van een verwyfd volk aankantte; ginds een *Pericles*, die een onstandvastig en eigenzinnig volk naar zyn zin leidde; daar een *Athanasius*, die aan zyne zeegenwagen de verslagene Goddeloosheid, en de ontmaskerde geveinsdheid, voortsleepte; zomtyds een *Cicero*, een *Bosfuet*, verder een *Jesaia*, een *David*. —— Zouden dus myne Leerlingen aan zulke uitmuntende voorbeelden, de Welspreekendheid zelfs niet leeren kennen, en daar van voor altoos het klaare denkbeeld in hunne zielen prenten?

Onze Jongelingen, dus in den voortgang van hunne Letteroefeningen bestierd zynde, zouden dan de loopbaan der weetenschappen, welke hen nog overig blyft, die der Godgeleerdheid, Regtsgeleerdheid en Geneeskunde, met roem voleinden. —— Gaat, zoude ik dan zeggen, hen verlaatende, gaat edelmoedige Leerlingen, gaat voort met groote schreeden naar den eindpaal, werwaards de Roem u roept; maar treed nooit in de Schoolen, daar men van de hoogst te agten aller weetenschappen byna eene belachlyke en onnutte weetenschap maakt, die roekeloose onderstellingen, bespottelyke mogelykheden, vraagstukken, vreemd aan 't geen de waare Godgeleerdheid zig voorstelt, gebaard heeft; eene wee-

tenschap meer geschikt, om twyffelingen omtrent den Godsdienst voort te brengen, dan om denzelven op te helderen; meer geschikt om de Geloovigen te ergeren, door den Geest van partydigheid en vyandschappen, die dezelve zaait, dan om, door lessen van vrede en liefde, hen te verbeteren, en te stigten.

Verre dan van ons en onze Schoolen die vastgestelde Leerstellingen, die erbarmelyke schoolsche hairkloveryen, door welke onze Leerlingen niets leeren, en die hun den Geest van tegenspreeking inboezemen, zo verre vervreemd van den Geest onzer Vaderlanderen. Laat dat geene wat de Kerk altyd geloofd en geleerd heeft wegens het Geloof, en de Zeden, alleenlyk onze Godgeleerdheid zyn; en, op dat dezelve eenpaarig moge wezen, laaten wy haar tot een eeuwig en eenig fondament geeven, de Heilige Schriften, de Canons, de Overleveringen, en de Vryheden der Gallicaansche Kerke.

Wat zullen wy zeggen van de meeste dier Romeinsche Wetten, welke byna geheellyk uit de Regtbank gebannen, haare toevlugt genomen hebben in onze Regtsgeleerde Schoolen, daar het vooroordeel dezelve koestert. Het betreft hier eene weetenschap, die de gewigtigste is voor de rust en veiligheid van Vrankryk en van elk Inwooner in 't byzonder; en daar spreekt men ondertusschen van de Vryheid der Romeinen, van de Regten der Romeinsche Burgers, van de Slaaven van Rome, van de Aanneeming tot kinderen, van de Wetten der egtscheidinge..... (*a*) Is het volgens dergelyke Wetten, dat de Regters het vonnis vellen, die gy zult te overtuigen hebben? Zyn het niet uwe tydgenooten, uwe medeburgers, welker belangen gy onderneemt te verdedigen? — Het zyn derhalven de wetten van het Ryk, de beveelen van onze Koningen; de arresten van onze Geregtshoven; de gewoonten van onze Provincien; welke gy voornaamlyk moet leezen, beoeffenen, doorgronden, leeren en met het regt

(*a*) Ook spreekt men daar nog van de Vaderlyke Magt, zo als ze by de Romeinen in gebruik was; van het affchaffen en geeven der Romeinsche wetten; van drieërlei soorten van Voogdyschappen, die van kragt waren by de Romeinen; van het gebod van den Schout; van den Raad, Gemeensmannen enz. ——— Is het dan te Rome dat wy leeven en niet in Vrankryk? — Kunnen de wetten van een Republiek geheellyk overeenkomen met die van een Monarchy of Alleenheersching.

regt der Volken overeenbrengen (*a*). Maar wie zal de Geneeskunde, die zo edele weetenſchap voor het Menschdom, en zo gevaarlyk door de misſlagen der Meesters in die konst; wie, *zeg ik*, zal deze dat doodlyke kleed, met welk men haar omhangen heeft, ontrukken? Tot hoe lange zal men dan daar die verdeelingen (*b*) vinden, welke alles verduisteren, die bepaalingen, welke niets beduiden; deze optellingen van ziekten, die 'er niet zyn, dat oneindig getal van oorzaaken, die geen de minſte uitwerking doen; die optelling van kentekenen, welke niets zekers aantoonen „enz. (*c*) Het is buiten twyfel de ſtudie der goede Natuurkunde, die deze zo noodzakelyke verbetering zal kunnen te wegen brengen; het is de *Chemie* of Scheikunde, die het vergif zelfs in hulpmiddelen zal kunnen veranderen; het is de volmaakte kennisſe van 's menſchen lighaam, dat groote Doolhof, in 't welk nog zo veele verborgen gangen zyn te ontdekken. —— Wat is het droevig dat men om den mensch te kennen, en om zyns gelyken in 't leven te behouden, misſlagen begaat die iemant het leven kosten! maar in de weetenſchappen, als in de Konſten, is het den dooden eigen de levendigen te onderwyzen.

Het ſtaat voornaamelyk aan U, Bedienaars der Geregtigheid; altoos agtbaare Overigheden, het ſtaat aan U te beveelen, deze algemeene verbeteringe in de Konſten en Weetenſchappen met ſpoed te bevorderen, en die met het eeuwige Zegel der Wet te verzegelen. Daar uwe getrouwheid voor den besten der Vorſten, en uwe liefde voor het welzyn van den Staat U dagelyks nieuwe poogingen in 't werk doen ſtellen, tot eer van beide deezen, blyft U, als navolgers van uw eigen gedrag, niets overig, dan de gedaante der openbaare Schoolen te veranderen; gy zult de misſlagen verbeteren,

(*a*) De Cancelier van Aguesſeau had zig voorgeſteld om volgens het Plan, welk ik hier aantoon, een Wetboek voor de Franſchen te geeven. De Koning van Pruisſen heeft 'er een opgeſteld, dat den naam voert van: *het Wetboek van Frederik*, betrekkelyk op het beſtier van zyne Staaten.

(*b*) Zo men eens acht geeft op de meeste ſoort van Geſchriften, die men op de Hooge Schoolen voor dicteerd, dan zal men zonder vooroordeel en partydigheid zynde, ligtelyk overtuigd zyn van het geene ik hier aangaande het onderwys van de jeugd, in de Geneeskunde, voordraag.

(*c*) By voorbeeld, *of de Bloed-bolletjes vaste ligbaamen, dan of het enkele bolletjes met lugt gevuld zyn*, enz.

zen, en de manier van onderwys vastftellen, op dat het zelfde Plan, welk men voorftelt om den Geest der Franfchen te befchaaven, ook mag dienen om hun hart te verbeteren.

Het vervolg by de eerfte gelegenheid.

VERVOLG DER PROEVE OVER DE FABELEN, *van bladz.* 292.

HOOFDSTUK III.

Van de Perfoonen, characters, en eigenfchappen in de Fabelen voorkomende.

HEt Dierlyke Geflacht biedt zig 't eerst aan, als eigene fpeelders op deeze kleine tooneelen: zy maaken, inderdaad, een foort uit, in veele opzigten, ons menfchen zo naby komende, dat wy 'er alleen de *fpraak* aan behoeven te verleenen, om ze tot eene genoegzaame overeenkomst te brengen. 't Zou egter zeer onredelyk weezen hier eene ftrikte en algemeene gelykheid te verwagten; daar is eene zekere *maat* en *trap* van overeenkomst; met welke de allerfcherpziendfte Leezer zich te vrede zal houden: hy zal, by voorbeeld, de *eigenfchappen* der dieren, fchoon *noodzaaklyk* en *onveranderlyk*, willen aanneemen voor afbeeldtenisfen van onze *vrye neigingen*. Meer dan dit te eifchen, was den grondflag van alle verbloeming om ver ftooten, en ons zelven berooven van de helft der geneugten, die ons door de Dichtkunfte in 't algemeen, verfchaft worden.

Salomon zendt ons tot de *Mieren* om wysheid en vlyt te leeren; en onze onnavolglyke Zedendichter voert de Natuur zelve in, als ons een foort gelyken raad geevende;

De eenvoudige Natuur fpreekt dus de menfchen aan,
„ *Wilt tot het Schepzeldom om onderwyzing gaan* —
„ *Daar zult gy alle foort van Leere en Kunst ontdekken,*
„ *En laat de Redeskragt daar uit het voordeel trekken.*

Hy veronderftelt dat de dieren in hunne *natuurlyke* characters, *zonder* de voordeelen van fpraak en redeskragt, die hun, door de Fabelfchryveren, verleend worden, en in 't *zedelyke* en in 't geen tot *Kunften* behoort, den menschlyken geflachte tot voorbeelden ftrekken. En waarlyk, ik vrees, dat wy zo ver afgeweeken zyn, door vreemde lusten en grillige gewoontens, dat het raadzaam voor ons is, om van hun de verloorene eenvoudigheid te leeren. Byaldien nu de

de dieren op zich zelven zo voorbeeldlyk zyn konnen, hoe veel leerzaamer zullen zy dan weezen, onder 't bestuur van een bekwaam Fabelschryver, die door hun de gave der spraake toe te deelen, te wege brengt dat hunne ingeschaapene neigingen *verstaanbaarder*, en hunne voorbeelden *bepaalder* zyn!

Een Fabelschryver kan niet alleen de dieren in zyne bedryven invoeren, maar hy heeft nog een voorregt boven alle andere Schryvers, vermids alle werken van natuur en kunst beide onmiddelyk te zyner beschikkinge staan. Hy bezit, ten deezen aanziene, eene vryheid, welke de Helden- en Treurspeldichter derft; die, buiten tegenspraake, meer bepaald is in de keure der persoonen, welke hy kan gebruiken. Hy heeft de magt om alles wat 'er in 't geheelal gevonden wordt, in zynen dienst te neemen; niet alleen de beesten, vogels, bloedlooze diertjes, en alle leevende schepzels; maar ook de bloemen, kruiden, boomen, en al het groeijende, zelfs de bergen, mynstoffen, metaalen, en de onbezielde werken der natuure, spreeken, op zyn bevel, onderscheidenlyk, en speelen de rol, die hy hun toedeelt. De deugden, ondeugden, en ieder eigenschap der dingen, ontvangen van hem *een bestaan op zich zelven*. In 't kort, hy mag alles tot persoonen maaken; leeven, spraak en bedryf toeeigenen aan alles wat hy goedvindt.

't Valt gemaklyk te begrypen welk een bron van *nieuwheid* en *verscheidenheid* dit moet openen voor een vindingryken geest, die deeze ingebeelde persoonen op eene gepaste wyze kan gebruiken: welk een schoone gelegenheid dit hem verschaft om verschillende tafreelen te maalen, en de verbeelding te streelen met verwisseling van *voorwerpen*, terwyl hy het verstand verlicht of de driften regelt, door eene aaneenschaakeling van nutte *Leeringen*. Weezens, als de zo even opgenoemde, in bedryf te brengen en verstandige daaden te laaten verrigten, geeft den Fabelschryver een onbetwistbaar regt tot dat hoofdcharacter van een Poëet, dat hy een *Schepper* genoemd wordt. Ik stel hem, gelyk reeds is aangemerkt, niet in een en denzelfden rang met een Heldendichter of Treurspelschryver; doch een maaker van spelden en naalden is zo wel een kunstenaar als een ankersmit; en een schilder in *miniatuur* kan zo wel zyn kunst toonen, als hy die de grootste stukken maalt.

Als wy de persoonen eens gekoozen hebben, moeten wy hun zorgvuldig ieder zyn eigen werk geeven, gevoelens toeschryven eigenaartig aan hunne verschillende natuuren,

 en

en een taal doen spreeken, welke daar mede overeenkomt.

Een Rave moet men niet als schoon van stem invoeren, of een Beer als welgemaakt van gedaante vertoonen. 't Zou eene tastbaare ongerymdheid weezen een Schaap wreed, en een Wolf meêlydig af te schilderen. Zeer onbevoegd zou men een' Ezel de hoedanigheden van een Veldoversten toeeigenen, schoon hy mogelyk wel voor een der Trompetters kan dienen. Maar zo lang het Volk in 't algemeen aan den Leeuw grootmoedigheid, aan den Tyger woede, aan den Muilezel sterkte, aan den Vos loosheid, aan den Aap zotte kuuren, toeschryft, mogen zy de Characters verbeelden van *Agamemnon*, *Achilles*, *Ajax*, *Ulysses* en *Therfites*. De grond hier van is dat wy, wanneer de zedelyke daaden met oordeel aan het redelooze gedeelte der scheppinge worden toegeeigend, nauwlyks bemerken dat de natuur, door den Fabelschryver eenig geweld wordt aangedaan. Ten meesten genomen schynt hy dan alleen hunne taal vertolkt te hebben. Zyn Leeuwen, Wolven en Vossen gedraagen zich en spreeken even als die beesten zouden doen, waren zy oorsprong. lyk bedeeld geweest met de menschlyke vermogens van redenkaveling en spraak.

Dan grooter kunst wordt 'er vereischt, wanneer wy onbezielde weezens als persoonen invoeren. In dit geval wykt men zo ver af van de groote trekken der natuure, dat de rede tegen de verciering opkomt, als men de allernauwste voorzorge niet aanwendt. Weezens van deeze soort, bieden zich egter den Fabelschryveren aan, door de nieuwheid en verscheidenheid, mids ze vernuftig en met voegzaamheid gebezigd worden. De overeenkomst waarlyk tusschen 't natuurlyke en 't kunstige, het dierlyke en het onbezielde, is dikmaal zo treffende, dat men, met schynbaare eigenaartigheid, gevoel en driften kan mededeelen aan alles wat bestaat. Het uiterlyk voorkomen is gunstig aan dit bedrog. Dus mag de wynstok op den olm verlieven, de omhelzingen geeven getuigenis van deeze drift. De bultige berg mag natuurlyk genoeg een muis baaren; de pompoen mag den pynboom verwyten, en de vuurpyl de starren trotsen. De byl mag van het woud een' nieuwen steel verzoeken: en de Maan, als een Vrouw ingevoerd, eischt een voegzaam optooijzel. Hier in is niets onbestaanbaars, niets dat den Leezer stoot door oneigenlykheid. Doch wanneer men de byl om een paruyk deed vraagen, en de maan invoerde als een paar laarzen begeerende, zou men de waarschynlykheid verkrag-

kragten en de ongerymdheid al te doorschynende laaten worden.

HOOFDSTUK IV.

Over den ſtyl der Fabelen.

De ſchoonſte Fabels, oit uitgevonden, kunnen misvormd worden door de Taal, met welke men ze bekleedt. Een droevig bewys ziet men hier van in zommige Engelſche uitgaaven der Fabelen van Eſopus. De doorgaande ſtyl van een Fabel moet *gemeenzaam*, doch tevens *keurlyk* weezen. Moest ik ten voorbeelde een ſtyl opgeeven, die my de beste toeſchynt in dit ſoort van ſchriften, ik zou dien van Mr. *Addiſon*, in de korte vertellingen van den Spectator voorkomende, kiezen. Die gemaklykheid en eenvoudigheid, die kortheid en eigenaartigheid, die geregelde en bekoorlyke geestrykheid, daar zo duidlyk te ontdekken, ſchynen hem, meer dan iemand anders, tot een Fabelſchryver, bevoegd gemaakt te hebben. Maar om weder tot de zaak te komen.

De *gemeenzaame* ſtyl, zegt Mr. *La Motte*, aan wiens vernuftige *Proeve* ik veel in deeze Verhandeling verſchuldigd ben, is de algemeene trant in de Fabelen. 't Schynt ook, in den eerſten opſlage, genoegzaam dat wy aan de beesten onze allergemeenzaamſte taal verleenen: En, in de daad, zy hebben geen byzondere eiſch op het *verhevene;* 't is noodig dat zy *ſpreeken* met dezelfde eenvoudigheid, die zy *vertoonen.*

Wyders is de *gemeenzaame* ſtyl eigenaartiger geſchikt om te onderrigten dan de *verhevene:* dit laatſte is de taal der *overweeging*, het eerſte is de ſtem der *gewaarwording.* Wy zyn op onze hoede tegen de eene, maar ſtellen ons geheel bloot voor de andere: en het onderwys zal altoos het kragtigſte op ons werken, wanneer het den minſten ſchyn vertoont van ons te willen onderwyzen.

De *gemeenzaame* ſtyl, die hier gevorderd wordt, is mogelyk, niettegenſtaande de ſchynbaare *gemaklykheid*, welke het hoofdcharacter daar van uitmaakt, bezwaarlyker te treffen, dan de *verhevener* en *grootſcher.* Een Schryver bemerkt veel eer of zyn ſtyl boven de gemeene taal zwelt; dan hy, deezen ſchryvende, ontdekt of hy eene rechte keuze gedaan heeft van de woorden, die juist in dat geval voegen: en 't is egter van deeze gelukkige keuze, dat alle de bekoorlykheid van den gemeenzaamen ſtyl afhangt. Daarenboven bedriegt en misleidt ons de *verhevener* ſtyl, ſchoon niet net in allen deele: terwyl de *gemeenzaame* geen agting kan ver-

werven, indien dezelve niet gemaklyk, natuurlyk, gepast, zuiver en ongemaakt is. Een Fabelschryver moet dieshalven zeer nauw agt geeven op zyn styl, en 'er zelf te meer op werken om te doen schynen dat deeze hem geene moeite in 't geheel gekost heeft, hy moet door kunst de kunst bedekken.

Het gezag van *Fontaine* wettigt deeze voorgestelde gedagten met betrekking tot den styl. Zyne Fabels verschaffen mogelyk de beste voorbeelden van *beschaafd gemeenzaam* schryven, daar die van den Heer *Roger l'Estrange* de meesten oplevert van een smaakloozen en laagen trant. Zo leezen wy dat „ wanneer de Kikvorsch en de Muis met malkander „ vogten, een Wouw van boven neder kwam tusschen hen „ beide, en ze opslokte, om een eind aan het gevegt te maa„ken. En, dat een Vos, een gezelschap van vrolyke Slok„oppen, die braaf in hun schik waren over een schotel „kiekens, verweet, dat zy, als hy maar in het hoenderhok „gluurde, altoos rumoer maakten met hunne honden, „en jongens, en zelven, zeide hy, kunt gy ze door uw „keel jaagen, ja uw hennen en kapoenen ook, en gy zwygt „als een brok. Dit mag *gemeenzaam* genoemd worden, maar het is tevens *laf* en *laag*, en moet elken Leezer, die den minsten smaak en kieschheid heeft, walgen.

De styl van een Fabel moet derhalven *eenvoudig* en *gemeenzaam*, maar ook tevens *net* en *keurlyk* weezen. Door het eerstgemelde verstaa ik dat dezelve niet overlaaden moet zyn met leenspreuken, dat de schikking der woorden natuurlyk, de wyze van spreeken gemaklyk en de 't zamenvoeging ongewrongen zy. Door keurlykheid, sluit ik alle laage en aan byzondere gewesten eigene uitdrukkingen buiten, als mede alle gemaakte en kinderagtige loopjes, en verouderde schoolvosagtige spreekwyzen. Hier by wil ik gevoegd hebben, 't geen het woord keurlyk ook misschien in zich behelst, eene zagte beschaaving van alles, die aan 't geheel bevalligheid en geest byzet, en, schoon meerendeels het uitwerkzel van *kunst*, egter altoos den schyn van *natuurlyk* heeft.

Dan niet tegenstaande al het gezegde zyn 'er zommige gelegenheden in welke het verschoonlyk, ja, noodig is, den styl te veranderen. De taal in een Fabel moet ryzen of daalen met het onderwerp. Een *Leeuw*, met koninglyke waardigheid ingevoerd, behoort op verhevener trant te spreeken dan een *Veldmuis*: de *Leeuwin* wordt dan zyn *Koningin*, en de dieren des velds krygen den naam van *Onderdaanen*.

Eene

Eene schryfwyze die ten zelfden tyde aan onze verbeelding voordraagt en het *Dier* en den *Persoon*, die 't moet vertoonen. Zo behoort de klugtige *Aap* die cierlyke wyze van spreeken te vermyden, welke de *Uil* bezigt ten vertoon van zyne gewaande wysheid. Zonder deeze welbeoordeelde verandering van styl is het onmooglyk een recht onderscheid van Characters te bewaaren.

Korte en zaaklyke omschryvingen zetten aan een Fabel bevalligheid by; en zyn wel het allergelukkigste wanneer ze het bedryf in zich bevatten; hier van hebben wy een voorbeeld in de Fabel van *den Noordenwind en de Zon*; een weluitgekipte *bynaam* is dikwyl een omschryving op zich zelven, en zo veel te aangenaamer als het ons minder ophoudt in onze naspeuring van de uitkomst.

Veel breedvoeriger zou ik my, over dit onderwerp kunnen uitlaaten, maar mogelyk ben ik voor zommigen reeds al te breedvoerig geweest. Laat ik 'er dit nog byvoegen, dat *geestige slagen*, natuurlyk uit het onderwerp voortkomende, en *tusschenvallende gedagten*, in behoorlyke ondergeschiktheid aan 't hoofdzaaklyke gehouden, de waardy deezer kleine Opstelletjes vermeerderen. Deeze laastgemelde moeten egter zeer spaarzaam en met groote behendigheid gebruikt worden: weinig en tevens kort zyn. 't Is maar nauwlyks voldoende dat ze *natuurlyk* uit het onderwerp gebooren worden, zy passen zodanig te weezen dat ze *noodzaaklyke* en *weezenlyke* deelen van de Fabel schynen. En wanneer deeze cieraaden, behaaglyk in zich zelve, strekken om het *bedryf* van de Fabel op te helderen, brengen zy die naamlooze bevalligheid voort, zo merkwaardig in *Fontaine* en weinig anderen; een bevalligheid die menschen van het beste oordeel beter kunnen gevoelen, dan uitdrukken en aan een ander mededeelen.

SCHEIKUNDIGE BESCHOUWING VAN 'T RYK DER PLANTGEWASSEN EN DIEREN.

ZOnder op 't werktuiglyk maakzel der Plantgewassen en Dieren te letten, alsmede op deszelfs verscheidendheid, beschouwt een Scheikundige maar alleen de beginzelen, waar uit derzelver, zo wel vaste als vloeibare delen, zamengesteld zyn.

Yder Plant en Dier bezit *vaste* en *vloeibare delen* (partes solidæ & fluidæ): en in de vaste vindt men de vloeibare.

Men

Men vindt in de Huishoudinge der Planten en Dieren zekere werkingen (actiones), welke 't ingenomen voedzel in de natuur van Plant of Dier veranderen. Dus beide met *natuurlyke werkingen* (actiones naturales) voorzien.

Zy hebben een leven gemeen; een zelfde vermogen om yder hare zoort voort te planten. Dit vermogen ſchynt echter in den eerſten opſlag, uitgeſtrekter in de Planten, dan wel in de Dieren, voor zo verre de eerſte zich op verſcheide wyzen hier van bedienen. De verſcheidenheid is echter niet zo groot; want, behoudens 't voorheen algemene gevoelen, dat de Dieren alleen uit zaad voortkwamen, is men echter nu beter onderrecht door 't geval van de *Polypi;* want uit yder ſtuk, van een in ſtukken gekapten Polypus, een nieuwe te voorſchyn komt.

Beide in Sexe overeenkomſtig, vindt men 'er voorwerpen van 't mannelyk en vrouwelyk geſlacht, en Hermaphrodyten; indien men zoude kunnen toeſtaan dat deze laatſte onder de Dieren gevonden wierden.

Het onderſcheid tusſchen Plant en Dier beſtaat alleen hier in: de Dieren hebben een vermogen om zich van de eene naar de andere plaats te kunnen bewegen (vim loco motivam): de Planten integendeel kunnen door eigen vermogen dit niet doen. Schoon, wel is waar, deze dierlyke werkingen (actiones animales) aan een inwendig beginzel, welk 't dierlyk lichaam bezielt, moet toegeſchreven worden, kunnen wy echter die dierlyke werkingen, welke een merkelyk gevoel en beweging veroorzaken, niet geheel van de Planten afzonderen, maar alleen als onvolmaakter achten. Dit leeren de *Mimoſa*, *Herba Senſitiva* en andere. Ja byna elke Plant toont, als 't ware, eene zekere verkiezinge omtrent deszelfs voedzel.

Gezegt hebbende dat de Planten en Dieren beſtaan uit *vaste en vloeibare delen*, zullen wy hier van in 't begin met opzicht tot beide enigzints algemeen handelen; doch byzonder de delen der Planten eerst aanhalen.

I. Vaste delen (partes Solidæ.)

De Scheikunde leert dat derzelver beginzel en grondſlag uit eene aardagtige hoofdſtoffe beſtaat. Volmaakt gelyk met die der Dieren. Deze aarde is vast op 't vuur, en vloeit niet op zich zelfs maar wel door behulp van eene zoute ſtoffe, tot eene glasagtige zelfſtandigheid. Niet in water oplosbaar. In alle Planten van een zelfde natuur. Volmaakt van alle ongelykzoortige delen gezuiverd, is zy wit van

kleur,

kleur, en kan als een algemeen beginzel van de ſtevigheid (firmitas) der Planten aangemerkt worden.

De vaste delen verkrygen haare zamenhechting (cohæſio.)

α) Van een zeker aantrekkend vermogen der deeltjes onder elkander.

β) Van 't *Phlogiston* of ontvlambaar beginzel, als de oorzaak der ſtevigheid. Welk *Phlogiston* zich tusſchen de openingen der aardachtige deeltjes vastzet.

γ) Het wateragtig beginzel, welk de overige tusſchenruimtens vervult, maakt zo zeer de zamenhechting niet uit, als wel dat zy dezelve gematigder maakt. Want ſchoon de vaste deelen der Planten geheel van dit beginzel ontbloot zyn, verliezen zy echter noch niet geheel hare zamenhechtinge, maar worden alleenlyk broos. Dus veroorzaakt het water die taaiheid, welke de broze lichamen buigzaam maakt.

Het zoutagtig beginzel is niet noodzakelyk voor de zamenhechtinge. Want dewyl 't zout zich in water laat oplosſen, kan men de vaste delen daarvan geheel beroven, zonder verlies van zamenhechtinge. De Scheikunde geeft hier van overtuigende bewyzen. Men kan hier uit leren, dat het groot aantal van Planten, niet verſchilt in beginzelen, maar wel, in werktuiglyk maakzel. De Dieren hebben dit met de Planten gemeen; als bezittende geene andere aarde noch ander *Phlogiston*. Geheel anders heeft zulks plaats in de metalen. Deze hebben verſchillende aarden. In deze heerscht voornamelyk de Mercuriale. Deze aarde met *Phlogiston* vereenigd maakt een metaal uit. Doch 't aardagtig beginzel b: v: van Goud, verſchilt zeer veel van dat van Zilver, Koper enz.

II. Vloeibare delen (partes fluidæ.)

In deze is een grote verſchillendheid indien men de zappen in derzelver verſchillende zamenmenging (*in concreto*) overweegt. Zo ras zy echter ſcheikundig onderzogt worden, heeft hier weder een grote eenvoudigheid plaats, en verſchillen in dezen opzichte niet van 't Ryk der Dieren.

Men kan de Zappen van 't Ryk der Planten en Dieren gevoeglyk verdelen in Rauwe (crudi), en gekookte (cocti).

1. Rauwe Zap is dat vloeibaar deel der Planten, welk de koking noch niet heeft ondergaan, waardoor 't

van deszelfs natuur beroofd, tot die van 't lighaam waarin 't is, en waar van 't een deel moet uitmaken, zoude overgegaan zyn. Dit heeft insgelyks plaats in de Dieren: alwaar 't vogt uit het ingenomen voedzel, deszelfs natuur in de maag noch niet afgelegd hebbende, ook *rauw* genoemd wordt. Wanneer nu dit vogt, door 't vermogen der koking in verſchillende zoorten is afgedeeld, noemt men 't *gekookt*.

Deze verdeling wordt nader aangedrongen, zo men overweegt, dat de Planten een vermogen hebben, van zich te voeden, te wasſen en in ſtand te houden. De voedende ſtoffe heeft buiten de Plant noch niet deszelfs natuur, maar verkrygt die eerst binnen 't lighaam der Plant. Deze bezit derhalven dit vermogen van te veranderen. Gelykzaam geſchiedt dit in de Dieren. Dat zulks waar is blykt daar uit, omdat b. v. 50 planten, ongelyk in werktuiglyk maakzel, in een zelfden grond geplaatst, aldaar een zelfde voedzel indrinken. Dit voedend Zap of voedzel in de planten indringende, heeft over 't geheel genomen, noch in alle een zelfde natuur, zynde alsdan noch rauw. Wanneer echter dit Zap door 't lighaam van verſchillende Planten vloeit, verkrygt het naar den aart der Plant een verſchillende natuur; van daar die verſchillende reuk, ſmaak en geneeskragten der Planten. De *Oculatie* leert dit insgelyks, alwaar een ſcheut van zekeren boom ingelaten wordt in een boom van een geheel andere natuur. De Scheut kan geen ander voedzel tot zich trekken, dan welk eerst door 't lighaam van den anderen boom is doorgegaan. Dit voedend Zap derhalven tot de Scheut komende, moet een geheel andere natuur aannemen, en ſchoon in den eerſten boom als *gekookt* aangemerkt, moet men 't echter ten opzicht van de Scheut als *rauw* achten; doch moet op nieuw geheel veranderd, en, overeenkomſtig het zap van dien boom, waar van de Scheut genomen is, herkookt worden.

Men kan 't rauwe Zap der Planten niet ongevoeglyk als derzelver Chyl aanmerken. Waar echter zal men dezelve vinden? De Dieren hebben een maag en ingewanden. In deze wordt het Zap gekookt, en van daar naar verſcheide andere delen gevoerd. De Planten hebben geen maag nog algemeene ontvangplaats voor dit Zap, van waar het door derzelver geheele zelfſtandigheid gevoerd wordt. Men moet derhalven de Chyl zoeken in alle die delen, welke allernaast zyn aan 't uitwendig maakzel der Planten, en dus naast aan

die

die plaats waar uit zy haar voedzel trekken. Men weet in 't algemeen dat de Planten in deszelfs uitwendige delen, als wortel, tronk, tak, bladeren en bloemen, zekere indrink- of opslorpvaatjes (vasa bibula vel absorbentia) bezitten. Het vogt dat door deze vaatjes opgeslorpt wordt, mag men als *rauw* aanmerken. Gelyk nu de Dieren twederley voedzel hebben, een *dikker*, welk zich uit de maag naar andere delen verspreid, en een *fyner*, welk uit de dampkring in de opslurpvaatjes indringt; kan men insgelyks ook in de Planten vastftellen, dat deze, door de wortelen, als 't ware, derzelver maag, een dikker en ruwer voedzel tot zich nemen; doch een fyner door de aan de lugt bloot gestelde indrinkvaatjes.

'Er zyn drie Bronnen uit welke de Planten haar voedzel trekken, zynde als zo vele Hoofdstoffen, nam: 't *Water*, de *Lucht* en de *Aarde*. Alle deze drie Bronnen te zamen zyn niet nodig voor alle Planten. De meeste zyn met twee te vreden. De wortel dient tot neming van aardagtig, en de overige delen tot neming van Luchtvoedzel. Andere planten integendeel trekken al haar voedzel voor 't geheel of voor een gedeelte uit 't waterig beginzel of Hoofdst. Deze drie Hoofdst: bezitten alles wat een Plant nodig heeft. Men mag, dunkt my, vryelyk vooronderstellen, dat alle beginzelen der Dieren, Aardgewasfen en graafbare lighamen (fossilia), door verscheide wegen op 't allerfynst verdeeld en verdund, in alle de drie Hoofdst: tegenwoordig zyn. Uit deze Bronnen trekken de drie Ryken der natuur derzelver voedzel, gesteld zynde dat alle zaken, door gisting, verrotting en verbranding ontbonden en verdeeld worden, en dus ontbonden, gedeeltelyk in de aarde, in 't water, en gedeeltelyk in de lucht huisvesten. En dat dus de voorwerpen der drie Ryken, op verschillende wyzen allerfynst verdeeld, wederom tot voedzel van huns gelyken strekken. Dat 'er in deze drie Hoofdst: een genoegzaam voedzel is, zal men gemakkelyk begrypen, zo men maar eens overweegt, wat 'er dagelyks verbrand wordt, hoe veel 'er door verschillende bewerkingen, zo wel der natuur als kunst, vlugtig gemaakt wordt. De gisting en voornamelyk de verrotting leveren hier overvloedig Stoffe, dewyl aan 't laatste alle Planten en Dieren onderworpen zyn. De by onvrugtbare en dorre aarde gevoegde mest, leert duidelyk hoe nuttig de verrotte deelen van Dieren en Planten zyn. De door de aan de blootstelling der lucht op nieuw bezwangerd wordende moederaardens (Matrices) van verscheide

graaf-

graafbare lighamen; tonen de aanwezenheid van 't Luchtvoedzel.

De zekerheid van 't rauwe voedzel dus, zo ik mene, vast gesteld zynde, is 't echter bezwaarlyk, uit hoofde der uitnemende fynheid dezer verdeelde beginzelen, deszelfs natuur te kennen.

In 't algemeen merkt men daaromtrent aan:

1. Dat het verschilt naarmate 't zelve in deze of gene Hoofdstoffen huisvest.

Men mag vryelyk vaststellen dat 'er onderscheid is in de Zappen, naarmate zy uit de aarde, lucht of 't water hunnen oorsprong nemen; en schoon wel niet zeer ten opzichte der beginzelen, ten minsten in vloeibaarheid verschillen. Het voedzel uit de Hoofdst: der aarde geeft een aardagtig *Zap*, geschikter tot making der vaste delen. Dat van de wateragtige Hoofdst: een wateragtig voedzel. De Hoofdst: der lucht eindelyk 't allerfynste, overgaande in derzelver *Spiritus rector*, of in olyagtige delen: zo nochtans, dat alles wat de Planten door deze drie Hoofdst: tot zich trekken, uit verschillende beginzelen is zamengesteld.

2. Dit voedzel verschilt ook naar de luchtstreek en plaats, waaronder en waarop 't zelve groeit.

De overvloed van fyne olyagtige delen, welke de Planten die onder eene heete luchtstreek groeijen, boven die van koude wateragtige bezitten; de meerdere hoeveelheid zouts, welke zeer veele aan zee groeijende Planten boven andere in zich hebben; de meerdere hoeveelheid van Yzer-aarde of Yzerbeginzel (terra martialis vel principium martiale) in zeer veele Planten, boven andere, tonen duidelyk dit verschil.

3. De tyd van 't jaar brengt ook enig verschil aan.

De uitwaasemingen in de Lente, Zomer, Herfst en Winter zyn zeer verschillende. Deze Uitwaasemingen zyn minst van allen in den Winter, wanneer, als 't ware, de Planten verdooft zyn. In 't voorjaar zyn zy overvloediger en meer zoutagtig. In de Zomer meer olyagtig. In 't Najaar zyn de Planten uit hoofde der vermeerdering van de ontvlambaare olyagtige beginzelen meer aan de verrotting onderworpen.

4. 't Grootste deel der zappen bestaat uit water.

De overvloed van water en de dagelyksche vogtige uitwaasemingen leeren duidelyk dat 'er veel waters in de lucht huisvest. Omdat nu de zappen eene bekwaame vloeibaarheid moeten

„ ver Versterving (σφακελισμος) hun is bekend geweest: maar „ men leest, by de oude Grieken, niet van die Beenbeder- „ ving, welke van het te voren aangetast merg haaren oor- „ sprong heeft ".

Op zulk eene wyze wordt dit Onderwerp gestadig behandeld; en met de Ziekten der beenderen dit Stukje, en te gelyk het tweede Deel van dit Werk, en de Verhandeling der Uitwendige gebreken tot de Heelkunde betreklyk, besloten. Onze Vaderlandsche Leerlingen in de Chirurgie hebben nu gelegenheid, om in het beschouwlyke en eigenaartige der Gebreken, waar aan het hun doorgaans hapert, onderregt te worden. Zo zy 'er gebruik van maaken, zullen zy 'er den Schryver, Vertaaler en Drukker voor verpligt zyn en zich erkentelyk toonen. Wenschelyk ware het ondertusschen; dat 'er meer gelegenheid gevonden wierde tot mondelyk onderwys, in alle byzondere stukken, de Heelkunde betreffende. Behalven in een of twee voornaame Steden van onze Provincie, waar in nog maar nu en dan eenige openbaare Lessen gedaan worden, zyn 'er geene schoolen voor Leergierigen. Bekwaame Heelkundigen behoorden in alle Steden, eenige vastgestelde onderwyzingen te geeven, zonder juist, door openbaar gezag, hier toe gewettigd te willen zyn. Hier door zou deeze konst bloeijen, en men zou niet meer klaagen, gelyk, jammer is het, met te veel recht geschiedt, dat men zo weinig bekwaame Chirurgyns in ons Land vindt.

Brieven van J. G. DE ROLLER. *Eerste Deel. Te Amsterdam, by* J. van Stendel 1764. *In groot octavo* 108 *bladzyden.*

DE Schryver deezer Brieven heeft zich, gelyk hy met den aanvang zyner Voorreden te kennen geeft, voorgesteld, *enige Brieven over verscheide onderwerpen door den druk gemeen te maken, of zulks strekken mogte tot verwecking van Nayver in Mannen van Geleerdheid, Taalkunde, verheve Denkbeelden, Zeggingskragt* en *vloeijende styl.* Deeze Brieven komen derhalven voor als voorbeelden ter navolginge, en de Autheur vertoont zich als een Meester in 't Brievenschryven, die den yver van anderen tragt op te wekken. Hy verdient ten deezen opzigte waarlyk consideratie, en betoont ongemeene talenten te bezitten; daar zullen 'er zeker maar weinig in de Republiek gevonden worden, zo ze 'er nog zyn, die hem evenaaren; en 't zal mannen-werk weezen hem in 't

Brievenschryven te overtreffen. Met een woord 't is een Stukje dat zyn wederga niet heeft onder alle die schriften, die ons door voorbeelden het Brievenschryven leeren. Wy zullen den Leezer een en ander voorbeeld, ter betere kennisse van dit gadelooze geschrift, onder 't oog brengen.

Zie hier een voorbeeld van den Wynverkoopers-styl.

Amst. 6 *Dec.* 1762.

MYN HEER!

„ Heden hebben Mevrouw E..., Heren C......, N.....; „ G......, E...., een begin der lossing onzer nieuwe Bergeracjes gemaakt, en ben ik aan vier of vyf Schepen, „ (juist zo veel meer als het geheele vorig gewas,) gevaren, om eigen nieuwsgierigheid, en die myner Vrienden „ te voldoen, zonder myne verwagting te speuren, en al zo „ min 't geen eenige, met styve kaken, durven uitzetten.

„ Waarlik, vind men geen bek vol romige Wyn; alzo min „ een bek vol slym; ja vele booswigten in de hoogste graad, „ onder welke ik hardschreeuwers speurde, byna een quartier uurs het Mesf verdurende, en dog tamelyk in 't wand, „ geen magere verkens, andere zyn een weinig geschroeid, „ geenzins van de regen, en dus zo rad, als Water, al kan „ ik niet toestaan, dat ze ook zo veel, en naauwliks meer, „ kragt hebben.

„ Men heeft my voor een eerst Merk 38, een ander 36, „ en minder Wynen 30 a 28 ƒ geëischt: maar, zo veel ik „ weet, die deze namiddag ander werk had, is nog niets „ verkogt.

„ De Rode Bergeracque zal, zo wel als de Witte, mede „ gespeeld kunnen worden; en men vroeg my voor een „ Merk, dat wel eens tot 40 ƒ, en hoger, verkogt is, 28 ƒ.

„ Zie daar, alles wat ik voor als nog kan mededelen; die, „ hoe ze zig houd in 't bekoelen, en wat 'er in gedaan word, „ zal berigten; nu een ander een dubbeltje uit de beurs „ kloppen, en dus rond wandelen; in hope, dat ze alle by „ UE. gezien en gekaauwd zullen worden; waar toe my „ verlatende, blyve met veel agting,

Myn Heer,

UE. Dw. Dienaar

J. G. DE ROLLER.

Dit is regt Wynverkoopers styl, zo schryft men met de spreek-

spreekwyzen van de Kunst, dan kan het Gemeen 't niet verstaan, en de Wynverkoopers moeten 'er op denken wat het betekent; dus vestigt men de aandagt van den Leezer, en doet hem verwonderd zyn over de bekwaamheid van den Schryver. —— Wy hebben deezen wel geheel willen uitschryven, tot een voorbeeld; doch verder zullen wy extracten geeven, om dit Artykel niet te breed te maaken, en des te meer voorbeelden te konnen opgeeven. —— Hoort onzen Meester nu eens in 't hoogdraavende.

„ Onder verscheide Ladingen, sedert de Vorst in Texel
„ binnen gekomen, is een door de sware ysgang verbryzeld,
„ waar van wynig te regt zal komen; twe van Bordeaux,
„ door gelyk toeval gekraakt, worden zo veel mogelyk ont-
„ laden, en daar aan Wal gebragt.

„ Die steenharde korst der Wateren, vertogen van de
„ ondoorgrondelike Wonderkragt van den God der Natu-
„ re, veranderaar van dat zagt en vloeibaar Element tot zo
„ ene vastigheid en dikte, die ik voorlede week ruim een
„ halve, ook drie vierde ell' dik mat, bedreigd niet alleen
„ die dryvende Castelen, en daar in opgeslote onschatbare
„ Tresoren; maar maakt storm geweldige vloed, vloed de
„ scheure en geweldige drivt; wat Dyken, wat Dammen,
„ van Zeën, van Rivieren, zullen daar aan een genoegzame
„ breidel strecken?

Zie hier den verbloemden styl van iemand die zyn streng houdt.

„ Zyn myne gevoelens niet in alles over een dragende
„ met die der menigte, lopen enige my voorby, spreken my
„ andere geheel tegen, ik ben des getroost, en houde het
„ zeker, dat, zyn de hazardspelen verboden, mag men niet
„ bluffen, is zulks ene misdaad by den Regter. Wy hebben
„ dan nog kaart, waar op men 't zien mag, 't spel mede
„ goed maken, en 't bestaan tegen partyen zal enkel van de
„ voorzigtigheid af hangen.

Laaten we hier byvoegen den eenvoudigen styl van iemand, die een ongeval hem overgekomen verhaalt.

„ Gister ogtent, na 't afdoen van verscheide Zaken, wier-
„ den my, in de Warmoes-straat, naby de St. Anna-straat,
„ door het slickrig glad, de benen regts af van onder 't lyv,
„ ik links over, en by toeval, op 't bovenend der pomp;
„ met het spits tussen de stenen geraakt, geslagen, zo dat
„ ze door broekband en overhemd, (in haar open wat zo
„ omvat had behoudende) voorts langs de heup tot op de
„ korte rebben, en daar by zo diep, met beugel en borstrok,

 „ het

„ het week indrong, dat ik, ryzende, moeite had die te rug
„ te trecken, en tot adem gekomen, in plaats van Heer
„ T...... ene visite te geven, zulks en passant Heer B.....
„ te doen, en myn huyz te vinden.

Zo vermeldt men zyn eigen ongeval, zie hier hoe men over dat van een ander kan schryven.

„ Terwyl ik van onweer spreek, beklaag ik UE. van zo
„ een fatigante reyz, en Wensch, dat hy met zyn Kap-
„ Chays heelzhoovds overgekomen zy. Als ik gister om
„ twe uur van de Beurs ging, naauliks de Beursteeg uit en
„ tot op den Dam gekomen, zag ik van verre, 'k wist niet
„ wat, maar een wynig voortgaande, dat een Vrouw, van
„ den Wind onder de Voet gesmeten, by beurtwisseling, nu
„ in een Eva voor, dan na den Val, vervormd wierd, en
„ en wat weer zy ook deed, weerhouden, zig te decken,
„ of te ryzen. Vermagze zo veel onder een niet wyden
„ rok, dagt ik, hoe veel meer kans heeft ze in de ruyme
„ Kap van een Chais.

Begeert men voorschriften van Nieuwe-jaar-wenschen, men vindt 'er verscheidene in deeze Brieven; men zie het volgende.

„ Geniet dit Jaar, geniet vele Jaren, in eigen Persoon,
„ in alle de Uwe, uit de ene genoegzame Fontyne van aard-
„ sche en hemelsche Zegeningen, den toevloed van alle ha-
„ re en volle stromen, welker overlopinge nooit iemand be-
„ treurde; als thans die van Maaz, Waal en Ryn, de Cleev-
„ sche, Geldersche en Overysselsche streken; en van waar
„ uit de Wereld hoord men niet het gejammer over gelyke
„ ongelegenheden; ten goede van alle welke wy met geen
„ minder hartlykheid wenschen, de wederkering derzelve
„ binnen hare Oevers, en dat ze agter na zelvs ene dorre
„ Woestenye veranderen, als den Nyl Egipten, in een an-
„ der Eden, en Hov des Heren! Geniet boven al in ene ry-
„ ke mate 's Geestes invloeden, zo nodig tot het kennen
„ van al het Ondermaansche, hoe hoog geschat in deze We-
„ reld, in deszelvs kortstondigheid, ongenoegzaamheid,
„ ydelheid, tot het zoeken van Zaliger Genietingen dan al
„ wat den tyd heeft en geevd, en die, altyd Vers, en
„ Nieuw, de Ziel eeuwig doen swemmen in een Zee van
„ Goddelyke Wellusten.

Ten slot zullen we nog een voorbeeld geeven uit een Brief betrekkelyk tot eene Zieke.

„ Zo UE. Moeder in kragten toeneemd, en de Coortsen
„ desgelyks, zoude ons, als haren Lyvmedicus, de moed

„ wel

„ wel enigsins beginnen te ontzinken: evenwel, hare niet
„ zeer hoog geklomme Jaren doen ons nog een gunstig her-
„ stel hopen.

„ Waar uit nemen dog de Koortsen haren oorsprong? een
„ quade Maag? bedurven Bloed? of Sappen? zo zyn Wel Ed.
„ zulks wist uit te vinden, my dunkt, voor een nog zo jong
„ Mensch wist zyne kundigheid spoedig raad: maar zyn 't
„ geheime knagingen des harten, quellingen van den Geest,
„ te onvredenheid over dit of dat; hy, die in 't hart niet zien
„ kan, veel min dat kneden, en veranderen, schiet te kort
„ met alle zyne kundigheid, en artzenyen; alleen 't Bloed
„ van den Heyland, en de Oly zynes Geestes, veyl voor
„ alle die met een waaragtig berouw aangedaan, afstand doen
„ van ongeregtigheid, en geen sterveling, kan ze genezen,
„ en die striemen verzagten: maar wie nam 'er te vroeg zy-
„ nen toevlugt toe!

Men kan uit deeze voorbeelden genoegzaam zien, dat onze Schryver van een byzonderen smaak is; en dat hy zeer goede gedagten van zyne eigene bekwaamheden moet voeden; nademaal hy anders niet zou hebben konnen besluiten, om zodanige Brieven, als hier ten getale van 70 voorkomen, in 't licht te geeven.

Waerelds-Loon of Stank voor Dank, voorgesteld in de Fabel van de Slang met de Boer. Te Amsteldam, by Gerrit Bom 1763. *in octavo* 60 *bladzyden.*

EEne langdraadige uitbreiding der bekende Fabel van den Slang met den Boer, op eene gemeene manier berymd. De Autheur geeft dit Stukje op als een Proefje van eene verdere vertaaling der *volgeestige werken van den Heer G. Rollenhagen*; mogelyk zal 't werk onder de hand beteren, maar 't vooruitzigt komt ons niet gunstig voor; egter zouden wy ons niet verwonderen, al had 'er 't Gemeen smaak in.

De Loge der Vrye Metzelaars bespied. Te bekomen in 's Hage, en elders. 23 *bladzyden in octavo.*

HEt is deezen Bespieder gelukt de geheimen der Vrye Metzelaarye te ontdekken; *door middel van een Rookbok*, zegt hy, *dat met myn Kamer Correspondeerden, tot op die plaats of kamer daar de vrye Metzelaars wierden aangenomen: ik nam het Luyk van myn Rookbok weg, en hoorde een* groot on-

onzigtbaar gat *in het Luyk van het andere Rookhok*, *en dus zag en hoorde ik alles het geen tot aanneeming van een regtschaape leerling der vrye Metzelaars is behoorende.* —— Men moet denken dat *dat groote onzigtbaare gat* vervuld geweest is met rook, en zo veel togts verwekt heeft, dat de Bespieder eene koude gevat hebbe, des hy niet wel hebbe konne zien en hooren: want vrye Metselaars, die niet minder geloof verdienen dan een bespiedenden agterklapper, berigten ons dat de Schryver gansch niet agter de zaak is. Dat geheele Rookhok is ongetwyfeld vercierd, gelyk de gansche ontdekking van 't zogenaamde geheim; want het geheele Stukje behelst niet anders dan eene herhaaling van 't geen meermaals in prulschriften van dien aart is opgegeeven.

Toejuiching aan den diepgekeerden en zinryken Heer Spreukenschryver, van de Bespiegelinge of Gedagte over de weezentlykheit der dingen. Te bekomen te Rotterdam en elders.

EEne zoutlooze beschimping, die geen onderscheid maakt tusschen goed en kwaad; zelfs gaat de Autheur hier in zo ver, dat hy den draak steekt, met Spreuken, die de Schryver der *Bespiegelinge over de weezentlykheid der dingen* uit de Bybelbladeren heeft overgenomen: de spotzugt los in te volgen is altoos gevaarlyk.

De Lof van den Heere de Lover, *verdedigt, tegens zyne Lasteraars en Kunstbedillers. Heldendicht. Te bekomen te Rotterdam en elders, in groot octavo* 24 *bladzyden.*

DIt is een Stukje van gelyke soort als 't voorgaande; doch geestiger: de spotterny egter is wat algemeen, en treft daar door minder dan men van *Philocalus*, gelyk de Autheur zich noemt, die 't fraaije bemint, zou verwagten. De Schryver had zig veelligt, in beantwoording aan den aart van 't geschrift, liever *Philomastix* of een liefhebber van geesselen mogen noemen.

Geschiedenis der hedendaagsche Duivels, door den Hr. A***. *Uit het Fransch vertaald. Te Nymegen, by* H. R. Heymans, 1764. *in octavo*, 197 *bladzyden.*

DIt Geschrift, dat eenigermaate een verwarde Roman is, bedoelt voornaamlyk, zo 't een weezenlyk doelwit van dien aart heeft, de Jesuiten af te schetsen als bondgenooten van 't Ryk des Satans. Het is onzen Autheur, naar zyn verhaal, gelukt, een mondgesprek te houden met den Archivist of Opperpapierbewaarder der Helle, en hy heeft door denzelven

ven gelegenheid gekreegen, om, in een klooster der Jesuiten, de aldaar bewaarde Archiven te onderzoeken, en eenige papieren van gewigt te copiëeren; waar van hy nu sommige stukken in 't licht geeft. Onder anderen vindt men hier het Verbond door den Satan en de Orde der Jesuïten aangegaan, midsgaders eenige Requesten van de Jesuïten aan den Satan, en 't antwoord des Satans op dezelven, met betrekking tot voorgenomene of dadelyk uitgevoerde Koningsmoorden; en dergelyke stukjes meer.

Het schynt egter dat onze Autheur geen tyds genoeg gehad heeft om zo veele dusdanige Stukjes te copieeren, dat het een behoorlyk boekdeeltje vol kon maaken; en dat hem zulks bewoogen heeft, hier aan te hegten een verward verhaal van duivelsche verleidingen, waar door deeze en geene menschen tot het bedryven van wandaaden vervoerd zyn. Doch ze zyn allen zodanig, dat het der moeite niet waardig ware, den Duivel in 't spel te brengen, en de menschen tot zodanige verrigtingen aan te zetten. Het is gemeenlyk een teken van armoede in een Romanschryver, als hy de werking der helsche geesten invoert, daar die der menschen genoegzaam is.

Dit geheele Stukje is van dien aart, dat 'er meer kwaadaartigheid dan vernuft, meer armoede van geest dan vindingrykheid in doorstraale. De Autheur heeft mogelyk veeler oplettenheid nog tot zyn geschrift willen trekken, door 't op te draagen *aan zyne Majesteit den Koning van Pruissen*, doch men laate zich daar door niet bedriegen; 't is dien Vorst onwaardig, en mag met regt een gemeen prulschrift genaamd worden.

Antwoordt van J. A. de Chalmot, *ter wederlegginge van de zogenaamde Verdediging op den naam van zyn Huisvrouw uitgegeven. Te Leeuwarden, by* H. A. de Chalmot 1764.

WY hebben by een voorgaande gelegenheid, in 't voorbygaan, reeds gewag gemaakt, van deeze *Verdediging* (*); het hier nu op komende antwoord strekt, om den Heer *de Chalmot* te zuiveren van de hem te last gelegde beschuldigingen: ten welken einde hy den Leezer onder 't oog brengt, het appoinctement van 't Wel Edele Gestrenge Krygsgerechte der Friesche en Nassausche Regimenten, ten zynen voordeele; als mede eene en andere Attestatie van zulken die gemeenzaam met hem en in zyn Huisgezin verkeerd hebben; midsgaders het getuigenis van den Eerwaarden Walschen Kerkenraad te Leeuwarden; welke allen daar in over-

(*) Zie *boven bl.* 358.

overeenstemmen, dat de schuld der verregaande oneenigheden, tusschen den Heer *de Chalmot* en zyne Huisvrouw, niet zo zeer by hem, als wel by haar te vinden zy.

Verder Berigt van Papieren, raakende het voorgevallene ter zaake der Aanspraake van Ds. Cornelis Blom, *aan de Ed. Agtb. Magistraat der Stad Leeuwarden.*

ZEdert ons laatste Berigt is ons deswegens niet meer ter hand gekomen, dan *de Vyfde en laatste Brief van een Liefhebber der Waarheid.* Onze Autheur vervolgt in deezen Brief zyne gedagten over 't *Regt der Overheid in 't bestieren der Kerke*. en voegt by de drie voorgaande zyne vierde stelling, die betrekkelyk is *tot het aanstellen van Kerkendienaaren tot den vasten Kerkendienst in eene bepaalde plaatse, en in die Kerk, welke door de Overigheid voor goedgekeurd, daarom de* Publyke, *dat is, om zo te spreeken, de Landschapskerk genaamd word.* Hieromtrent stelt onze Schryver, „dat „ het regt om iemand daar in tot Leeraar te verkiezen, oorspronkelyk staat by de Overheid, en wel in de eerste plaatse by den „ Souverain, die dat dan of zelf verrigten kan, of daar toe zodanigen magtigen als hy oirbaar vindt".

Met het betoogen deezer stellinge maakt onze Autheur een einde van het onderzoek, en de wederlegging van 't gevoelen der Deducenten in 't algemeen, raakende het onafhanglyke Regt der Kerke. Hier op gaat hy over, om op eene dergelyke wyze na te gaan hunne twee verdere byzondere stellingen in de Deductie vervat, die met hun algemeene denkbeeld verknogt zyn, Te weeten, „dat de Kerkenraad, en vooral ook de Predikanten, „ als zoodanig, over het geen zy zeggen of doen, in zaaken die „ de bestiering en het welzyn van de Kerke betreffen, aan niemand „ rekenschap schuldig zyn, dan aan God en Christus alleen, voor „ niemand daar buiten behoeven te regt te staan, wie hy ook „ zy": midsgaders „ Dat zy in de Bediening van hun Ampt hooger en meerder zyn dan de Overheid". — Onze geagte Briefschryver behandelt dit laatste niet min bondig dan 't voorige, en toont kortlyk waar toe 't voorstellen van zulke denkbeelden aanleiding geeft, en hoe noodzaaklyk het is, tegen zodanig eene indringing te waaken. —— Men mag deeze Brieven, onzes oordeels, wel uitzonderen uit het gemeene lot der Twistschriften; als de zaaken afgeloopen zyn, werpt men ze veelal in een hoek daar heen, 't meerendeel is ook van geen weezenlyke waarde, doch deeze Brieven zyn van dien aart, datze, by andere schriften over 't Regt der Overheid en der Kerke, in de boekekasfen der Liefhebberen eene goede plaats verdienen, en 't herhaalde leezen waardig zyn.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

OVER DE ONMOOGELYKHEID, OM, ZONDER ONDERZOEK, EN GENOEGZAAM BEGRIP VAN ZAAKEN TE GELOOVEN, EN DE DAAR UIT SPRUITENDE BILLYKHEID, OM ALLEN MENSCHEN, ALTOOS, EEN VRY ONDERZOEK VAN DEN GODSDIENST TOE TE STAAN,

Door den Heer J. VAN EFFEN. (*)

De meeste menschen weeten volstrektelyk niet, wat *Gelooven* is; zy zyn hieromtrent zelfs zo geheel onkundig, dat zy het Geloof aan onzen wil toeschryven, en het van onze vryheid afhankelyk maaken. Beveelt men ons niet alle dagen, *Dat wy dit of dat gelooven moeten*? houden menschen die men anders als verstandige Lieden moet agten, niet dergelyk eene taal, zonder de uiterste ongerymdheid te bemerken, welke in deze woorden legt? Ja! Men *moet* gelooven, 't geen zig, na eene aandagtige beschouwing, als waaragtig aan onzen Geest vertoont; Men is zelfs geen meester om dit alsdan niet te gelooven, omdat de *Overtuiging*, en dus het *Geloof*, volstrekt onafhankelyk zynde van onzen Wil, en uit het verstand alleen geboren wordende, enkel *lydelyk* zyn, en geene betrekkinge tot onze Vryheid hebben.

Maar als men ons dan belast om *zulk of zulk eene zaak te gelooven*, *onder bedreiging van anderzints kettersch en buiten den weg der zaligheid te zyn*, zo zegt men ons inderdaad, dat wy, door vrye bepaaling van onzen wil, ons zelven dwingen moeten, om een voorstel, zonder op deszelfs blykbaarheid agt te geeven, als waar of als valsch te beschouwen, naar

(*) Het werkje, daar wy dit uit getrokken hebben, is in den jaare 1737. in den Haag by J. VAN DUREN uitgekoomen, onder dezen Tytel; *Lettre a Monsieur de la Chapelle sur la maniere de traiter la Controverse, par Mr.* VAN EFFEN, en omdat het klein, weinig bekend, en fraey is, zullen wy het onzen Lezeren in twee of drie stukjes genoegzaam geheel mededeelen.

naar de wetten die men ons daaromtrent voorschryft. Is dit geene wartaal, en schryft men dus niet aan den wil een regt toe, 't welk aan het verstand alleen behoort; Is dit niet de Menschen verpligten tot het geen volstrekt strydig is met de Natuur der Ziele, tot het geen onmoogelyk en tegenzeggelyk is? Ik weet wel, dat in zwakke menschen, getroffen en bang gemaakt door zulke belaggelyke uitdrukkingen, de Ziel eene pooging kan doen om te zeggen, dat zy de voorstellen aanneeme, die men haar op deze wyze opdringt; Ik weet zelfs, dat zy het zo dikwils kan zeggen, dat zy het eindelyk zelve begint te denken, dat zy gewoon die voorstellen te hooren, te herhaalen, en te betuigen, van ze te gelooven, zig verbeeldt overtuigt te zyn van iets, dat zy onmoogelyk gelooven kan.

Ik erken, dat de wil op eene zekere wyze invloed hebbe op de *Overtuiging*, en dat dezelve zeer veel toebrengt, om ons eene goede of kwaade overtuiging te geeven. Het is de wil, die de ziel schikt en bereidt voor de overtuiging; Het is deze, die haar kan trekken uit de duisternissen der vooroordeelen, en bevryden van 't gewoel der Driften; Het is deze, die den aandagt kan opwekken, vermeerderen, bepaalen; maar 't is hier toe ook alleen, dat haare magt zig uitstrekt; Zy bereidt het verstand de middelen ter Overtuiging, zy verschaft die middelen aan het zelve, maar 't is dan de post van het verstand om 'er zig van te bedienen; en 't is het verstand alleen, 't welk kan onderzoeken, oordeelen, gelooven, overtuigd worden. Het is onmoogelyk, het is tegenzeggelyk iets te gelooven het geen men niet verstaat of een voorstel toe te stemmen, daar men geene denkbeelden van heeft. Deze stelregel is zo zeker en wis, als de eerste gronden van eenige waarheid of weetenschap kunnen wezen. Inderdaad begrypen, bevatten, en gelooven zyn woorden van dezelfde betekenis; welk een moogelyk verschil is 'er aan te wyzen tusschen deze uitdrukkingen; *Ik begryp dat Dit of Dat waar of valsch is*, en *Ik geloof dat Dit of Dat waar of valsch is? Gelooven dat een zaak dus of zo is*, is dat niet het zelfde, als *Oordeelen dat Dezelve dus of zo is*, en drukt dit weder niet het zelfde uit, als te *begrypen, dat dezelve dus of zo is*? welke werking geschiedt 'er in myne ziel, als ik over een voorstel wil oordeelen? Ik beschouwe 'er met oplettenheid alle de verschillende denkbeelden van; zo ik bevinde, dat dezelve volmaakt wel overeenkoomen, en de eene met de andere verbonden zyn, zo *begryp*, zo *oordeel*, zo *geloove ik*, dat dit voorstel

waar-

waaragtig is; zo ik bevinde, dat die denkbeelden met malkanderen stryden, of de eene de andere om verre werpen, zo wordt 'er in myn verstand eene overtuiging, een oordeel, een begrip, een geloof gebooren, dat zodanig een denkbeeld valsch is. Ik wil, by voorbeeld, beoordeelen, of de dood der zoonen van BRUTUS, door hem zelven voorgeschreeven, eene billyke daad zy. Wat doe ik in dit geval? Ik beschouw met aandagt het denkbeeld van deze daad in alle zyne omstandigheden, ik beschouw vervolgens op dezelfde wyze het denkbeeld van Regtvaardigheid, ik vergelyk als dan die twee zaaken met malkanderen, en uit die vergelyking spruit het *oordeel*, 't welk ik over die daad velle, of het *begrip*, dat ik 'er my van maake.

Hoe tastbaar ondertusschen de waarheid van dit beginzel moge zyn, zo laat het egter niet na, om Lieden, die geene Redekunde verstaan, en om zommige Godgeleerden zelfs te stuiten; zy beschouwen het als een ryke bron van verderfelyke ketteryen, en als strekkende, om het geloof aan de Verborgenheden van den Godsdienst te vernietigen: „ zo gy niets wilt gelooven, zegt men, dan 't geen gy „ begrypt zo kunt gy de menschwording van Christus niet „ gelooven; Dit is eene Verborgenheid, en eene onbe„ grypelyke verborgenheid; „ Die Tegenwerping schynt in den eersten opslag vry belemmerend en zelfs beslissend, maar als men ze van naby onderzoekt, zal men bevinden, dat ze ons opgegeeve beginzel eer bevestigt, dan om verre werpt. Laaten wy, by voorbeeld onderstellen, dat ik my met den geenen, die my deze tegenwerping maakt van de manier die Socrates gemeenlyk gebruikte, bediene, dat ik door gepaste vraagen uit hem zelve de beantwoording zyner tegenwerping haale, en dus de waarheid doe voortkomen.

Hy zy kundig van de Leerstukken van den Godsdienst, en ik vraag hem dus regtstreeks, of hy de menschwording van den Zaligmaaker gelooft; Hy antwoordt *Ja!* —— Maar wat verstaat gy door de menschwording? *De vereeniging der Goddelyke met de menschelyke Natuur in den Perzoon van Jesus Christus.* —— Waarom gelooft gy de waarheid van dit Leerstuk? —— *Omdat het zo klaar en duidelyk in de H. S. geopenbaard is, dat het onmoogelyk zy het zelve daar niet te vinden.* —— Wel nu, hoe besluit gy daar uit, dat dit Leerstuk waaragtig zyn moet? —— *Omdat ik, op zeer goede gronden, ten vollen overtuigd ben, dat de H. S. van God zelve is voortgekomen, en dat ik met geene rede van de Godheid kan*

vermoeden, dat Hy my en anderen zou zoeken te misleiden. —— Maar vindt gy in de vereeniging dier twee Natuuren niet eenige tegenstrydigheid, bekwaam om alle blykbaarheid, die gy anders voor de waarheid van dit Leerstuk mogt hebben, te vernietigen? *Neen! Ik heb geen denkbeeld altoos, hoe die vereeniging geschikt zy, en derhalven kan ik hier onmoogelyk eene tegenstrydigheid in vinden.* —— Gy weet niet *Hoe* die vereeniging zy, Gy weet niet, waar dezelve in bestaa, of wat ze eigenlyk uitmaake! Gy moet hier egter eenig oordeel, eenig begrip over vormen. —— *Ik weet 'er wel eenige eigenschappen en uitwerkingen van; Ik begryp dat deze vereeniging zeer nauw en innig zyn moet, en dat dezelve op den Persoon van Jesus Christus moet overbrengen alle de eerbewyzingen, die men anders aan de Godheid alleen verschuldigd ware, en die men nu aan Hem zo wel als aan den Vader moet bewyzen; maar wat de Natuur dier vereeniging betreft; ik ben niet vermetel genoeg om voor te wenden van daar iets van te begrypen, en ten dien opzigte ben ik verpligt myn oordeel op te schorten.*

Zie daar juist myn Beginzel bevestigd, en tevens den zin opgehelderd, hoe men het zelve moet verstaan. Hy met wien ik thans onderstel gesprooken te hebben, gelooft het Leerstuk van de menschwording met eene wezenlyke en beredeneerde overtuiging. De waaragtigheid van het Opperwezen, de Godlykheid der H. Schriftuur, het klaar en duidelyk gezigt van dit Leerstuk in de H. Bladeren, zyn zo veele stappen, welke zyne Rede doet om deze waarheid te vinden langs eenen weg door de fakkel van het gezond verstand en de blykbaarheid verligt. Dezelve heldere denkbeelden doen hem ook zekere eigenschappen en uitwerkingen van deze Verborgene vereeniging bevatten en gelooven, maar zo dra hy aan de Natuur dier vereeniging koomt, kan hy zyne denkbeelden, niet meer vergelyken, omdat hem Denkbeelden ontbreeken; Eene dikke duisternis bepaalt zyn verder onderzoek, hy schort zyn oordeel op, dat is te zeggen, dat hy, zonder, ten dezen opzigte, iets aan te neemen of te verwerpen, ophoudt van bevatten en gelooven, omdat het hem onmoogelyk is anders te doen. Een zeker bewys, dat 'er waarheden zyn, waar van men door blykbaare redenen verpligt is de wezenlykheid te erkennen, en eenige uitwerkzelen en eigenschappen te gelooven, schoon ons ligt en onze overtuiging zig niet zo verre kunnen uitstrekken, om het geen eigenlyk de Natuur dier waarheden uitmaakt, onderscheidenlyk te bevatten.

De

De Beletoorzaak, welke beginzelen, die zo klaar en onwederspreekelyk zyn, niet slegts aan het gemeen, maar zelfs aan veele Lieden, die zig door verstand en oordeel meenen te onderscheiden, ongelukkig verbergt, is de verkeerde manier, waar van men in den omgang zig dikwils van de woorden *Gelooven*, en *overtuigd zyn*, bedient. Niets is gemeener, dan te hooren zeggen; *Ik wil dat wel gelooven; Ik wil u wel op uw woord gelooven*, en dergelyken. Als men deze uitdrukkingen naar den letter opvat zo schryven zy de overtuiging toe aan den wil, en betekenen bygevolg niet met al. Ook behelzen ze dikwils niets anders dan eene Pligtpleeging, en Pligtpleegingen schynen het byzonder voorregt te hebben, dat zy niets behoeven te beteekenen. In het algemeen, als men deze uitdrukkingen beezigt ten opzigt van een geschilstuk, dat niet dan door Rede beslist kan worden, zo zegt men iets buitenspoorigs, om dat de Rede en het verstand, zig niet anders dan aan de kragt van bewyzen kan overgeeven. Maar als het geschil een gebeurde zaak, een verhaal betreft, zo kan aan deze uitdrukkingen een redelyke en juiste zin gegeeven worden. Als ik dezelve toepas op een Perzoon, die my ten eenemaalen onbekend is, zo kunnen zy eenvoudig betekenen, dat ik ten zynen opzigte, in eene gesteldheid ben, waar in de Liefde my belast, dat ik, ten opzigt van myn Naasten, altoos moet wezen, en meer geneigd te denken, dat hy eerlyk en opregt, dan dat hy valsch en geveinsd is. Als ik diezelfde uitdrukkingen rigt aan een Perzoon, wien ik waarlyk hoogagt, zo wil ik 'er hem niet mede zeggen, dat ik in zyn getuigenis eene redelyke, en volstrekt overtuigelyke blykbaarheid vinde; maar alleen, dat ik zeer gunstige gevoelens koestere, zo wel van zyne opregtheid, als van de zorg, waar mede hy het gebeurde onderzogt heeft.

Nog gebeurt het dikwils, dat men in het gewoone gesprek de waarschynlykheid met de volstrekte Overreeding verwart; de Rede hiervan is, omdat men in de menschelyke saamenleeving niet altoos eene volkoome zekerheid kan afwagten, om iets te verrigten; wy zyn derhalven genoodzaakt om ons door de waarschynlykste redenen te bepaalen, en wy volgen dezelve met eene gelyke gerustheid, als of zy volkoomen overtuigend waren. Als in zodanige gevallen, een wysgeerige Geest zegt, *dat hy die redenen voor goed, en gewigtig houdt*; *dat die aanmerkingen en bewyzen hem overtuigen*, zo wil hy hier mede niets anders te kennen geeven, dan dat dezelve sterk genoeg zyn om hem te bepaa-

 len,

len, en zyn party te doen neemen. Hier van koomt het, dat veele menschen, aan deze onnauwkeurige manier van spreeken gewend, zig zo sterk verbeelden, dat *gelooven* wil zeggen, een zaak, die slegts waarschynlyk is, als volstrekt waar, aanneemen, dat zy, zeg ik, zig dit zo sterk verbeelden, dat zy zelfs eene tegenstelling maaken tusschen *Gelooven*, en *met zekerheid weeten*, en zo verre gaan van te zeggen, dat zy niet gelooven dat twee en twee vier maaken, omdat zy hier van ten vollen overtuigd zyn. Maar, zo zy door *gelooven*, slegts *gissen*, of *vermoeden* willen verstaan, het sta hen vry, 't is om alle duisterheid weg te neemen, genoeg in plaats van *Gelooven*, de uitdrukking van *overtuigd zyn*, te gebruiken, en men zal zien, of 'er slot of saamenhang in steeke, dat men zegt, *ik ben niet overtuigd van eenige zaak, om dat ik 'er ten vollen van overtuigd ben*, of, *om dat ik dezelve zeker weet.*

Daar zyn in alle Gezindheden, andere Menschen die wonderlyk genoeg denken, om zich te verbeelden, dat het Geloof in 't stuk van Godsdienst, van een gantsch verschillenden aart zy, dan de overtuiging die men in alle andere onderwerpen heeft. Zy zullen u zeggen, dat men over de waarheden van den Godsdienst zo veel niet moet redekavelen, dat men denzelven door het Geloof moet omhelzen; en om deze wilde uitdrukkingen door een soort van bewys te ondersteunen, brengen zy die woorden der H. S. by, dat *het Geloof een gaaf van God zy.* Zy schynen door het Geloof eene zekere werktuigelyke overreeding te verstaan, welke de Godheid in der menschen zielen werpt, zonder dezelve op eenige bewyzen of redenen te vestigen; Dat is te zeggen, dat het geloof, volgens hun verward begrip, eene overtuiging zonder overtuiging is, welke eer het kenmerk draagt van eene redelooze vooringenoomenheid, dan van eene oneindige wysheid, en van den God des Ligts, dien men begrypt 'er den oorsprong van te zyn. Men vraage, by voorbeeld, aan een dier Christenen, welke van hunne ziel een enkel werktuig maaken, waarom zy de waarheid van hunnen Godsdienst gelooven? Hy moet antwoorden, dat hy dezelve door het Geloof heeft aangenoomen, en 'er zo volstrekt van overtuigd, en zo ten eenemaal buiten alle twyffel ten dezen opzigt is, als het werk van den Almagtigen, die deze overreeding in zyne ziel gestort heeft, vast en onwankelbaar is. Maar men moet hem hierop natuurlyk tegenwerpen, dat die onwankelbaare vastigheid in het geen hy Geloof, of overtuiging noemt, even eens gevonden

wordt in allen, die het ligt van Rede en onderzoek vermyden, van welken Godsdienst zy wezen mogen, en dat by gevolg die vastigheid, van Rede ontbloot, niets heeft, waardoor dezelve, als het werk van God, onderscheiden wordt. Hy mag my schoon zeggen, dat hy een inwendig gevoel heeft, 't welk hem de *Standvastigheid van zyn Geloof* doet onderscheiden van de *vaste overtuiging* welke een Jood of Mahometaan, wegens de waarheid van hunnen Godsdienst, hebben. By aldien hy my niet weet te zeggen, waarin dit inwendig gevoel bestaa, op welk eene wyze het die overtuiging voortbrenge, en door welke kenmerken hy kan weeten dat dit gewaand gevoel niet eene uitwerking van ontstelde harsenen zy, zo moet ik besluiten, dat hy in de lugt praat, dat hy niets begrypt van 't geen hy zegt, en dat het geen hy geloof noemt, eene enkele harsenschim is. Byaldien hy zo verre gaat, van my te zeggen, dat hy de waarheid van zynen Godsdienst door *Inblaazing*, en door eene *onmiddelyke Openbaaring* gelooft, zo blyft hy steeds onder dezelfde verpligting van my te zeggen, door welke zekere blyken hy dat geen, 't welk hy voor een inblaazing neemt, onderscheidt van harsenschimmen en inbeeldingen, die in ontstelde harsenen zwerven. Zo hy my daaromtrent geene de minste voldoening kan geeven, zal ik 'er nogmaals uit besluiten, dat hy niet gelooft het geen hy beweert te gelooven, dewyl hy geen denkbeeld heeft van 't geen, waar van hy beweert overtuigd te zyn. Het is waar, dat, zo hy zyne Inblaazing aan zig zelven en my bewyzen konde door de gaven van wonderwerken te doen en toekomende dingen te voorzeggen, ik oordeelen zoude, dat zyn Geloof wezenlykheid hadt. Ik zou zelfs verpligt zyn te denken, dat hy wegens de waarheid van zynen Godsdienst overtuigd is, om dat hy begrypt dat dezelve waaragtig zy, en omdat zyne overtuiging een gevolg van zo duidelyke en onloogenbaare bewyzen, als die wonderdaadige gaven, ware. Ja ik zou agten dat het meer dan waarschynlyk ware, dat die Inblaazing zig hier toe alleen niet bepaald hadt, en dat dezelve hem de waarheid van zynen Godsdienst openbaarende, tevens de redenen hadt bekend gemaakt, waar uit hy die waarheid opmaaken konde. Ik besluit dit uit de standvastige handelwyze van God met allen, die hy *geinspireerd* heeft, en uit het bestendig gedrag der verligte Persoonen zelve. Het Ligt der Apostelen, ging dat niet verder, dan om met zekerheid te weeten, dat de Godsdienst door hun Meester geleeraard, waaragtig, en van God herkomstig ware? wisten zy met

met dezelfde zekerheid niet ook de redenen, welke ten grondslage van dien Godsdienst en deszelfs Leerstukken dienden? Navolgers van hunnen Goddelyken meester, vergenoegen zy zig niet met de menschen te overtuigen, door de blykbaarheid hunner wonderwerken, en hen te dringen om eene Leer te omhelzen, gepredikt door Lieden, welke hunne prediking met het merk van een bovennatuurlyk vermogen van mirakelen bezegelden; neen zy redeneeren, zy bewyzen, zy bouwen op beginzels uit de gezonde rede gehaald, zy brengen de Wet en de Propheeten by, zy spooren hen, die zy tragten te onderrigten, tot onderzoeken aan, zy doen hun best, om ze in staat te stellen, van rekenschap van hun geloof te geeven, zy behandelen ze met de waardigheid van vernuftige en redelyke schepzelen. Zo de Geestdryvers tot eenig onderzoek besluiten konden, zo zy hunne domme inblaazing, tegen eene gezonde redeneering aangekant, vergelyken konden met de verligte inblaazing der Apostelen, zo is 'er waarschynlykheid, dat hunne harsenen welhaast ontlast zouden raaken van de dampen, daar zy mede bezet zyn, en waarvan zy hun werk schynen te maaken, om ze te behouden.

Schoon de Natuur der Inblaazing my onbekend zy, zo ken ik 'er egter de eigenschappen en uitwerkzelen genoegzaam van, om overtuigd te zyn, dat het Geloof een gaaf van God kan wezen, onafhankelyk van eene onmiddelyke openbaaring. Ik kan zeer gemaklyk begrypen, dat God volstrektelyk meester van alle de tweede oorzaaken, onze liefde tot de waarheid kan opwakkeren, onze natuurlyke traagheid weeren, onze hartstogten stillen, en onze ziel in een volmaakt evenwigt brengen, om door de zwaarte der bewyzen alleen, naar dezen of geenen kant, overgehaald te worden. Ik begryp gemaklyk, dat hy ons de kragt kan geeven, om onze gevoelens voor de vierschaar der rede te trekken, en ons in staat stellen, om dezelve op de verstandigste tevens en gestrengste wyze te beoordeelen; Ik weet, dat hy myne bekwaamheden zo wel als neiging tot dit werk kan vermeerderen, en my dus in staat stellen, om de waarheid te willen zoeken, en zekerlyk te vinden. Zonder te bepaalen, of de inblaazing nog heden zomtyds plaats heeft, zo is het zeker, dat die wyze, welke ik zo terstond beschreeven heb, de gewoone wyze is, daar zig het Opperwezen van bedient, om de menschen ter overtuiging van de gewigtigste waarheden te leiden; Hy bedient zig van de rede, die hy hen gegeeven heeft, en van hunne eige kragten, om

hen

hen den waaren zin der H. Schryveren te doen doorgronden, en 't is hier door blykbaar; „ dat het onderzoek de „ eenige bron is van ons Geloof, dat men zonder onder„ zoek niet kan gelooven, om dat men zonder dit niet kan „ begrypen, en dat een toevallige zaamenloop van barbaar„ sche uitdrukkingen al zo weinig het Geloof kan uitmaa„ ken, als een toevallige zaamenloop van ondeelbaare deelt„ jes het Heelal kan formeeren ". Het is zelfs klaar, dat de inblaazing ons, zonder het onderzoek, volstrekt nutteloos zou wezen. Moeten wy ten minsten, eer wy ons zelven gelooven kunnen *geinspireerd* te zyn, niet weeten wat de *Inspiratie* is? moeten wy ons zelve niet door duidelyke en onderscheide denkbeelden, door voorafgaande redeneeringen overtuigen, dat de gaven van wonderwerken en voorzeggingen, onloogenbaare kenmerken van eene byzondere en onmiddelyke Openbaaring zyn; maar nu, hoe zal men dit weeten, zo men zyn aandagt nimmer op die onderwerpen gevestigd, nog dezelve vooraf behoorlyk onderzogt heeft? ..

Hier valt my eene bedenking in, die my ontrust. Ik bemerk, dat ik in zulk eene lange redeneering niets nieuws gezegd heb, en dat zelfs alles, wat ik tot dus verre aandrong, op de allereenvoudigste en natuurlykste wyze, uit een klaar denkbeeld van het *Geloof* voortvloeit, en zo gemaklyk is, dat het nauwelyks der moeite waardig schyne het zelve voor te draagen! Ik weet en erken dit alles, maar ik weet ook tevens, dat zeer veele Godgeleerden zig nooit verwaardigen om deze klaare en eenvoudige denkbeelden met behoorlyken aandagt te beschouwen. Het volk inzonderheid, en dezulken onder het volk, welke zig tot een zeker punt in den Godsdienst oeffenen, toonen genoegzaam door hunne gevoelens en wyze van redeneeren, dat deze onderwerpen hen volstrekt vreemd zyn, doorgaans leggen zy zig niet op de beoeffening der Redeneerkunde toe; de enkele naam maakt hen bang, en ik durf hoopen, dat het hen niet onaangenaam zal zyn, om hier, als by toeval, een ligte schets daar van te vinden, daar zy hun voordeel wel mede zullen willen doen; daarenboven, gelyk ik deze aanmerkingen, hoe gemeen ook, uit geen ander Schryver getrokken, maar dezelve door overdenking als verduwd, en in zekeren zin vereenigd heb met myne ziel, zo is het mooglyk, dat ik 'er een nieuwen en byzonderen draai aan gegeeven heb, die ze met vermaak zal doen leezen, en aan zommigen verstaanbaarder maaken, dan toen zy dezelve by an-

anderen aantroffen. Ik heb dit reeds te kennen gegeeven; het is volstrekt noodzaakelyk, dat het volk, en inzonderheid het Protestantsche volk zig gemeenzaam met deze denkbeelden maake, die de grondslag zyn van alle onze kennis, welke die wezen moge.

Maar niet slegts zyn deze stelregels eeniglyk bekwaam, om de waarheid op te gronden, zy zyn het ook alleen, welke den Geest der onverdraagzaamheid en vervolging weeren, de broederlyke liefde en verdraagzaamheid invoeren, en de wanorder en verwarring uit het Christendom verbannen kunnen; het is eene zekere en doorgaande ondervinding, dat de onkunde, verblindheid, en gebrek van denkbeelden en beginzels in alle tyden de regelmaat geweest zyn van den haat en bitterheid, die men tegen de zulken heeft, welke men als ketters beschouwt. Het is deze droevige ondervinding, welke menschen heeft uitgeleverd, die uit der aart tot zagtheid en goedaartigheid overhelden, en door hunnen blinden yver egter tot de allerysselykste wreedheden, en grouwzaamste geweldenaaryen vervoerd zyn geworden tegen de zulken, die met de loffelykste Zielsgesteldheid en welmeenendste harten niet van 't begrip hunner Souverainen waren; waar koomt zulk een wonderlyk verschynzel van daan? Hoe! kan men een Godsdienst meer beminnen, en yveriger verdedigen, naar maate men denzelven minder kent? Neen! maar de waare rede van dit verschynzel is deze, om dat de Dwingelanden der Geweetens niet wisten, wat gelooven zy? Onkundig wegens de natuur der overtuiging, schreeven zy dezelve dwaasselyk toe aan onzen wil, en hier uit vloeide van zelve voort dat zy de dwaaling als hardnekkigheid, en strafschuldig beschouwen moesten. Ja zy merkten de ketters als het ergste en snoodste soort van booswigten aan, als Lieden, die zig vrywillig tot hunne eige verdoemenis verhardden, en die van anderen zogten te betrokkenen, als Zielen-verdervers, als een soort van Duivels, die hunne naasten met zig zelven ten verderve sleepten, en, op deze wyze, wierdt hunne zugt voor het Menschdom zelve een beginzel, om allerhande wreedheden tegen die onzalige monsters in het werk te stellen. Zo de Vorsten de Natuur van het Geloof en de overtuiging begreepen, zo zy geweeten hadden, dat het niet in de magt staat van de gewaande ketters, om regtzinnig te denken, zo wyst het zig van zelve, dat zy de zulken niet gehaat zouden hebben, die zy alleenlyk beklaagen moesten, en dat 'er geene andere vervolgers geweest zouden zyn; dan zulken, die zo ver-

vaarlyk trots, woest en wreed geboren waren, dat men 'er zig geen denkbeeld van maaken kan. Hoe! kan een mensch, die weet, dat het Geloof eene beredeneerde overtuiging is, en dat men dat geene alleenlyk voor waar kan aanneemen, het geen ons, na voorgaand onderzoek, als zodanig voorkoomt, kan zulk een mensch, zeg ik, zonder eene onbegrypelyke verwaandheid, boos worden tegen iemand, die onderzoekt, en naar zyne overtuiging gelooft? kan hy het kwalyk neemen, dat hy zyn pligt van mensch, van redelyk wezen betragt? kan hy hem haaten, om dat hy door zekere bewyzen niet even eens als hy zelve wordt getroffen? zo wy verpligt zyn te onderzoeken, dan moet men immers de gevolgen van dat onderzoek toelaaten, welke die ook wezen mogen; iemand te vergunnen, dat hy onderzoeke, mits dat hy regtzinnig blyve, is even eens, als hem het onderzoeken toe te staan, mits dat hy niet onpartydig onderzoeke, naardien hy, zig van dezen pligt naar behooren kwytende, niet in zyne keuze, of onder het bereik van zyn Wil heeft, wat zig als waar of valsch aan zyn verstand vertoonen zal.

„ Maar, brengen zommigen in, waarom behoudt men „ voor zig zelven niet de vrugten van zyn onderzoek ". Men zegge my dan eerst, waarom de Hervormers, waarom Jesus Christus en zyne Apostelen hun ligt niet onder een voorzigtig stilzwygen verborgen hebben? Zy wisten, dat een onpartydig onderzoek de eerste en voornaame pligt van alle menschen, van alle redelyke schepzels zy, en wilden hen hunne kundigheden mededeelen, om hen op den weg te helpen en zig van zo noodigen pligt te doen kwyten. Ik erken, dat deze pligt, even als alle andere, aan zekere regels van voorzigtigheid onderworpen is. Als ik eene waarheid, welke van weinig belang of nut is voor my of anderen, ontdek, en klaar voorzie, dat ik myne medeburgeren zal verbitteren, met dezelve te verspreiden, zo handel ik voorzigtiger, met myne rust en die der Maatschappy boven myne verwaandheid en zugt, om met myn ligt te schitteren, te betragten; maar wanneer ik, na zulk een ernstig onderzoek, als de bepaalde vermogens myner ziele my vergunnen, eene waarheid meen te doorgronden, daar het menschdom ten uitersten aan gelegen legt, zo stemmen de gezonde rede en Goddelyke openbaaring gelykelyk overeen in my te bevelen, om myne rust, en veiligheid, en belangens edelmoedig aan het welzyn myner medemenschen op te offeren, en, schoon gehaat en vervolgd, de Weldoener van ons Geslagt te worden. Als nu het geheele gedrag van een mensch

toont,

toont, dat hy bekwaam is voor zulke edele beginzels, zo verdient hy onze agting en liefde, schoon hy zig, wegens de gewaande waarheid en het nut zyner ontdekkingen, grovelyk vergistte.

Maar is het niet ten uiterlten zeldzaam, zal men my zeggen, dat de menschen uit zulke edele beginzels werken, en is het niet waarschynlyk dat verwaandheid en hoogmoed de meeste Leeraars van nieuwigheden bezielen? zeer waarschynlyk inderdaad; maar zyn wy Hartenkenners? En staat het ons vry van deze algemeene waarschynlykheid een byzonderen regel te maaken, en in voorkoomende gevallen te bepaalen, dat deze of geene door eene haatelyke verwaandheid wordt gedreeven? Ik onderstel zelfs, dat een Schryver van een nieuw *Systhema* in het beloop van alle zyne daaden toont, ten uitersten verwaand te zyn, is dat eene wederlegging van zyn *Systhema*, of toont dit de valsheid zyner bewyzen aan? Moet de begeerte naar roem, welke een mensch uit zyne werkeloosheid kan opwekken, en tot verheevene onderneemingen aanspooren, hem meer tot valsheid dan waarheid leiden? De zugt om zig een naam te maaken is de oorsprong van zo veele groote en nuttige ontdekkingen, in alle andere weetenschappen, dat ik het voor zeer moogelyk houde, dat dezelve ook dergelyke voordeelen in de Zaligmaakende kennis te weeg brenge. Ik zie zelfs niet, dat deze Beweegoorzaak onderschikt aan de liefde van God, van den Naasten, en de zugt tot de waarheid, in haar zelve berispelyk zy, en zelfs dat zy niet een zeer kragtig behulp zou kunnen verstrekken voor edeler en verhevener oogmerken. Het is ligtelyk te zien, dat al wat 'er in dit geval te doen staat, is, den Schryver van deszelfs *Systhema* te onderscheiden, het denkbeeld van onbetwistbaare zekerheid, 't welk wy aan onze eige gevoelens hegten, daar van af te zonderen, en, met bedaardheid en onpartydigheid, te onderzoeken, wat ons deze Schryver voorstelt. Als men dus in die gewaande ontdekkingen een loggen, zwaaren, verwarden Geest bemerkt, die niets doorgrondt, die niets ontwikkelt, die zelve niet weet, wat hy beweert, wat hy aandringen of wederleggen wil; of als die Schriften een waanwyzen Redenaar aantoonen, welke onbeschaamd beslist, het geen hy niet bewyzen kan, die de eerste denkbeelden der Redeneerkunde mist, en dezelve met laffe beschimpingen tragt te vergoeden, wat is dan gemaklyker, dan het zwakke en belaggelyke van zulke *Systhemata* in weinig woorden aan te toonen; misschien zal men beter doen van dezelve te veragten

agten, en op hunne eige puinhoopen te laaten nedervallen. Maar als ik een Schryver aantref, die redeneert, die beginzels stelt, en 'er gevolgen uit afleidt, die den zin zyner uitdrukkingen bepaalt, zyne denkbeelden behoorlyk schikt, en altoos zyn aandagt vestigt op den staat van het geschil, zo wordt het een stuk van een gansch anderen aart. De zaak is alsdan niet om de nieuwe voorstellen straks aan te neemen of te verwerpen; neen? Het onderzoek moet langzaam, bedaard, en zonder vooringenoomenheid, geschieden; men moet alle moogelyke ophelderingen zoeken, en niet beslissen voor dat men alle de redenen en bewyzen van zulk een agtenswaardig Schryver naar vereisch gewoogen heeft. Byaldien dergelyk een nauwkeurig onderzoek ons niet van gedagten doet veranderen, zo is het ten minsten zeker, dat wy 'er zeer veel voordeel uit trekken; wy krygen 'er alsdan de aangenaame voldoening door, van in de waarheid bevestigd te worden, en het geen wy meenden te weeten, met meer zekerheid en op betere gronden te gelooven.

„ Maar, zegt men, Hy, die dus een nieuw ligt en onbekende waarheden, 't zy dan wezenlyk of gewaand, aan „ onze onderzoeking voorstelt, zal, naar alle waarschynlykheid, de rust der Kerke verstooren ". Wat noemt gy de rust der Kerke? Is dit een zorgelooze slaap in den boezem der onkunde? Verstoort men de rust, als men de Leden der Kerke uit hunne vooroordeelen en dwaalingen trekt, of liever, de oogen opent wegens eenige verwarde en onverstaanbaare klanken, die zy als heilige waarheden belleeden, zonder daar het minste denkbeeld van te hebben? Is het de schuld van hem, welke ons nieuwe kundigheden aanbiedt, als wy niet weeten, wat het zy te gelooven? nog een vreedzaam en onpartydig onderzoek voor het eenige middel houden, om het waare Geloof te verkrygen? kan men iets buitenspooriger begrypen, dan dat men een mensch die my zoekt te verligten, en op den weg der zaligheid te leiden, op denzelfden voet beschouwt, als iemand, die my den oorlog aandoet? Het is waar, dat zyn handelwys aanstootelyk is voor den hoogmoed en de vadzigheid van zekere lieden, die gebelgd schynen, om dat men ze niet voor onfeilbaar houdt, of aan het werk zoekt te brengen! zulk een mensch dan, die zyne ontdekkingen ter onzer onderzoeking aanbiedt, verwekt dikwils haat en afkeer tegen hem, maar dit is gewisselyk aan de kwaade gesteldheid toe te schryven, waar in zy zig bevinden, die de Kerk beroeren, om hunne driften te voldoen. Zy veinzen aangevallen

te worden, maar zy zyn inderdaad zelve de eerste aanvallers: zy storten eenen man op 't lyf, die hen geen 't minste leed dagt toe te brengen, en wiens geheele misdaad hier in alleen bestaat, dat hy zig van een regt bedient, 't welk hem als mensch toebehoorde, en daar zyn pligt hem zelfs geboodt gebruik van te maaken. Hoe! Ik onderzoek, ik onderregt; ik doe, 't geen alle wetten van rede en Godsdienst my gebieden, en ik word deswegens gehaat, verbannen, mishandeld, vervolgd! Ben ik de geen, die den vrede der Kerke stoor, of zyn het myne onbillyke vyanden? Een vry volk zoekt niet anders dan naar zyne wetten te leeven, en niet af te hangen van de grilligheden eens heerszugtigen meesters; een nabuurig Vorst neemt hen dit kwalyk, en zoekt zig een Staat te onderwerpen, daar hy geen het minste regt op heeft; zoude het niet even buitenspoorig zyn, om het vreedzaame volk van den daar op volgenden oorlog te beschuldigen, als het is, om de zogenaamde ketters als verstoorders van den vrede der kerke aan te klaagen.

„ Nog werpt men my tegen, dat het een lastige pligt „ zou wezen, altoos te moeten onderzoeken, altoos voor „ nieuwe aanvallen en onderrigtingen bloot te staan. Men „ moet onderzoeken, vervolgt men, dewyl dit het eenige „ middel is, om te gelooven; maar behoort 'er eindelyk „ niet een tyd te koomen, waarin men de vrugt zyner on„ derzoekingen mag genieten, en in het vreedzaam bezit „ te blyven van onze denkbeelden, die wy door voorgaande „ navorschingen hebben opgehelderd, en thans verzekerd „ kunnen zyn, dat met de waarheid over een koomen"? Dus te spreeken, is omtrent even eens, als of men zeide; *Het is waar, dat wy moeten werken, om onze Zielen van de dwinglandy der ondeugd te ontslaan, en dezelve onder het redelyk bestier der deugd te brengen. Maar is het, als wy tot een zekeren trap van volmaaktheid zyn gekoomen, niet billyk, dat wy ons daar mede vergenoegen, en ons in den boezem onzer deugd gerust ter neder leggen?* Toont men, dus redekavelende, niet duidelyk onbewust te zyn, dat verstand en deugd de twee hoofdvolmaaktheden eens redelyken schepzels, en de twee bronnen zyner gelukzaligheid zyn? Belasten ons de rede en het Euangelium niet beide, om ons nooit met onze poogingen te vreede te stellen, nooit stil te staan, maar steeds verder en verder in alle moogelyke volmaaktheden voort te streeven?

Nog zyn 'er Lieden, die zig verbeelden, dat eene bestendige geschiktheid ter onderzoek, een soort van doorgaande

twyf-

twyffeling zy aan onze eige gevoelens, en aan de noodzakelyke waarheden, die wy gelooven moeten. Men moet de gevoelens, die wy reeds onderzogt hebben, in verschillende klassen schikken; daar zyn 'er, welke wy oordeelen gegrond te zyn op volkoomene bewyzen, of op eene blykbaarheid, die een bewys kan opweegen. Daar zyn 'er andere, daar wy slegts eene voorkeur aan geeven, gegrond op eene meerdere waarschynlykheid. Ten opzigt dier laatsten gevoelen wy, dat ons een zekere trap van kundigheid, dat ons zekere denkbeelden ontbreeken, welke ons beletten, om de zaak van alle kanten te beschouwen; wy begrypen, dat het niet onmogelyk zy, dat wy ons hier bedriegen, en onze onvolmaakte overtuiging is dus altoos met eenige twyffeling vermengd, die wy ten uiterslen blyde moeten zyn, door nieuw ligt en onderregting op te klaaren, en in eene volkoome overtuiging te veranderen.

Ten opzigt der eerste is het zeker, dat, in weerwil van onze bestendige geschiktheid tot onderzoek, geene twyffeling in ons kan opryzen, naardien twyffeling, en volkoome overtuiging met malkanderen onbestaanbaar zyn. Maar hoe zig te gedraagen, als men ons zoekt te bewyzen, dat het geen ons volstrekt waaragtig voorkoomt, inderdaad valsch zy? moet men zo iemand afzetten, en het oor voor zyne onderregtingen sluiten? Geenzints; men moet hem hooren, gelyk wy wenschen zouden, dat hy ons hoorde; men moet hem hooren met een leerzaam hart, en onze ziel in denzelfden staat stellen, waarin zy wezen moet, om nieuwe onderregtingen te kunnen ontvangen; en ten dien einde, onze aandagt afwenden van de zekerheid, waarin wy zyn, ten opzigte van het begrip, dat men zoekt te bestryden.

Laaten we onderstellen, dat zig iemand aanbiedt, om my te overreeden, dat myne denkbeelden wegens de *Overtuiging* valsch zyn, en dat het moogelyk is *te gelooven 't geen men niet begrypt*; Laaten we onderstellen, dat ik my, op myn beurt, sterk maake, om hem onbetwistbaar te bewyzen, dat die stelregel, in den zin, als ik dien voorstel, zo zeker zy, als 'er iets in de wereld is: wat vordert hy van my, welke dit onderzoek met my wil aanvangen? Hy begeert, dat ik alle verstrooying van gedagten vermydende en myn geest van de zekerheid, die ik in myn begrip stelle, geheel aftrekkende, myn aandagt eeniglyk en alleen op zyne bewyzen vestige, en, om dezelve wel te wikken, in een volmaakt evenwigt stelle. Zo ik my vergenoege met den schyn te maaken, van Hem zulk een billyk verzoek toe te staan, zo ik, onder eene

op-

oplettende houding, wezenlyke verwyderingen en verstrooijingen verberge, zo ik, steeds met myne eige gevoelens ingenoomen, de zyne niet onpartydig onderzoeke, en in my zelven zegge, Hy mag doen, wat hy wil, hy zal my tog niet overtuigen, alle zyne bewyzen moeten noodwendig drogredenen zyn, naardien myn gevoelen op vaste bewyzen steunt; zo handel ik zekerlyk ter kwaader trouw met hem, door dat soort van verdrag niet na te koomen, 't welk wy vooraf saamen gemaakt hebben, en volgens het welk wy verpligt zyn, om malkanderen een wederkeerigen aandagt te verleenen. Gewisselyk indien men deze verpligting niet wederkeerig stelde, zo zoude het dwaasheid wezen, om ooit met iemand de onderlinge mededeeling onzer kundigheden te beginnen. Daarenboven, op wat grond zal ik van hem eischen, 't geen ik hem weiger toe te staan? wat voorregt heb ik in dezen? Is het myne overtuiging, die my het zelve geeft? maar hy beweert, dat de overtuiging aan zyn kant is, en dat hy zig bygevolg het zelfde regt kan aanmaatigen, om, onder schyn van een diepen aandagt, zyne gedagten te laaten omzwerven; Dus zullen wy dan, in plaats van met malkanderen te spreeken, van weerskanten ons zelven onderhouden, en van den anderen scheiden, met dezelfde begrippen, dat myn party dwaalt en ik regt hebbe. Maar wat waag ik daarentegen, met wezenlyk te onderzoeken het geen hy my als een bewys aanbiedt; Dit onderzoek ontwykende toon ik duidelyk, dat ik myn gevoelen wantrouw, en niet bestand oordeel tegen de zwaarigheden, welke 'er tegen in gebragt kunnen worden; Terwyl ik verzekerd zynde een volslaage bewys voor my te hebben, ik tevens gerust moet zyn, dat de waarheid voor geene drogredenen zal behoeven te zwigten, of te wyken voor woordenklanken, welke niets betekenen, of die behoorlyk opgehelderd, myne denkbeelden moogelyk bevestigen zullen. Voeg hier by, dat het eenige middel, om een ander oplettend op myne bewysredenen te maaken, is, zelve een behoorlyken aandagt op de zyne te vestigen, en my wezenlyk in dien toestand te bevinden, waarin hy my verlangt.

Uit het geen ik tot dus verre heb aangedrongen, is het gemaklyk op te maaken, dat de geschiktheid tot een bestendig onderzoek, wel verre van een soort van twyffel aan te wyzen, het kenmerk van een redelyk vertrouwen in de waarheid van onze gevoelens is, en dat de tegenoverstaande geschiktheid daarentegen, voor zo verre dezelve een wantrouwen onzer begrippen aanduidt, het kenmerk uitmaakt

van

van eene gebrekkige overtuiging, van twyffel, en onzekerheid.

[*Het vervolg in het eerstkoomende Stukje.*]

REDENVOERING.

Door den Heer NAVARRE, Hoogleeraar in de Wysbegeerte.

Vervolg van bladz. 344.

TWEEDE AFDEELING.

ALle Letterkundige Opvoeding, die den Geest beschaaft, moet ook tevens het hart verbeteren, en van ieder Leerling een regt verstandigen, een waar Christen, en een goed burger maaken; men moet dan naspooren, welk in Frankryk het beste middel zou zyn, om de zedelyke deugden in te boezemen, overeenkomstig met het Caracter der Franschen; Christelyke deugden, volgens den Godsdienst der Franschen; en Staatkundige deugden betreklyk op de Regeering van Frankryk: een drie dubbeld voordeel, welk uit dit Plan ontstaat, geschetst door eenen waaren yver tot welzyn van het Vaderland.

Wat helpt het ons, waarlyk, dat men een verstandig Spraakkonstenaar, een goed Letteroeffenaar, een bekwaam Wysgeer, een groot Regtsgeleerde, en een diepzinnig Theologant is, zo men met alle deze fraaije Titels een hart heeft, dat aan de driften is ten prooi gesteld, zo de neigingen des gemoeds ondeugend zyn, en zo ons de gevoelens van eer ontbreeken? Dat men dan onzen jongen Leerlingen de groote konst leere, van de pligten in de burgerlyke zamenleving te vervullen; dat men hen in de practicaale Zedekunde onderwyze, welke daar in bestaat, dat men door overweeginge, en door ondervinding kenne het vermaak, aan deugdzaame daaden verknogt, en de wroeging die van de misdaaden onafscheidelyk is. Dat men hun goede grondbeginselen inboezeme, wat onze pligt is jegens God, jegens den Koning, jegens onze Ouders, jegens zyns gelyken, en jegens zyne minderen, dat is voornaamelyk het geen, waar aan ons 't meest gelegen legt. Van zulk eene instelling hangt het lot van alle toekomende Geslachten van den Staat, de welvaard van 't Ryk, en het onderhoud der wetten en goede zeden, geheelyk af.

Koomt, dierbaare Jongelingen, de hoope van ons Vaderland! ik zal zonder ophouden in uwe ziel de Goddelyke lessen storten, die de deugden doen te voorschyn komen, en de zaa-

den der ondeugden verſmooren: ik zal u geen ogenblik uit het gezigt verliezen, en ik zal u zeggen wat vroomheid, opregtheid, goede trouw, edelmoedigheid, mededogen, yver, belangeloosheid, grootheid van ziel, het gebied over zig zelven zy; middelerwyl, dat de weetenſchappen uwen geest in andere gewesten zullen geleiden, in de lang voorledene eeuwen, aan de uiterſten der Aarde, en tot in de Hemelen, zal ik u by u zelven houden; en zo de weetenſchappen u op Overwinnaars, Wetgeevers, en Geleerden doen zien, zo zal ik u den regt verſtandigen aantoonen.

De zwakheid en het gebrek der Kindsheid gaat zo ver, dat men hun, om zo te ſpreeken, voor 't gezigt, en als met den vinger, moet aantoonen, waar in ieder deugd, ieder drift, en ieder misſlag beſtaat. Men leert de deugden op dezelfde wyze als de weetenſchappen; en daar is geen minder oefening noodig, om den ſmaak der Zedekunde te regt te helpen, dan om dien der Letteroefening te volmaaken. De goede ſmaak, die niet anders is dan eene hebbelyke liefde van de orde, ſtrekt zig zo wel uit over de zeden, als over de werken der bevalligheid; en gelyk de ziel, door behulp der zintuigen, de kundigheden en de denkbeelden, welke de rykdommen van den geest zyn, in ſtilte by een vergadert, zo verzamelt zy ook in 't geheim, door de gewoonte en den gevoeligen indruk, de grondregels en voorbeelden, die tot voorraad van het leven dienen. Is de ſmaak der Kinderen van hunne tederſte jaaren af tot de deugd gewend, dan zullen de goede daaden uit hun hart voortvloeijen, om zig door de gantſche zamenleving te verſpreiden. Maar indien men verzuimt deze jonge planten met het ſap der wysheid op te kweeken, zullen haare wortelen uitdroogen, of een vreemd of vergiftig ſap indrinken, en de geheele nakomelingſchap gaat verloren of word bedorven. Aan welk een misdryf zyn dan niet zulke Meesters ſchuldig, die in Frankryk den geheiligden pligt van de Zedekunde te onderwyzen verwaarloozen, dat van zo gewigtige gevolgen voor 't Vaderland is? Het edelſte en het wezenlykſte gedeelte van hunne bediening is, door hunne ſchuld, vrugtloos, en mist het bedoelde gevolg: hier door vindt men geen regelen van gedrag, geen ontwikkeling van deugden, geen grondbeginſelen voor het toekomende voorgeſteld. Waar is de Leerling, die zy regtvaardiger, kloekmoediger, mildadiger en vroomer maaken? Wie is 't, wiens driften zy beteugelen, of wiens valſche denkbeelden omtrent de grootheid, de eer en 't geluk zy verbeteren? Dat zy ons hunnen Franſchen *Epaminondas*, hunnen *Reguius*, hunnen *Fabricius* toonen! Gelukkig zyn onze *d'Agues-*

ſeaux,

ſeaux, (*a*) dat zy niet toevertrouwd zyn geweest aan zulke Stierlieden: zy hadden gewis eene droevige ſchipbreuk geleden, en Frankryk niet vercierd met hunne deugden.

Dat dan de Kunſten en Weetenſchappen, die hedendaags zo helder ſchitteren, ook ſtrekken om onze Franſche Leerlingen te verlichten, in alles wat tot hun welzyn dient. Dat het Boek, het welk de zuiverſte Zedeleer behelst, ons wapenen verleene, die altoos gereed zyn, om hunne kinderagtige verwaandheid, hunne opſtuivende driften, hunne onleerzaamheid en ongeduld te beſtryden; dat men alle de driften, nu nog in haare opkomst, voor hunne oogen afmaale, met de haatlyke coleur van ziekten der ziele, welke veel gevaarlyker zyn dan die van 't lichaam, en niets agter zig laaten, dan kwelling, veragting en beſpotting. In plaats van hunne ziel niets anders in te prenten, dan naamen en tydperken, graveere men daar in met onuitwischbaare letteren de opregtheid, de billykheid en de vroomheid: en, op dat zy, op den blooten naam onzer lesſen, niet verſchrikken, laat ons tragten dezelve te vermommen, en ze met voorzigtigheid, zonder gemaaktheid, zonder geheimzinnigheid, voor te draagen: de geest der Kinderen toch is gelyk aan die enggehalsde kruiken, die 't vogt niet ontvangen dan druppel by druppel. Dat zy in de Historien leezen de gebeurtenisſen der menſchen die geleefd hebben, om te leeren kennen de geenen met welke men moet leeven: dat ze zich zelven uiterlyk onderwyzen door voorbeelden. Laaten de *Camillusſen* en de *Scipioos* ſpreeken; die groote Meesters zullen hun de deugd beter ſchilderen dan wy; de daaden der menſchen, en wel van zulke menſchen, die men niet meer ziet of hoort, zyn het welſpreekendſte boek, dat de Kinderen zonder moeite leezen; hier in zien ze de voorwerpen als in een getrouwen ſpiegel, en hunne ziel ſchikt zich naar die onderrigtingen zonder 'er op te denken. Hier is Epictetus in zyne banden de eerwaardigſte der menſchen, en Nero op den throon de dwingeland des menschdoms.

Hoe gelukkig zyn wy! De Tempel der Zanggodinnen, dien men niet gebruikt heeft dan tot een School van Weetenſchappen en Letteroefeningen, kan dan ook het School der Deugd worden. En waar toe zou zulk een wyduitgeſtrekt veld aan ons gezigt vertoond worden? Moet de geest, geſchapen om het door te loopen, zich bepaalen aan eenige voorbygaande bevattingen, of aan eene domme verwondering? Zullen de zeden

(*a*) De Heer *d'Aguesſeau* had het geluk van zynen Vader tot Leermeester te hebben.

zeden min zuiver zyn, om dat de rede meer verlicht is? Daar wy de behoeften met de dieren gemeen hebben, zullen wy daarenboven aan hun gelyk worden door onze daaden? Neen, die geestlyke zelfstandigheid, die in ons denkt, heeft eene onuitputbaare bron van grootmoedigheid, en liefde voor het goede. De grondbeginselen der zedenleere hebben dit byzonder eigen, dat de Natuur dezelve in de harten van alle menschen gegraveerd heeft; waarom een Kind, zo dra men ze aan 't zelve voorstelt, gelooft zich te herinneren 't geen het reeds wist, en deeze herinnering laat in zyne ziel de onuitwischbaare trekken van vroomheid, eerlykheid en wysheid na.

Doch waar in zult gy de wysheid van uwen Franschen Leerling doen bestaan? In de trotsche onbuigbaarheid van een Romein, of in de onmenschelyke strengheid van een Spartaan? De wysheid van een Franschman behoort, als die van een Athener, te zyn, zagtzinnig, edelmoedig en minzaam, gegrond op de beschaafdheid en welvoegelykheid; zy moet in alle manieren beantwoorden aan de Attische zedenleere. Ziet in ons die zagtheid van caracter, die heuschheid van zeden, die wellevendheid zonder dwang, en dien algemeenen smaak voor de zamenleving: de vrolykheid schynt het element van een Franschman te weezen, de vreugde heerscht in onze zamenkomsten, op onze maaltyden en op onze feesten. Wat voordeel zou eene gemelyke en stuursche deugd, die, steeds onvergenoegd, altyd gereed is om tegen de gebreken op te stuiven, by ons behaalen? Wat zou die liefde voor de geregtigheid, welke, in drift veranderd, geen inschikkelykheid genoeg heeft voor de menschelyke zwakheden, onder ons te wegen brengen? Waar toe zou die al te gestrenge billykheid, welke de daaden van anderen weegt, met die weinige toegeevendheid welke zy voor zig zelven over heeft, dienen? Wat zou de vrugt zyn van zulk eene gestrenge en straffe wysheid? Het ongeluk van even die menschen weerspannig te maaken, welke zy tot eerbied zou willen dwingen.

Boezemt dan uwen Leerling, door zagtzinnige lessen, die wysheid in, welke zig te gelyk doet eerbieden en beminnen. Welk eene onmenschelykheid, en welk eene wreedheid vindt men niet in tegendeel in zommige Meesters! En hoe grooten invloed hebben derzelver zeden niet op die hunner Leerlingen!

Maar de wysheid van een Socrates zou die van een goed Franschman niet konnen zyn, zo ze hem niet geschikt maakte, om de geboden van den Godsdienst in zyn hart te ontvangen en te bewaaren; zo men, een Leerling tot een eerlyk Man maakende, niet ten zelfde tyde zig benaarstigde om hem een Christen te doen worden.

De

De deugd, die niet ingeënt zou zyn op het Christendom, als op haar natuurlyken ſtam, zou wel dra, van haar voedend ſap beroofd zynde, nedervallen, en eindelyk niet anders dan eene uiterlyke vertooning van deugd weezen. Het doelwit van al den arbeid van een Onderwyzer onder ons moet dan zyn, het aankweeken van de Godsvrugt en den waaren Godsdienst der Franſchen. Maar indien hy den waaren Godsdienst der Franſchen bedoelt, zal hy dan zynen Leerling de bygeloovige gebruiken inprenten, die den Godsdienst onderworpen maaken aan de eigenzinnigheid der inbeelding, een zuurdeeg van dweepery, die Geestdryvers voortbrengt zonder Christenen te maaken? Zal hy onderſtaan de ongebondenheid en beuzelagtigheid van ongewyde Tooneelſtukken in den mond der Christenen te leggen? Zal hy onze allerheiligſte Verborgenheden op het Theater ten toon ſtellen? den dood van *Codrus* en die van *Abel* (*a*) zamenvoegen, en den Tempel des levenden Gods in een Schouwburg veranderen?

Den Godsdienst der Franſchen is niets van dien aart eigen. De uitdrukkingen onzer Geloofs-Leere, en de uiterlykheden der waare Christenen, in hunne Godsdienstoeffeningen zyn gansch eenvoudig en geheel betamelyk. Onze Godsdienst is die van 't Evangelie; die, welken wy putten, niet uit de harſſenen der menſchen, maar uit de Heilige Schrift, die dezelfde taal voert, en byna dezelfde regelen voorſchryft, aan Koningen en Onderdaanen, aan Ouders en Kinderen, aan Leerlingen en Meesters: dezen Godsdienst behoort men den Franſchen te leeren. Zoude men zich ongehouden konnen agten van onder zo veele ſtemmen, waar van onze Schoolen weergalmen, die van den Verloſſer der Waereld te doen hooren? De Onderdaanen van het Allerchristelykſte Ryk op Aarde behooren geen andere dan eene gansch Christelyke Opvoeding te ontvangen: dan zullen zy het onfeilbaare geleide van 't wettige gezag volgen, en nimmer nalaaten goede burgers te zyn.

De dapperheid, de heldenmoed, de overgegeevenheid aan zyn Vaderland, en eene onſcheidbaare aankleeving aan zynen Koning, maaken een waaren Franschman uit Die naam, zo bevallig, zo eerwaardig, die geheiligde naam, welke de deugd zelfs aankondigt en voortbrengt, de naam van Burger is altoos in Frankryk een eerlyke eernaam geweest, door de eer gegeeven, en door de verdienſte en 't goede voorbeeld onderſchraagd. De eer, dat gevoelige indrukſel met ons gebooren, waar voor Frank-

(*a*) Zie *les Memoires de l'Univerſité de Caën.*

Frankryk alles veil heeft, en al het overige niets agt; die zugt tot roem, en begunstigde hartstogt der Franschen, de gemoedsdrift van verhevene zielen, welke de bronader is van groote daaden, strekt ons ter voltooijinge van alle deugden; en als Frankryk geen magt meer heeft, en zich uitgeput ziet, verleent de eer haar Burgers, waar op zy al haare hoop vestigt.

Verwonderlyke uitwerking eener Regeeringe, onder welke de deugd, in de hulde der Onderdaanen, eene verzekerde en haarer waardige belooning vindt; daar de zagtmoedigheid, goedertierenheid en geregtigheid gelyklyk heerschen; daar 't gezag, zo beminnelyk als wettig, de afhangelykheid zo aangenaam als noodzaaklyk maakt; daar een ieder zich onderwerpt, om dat een ieder redelyker wyze (*a*) vry is, in 't genot van die Vryheid, die regt geeft om alles te doen wat de Wetten toelaaten, en daar de Souverein voor instaat. ô Frankryk! ô myn Vaderland! hoe zeer kunt gy u verzekeren van onze liefde tot u, op zo sterke beweegmiddelen!

Waarom zouden dan onze Kinderen van hunne Meesters niet leeren, niet alleen om Christenen en gezellige menschen, maar ook om goede Burgers te zyn? Waarom zou de geleerde opvoeding niet dienen, om onder 't nageslagt die ongemeene werking van staatkundige deugden te vermenigvuldigen? Waarom zouden zo veele drooge en vrugtelooze oeffeningen, de verhevene beoeffening der pligten, die wy aan 't Vaderland schuldig zyn, doen veronagtzaamen? Waarom zouden onze Collegien in Frankryk, gelyk te Lacedemonie, te Athene en in China, geen Schoolen zyn van regtgeaarde Liefde voor 't Vaderland?

De Koning, en Frankryk zyn twee voorwerpen, die de opvoeding, als onscheidbaar aan een verknogt, in 't oog moet houden, en in alle de harten der Fransche Jengd, om zo te spreeken, inlyven, gelyk ze in de grondwetten van 't Vaderland gevonden worden. De Koning, als het grondbeginsel van 't algemeene welweezen, trekt onze gansche oplettenheid tot zig; zou hy die onzer Kinderen minder verdienen dan de onze? Zyn onze Kinderen minder zyne Onderdaanen, om dat zy in hunne kindsheid zyn? Indien men zig in hunne jeugd bevlytigt, om hunne natuurlyke tederheid voor die geenen, aan wien zy 't leven verschuldigd zyn, te versterken, behoort men zig dan minder te benaarstigen, om in hun hart te koesteren, die zaaden van yver, welke de natuur 'er ingeworpen heeft

(*a*) *Esprit des Loix, liv. II.*

heeft voor 't Hoofd van een zeer uitgebreid Huisgezin, dat door de zagtste wetten bestierd word?

In de eerste jaaren van 't leven werkt de Ziel niet dan door gevoel, en bepaalt zich niet dan door indrukfels. 't Is derhalven inzonderheid in de Kindsheid, dat men dan de Jeugd verhevene beeltenisfen moet voordraagen, die niet anders dan verhevene gevoelens konnen verwekken, en hen verlteken doen blyven van de kennis dier dingen, welke hunne ziel zouden konnen verlaagen. Het Vaderland, het gemeene welweezen, deeze zyn de voorwerpen, die ons van kindsbeen af inboezemen de liefde voor de Maatschappy, waar van wy leden zyn, en van welker geluk ook het onze afhangt: hier door is 't dat men ons ter volmaaktste Heldendeugd kan opleiden.

ô! Zo de ziel onzer Voorouderen altoos zo edelaartig ware onderweezen, geen Franschman zou heden op dien naam roem draagen, zonder iets toegebragt te hebben om dien roem te ondersteunen; hy zou zig niet vertroosten in de algemeene onheilen, door Liedjes te zingen; de behoeften van den Staat zouden het doelwit van zyne edelmoedigheid en dapperheid weezen; zyn eer, zyne fortuin, zyne vermaaken, alles zou hy vinden in 't bevorderen der belangen van zyn Vaderland; en zo hy met het zelve verlooren moest gaan, zou hy 't gelyk Cato, eene eer agten, zig onder deszelfs puinhoopen te begraaven.

Dat in Frankryk niet meer gevonden worde, die verwyfde en lafhartige opvoeding, welke niet anders aankweekt dan beschaafde Sibariten, dan huwelyks-haaters uit hoofde hunner ongeregelde levenswyze, dan menschen, die doof zyn voor de stem van 't Vaderland, waar in ze zich vergenoegen met den adem te haalen en te sterven. Eene byna Republicainsche opvoeding in welke men de geest van *cabale en intrigue* inblaast (*), een geest gevaarlyk voor de Fransche Natie, die zo

(*) Onze *Republicainsche opvoeding* geeft ons geen woorden aan de hand, die de kragt der Fransche woorden *cabale* en *intrigue* volkomen uitdrukken; waar uit men kan afneemen, dat die ondeugden niet voortkomen uit zaad van onzen eigen akker, maar dat ze uit een ander Land tot ons overgebragt zyn. Ook heeft de ondervinding door alle tyden, de herstelling van den vryen Godsdienst, (die hier te Lande vryer dan in Frankryk *geput word, niet uit de hersenen der menschen, maar uit de Heilige Schrift*,) ten overvloede getoond dat onze *Republicainsche opvoeding*

zo ligt ontsteeken word, en zo gedugt is in haare verdeeldheden! Een geest van dooling die der Ketterye muitelingen, het Eedgenootschap verwoede menschen gaf, en de misnoegde Tegenhovelingen, onder hunne Bevelhebbers, de Vaandels deed ontrollen.

Frankryk eischt van u, ô Leermeesters! Burgers, en de Burgers, welke ze u gelast haar te verleenen, moeten belangloos zyn, en onverschillig voor alles, uitgenomen voor 't Vaderland. Voedt uwe Leerlingen op in de Kunsten, voedt ze op in de Weetenschappen, wy zullen uwen arbeid toejuichen; maar vergeet niet de nutste en edelste der Kunsten, die van den Koning en den Staat van dienst te zyn. Eén Onderdaan getrouw aan zynen Vorst, is meer waardig dan een millioen van vreemde en wederspannige Geleerden. Onderrigt uwe Leerlingen in de zeden, de gewoonten, de vryheden, de belangen der Natie, en laat de kennis der Wetten, waar onder zy leeven, in geen ondoorgrondelyke verborgenheid blyven. Zweeden, Denemarken en Poolen (*a*) deelen aan hunne edele Jeugd de openbaare Handelingen mede, om hun de Geschiedenis en de Gesteldheid van 't Ryk te leeren kennen. Eén Koning, ééne Wet, één Geregtshof in Frankryk, zie daar het tafereel, dat alle verwondering verdient, het welk gy onophoudelyk het gezigt der Jeugd moet voorhouden; één Koning, die op 't oogenblik alle de beweegraders van den Staat doet werken; ééne Wet, die de volmagtige en altoos regtmaatige wil des Vorsten is; één agtbaar Geregtshof, daar deze wil ter uitvoeringe gebragt word, en daar de Koning en de Wet één onscheidbaar geheel uitmaaken, (*b*).

Welk eene verhevenheid, welk eene eenvoudigheid vertoont zich niet in dat Meesterstuk van Staatkunde, het welk zo veel regt heeft van na eene onsterfelyke eer te staan! Wat jonge Franschman zal weigeren te erkennen het geluk dat hy heeft, van te leeven onder zo wys eene Regeering, en niet ver-

ding de denkbeelden van eer, dapperheid en liefde voor 't Vaderland geenszins gebluscht heeft. Zyn er gebreken in de opvoeding onzer Jeugd, gelyk 'er waarlyk zyn, ze zyn veel al van denzelfden aart, als die der Franschen, en spruiten dus niet voort uit de gesteltenis van de *Republicq*, maar uit oorzaaken, die wy met de Franschen gemeen hebben, ja ten grooten deele aan hun verschuldigd zyn.

(*a*) M. *Réal de Forcalquier* in de Voorreden voor zyn Boek, genaamd, *La Science du Gouvernement*,

(*b*) M. *Bosfuet* in zyne Staatkunde.

verrukt worden door liefde tot zyn Vaderland? Hoedanig een zou het zyn, die geen yvervuur in zig ontsteeken gevoelde voor den roem van den Vorst, die over ons regeert; van dien Alleenheerscher, wiens Ryk geen paalen zou hebben, indien de Ryken afgemeeten wierden naar het hart der Vorsten, en de grenzen der Staaten zig uitbreiden naar geraade van de liefde der Volkeren? Wie zal my die gelukkige dagen doen beleeven, waar in men zo veele waare Liefhebbers van 't Vaderland, als Franschen, in onze Collegien zal konnen tellen? Dan zou ik, door een gevoeligen indruk vervoerd zynde, uitroepen; ô Frankryk! uwe dagen van dwaasheid en onkunde zyn nu verstreeken; zie daar den tyd van uwe waardigheid en luister: gy ziet dan eindelyk onder uwe Onderdaanen, Letteroeffenaars naar de fynheid van uwen smaak, Geleerden naar uwe behoeften, Wyzen naar uwe zeden, Christenen naar uwen Godsdienst en Burgers naar uwe Wetten. Dat aller stemmen zig om stryd vereenigen; dat een algemeen volksgeroep zich verheffe, om allen Volkeren der Aarde aan te kondigen, deze zo heuchelyke omkeering der Letteroeffeningen, die bewaard was om te wegen gebragt te worden door de wysheid van den weldaadigsten der Koningen: de Nakomelingschap weete, dat het Ryk van LODEWYK den WELBEMINDEN geweest is het Ryk der Kunsten, der Weetenschappen en der Deugden.

Et renovabis faciem Galliæ.

[*Het vervolg in een eerstvolgend Stukje.*]

EENVOUDIG BEWYS, DAT NIET DE ZON OM DEN AARDKLOOT, MAAR DE AARDKLOOT OP ZYN EIGEN AS OMWENTELT.

(R. Clayron 's Vindication of the Hist of the O. and N. T. Part. II. Lett. V.)

Myn Heer!

IN beantwoording der Vraage, of de Beurtwisselingen van Dag en Nagt ontstaan uit den loop der *Zonne* om onzen Aardkloot, dan wel uit de omwenteling van den Aardkloot op zyn eigen as? mag men ten voorste aanmerken, dat die wyze, welke het gemaklykst en eenvoudigst is, naar den algemeenen loop der Natuure; ook die is welke gemeenlyk is vastgesteld, en waar van zich de Almagtige God, de Autheur der Natuure, bediend heeft. Nademaal 't nu veel gemaklyker

 schynt,

schynt, voor de Aarde, eenmaal rond te wentelen op zyn eigen as, in den tyd van vier en twintig uuren, dan voor de Zon onzen Aardkloot rond te loopen, en dus die wyduitgestrekte ruimte van onzen jaarlykschen weg af te doen, in den tyd van vier en twintig uuren, zo komt dit denkbeeld, van de dagelykfche omwenteling onzer Aarde op haar eigen as, waarschynlyker voor, dan dat van den loop der Zonne om onzen Aardkloot.

Men vooronderstelle eens dat de omtrek van onzen Aard- en Waterbol, onder de evennagtslyn, groot is vier en twintig duizend Mylen; dan zal de oppervlakte der Aarde, om eenmaal in vier en twintig uuren op haar eigen as om te wentelen, zich moeten beweegen met eene snelheid van duizend mylen per uur. Maar men vooronderstelle dat onze Aarde in 't middelpunt stille staa, en dat de Zon rondsom dezelve gaa, in vier en twintig uuren; dan zal, zynde de afstand der Zonne van de Aarde, omtrent één en tachtig millioenen mylen, de omtrek van haaren weg, dien zy in dien tyd heeft af te loopen, zyn, vier honderd zes en tachtig millioenen mylen; en dus zal de Zon, om in den tyd van vier en twintig uuren rondsom den Aardkloot te gaan, zich moeten beweegen met eene snelheid van twintig millioenen mylen per uur. Daar nu een Kanonkogel geen grooter snelheid heeft, dan die van acht mylen in één minute, en dus van vier honderd en tachtig mylen per uur; zo zou de Zon, om in den tyd van vier en twintig uuren den Aardkloot rond te gaan, zich ten minste veertigduizend maal sneller moeten beweegen, dan een Kanonkogel in zyn uiterste snelheid.

Daar en boven konnen we, met behulp der Telescoopen, gewaar worden, dat alle de overige Hoofd-Planeeten zich rondsom de Zon beweegen, en de Zon niet rondsom dezelven: het welk ons beweegt om te denken, dat de Planeet, dien wy bewoonen, zich op eene gelykvormige wyze als de overige beweegt.

Maar, aangezien dit enkel waarschynlyke reden zyn, en 't my bekend is, dat U Ed. zich niet ligt voldaan agt met bloote waarschynlykheden, zo zal ik verder gaan, (te meer, om dat het UEd. cenig denkbeeld zal geeven van ons Planeetengestel,) en betoogen, dat de wisseling van dag en nagt niet veroorzaakt wordt, uit het draaien der Zonne rondsom de Aarde, maar door de omwenteling van den Aardkloot op zyn eigen as.

Dit kan eenvoudig geschieden op den grondslag eener erkende kundigheid dat de Zon grooter is dan de Aarde. Het is naam-

naamlyk volstrekt strydig met de tegenwoordig vastgestelde wetten der Natuure, dat een grooter lichaam rondsom een kleiner gehouden en bewoogen kan worden, het zy in een *circulairen* of *elliptischen* loop. Indien derhalven de Zon grooter is dan de Aarde, gelyk beweezen kan worden, uit de waarneemingen van Zons en Maans verduisteringen, zo is 't volstrekt onmogelyk dat dezelve rondsom onzen Aard- en Waterbol kan loopen. Waaruit ontegenzeggelyk volgt, dat we de wisseling van dag en nagt verschuldigd zyn aan de omwenteling van den Aardkloot op zyn eigen as.

Doch veelligt zal UEd. my tegenwerpen, dat gy de waarheid der bovengemelde stellinge niet betoogd ziet, dat het volstrekt strydig is met de tegenwoordig vastgestelde wetten der Natuure, dat een grooter lichaam rondsom één kleiner gehouden of bewoogen kan worden, het zy in een *circulairen* of *elliptischen* loop. Dit eischt derhalven bewys.

Ten regten verstande hier van heeft UEd. te begrypen, dat, volgens eene vastgestelde Wet der Natuure, alle beweeging natuurlyk *rechtlynig* is, dat is, dat een lichaam, in beweeging gebragt zynde, in eeuwigheid in eene rechte lyn zou voortloopen, zo 't niet gantschlyk gestuit, of van zyne looplyn afgewend wierd, door eenige grootere kragt. Hier benevens heeft UEd. op te merken, dat, volgens eene andere vastgestelde Wet der Natuure, de werking en wederwerking gelyk staat: dat is, in evengelyke lichaamen zyn ze van evengelyke kragt, en in ongelyke lichaamen staan ze tot elkander, in evenredigheid met de hoeveelheid der stoffe, doch zo dat het, ten aanzien der uitwerkinge, even het zelfde zy, in welke der lichaamen zich het kragtdadige vermogen bevindt.

By voorbeeld, vooronderstel twee Schepen van evengelyk gewigt in eene stille zee; een Man in één dier twee, met genoegzaame kragt om die Schepen in beweeging te brengen, door middel van een Touw aan 't andere Schip vastgemaakt: vooronderstel hem in werkzaamheid, om die twee Schepen elkander te doen naderen; en 't zal even 't zelfde zyn, in welke dier twee hy werkzaam is. Want nademaal ze van even gelyk gewigt zyn, zullen ze beiden zich evengelyk en ten zelfden tyde beweegen, wanneer hy aan 't Touw trekt, tot dat ze elkander net ter halver weg genaderd zyn. Indien we vooronderstellen dat het Schepen van ongelyke grootte zyn, en dat het éénе tien of honderd maal grooter is dan het andere, zal de uitwerking ook het zelfde weezen; 't zy dat de Man met het Touw werkzaam gesteld worde in het groote Schip of in 't kleine Vaartuig; alleen met dit onderscheid, dat

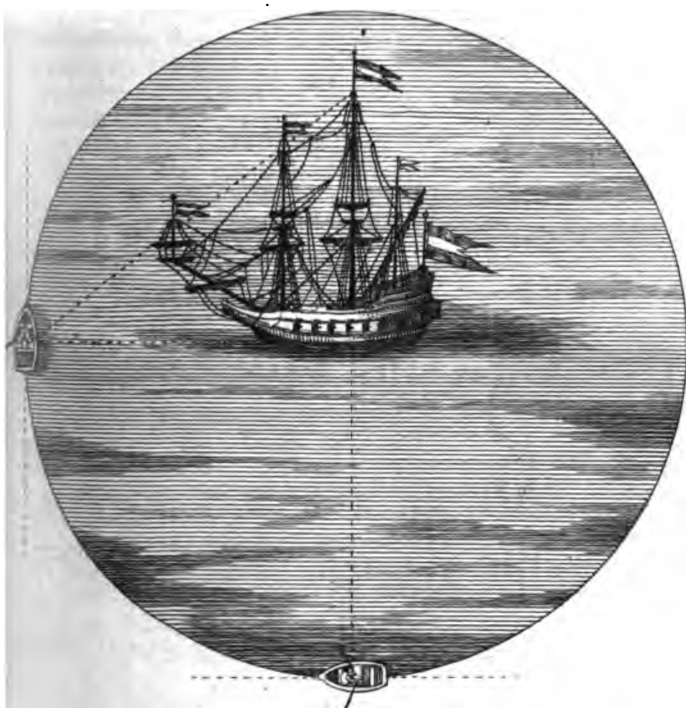
ze

ze elkander zullen naderen met een graad van snelheid in eene omgekeerde rede van hun gewigt; dat is, het kleine Vaartuig zal zich tien of honderdmaal gezwinder na 't groot Schip, dan dat zich na 't kleine Vaartuig, beweegen; en zy zullen gevolglyk elkander naderen, wanneer het groote Schip maar een tiende of honderste gedeelte van den weg na het kleine Vaartuig afgeleid heeft.

Hier op zal UEd. vraagen; hoe zal men nu te wegen brengen dat één deezer twee Schepen, dus aan elkanderen verknogt, zich rondsom het andere beweegt? Hoe? door te vooronderstellen, dat één dier twee veel grooter is dan het andere, midsgaders dat het kleine eene medegedeelde beweeging heeft, die ten minste gelyk is aan de kragt, met welke het getrokken wordt, en die het beweegt in eene looplyn rechthoekig met die van de kragt der trekkinge. By voorbeeld, vooronderstel dat 'er een Touw gehegt is aan den grooten Mast van een Schip, dat 700000 maal grooter is dan een Boot, die op een zekeren afstand daar aan verknogt is; want zo veel is de Zon, ten minste grooter dan de Aarde. Vooronderstel dat 'er een Man is, die met dit Touw trekt; het zy hy in den Boot of in 't Schip staa, het uitwerksel zal 't zelfde weezen. Want zo de Boot geen andere Beweeging heeft, dan die door de trekking veroorzaakt wordt, zal dezelve zich *rechtlynig* na 't Schip beweegen, met eene snelheid grooter dan die van 't Schip na de Boot, in evenredigheid van 700000 tot 1. Maar, indien we vooronderstellen dat 'er twee Matroozen in den Boot zyn, die met hunne Riemen den Boot voort roeien, in eene strekking rechthoekig met het Touw, dat de Boot na 't Schip trekt, en dat zy den Boot roeien met eene kragt gelyk aan die van den Man, welke aan 't Touw trekt, dan is 't blykbaar dat de Boot zich in een cirkel rondsom het Schip moet beweegen. De twee kragten toch gelyk staande, zo is geen van beiden in staat om de andere te boven te komen. Hier door moet de Boot noodwendig zodanig eene lyn beschryven, die hem bestendig even ver afhoudt van 't Schip, of het Middelpunt, die gevolglyk een *cirkel* moet weezen. *Zie de nevensgaande Figuur.*

Het Schip zelve zal ook niet geheel beweegeloos zyn, maar insgelyks bewoogen worden in een cirkel rondsom het Middelpunt van zyn eigen eersten stand, op een afstand evenredig aan een 700000ste gedeelte van de kragt, met welke de Boot bewoogen of getrokken was.

Maar laat ons nu aan de andere zyde vooronderstellen, dat de Boot stil ligt, en dat het Schip ten zelfden tyde onder

der zeil gaat, in een coers rechthoekig met het Touw, waar mede het na den Boot getrokken wordt, en dat het bewoogen wordt met eene kragt, die genoegzaam is om het een graad van snelheid te geeven, gelyk aan die met welke de Boot rondsom het Schip bewoogen werdt: en laat ons dan nagaan wat 'er het gevolg van zyn zou. Zou het Schip immermeer een cirkel beschryven rondsom den Boot? Geenszins. Want nademaal de kragt, welke vereischt wordt om het Schip te beweegen, 700000 maal grooter moet zyn, dan die, welke noodig is om den Boot te beweegen, zou het Schip gevolglyk zyn coers houden, en den Boot met zich sleepen werwaards het zeilde, alleen met een verlies van een 700000ste gedeelte zyner snelheid, het welk veroorzaakt zou worden door de tegentrekking van den Boot.

En hier uit volgt, dat, nademaal de Zon, ten minste, 700000 maal grooter is dan de Aarde, dezelve zig onmogelyk rondsom de Aarde, als haar middelpunt, kan beweegen: en dat derhalven de wisseling van dag en nagt toe te schryven zy aan de omwenteling van onzen Aardkloot rondsom zyn eigen as. Dat beweezen moest worden.

Het zal niet oneigen weezen hier ten slot nog aan te merken, dat, schoon de Planeeten niet in juiste *cirkels*, maar in *elliptische*, of langs ronde wegen rondsom de Zon loopen, 't welk toe te schryven is aan de looplyn, in welke zy eerst in beweeging gebragt zyn, dat dit, zeg ik, in geenen deele de kragt der bovengemelde redeneeringe verzwakt, hoewel het, ter verklaaringe, eene ontvouwing van meer byzonderheden vereische.

SCHEIKUNDIGE BESCHOUWING
VAN 'T RYK
DER PLANTGEWASSEN EN DIEREN.

Vervolg van bladz. 355.

NA *in het voorgaande Stukje* het rauwe Zap der Planten *afgehandeld te hebben, zo gaan we nu over tot*

De gekookte Zappen.

Ten opzichte van 't Ryk der Aardgewassen en Dieren kan men deze *gekookte* zappen bekwamelyk verdelen in

een Algemeen *gekookt zap*;
en in byzondere *gekookte zappen*.

Betreffende 't *algemeen gekookt zap*, wy merken hier omtrent aan

1. Dat

1. Dat 't zelve bekwamelyk vergeleken kan worden by 't bloed der dieren, dewyl het zich even als 't bloed door het geheele lighaam der plant verspreidt; en vele byzondere vogten, onder malkanderen en van 't algemene verschillende, naar 't verschillende maakzel der plant afscheit. Dus dat men dit vogt, niet te onregt, het bloed der Planten noemen kan: want 't zelve is de planten van die zelfde nuttigheid, als het bloed is in 't lighaam der Dieren.

Vele, welke dit zap in de Planten hebben willen aantonen, kneusden de plant om dus verder, door uitpersfing, dit zap te verzamelen. Deze manier voldoet echter geenzints aan 't oogmerk: want men zoude dus by voorbeeld, het uitgeperste zap uit gekneusde en gestote Wolfsmelk (Tithymalus,) stinkende Gouwe (Chelidonium) en andere planten, evenweinig voor een zuiver algemeen zap of bloed der planten kunnen houden, als of men 't geperste zap uit gekneusde of gestote armen of beenderen van een mensch, voor bloed zoude willen doen doorgaan. Yder ziet dat zulks belagchelyk zoude zyn. Men zoude dus waterige, slymerige, vettige en andere delen, te gelyk met 't bloed verkrygen: insgelyks verscheidene ongelykzoortige deelen ener plant onder malkanderen. Men kan dit zap vry gemakkelyk vertonen, en wel in vele planten zo volmaakt, als of men een bloedvat in 't menschelyk lighaam hadde doorgesneden. Dit bloed der planten vertoont zich zeer fray, wanneer men by voorbeeld een of ander deel der *stinkende Gouwe* afsnydt; want dan vloeit 'er ogenblikkelyk een goudkleurig vogt uit deszelfs vaten. De *Tithymalus*, *Eruca* en veele andere planten, storten uit de insnyding een melkwit vogt.

2. Dit zap is niet meer rauw, maar gekookt. Dit blykt om dat het van eene verschillende natuur is in verschillende geslachten der planten, schoon die planten onder een en denzelfden luchtstreek op een zelfde plaats groeijen.

3. Men kan dit zap niet brengen tot een der byzondere vogten; maar bevat integendeel alle byzondere vogten in zich. Men kan 't niet plaatzen onder de gommen, harssen, zoutzeepagtige zappen, noch zogenaamde *Spiritus rectores*; maar is als 't ware alles; en alles in zich bevattende.

Van daar de groote nuttigheid welke de Geneeskundigen door dit zap te wege brengen; als al het krachtige ener plant in zich begrypende.

De *byzondere gekookte Zappen*,

Zyn niet door de geheele zelfstandigheid der plant verspreid; maar

maar huisvesten alleen in deszelfs byzondere delen, en zyn yder van een byzonderen aart.

Uit de verschillende vogten, welke in 't lighaam der dieren van 't bloed naar verscheide delen afgescheiden worden, blykt de overeenkomst tusschen dit zap en 't bloed der dieren.

Men kan deze *byzondere gekookte Zappen* bekwaamlyk verdelen in vyf clasfen.

I. *Zout-zeepagtige zappen* (Succi salino Saponacei.)
II. *Gomagtige* (Gummosi.)
III. *Olyagtige* (Oleosi.)
IV. Uit gom en hars zamengestelde (Gummi-resinosi).
V. De zeer byzondere geest, bekend onder den naam van *Spiritus rector.*

Zout-zeepagtige Zappen.

Deze bestaan uit oly en zekere zoort van zeep, zo nauwkeurig vereenigd, dat zy volkomen in water oplosbaar zyn, zonder dat derzelver olyagtige deeltjes zich afscheiden; en bezitten daar en boven zekere ontvlambaarheid.

Van deze zappen vindt men voornaamelyk drie, welke door de natuur, zonder behulp der kunst, voortgebragt worden. Namelyk.

I. Honing.
II. Droge Manna.
III. Vloeibare Manna (Thereniabin.)

De Honing is een verdikt en zeer zoet zap; zyn zitplaets hebbende in de bloemen en bladeren der planten.

By warm Weder met eene heldere lucht vloeit 't in overvloed, en wel 't meest in den vroegen morgenstond. Men kan dan de honingagtige uitvloeijingen zeer duidelyk in den voorzomer bespeuren op de bladeren van den Lindeboom, zynde derzelver oppervlakte met zeer keine zoete, naar den dauw gelykende vloeibaare honingdroppeltjes, bedekt. Men vindt dit zap op meer andere bomen.

Deze vloeibare Honing kan men als zuiverst en oorspronkelykst aanmerken, dewyl de natuur daar in alleen volgens hare wyze voorzorgen heeft te werk gegaan. De Byen zuigen dit natuurlyk honingzap uit de *Nectaria* der welriekende bloemen: en volgens 't algemeen gevoelen ondergaat dit honingzap eene zoort van verandering door zekere gisting in de maag der Byen. Maar dat daarom deze door Byen vergaderde Honing volmaakter zou zyn, dan die welke zonder eerst deze verandering ondergaan te hebben door de natuur

tuur te voorschyn wordt gebragt, kan ik als noch niet toestemmen.

De eene plant verschaft veel meer Honing dan de andere; ja zomtyds zyn de bloemen daar mede zodanig bezwangerd, dat hy uitdruipt.

Ik heb zulks met 't grootste vermaak beschouwd in eene *Aloë Americana*, welke voor enige jaren buiten Leiden in den tuin van den vermaarden *Stekhoven* gebloeid heeft. Dit allerzoetst Zap had volmaakt de eigenschappen van Honing. Zo men hier tegen in aanmerking neemt, welk een bitter Zap 'er in de bladeren der Aloë huisvest, ziet men hier duidelyk de stelling bewaarheid; *dat de byzondere gekookte Zappen in de verschillende delen eener Plant van eene verschillende natuur zyn.*

De Eigenschappen des Honings zyn,

1. Alle Honing heeft een zeer zoeten smaak, schoon in de eene zoort zachter dan in de andere; eenen aangenaamen reuk; en is van eene witagtige of ligt gele kleur. De kleur en reuk zyn echter ook zeer verschillende, naar maate de Honing, onder verschillende luchtstreken, en uit verschillende Planten, gewonnen wordt.

Dit blykt duidelyk uit de vergelyking des Marsiliaanschen Honings met die in onze landtstreken gewonnen wordt. De Marsiliaansche is zeer blank, en van een lieflyken geur, aangenaam, fyn en zacht van smaak. Welke eigenschappen men vryelyk mag toeschryven aan de menigte welriekende Planten en Heesters, als Thym, Majolein, en Rosemaryn, aldaar overvloedig wassende.

Daar en tegen is de Honing, die by ons en in andere Noordsche Landen valt, grover, geelagtiger, en niet zo aangenaam van reuk en smaak.

Echter is 'er in den Honing, die hier te Lande valt, noch merkelyk onderscheid.

2. De Honing laat zich volmaakt in water oplossen.

3. Alle Honing ondergaat gemakkelyk de gisting, en bevordert de gisting van andere Zappen. Geeft dus een overvloedigen, ontvlambaren, dronkenmakenden geest, en is van een aangenaamen reuk.

4. Scheikundig onderzogt, geeft de Honing, volgens 't verhaal van *Lemery*, (zie *Mem. de l'Acad. Roy. des Scienc. de Paris. ann.* 1706. *p.* 352.), de volgende producten: Twee ponden honing uit een kolf gedistilleerd, gaven eerst zes oncen *helder water*, van een honingagtigen reuk, en schoon

on-

onsmakelyk, hadde 't echter een verborgen zuur in zich, door dien 't het aftrekzel van Tournezol rood maakte. Daar na volgde een *helder geelagtig water van een aangenamen honingreuk*, van een zuuren, scherpen, brandenden smaak. 't Vuur verminderd zynde, volgden 'er witte nevelen, welke tot een *rood geestryk vogt* verdikt wierden, hebbende een *zuuren, scherpen heeten smaak*, en een *brandigen*, doch niet *onaangenamen*, reuk, ter zwaarte van 3 oncen. Op deze volgden twee oncen oranje kleurig water, van een *zagten zuuren smaak*. De overgeblevene Stoffe was zeer opgezwollen, ligt zwart ter zwaarte van vyftien en een halve once.

Deze op een sterker vuur geplaatst, gaf noch zeven oncen *roodagtig, zeer aangebrand zuur scherp vogt*; en twee drachmen *dikke zwarte scherpe oly*: blyvende 'er zeven oncen en zes drachmen *dovekool* overig.

De drooge Manna (*Manna sicca, solida*) is een verdikt Sap der Aardgewassen; blank of ligt geel van kleur; de zuiverste stukjes, doorgebroken, vertonen eene kristallyne zelfstandigheid; zoet van smaak, in water smeltende, ontvlambaar.

De Manna komt byna met den Honing over een: alleen maar daar van verschillende, door eene meerdere hardigheid of droogheid, en enige meerdere zoutagtige deeltjes.

In een Scheikundige ontbinding door 't vuur, vertoont ze byna dezelfde verschynzelen als de Honing.

Het onderscheid tusschen den Honing en Manna kan men, naar myn gevoelen, toeschryven aan 't vervliegen der fynste olyagtige deeltjes door de hitte der lucht; want men ook minder olydeeltjes in de Manna, dan wel in den Honing aantreft.

De beste Manna wordt in Calabrien, Sicilien en in 't Napelsche verzameld. In 't Napelsche maakt men ten dien einde met 't begin der maand Augustus enige insnydingen ter breedte van één duim in de takken van 8 of 10 jarige Esschenbomen: plaatzende onder deze insnydingen potjes, om de uitgevloeide Manna te vergaderen.

De Calabrische Manna wordt, naar de wyze van verzamelen, in drie zoorten onderscheiden.

1. *Manna di Corpo*; deze vloeit van 't midden der maand Juny tot aan deszelfs einde, zonder insnyding, uit de jeugdige takken; en wordt zomtyds geheellyk rondsom dezelve door de warmte der lucht gedroogd gevonden.

2. *Manna forzata*, *gedwongene Manna*, vloeit van 't begin van July uit de gemaakte insnydingen; en wordt in greinen verzameld.

3. *Manna di fronde*, *Manna van de bladeren*, dewyl zy uit dezelve vloeit, en allengskens daar afdruipt.

4. *Manna Cannellata*, *rietjes Manna*; te onregt van veele Drogisten *Manna Canella* genoemd. Om deze te verkrygen, steeken zy kleine rietjes in de gemaakte insnydingen, waar langs de Manna, noch vloeibaar zynde, neder zypelt, allengskens stolt, en dus matiglange stukken veroorzaakt.

De Calabrische Manna wordt voor de beste gehouden, niet alleen om dat aldaar nauwkeuriger op de inzameling gepast wordt; maar ook, om dat zy daar toe niet alleen dan jeugdige Esschen, en wilde Esschen (*orni*) uitkiezen; en wel zodanige, die een gladde zuivere schorsse hebben.

Het gevoelen van veelen onder de Ouden, dat de Manna als een dauw uit den Hemel nederdaalde, en overeenkomstig was met die der Israëliten, is nu wederlegd.

De *vloeibaare Persiaansche Manna* Thereniabin, druipt in Persiën uit de bladeren van verscheide bomen, en wordt door de zon verdikt. Verschilt een weinig van den Honing, door een meerdere dikte en oly.

II. Gomagtige Sappen (*Succi gummosi.*)

De Gom is een byzonder slymig Sap, zonder merkelyken reuk en smaak; hard van zelfstandigheid, doch teffens taai: in water oplosbaar, maar geenzints in oly of Wyngeest; niet vloeibaar op 't vuur, noch ontvlambaar.

Door destillatie onderzogt, verkrygt men 'er uit, een flap zuur water, en een weinig oly, doch zeer veel vaste stoffe. Die overgeblevene vaste stoffe heeft iets Phlogiston in zich; en wanneer deze stoffe tot assche verbrand wordt, ontdekt men in dezelve enige loogzoutige (*alcalina*) en aardagtige deelen.

Het is zeer opmerkelyk, dat, daar de Gommen om derzelver doorschynendheid, op 't uiterlyk aanzien, veel meerder water in zich moesten houden, zy echter in dit opzicht, zeer weinig uitleveren: en wel niet meerder dan men uit eene evenredige hoeveelheid hout verkrygt. Van waar dan derzelver doorschynendheid?

Zommigen hebben uit de byna overeenkomstige ontbinding van hout, willen vaststellen; dat de Gom even zo veel ware als allerjeugdigst hout; of wel een zeker voedend Sap, 't geen door eene verdere bereiding der natuur tot de zelfstandigheid van hout overgaat.

Het is echter, zo my dunkt, beter dat men de Gom aanmerke, eensdeels als een zeker dekzel of winterkleed

kleed, geſchikt tot beveiliging der tederſte ſcheut voor de ongemakken der lucht, en waar onder de ſcheut zich in den Winter-tyd veilig verborgen kan houden, om, ſterker geworden zynde en genoegzaam voedzel voor zich zelfs uit den ſtam konnende trekken, in 't Voorjaar ongeſtoord te konnen uitbotten; te meer ben ik van dit gevoelen, om dat men de Gom altoos aantreft op die plaatzen, alwaar in 't volgend Voorjaar een nieuwe ſcheut te voorſchyn komt: anderdeels dat de Gom te gelyk tot voedzel der tedere ſcheut verſtrekt, om niet in den Winter-tyd, wanneer de Sappen der bomen in eene veel mindere beweging zyn dan in 't Voorjaar, door gebrek aan voedzel te ſterven.

De beſchouwinge van de zelfſtandigheid der Gom leert duidelyk dat de zorgdragende Natuur, in 't beſchermen haref voortbrengzelen, de Gom met 't grootſte regt tot gemelde oogmerken uitgekozen heeft.

De uitnemende zachtheid der Gomdeelen zyn regt geſchikt om iets, dat teder is, te voeden; daar eene andere zelfſtandigheid vol ſcherpe prikkelende deeltjes, by voorbeeld Hars, dezelve nadelig zouden zyn. Verder, dat, daar de Gom een zachte, taaije en door de koude weinig of niets harder gewordene zelfſtandigheid is, de tederſte ſcheut veilig, zonder vrees van knelling, zamendrukking, of inkrimping, onder die Gom haren verderen groei kan voortzetten.

III. Olyagtige Sappen. (*Succi Oleoſi.*)

Van deze is in 't Ryk der Plantgewasſen een groote verſcheidenheid: ja eene Plant bezit meer dan één zoort. Behoudens derzelver verſchillendheid, hebben zy nochtans enige eigenſchappen met malkanderen gemeen, en wel de volgende.

1. Dat zy niet in water, maar wel in oly en in wyngeest oplosbaar zyn.
2. Dat zy ligt vuur vatten, en 't zelve voeden, diensvolgens zyn dezelve ontvlambaar (*inflammabiles*).
3. Zy beſtaan uit eene olyagtige natuur, en eenen daar by ingemengden geest: welke of zuur is, of een byzonderen geest, *Spir. rector* genaamd, uitmaakt. Of wel beide te gelyk.

Men telt 'er zeven; doch die merkelyk in trap van vloeibaarheid verſchillen.

1. Eene olyagtige Vloeistoffe.
2. Een Balsem, iets dikker dan de voorgaande Stoffe.
3. Eene halve Hars, of dikkere Balsem.
4. Wasch.
5. Camfer.
6. Hars.
7. Zwatte Hars, of Spiegel-hars (*Colophonia.*)

I. Eene olyagtige Vloeistoffe of vloeibare Oly.

Men kan deze Oly als 't voornaamste vloeibare deel der Plantgewassen aanmerken, waar uit, aan de lucht en warmte blootgesteld, door 't allengskens vervliegen der fynste deeltjes, andere dikkere olyagtige Sappen geboren worden. Men kan eenig denkbeeld van deze werking verkrygen, indien men b: v: de zuivere en fyne Terpentyn-oly aan de lucht bloot stelt. Want men zal dan ondervinden, dat deszelfs zelfstandigheid allengs door 't vervliegen der fynste deeltjes dikker wordt; en door een meerdere bygebragte hitte blyft 'er niets dan de *Colophonia* overig. In 't ryk der graafbare lighamen zal men dergelyk eene vloeibare Oly ontdekken. De *Naptha*, de tot noch toe bekende allerfynste Vloeistoffe, levert verscheidene zoorten van Peter-oly, naar mate zy fyne deelen verliest, niets nalatende dan eene vaste bitumineuse ontvlambare Stoffe.

Men vindt deeze fyne Oly in verscheide deelen der Plantgewasfen; doch in 't eene deel overvloediger dan in 't andere. De meeste Oly huisvest in 't zaad, en in 't hout en den bast. Wanneer eene Plant zaad heeft voortgebragt, sterft dezelve voor dien tydt, of voor altoos; door deze voortbrenging van zaad als 't ware te kennen gevende, dat zy haar werk volbragt en voor de verdere voortteling van haars gelyken zorge gedragen heeft. Hier uit blykt derhalven ten klaarsten dat men 't zaad voor 't volkomenste en uitgewerkste deel eener Plant houden moet, als alles wat tot de voortplanting van haar geslagt vereischt wordt, in zich besluitende. Dus is ook die volmaakste Vloeistoffe, de *Spir. rector* in 't zaad opgesloten, en is daar in als 't ware meer verdikt en in een gedrongen; zynde de Oly door de Natuur geschikt, om deeze *Sp. rector* langer te kunnen bewaren. Verders kan men niet reden, zo my dunkt, vaststellen dat de Natuur deze Oly te gelyk geschikt heeft om 't Vrugtje (*Embryon*) te beschutten, en wel eensdeels tot afwering van Waterdeeltjes, welke ligtelyk een bederf zouden konnen veroorzaken, anderdeels om door deszelfs bestendige Vloeibaarheid de uitdroging

van 't zaad voor te komen. Men kan deze Olydeeltjes in zommige zaden duidelyk ontdekken, indien dezelve, door midden gesneden, met een goed Microscoop beschouwd worden.

Men vindt deze olyagtige Vloeistoffe ook in 't hout: en wel in buisjes of geutjes door deszelfs in en uitwendige zelfstandigheid verspreid, en vloeit langzaam in dezelve voort.

Het hout, aan alle ongemakken der lucht blootgesteld, heeft noodzakelyk eene stoffe nodig, welke 't zelve bewaart voor die ongemakken: voornamelyk is die Oly overvloedigst afgescheiden in dat Jaargety, wanneer de ongestadigheid der lucht hevigst woedt, byzonder in den Wintertyd. Dewyl tevens in dien tyd de winden 't sterkste zyn, zouden de bomen gevaar lyden, om door dezelve geknakt of gebroken te worden, indien de overvloed van Olydeeltjes aan dezelve gene taaiheid of buigzaamheid byzette. Dit gevoelen blykt te meer waar te zyn, om dat de bomen in de Noordsche Landen, alwaar de ongemakken der lucht heviger zyn dan wel in andere Landen, de meeste Oly bezitten.

In dezen is 'er wederom enige overeenkomst van 't Ryk der Plantgewassen met dat der Dieren; wanneer men de beenderen der Dieren met 't hout vergelykt. Deze maaken 't voornaamste steunzel uit van derzelver lighaamen, en zyn insgelyks door de Natuur met een olyagtig vogt voorzien, zo wel om dezelve voor 't bederf als een gemakkelyker breking te behoeden.

De basten zyn ook overvloedig met deze Oly voorzien, en nergens is ze zo veranderlyk; 't welk aan 't verschillend Jaargetyde kan toegeschreven worden.

In 't heetste der Zomer is dezelve allervloeibaarst, en wordt, naar maate de koude nadert, allengskens dikker; om dat de fynste deeltjes vervlogen zyn. Dit is ook de reden, waarom men dezelve altoos in 't heetste der Zomer vergadert. De Oly der Schorse heeft altoos enige zuure deeltjes in zich, en deze zullen ook de oorzaak zyn, waarom die olyen door 't vervliegen der fynste deeltjes, schielyker tot een dikkere zelfstandigheid overgaan. Dat 't zuur hier toe in staat is leert de Proefondervindelyke Scheikunde duidelyk. De schorse bezit meerder Oly dan 't hout; en niet te onregt: want onmiddelyk aan de lucht blootgesteld, lydt zy den eersten aanstoot. Men ziet hier uit, dat in dezen wederom enige overeenkomst is met 't Vetvlies (*membrana adeposa*) der Dieren.

VAN STEENEN, WELKEN BUITEN DE NATUURLYKE WEGEN VAN DE PIS GEFORMEERD WORDEN,

Door den Heer LOUIS.

(*Mem. de l'Acad. Royale de Chirurg.* Tom. III. p. 332.)

DE Operatie van het Steenſnyden is een Onderwerp der Heelkunde, waar over, in onzen tyd, veel geſchreeven is. Wy hebben geachte werken over de vergelyking van de verſchillende wyzen van dit Handwerk te doen. De overweeging van derzelver byzondere voor- en nadeelen, heeft gelegenheid gegeeven tot nieuwe ondervindingen; zy hebben nuttige pogingen, en byzondere behandelingen voortgebragt; men heeft de oude Werktuigen verbeeterd, en men heeft nieuwen uitgedagt. De beoordeeling van deeze verſchillende Handelwyzen, kan niet dan veel nut doen aan de voortgangen van de Konst, welken altyd gepaard gaan met voordeel van 't Gemeen. Het onderwerp van deeze myne Verhandelinge is van minder uitgeſtrektheid. Myn voorneemen is te onderzoeken een byzonder ſtuk, waar omtrent men nog geene regelen heeft gegeeven, om dat het niet vervat is in de algemeene Stelzels, welken de opmerking van groote Meesters hebben beezig gehouden. Meermaalen dan men in 't gemeen gelooft, worden 'er Steenen gemaakt door de Pis, welke op een byzondere wyze, in de vakjes van het Vetvlies was ingedrongen, 't welk de bewaarplaatzen en natuurlyke wegen van dit vogt nabyligt. Dit ſtuk is my voorgekoomen waardig te zyn, dat men 'er werk van maake: het brengt eenige omſtandigheden met zich, van welken het nuttig is kennisſe te hebben. De oorzaak van zodanig een toeval kennende, wordt men van zelfs geleid tot de middelen van herſtellinge, en voorkoominge.

Men vertoonde my in het Hospitaal van de Salpetermaakery, den 27 September 1747, 's avonds te agt uuren, een Kind van tien jaaren, met een heftige Koorts, ter gelegenheid van een pynlyke zwelling aan de Bilnaad. Het Gezwel, van omtrek als een groote Walnoot, was aan de ſlinker zyde, onder een vast Lidteeken, zynde het blyk van de operatie, welke dit Kind, twee jaaren te voren, hadt ondergaan in het *Hotel-Dieu*, om een Steen in de Blaaze. De Pisbuis was vry, de Lyder waterde, in myne tegenwoordigheid, met een dikken ſtraal. Om de ontſteltenisſe van het

Lichaam te doen bedaaren, deedt ik hem aderlaaten; en men leide op het Gezwel een verzagtende Pap, uit kruim van Brood, Melk en Saffraan. 's Anderen daags 's morgens vond ik het Gezwel zo groot als 's avonds te voren, maar de Ontsteeking van de Huid was geheel verdweenen. Ik bevoelde het Gezwel met veel oplettendheid; het was zeer hard. Alhoewel de vrye loop van de Pis genoeg deedt zien, dat 'er geen beletzel ware in de Pisbuis, ik bragt echter tot meerder verzeekering, een Katheter tot in de Blaaze, en ik bemerkte geen tegenstand of eenig vreemd lichaam. Ik liet, deezen en den volgenden dag, het gebruik van de Pap aanhouden, waar by een derde deel zalf van *Althæa* werdt gevoegd, om het Gezwel te meer week te maaken. Den Lyder, den vierden dag bezoekende, bemerkte ik dat het Verband nat ware; en de Pap afgenomen zynde, zag ik aan het bovenste van het oude Lidteken eene opening in de Huid, en een wit lichaam door deeze opening uitpuilende; en dit was een Steen als een groote Hazelnoot, welken ik met een gemeene Koorntang uithaalde. Ik voelde met de knop van een Provet, dat de geheele omtrek van de holte, waar in deeze Steen gezeeten hadt, zeer hard ware, en in een van de hoeken stiet het Provet op een bloote steenagtige verharding. Ik deedt den Lyder, aanstonds, over dwers plaatsen, met de Billen op den kant van het bed, twee helpers hielden de Dyen en Beenen gebogen. Ik maakte, met een gemeen Snymesje, een langwerpige insnyding, over de geheele uitgestrektheid van het Gezwel, tot op het vreemde lichaam. De voorste Vinger van myn slinker Hand in deeze wond ingebragt hebbende, voelde ik aan de bovensten hoek een lossen Steen, welken ik, met behulp van een kleine Steen-lepel, uithaalde. Hy was byna van dezelfde grootte, als die de Huid doorgeboord, en zich van buiten vertoond hadt. Ik voelde in den geheelen benedensten omtrek van de wonde harde lichaamen, met een vlies gedekt. Op het geleide van mynen Vinger, bragt ik de punt van het Snymesje op het vliezig bedekzel van elken Steen, de buitenste oppervlakte door een geringe insnydinge ontbloot zynde, geschiedde de uithaling gemaklyk met een kleine Steen-lepel. Ik haalde vervolgens zes Steenen uit het binnenste van deeze wonde. De bewerking duurde niet lang, en was ook niet pynlyk, schoon ik telkens het vliezig bekleedzel, welk een van deeze Steenen insloot, en den een van den anderen scheidde, moest doorsnyden. Met malkander maaktenze een lichaam zo groot als de Steen van een Perzik. Zy hebben

ben genoegzaam gelyke bolle- en holle oppervlakten, welken op malkander passen. Na alle deeze lichaamen weggenomen te hebben, verbond ik de wonde zagtelyk, en met een vasthoudend verband. De geneezing was niet langwylig; de verbanden waren eenvoudig, en alleen strekkende om een schielyke heeling te bevorderen. Eenige moeilykheden echter kwamen 'er by; zo dikwils als de Lyder zyn water loosde, liep 'er een gedeelte uit door de wonde. Ik was wel verzekerd, dat ik de Pisbuis, onder de Operatie, niet gekwetst had; 'er hadt geene doorzakking van de Pis, in het Vetvlies konnen geschieden, tot vorming van de Steenen, welken ik uitgehaald had, indien 'er niet een inwendige Pypzweer ware overgebleeven, als een gevolg van de Steensnyding, twee jaaren te voren gedaan. Ik had wel bewustheid van deeze oorzaak; en ik zou een wezenlyk deel van de Operatie verzuimd hebben, met geene insnyding te doen op de Fistelagtige opening, in de Pisbuis, indien my de ondervinding niet geleerd hadt, dat men de Pypzweeren aan de Bilnaad, zonder snyding, door middel van Kaarsjes kan geneezen: en ik besloot hier van gebruik te maaken. Ik deedtze maaken van de Pleister van *Vigo* en *Diachylon* met de Gommen. Deezen maakten verettering om de opening van de Pypzweer, door smelting van de vereeltheden. En eindelyk oordeelde ik, dat de heeling inwendig, zo wel als uitwendig volkomen ware, wyl de Kaarsjes, na datze veele uuren in de Pisbuis gezeten hadden, 'er uitkwamen zonder eenige besmetting van etteragtige stoffe.

Deeze Waarneeming toont ons een nieuwe Kwaale, gemaklyk voor te koomen, en waar tegen men, tot nog toe, geene maatregelen heeft genomen. Men heeft altyd gevreesd, dat de wonden, om den Steen uit de Blaaze te haalen, gemaakt, fistuleus zouden blyven, en dit gebrek is zeer gemeen in de oude manier, door den Hoogen Toestel. Maar zie hier een byzonder soort van Pypzweer, een onvolkome Fistel, welke men een blinde of inwendige zou konnen noemen, naar de benaming van de Aars-Pypzweeren, die eene opening hebben in den regten Darm, zonder een uitgang naar buiten. En deeze aanmerking is van gewigt in de Practyk; want dezelve toont baarblyklyk, dat een volmaakte geneezing van de wonde der Bekleedzelen, na de Operatie van den Steen, geen zeeker blyk is, dat de inwendige van de Pisbuis ook volmaaktelyk geslooten zy. Men zou deeze sluiting gemaklyk konnen bevorderen door mid-

del van Kaarsjes: het gebruik van dezelven een volkomegeneezing uitwerkende, zou deeze langzaame lekking van de Pis, welke, met geringe maate, geduurig in het Vetvlies indringt, en zich ontlaatende, aldaar, door vereeniging van haare aard- en zoutdeeltjes, steenagtige verhardingen maakt welken zeer ligt tot merklyke grootte konnen aangroeijen, beletten. De Steenen, welken ik uithaalde, waren niet uit de Pisbuis in het Vetvlies gezakt, zy hadden allen een onderscheiden bekleedzel, een vast bewys, datze gegroeid waren in de holletjes, welken hen omvingen.

Alhoewel de Schryvers geen regtstreeks gewag gemaakt hebben van zodanige Gevallen, men vindt echter, in hunne Schriften, hier en daar, eenige voorbeelden, welken daar toe gebragt kunnen worden, en baarblyklyk van dezelfde natuur zyn. TOLET van zwaare Operatien van Steensnyden in 't jaar 1680, in 't *Hospitaal de la Charité* te Parys gedaan, spreekt van een Kind van zeven jaaren, het welk in 't voorgaande jaar reeds gesneeden was. Men bemerkte aanstonds, dat het een Steen hadt omtrent het midde van de Bilnaad, merklyk boven de plaats van het Lidteeken. De Heer JONNOT, die de uithaaling deedt, voelde met zynen Vinger, dat 'er meer waren. Hy haaldeze na malkander uit; en de Bilnaad van deeze vreemde lichaamen bevryd hebbende, bragt hy een Steensonde, door de Roede in de Blaas, waar mede hy gewaar werdt, dat een Steen in de Blaaze ware. De Sonde diende om de Insnyding te vervolgen, en de Operatie van den Hoogen Toestel te doen. TOLET zegt, dat hy hetzelfde ook genoodzaakt was geweest te doen aan een jongen van twee en twintig jaaren.

Ik zou meer andere gevallen konnen bybrengen, om het voorgemelde te bevestigen. Men leest in de Aanmerkingen van LE DRAN (†), dat een jongen van twaalf jaaren, welken hy in 't jaar 1727 van den Steen gesneeden hadt, volmaakt geneezen uit het Hospitaal was gegaan. In December 1729 voelde deeze jonge eenige pyn onder het wateren; deeze nam in verscheiden dagen toe, waar na een kleine opening brak aan de Bilnaad, waar door een gedeelte van de Pis uitliep. De Pisbuis kromp in, van tyd te tyd, en na verloop van eene maand, kwam geene Pis meer door de Roede. In de maand May, 1730, drie jaaren, na dat hy gesneeden was, kwam deeze jonge wederom in 't *Hospitaal de la Charité*. Men vondt by hem een Steen als een kleine Ert, naby de fistelagtige opening, even onder de Huid.

(†) *Heelk. Aanmerk.* pag. 342.

Dit geval in zyn beginzel overwogen wordende heeft veel gemeenschap met die, welken ik bygebragt hebbe. Het is zeer klaar, dat de geneezing welke men voor volkome hadt gehouden, alleen den schyn hier van hadt; en de Pis zich allengs een weg gebaand hadt, door de inwendige Pypzweer van de Buis, hier een Steen gemaakt, en by gelegenheid van deezen, een volkome Pypzweer. Men kan niet beweeren, dat de Buis doorgeboord zy door zulk een kleinen Steen: want hy was niet te groot, om zynen weg te vervolgen, en door de Pisbuis ontlast te worden. En de Pisbuis, volgens het verhaal van den Auteur, van de fistelagtige opening, tot aan de Blaaze, zeer vernaauwd zynde, was vol eeltagtig en voos vleesch, waar door men genoodzaakt werdt het Mes en verteerende Middelen te gebruiken. Men ziet den oorsprong van alle deeze Toevallen in de verwaarloosde inwendige Pypzweer. De vereeniging van de uitwendige wonde, was bedrieglyk geweest; men geloofde den Lyder volmaakt geneezen te zyn, wanneer hy uit het Hospitaal ging, en 't was echter zo niet. Men heeft meer overtuiglyke voorbeelden van Steenen, in het Vetvlies geformeerd, en die een onbetwistbaar gevolg zyn van de Operatie der Steensnyding.

[De Heer LOUIS brengt nog eenige Gevallen van dergelyke natuur, door anderen waargenomen, te berde, om zyn gezegde te staaven: maar wy oordeelen het gemelde genoeg, om onze Vaderlandsche Heelkundigen een denkbeeld te geeven van dit nieuw beredeneerde Stuk, raakende het groeijen van Pis-steenen, buiten de natuurlyke Piswegen of Blaaze.]

BOEKEN WELKE OP AARDE TE MAAKEN ZYN.

(*Voyageur Philosophe.*)

EEN uittrekzel van verscheide gedenkwaardige daaden, van Onbaatzugtigheid, van Edelmoedigheid, van grootheid van Ziel, van waaren Patriottischen yver; met een naauwkeurig onderzoek der beweegmiddelen welke dezelven veroorzaakt hebben.

Voorbeelden van menschen ten toppunt van grootheid gesteegen door laage en schelmsche daaden, die voorwerpen van nyd en van aanbidding geduurende hun leeven geweest zyn, en na hun dood met verontwaardiging en afschrik, herinnerd zyn geworden.

Op-

Optelling van zeedige Wysgeeren, die in hun leeven onbekend, of gereekend onder den hoop van leedig-gangers en luijaarts, door hunne schriften eenen weezenlyken dienst aan hun Vaderland gedaan hebben.

Naamlyst van deugdzaame burgers, welkers onbedagtzaame yver en geest van dweepery, oneindig veel kwaad veroorzaakt en doodelyke steeken toegebragt hebben aan de party, welke zy poogden by te staan en te verdeedigen.

Voorbeelden van bewindsmannen, die, mildelyk ampten en bedieningen uitdeelende, altoos ondankbaaren maakten, tot onderrigting hoe de weldaaden af te meeten.

Voorbeelden van mannen, die met oneindig veel verstand, geest, en opregtheid, nimmer geene hunner ontwerpen hebben zien slaagen, door de hardnekkigheid van zig niet te schikken na de omstandigheden.

Voorbeelden van anderen, die met de welmeenenste geneigdheden, rypste overweegingen, allergetoetste voorzigtigheid, nimmer anders dan de slegtste zyde gekoozen hebben, 't zy in bewind van zaaken, 't zy in den raad; by gebrek van die sneedigheid, waar door men 't geheel in al zyn deelen ziet, en van dat verstand, 't welk zig geen gebreken laat ontslippen.

Voorbeelden van anderen, die, onbekwaam om de minste schikkingen en zamenvoegingen te maaken, door het zuiver geval, zonder te missen, tot hun doelwit gebragt zyn. — Geschikte overweegingen, om den geest van verwaandheid te geneezen en zig aan de vastgestelde order te onderwerpen, waar van de gevolgen onbekend zyn.

Voorbeelden van Staatsministers van 't eerste Vernuft, die de Zwakheid gehad hebben zig door Bedienden, Meestressen, en Hoeren van een bepaald Verstand te laaten regeeren.

Uitgeleezene aanmerkingen over de misslaagen van groote Veldoversten, beroemde Ministers, geagte Magistraatspersoonen, en vermaarde Schryvers.

Ophelderingen over een oneindig getal zaaken, betrekkelyk tot de tydreekening en geschiedenis, door de onweetenheid, ligtgeloovigheid, bygeloovigheid, partydigheid en nationalen hoogmoed, veranderd, verward, vervalst of verdonkerd.

Een Tractaat over de kunst, om met goeden uitslag de reegels en grondbeginzels, door groote meesters in alle zoorten van letterkundige Zamenstellingen vastgesteld, te kunnen verkragten.

Ver-

Verhaalen van verbaazende ongelukken en vreemde tegenspoeden, waar door zeekere menschen ten toppunt van geluk gesteegen *zyn*: Zeldzaame voorbeelden, maar geschikt om verwaande geesten beeter te onderrigten, die voorgeeven de gebeurtenissen aan de wetten van eene geoeffende voorzigtigheid te onderwerpen; dikwils gemengd met onvoorziene gevallen, welke de menschen nog wyzer nog meerder gelyk aan zig zelven maaken.

Buitenspoorige lofuitingen door de laffe vleijery ten allen tyde toegezwaeid aan Grooten, aan welken de nakoomelingschap niet dan met afgryzen kan denken; met geschikte overweegingen om Vorsten, yverzugtig van hunnen roem, te behoeden voor dat schadelyk fenyn.

Ongemeene trekken van verschillende Krygslisten, ter onderwyzing van jonge Krygslieden.

Ydele zamenstellen van verscheide wysgeeren, die, door hunne verbeelding vervoerd, wel genoeg het geene buiten hun was kenden, zonder het minste denkbeeld gehad te hebben van het geen binnen hun omging.

Hervorming der natuurlyke Historie, door weinig grondbeginzelen gebragt binnen de bepaaling der waarheid.

Een verzaameling van de voornaamste gebruiken gevoelens, en gewoonten vermaard in den eenen tyd, en gedoemd in den anderen, als, de Vergooding, het Menschenoffer, het Feest der gekken. &c. —— om te dienen tot de Historie van de strydigheden des menschelyken Verstands.

Een verzaameling van geringe beweegmiddelen waardoor de grootste omwentelingen zyn veroorzaakt geworden, en waar door het wonderbaarelyke van de grootste gebeurtenissen vernietigd is; kunnende dienen tot een behoedmiddel voor de opgetoogenheid van het dom gemeen.

Bondel van de aanmerkelykste staatkundige trekken, vereenigd aan de nauwe wetten van Eer, Deugd en Waarheid; om tot model te dienen voor alle Staatsministers.

Een kort begrip van kunstgreepen, welke in alle Staaten, bedieningen en ambagten gebruikt worden, en welke gemeenlyk, of liever schandelyk, den naam van *behendig in zyn zaak te zyn*, draagen. Strekkende om opregte en eenvoudige lieden te behoeden tegen de loosheden van schurken en kwakzalvers.

Een geloofwaardige naamlyst van uitvinders van nuttige kunsten en voordeelige ontdekkingen, waar van anderen zig onregtmaatig den roem verkreegen hebben.

Een Catalogus van alle nutte boeken, met een plan van

de

de orden waar in dezelven behooren geleezen te worden; een werk zoo nuttig als noodzakelyk tot aanwas der reeden, waar door een groot getal aangenome waarheden die valsch zyn, en het menschelyk verstand tot schande van het oordeel gekluisterd houden, vernietigd zoude worden.

Eenige bewyzen over het vermoogen der hebbelykheid, de kragt der opvoeding en gewoonte, de magt van 't voorbeeld, van aangenoome waarheden en van vastgestelde grondreegels; aanwyzingen over de dwingelandy van 't vooroordeel, de misvattingen der Zinnen, de voordeelen der wysbegeerte, de bekoorlykheden der waarheid, de vrye oeffening der reeden, het uitwerkzel der wetten, der boeken en der Studien op het menschelyk hart.

Zommige byzonderheden betrekkelyk tot het spel van 't fortuin, strekkende ter bereiding van de Ziel tegen alle de wederwaardigheden, en om over niets te wanhoopen; als by voorbeeld. Jaso, om een ettergezwel in de borst, van zyne geneesheeren verlaten, en tragtende een eind van zyne smerten te zien; werpt zig in 't midden zyner vyanden, wordt met een lans zoo juist in het gezwel getroffen, dat het zelve doorbreekt en hy geneest. —— Een Scyth, door een worm als uitgeknaagd wordende, neemt vóor, zig van dezelve te ontdoen door met vergift zyn leeven te bepaalen, het vergift werkt op de worm, die sterft, en hy wordt hersteld. —— Een Verkwister, tot armoede en schande vervallen, hangt zig op aan den ring in 't midden van een platfond; door zyn gewigt opent hy een schuif in den balk gemaakt, waar door hy een schat ontdekt, waar van hy in 't vervolg een goed gebruik maakt. —— Columbus, een weg na China tusfen de twee keerkringen zoekende, en op 't punt om door zyne morrende Scheepsgezellen van kant geholpen te worden, vervalt aan de Lucaysche Eilanden en ontdekt America, 't welk hy niet zogt.

Een Werk van veel belang ter vertroosting van 't menschdom, behelzende veele byzonderheden raakende het leeven der grootste mannen, die door eenige zwakheden, door eenige dwaalingen en zelf door eenige misdaaden, de gemeene schatting, die de menschelykheid vordert, betaald hebben; maar wier algemeene agting in weezen blyft, wanneer hunne deugden, hunne misslagen overtreffen: dus ontdekt men vlakken in de Zon, waar door haar glans niet beswalkt wordt. —— Dus waren Alexander en Cæsar ten uitersten bygeloovig; Alexander wreed en onmaatig; Cæsar de vrouw van alle mannen, en de man van alle vrouwen.

Ci-

Cicero was verwaand, bloode, ongodsdienstig en lafhartig.

Turenne vertrouwde 't geheim van Staat aan eene vrouw, die 'er misbruik van maakte.

Kepler, de berugte Starrekundige, gaf de Zon een werkende groeijende Ziel; hy geloofde dat de Planeeten, door dat licht wierden aangetrokken als zy de vriendelyke zyde aanbooden, en te rug gestooten als zy de vyandelyke zyde voorstelden.

Een berugt Deensch Doctor schreef aan de Comeeten, het voortbrengen der Monsters toe, en zag dezelve voor gezwellen van den Hemel aan.

Heliodorus Bisschop van Tricca in Thessalien in de vierde eeuw, koos liever zyn Bisdom afteſtaan dan het Vaderschap van zyn Roman *Theagenes en Carklea*.

Pic van Mirandole, die tegen de Starrewichelarye geschreeven had, vergaapte 'er zig aan, en wierd 'er Martelaar van.

Een geleerde heeft gemeend dat het Boek van Job niets dan een Opera ware, een godsdienstig Lied om door het volk Gods gezongen te worden.

Een Jood, vermaard door zyn Schriften, stemde niets van 't nieuwe Testament toe, dan de Openbaaringe Johannis, om dat hy in dezelve den Philosophischen Steen geloofde te vinden.

Stephanus van Pleutres Canonnik van St. Victor, heeft de levensbeschryving van J: C: gevonden in de Æneide van Virgilius;

De onsterfelyke Newton heeft in den Apocalypsis meenen te vinden, dat de Paus de Antichrist is.

Derham in zyne Godgeleerde Sterrekunde heeft den opperſten Hemel geloofd te zien, in de ligtste vlakte des Hemels, welke gemeenlyk de melkweg geheeten wordt.

De krygsdeugd van Hannibal leed Schipbreuk in de wellustigheden van Capua.

Hercules spon voor Omphale.

Socrates, door het Orakel van Apollo, voor den wysten der menschen verklaard, beminde Alcibiades en Archelaus: hy had twee vrouwen, en leefde gemeenzaam met alle hoeren.

Trajanus beminde den wyn en het Mollitiei Peccatum.

De Goddelyke Plato was een Libertyn.

Een der deugdzaamste Romeinen, na zyn twee Zoons te hebben doen sterven, en zynen weldoender lafhartiglyk vermoord te hebben, stierf in het gevoelen dat de Deugd een hersenschim was.

HET CHARACTER VAN EEN LEDIGE EN LUIJE HUISVROUW.

Uit het Engelsch nagevolgd.

MYN HEER,

IK heb het ongeluk van een man te zyn, die zeer veel om handen heeft; maar 't geen my nog ongelukkiger maakt, is, dat myn wyf niets schynt te doen te hebben; ten minste zy heeft eene al te goede opvoeding gehadt, en een te groot vooruitzigt van middelen in 't huwelyk, dat wy aangingen, om 't in de gedagten te neemen van zich met myn winkel te bemoeijen, of de handen te slaan aan 't bestuur van 't huisgezin.

Zy moet egter, zo wel als ik, haar tyd op de eene of de andere wyze besteeden; wat my betreft, ik heb genoeg te doen met myne Waaren te weegen, de kalanten op te wagten en te geryven; maar myn wyf, die my van zo veel dienst kon zyn als een winkelknegt, wilde zy haar handen maar uitsteeken, staat my nu altoos in den weg. Een geheele voormiddag slentert zy de winkel op en neder, met de armen over elkander, of staat by de deur te gaapen, kykende na elk die voorby gaat. Zy doet my onophoudelyk duizend beuzelagtige vraagen, wegens iedereen die inkomt en uitgaat, en terwyl ik bezig ben om iets in 't kladboek aan te schryven, leunt ze op myn schouder, en ziet 'er na, even of ik daar mannetjes en andere figuurtjes tekende, om haar te vermaaken. By tyd en wylen egter wil ze de naald opvatten; maar altoos in de deur, of in 't midden van de winkel: dit zullende doen, heeft zy zo veel afleiding, dat ze langer bezig is aan een zoompje te leggen of een scheurtje te stoppen, dan ik aan het stukken breeken van veertig zuikerbrooden, en die in ponden op te maaken.

In den namiddag heb ik zeker haar gezelschap op de zelfde wyze, uitgenomen wanneer zy bezoek krygt van eenige haarer kennissen; maar dan, dewyl wy het bovengedeelte van ons huis verhuuren, en enkel een klein agterkamertje voor ons gebruik hebben, maaken zy zo veel gebabbel, of roepen my alle oogenblikken, dat ik niets van myn werk ter dege kan uitvoeren.

Ik ben verzekerd dat myn vrouw 't weinige werk, dat in ons huishouden voorvalt, gemaklyk kan doen, en ik wenschte van harte dat zy 'er zich toe vernederde; maar neen, wy hebben een meid om dat te doen, en om op onzen kleinen jongen, van omtrent drie jaaren, een recht kind van zyn moeder, te passen. Die bengel moet in alles zyn zin hebben, en 't wordt altoos toegestaan, dat hy in den winkel speelt, ieder ding overhoop haalt, door elkander smyt, en zuiker kaapt. Ik durf hem niet bestraffen; want dan haalde ik my wyf en meid beide

op

op den hals. De meid is zo traag en vadzig als haare vrouw; en om dat ze klaagt veel te veel werk te hebben, kunnen wy 'er bykans niets van gedaan krygen; ja, 't geen nog erger is, ik wantrouw aan haare opregtheid: want, daar op alles een vasten prys gesteld is om het voor te verkoopen, stel ik vast, dat de slons op alles iets tot winning voor zich zelve neemt.

Doch om tot myn dagregister weder te keeren — Schoone avondstonden zyn de eenige tyden, die ik voor my zelven heb: want dan gaat ze veelal met het kind uit; maar t'huis komende is zy zo zeer vermoeid van 't wandelen, dat ze niet van haar stoel kan opstaan, en het duurt meer dan één uur na het sluiten van den winkel, eer 'er iets verschynt voor den avondmaaltyd: want de meid is bezig met het kind uit te kleeden en te bed te helpen.

Maar gy zult nog meer deernis met my moeten hebben, als ik u verhaal, op welk een wyze wy doorgaans den Zondag doorbrengen 's Morgens is myn vrouw meest altoos niet lustig genoeg om zich te kleeden; zo dat wy niet ter Kerke kunnen gaan; zy staat niet voor tegen den middag op, en, 't geen nog elendiger is, zy dwingt my om ook zo lang te liggen, op een tyd, dat wy ons moesten bezig houden met de ernstigste zaaken. Zy heeft hals en keel werk om op den middag gereed te zyn: en gegeeten hebbende gaat het vry vast, dat ze my voorstelt van een cingeltje om te kuijeren, van na de plantagie of de maliebaan te gaan; deeze uitvlugtjes, hoe naby ook geleegen, vallen haar zo vermoeijende, dat ik, behalven de kosten van Thee, Bottelbier of Wyn, Koekjes en andere malligheden voor den Jongen, in de kosten verval om een slee te laaten komen. Op andere tyden, als zy wat lustiger is, en verkiest geheelenal te wandelen, moet ik op den eenen arm de zwaarte van haar lichaam torschen, en op den anderen het kind draagen.

Op deeze wyze, myn Heer, verspilt zy al haar tyd, zonder eenig voordeel of genoegen; en, terwyl ik zie dat de huisvrouwen myner Buuren haare mannen in den winkel helpen, en niet min dan die het welweezen van hun huis bevorderen, heb ik het smertlyk ongenoegen om te klaarder te bemerken, dat de myne my tot last verstrekt. Met één woord, ik kan niet denken, dat 'er grooter ongeluk aan een braaf naarstig winkelier, gelyk ik ben, kan overkomen, dan verbonden te zyn aan een wyf, die hem eer een hinder dan een behulp is.

Ik ben, Myn Heer, &c.

ZACHARIAS DE VERDRUKTE.

OVER DE ONMOOGELYKHEID, OM, ZONDER ONDERZOEK EN GENOEGZAAM BEGRIP VAN ZAAKEN TE GELOOVEN, EN DE DAAR UIT SPRUITENDE BILLYKHEID, OM ALLEN MENSCHEN, ALTOOS, EEN VRY ONDERZOEK VAN DEN GODSDIENST TOE TE STAAN,

Door den Heer J. VAN EFFEN.

Vervolg van bladz. 383.

HEt is vreemd, dat de weêrzin, die men heeft voor het onderzoek, schoon den eenigen weg, om ter kennisse der waarheid, en tot eene wezenlyke overtuiging te koomen, voortspruit uit de vrees voor dwaaling en kettery, eene vrees sterker dan die, welke brave Lieden zelfs voor ondeugd hebben; Hier van is het, dat men die schandelyke gesprekken hoort; „ Dat Boek is gevaarlyk, het is een geschrift, van een „ verleidenden styl; men moet het niet onder 't oog van 't „ volk brengen; zwakke Geesten zouden 'er tot gevaarlyke „ ketteryen door vervallen kunnen". Ik erken, dat, als ik Godgeleerden zelve op deze wyze hoor spreeken, ik zeer geneigd ben te denken, dat zulk een Boek of Schrift niet dan al te wel redeneert, en dat het zelfs de zulken voor hunne gevoelens doe beeven, welke het, tegen hun oogmerk, pryzen, terwyl zy 't zoeken te verägten. Die zelfde Godgeleerden willen wel, dat men hun *Systhema* onderzoeke, dog zy bepaalen dit onderzoek tot zulke Werken alleen, welke gemaakt zyn om het te verdedigen en staande te houden; Maar een dergelyk onderzoek kan met het zelfde regt *onderzoeken* genaamd worden, als het *weegen* kan heeten, wanneer men het gewigt slegts in ééne schaal van een balans legt, zonder 'er iets aan de andere zyde tegen te leggen. Waar kan zulk eene veragtlyke voorzorg, die inderdaad der waarheid tot schande verstrekt, tog uit voortkoomen? Hier uit alleen, om dat men zig verbeeldt, *dat de Dwaaling als Dwaaling strafbaar, en misschien verdoemelyk is*. Een denkbeeld, 't welk, gelyk ik reeds te kennen heb gegeeven, den grondslag legt voor on-

verdraagzaamheid en vervolging; gelukkig is 'er niets valscher, of tegenzeggelyker in de wereld; het helpt hier niet eene onderscheiding te maaken tusschen eene Willige en Onwillige Dwaaling; schoon zelfs dat geen, 't welk men *Oordeelen* noemt, van den *Wil* mogt afhangen, gelyk het in der waarheid van het *Verstand* afhangt, zo zoude men nog met geene moogelykheid begrypen kunnen, dat iemand zig tot dwaaling, als dwaaling zou bepaalen, of een *kwaad*, onder de gedaante van *kwaad* verkiezen en zoeken. Hoe! zal men zeggen, is de Dwaaling dan nooit misdaadig, hoe ysselyk dezelve wezen mag? Neen gewisselyk! Misdaaden schuilen niet in het Verstand, maar in den Wil. Dit is ondertusschen zeker, dat Hy, die dwaalt, schuldig zyn kan, en het dikwils is, om dat het door zyn eige fouten en verkeerdheid is, dat zyn Verstand zig onvermydelyk in dwaaling heeft verloopen. Hy is dus schuldig, wanneer hy door eene onwaardige agteloosheid voor de waarheid, door eene strafbaare onverschilligheid verwaarloosd heeft zyne rede aan te kweeken, en haar in staat te stellen om zekere en onfeilbaare Oordeelen te vellen. Hy is schuldig, als hy van de waarheid een spel maakende, en dezelve met kleinagting behandelende, zyn Geest zo gemeenzaam gemaakt heeft met hairkloveryen en drogredenen, en met de heillooze konst van voor en tegen te twisten, dat hy, na anderen dikwils misleid te hebben, eindelyk zig zelven verwardt, bedriegt, en de onderscheidende kenmerken van 't geen waar of valsch is ten eenemaal verliest; Hy is misdaadig, als hy, gewoon zyne hartstogten den vryen toom te vieren, zig de ondeugd zo noodzaakelyk heeft gemaakt, dat hy ernstig verlangt, om het jok van den Godsdienst af te schudden, en dat hy, om hier in te slaagen, zyn aandagt afwendt van de bewyzen, daar dezelve op rust, om haar eeniglyk te vestigen op het geen dezelve duister en onoplosselyk voor onze zwakke rede hebben moge. Maar als iemand van alle deze gebreken vry, zig in zyn onderzoek bedroog, al ware het zelfs in de gewigtigste stukken, zo hy zig bedroog, zeg ik, door een gevolg en uitwerkzel van zyne natuurlyke domheid, en door eene enkele onbekwaamheid om te redeneeren, zo zoude hy niet schuldig of strafbaar, maar blootelyk ongelukkig zyn; Hy zoude zelfs meer agting verdienen, dan een ander, die by gebrek van onderzoek, de waarheid behieldt, en hardnekkig aankleefde, zonder te weeten waarom? Een waaragtig *Systhema*, zodanig voor hen, die het zelve onderzogt hebben en begrypen, is voor hem niet anders dan een ledele verzameling van woorden; Hy gelooft, eigenlyk gesprooken,

niets,

niets, en ik zie niet, dat *niets te gelooven*, om dat men den pligt van te onderzoeken verwaarloost, verkiezelyk kan zyn boven *kwalyk te gelooven*, of *te dwaalen*, door dezen pligt te betragten.

Voor het overige ontken ik niet, dat ons dit onderzoek tot dwaaling brengen kan, en dat dit niet een ongemak en nadeel zy, verknogt aan een arbeid, die anders loffelyk en heilzaam in zig zelven is. Maar ik ben zeker, dat het gebrek van onderzoek de menschen in hunne dwaalingen moet versterken, en dit is een nadeel, 't welk met eene veragtelyke werkeloosheid is verknogt.

Ik verwonder my ten hoogsten, dat denkbeelden op zulke eenvoudige en gemaklyke beginzelen gebouwd, niet gereedelyk aangenoomen worden in een Godsdienst, welke het onderzoek ten grondslage zyner gevoelens legt, en zyne wyze van gelooven en overtuigen over stelt tegen die van een anderen Godsdienst, welke zig enkelyk op het gezag grondt; men zal my moogelyk zeggen, dat de Protestantsche Godsdienst inderdaad gegrond is op het onderzoek van 't geen de rede en de H. Schrift ons leeren, maar dat dit onderzoek reeds gedaan is door de eerste Hervormers, en dat het dus onnoodig is, om dit geduurig weder te herhaalen. Maar zo onze Voorouders voór ons onderzogt hebben, zo moeten zy ook voor ons hebben geloofd, en zie daar ons dan van de verpligting ontslagen, om zo min te gelooven, als te onderzoeken, mits dat wy slegts de Voorschriften volgen van hen, welke voor ons dien last van onderzoeken en gelooven hebben op zig genoomen. Welk een geluk derhalven voor de Nakoomelingschap dus vreedzaam de voordeelen te genieten eener volkoomene en geruste Verblinding; zal men voorgeeven, dat 'er evenwel onderwerpen zyn, die wy kunnen en moeten onderzoeken, en andere, daar wy met een heiligen eerbied in berusten, en die wy slegts met een godvrugtig Geloof zonder onderzoek aanneemen moeten? Zo vraag ik, op wat gronden men die wonderlyke onderscheiding bouwt? Zo 'er stukken zyn, die wy niet moogen onderzoeken, zo is het zeker, dat wy die ook niet gelooven moeten, naardien alles, wat een voorwerp onzer overtuiging kan zyn, ook een voorwerp van ons onderzoek moet kunnen wezen, gelyk ik meen onfeilbaar getoond te hebben.

Ik besluit hier uit, dat onze onderzoekingen volstrektelyk gaan moeten over alles, wat wy verpligt zyn te gelooven, en dat dezelve nergens door bepaald of gestuit moeten worden, dan door het gebrek van juiste en onderscheide denkbeelden, welke het de uiterste dwaasheid is met duistere schooltermen te willen vergoeden.

Ik voorzie, dat Lieden, gedrongen om my toe te ſtaan, het geen ik koom vast te ſtellen, zig misſchien wel zouden kunnen verbeelden, dat het onderzoek ten minſten meer bepaald moet worden ten opzigt van hen, die onder de verpligting leggen van te onderzoeken, en dat, zo het al waar zy, dat alles onderzogt moet worden, dit onderzoek ten minſten niet yders werk zy. Wat my belangt, vast gehegt aan myn beginzel, en met my zelven beſtaanbaar, geloove ik volſtrektelyk, dat alle Christenen, zonder uitzondering, verpligt zyn te onderzoeken, om dat zy allen verpligt zyn te gelooven. Men wendt gemeenlyk voor, dat het volk, in alle *Secten*, het zelfde zy, dat is te zeggen onkundig is, en zig, in 't geen deszelfs eeuwig heil betreft, op hunne Leeraaren, Lieden van verſtand en bekwaamheid verlaaten moet. Men wil, dat de noodige onderzoekingen over zo moeijelyke onderwerpen niet in 't werk zyn te ſtellen, dan met een zekeren trap van doorzigt en kundigheden; maar wie zal dien trap van vermogens en bekwaamheid met nauwkeurigheid bepaalen? wat middel is 'er, om yder mensch zekere regels voor te ſchryven, of hy zal denken, dat het onderzoeken hem vry ſta, of verboden zy?

Ten minſten, dringt men aan, moet men den gemeenen Man, Handwerkslieden, Landlieden, Vrouwen enz. van dit voorregt uitſluiten, en het zelve bepaalen tot hen, waar in men een Geest van onderſcheiding en genoegzaame kundigheden bemerkt. Het zyn doorgaans Lieden van Verſtand en Geleerdheid, welke deze taal voeren; een taal zo hoonend voor eene geheele Sexe, en voor al wat zy begrypen onder den veragtelyken naam van den gemeenen Man.. Maar wat zyn inderdaad de Vrouwen? Zyn het geene redelyke en verſtandige ſchepzelen? Het is waar, dat een haatelyke mode haar doorgaans tot beuzelingen veroordeelt, door eene kwalyk geregelde opvoeding, ſtrydig met de oogmerken haarer ſchepping. Vernoegd met het vuur van Geest en levendigheid in haar aan te kweeken, verwaarloost men haare vermogens van redekavelen; men geeft de verbeelding de heerſchappy boven 't oordeel, en vertrouwt het regelen van haar gedrag aan eene verzameling van denkbeelden, door het geval alleen gevormd of ſaamgevoegd. Men boezemt haar vroegtydig in, dat zy niet geſchaapen zyn, dan om te behaagen, men bepaalt haare geheele verordening tot het geen noodig is, om daar in te ſlaagen, men doet haar eenige jaaren ſchitteren, met gevaar om naderhand nutteloos voor haar zelve en de Maatſchappy te worden; dus hebben zy inderdaad weinig vermogens tot het on-

onderzoek, daar wy van spreeken; maar is dit haare natuurlyke gesteldheid? En zoude eene goede opvoeding hier in niet wel haast de noodige verbetering uitwerken kunnen? Gewisselyk ja? het woord *Vrouw* alleen, boezemt hier een vooroordeel in, en 't is met dat van *Boeren* en *Handwerks-lieden* even eens gelegen. De Natuur van een Handwerks man is niet verschillende van die van een mensch, die zig met de schitterendste bedryven bezig houdt, of in eene wellustige werkeloosheid verzonken legt. Zoude men een Ambagtsman niet kunnen doen begrypen, dat het geheel grooter is, dan een gedeelte? Ongetwyffeld, en daar zoude niet veel meer moeite vereischt worden, om hem te doen begrypen, wat gelooven is, en dat het tegenzeggelyk is, *overtuigd* te kunnen zyn van iets, 't welk men niet begrypt, of daar men geen denkbeeld van kan maaken; en hier van zou hy ligtelyk verder gaan tot waarheden, die haar bewys niet aanstonds zo gereedelyk medebrengen.

Dat men my vergunne, om hier een gevoelen te waagen, het geen ik denk op rede en eene standvastige ondervinding gegrond te zyn! Ik ben van gedagten, dat het geen men het *Volk*, of den *gemeenen Man* noemt, en die ik zelve als dom en onkundig beschouw, om dat men zig niet verwaardigt, hen uit hunne onkunde te trekken, beter geschikt is, om de waarheden van den Godsdienst te smaaken, en 'er zig door goede bewysredenen van te overtuigen, dan zy, die men met den tytel van verstandige en geleerde Lieden vereert. Het geen my aanleiding heeft gegeeven, om dit denkbeeld te maaken, is, het gedrag van Jesus Christus zelven, die een aanvang gemaakt heeft met zyne leer, aan gemeene Lieden voor te stellen, aan menschen die hun brood met hunner handen werk moesten winnen. Ik weet wel, dat de vyanden van den Godsdienst ten dezen opzigt, de Jooden, welke ten tyde van den Zaligmaaker leefden, kunnen navolgen, en uit de aankleeving des volks aan deze leer, een voorwendzel trekken, om dezelve te veragten. Zy kunnen zeggen, dat Jesus Christus zig eerst tot den gemeenen Man vervoegd hebbe, om dat dit eenvoudige ligtgeloovige Lieden zyn, met nieuwigheden ingenoomen, en geneigd, om zelve het bedrog, daar men hun Geest onder zoekt te doen buigen, voort te zetten.

Wat my betreft, die in het geheele gedrag van den Zaligmaaker geen moogelyk kenmerk van Staatzugt kan ontdekken, waar door hy bedrog noodig gehad zoude hebben, om de meenigte tot Hem te trekken, en die daar niets anders in bespeur, dan het edelmoedig voorneemen, om de menschen

uit hunne ondeugd en dwaaling te verlossen, ik geloove in dit zyn gedrag een onderscheidend kenmerk van zyne hoogste wysheid te bespeuren. Ik ben verzekerd, dat hy zig van de beste middelen heeft bediend, om zyne Leer door eene redelyke overtuiging te doen aanneemen, en om zyn oogmerk, van de menschen wyzer en beter te maaken te volbrengen. Om dit te doen begrypen, moeten wy eene onderscheiding maaken tusschen het *Volk* en den *gemeenen Man*. Het geen een mensch verheft boven het volk, ten opzigte van het onderzoek, en eene verstandige overtuiging, is niet de geboorte, of rang, of Geest, of geleerdheid; het is een REDE, welke zig gemeenzaam gemaakt heeft met de vaste en zekere beginzels der blykbaarheid, en, door eene geduurige oefening gewend, om dezelve met eene schroomagtige nauwkeurigheid te volgen; zonder dezen grondslag van eene goede redeneering, zyn de rang, de geleerdheid, de Geest voor dezelfde verblinding en zwakheden blootgesteld, als de eenvoudigheid der Boeren en Ambagts-lieden, waar van zy zig vergeefsch onderscheiden door eene beschaafde taal, en eene valsche vertooning van meerder ligt; zy zyn zelfs oneindig beneden het gemeen door de trotsheid, door de vooringenoomenheid, door de hoofdigheid, door de gewoonte van kwalyk te redeneeren. De verblinding der gemeene Lieden is eenvoudig, zedig, leerzaam, die der anderen trotsch, verwaand, over zig zelven voldaan, en altoos gereed, om zig toe te juichen. Laaten wy het oog werpen, by voorbeeld, op een mensch, die Geest heeft, maar die van zyner jeugd af niet bedagt geweest is, om zyne rede aan te kweeken, om dezelve aan juiste regels te onderwerpen, en zyn aandagt te leeren vestigen. Men zal ligt zien, dat die fraaije Geest oneindig minder geschikt is, om waarlyk te onderzoeken, dan een lompe en traage Boer, wiens opvoeding geheel verwaarloosd is. Men weet, dat de Geest bestaat in een zeker vuur der verbeelding, welke de denkbeelden met vaardigheid verschaft, en met gelyke snelheid schikt en scheidt. Wat middel is 'er, dat zulk een mensch redekavelt, en stap voor stap tot de waarheid nadert met die zedige omzigtigheid, die zo hoognoodig is in een verstandig onderzoek? Geeft hy zig den tyd, om een beginzel van al deszelfs verschillende kanten te beschouwen? te wikken, en alle uitdrukkingen en gevolgen behoorlyk gâ te slaan? Dit is onmoogelyk, men vordert dus van hem, iets, daar zyn Geest niet toe geschikt is; eene haastige beslissing is zyn zaak; zyne verbeelding kan zulk eene lange werkeloosheid niet uitstaan, of liever zulk een ydel niet verdraagen; dezelve herstelt zig welhaast

in

in haare Regten; de denkbeelden dringen daar in menigte in, en overweldigen dezelve; zyn aandagt wordt door zo veele beeldtenisfen van de Hoofdzaak afgetrokken, en hy, onmagtig of onwillig om zo veele verwarring in order te brengen, wordt de speelpop van zyne eige harsenen; Nog ga ik voorby dat als eene redeneering met levendigheid en geest wordt voorgesteld, dat is te zeggen, verzeld van die bevalligheden, welke zyn aandagt aftrekken en verwarren kunnen, dat als dan een man van Geest zig dikwils met schyn zal vergenoegen, zonder andere vrugt, dan een oogenblikkelyk vermaak daar uit te trekken. In één woord, alle eenvoudige, en net geschikte redeneeringen moeten hem mishaagen; hy moet dezelve noodwendig dor, droog, en verveelend vinden; hy kan zyn aandagt niet vestigen dan op 't geen met zyne wyze van denken overeenkoomt; zyne Verbeelding moet door schitterende denkbeelden getroffen, zyne ziel door aandoeningen bewoogen worden; wat zullen hem afgetrokke denkbeelden baaten, hy heeft niets in zynen Geest, daar hy ze aan verbinden, of mede de vergelyken kan.

Om overtuigd te worden, dat dit het waare en egte karakter zy van het geen men *Geest* noemt, op zig zelven beschouwd, zo pooge men eens een mensch van die geaardheid van eenige waarheid te overtuigen; onderstel voor eerst, dat gy hem die Waarheid voordraagt, welke gy zoekt aan te dringen; verbeeldt u niet, dat hy eenige duisterheid in de uitdrukkingen vinden zal, die hy u zal verzoeken op te helderen; geenzints; hy zal 'er aanstonds dien zin onbeschroomd aanhegten, welke hem het eerst zal in gedagten koomen, en zal daarom beginnen eene wederlegging te doen van 't geen men niet eens voorheeft te bewyzen; zo het, geschilstuk in zo duidelyke, zo eenvoudige uitdrukkingen wordt voorgesteld, dat de geringste aandagt genoeg zy, om 'er aanstonds den eenigen waaren zin van te begrypen, zie daar onzen man verwonderd, dat men hem zulke gemeene dingen durft voorleggen, daar hy vooraf reeds, met al de wereld van overtuigd was. Zonder zig den tyd te geeven van op te merken, dat het op waarheden van dezen aart zy, dat men zulke, die moeijelyker onderzoekingen vorderen, vestigt, zal hy gelooven, dat men zyn verstand te kort doe, en hem voor een geringen Geest neeme. Zo men al slaagen mogt, met hem dit uit het hoofd te praaten, en zyn aandagt te bepaalen tot dit eenvoudig voorstel, dat zyne verwaandheid zo gestooten heeft, zo men zelfs in zo verre al mogt gelukken, om hem te beweegen van, in schyn ten minsten, uwe verdere redeneeringen

na te gaan, wat is dan nog de uitslag? Gy meent, dat hy u aandagtig van het eene gevolg tot het ander is bygebleeven, en het verband, dat 'er tusschen uwe voorstellen is, ondervzogt heeft; verre van daar. Hy heeft zig eeniglyk bezig gehouden, om eenige losse bewyzen by elkander te raapen, die hy tegen uwe gevoelens denkt te gebruiken. Hy stelt u die bewyzen voor met drift, met vaardigheid, met nadruk; maar welhaast verwart hy zig in zyne begrippen; zyne gedagten sleepen malkanderen voort door de minste gelykheid van denkbeelden, en als hy eindelyk, door zyne haastigheid vermoeid, u den tyd geeft, van zyn zeggen na te gaan, zyt gy verbaasd, dat hy geen het minste denkbeeld meer heeft van den staat des geschils.

Daar is geen middelweg ten opzigt van Geest. Dezelve moet of de Dienaar der Rede zyn, of hy is 'er de onverzoenlyke vyand van; zo dezelve 'er aan onderworpen en gewend is, om het gezond verstand te gehoorzaamen, en zyn vuur en aandagt tot een onderwerp te bepaalen, zo verschaft de Geest aan de verbeelding de noodige denkbeelden, en is van zeer veel nut, om de zaaken vaardig aan alle kanten te beschouwen, en helpt dus de Ziel, om juist te redeneeren zo wel, als om het beredeneerde op een aangenaame wyze voor te draagen.

Men kan die zelfde aanmerkingen toepassen op de zulken, welke door geleerdheid schitteren, waar uit insgelyks de Rede groote voordeelen kan trekken, en welke zeer verdervelyk voor dezelve wezen kan, wanneer zy niet afhankelyk van, en onderschikt is aan het oordeel, en eene ziel door overdenking steevigt, en door het gebruik versterkt, in het vermogen van juist te redekavelen. Hoe zal men de eerste beginzelen der Waarheid voor den dag doen koomen in een Geest, eeniglyk vervuld van *Inscripties*, tydperken, en de verschillende klanken van doode taalen? In een Geest begraaven onder de puinhoopen van oude gedenkstukken? in harsenen belast, overlaaden met duizend en duizend *Citatiën*? Hoe zal men daar denkbeelden inbrengen? Daar is geen plaats voor dezelve open. Kan men immer hoopen een Man tot redeneeren te brengen, welke GROTIUS voor den oorsprong van het Natuurlyk Regt neemt, en die, als gy denkbeelden, welke tot dit Regt betrekkelyk zyn met de Rede aandringt, u deftig antwoordt, *dat gy u verzint, dewyl* PUFFENDORF *in dat Hoofdstuk zig tegen uw gevoelen verklaart.* Byaldien ge u aan het gezag diens grooten Mans weigert te onderwerpen, zal hy zig over uwe trotsheid en verwaandheid belgen, en zal u met dezelfde ver-

ag-

agting beschouwen, welke men de zulken toont, die de eerste grondregels aller waarheden weigeren toe te stemmen; laat ons hier byvoegen, dat de Geleerden, bedorven door de toejuigingen van 't Gemeen zig op dien verwarden hoop van geleerde kundigheden zo verheffen, en zo groote gedagten van zig zelven maaken, dat alles, wat niet eene onmiddelyke betrekking heeft, tot die Studiën, die hen zo veel roem verwerven, hen laag, veragtelyk, beuzelagtig voorkoomt.

Zo Geest en Geleerdheid ontbloot van de kennis en praktyk van redeneeren zo veel nadeel doen aan een eenvoudig onderzoek der waarheid, zo is het, aan den anderen kant, vry klaar, dat de rang en waardigheden daar in niet veel gunstiger uitwerkingen hebben. Het zou niet zwaar te bewyzen vallen, dat, door een ongelukkig noodlot, 't welk veel alminst gevoeld wordt by hen, die 'er door getroffen worden, de zulken, die boven andere in rang uitmunten, gemeenlyk ook boven de waarheid als verheeven zyn, te hoog staan voor dezelve, en 'er niet door bereikt kunnen worden.

Zodanige karakters nu, als ik daar koom te beschryven, wierden in hunne volkoome uitgestrektheid, ten tyde des Zaligmaakers en zyne Apostelen gevonden onder hen, welke zig boven het gemeen onderscheidden.

Wat waren de SADDUCEEN? menschen welke hunne Rede derwyze bedorven hadden, dat zy, aan den eenen kant, den Godsdienst van Moses aanneemende, aan de andere zyde, den grondslag van alle Godsdiensten wegnaamen, door het bestaan van zuivere Geesten te loogenen, en dat der menschen tot het tegenwoordige leven alleen te bepaalen. Dus alle hunne belangens binnen zo nauwen kring besluitende konden zy geen smaak vinden in eene Leer, welke voornaamelyk strekte om de menschen tot heiligheid op te wekken door de hoop en vrees van het geen na dit Leven stond te volgen, en beide eindeloos wezen zoude.

Wat de PHARISEEN betreft, zo 'er ooit eene ongeneesselyke ziekte van den Geest was, het was gewisselyk die, welke zy zig zelven hadden op den hals gehaald, en daar zy een byzonderen roem in stelden; zy hadden alle moogelyke moeite aangewend, om het gezond verstand uit het oog te verliezen, en zy hadden daar volmaakt wel in geslaagd; om hunnen dwaazen hoogmoed te voldoen, gaven zy zig aan de verleidingen van hun bedriegelyk hart, en verdwaalden geest gelykelyk over; de waarheid en Heiligheid waren hen even onverschillig, even onbekend; zy zogten alleenlyk te schitteren, en zig van het Menschdom te onderscheiden door zonderlinge

fteelregels en voorschriften van gedrag, die elk verwonderden, en welke boven de gemeene menschelyke wysheid en deugd verheeven schynende te zyn, de domme verwondering van het onkundig Volk te herwaards lokten. Met dit oogmerk trokken zy de oogen af van de waare Heiligheid des Harten, op de Liefde Gods en des Naasten gegrondvest. De Pligten, die op het gezond verstand gebouwd wierden, waren al te natuurlyk, al te gemaklyk om te begrypen, en te vervullen. Men moest 'er zyn aandagt aftrekken, en de schoonheid en verhevenheid doen bestaan in de waarneeming van zekere voorschriften, van verre gezogt, en diep opgehaald door eene verbeelding zo buitenspoorig als levendig, en welke voorschriften niet alleen nutteloos maar zelfs verdervelyk waren voor de saamenleeving. Om deze Heiligheid en uiterlyke Deugd by 't volk in agting te brengen, en 'er de valschheid op eene konstige wyze van te verbergen, zo dreeven zy, dat de natuurlyke en eenvoudige, de waare zin der H. Schriften alleen voor geesten van een laageren rang geschikt was; voor hen zelven veranderden zy alles in bloemspreuken, in onbegrypelyke leerstellingen, in verborgenheden, die ondoorgrondelyk waren voor de oogen van 't Gemeen, en alleenlyk genaakbaar voor hunne zonderlinge doordringenheid. Was 'er dus wel moogelykheid om het natuurlyk verstand dier menschen in zo veele hersenschimmen bezwagteld, door zo veele vooroordeelen beneveld, door zo veele driften gezwaeid, en geheel bedolven onder de beuzelagtige onderscheidingen van een buitenspoorig *Rabinismus*, te vinden, of daar van gebruik te maaken, om 'er de waarheid in haare natuurlyke eenvoudigheid aan te vertoonen?

Even het zelfde kan men zeggen van de Heidenen, die boven het Gemeen onderscheiden waren, en wier bekeering de Apostelen insgelyks schynen te verwaarloozen, om hunne Prediking te rigten aan die nederige zielen, welke door geen valschen waan of vooroordeelen waren ingenoomen, nog bezet met de verleidende schemeringen van een dwaalend ligt. Hoe tog zoude hunne leer ingang hebben kunnen vinden by de *Stoïcynsche* Wysgeeren, by die trotsche Lieden, die hunnen *Wyzen* gelyk stelden met de Godheid, die hunnen aandagt van de waare natuur des Menschen aftrekkende, hunne woeste Deugd op de puinhoopen der Menschelykheid poogden te grondvesten. En was de leer van 't Euangelium wel beter bestaanbaar met het *Platonismus*? 't welk zig zelven, door eene valsche verhevenheid, als in de wolken verloor, 't welk niets dan een weefzel was van afgetrokke denkbeelden, die men

zig

zig niet verwaardigde te bewyzen, en die wel verre, van met de eenvoudigheid van 't Christendom te plooijen, een bynaonherstelbaar nadeel aan het zelve gedaan hebben door den Geest van verscheide beroemde Kerkvaders te verwarren. Of konde deze Leer van Jesus Christus en zyne Apostelen, predikende de eene Deugd, die levendig en werkzaam moest zyn, zig voegen met de werkelooze wysgeerte der *Epicuriers*, die, wellustige Navolgers van een God, welken zy zig verbeelden, als in zyne eige vadzigheid neergezonken, zig met niets anders bemoeiden, dan om hunne vermaaken wysselyk te regelen, om 'er het meest genot van te hebben; met eene wysbegeerte, welke zo regelregt was aangekant tegen het gezond verstand, dat zy den oorsprong der wereld aan een gevalligen zamenloop van ondeelbaare deeltjes toeschreef. Hadt deze Leer meer overeenkomst met de uitgeplooze twyffelingen der *Academisten*, welke eeniglyk bedagt, om de *Systhemata* van andere Philosophen om ver te stooten, zonder ooit iets beters daar voor in de plaats te geeven, hun roem stelden, in niets met zekerheid te weeten, en het zig eene eer rekenden, om de duidelykste blykbaarheid te ontworstelen.

En zo de ingang gesloten was voor deze leer in de zielen der Philosophen, die belydenis deeden, van hunne rede aan te kweeken, hoe konde dezelve zig een weg baanen in het brein der fraeije Geesten? De Redenaars en Digters door het vuur hunner verbeelding verbysterd, eeniglyk bezield door de zugt om te behaagen, en verslaafd aan hunne begeerte tot agting, konden die zig verlaagen tot de redelyke eenvoudigheid van 't Euangelium, Leerlingen worden van duistere onbekende Lieden, en zig verlaagen door eene Studie, daar zy niet den minsten roem uit verwagten konden?

Uit het geen ik tot dus verre gezegd heb, meen ik met regt te mogen inbrengen, dat Jesus Christus en zyne Apostelen blyken gegeeven hebben van de groote wysheid, die hen bezielde, met, in plaats van Leerlingen, die ongeschikt waren voor een onpartydig onderzoek, en verwaand op het gebrek van kundigheden, met, in plaats van zulke Lieden, zeg ik, Vrouwen, Kinderen, gemeene Lieden, in één woord, eenvoudige menschen te verkiezen, wier aandagt niet gedwarsboomd wierdt door verwaandheid, nog afgetrokken door eene menigte ongeschikte denkbeelden. Ik besluit hier nog daarenboven uit, dat dit gedrag van de eerste Leeraaren des Euangeliums, de bewyzen, welke ik gegeeven heb, wegens den algemeenen pligt van een bestendig onderzoek voor alle menschen, kragtig aandringt.

Het

Het is zo zeker, dat de overtuiging eeniglyk van het onderzoek afhangt, dat de zodanigen onder de Christenen, welke het *Gezag* voor den grondslag stellen van hun geloof, niet minder noodig hebben te onderzoeken, dan zy; welke het onderzoek voor het eenige beginzel hunner overtuiging houden. Yder mensch in den boezem zelven van dien godsdienst geboren, moet 'er van overtuigd zyn, als hy eenigzints vatbaar is voor opmerking. *Hy gelooft al wat zyne kerk gelooft.* Hy moet derhalven zyne kerk onfeilbaar stellen; maar waarop grondt hy deze onfeilbaarheid? omdat de H. Schriftuur dit rondelyk verklaart. En waarom gelooft hy, alles wat duidelyk en klaar in de H. Schriften gezegd wordt? omdat Dezelve van God zyn ingegeeven, die de waarheid zelve is.

Hy moet derhalven eerst vry wat wegs afleggen, eer hy tot het gerust geluk kan geraaken, van *op Gezag* te gelooven. Hy moet, zyne Rede aankweekende, zig in staat stellen van te onderzoeken; hy moet zig bekwaam maaken, om de waare blykbaarheid van de valsche te onderscheiden; hy moet onderzoeken, of 'er een God is, en of de waaragtigheid noodwendig een zyner eigenschappen is; of de H. Schriftuur de kenmerken draagt van eene Goddelyke openbaaring, en of derzelver waarheid genoegzaam beweezen is door duidelyke blyken en op zekere en onbetwistbaare daaden en voorvallen rust. Of de Rede, onafhankelyk van de onfeilbaarheid der kerke, daar hy zig nog niet wel van overtuigd heeft, ook in staat is om zelve den zin van ten minsten eenige plaatsen der H. Schriften te ontwarren; of de plaatsen, welke deze onfeibaarheid staaven, zo klaar zyn, dat het onmoogelyk is, om die in een anderen zin te verstaan; 't is niet, voor dat hy alle deze stukken onderzogt heeft, dat hy kan zeggen, de onfeilbaarheid der kerke te gelooven, en zig te schikken, om alle derzelver Leerstellingen aan te neemen, en het is altoos en onvermydelyk noodig, dat iemand, zelfs in den schoot dier kerke geboren, door alle deze bewyzen doorga, voor dat hy in dit Leerstuk berusten kan: ten ware hy, even als een krankzinnig mensch wilde zeggen, *dat hy de onfeilbaarheid der kerke gelooft, omdat hy ze gelooft, en omdat hy ze* WIL *gelooven*; maar *te* WILLEN *gelooven*, is met andere woorden te zeggen, geene redenen of bewyzen voor zyn geloof te hebben, en rondelyk te verklaaren, dat men eigenlyk niet gelooft.

Maar houdt het onderzoek op, zo dra men overtuigd is wegens de onfeilbaarheid, die 'er het voorwerp van was? Daar scheelt zeer veel aan, thans moet men weeten, waar die onfeilbaarheid berust? zo lang men dit niet weet, is dezelve

ten

ten eenemaal nutteloos, schoon zy zelfs duidelyk beweezen ware. Aan wien zal men zig vervoegen, om te weeten, wat men verpligt is te gelooven? Naar wiens Geloof zal men het zyne regelen? Waar zal men de voorschriften ontdekken der waare Heiligheid, en van den dienst, welken God van ons vordert? zo deze kerk in verscheide hoopen is gesplitst, die elk afzonderlyke en zelfs strydige begrippen over verscheide stukken koesteren, waar zal men zig dan aan houden? zal men de gemaklyke zedekunde der *Jesuiten* volgen? zal men zig tot de gestrenge voorschriften der *Jansenisten* bepaalen? zal men blindelings den Godsdienst der meenigte aanneemen, of zig laaten overhaalen door hen, welke beweeren een zuiverder en beter dienst te hebben? Laaten wy onderstellen, dat wy ons door het onderzoek tot een party bepaald hebben, moeten wy nu nog niet insgelyks weeten, wat de onfeilbaarheid ons ter geloof en betragting voorschryft? moeten wy den zin der Pauselyke Bullen en Synodaale besluiten niet aandagtig opspooren? Is die zin zo duidelyk, dat 'er geene moogelykheid zy, om zig hier te vergissen? Of moeten wy ten minsten niet verstandig nagaan, of deze onfeilbaarheid ons niet eenig Leerstuk om te gelooven voorstelt, 't welk blykbaar tegenstrydig is; een Leerstuk, 't welk ons verpligtende te gelooven, dat een voorstel tevens waar en valsch kan zyn, alle blykbaarheid vernietigt, en bygevolg alle bewyzen ontzenuwt, welke de Onfeilbaarheid zelve ondersteunen zouden; op welke Onfeilbaarheid men egter dit Geloof zoekt te bouwen?

„ Ik besluit dan op nieuws dat, in welken Godsdienst „ men gebooren zy, welke beginzels men omhelsd hebbe, „ of omhelze, het onmogelyk, ja tegenzeggelyk zy, om „ de overtuiging, of het Geloof, van het onderzoek af „ te scheiden, en dat by gevolg, alle de zulken, welke „ verpligt zyn te gelooven, even daar door gehouden zyn te „ onderzoeken. "

[*Het slot in het eerstkoomende Stukje.*]

REDENVOERING.

Door den Heer NAVARRE Hoogleeraar in de Wysbegeerte.

(*Vervolg van bladz.* 391.)

NADERE ONTVOUWING VAN DE VOORGESTELDE MANIER VAN LETTEROEFFENINGEN.

1. IK verban het geen men tot nog in onze Collegien genaamd heeft, *het Zesde, het Vyfde School* enz. In stede deezer benaamingen stel ik de volgende, *De Oeffening* (*) *van 't Geheugen, de Oeffening der Taalen, de Oeffening der Fraaje Letteren, de Oeffening der Wysbegeerte; de Oeffening der Welspreekendheid, de Oeffening der Godgeleerdheid, de Oeffening der Regten, de Oeffening der Geneeskunde.* Ik eisch één jaar voor die van 't Geheugen, twee voor die der Taalen, twee voor de Beschaavende Weetenschappen, even zo veel voor de Wysbegeerte, als ook voor de Welspreekendheid, drie voor de Godgeleerdheid, drie voor de Regten, en even zo veel voor de Geneeskunde. In de Collegien daar geen Præceptor van 't zesde School is, en daar geen twee Professoren der Welspreekendheid zyn, kan myn ontwerp ook plaats hebben, met eene kleine vervorming die niets doet tot het weezen der zaake.

2. Ik vooronderstel dat de gezagvoerende Hoven, en de Hooge Schoolen mede zullen werken tot de uitvoering van myn ontwerp: de eersten, door te beveelen dat men 'er zig naar schikke, zo 't redelyk zy; de laatsten, door bekwaame Autheuren aan te moedigen, tot het opstellen van Boeken, of Grondbeginselen, of Uittrekselen, ten gebruike der Franschen, van dien aart, als dit ontwerp vereischt.

3. Indien de Regeering het niet goedkeurt, dat men de Welspreekendheid naa de Wysbegeerte onderwyze, hoewel dit volstrekt noodzakelyk zy, gelyk ik in 't vervolg zal toonen, dan zal men 't oude gebruik konnen volgen, zonder dit ontwerp eenigzins in wanorde te brengen.

4. Om

(*) Onze Autheur bedient zich van 't woord *Cours*, in dien zelfden zin als men gewoon is te zeggen *Cursus Philosophicus, Theologicus* &c, om aan te duiden de behandeling van een onderwerp, die binnen zekeren tyd afloopt, en dan weder aanvangt: men zou 't in onze Taal *Lessen* konnen noemen, doch 't woord *Oeffening* gevalt ons in deezen beter.

4. Om in 't Collegie toegelaaten te worden, zal 't genoeg zyn dat een Kind zeer wel weet te leezen en te schryven. Het zou zelfs van dienst weezen, dat het geen meer kundigheden bezat, en dat het niet dan in 't Collegie de eerste indrukselen van Deugd en Waarheid ontving.

Laat ons deeze onderscheiden Oeffeningen, welke ik voorgesteld heb, agter elkander doorloopen; en om eene ieder derzelver te behandelen op zodanig eene wyze als aan 't oogmerk beantwoordt, zo laat ons niet raadpleegen dan met de liefde voor 't algemeene welwezen, de ondervinding en de rede; zonder ons te bekommeren over 't geen het Gemeen daar van zal konnen zeggen of denken, dat niet regt bekwaam is om iets te zien, dan 't geen het altyd gezien heeft.

De Oeffening van 't Geheugen.

5. De Oeffening van 't Geheugen zal, volgens myn denkbeeld, eene studie van één jaar zyn, gedurende het welke, men zig alleen zal bevlytigen met het geheugen der kinderen werkzaam te doen zyn op 't voornaamste dat men in zyne kindsheid heeft te weeten, en dat men met den ouderdom van zes jaaren gemaklyk leeren kan. Als daar is de Catechismus van 't Bisdom, het Geschiedkundige Vraagboek van Fleury, de Geschiedenis van Frankryk, de Aardrykskunde, beginnende met dat gedeelte het welk Frankryk betreft, de natuurlyke Historie en de Wapenschildkunde. Men ziet ligtlyk dat dit alles in zig vervat, wat een jongen Franschen Burger weezenlyk noodig is; de kennis van zyn God, van zyn Godsdienst, van zyn Geslagt, van zyn Vaderland, van zyne Koningen, van 't Land dat hy bewoont, van alle de voorwerpen die hem omringen, en gestadig onder 't bereik zyner zintuigen vallen.

Eene kennis die in zig zelve van aanbelang is, en die van nog grooter gewigt wordt door de manier, op welke de Preceptor zig in dit school, volgens myne gedagten, heeft te gedraagen. Hy waane niet dat al zyn werk gedaan is, na dat hy zyne Scholieren de drie lessen, welke ik voor ieder Classis schik, heeft doen opzeggen; ver van daar: dan blyft 'er nog voor hem over het gewigtigste gedeelte van zyn ampt, en wel, 't geen volstrekt af hangt van zyne bekwaamheid, van zyne vermogens, en van zyn yver voor de opvoeding der Kinderen.

6. By 't opzeggen der lesse uit den Catechismus van 't Bisdom, heeft de Meester toe te zien, dat hy de eerste zaaden der onderscheiden deugden in 't hart zyner Leerlingen wer-

werpe; en sterk aanstaa op 't behartigen van vroomheid, opregtheid, dankbaarheid, en 't vermyden der tegenovergestelde ondeugden. De Geschiedenis van Frankryk zal hem aanleiding geeven om de verschillende Regeeringsvormen te ontvouwen; en zig eindelyk bepalende tot de Fransche Eenhoofdige Regeering, zal hy op dezelve een zamenstel van onderrigting vestigen; dan heeft hy hun in eene geregelde orde voor te draagen, de opkomst van Frankryk, deszelfs uitbreidingen en vermogens, de Salische Wet, de zeden der Franschen, hunne grondwetten, het getal hunner Koningen, en derzelver beroemdste daaden: altoos gedagtig zynde om de Jeugd in te boezemen, eene Godsdienstige eerbied voor de Koningen die over ons heerschen, en eene kinderlyke liefde voor hun geheiligden persoon.

7. Met opzigt tot de Aardrykskunde vooronderstel ik, dat men in alle de laage Schoolen, de wanden met Aardrykskundige Kaarten zal behangen. Naa een beknopt en kortbondig berigt van de Sphera gegeeven te hebben, zal men den Scholieren leeren welke de lugtsgesteldheid van ieder landstreek is, hoedanig eene soort van grond ieder Land heeft, onder welk eene lugtstreek, op wat langte en breedte het ligt; hoedanigen handel het dryft, wat taal men 'er spreekt, hoe het bestierd wordt, wat zeden de inwoonders hebben, welke zeldzaamheden 'er gevonden worden, en hoedanig een Godsdienst daar plaats heeft. Men zal hun een Catholyk Land doen vergelyken met een Land dat in Godsdienst van ons verschilt; men zal hun leeren medelyden te hebben met den ongelukkigen staat der Volkeren, die in de duisternissen des Heidendoms gedompeld zyn; en den Heer te danken, dat hy ons heeft doen woonen onder een Hemel, die verlicht is door den fakkel van 't Evangelie.

Onder het doen leezen van 't Vraagboek van Fleury, zal men de kinderen gewennen om te oordeelen over de geschiedkundige bedryven, die zy van buiten geleerd hebben; men zal hun vraagen, wat ze van zulk eene daad denken, en waarom ze veel eer dit dan dat deswegens gevoelen; om hun dus vroegtydig eene hebbelykheid van wel te denken eigen te maaken, om hun oordeel te verbeteren, zo 't valsch is, en hun in diervoege op te leiden tot het geen goed, waar en regtmaatig is. Wat zou men niet al konnen zeggen over de wederspannigheid der eerste Engelen (*), over de on-

(*) Dit voorbeeld mogt onze Autheur wel agterwegen gelaten hebben; dewyl men 'er niet veel bondigs van zeggen kan, by man-

ongehoorzaamheid van Eva, over den broedermoord van Caïn, over de geringe eerbied van Cham voor zyn Vader Noë enz. De Kinderen toch maaken zig grondregelen van gedrag, veel minder uit het geen zy leezen of van buiten leeren, dan uit het geen zy hooren zeggen, byzonder in een gemeenzaam onderhoud, 't geen zy opregter oordeelen dan de openbare redenvoeringen.

8. Welk een uitgestrekt veld van onderwyzingen zal de Natuurlyke Historie den Præceptor niet verleenen? Wat zal hy zynen Leerlingen niet konnen inscherpen, betreffende de goedheid van God, in alles dat hy schenkt ter vervullinge onzer behoeftigheden, wegens het vernuft dat hy den menschen gegeven heeft, raakende het geluk van gebooren te zyn in een beschaafd land, over de noodzaaklykheid van de landeryen zorgvuldig te bearbeiden enz. Is 't niet betamelyk, dat de Kinderen weeten hoe zy bestaan, en tot wat gebruik alles dient, wat zy in Huis, op 't Land en in de Handwerken gewaar worden? Is 't niet welvoegelyk, dat zy de beesten van verschillende soorten, de gebruikelykste planten, de stoffen, het huisraad, de gebouwen enz. kennen?

9. Rakende de Wapenschildkunde, hier omtrent moet de Præceptor zig niet vergenoegen met hun de regels, den oorsprong, en de veranderingen, die het gebruik en nevensgaande omstandigheden ingevoerd hebben, te leeren; maar hy moet ook tevens de Kinderen doen opmerken, waar in de weezenlyke Adel bestaat. Laat hy hun zeggen dat de eerwaardigste wapenen niets zyn zonder de Deugd; dat ze een bewys zyn van de verdienste der Voorouderen, en niet van die des Erfgenaams; en dat die eertitelen voor hem, zo hy niet wandelt in derzelver voetstappen, niet anders zyn dan een onderwerp van schande en verwyt.

10. De Præceptor zal, zo des morgens a's des avonds, zyne Scholieren de aanmerkingen doen herhaalen, die hy by ieder les voorgedragen heeft, en hen verpligten om 's avonds in geschrift te geeven, een kort begrip van 't geen des morgens in 't School gezegd is, en des morgens de les van den voorgaanden avond te herhaalen. Dit zal de Kinderen, gelyk men zegt, de pen wel leeren gebruiken; en men zal alleen voor hun, die de anderen hier in overtreffen, de eerpryzen in die Classis schikken.

11. Wat aangaat de Boeken, waar van men zig in deeze Oef-

mangel van Openbaring, die alleen ons deswegens kan onderrigten.

Oeffening van 't Geheugen zal bedienen, terwyl we nog na beter en gemaklyker moeten wagten, kan men gebruik maaken van *Vallemont*, die in de verschillende Clasfen van dienst zal weezen voor de gewyde en ongewyde Geschiedenisfen, voor de Historie van Frankryk, voor de Tydrekenkunde, de Fabelkunde, de Aardrykskunde en de Wapenschildkunde, zo men niet beter keure de Aardrykskunde van Nicole, van la Croix, of van den Abt Langlet. Met opzigt tot de Natuurlyke Historie behoorde men eene verzameling te hebben van de fraaiste uitgezogte stukken, uit Buffon, Columella, Varro, Palladius en Plinius, in zuiver Fransch vertaald, uit Agricola over de Myn- en Berg-stoffen, uit Pluche over de verschillende Dieren en over de Kunsten. Zo lang ons eene dergelyke verzameling ontbreekt, kan de Præceptor dagelyks aan zyne Scholieren opgeeven, de gemaklykste en leerzaamste plaatsen uit Buffon of Pluche, of een der andere bovengemelde Autheuren, die 't gereedste by de hand is.

12. Wie ziet reeds niet dat de eerste voorwerpen, welke ik hier den kinderen aanbied, niets ontoegankelyks voor hun hebben, en dat ze oneindig beter geschikt zyn om hunne opkomende rede te ontwikkelen, dan die verschrikkelyke wangedrogten van het *genus*, *epycænum*, *gerundium*, den *ablativus absolutus*, en dergelyke uitdrukkingen van zulk eene geweldige afgetrokkenheid? Wagt tot dien tyd, dat het oog van hunnen geest zo ver kan reiken, *donec firmata virum fecerit ætas*, tot dat ze manlyke jaaren krygen; en beproeft dan hunne kragten op voorwerpen van dien aart.

13. Ik vooronderstel dat men in de Oeffening van 't Geheugen, en zo ook vervolgens, altoos nauwkeurig agt zal geeven op de rechte spelling der woorden, en daar omtrent met levende stemme korte regelen mededeelen, op den geschikten tyd in ieder School.

De Oeffening der Taalen.

14. De Oeffening der Taalen zal twee jaaren vereischen, in welke men de Jeugd zal leeren, de Fransche, Latynsche en Grieksche Taalen regt te verstaan en wel te spreeken; naar den eisch der uitsprake. Ieder Præceptor zal zyne Scholieren onderwyzen tot dat de twee jaaren verlopen zyn, even als de Professors in de Wysbegeerte doen; en vervolgens zal hy zyne taak weder hervatten, indien hy recht geschikt is voor deeze Oeffening. Door dit middel zal 't een Meester niet lastig vallen deeze Oeffening, die men tot een hooger trap dan de eerste beginselen gebragt, en allenskens

kens heeft doen opklimmen, te herhaalen; in de volgende keer zal hy de misslagen verbeteren, die hy in de voorgaande de begaan heeft. Indien hy der keuze, die 't Vaderland van zyn persoon gedaan heeft, waardig is, zullen zyne waarneemingen hem oneindig veel gebreken ontdekken, die de eigenliefde voor hem verborgen houdt; hy zal zich van tyd tot tyd, door behulp deezer waarneemingen beschaaven, en wy zullen altoos goede Professooren hebben. De al te menigvuldige verplantingen verzwakken de kragt der boomen, die zo sterk niet opschieten als ze van plaats veranderen: even zo is 't gesteld met die geduurige verandering der Præceptoren, hun spoedige overgang van 't eene School in 't andere kan ons niet anders dan Nieuwlingen in de groote Kunst van te onderwyzen geeven: en behoort men te dulden dat Nieuwlingen de plaats van Meesters bekleeden in die Kunst, welke aller Kunsten Kunst is?

15. Om de drie bovengemelde Taalen te onderwyzen, wil ik geen gebruik gemaakt hebben van de *Grammatica*, welker naam alleen genoeg is om onze Franschen af te schrikken. Ik zou begeeren dat de pen van een Fenelon, van een Fontenelle, en van een Pluche, ons aantrekkelyke en vermakelyke zamenspraken, over de regelen der Fransche, Latynsche en Griekfche Taalen, opstelde; waar aan men, zo men wilde, den naam zou kunnen geeven, van den *Mercurius*, of liever dien van 't *vermakelyke Journaal der taalen*, of wel dien van '*t Fransche, Grieksche, en Latynsche Porte-folie*. Dit kleine Boek of Journaal behoort gelyklyk voor die drie taalen geschikt te weezen, en ons derzelver gelykformigheid te leeren kennen. De vorm van zamenspraken daar aan gegeven, zal den vreemden en al te gedwongen draai onzer lessen vergoeden; en zy zullen gunstiger ontvangen worden, om dat ze niet anders dan 't vermaak der oplettendheid voor den geest zullen brengen, zonder de moeite te doen gevoelen.

16. Terwyl men dit *Journaal* of deeze *Porte-folie* blyft verwagten, zal de Præceptor, even als de Professors in de Wysbegeerte, op een katern zynen Leerlingen opgeeven, de voornaamste en zekerste regelen der Fransche, Grieksche en Latynsche Taalen, getrokken uit Restaut, of uit eene betere bron, en uit de Grieksche en Latynsche Leerwyze van Port-Royal. In 't Journaal door my bedoeld, of op de katernen, die men opgeeft, zal men nooit iets als een voorbeeld in de taal mogen bybrengen, dan 't geen ten uiterste zuiver is, zo ten aanzien der taale, als met opzigt tot het

oordeel en de zeden; en dat den geest der Kinderen niets anders inprent dan de trekken van 't geen uitmuntend en waar is.

17. Om de weinige regelen, die 't Journaal der Taalen zal bevatten, zich te gemaklyker te herinneren, schik ik voor de twee Clasfen in de Oeffening der Taalen eene *Grammatographische Kaart*, dat is eene Kaart, gelyk aan de Geographische, en geschikt om door figuuren de Grammatica eener Taale te onderwyzen. Men zal deeze Kaart ook agter in 't Journaal konnen voegen, gelyk men de meetkundige figuuren plaatst, in de Boeken, die over de eerste beginselen der Meetkunde handelen. Deeze Grammatographische Kaart zal, als een grammaticale boom, de geslagtboom zyn van die taal welke men onderwyst; en derzelver menigvuldige beschouwing zal niet konnen feilen van een sterken indruk te maaken op de hersenen der Kinderen, met opzigt tot die regelen, welke men hun eenmaal door leering ingescherpt heeft; zelfs zal zodanig eene Kaart een denkbeeld van die regelen geeven aan hun, die 't Journaal niet gehad hebben. Deeze boom zal verdeeld zyn in verscheiden armen, die de verscheidenheid van alle de grammaticale stukken zullen verbeelden. Die armen zullen zig verdeelen in verscheiden takken van verschillende coleuren, welke de onderscheiden regelen der Woordschikkinge zullen draagen. Ieder tak zal zyne naauwkeurig afgetekende bladen hebben, welke belaaden zullen zyn met grammaticale beeldtenisfen, en met uitzonderingen, als zo veele vrugten, die men de Kinderen zal laten afplukken, naa dat zy den geheelen boom beklommen hebben: de wortels van dien boom zullen beneden aantoonen, de wortels der Taale die men leert, de grondwoorden, de ontleende, de zamengestelde, de enkelvoudige woorden, de afkomst, de vermaagschapping, de gelykvormigheid der eene Taale met de andere, de hulp die het Latyn van 't Grieksch ontleent, en de rykdommen welke het Fransch uit de eene en de andere trekt.

Niets is gemaklyker, zo 't my voorkomt, dan zulk eene Kaart te maaken; en niets ook beter geschikt, om met gemak te leeren 't geen anders voor beginnende het moeilykste ter waereld is.

18. Ik verban alles wat men in de Collegien *Themata*, of opstellingen ter vertalinge noemt. M. Pluche, M. Rollin, en andere beroemde Autheuren, ontslaan my van de noodzaaklykheid om 'er reden van te geeven. Ik verwerp *ook*

't geen

't geen men Latynfche of Griekfche *conftructie* of woordvoeging noemt: die voorgewende woordvoeging is, naar myne gedagten, met opzigt tot het Grieksch en 't Latyn, het geen eene gebrekkige en befpottelyke verfchikking van woorden in Fransch Proza zou weezen. Ik bepaal my enkel tot de vertaling, welke men doen zal in den fmaak, en op de manier, die de Heeren Pluche, Rollin, Labetteux, en andere vermaarde Schryvers voorftellen.

Voor eerst, de Præceptor zal met levende ftemme zeggen, het geen de ganfche les inhoudt, die vertaald moet worden.

Ten tweede, Spreekwyze voor Spreekwyze neemende, zal hy ieder derzelver leezen, zo als ze ftaat, zonder iets in de fchikking der woorden te veranderen.

Ten derde, hy zal de Scholieren doen letten op 't geen men den *Nominativus*, het *Verbum*, het *Regimen* enz. noemt, zonder eenige deezer kunstwoorden te bepaalen, dat te bovennatuurkundig is voor Kinderen.

Ten vierde, hy zal hun voorts de Franfche vertaling dier Latynfche of Griekfche benamingen doen zeggen.

Ten vyfde, ingenomen met het geen M. Labetteux over de manier van vertaalen zegt, zal hy hun nauw doen opmerken het verfchil van den gewoonen loop der woorden in 't Fransch, met die in 't Latyn of Grieksch; en fterk ftaan op den oorfprong der woorden, hunne waare betekenis, hunne beheerfching, de verfchillende beduidingen in welke men dezelve neemt of kan neemen. Om deeze oeffening te fchikken naar het vernuft der Kinderen, zal de Meester hun eene Latynfche fpreekwyze, by voorbeeld, konnen doen befchouwen als een klein Latynsch leger, en de Franfche fpreekwyze die 'er door de vertaling uit voort moet komen, als een klein Fransch leger. Hy zal hun zeggen, dat het geen men den *Nominativus* van 't *Verbum* noemt den Bevelhebber van 't Leger afbeeldt; dat de *Adjectiva* het gevolg van den Bevelhebber zyn; dat het *Verbum* het teken van bevel is; en dat het *Regimen* de plaats bekleedt van 't geen bevolen wordt, of van de uitdrukking van 't bevel, enz. Zo 'er eene tusfchenvallende fpreekwyze is, zal hy die doen aanmerken als een onderhoorige hulpbende van Voetvolk, die op de bevelen van den Bevelhebber door een Luitenant geleid wordt enz. Overeenkomftig met dit denkbeeld zal hy hun doen aanmerken, dat de optogt van 't Franfche verfchilt van die van 't Latynfche Leger. In 't Franfche trekt de Bevelhebber op aan 't hoofd, en wordt eerst genoemd;

zyn gevolg, zo hy 't heeft, ſtaat onmiddelyk aan zyne zyde; eindelyk de bevolen of geboden, of de ſlaaf, is agter aan: maar in 't Latynſche Leger trekt hy gemeenlyk voor allen op, die onder de bende de ſterkſte is, die de grootſte figuur maakt of 't meest uitmunt; vervolgens komen de anderen, die 't leger uitmaaken, niet in den rang hunner bedieninge, maar naar den minderen of meerderen invloed dien ze moeten hebben. Deeze orde wordt altoos gadegeſlagen, ten zy dat de aartigheid en de verſcheidenheid van den optogt, dat is, de talrykheid van woorden en de welluidenheid der ſpreekwyze, eenige uitzondering te wege brengen. Men verſchoone my, dat ik deeze geringe vinding aan Meesters heb durven voorſtellen; zy zal zommigen kinderagtig voorkomen; doch daar zyn 'er die dezelve van eenig belang zullen agten om dat zy gewaar zullen worden, dat ik niet anders zoek, dan het onderwyzen van een jongen Franschman, volgens zynen aart, gemaklyk te maaken.

Ten zesde, eindelyk zal hy de geheele Griekſche of Latynſche ſpreekwyze laaten leezen, zonder de ſchikking der woorden te veranderen, en voorts zyne Leerlingen de Franſche ſpreekwyze die daar aan beantwoordt, op dezelve doen overbrengen: dat is, hy zal hun den Latynſchen optogt doen vertoonen, zo als dezelve is, en zy daar op den Franſchen optogt hier tegen ſtellen. Ik wilde wel daar en boven, dat men, om de manier van den *Nominativus*, het *Verbum* enz. te vinden der Jeugd gemaklyk te leeren, hun, de eerſte veertien dagen, de les, welke te vertaalen ſtond, deed uitſchryven; dat men met de letteren van 't Alphabet, A, B, C......, boven de Latynſche of Griekſche woorden geſchreven, den *Nominativus*, het *Verbum* den *Caſus* enz. aftekende; en den Scholieren onderrigtte, dat het natuurlyke vervolg deezer alphabetiſche letteren de natuurlyke orde der woorden in 't Fransch vertoonde, enz.

19. Deezen weg inſlaande ontlast men de Kinderen van veel moeite; men vormt hun gehoor, dat zig gewent om niet anders dan de zuiverſte Franſche, Latynſche of Griekſche klanken te hooren; dat geſpannen wordt op den toon der cierlykſte taale, dien men nimmer vergeet. Het verſtandelyke gevoel, eenſtemmig zynde met het gehoor, heeft geen ſmaak dan in het beste, en verwerpt, als door inſtinct, het ſlegte of het middelmatige.

20. Wanneer de jonge Reiziger, welken ik in Latium of Griekenland lei, zelf begint voort te trekken zonder af te dwaalen, dan geef ik hem, om de Franſche betekenis der

Griek-

Griekſche of Latynſche woorden, die hy vertaalen moet, te zoeken, over, aan een klein *Vocabularium* dat, eene reeks van Griekſche of Latynſche woorden behelzende, opgeſteld zal zyn in den ſmaak van de *Janua Linguarum*; hier in zal men, naast de gebruikelykſte Griekſche of Latynſche woorden, vinden de Franſche woorden die in betekenis daar mede overeenkomen. Dit *Vocabularium* zal alleen behelzen de beduidingen van de kunstwoorden der Kunſten, die meest onder ons bekend zyn, de naamen der dieren, der voornaamſte onderwerpen van den Koophandel, van voorwerpen die zig veelvuldig voor onze zinnen opdoen, van fabryken, manufacturen, ſtoffen, gebouwen enz.

Ik heb onze Leerlingen niet terſtond durven doen weiden in een volkomen *Dictionarium*; dit zou voor hun een doolhof geweest zyn, daar ze in vast geloopen zouden hebben: ik houd het aan my hun den toegang daar in te verleenen, wanneer zy eene hebbelykheid en genoegzame ervaaring verkregen zullen hebben, om zig van den draad ter hunner reddinge te bedienen.

21. De Boeken in 't begin van 't eerſte jaar der Taaloeffening te gebruiken zouden konnen zyn. 1. Eene Franſche verzameling ten dienst der Collegien van Frankryk, zamengeſteld uit de leerzaamſte en treffendſte ſtukken, die we vinden in de Euangelien, de Brieven van Paulus, Jacobus en Joannes, de Spreuken van Salomon, den Prediker, het Boek der Wysheid en dat van Jeſus Syrach, zonder iets in den text te veranderen. Ieder weet dat de Spreuken van Salomon, de Prediker en 't Boek van Jeſus Syrach met opzet geſchreven ſchynen te zyn om de Jeugd te onderwyzen. 2. De zeden der Israëliten en de zeden der Christenen, door Fleury, of het Kort Begrip der Historie of der Zedeleer van 't Oude Verbond, (dit midsgaders de bovengemelde Verzameling kan in de volgende Oeffening van dienst weezen.) 3. Het vervolg der Geſchiedenisſe van Frankryk. 4. Het Journaal of het Franſche, Griekſche en Latynſche Portefolie, zo als men 't wenschte te hebben, of wel de Katern van de eerſte beginſelen der Taalen; 't geen men alle Saturdagen vergezeld zal doen gaan van eene oeffening in de *Grammatographiſche* Kaart.

22. Men zal derhalven voor de morgenles houden, de Verzameling uit de Heilige Schriften, de Beginſelen der Franſche en der Latynſche Taale, het vervolg dier Beginſelen, en het vervolg der Geſchiedenisſe van Frankryk. Voor de avondles zal men ſtellen de zeden der Israëliten, of 't bo-

vengemelde Kort Begrip, de Fransche en Grieksche Grammatica, en 't vervolg der Aardrykskunde.

Behalven de oeffening binnen in 't School, die bestaan zal in veel te declineeren en te conjugeeren, voor al in 't begin der Taaloeffening, zal men den Scholieren tot hun morgenwerk konnen geeven, nu eens Fransche naam en voornaamwoorden te declineeren, of werkwoorden in die zelfde spraak te conjugeeren; dan eens zulks te doen met Latynsche naam- voornaam- en werkwoorden; op een anderen tyd korte spreekwyzen by te brengen, getrokken uit de beste Autheuren, die reeds in 't school verhandeld zyn, met de opgaave van den oorsprong en de beheersching der woorden, benevens de noodige waarneemingen die men gedaan heeft, omtrent den verschillenden loop der Latynsche, Grieksche en Fransche woorden; by eene andere gelegenheid zullen ze optekenen 't geen in 't Morgenschool verhandeld is, om het in 't volgende Morgenschool in te brengen; nadien het werk dat men in 't school brengt, en aldaar beschaafd moet worden, van dezelfde soort moet zyn als de onderwerpen die men 'er verhandelt, de Latynsche taak voor 't school daar men over het Latyn, en de Grieksche taak voor 't school, daar men over de Grieksche Taal handelt.

23. Ten opzigte van 't avondwerk zal men, met betrekking tot de Autheuren die men leezen zal, denzelfden voet houden als van 't morgenwerk gezegd is: en de Meester zal, zo 's morgens als avonds, in agt neemen, dat hy nimmer eene spreekwyze opgeeft, die niet getrokken is uit de beste Autheuren, en niet strekt om iemand tot een regt verstandig mensch, een goed burger en geleerd Man te maaken. Hy zal oplettend gade slaan dat men opzegge, met een toon, verbuiging van stem en bevalligheid, eigen aan 't behandelde onderwerp. De aanmerkingen die hy in 't school zal maaken, zullen even zo zorgvuldig ingerigt weezen als zyne lessen, op dat hem niets ontvalle, dat eens goeden Meesters onwaardig zy, en niet strekke tot nut van den Leerling. Men zal hier benevens zorg draagen, dat men 's morgens en 's avonds, op den geslagtboom der Taalen, de regels doe nagaan, naar gerade dat men dezelve ontvouwd zal hebben; indiervoege dat de Kinderen, allenskens van tak tot tak opgeklommen zynde, zich boven in den top des booms zullen bevinden, zonder dat ze de moeite van 't opklimmen gewaar geworden zyn.

24. Naa dat de Kinderen de Beginselen der Taalen volkomen vast hebben, doe ik hun het Journaal ter zyde leggen,

als

als 't geen enkel ſtrekte tot eene ſtellagie, met opzigt tot de grondvesten en 't lichaam van ieder Taal. Als 't gebouw voltrokken is wordt alle ſtellagie nutloos en hinderlyk. Ik geef hun egter niet in de plaats, gelyk men gemeenlyk doet, de Fabelen van *la Fontaine*, van *Phedrus* en van *Eſopus* of van iemand anders; hoe natuurlyk, hoe bekoorlyk ze ook zyn, ik ben van oordeel dat ze nutter zyn voor reeds onderwezene menſchen, dan voor Kinderen die men moet onderwyzen. De waarheid is in die Fabelen vermengd met de leugen, de loosheid met de eenvoudigheid, de opregtheid met het bedrog, gelyk *Rousſeau* van Geneve zeer wel aangemerkt heeft. En wie weet niet dat de Kinderen het kwaade eer aanneemen dan het goede? Eene rede, welke ik hier nog by zou konnen voegen, beſtaat hier in, dat het verkeerd is, wanneer men den wezenlyken aart, den regten draai eener Taale begint te beoeffenen, zodanige Autheuren tot voorbeelden te neemen, die, in Verzen ſchryvende, verpligt waren hunne toevlugt te nemen tot omzettingen van woorden in die Taal; welke omzettingen men niet behoort te leeren, dan wanneer men volkomen meester is van den rechten loop dier Taale. Ik beſpaar hierom die Verdichtſel-Schryvers tot de Oeffening der fraaije Letteren, wanneer de Kinderen, reeds verſterkt op goede gronden, geen gevaar meer zullen loopen: voor 't overige zullen ze hun ook ten voorſchrift ſtrekken in 't behandelen van 't Fabelſchrift, en voor tegenwoordig is ons onderwerp alleen de Oeffening der Taalen.

Men geeve my derhalven de vryheid om liever voor te ſtellen, de Zamenſpraken der Dooden van *Fenelon*, die van *Lucianus*, of *Ælianus* over de Dieren, en *Epictetus*, de korte gewyde Historie van *Sulpicius Severus*, of ſtukken van *Eutropius* en van *Cornelius Nepos*, of het Uittrekſel der Gedagten van *Cicero*, gemaakt door *d'Olivet*. De keuze welke ik hier voorſtel zal den Meester gelegenheid geeven, om zyne Leerlingen de Autheuren, die in verſchillende taalen dezelfde ſtoffen behandelen, met elkanderen te doen vergelyken, *Lucianus* met *Fenelon*, *Ælianus* met *Pluche*, *Epictetus* met *Eutropius* of *Sulpicius Severus*; doch men zal altoos in agt neemen, dat men ze met elkanderen vergelykt in de fraaiſte plaatſen, nooit in de minſte, die nergens toe dienen dan om den ſmaak te bederven.

25. Deeze keuze eenmaal aangenomen zynde, zo houd ik my, in 't laatſte gedeelte van 't eerſte, en geduurende het ganſche tweede jaar der Taaloeffening, bezig met de Au-

theuren te doen vertaalen, volgens het reeds bovengemelde ontwerp. De Boeken voor den morgen geschikt zullen derhalven zyn, de geheiligde Verzameling, de Zamenspraken van *Fenelon*, of uitgezogte stukken uit *Pluche* of *Buffon*, de uitgezogte Zamenspraken van *Lucianus* en 't vervolg der Aardrykskunde. En om de regelen der Grammatica bestendig leevendig te houden voor den geest der Kinderen, zal men hun op 't einde van ieder week den geslagtboom der Taalen doen doorloopen, of, by mangel van dien, een bepaald gedeelte der Grammatica hier toe neemen, uit het Porte-folie of de Katern.

26. Aangaande het morgen en avondwerk der Leerlingen, in dien tyd daar we nu van spreeken, dat schik ik naar hunne bekwaamheid, en naar de stoffe, die in 't school verhandeld wordt. Nu is 't eens een Fransche zamenspraak van *Fenelon*, of van *Pluche*, of eene plaats uit *Buffon*, die men my moet verhaalen; waar van ik alleen het weezenlyke, het aangenaame, met den vereischten toon, begeer: dan is 't een Grieksch of Latynsch opstel, uitgewrogt en geschreven in den smaak van de Heeren *Rollin* en *Pluche*; dikwils zyn het aanmerkingen die men te maaken heeft over den loop der woorden aan ieder Taale eigen, in den smaak van den Heer Labetteux, over de verschillende betekenis van ieder Fransche, Grieksche of Latynsche spreekwyze; doende hun de plaatsen aanhaalen, daar 't zelfde woord verschillende betekenissen heeft. Van tyd tot tyd gelast ik hun den oorsprong der woorden, hunne beheersching en de regels der Woordschikkinge op te geeven. Dikwils zal ik van hun eischen de vertaaling van een fraai Grieksch of Latynsch stukje, dat te gelyk zuiver, nut en geestryk is, het welk ik uit een treffelyk Autheur neem, en zelf in 't school opgeef. En altoos houd ik de twee schoolen van ieder Saturdag geheel om den geslagtboom der Taalen, of een gedeelte der Grammatica, 't welk ik in 't Porte-folie of in de Katern bepaal, te doen doorloopen.

27. Door deeze leerwyze zal alles eene goede figuur in myn School beginnen te maaken: de tong der kinderen zal los worden; zy zullen in hunne Autheuren of in hunne Verzameling een voorschrift van uitgezogte spreekwyzen, en een Meester hebben die hun nooit uit het gezigt zal verliezen; hun opkomende smaak, altoos gestreeld door de lekkerste spyzen, zal kragten erlangen; de Autheuren en de Præceptor zullen, ten deezen opzigte, voor hun zyn, 't geen de Slaaven van de Grieksche Natie, die beschaafdheid

en

en geleerdheid bezaten, waren voor de jonge Romeinen, by welke men dezelve plaatsten, zo dra ze de handen hunner voedsters begonden te ontkomen. Die vertalingen en die oeffeningen zullen eenigermate evenaaren aan de onderhandelingen, welke men met de Grieken en Romeinen zou houden, indien ze nog in leeven waren. Wel dra zullen uwe Leerlingen zig even gemaklyk en goed in 't Grieksch en Latyn als in 't Fransch uitdrukken. De Heer *Pluche* brengt ons het voorbeeld by van eenige vreemde Juffrouwen, en verscheiden jonge Engelschen, welke, na Parys gezonden zynde, het Fransch, in minder dan één maand, wel verstonden, en 't insgelyks spraken. Waarom zouden dan onze Kinderen in vier of vyf maanden, en met nog meer reden mag ik vraagen, in den tyd van twee jaaren, dien ik 'er toe schik, niet gemaklyk de drie Taalen leeren, die, gelyklyk voortgaande zich onderling behulpzaam zyn, ten voordeele der leergierigen, om dat de beginselen der eene taale hun dienen, om de beginselen der andere te gereeder te bevatten? Wanneer ik bemerken zal, dat zy met gemak deeze drie taalen konnen spreeken, dan zal ik hun gewennen om in 't School op alles te antwoorden, 't zy in 't Fransch, Grieksch of Latyn zonder onderscheid: in agt neemende dat men, geduurende den tyd van 't School, die geschikt is voor de uitlegging van een Fransch Autheur, Fransch, die voor 't Latyn bepaald is, Latyn, en waar in men een Grieksch Autheur behandelt, Grieksch spreeke. Zo handelden de Grieksche Slaaven met de jonge Romeinen.

28. Maar de Leermeester moet zig niet verbeelden dat de Oeffening der Taalen te schraal een veld is voor den Godsdienst, om 'er met de andere zaden ook eenige korrels van Godsdienst in te werpen, die vrugtbaar konnen zyn in 't hart zyner Leerlingen. Kan hy niet, in 't voorbygaan, doen opmerken dat de vermenigvuldiging der Taalen een gevolg is van de hovaardy en trotsheid der menschen, en by die gelegenheid den torenbouw van Babel melden? Leest men de Zedenleer van een ongewyd Schryver, die gelouterd dient te worden, wy hebben het Evangelie tot een smeltkroes: daar de menschelyke rede ons in eene soort van onzekerheid schynt te laaten, komt ons de Godlyke Openbaaring te hulp. Spreekt een ongewyd Schryver van de Goden, één enkel woord zal doen begrypen, dat dit meervoud niet alleen den Godsdienst, maar ook het gezonde verstand kwetst. Komen ons Heidensche denkbeelden voor over de vermaaken, de hartstogten, de rykdommen, de wezenlyke

voor-

voordeelen en rampen; die fraaije lesſen zal men verſterken door de kragtigſte beweegrede, die een Christen ſteeds voor den geest behoort te hebben. Leest men den droom van *Scipio;* 't geeft eene gansch natuurlyke gelegenheid om te ontvouwen 't geen het Geloof ons leert van een ander leven....... enz. Alles verſtrekt tot eene handleiding om nutte lesſen te geeven, in de handen van een Meester, die yverig en zynen Leerlingen toegedaan is.

Het vervolg hier naa.

SCHEIKUNDIGE BESCHOUWING VAN 'T RYK DER PLANTGEWASSEN EN DIEREN.

Vervolg van bladz. 403.

II. BAlſem. Dit is de twede zoort der olyagtige ſappen, en verſchilt niet dan in eene meerdere taiheid van de voorgaande.

De Balſem is van een olyagtigen en ontvlambaren aart; niet oplosbaar in water, maar wel in olyen en door gisting bereide geesten. Deze Balſem bezit veel zuure deelen, en wordt uit den bast en uit 't hout verzameld, 't zy door inſnyding, 't zy dat hy 'er van zelfs uitvloeit.

III. Een halve hars, of dikkere Balſem; anders Pik genoemd. Deze is insgelyks ontvlambaar, en huisvest voornamelyk in 't hout en in den bast, en wel in 't byzonder van die Plantgewasſen welke altoos groen zyn, en in de koudſte Landen groeijen. Zomtyds is dezelve zo vloeibaar als een ware Balſem, en wordt dan Pik-oly (*oleum Picis*) genoemd, Waar uit, naar alle vermoeden, door 't vervliegen der fynſte deeltjes, de Pik geboren wordt.

IV. Wasch. Dit is een geheel byzonder lighaam of olyagtig Sap; van een vaste harde zelfſtandigheid; zamengeſteld uit oly, zuur, en een byzondere *Spir. rector*, vloeibaar op 't vuur even als boter; doch verkrygt, na dat 't vloeibaar geweest is, deszelfs eerſte hardigheid nooit weder.

Zuiver Wasch, met zand gemengd, en uit een kromhals gedistilleert geeft een *zuur water*, van een onaangenamen reuk; daar na een dunne *oly*, die tot een witte zelfſtandigheid, even als zagte boter, in dezen Ontvanger zamenſtolt. Maar indien dezelve eenige maalen met zand gerectificeerd wordt, behoudt ze hare vloeibaarheid.

Het Wasch wordt alleen gevonden in de bladeren en bloemen der Plantgewasſen: en ſchynt geboren te worden, wanneer de vloeibare Oly van deszelfs fynſte deeltjes beroofd is, en allengskens tot een taije zelfſtandigheid overgaat.

De Byen vergaderen het zelve eensdeels uit de bladeren van zommige Planten, waar in eenige vliesjes, met een olyagtige Stoffe vervuld, verborgen zyn.

De Roſemaryn bladeren geven volgens 't getuigenis van den Groten BOERHAVE in deszelfs *El. Chem. T. II. p.* 134. dusdanig een wasch, en volgens 't verhaal van *Macquet* in zyne *Chymie P. II. p.* 629. vindt men hier en daar in America enige bomen, waar uit de Ingezetenen, zonder behulp van Byen of andere Inſecten, een groenagtig Wasch door koking verzamelen. Men vindt in China een zekeren boom Pe-ca-chu genoemd, waar uit insgelyks Wasch voortkomt.

Dit werk wordt verrigt door wormen die eenigen tydt in dezen boom hun verblyf houden, en na hun vertrek kleine uit wasch bereide holligheden nalaten. Dit Wasch is zeer hard en wit. Gemeenlyk wordt het Wasch uit de bloemen verzameld door de Byen, voornamelyk uit de topjes der ſtyltjes (*apices ſtaminum*) alwaar volgens 't gevoelen der hedendaagſche Kruidkenners de Zaadſtofjes (*pulviscul. ſeminal.*) gevonden worden. De Vermaarde *Reaumur* is van gevoelen, dat deze waschſtoffe de Byen gedeeltelyk tot voedzel dient en gedeeltelyk, na 't ondergaan van eenige verandering, by hare t'huiskomst wordt uitgebraakt: zie deszelfs Werk over de Inſecten *Tom. V. pag.* 281. Anderen daarentegen zyn van gevoelen, dat de Byen deze ſtoffe alleen aan hare poten mede voeren; om dat men veeltyds Byen aantreft, rondsom welkers poten een waschagtige zelfſtandigheid zit vastgekleefd.

Een beroemd Engelsch Schryver maakt noch gewag van een zeker zoort van wasch, 't welk in Virginien en Carolina verzameld wordt. Hy noemt de Heester uit welkers vrugten dit Wasch vergaderd wordt, *Myrthus, Brabantio Myrtho ſimilis.* Zy geeft vrugten ter grootte van een Coriander-zaad, voorzien met een waschagtige korst. Wanneer men deze vrugten in water kookt, vergadert zich het afgeſmolte Wasch op de oppervlakte van 't water. Dit Wasch is groenagtig van kleur, en onzuiverder dan 't gemeene; waarom ook de daar van bereide Kaarsſen niet zo helder branden: voor 't overige is 't met het gemeene Wasch overeenkomſtig.

Piſo ſpreekt noch van een zoort van zwart Wasch, dat door

door een zeker zoort van zeer kleine Byën *Munbuca* genoemd, hier en daar in Brasilien uit zeer hoge bomen vergaderd wordt.

Zy is veel slegter dan het gemeene Wasch, en om deszelfs onaangenamen reuk, niet bekwaam tot kaarsfemaaken. Zie deszelfs *Lib. de med. Brasil.* IV. *p.* 56.

V. Camfer.

Dit byzonder voortbrengzel der Natuur heeft onder de Geleerden veel twist veroorzaakt; zo wel ten aanzien van derzelver herkomst als plaatzing onder deze of geene zoort van andere zelfstandigheden.

Zommigen beweeren dat ze in den rang der Harsen geplaatst moet worden; om dat ze ontvlambaar is en volmaakt in wyngeest wordt opgelost. Doch dit gevoelen kan geen stand houden. 1) De Camfer laat geen asche agter, na dat ze verbrand is: de Hars integendeel wel. 2) De Camfer laat zich volmaakt door vuur om hoog heffen (*sublimare*), en wel zo dikwils men begeert, zonder daar door iets van haren aart te verliezen. Hier in is ze ook volmaakt van Hars onderscheiden. 3) Zy geeft door distillatie geen *water*, *oly* of *geest*; dergelyke de Hars geeft. 4) Laat zich volmaakt, volgens 't gevoelen van den vermaarden *Neuman*, in Salpetergeest ontbinden. Deze byzonderheden zyn genoeg, om 't onderscheid aan te toonen; schoon men 'er noch meer zoude konnen byvoegen. Anderen hebben 't een zout genoemd; maar behalven dat het niet gelyk andere zouten in water ontbonden wordt, merkt yder Kenner ligt, dat zy noch in veele andere Eigenschappen van de zouten verschilt. Anderen plaatzen ze onder de Gommen: doch te onrecht. Gom is wel zomwylen zeer doorschynend; doch smeltbaar in water, en geenzints geheel vlug; behalven noch andere onderscheidende Eigenschappen. Anderen noemen 't een Gom-hars-agtig Sap (*Saccus gummoso-resinosus*); dit Sap smelt gedeeltelyk in wyngeest, gedeeltelyk in water. Dit gevoelen strookt ook niet. Weder anderen noemen 't een Bitumineuse of Jodenlymige stoffe. Deze laaten zich echter niet sublimeeren. 'Er zyn die beweerd hebben, dat de Camfer een luchtstoffe was, en zich uit de lucht of dampkring in de Plantgewassen nederliet. Deeze gissing blykt niet waar te zyn, zo men overweegt, dat de Camfer zo veelmaalen in deszelfs volmaakste gedaante in 't hout van enige bomen verborgen zit, gelyk ik met vermaak in zeeker stuk Camfer-boom-hout uit *Borneo* beschouwd hebbe. Ook zyn 'er die des-

deszelfs herkomst uit 't ryk der graafbare lighamen (*regn. fossile*) getragt hebben, na te sporen. Eindelyk zyn 'er die 't een *vlug olyagtig zout*, of ook wel een gestremde oly genoemd hebben.

De verdere gevoelens daar latende, is men echter hedendaags genoegzaam verzekerd, dat 't alleen zynen oorsprong heeft in 't Ryk der Plantgewassen.

'Er zyn veele onderwerpen in dit Ryk, waar uit deze zelfstandigheid vergaderd wordt, of kan worden. Het zal niet onaangenaam zyn, hier omtrent iets aan te halen.

1. De meeste Camfer wordt ons uit Japan toegezonden, en aldaar bereid uit een byzonderen boom, by de Japonnesers Kus no-ki of Nambók genoemd; by *Kæmpfer*, *Laurus Camphorifera*; door *Linnæus*, *Laurus foliis lanceolato-ovatis trinerviis*, *nervis supra basin unitis*. *Mat. Med.* No. 192.

De Verzameling der Camfer is 't werk van geringe lieden en boeren, in de Provintie van *Satzuma*, en op de Eilanden *Gotho*, en geschiedt op de volgende wyze: de wortelen, bast, bladeren, en 't hout geraspt of in kleine stukjes gebroken, worden in een zoort van wyde distilleerketels gedaan, gemaakt van koper of yzer, gietende daar op zo veel zuiver water tot dat 't hout en de wortelen bedekt zyn, daar na sluiten zy den ketel met een steenen helm, waar aan een kromme pyp vastgemaakt is, zynde die helm van binnen voorzien met een dekzel van stroo, geschikt naa 't fatzoen der helm. Zy plaatzen de ketel op een matig vuur, tot 't water allengskens begint te koken. Door deze warmte vliegt de Camfer naar boven, en hegt zich aan den hoed vast; wordende ook enige deeltjes door 't water langs den pyp medegevoerd. Enige gebruiken geen steenen helm, maar alleen een van fyne biezen gemaakt, in de gedaante van een byenkorf, uitwendig glad, doch inwendig met uitstekende punten, waar aan de Camfer zich vasthegt. Deze Camfer, by de Drogisten *ruwe Camfer* genoemd, heeft noch veel ongelykzoortige delen in zich, waar van dezelve in Holland gezuiverd, en onder den naam van *geraffineerde Camfer* verkogt wordt. Deze bewerking wordt tot noch toe geheim gehouden, en is maar by enige weinigen bekend. 'Er zyn enige Schryvers die gepoogd hebben de manier aan te wyzen, op welke deze raffinering geschiedt. In de *Ephem. nat. cur. vol.* 5. *obs.* 98. worden twederlei wyzen beschreven.

De eerste manier geschiedt door water, en is zeer eenvoudig; doende ten dien einde de ruwe Camfer met eene genoegzame hoeveelheid water in een distilleerketel, plaatzen-

zende dan een helm op den ketel, en stoken dus, allengskens, 't vuur vermeerderende, tot dat de zuivere Camfer, zich boven aan den helm heeft vastgezet. De andere manier geschiedt door middel van Wyngeest: ontbindende ten dien einde de Camfer in zuiveren Wyngeest, blyvende de vuiligheden op den grond leggen. Daarna distilleeren zy dezen verzadigden Camfergeest in een glazen kolf, en naar mate zy het vuur sterk of zagt maken, wordt de Camfer gesublimeerd, of blyft op den bodem van den kolf te rug. Deze Camfer wordt naderhand in leege vlessen gedaan, die wel toegemaakt en in 't zand geplaatst worden; stokende met een zagt vuur, tot dezelve in een klomp zamengesmolten is. Men vindt deze rafineering van Camfer 't allernauwkeurigst beschreven door den Heer J. F. GRONOVIUS, in deszelfs *Disputatio de Camphora*, welk my niet lust uit te schryven. 't Zy hier mede zo 't wil, dit gaat vast, dat 'er enige handgrepen toe vereischt worden, welke de Rafineerders zorgvuldig voor zig bewaren; om dat anderzints derzelver bereiding algemeener geoeffend zoude worden. Dit weet ik ten minsten zeker, dat deeze rafineering geschiedt, in lage platagtige glazen, ieder afzonderlyk in een zandbad geplaatst, en van boven met wollen lappen bedekt: gelyk ik zulks by toeval door Rafineerders buiten Haarlem opgemerkt hebbe; kunnende met geene mogelykheid 'er meer van ontdekken.

2. De tweede zoort van Camfer komt uit *Sumatra* en *Borneo*, en voornamelyk van de westkust van 't eerstgemelde Eiland, uit een bosch *Baros* genoemd; alwaarom deze zoort van *Camfer*, by de Drogisten, *Camphora de Baros* genoemd wordt. De Inwoonders noemen dezen boom *Liono*; *Breynius* noemt ze *Arbor Camphorif. Sumatrana foliis caryophylli aromatici, longius mucronatis, fructu majori oblongo, calyce amplissimo, Tulipæ figuram quodammodo repræsentante. Prodr. Secundus.* Zy verschilt veel van de voorgaande.

Men verzamelt deze Camfer niet door distillatie, maar dezelve zit onder de gedaante van greintjes of kleine plaatjes in de zelfstandigheid van 't hout. Om een denkbeeld van deze Verzameling te krygen, zal 't te passe komen aan te halen, 't gene de Heer *Arent Sylvius*, die langen tyd op Sumatra gewoond heeft, hier van meldt. Inwendig omtrent 't pit zyn van boven tot beneden natuurlyke scheuren, waar in het natuurlyk en eigentlyk zap van den boom zich schynt by een te vergaderen, of enige fyne deeltjes hegten zich aldaar vast, welke door den tyd gestremd worden, en langzamerhand in hardigheid toeneemen, na dat die scheuren

ren verdragen kunnen. Die geene, welke voor de Camferbomen zorg moeten dragen, zo ras zy door enige uitwendige tekenen bespeuren kunnen, dat 'er overvloed van Camfer is, (enige willen dat zy zulks uit een ligte knopping of kraking ontdekken), doen zy de bomen om verre hakken, beroven dezelve van hare bladeren, bast en uitwendig hout, tot aan 't pit digt by de scheurtjes. Vervolgens laten zy dat bezwangerde hout doorhakken, en scheiden de Camfer met kleine werktuigen van 't hout af. Deze Camfer is zuiver en heeft geen verdere rafinering nodig. De grootste bomen geven dus van 1 tot 3 ℔ Camfer, de kleine nauwlyks vier loot. *Ten Rhyne* verhaalt by *Breyneus*, dat na men deze bomen in stukken gehakt heeft, dezelve eerst in de zon gelegd worden om te drogen; vervolgens worden deze stukken noch kleinder gehakt, en de stukjes Camfer door zifting daar af gescheiden. Verschillende verder van de Japanse Camfer, dat ze niet vervliegt: zo dat 100 ℔ hier van in den tyd van 6 jaren nauwlyks 6 ponden verliest; daar integendeel zo veel Japansche Camfer binnen zo veele jaren geheel vervlogen zoude zyn.

3. De *Laurus canellifera Ceylonica* levert ook enige Camfer uit. Indien deszelfs wortel gedestilleerd wordt, verkrygt men te gelyk enige Camfer-oly. Deze zoort is zeer zeldzaam, en niet dan in de Kabinetten der Liefhebberen te vinden. Men vindt deze bomen ook wel op Malabar, doch niet in zo groot eene menigte.

4. De vermaarde *Neuman* heeft in de gedestilleerde Oly van Thym een Camferagtige stoffe opgemerkt.

5. *Kæmpfer* verhaalt noch van een genoegzame hoeveelheid Camfer, welke hy uit de destillatie van 't *Schenanthum Persicum* verkregen hadde.

Behalven de opgenoemde zyn 'er noch veele Plantgewassen, waar uit een Scheikundige een camferagtig zamenstremzel weet te trekken, b: v: *Caneel*, *Terpentyn*, *Kruis en munt*, *moederkruid*, (matricaria) *Sasfefras*, uit de wortelen van *Zedoar*, *Galanga*, uit *Rosmaryn*, *Scharley*, *Ysop*, *duizendblad*, *wild wormkruid*, *cardamom*, en meer andere, volgens het verhaal van de vermaarde Mannen *Geoffroy*, *Mentzelius*, *Maud*, *Hermannus* en veele anderen.

De Eigenschappen der Camfer zyn,

1. Een kristallyne, halfdoorschynende blanke gedaante.

2. Een droge broze zelfstandigheid; verzeld van enige Vettigheid in 't aanraken, zonder dat echter daar door de handen besmet worden.

3. Van een scherpen, doordringenden en welriekenden smaak en reuk. Deze beide Eigenschappen zyn geheel byzonder, en altoos in staat, om de Camfer van eenig ander lighaam te onderscheiden.

4. Volmaakt in Oly en olyagtige geesten oplosbaar.

5. Niet in water smeltbaar. 'Er zyn echter die zulks willen beweeren; meenende dat wanneer de Camfer, in warm water gedaan, onzichtbaar wordt, zulks aan derzelver ontbinding moet worden toegeschreven. Integendeel wordt die onzichtbaarheid door 't vervliegen der Camfer veroorzaakt: de vlugtigheid is immers eene van deszelfs onafscheidbare Eigenschappen.

6. De Camfer wordt ook door 't Salpeter en Vitriool-zuur ontbonden. Na de ontbinding in Salpeter-geest dryft dezelve 'er boven op onder de gedaante van eene ligt geele oly. Omtrent deze ontbinding zegt de vermaarde *Hamberger*. „ Maar wanneer de Camfer door den geest van Salpeter vloeibaar wordt, behoort daar toe wel een groter gewigt van „ Salpetergeest dan de Camfer zwaar is; dat geene echter, „ 't welk van den Salpetergeest in de vloeibare Camfer is, „ of 't geene de Camfer vloeibaar doet worden, maakt alleen een zesde deel uit van de Camfer; want ik dede ten „ dien einde 13 scrupels Camfer in Salpeter-geest, en verkreeg dus 15 scrupels vloeibare Camfer enz. Zie deszelfs *Progr. Auspicale*, de *Camphora per Sp. nitri fusa* §. 13. In Vitriool-oly ontbonden verspreidt 't zich door derzelver geheele zelfstandigheid, veroorzakende een bruin rode kleur. Indien men by deze ontbindinge zuiver water giet, scheidt de Camfer zich wederom daar van af.

7. Bezit eene allervolmaaktste vlugheid, zonder iets na te laten; al was 't dat men dezelve ook 100 maalen sublimeerde.

8. De Camfer bezit eene groote ontvlambaarheid.

VI. Hars. Dit is een olyagtig Sap, van eene harde wryfbare zelfstandigheid; vloeijende op 't vuur, vlam vattende, in oly en olyagtige geesten oplosbaar.

Hier uit kan men ligtelyk 't onderscheid tusschen de Hars en de Gom opmaken: schoon veele Harssen t'onregt Gommen genoemd worden.

Men kan derzelver geboorte toeschryven aan een zamenloop van olyagtige stoffe met 't zuur; wel verstaande na dat de Oly reeds van derzelver fynste deeltjes beroofd is. Dit blykt te meer uit de ontbinding van Hars, wanneer men een zuur vogt en Oly verkrygt. Verders leert de Scheikunde dat 'er uit de vereeniging eener vloeibare Oly met zuur een waare

Hars-

Hars geboren wordt. De vermaarde *Stahl* is van gevoelen, dat de Hars enige overeenkomst heeft met de natuurlyke Aardharsfen of Jodenlymen (*Bitumina*). Dit is wel waar, in zo verre de Harsfen uit een vloeibare Oly en zuur voortfpruiten; doch onderfcheiden, om dat de Olyen der Aardharsfen of Bitumina van een geheel anderen aart zyn, zo als blykt uit de vergelyking van Naptha, Peter-oly, en Brandfteen-oly, met de wezenlyke olyen der Plantgewasfen.

De Hars zit meest altoos in de fchorsfen der bomen, doch ook in verfcheidene wortelen; waar omtrent men de Schryvers van de *materies medica* kan nazien.

VII. Zwarte Hars, of Spiegel-hars (*Colophonium*).

Dit is, om dus te fpreken, een uitgekookte Hars, en 't laatfte overblyfzel der vloeibare Oly, wanneer alle derzelver vlugge deelen vervlogen zyn. De *Colophonium* vloeit op 't vuur, is ontvlambaar, en in Oly oplosbaar; doch zeer bezwaarlyk in Wyngeest. De allerfynfte Terpentyn-oly b: v: laat na 't vervliegen van derzelver fynfte delen, volmaakte *Colophonium* agter.

VIII. Uit Gom en Hars zamengeftelde Sappen (*Succi gummoso resinosi*). Deze ontftaan uit een zamenloop van Gom en Hars-deeltjes; dus ook gedeeltelyk in water en wyngeest oplosbaar. De evenredigheid dezer deelen is zeer verfchillende en meest op drieërlei wyze: of dat 'er van yder dezer deeltjes evenredig veel onder een gemengd is; of dat 'er meer Gom dan Hars-deeltjes in zyn; of meer Hars dan Gomdeeltjes. Dus de eerfte eigenlyk Gom-harsfen (*gummi resina*); de twede Gom-harsagtig (*gummi-resinosum*); en de derde Hars-gomagtig (*resinoso-gummeum*) genoemd kunnen worden. Men vindt deze Gom-harsfen meest in de fchorsfen of wortelen der Wayers gelykende Planten (*plantæ umbelliferæ*).

IX. De byzondere geest bekend onder den naam van *Spiritus rector*.

Het is allerbezwaarlykst om dezen *Spiritus* onder 't een of ander byzonder Product te kunnen plaatzen, dewyl zy zich in onderfcheide aandoeningen over al in dit Ryk opdoet, en aan gene bepaalde plaats in 't lighaam der Planten verbonden is. Uit dezen hoofde zoude 't niet ongefchikt zyn, indien men ftelde dat de Plantgewasfen uit drie deelen beftonden; voor eerst uit vaste deelen; ten tweden uit vloeibare deelen of Sappen, en ten derden uit *Spiritus rectores*, (heerfchende geesten) of ἐνορμῶντες *impetum facientes*; volgende hier in de verdeling van *Hippocrates*, die gefteld heeft,

 dat

dat een mensch bestaat uit *inhoudende deelen* (partes continentes); *ingehoudene deelen* (partes contentæ), en *impetum facientes*, of werkzame deelen.

Wat deze *Spir. rector* betreft, zo merken wy aan.

1. Dat zy van eenen byzonderen aart is; in den hoogsten trap fyn en vlug.

2. Van de allergrootste uitwerking, schoon in een klein gedeelte van een voorwerp geplaatst.

3. Dat zy voornamelyk in de vloeibare Oly huisvest. En dus wanneer de Plantgewassen van derzelver vloeibare Oly beroofd worden, worden zy tessens van den *Spir. rect.* beroofd.

4. Dat de voornaamste heilzame geneeskragten der Plantgewassen in dezen *Spir. rect.* gelegen is. Want, welke geneezende vermogens zal men verwagten van geestryke of olyagtige Planten, indien dezelve door uitdroging hare fyne Oly deeltjes verloren hebben.

5. Men kan den reuk en smaak der Plantgewassen aan dezen *Spiritus* toeschryven. Dit blykt eensdeels uit de onsmaaklykheid der uitgedroogde olyagtige Planten of derzelver deelen, schoon voorheen wel degelyk geurig en smakelyk: anderdeels uit deze onbetwistbare proef: b: v: een weinig fyne Oly van 't een of ander Plantgewas of van een van derzelver deelen, b: v: Kaneel-oly, enigen tydt aan de lucht bloot gesteld, verliest geheellyk derzelver lieflyke welriekende geur, en scherpen doordringenden smaak, en dus ook derzelver geneezende vermogens, zonder verlies van zwaarte.

6. Werkt voornamelyk op 't zenuwgestel. Diensvolgens zeer dienstig in zenuwziekten. Dit blykt duidelyk aan de spoedige en zomwylen geweldige uitwerkingen van deze fyne Olyen, of van de daar van zamengestelde geesten en vlugge zouten in de hevigste toevallen der Moederkwalen, en stuiptrekkingen; dikwils is de reuk van die Olyen alleen voldoende tot volkomene wederbykoming van zodanige Lyderen: doch zomtyds veroorzaakt zy, by anderen, de hevigste stuiptrekkingen.

7. Yder Plant heeft een byzonderen *Spir. rector*. Diensvolgens bezit zy dat geen, waar door de eene Plant van de andere onderscheiden wordt.

8. De voornaamste zitplaats van dezen *Spiritus* is in 't zaad, of wel in deszelfs vloeibare Oly; en is aldaar over 't algemeen allerfynst. Indien wy nu 't zaad aanmerken als 't uitgewerkste deel eener Plant, en waar in de Natuur de eindpaal der groeijing geplaatst heeft, en 't volmaaktst *vaste deel* is,

is, huisvest daar in de volmaaktst uitgewerkste stoffe, om dezelve aan een jeugdige spruit mede te deelen.

De voortbrengzelen (*Producta*), welke een Scheikundige uit 't Ryk der Plantgewassen verkrygt, zyn

I. De *Spiritus rector*: hoewel 't waar zy, dat deze geest niet afzonderlyk, zonder enige andere stoffe, verkregen en aangetoond kan worden, mag men dezelve echter wel als een byzonder Product aanmerken, dewyl zy in veele derzelver huisvest, en daar van afgescheiden kan worden.

II. Het *waterig beginzel* (Principium Aquosum). Dit leert de ondervinding in de Scheikunde, dewyl men de Planten van derzelver vloeibare deelen beroven kan, zonder ander hulpmiddel dan vuur. Dit water, wel gezuiverd, is volmaakt gelyk aan 't algemeen hoofdstoffelyke water, 't zy evenveel van welke Plant 't genomen is, of uit welke deelen van dezelve.

III. *Een Oly*. En deze is verschillende.

1. Een allerfynste Oly, welke door gisting verkregen wordt, en de zogenaamde *Alkohol*, of allerzuiversten Wyngeest, uitmaakt. Deze Oly is met water vermengbaar, en bezit een zeer hogen trap van zuiverheid.

2. Een dikkere Oly: echter zuiver, en waar in de *Spiritus rector*, om zo te spreken, gebonden is, en welke uit zommige Planten door persing, uit andere door destillering voortgebragt wordt. De laatste noemt men gemeenlyk *Essentieele*, of wezenlyke: bezittende, benevens een welriekenden reuk, een in Wyngeest oplosbare eigenschap.

3. Eene Oly, die aan elke zoort der Planten een byzonderen smaak mededeelt, te gelyk met een zoutagtig beginzel vereenigd. Deze treft men aan in 't algemene gekookte Sap, of bloed der Planten,

4. Huisvest 'er noch eene Oly in de Zout-zeepagtige Sappen; welke door gisting in *Alkohol* veranderd kan worden. Dit wordt te meer bewaarheid, om dat, immer zo veel ik wete, gene zeepagtige zelfstandigheid geboren wordt; zonder bykoming van eene Oly.

5. Eindelyk is 'er noch eene aardagtige Oly, of welke zich aan 't aardagtig beginzel heeft vastgehegt: gemeenlyk bekend onder den naam van Empyreumatische Oly.

IV. Zout. En wel een zuur (*acidus*) loogagtig (*alcalinus*) en een geenslagtig (*neuter*, *medius*).

1. Zuurzout.

Hier van vindt men ook meer dan eene zoort.

a) 'Er zit een Zuur-zout in de zuure Sappen der Plan-

ten, b: v: van Zuring (*acetosa*) Klaverzuring (*acetosella*) en meer andere, bekend onder den naam van wezenlyk zout (*Sal Esſentiale*).

β) Een ander zoort verkrygt men door fermentatie, en zelfs wel uit de allerzoetſte Planten. Dit leert de Azyn.

γ) Door deſtillatie verkrygt men ook een Zuur-zout. Dit blykt uit de deſtillatie van Zout zonder enige bydoening.

δ) Huisvest 'er een Zuur-zout in de Hars.

Deze zuure Zouten zyn zomwylen overeenkomſtig met die der graafbare lighamen. Ze zyn immers zuure Zouten van Plantgewasſen, die zeer overeenkomſtig zyn met 't gemene Zee-zout: krakende in 't vuur, en overeenkomſtig met de gedaante der Kristallen van Zee-zout: zommige hebben de wezenlyke eigenſchappen van Salpeter: opploffende (*detonantes*) op de aanraaking van een ontvlambaar lighaam; en in 't vuur krakende.

2. Loogzout (*ſal alcali*). Dit is of vlug (*volatilis*) of vast (*fixus*).

Deze beide zyn wel niet natuurlyk (*nativus*) in dit Ryk voor handen, maar worden of door verrotting, of door branding geboren.

3. *Geenſlagtigzout* (ſal neutrum). Hier van heeft men verſchillende zoorten, en zyn veelal overeenkomſtig met die uit 't *regn. foſſile*, als *Sal. comm. Nitrum* enz.

4. Deze vindt men zo wel in de vaste als vloeibare deelen der Planten, en zyn in aart byna overeenkomſtig.

AANMERKINGEN OVER HET MAAKZEL VAN DE PIS-BLAAZE, *door den Heer* LIEUTAUD (*).

De deelen welken de Blaaze ſamenſtellen, zyn 1. Het binnenſte vlies of Rok, welke geſchikt is om de Pis onmiddelyk in te houden; deze is onbekwaam tot eenige ſamentrekking of werking. 2. Een ander vlies, oneigenlyk zo genoemd, of liever een vleeſchig lichaam, 't welk den binnenſten Rok van buiten bekleedt. In dit vleeſchig lichaam ontdekt zich geen beloop of beſtendige rigting van Spiervezelen: het is niets anders dan een onafgebrokene en onre-

(*) *Mem. de l'Acad. R. des Sciences*, 1753. pag. 16. Edit. d'Amſterd. *Mem. de Trevoux* 1763. *Mars*, pag. 59.

regelmatige vermenging van deze Spiervezelen, welke zich op allerhande wyze kruisſen, niet alleen zydwaards, maar ook in de dikte van dit vleeschagtig lichaam ingaande. 3. Men ziet geen blyk van de kringswyze vezelen, welken zo berugt zyn onder den naam van Sluitſpier: de werkingen, welken men hier aan toeeigent, worden uitgevoerd door eene Spier welke buiten de Blaaze geplaatst is, en waar aan de Ontleedkundigen den naam gegeven hebben van Aarsopligter. 4. De Hals van de Blaaze, welke niets anders is dan een ſponsagtige uitgang, wordt geſterkt, door een peesagtigen Ring, by welke men eene knobbelagtigheid ontdekt, welke voor den ingang ſtaande, 'er de gedaante van een halve Maan aan geeft. De Heer LIEUTAUD noemt deze knobbel de Lel van de Blaaze. Om dat, gelyk de Lel van het losſe Verhemelte, de gemeenſchap der twee holligheden van den mond kan ſluiten, deze geplaatst is voor de opening van de Pisbuis. Hier in kan Ontſteeking komen, en de opſtopping van de Pis, welke hier uit ontſtaat, zal door het inbrengen van een Katheter niet konnen gered worden. Hoe zou men, met goed gevolg, iet konnen doen in een gebrek, welk men niet weet waar het zit? De Schryver heeft gelegenheid gehad, van het te geneezen door inſpuiting. 5. Achter deze Lel vindt men eene uitbreiding van gelyke zelfſtandigheid, en een driehoekige gedaante, waar aan de Heer LIEUTAUD den naam geeft van Driehoek (*a*). Deze ſtrekt zich uit, niet alleen tot aan de inplanting van de Pisleiders, maar verzelt deze buizen, en vermengt zich wezenlyk met de ſamenſtelling

(*a*) Deze Driehoek, zegt de Heer LIEUTAUD, in eene Aantekening, is zo baarblyklyk, dat hy zeer wel verbeeld is in de Plaaten van SANTORINI, [Plaat II. Fig. 2, 3] die 'er echter niets van zegt, op de plaats, waar hy van deze Figuur handelt, zo dat men niet weet of de Schryver het ſtuk hebbe begrepen, dan of wy het alleen verſchuldigd zyn aan den Tekenaar, die getrouwlyk heeft geſchetst het gene men hem onder 't oog gebragt hadt. De Lel wordt ook, in de gemelde Plaat, zeer wel vertoond; maar men vindt 'er ook geene beſchryving van in het Werk zelf: De geheele verklaaring is vervat in de uitlegging van de Figuur, waar men deze woorden leest: *Veſicæ osculum, cui prominulum corpus præfigitur, quod in affectis Veſicis ſic prominet aliquando, ut urinæ iter prorſus intercludat.* [Het mondje van de Blaaze, voor het welk een verheven lichaam geplaatst wordt, 't welk, in ongemakken van de Blaaze, ſomtyds zodanig zwelt, dat het den Pisweg geheelenal ſluite.] En 't gene men wyders leest, behoort tot den gemelden Driehoek, waar over men de aangehaalde Figuur kan zien.

ling van dezelven. Uit de plaatsing van dezen Driehoek kan men gemaklyk afleiden, dat zo hier in ontsteeking voorvalle, 'er eene moeilykheid van watermaking zal volgen, welke noch van de Blaaze noch van de Nieren afhangt; een gebrek waar van de Geneeskunde voor deze ontdekkingen van den Schryver niet gewaagd heeft. Zie hier dan twee gebreken, welken inderdaad voorvielen, maar welken men niet kende, en niet dan by geluk konden gered worden.

DE WYZE, WAAROP MEN DE TERPENTYN, TERPENTYN-OLIE, GEMEENE HARS, TEER, EN HET PIK UIT DE DENNEBOOMEN, IN VRANKRYK, BEKOOMT.

(*Nouv. Bigar. XI.* 43.)

DAar zyn, vyf mylen van *Marseille*, zeer hooge bergen, voor 't grootste gedeelte met Denneboomen beslaagen, welke daar van zelve groeijen. Men ziet 'er, een halve myl, van den weg af, de plaats, daar men het *pik*, *teer*, *hars*, en den *Terpentyn* maakt, welk alles op de volgende wyze toegaat.

In de Lente, als het Sap overvloedigst is, schilt men den bast der Dennen af, om het Sap te laaten loopen in een gat, het welk men vooraf vervaardigt, om het te ontvangen. Dit Sap, naar maate het vloeit, laat een room, of een zoort van korst agter, welke men wegneemt, en in water afspoelt, waar na men ze aan de Inwooners voor *wit wasch* verkoopt, welke ze tot een hoogen prys aanneemen, en 'er flambouwen van maaken. Vervolgens schept men het Sap, dat in den bak is, met lepels op, en als men een goeden voorraad by één heeft, zo laat men het door eene wyde kruidleezers teems loopen, omtrent gelyk als die, daar men de rozynen van Mallaga in verleest; het vogt 't welk 'er gemaklyk doorloopt, is de gewoone *Terpentyn*. Het geen in de Teems overblyft, by eene genoegzaame hoeveelheid water gevoegd, en in een distilleer ketel overgehaald, geeft de *Terpentyn-oly*, ook wel *Terpentyn-water* geheeten. En de Moer, of 't *Caput mortuum*, 't welk na de *destillatie* overblyft, is de *gemeene Hars*.

Vervolgens hakt men den stam van den boom aan spaanders, welke men, in een diep gat, op malkander schikt, en vervolgens met pannen of tegels overdekt, derwyze egter, dat 'er een weinigje lugt kan inkoomen, om het vuur te onderhouden. Dit op zulk eene wyze gereed gemaakt hebben-

bende, legt men 'er het vuur in, en daar loopt een dik Sap uit onder op den grond van 't gat, daar eene kleine opening is, waar door dit verder wegloopt, en vervolgens gevangen wordt. Die opening moet noodwendig klein wezen, om dat dit Sap zelve anders in brand zoude raaken. De vloeistoffe, welke men dus bekoomt, is de *Teer.* Men zet vervolgens die vloeistof op 't vuur, om ze zagtjes te doen kooken, uitwaasfemen, en het waterig vogt, dat 'er nog in is, te doen wegdampen, en dus verdikt zynde, wordt het *Pik.*

RAADGEEVING TOT VOORKOMING VAN DE ONGELUKKEN, DIE DE SCHEPEN DIKWYL, DOOR HET WEERLICHT, OVERKOMEN; *voorgesteld in eenen Brieve van Mr.* WILLIAM WATSON *M.D.F.R.S. aan den Wel Edelen* GEORGE ANSON, *eerste Lord der Admiraliteit, en F. R. S.*

NAa dat Mr. *Watson* een verhaal gegeeven heeft van eenige droeve onheilen, welke door het onweer verscheide schepen zyn overgekomen, vangt hy in deezer voege aan. 't Is nog maar weinig jaaren geleden dat de natuur van den donder en het weerlicht, die beide beschouwd moeten worden als onderscheidene vertooningen van de zelfde lugtverheeveling, luttel begreepen wierd. Onze Voorouders, in alle voorgaande eeuwen, beschouwden dit verschynzel als een werktuig der Godlyke wraake; zy waren 'er te bevreesd voor om het bedaard en behoorlyk te overweegen; en schoon de Grieken en Romeinen (*) eenige waarneemingen hadden, in staat om hen op te leiden tot eene nauwkeuriger kennisse van dit stuk, hebben zy egter niet begreepen, dat het geen zy zagen 'er eenige betrekking toe hadt. Het was niet voor de proeven en waarneemingen, wegens de natuur en de eigenschappen der Electriciteit, en de vergelyking derzelven met de verschynzelen van den donder en het weerlicht, dat wy ontdekt hebben, hoe deeze uit den zelfden oorsprong ontstaan, of, om nauwkeuriger te spreeken, verscheidene wyzingen zyn van dezelfde lugtverheveling, en alleen in trappen en niet in soort verschillen.

De uitvinding nu van middels, welke ons voor 't eene behoeden, geeft ons goeden grond om te gelooven, dat veele nadeelen, welke door 't andere ontstaan, zullen kunnen voor-

(*) *Zie Plutarchus in het leven van Lyzander, Plinius, Seneca,*

voorgekomen worden door een welgeschikten toestel. Eene menigte van Electrische stoffe, die genoegzaam is om een groot beest te dooden, ontlast zich, zonder schade toe te brengen, door het dunste koperdraad. En de Hr. *de Romas*, in Frankryk, heeft bevonden dat een van zyne vliegers opgaande met een koord uit hennip en koperdraad zamengesteld, stil en zonder eenigen slag de donderstoffen uit de wolk neerwaards bragt: hoewel hy, wanneer de toestel een weinig veranderd en den gemaklyken doorgang belet was, stroomen vuurs gezien hadt een duim dik en tien voeten lang, van een slag, gelyk aan dien van een pistool, vergezeld. Deeze verhindering van eenen gemaklyken doorgang van het weerlicht veroorzaakte den dood van den Hoogleeraar *Richman* te Petersburg, die door zyn eigen toestel ter aarde geslaagen werd (*).

Daar is veel rede om te denken dat de ongelukken, door den donder en weerlicht te wege gebragt, altoos voorvallen naby de plaats waar dezelve losbarst; alle menschen, die tegenwoordig geweest zyn by ongevallen van dien aart, stemmen overeen, dat wanneer het onheil trof, de donderslag oogenbliklyk op het weerlicht volgde. De voortgang van het licht is bykans oogenbliklyk, en die van het geluid iets meer dan 1100 voeten in een seconde: wanneer derhalven donderslag en weerlicht op den zelfden tyd komen, mag men vaststellen dat het zeer naby ons is.

Wy moeten ons dan hoeden tegen de donderbuijen die naby ons zyn. De mast van een schip, die aan den top bezet is met die heldere lichtjes, welke onze [Engelsche] Zeelieden *comazenits* noemen, by de Franschen bekend onder den naam van *St. Elme*, en van de Ouden *Castor* en *Pollux* genaamd worden, is in den werk-kring van een donderlugt. Wanneer deeze oudtyds gezien wierden, hieldt men ze alleen voor gezellen van een storm, en men sloeg 'er geen agt op (†); maar

(*) [Zie de uitgezogte Verhandelingen, I. D. p. 466.]

(†) ['t *Geen de Heer* WATSON *hier zegt wegens der Ouden onagtzaamheid op deeze lichtjes gaat te ver, zy hielden één lichtje voor een kwaad teken, als dat storm beduidde; daar twee geluk en op handen zynde stilte voorspelde.* Plinius zegt (Lib. II. Cap. 37.) wanneer één vlammetje of starretje komt, dat het de schepen in den grond boort, en, beneden na de kiel loopende, ze in brand steekt. *En* Cardanus *verhaalt* (de Subtil. Lib. II. p. 69.) dat als 'er één gezien wordt by de mast van het schip en het neervalt, het de koperen bekkens zelfs smelt, en zekerlyk de schepen doet vergaan. *Wy* teken-

maar nu, (zints Dr. *Franklins* wonderbaare ontdekking om het weerlicht uit de wolken te trekken, weetende dat ze niets anders zyn dan een wyzing van dezelfde verheveling, die den donder en weerlicht uitmaakt,) toonen zy dat het gevaar naby is, en wy derhalven onze best moeten doen om de nadeelige uitwerkingen voor te komen. —— 't Geen, myns oordeels, gefchieden zou, indien een yzerdraad of een draad van eenig ander metaal wierd vastgemaakt aan de fpillen en het yzerwerk aan den top van de masten der fchepen, en van daar, in eene voegzaame richting, zo gefchikt dat het aan het zeewater kwam. Door dit middel zal de opeenpakking van donder en weerlichtftoffe, tot op eenen aanmerklyken afftand van het fchip, voorgekomen worden, en, ze zal zich ftilletjes ontlasten langs het draadwerk, 't geen in diervoege niet zou toegaan langs de masten, die door hunne hoogte, figuur, en zelfftandigheid, zonder een toeftel van dien aart, zeer gefchikt zyn om het weerlicht in de fchepen te brengen.

Deeze plaatzing van draadwerk aan de masten der fchepen zou noch moeilyk noch kostbaar vallen, dewyl een koperdraad ter dikte van een groote ganze-fchagt, myns oordeels, in de meeste gevallen genoegzaam zal zyn om aan dit oogmerk te beantwoorden. Ik geef het koperdraad den voorrang boven yzerdraad; dewyl het eerfte min aan den roest onderhevig is dan het laatfte, en een metaal tot aan het middelpunt van den roest opgevreeten, geen dienst meer doet, en dus de verwagting van dien toeftel, om het weerlicht in eene gewenschte richting te leiden, zou verydelen.

In een byzonder onderzoek te treeden over de werking van dit behoedmiddel, zou uw Lordfchap te veel tyds ontneemen, by gelykenis alleen, zal ik haar te binnen brengen, hoe dezelfde hoeveelheid buskruids, die in eene plaats vast beflooten een toorn of rots kan 't onderst boven keeren, in de open lugt los ontftooken, geheel kragtloos is.

De donderbuijen zyn zeer menigvuldig en fterk in *Penfilvanie*, en brengen daar menigwerf de droevigfte uitwerkzels voort: maar ik ben door Dr. *Franklin* onderrigt, dat, zedert men te *Philadelphia*, in 't algemeen, een toeftel van gelyken aart als wy vermeld hebben, boven op de huizen geplaatst heeft, in die Stad geen één voorbeeld van fchade door den blixem

tekenden dit te eer aan, om dat deeze getuigenisfen, (fchoon veel te algemeen, als zynde het gevolg van één zodanig lichtje op verre na altoo zo nadeelig niet,) ftrekken ter bevestiging van des Heeren WATSONS *gevoelen, aangaande de eigenfchap deezer lichtjes.*]

blixem veroorzaakt, gezien is. Hy vermeldt my wyders dat te *Philadelphia*, in een donderbui, het weerlicht den top van een huis, met zulk een toestel gewapend, trof, maar dat het weerlicht, gelyk een vuurkloot van het huisdak na den toestel vloog, en in 't nederloopen, den leiddraad smolt, zonder verder eenige schade aan het huis toe te brengen. — Dit toont de nutheid van of blikke draaden, of smalle staaven te gebruiken, ter voorkoominge van het smelten, en niet tegenstaande men by herhaaling bevonden heeft, dat het draadwerk smolt, heeft het egter nooit gefeilt in eerst aan het oogmerk van afleiding te beantwoorden, en de gedreigde onheilen des blixems af te weeren.

Hoewel de ongelukken door het weerlicht veroorzaakt in Groot-Brittanje niet zeer algemeen zyn, nogtans hebben zy somtyds erg genoeg geweest, en veel ontsteltenis te wege gebragt. De schade geleden door eene donderbuije in de maand July des jaars 1759, te Londen en de omliggende plaatzen, is nog vers in 't geheugen. Ik breng daarom uw Lordschap onder 't ooge hoe zeer het aandagt verdient, om een toestel van deezen aart op te richten op het kruidmagazyn des Konings te *Purfleet*. De kosten zouden zeer gering zyn. En ieder bewys van de nutheid deezer toerusting om aan 's scheepsboord de onheilen van het donderweer voor te komen, moet ten opzigte van het laatstgemelde te kragtiger zyn, als op welke plaats geduurig een ontzaglyke hoeveelheid van buskruid in eene, naar evenredigheid zeer kleine ruimte, bewaard wordt.

Naademaal menschliefde en hoop van algemeene nutheid, oorzaak zyn dat ik uw Lordschap met deeze letteren lastig valle, zal ik geene verdeediging voor myne genomene vrymoedigheid maaken, maar alleen de vryheid neemen om haar te verzekeren dat ik met de hoogste agting ben, &c.

VIER BRIEVEN VAN DE HEEREN GELLERT EN RABENER.

MEn heeft in 't algemeen begeerte om de brieven van geleerde en geestryke mannen te leezen, en wel inzonderheid die zy gemeenzaam geschreeven hebben, by eenige aanmerklyke gelegenheid. De natuurlyke trekken van hun vernuft straalen daar in menigwerf op 't ongedwongenst door, het hart spreekt, en de kunst, die anders dikwyls met kunst verborgen moet gehouden worden, werkt niet meer dan volstrekt noodzaaklyk. Wy agten onzen Leezeren des plaisier te zullen doen met de *vier volgende Brieven*, uit de vernuftige pennen van de Heeren *Gellert* en *Ra-*

be-

bener, onzen Landsgenooten door verfcheidene Werkjes bekend, mede te deelen.

I. BRIEF.

Uw Geneesheer, Mejuffrouw, heeft my verzekerd, dat gy in ftaat zyt om eenen Brief te leezen: dit oogenblik is te kostlyk dan dat ik my niet zou haasten om 'er gebruik van te maaken. Maar over welk eene ftoffe zal ik U onderhouden? zal ik fpreeken van myne fchoolbezigheden? of van de ziekte, die gy hebt uitgeftaan? Neen, Mejuffrouw, ik wil my zelven niet bedroeven, noch U lastig vallen: myn Brief zal een kort Krygsmans dagverhaal behelzen van 't geen my in perfoon is overgekomen: want ik weet dat gy het hoogfte belang ftelt in alles wat my betreft.

Op den 18 November deedt een Luitenant der Husfaaren, onder den Generaal *Malachowski*, zich by my, op eene zeer bruske wyze, aanmelden. Men boodt geen wederftand aan 't geweld, en ik zeide in my zelven, laat ik moed neemen en het bezoek ontvangen.

Op 't eigen oogenblik kwam een zwart en woest mensch, met dreigende oogen, met beflykte laarzen en bebloede fpooren, in allen haast na my toetreeden; zyne geelvervige hairlokken waren in een grooten knoop opgebonden, en een groot getal knoopjes lagen 'er in zyne knevels. In zyn flinker hand hieldt hy zyn verfchriklyken Sabel, en in de rechte (door den arm geholpen,) zyn ftok, een paar pistoolen, zyn muts en zweep. Al beevende vroeg ik hem; „ wat is 'er van uw dienst Hr. Luitenant? hebt gy „ last om my te vatten? " —— *Neen, myn Heer, zyt gy niet Profesfor* Gellert; *die beroemde Schryver?* —— „ Ja, ik ben *Gel-* „ *lert* ". —— *Ach hoe ben ik verrukt door u te mogen zien, ik moet u omhelzen. Ik ben een groot verwonderaar van uwe werken, gy hebt my weezenlyke dienften gedaan in myne Veldtogten, ik kom om u daar voor te bedanken en myne vriendfchap aan te bieden.* —— De vrees liet my toe enkel te zeggen; „ Gy doet my veel eers aan Hr. Luitenant, nèem uw gemak ". —— *Ik wil gaarn; maar zeg my, met korte woorden, hoe gy te werk gaat om zo veel fchoone boeken te fchryven?* —— „ Ik weet niet, Hr. Luitenant, of myne werken „ waarlyk fchoon zyn; maar ik kan u wel zeggen hoe ik te werk „ gaa om ze op te ftellen. Wanneer ik tyd en lust tot fchryven „ heb, denk ik een oogenblik om het onderwerp, 't geen ik zal „ behandelen; vervolgens denk ik om niets, dat buiten my be- „ ftaat: geheel met myn onderwerp ingenomen, peins en fchryf „ ik daar over, zo goed in myn vermogen is, en ftel te neder wat „ ik van die ftoffe weet, of de behandeling zelve my aan de hand „ geeft; het voleindigd hebbende raadpleeg ik met myne vrien- „ den: vinden zy myn werk goed, of oordeelen zy dat het hier „ en daar eenigzins veranderd, en vervolgens gedrukt moet wor- „ den, dan befchaaf ik het, en laat het drukken; zie daar myn „ geheele geheim Hr. Luitenant ". *Ik zal het wel onthouden*, gaf hy

hy ten antwoord, *en als de duivelsche Russen ons niet vrede laaten, een kleine proef neemen van uwe handelwyze, staa my ondertusschen toe dat ik u een gering teken te myner gedagtenisse aanbiede. Ik wed, Hr. Professor, dat gy geen roubels in uw beurs hebt. Zie daar — ontvang — deeze komen van den Colonel der Kozakken, dien ik in den slag by* Zorndorf *met een Sabel in tweën gekliefd heb; en deeze van de vrouw eens Russischen Officiers, die in de vlugt van 't paard viel.*

Die verhaalen en aanbiedingen deeden my beeven. — „ Daar „ bewaare my GOD voor, dat ik een gedeelte van uwen buit zou „ na my neemen! myn waarde Heer bewaar uwe roubels. Uwe „ betoonde genegenheid is my genoeg ". — *Gy moet evenwel, Hr. Professor, iets van my hebben om aan my te gedenken, hoe vindt gy deeze pistoolen? zy komen uit Siberien: en deeze stok? het is een* Knut, *alles is tot uwen dienst. Ik heb ook nog eenige overschoone Turksche en Tartaarsche wapens, zy zyn te* Eulenbourg, *gy hebt maar te spreeken, ik zal ze u, zonder draalen, op staande voet zenden.*

Op deeze woorden nam ik hem by de hand, en leide hem na myn Boekenkamer. „ Zie daar, Hr. Luitenant, myne wapens; „ dit zyn de eenige die ik eenigzins kan hanteeren, ondertusschen „ is 'er een gedeelte waar op ik my niet verstaa, en ik bedien my „ zelden van de andere, en, strikt genomen, zou ik ze alle kun„ nen missen. Vindt gy iets in dit tuighuis 't geen u aanstaat? —— *Ja; schenk my uwe* Vertroostingen in een zieklyk leven, *die kunnen my van nut weezen, indien ik weder gewond wordt door de Russen: want, slapperement, de Russen zyn een verschriklyk volk, zy blyven geslooten als een reeks bergen, men heeft veel moeite om ze in beweeging te brengen en op de vlugt te slaan.* Hier wilde hy my een verhaal geeven van den laatsten veldslag, maar tot myn geluk was het uur om les te doen gekomen, en myne toehoorders vloeiden in groote menigte mywaards: ik zeide den Luitenant „ dat ik „ les moest houden ". Nogmaals boodt hy my zyne toerusting aan, omarmde my teder, en scheen zeer moeilyk dat ik niets wilde aanneemen. Na my allen heil gewenscht en het oog op myn spreekstoel geworpen te hebben, ging hy weg met zyne pistoolen en *knut*, welke hy overgaf aan een Husfaar, die by den trap stondt te wagten. *Pieter*, riep de Luitenant, *zie den Schryver* der Gravinne van Zweeden. *Pieter* zag my sterk aan, nam eerbiedig zyn muts af en vereerde my met een glimlach. De andere Husfaaren beweezen my gelykerwyze hunne onderdaanige groete, intusschen deed ik den Luitenant uitgeleide tot beneden aan den trap. —— *Kan ik u*, zeide hy, in 't weggaan, *van eenigen dienst weezen by den Generaal* Malachowski? — „ Geheel niet ". — *By den Generaal* Dohna, *of zelf by den Koning*? — „ Neen, Hr. Luitenant, „ prys hun uit myn naam, op 't aller nederigste, den vrede aan". En daar mede was ik van myn Husfaar ontslaagen.

Den 29 November liet de jonge Graaf van *Donha*, Adjudant van zynen Vader den Generaal, zich by my aanmelden: ik was we-

weder bevreesd, doch zonder grond. Want, Mejuffrouw, 't was een Jongeling van negentien jaaren, wiens gelaat zo zagt en vol van vriendelykheid is als het uwe, hy hadt alle myne werken geleezen, en *Grandison* kende hy door en door, hy zeide *dat*, zyns oordeels, *de waare heldenmoed, in een gevegt, bestondt in een goede conscientie en het vertrouwen op* GOD, *dat de sterke geesten de lafhartigste schepzels waren om een zaak uit te voeren; en betuigde dat hy my boven al om myne Gezangen beminde; maar*, vervolgde hy, *ik heb u eene gunst te verzoeken, die gy my, zo ik hoop, niet zult weigeren?* —— „ Waar in bestaat die" ? — *Dat gy my vergunt om nu en dan aan u te schryven.* „ Zeer gaarn, Heer Graaf, een jong „ Officier zo beminnelyk als gy, kan my afvorderen wat hem behaagt ". *Uitsteekend*, zeide hy, *dan zou ik van u wel verlangen een persoon als de* Gravinne van Zweeden, *of als* Leonoor *in uw Blyspel* de teerhartige Zusters, *voorwaar gy moet die vrouwen kennen; dewyl gy ze zo wel beschryft.* ——— „ Ja, Heer Graaf, ik „ ken eene nog veel beminnelyker jonge Juffrouw, die tegenwoordig ziek is, en zo lang de vrede niet geslooten is, zal ik u „ haar naam niet melden ". Terwyl wy hier over spraken trad 'er een Corporaal binnen, zeggende, *dat alle de Officiers van* Beverns *Regiment voor de poort waren en myn Hr. den Professor wilden hooren.* —— Ik riep, „ Wie ?" en op 't eigen oogenblik zag ik twaalf Officiers, vergezeld van een *Aalmoesenier* binnen komen, zo dat ik verpligt was les te houden voor een *Collegie* dat half uit gewapenden bestondt.

Gy ziet, Mejuffrouw, dat myne oefenplaats een krygagtige gedaante heeft, ik zal 't derhalven hier niet lang kunnen houden, en my begeeven of na *Wælke* of na *Bonau*, gelyk ik reeds beloofd heb. Hoe veele zaaken zou ik u nog kunnen verhaalen! maar myn Brief is al te breed uitgeloopen. Vaar wel, Mejuffrouw, en denk geduurig om

GELLERT.

II. BRIEF.

GY gelooft, buiten twyfel, dat myne vriendschap verbrand is met myn huisraad, myne papieren en boeken; en, in der daad, ik beken al te lang gedraald te hebben met u een verhaal myner ongelukken mede te deelen: duidt dit niet als of ik u vergeeten had; neen, ver van daar; wanneer ik verstond alles verlooren te hebben, vertrooste ik my, op 't eigen oogenblik, met de gedagten dat de vriendschap van myn waarden *Færber* my nog was overgebleeven. —— Myne Brieven zyn dus verre vrolyk en boertende geweest, en gy zult het wel kunnen inschikken, wanneer deze droevig is; maar niet al te droevig ondertusschen, want ik kan u, op myn woord, verklaaren, dat myn verlies, hoe zwaar ook, my nog geen traan gekost, of eenigermaate in een ongemaklyk humeur gebragt heeft. Dit is iet 't geen ik zelve niet begryp: want het is noch door ongevoeligheid, noch door philosophie dat ik

myn

myn huis met de allergrootste bedaardheid zag afbranden, en vervolgens, met dezelfde bedaardheid, verstondt dat alles verlooren was.

Die verschriklyke dag viel in op den 29 July. Op den 14 dier maand namen onze onheilen eenen aanvang, en myn huis was een van die het meeste gevaar liepen. Den 18 's morgens omtrent vyf uuren, vloog 'er een granaat in de kamer van myn lyfknegt, en zette die in vlam, met blusfen werden wy dat ongemak meester; en ik liet terstond alle myne goederen gedeeltlyk onder één gewelfzel, gedeeltlyk in een kelder, brengen, waar ik ze veilig agtte, dewyl ze beide zeer sterk en hegt gemetzeld waren. Als het gevaar aanwies en het kogels en vuurwerken in dat gedeelte der stad, waar ik my ophield, regende, verhuisde ik voor de tweede reis op denzelfden dag, en begaf my alleen, omtrent zeven uuren in den avond, in de Nieuwe stad na het huis van *Dolingue*. Myn Lyfknegt hadt my verzogt te mogen blyven.

De vyanden beschooten de nieuwe stad zedert den 15den, en twee twaalf ponds kogels waren 'er door 't huis van *Dolingue* gevloogen; maar men schoot daar geen gloeijende kogels.

Hoe gevaarlyk, hoe ongemaklyk ons verblyf was, hadden wy 'er nogtans veele zeer klugtige vertooningen. Mevrouw *Zoetheim* vervoegde zich met haar en myn volk in de kamer van den Heer *Hamalau*, gy weet hoe ze is, wy bragten daar den nagt slaapende over, 't geen 't best was dat wy doen konden. Het geheele huisgezin van *Dolingue*, met veertig andere persoonen, was opeengestaapeld in een klein vertrekje op de agterplaats.

In een hoek van de Plaats, dien men met mest overdekt hadt, en vol volks was, bevonden zich eenige vindingryke vernuften, die zich bezig hielden met een Plan van Krygsverrigtingen voor den Generaal *Daun* op te stellen, maar zy konden niet over een komen wegens eene kleine omstandigheid; 't geschil was, om te bepaalen of men den *Koning van Pruissen* krygsgevangen moest maaken met zyne gansche krygsmagt, of hem benevens de zynen aan den degen rygen. Ik was voor 't laatste gevoelen, maar het tegengestelde kreeg de overhand. —— De weduwe van een Predikant hadt my aan een zyde getrokken en fluisterde my in 't oor. „ Dank GOD 't is om de zaak van den Godsdienst dat de „ Koning van Pruissen onze huizen verbrandt, en ons zoekt te „ verdelgen ". *Wat d....., Mevrouw*, was myn antwoord, *hebben myne pruiken met den Godsdienst te doen.* (Want ik had verstaan dat een granaat van dertig ponden myn geheelen voorraad van pruiken aan flarden hadt geslaagen.) „ Laat dat weezen zeide zy „ daar op, dat alles zal wel weer te regt komen, dank GOD altoos ". Geveinsde pylaarbytster! hoe werd ik op haar vergramd! Twee myner vrienden en ik dagten bondiger, en bragten den tyd eetende en drinkende door in het vertrek van *Hamalau*. Te midden dier onrusten en omwentelingen brak de ongelukkigste dag myns levens aan! Ten twee uuren naa den middag stondt

de

de Kerk van St. *Croix*, het huis van den *Baillif* en het myne in lichten vlam. Ik liep terstond na het *Gouvernement*, en was daar aanschouwer van die vreeslyke verwoesting, ik bleef daar eenigen tyd; want omtrent vyf uuren kwam myn trouwe Lyfknegt my aankondigen dat myn huis in de assche gelegd was, en dat de bomben het verwulfzel verpletterd en alles in brand gestooken hadden, dat de kelder waarlyk niets geleden hadt door 't vuur, maar dat de soldaaten, die gesteld waren om den brand te blusschen, alles wat zy vonden hadden geroofd. Dit gaf my moeilykheid, myn waarde *Færber!* en wel zeer groote moeilykheid in der daad; myn meubelen, myn klederen, myn linnen, myn voorraad, myn boeken, myn handschriften, de brieven die ik van u en myne andere vrienden ontvangen had, brieven welke ik zo zorgvuldig bewaarde, alles was verlooren. Van myne *effecten* die meer dan drie duizend ryksdaalders bedroegen, hadt ik niet meer dan tien ryksdaalders overgehouden. Die heerlyke handschriften, welke naa mynen dood moesten gedrukt worden, zyn met de overige in de vlammen omgekomen, tot groote troost van de zotten die nog op het tooneel der wereld zullen verschynen. Ondertusschen is het bykans niet meer der moeite waardig dat ik leef, dewyl men naa mynen dood niets van my zal hebben te drukken. Dit denkbeeld vertrooste my eertyds wanneer ik op den dood dagt, maar voor tegenwoordig is my niets anders overig dan de zyde te kiezen van in 't leven te blyven, en my, zo goed ik kan naar de omstandigheden der zaaken te schikken. Ik ben zeer aangedaan over myne schoone boeken, en zomtyds nog sterker over myne hembden, klederen en meubelen: met één woord, myn vriend, zie my zo arm als een Poëet. Gelukkig heb ik nog myne wisselbrieven behouden; en de schade in gereed geld geleeden, beloopt niet meer dan veertig ryksdaalders: ook kan men wel nagaan dat een Secretaris der tollen, die één jaar doorgebragt heeft onder *Pruisische* bewaaring, en twee jaaren onder de bescherming van de Afgezondenen der Provincie, niet veel gereed gelds kon hebben. —— Over 't geen ik door den roof ben kwyt geraakt heb ik het meeste leed. Onze vrienden, onze bondgenooten, onze beschermers, menschen, die zwaarigheid zouden maaken om op goeden Vrydag versch verkenvleesch te eeten, braken door de kelders in, om 't geen de vlammen en den vyand ontkwam, te rooven, en men wilde ons beletten om 'er van te spreeken of 'er over te klaagen. Och! dit is een weinig te veel geeischt. Gy kunt te *Warsovie* zeggen, dat de vyanden twee derde deelen van onze goederen verbrand en dat de vrienden de overige derde gestoolen hebben: doch voeg'er by tot eer van onzen Commandant, dat hy de strengste orde gegeeven heeft om die geweldenaaryen te bedwingen en voortekomen: schoon hy in der waarheid 'er niets mede heeft uitgeregt; want geen magt is in staat om schelmen tot eerlyke lieden te maaken.

Op zondag morgen deed men in de nieuwe stad uitroepen, dat

wie vertrekken wilde, het ten spoedigste moest doen: nieuwe moeilykheid! Omtrent acht uuren trok ik met myn Lyfknegt de zwarte poort uit. Myn gansche rykdom was opgebonden in het sloop van een oorkussen. *Dolingue* zyn gezin en ik trokken over den zandweg in de brandendste hitte, en begaven ons naar de wyngaarden van *Saavere*. 't Was middag, ik begon de prikkels van den honger te gevoelen: en dewyl 'er in die woestyne geen manna te wagten stondt, nam ik afscheid van het gezelschap, 't geen my toescheen een al te verregaand vertrouwen op de Voorzienigheid te stellen. Ik kwam te *Loscbnitz* by een vriend die my ontving en minzaam behandelde; ik bleef by hem tot woensdag; hy verzorgde my een paard, en ik ging den weg op na *Hobenstein*. ——— Zedert den berugten morgenstond, dat de Ridder van de droevige figuur zyn kasteel verliet om de godlyke Dulcinea te zoeken, heeft nooit een Ridder beter na dien doolenden waaghals geleeken dan uw vriend *Rabener*.

Verbeeld u een groot telpaard dat reeds vyftien jaaren voor de kar geloopen hadt, en op dat paard den Secretaris *Rabener*, die niet ten vollen drie ellen in de lengte haalen kan, en, niet tegenstaande de slegtheid des tyds, een en een half el dik is, die Secretaris met gescheurde schoenen, zwarte zyden kousſen, een gebreide broek, witte versleete en bemorste rok, en een zakpruik, die naa de belegering niet gekamd, en naa den inval der Pruissen geen tweemaalen gepoederd is, agter zyn rug een koornzak, waar in het overschot zyner middelen was, op dien zak een gestreepte japon die, ingevalle van regenweer, tot een mantel moest verstrekken; zyn knegt aan de regterhand gaande, draagende een korf gevuld met brood en Brunswyksche metworst; de meester van het paard treedende aan de slinkerhand, zyn beestje geduurig aanmoedigende en als het struikelde goedaartig opbeurende. Zie daar in hoedanig een staat ik eindelyk by den Ontvanger der onderstandgelden te *Hobenstein* kwam, waar ik uitsteekend welkom was. Want gy moet weeten dat wy Secretarissen der tollen, een geldbediening hebben; in alle steden ontmoeten wy eenen Ontvanger. Ik had myn verblyf in de kleine stad. Myn Heer de Ontvanger woonde op een klein Landhuis, omtrent een halve myl van de stad geleegen, zo dat ik telkens, als ik wilde gaan eeten, dien weg moest wandelen. Maar ik heb den meesten tyd op het Kasteel doorgebragt, waar ik zo goed gezelschap aantrof, dat my de brandschade meenigmaal geheel uit de gedagte was.

Op den tweeden Augustus keerde ik weder na *Dresden*, met Mejuffrouw uwe Zuster, en in der daad, het smert my dat onze ballingschap niet langer geduurd heeft.

Zie daar, myn beminde *Færber*, eene beschryving van myne lotgevallen, gaarn zou ik u het overige mondeling mededeelen. Blyf altoos myn vriend, ik zal bestendig de uwe zyn, vaar wel.

RABENER.

De twee volgende Brieven by de naastkomende gelegenheid.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

OVER DE ONMOOGELYKHEID, OM, ZONDER ONDERZOEK EN GENOEGZAAM BEGRIP VAN ZAAKEN TE GELOOVEN, EN DE DAAR UIT SPRUITENDE BILLYKHEID, OM ALLEN MENSCHEN, ALTOOS, EEN VRY ONDERZOEK VAN DEN GODSDIENST TOE TE STAAN,

Door den Heer J. VAN EFFEN.

Tweede Vervolg en Besluit.

HEt besluit onzer voorgaande aanmerkingen was: „ Dat „ in welken Godsdienst men gebooren is, en welke „ beginzels men omhelsd hebbe, of omhelze, het onmoo„ gelyk, ja tegenzeggelyk zy, om de overtuiging, of het „ Geloof van het onderzoek af te scheiden, en dat, by ge„ volg, alle de zulken, welke verpligt zyn te gelooven, even „ daar door gehouden zyn te onderzoeken ".

Men zal my hierop waarschynlyk tegenwerpen, dat; zo het onderzoek voor den gemeenen Man onmoogelyk is, by gebrek van natuurlyke bekwaamheden en noodige geschiktheid om hunne rede te verbeteren, het hen althans ondoenlyk is, by gebrek van tyd. *Hoe! zullen Lieden, verpligt om het grootst gedeelte van den dag in zwaaren arbeid door te brengen, en die door de Natuur zelve gedrongen worden, om den weinigen tyd, die hun overschiet, te rusten. Hoe! zullen deze ongelukkigen zig dan nog op nieuws moeten afslooven, om hun verstand te scherpen, en 'er zig vervolgens van te bedienen, om de waarheid uit te vorschen? om te onderzoeken; om te beoordeelen, en te bewyzen? Zo zy niet anders, dan door middel van onderzoek gelooven konden, zy zouden gewisselyk volstrekt onkundig moeten blyven wegens alles, wat den Godsdienst betreft, hun gedrag van alle rigtsnoer beroofd, zou door hunne Driften alleen geregeld, en zy in de ysselykste wanorders gesleept worden: is het derhalven niet beter hen onder 't jok des Gezags te onderwerpen, en hen diets te maaken, dat zy zekere dingen gelooven, welke ten teugel voor hunne Driften, en ten rigtsnoer hunner bedryven dienen kunnen.* Die zwarigheid is ongetwyfeld groot, maar

zy berust niet in den boezem van den Godsdienst zelven, welke den pligt van onderzoeken aan alle menschen, zonder uitzondering, belast. Is het de schuld van den Godsdienst, dat een verstandig wezen, dat een redelyk schepzel door de noodzaakelykheid van bestaan gedrongen is om geheele dagen lang een last te sleepen, en als tot den staat van 't redelooze Vee verlaagd wordt? Is het de schuld van den Godsdienst, dat zulk een mensch, aan dien laagen staat gewoon, allengskens den eerbied verliest, welken hy aan de verhevenheid zyner Natuur verschuldigd is, dat hy zig eene gewoonte maakt, om zyne lighaamelyke behoeftens voor den eenigen regelmaat van zyn gedrag te neemen, en dat hy denkt, en werkt, even als of hy geene rede hadt? Is het de schuld van den Godsdienst, dat verstandige Lieden, die, uit kragt van hun beroep moesten werken, om zodanige menschen te verligten, zig niet verwaardigen hen gemeenzaam toe te spreeken, hen tot den staat van redelyke schepzelen te brengen, en de eerste beginzelen eener juiste redeneering in hunnen Geest te ontzwagtelen. Neen! Men kan die nadeelen niet dan aan der menschen verkeerdheid wyten, aan hunne uiterste zugt voor uitwendige vertooning, aan eene redelooze veragting, die zy hebben voor de alleredelste volmaaktheid, die namelyk van redeneeren; die zy daar voor hebben inzonderheid, wanneer zy dezelve zien geboogen, onder armoede, geringheid en veragting.

Gelukkig is het in de best geregelde Staaten, daar de Armen het gewigt der grootheid en rykdommen hunner Medeburgeren minder gevoelen, zeldzaam, dat gemeene Lieden niet ten minsten eenige weinige uuren des daags hebben, waarin zy gebruik kunnen maaken van de voorregten eens redelyken Wezens. 't Is in deze Staaten derhalven, dat Konstenaars, Ambagts-lieden, Boeren enz. gelegenheid hebben, om zo veel tyds van hunne bezigheden af te neemen, als de Grooten en Ryken van hunne gewoone bedryven overhouden, of aan hunne weelde, en plaisier-partyen onttrekken. Die draagelyke omstandigheden treft men allerwegen in zulke Staaten aan, daar men belydenis doet, ten minsten op eene algemeene wyze, van het onderzoek voor den eenigen grond van Geloof en overtuiging te houden. Ik durf zeggen, dat 'er voornaamelyk in ons gemeenebest verscheide Lieden van een geringen staat zyn, welke, terwyl zy hun lighaam de noodige rust geeven, hunnen Geest oeffenen, en die het vermogen van redeneeren, door leezen en denken, buiten verroesting weeten te houden, en zelfs aan

te kweeken. Ik ken 'er, welke door bondige en juiste vraagen, over de eerste beginzelen der waarheid, zekere Leeraars, wier geheele Godgeleerdheid in het Systhema hunner *Professoren* bestaat, meer dan eens in verwarring gebragt en verlegen gemaakt hebben. Ik schroom zelfs niet te vermoeden, dat eene der groote redenen, die de Godgeleerden noopt, om niet sterk op het onderzoek van den gemeenen Man te dringen, is, om voor dergelyke ongemakken niet bloot te staan, en in het vreedzaam genot hunner onkunde, werkeloosheid, en blinden eerbied der menigte niet gestoord te worden. Het getal dier Lieden zou merkelyk vermeerderen, zo men naar evenredigheid van de zugt, die zy voor de waarheid hebben, hen een genoegzaamen tyd, en een behoorlyk onderwys verschaffen konde, en wilde; zo de Godgeleerden zelve door een redelyk onderzoek van hunnen Godsdienst overtuigd, dit stuk met den vereischten yver aandrongen; zo zy 'er eindelyk eene ernstige beezigheid van maakten, om de Natuur der overtuiging aan hunne Leeken voor te draagen, en hun te toonen, dat het onmogelyk is te gelooven, zonder vooraf onderzogt te hebben.

Ik sta toe, dat deze Lieden, dit onderzoek niet zo verre uitstrekken kunnen, als zy, die hier al hun tyd en aandagt aan te kost kunnen leggen; maar het is zeker, dat eene Ziel verrykt met een maatig getal denkbeelden, zo juist als zeker, beter in staat is om vorderingen in de waarheid te maaken, dan eene andere, belemmerd met een uitgebreid en verward Systhema van Godgeleerdheid, dat men zig niet door genoegzaame overdenking eige gemaakt, dat men niet naar vereisch onderzogt, of door eene lange overdenking en herkauwing als met zyne Ziel, om zo te spreeken, vereenigd heeft. Als men, in een gewoonen Geest, de eerste straalen van het gezond verstand ontzwagteld heeft, is het dan wel zeer moeijelyk van aan het zelve de bewyzen eener gebeurde zaak te doen gevoelen? Bewyzen byna zo eenvoudig als die wy uit het getuigenis onzer eige zintuigen haalen; is het zo moeijelyk van zulk een Geest in staat te stellen om zig zelven te bewyzen, dat van alle gebeurde zaaken, 'er geene beter beweezen zyn, dan die, waar op de waarheid van den Godsdienst rust. Myns oordeels is de blykbaarheid dier gebeurtenissen zodanig, dat men, om dezelve of niet te zien, of te ontworstelen, zeer veel vooroordeel, of zeer veel Geest en verbeeldings-kragt hebben moet. Wanneer nu, zulk een mensch, de waarheid en Godlykheid der H. Schriften op een redelyke wyze hebben-

de waargenoomen, de H. Schryvers vervolgens, met dezelfde gesteldheid van Geest gaat leezen, als een verstandig Man alle andere Schryvers leest, en den natuurlykften en duidelykften zin der uitdrukkingen eenvoudig aanneemt, zo twyffele ik niet, of hy zal 'er de gewigtigfte Leerftukken van den Godsdienst zeer gemaklyk in ontdekken; Ik meen die Leerftukken, welke ons denkbeelden van de Godheid geevende, die derzelver waardig zyn, tevens ook de klaarfte voorfchriften opleveren wegens het geen wy haar verfchuldigd zyn, en wegens het geen wy, in alle andere opzigten, hebben waar te neemen; met de gepaste dringredenen, om ons daar toe aan te fpooren. Voor 't overige zie ik niet, waarom zyne onkunde, ten opzigte der onderwerpen van loutere befpiegeling, hem zoude uitfluiten uit het getal der waare Christenen. Is het billyk van hem te vorderen, dat hy bepaale, het geen hy niet begrypt, dat hy beflist, het geen de bekwaamfte Lieden in alle Secten, met alle hunne moeite en overdenkingen, vrugtloos gepoogd hebben op te helderen, en waaromtrent zy zelve bekennen, niet dan eene *verligte onkunde* te hebben kunnen bekoomen, een beredeneerde overtuiging, dat alles met dikke duisternisfen omzet is?

Het is dan zeker, dat de gemeene Man moet onderzoeken, en dat zy 't kunnen; zo zy het niet konden, zoude het hun pligt ook niet zyn; en uit de zekerheid alleen, dat zy 'er toe gehouden zyn, mogen wy veilig befluiten, dat zy 'er bekwaam toe moeten wezen.

Ik weet, dat men zig hier van de vreesfelykfte denkbeelden maakt; *Zyn 'er niet reeds Secten genoeg*, vraagt men op een beklaagelyken toon, *die den Christelyken Godsdienst van één ryten? Is het niet meer dan waarfchynlyk, dat de menfchen op den weg van een algemeen onderzoek, geleid door een vermetel vertrouwen in hunne eige bekwaamheden, zig op duizenderlei wyzen verwarren, en dat dus de verfchillende Secten, in het oneindige vermeerderen zullen? Is het niet zeker, dat de Kerk van Christus, daar de vrede en order moeten heerfchen, dus niet anders dan wanorder en verdeeldheid zoude worden?* Wilde uitroepingen! Laaten we eens voor een oogenblik onderftellen, dat dit nadeel een volftrekt onvermydelyk gevolg ware van een algemeen onderzoek, dan zou men zig daar aan moeten onderwerpen; past het ons, den Onafhankelyken Albeftierder regelen voor te fchryven? Hy verpligt ons tot dit onderzoek, en Hy weet, of de gevolgen van het geen hy ons belast, aan de ondoorgrondelyke oogmerken zyner

op-

opperste wysheid beantwoorden; *dat wy onzen pligt betragten, God zal voor 't overige zorgen.*

Maar waarom vreest men, dat de verscheidenheid van gevoelens zo veel verwarring en wanorders moet veroorzaaken? Zo dra men eenmaal overreed is, dat de dwaaling als dwaaling niets minder dan schuldig is, en dat zy, welke zig daar voor bloot stellen, enkel, om dat zy als redelyke menschen, en braave Christenen handelen, onze agting verdienen, zo is de bron van haat en vervolging tegen de ketters eens vooral gestopt; men kan zig dan over en weder niet anders, dan als eerlyke Lieden beschouwen, die hun pligt zoeken te betragten, door de waarheid uit te vinden; en het verschil van gevoelens behoeft, in zulk een geval, de Kerk of Staat niet meer te beroeren, dan de verschillende beroepen, die daar in geoeffend worden. Het is niet de verdraagzaamheid, maar de Geest van vervolging, welke een Staat beroert. Ons Gemeenebest is 'er een treffend voorbeeld van; geduurende een zekeren tyd is 'er eene *Crisis* geweest, of de verdraagzaamheid of onverdraagzaamheid daar de overhand neemen zoude, alles was toen in verwarring, en de Staat op 't punt van zynen ondergang. De wysheid onzer Regenten heeft de onderlinge verdraagzaamheid hersteld, en alles is tot de vorige stilte en veiligheid weêrgekeerd.

Ik weet dat 'er Lieden zyn, die voorgeeven, dat zy het onderzoek als het beginzel van het Geloof toestaan, en die egter de verdraagzaamheid zouden willen bepaalen, en dringen, dat, terwyl men sommige gevoelens duldt, men zig met kragt en nadruk tegen andere verzetten moet? Maar met een gevoelen, dat zo weinig saamenhangt, voor te staan, vervalt men zottelyk in eene tegenstrydigheid met zig zelven, en men schynt om geene andere rede een beginzel vast te stellen, dan om het vermaak te hebben, van het om ver te werpen. Het is waar, dat verscheide bekwaame Godgeleerden onder de Protestanten, beschaamd over de gewaande wanorders, door de menigte van Secten voortgebragt, om het *Systhema van Onderzoek* voor dit verwyt te beveiligen, staande gehouden hebben, dat men der verdraagzaamheid noodwendig zekere paalen stellen moest; maar laat ons openhartig bekennen, dat de Roomschgezinden ons altoos overwonnen hebben, zo menigmaalen eene verkeerde schaamte ons het eenige beginzel van waare overtuiging laaghartig heeft doen verlaaten; alle bedenkelyke fynheid van Geest, alle de bedreevenheid in de konst van reden-

twisten baatten hier niets. Het blyft altoos onbetwistbaar, dat als men eenige bepaaling moet stellen aan de Verdraagzaamheid, dat men dan ook het onderzoek moet bepaalen, en dat, zo het onderzoek onbepaald moet zyn, de Verdraagzaamheid het ook behoort te wezen. Hoe! zal men zeggen, byaldien de Verdraagzaamheid een mensch in den afgrond der Godverzaakery stortte, zoude men dan nog eene broederlyke verdraagzaamheid jegens hem moeten blyven oeffenen? De tegenwerping schynt vreesselyk, maar dezelve van naby beschouwende, is het niet zwaar daar op te antwoorden. Zo het moogelyk ware, dat een deugdzaam mensch, door onpartydig en redelyk onderzoek, tot Godloochening verviel, en zelfs bewyzen meende te ontdekken, waarmede hy het bestaan eener Godheid dagt om ver te kunnen stooten, zo is het zeker, dat zulk een mensch ongelukkig en beklaagenswaard zou wezen, maar het is niet minder zeker, dat hy in geenerleie opzigt schuldig of strafbaar zou zyn. Laaten wy zelfs onderstellen, dat zulk een mensch zyne denkbeelden mededeelt aan Lieden, die hy voor verstandige mannen aanziet, 't zy om hen tot zyne gedagten over te haalen, zo hy zig niet voldaan vindt door hunne antwoorden, of, om zyne gevoelens te laaten vaaren, byaldien zy zyne zwaarigheden oplossen; Laaten wy zodanig een gedrag, zeg ik, van dien man onderstellen, zo is hy nog niets minder dan schuldig, maar handelt daarentegen verstandig en regtmaatig, en zy, daar hy zig by vervoegd, zouden onbillyk en buitenspoorig zyn moeten, ja den uitersten afkeer verdienen, byaldien zy hem niet met alle moogelyke vriendelykheid ontvingen. Tot dus verre is het geheele gedrag, dat hy, op myne onderstelling, houdt, een noodzaakelyk gevolg van het onderzoek, en gelyk ik reeds te kennen heb gegeeven, zo de rede wil, dat men het onderzoek vergunne, zo wil zy tevens ook, dat men de noodzaakelyke gevolgen daar van toelaate. Maar als een Godverzaaker, onder voorwendzel van, door het onderzoek, de zwakheid van den Godsdienst in 't algemeen ontdekt te hebben, zyne Leer driest gaat voordraagen aan allen, die hem hooren willen, als hy zig tot een verkondiger van Godloochening opwerpt, zo is zyn gedrag niet meer een noodzaakelyk gevolg van 't onderzoek. Zo het regt van onderzoeken verzeld ga van het regt om den menschen die ontdekkingen mede te deelen, welke wy gelooven nuttig, en zelfs van eene meerdere nuttigheid te zyn, dan de nadeelen, die wy daar uit vreezen mogen, zo geeft ons dit regt egter

gee-

geene vryheid, om gewaande waarheden, welke blykbaar nadeelig zyn voor de zaamenleeving, gemeen te maaken; maar nu, de Godverzaakery is zo duidelyk van dien aart, dat zy, welke dezelve leeren, voorwenden, dat men den oorſprong van den Godsdienst alleen moet zoeken in de bekwaamheid van zommige wyze Staatkundigen, die, om de menſchen geſchikt te maaken, van zig aan het jok der Wetten gewillig te onderwerpen, hun het denkbeeld van een Opperwezen hebben ingeboezemd, het welk de Deugd, die de Maatſchappy verſterkt, vergelden, de Ondeugd, die dezelve om verre werpt, ſtraffen zal. Dit is eene duidelyke erkentenis, dat de Godsdienst nuttig is voor 't menſchelyk geſlagt, en dat zy die denzelven vernietigen, kunnen en moeten geſtraft worden als Verſtoorders der gemeene rust, en openbaare vyanden van het Menschdom.

Men kan zig geene ſchynbaare beweegrede verbeelden, waar door de Godloochenaars aangeſpoord kunnen worden, om hunne verdervelyke ſtelregels te verſpreiden. Maar zo het moogelyk ware, dat zy zig in 't hoofd konden brengen, en anderen tragten diets te maaken, dat de liefde en zugt voor hunnen pligt het roerzel ware van dit gedrag, zo zoude het een zaak tusſchen God en hun geweeten zyn. Gelyk de Regenten niet kunnen oordeelen over de oogmerken, zo merken zy die niet aan als tot hun ampt behoorende, en zy vernoegen zig met de bedryven te ſtraffen, welke regtſtreeks tegen de Wetten aanloopen, en zigtbaar ſtrekken ten verderve der Maatſchappy. En dus handelende, zyn zy *regtvaardig*, niet *onverdraagzaam*, zy ſtraffen de *misdaad*, niet de *dwaaling*.

Maar is het wel zeker, dat een algemeen onderzoek het getal der Secten zou vermeerderen? Is die vrees gebouwd op onbetwistbaare beginzels, of is dezelve daarentegen, wel beſchouwd, niet beledigend voor de waarheid, en voor de rede, dat dierbaar geſchenk, 't welk de Godheid zo gunſtig aan het menschdom heeft gedaan?

Is het niet veel eer natuurlyk te gelooven, dat menſchen, onderrigt wegens de Natuur van het onderzoek en de overtuiging, reeds van hunne vroege jeugd af overtuigd, dat een dwaaling, als dwaaling nooit ſtrafbaar is, en daar door aangemoedigd en bevestigd in hun onderzoek, uit dezelfde beginzels, dezelfde gevolgen zullen trekken, ten minſten met betrekking tot die Leerſtukken, die tevens de gewigtigſte, en de gemaklykſte om te ontdekken zyn. Is het niet een waarſchynlyk gevoelen, en waardig der verheeve denk-

beelden, die men zig van de opperste Wysheid moet vormen: „ dat het onderzoek, 't welk dezelve ons als een
„ eersten en voornaamen pligt oplegt, en als het eenig
„ middel tot eene redelyke overtuiging belast, veel eer
„ moet strekken ter vereeniging, dan tot scheuring en ver-
„ deeldheden onder hen, welke de waarheid met een eerlyk
„ harte zoeken ".

Ik zal my niet verder over deze stoffe uitbreiden; het wordt tyd deze Proef te eindigen; en ik zal dezelve met de volgende aanmerkingen besluiten.

Zo ik my niet bedrieg, in myne meening, dat ik alles, wat ik, ten opzigt van het onderzoek en de overtuiging, gezegd heb, wezenlyk en onbetwistbaar heb beweezen, zo is niets gemaklyker, dan hier uit het geheele gedrag af te leiden, 't welk de Christenen in 't algemeen, de Protestanten in 't byzonder, verpligt zyn te houden jegens hen, welke hen nieuwe denkbeelden, waarheden of voorstellen aanbieden. Het volgt namelyk, uit al het vorige, ontegenzeggelyk, dat het schandelyk is voor Protestanten, aanstonds de alarm-klok te kleppen, en te sidderen, zo dra men hen wil verpligten, om hunne gevoelens op nieuws voor de vierschaar der rede te trekken, en zig dus te kwyten van een pligt, daar zy altoos toe verbonden zyn. Het volgt verder met dezelfde zekerheid, dat niets dwaazer, nog onregtvaardiger is, dan zig driftig te maaken en boos te worden tegen hen, die ons nieuwe ontdekkingen voordraagen, en welke hier door eerder onze weldoeners, dan vyanden zyn. Het volgt zelfs, dat wel verre van ons het minst ongenoegen of bitterheid in te boezemen, zy veel meer onze hoogagting waardig zyn, en de lofspraaken der Kerkelyke Vergaderingen al zo wel verdienen, als zy, welke de aangenoome gevoelens verdedigen. Alles, daar het in zulk een geval, op aankoomt, is, om de nieuwe Systhemata met zo veel bedaardheid, als aandagt te onderzoeken, en niet te beslissen, voor dat derzelver Voorstanders alle hunne redenen en bewyzen voor dezelve onverhinderd voorgedraagen, en wy het voor, zo wel als het tegen, met alle moogelyke onpartydigheid gewoogen hebben; Dit geschiedende zal liefde en vrede de plaats van bitterheid en vervolging inneemen, de verschillende Secten zullen in den gemeenen boezem van een verdraagzaam Christendom saamenvloeijen, men zal wel van verschillende begrippen, maar van geene ketteryen meer hooren; een verstandig onderzoek zal eene beredeneerde overtuiging, en deze eene redelyke Godsvrugt voortbrengen onder allen die Jesus naam belyden.

RE-

REDENVOERING.

Door den Heer NAVARRE Hoogleeraar in de Wysbegeerte.

(*Vervolg van bladz.* 442.)

NADERE ONTVOUWING VAN DE VOORGESTELDE MANIER VAN LETTEROEFENINGEN.

Oeffening der fraaije Letteren.

29. DE Oeffening der fraaije Letteren, die twee jaaren duuren zal, zal bestaan in de studie der fraaiste Fransche, Griekfche en Latynsche Letterkunde.

30. Geduurende het eerste jaar zal men zig bezig houden, met het uitleggen van, en het schryven in Proza in alle soorten van styl, uitgenomen in dien der redenvoeringen, welken ik bewaar voor de Welspreekendheid. De Boeken, die men den Scholieren in handen zal geeven, zyn, na de bovengemelde Heilige Verzameling, of het Evangelie van Mattheus, zo men de geheele Verzameling doorgeloopen heeft. 1. *Vallemont*, uit wien men de Tydrekenkunde, en 't vervolg der ongewyde Historie zal leeren. 2. Eene Verzameling van 't geen wy in alle soorten van styl het best in 't Fransch hebben, (dit zal ook konnen dienen voor de Welspreekendheid;) *l'Art de peindre à l'Esprit par Dom Sansaric*, zal van veel dienst konnen zyn, om deeze Verzameling te maaken. 3. Eene Verzameling der gewigtigste Brieven van *Cicero*, van zyne geschriften tegen *Verres*, van zyne Verhandeling over de Pligten, van eenige stukken uit *Quintus Curtius*, *Cæsar* en *Titus Livius*. 4. Een uittreksel der beste plaatsen van *Herodotus*, *Xenophon*, *Dionysius* van *Halicarnesse* enz.....

Men zou een uitneemend Geschrift over de Tydrekenkunde kunnen maaken, by manier van uittreksels uit het *Rationarium temporum*, het *Breviarium Chronologicum*, de Tafelen van *Helvicus*, de Fransche Tydrekenkunde van *Labbe*; die van *Calvisius*, van *Grandamy*, den Almanach van *Onuphrius*, de Jaarboeken van *Usserius*, de Tydrekenkundige Tafelen, die agter in den grooten Bybel van *Vitré* zyn enz.

31. Men zal dan 's morgens opzeggen, de gemelde Heilige Verzameling, of het Evangelie, de Fransche Verzameling, de Latynsche Verzameling, en de Tydrekenkunde; en 's avonds zal men gebruik maaken van het zelfde Evan-

gelie, dezelfde Fransche Verzameling, de Griekfche Verzameling, en van 't vervolg der ongewyde Historie.

Het gebruik der Penne, of het wel fchryven, zal ten onderwerp hebben, het opftellen van zedelyke Fabelen, in Proza, in 't Fransch, Grieksch of Latyn, waar toe men hun de noodige regels kortlyk voorgefchreven zal hebben; of het verhaalen eener gefchiedenisfe, waar van men hun insgelyks de wetten gemeld zal hebben; of het maaken van complimenten, of het fchryven van brieven in proza; waar omtrent men de Complimenten van *Nemon*, de Brieven en Complimenten van *Flechier*, de Brieven van *Sevigné* en *Bussy*, tot voorfchriften kan neemen. Het zal ook nuttig weezen hun nu en dan te gelasten een kort uittrekfel te maken van eene les over de Tydrekenkunde, of over de Historie, of van een Brief, enz. zomtyds in 't Grieksch, dikwils in 't Latyn, en nog meermaals in 't Fransch.

32. Het tweede jaar zal geheel befteed worden aan de Dichtkunde, in alle foorten van Dichtftukken, uitgenomen den Lierzang, het Toneelfpel en 't Heldendicht, die ik voor 't School der Welfpreekendheid overlaat. Men bemerkt gereedlyk, zonder dat ik het bepaal; welke keuze van fchriften voor dit gedeelte vereischt wordt: het zal weezen, by voorbeeld. 1. De Verdichtfelkunde. 2. De fraaifte plaatfen uit de Herderszangen van *Deshoulieres*, *Racan* en *Segrais*, ontdaan van alles het geen maar eenigzins na verliefdheid zweemt; uit de beste Fabelen van *la Fontaine*, de Hekeldichten, de Brieven en de Dichtkunde van *Boileau*, enz. 3. Eene Latynfche Verzameling gemaakt uit de Herderszangen van *Virgilius*, de fchoonfte ftukken zyner Landgedichten, de beste Fabelen van *Phedrus*, de fraaifte Hekeldichten en Brieven van *Horatius*, midsgaders uit zyne Dichtkunde. 4. Eene dergelyke Griekfche Verzameling van 't beste uit *Theocritus*, *Mofchus*, *Bion*, *Efopus*, *Mufeus* en *Aristophanes*. Hier by zal de Meester eenige korte regelen voegen, over de Fransche, Griekfche en Latynfche Dichtkunde, getrokken uit de beste Autheuren, die over dit onderwerp gefchreven hebben.

33. Volgens deeze keuze, zullen de morgenlesfen ten onderwerp hebben. 1. De Handelingen der Apostelen. 2. De Fransche, en 3. de Latynfche Verzameling. 4. De Verdichtfelkunde, met de regelen der Fransche en Latynfche Poëzye. En de avondlesfen. 1. Het vervolg van de Handelingen der Apostelen. 2. De Fransche, en 3. de Griekfche Verzameling. 4. Het vervolg der ongewyde Historie, met

met de regelen over de Fransche en Griekfche Dichtkunde.

34. Maar 't zy morgens, 't zy avonds, en in welke Oeffening het ook zy, men zal nimmer plaatfen van buiten laaten leeren, dan zulke, die zeer treffende zyn, met opzigt tot het verftand, de zeden en den Godsdienst; eene uitgewrogte afbeelding, een voortreffelyk antwoord, eene voltooide redeneering, een levendig verhaal enz. Voorts zal men zig vergenoegen met het overige dier ftukken te verklaaren, of daar van uittrekfels te geeven. Door dit middel zal men meer zaaken zien, fpoediger weg vorderen, en 'er meer voordeel van hebben.

35. Het zal niet zeer noodig weezen hier te waarfchouwen, dat de Profesfor, in deeze Oeffening, gelyk ook in die der Taalen en Welfpreekendheid, in 't uitleggen der Autheuren 'er zyn werk van moet maaken, om, naar de vatbaarheid zyner Leerlingen, hun in 't voorbygaan te doen opmerken, of te herinneren, de regte en verfchillende betekenis der woorden, hun verband, de gemaklyke, eenvoudige, deftige en natuurlyke manier, op welke zig de Schryvers uitdrukken, iets verhaalen of fchilderen, en eindelyk de fraaiheden en cieraaden die aan ieder Taal eigen zyn. Dit is een noodzaaklyk voorbehoedfel, dat in 't vervolg veele misflagen, averegtfche zinuitingen, oneigene fpreekmanieren, onbefchaafdheden van taal, en blyken van gebrek van een goeden fmaak zal voorkomen. Neemt ook in agt van hun nimmer *Chreias* of Uitbreidingen te laaten maaken; zy leeren 'er niet anders door dan een denkbeeld in een vloed van woorden te verdrenken. Laat hun nooit iets dat onnut of flegt is leezen of vergelyken; men leert het wel denken en wel fpreeken niet door agt te geeven op de gebreken; dit ftrekt nergens anders toe, dan om het verkeerde op te helderen.

36. Doch vergeet voor alle dingen niet, terwyl ge uwen Leerling tot een Letterkundigen maakt, dat ge hem ook een regt verftandig mensch en een Christen hebt te maaken. Alles wat de Letterkennis in zich bevat biedt u, bykans op ieder oogenblik, eene nutte les aan, die gy hun kunt geeven; en verleent u wapenen die altoos vaardig zyn om de gebreken en ondeugden uwer Leerlingen te beftryden. Alle de menfchen die geleefd hebben, en in de Gefchiedenisfen gemeld worden, zyn als zo veele Speelers, geplaatst op het Toneel der Waereld, die ieder eene perfonaadje van aanbelang, in 't ftuk der Zeden, vertoonen, en de verfchillende taal der Deugd en Ondeugd voeren. Laaten

de

de Kinderen zich zelven onderrigten door voorbeelden: de onthouding van een *Scipio*, de bezadigdheid van een *Camillus* zullen hun beter dan gy van de Deugd spreeken: gy zult alleen dienen, om hun te doen verstaan, dat de kuischeid *Scipio* tot grooter eere strekt, dan alle zyne overwinningen. Hoe ingetogen behoort gy dan ook niet te zyn voor 't oog uwer Leerlingen? Wat zal ik zeggen van de beschaafdheid, de zagtheid, de minzaamheid, die gy ten hunnen aanzien moet hebben? Daar is niets goeds, of die hoedanigheden kweeken 't aan in een School, en daar is niets kwaads, of de woestheid en hardheid des Meesters is 'er de oorzaak van. Een Meester die ongeduldig, onrustig, onbeschaafd, hard en wreed is, maakt zyne Scholieren van hem afkeerig, verwekt in hun een tegenzin voor de oeffening en de deugd, leert hun ongeduldig, onrustig, onbeschaafd, hard en wreed weezen. De minzaamheid en beschaafdheid der Leerlingen jegens elkander is, in tegendeel, een natuurlyk gevolg van de wellevendheid hunnes Meesters, om dat ze 't van hunnen pligt rekenen hem tot een voorbeeld te neemen: zyne zeden gaan in hun over, en vermengen zig ongevoelig met de hunnen; hy maakt dat hy by allen bemind en geagt is. En welke voortgangen zullen dan de Scholieren niet maaken in Weetenschap en Deugd, al was 't maar om te behaagen aan een Professor, dien ze beminnen en hoog agten?

De Oeffening der Philosophie.

37. De geheele Philosophie gaat over de kennis van God, den Mensch en 't Heel-Al: en de kennis deezer drie voorwerpen loopt te zamen in die van Geest en Stof. De Geest is geschapen of ongeschapen: de geschapen geest, in zyne verschillende opzigten beschouwd, stelt my voor de Rede, het Verstand en den Wil. De Rede moet ik ter waarheid leiden; van 't Verstand moet ik de vermogens nagaan; en den Wil moet ik ter deugd neigen. Zie daar drie onderwerpen van drie verscheidene weetenschappen, die natuurlyk op elkander volgen: de Redenkunde, de Bovennatuurkunde en de Zedenkunde. De stof of Uitgebreidheid is of geslachtlyk of byzonder; van de geslachtlyke moet men kennen de algemeene eigenschappen, of derzelver afmeetingen onderling vergelyken: de kennis der eersten breng ik onder den rang der onderwerpen van de Bovennatuurkunde; en de kennis der tweeden leidt my tot de Wiskunde. De byzondere uitgebreidheid, of de lichaamen, verleent my eindelyk het onderwerp eener nieuwe Weetenschap, de Natuurkunde.

de. Weshalven ik bevinde, naa doorgeloopen te hebben het geen men van Geest en Stof kan kennen, dat de Philosophische boom zich verdeelt in vyf takken; de Redenkunde, de Bovennatuurkunde, de Zedenkunde, de Wiskunde en de Natuurkunde.

38. De Redenkunde zou ik maar in twee deelen verdeelen; het eerste zou handelen over de stoffe en 't laatste over de manier van redeneeren. Aangezien nu de *Voorstellingen* de stoffe der redeneeringe zyn, zo zou ik het eerste lid in drie kleine Hoofdstukken verdeelen, die gaan zouden over den aart, de eigenschappen en verschillende soorten van Voorstellingen: ik zou hier op min of meer blyven staan, naar geraade dat ik de zaaken minder of meerder oplettendheid waardig oordeelde; als, by voorbeeld, de *tegenstelling* der Voorstellingen, het *tegendeel* en het *tegenstrydige*, op welke stip het tegendeel en het tegenstrydige zich van elkanderen afzondert, hoe het eene in het andere kan overgaan, hoe de verschillende gewysdens den zin veranderen, of de waarheid vervalschen enz.

Het tweede deel der Redenkunde, gaande over de manier van redeneeren, zou dezelve beschouwen, of ten opzigte der redeneeringe in 't algemeen, of in de verschillende soorten van redeneeren, of met betrekking tot de strikreden. Deeze onderdeeling zou my drie andere kleine Hoofdstukken geeven, die te gewigtiger zouden zyn, uit hoofde van een nieuw gedeelte, dat tot nog noit behandeld is, te weeten, *de Redeneering in daaden*. Men heeft zo wel eene redeneering in daaden, als in denkbeelden te beschouwen. De redeneering, met opzigt tot denkbeelden, is de geregelde agtereenvolgende overgang van het eene denkbeeld tot het andere, indiervoege, dat de laatsten van de eersten afhangen, en als hand aan hand voortgaan: gelyk nu de redeneering valsch is, wanneer de gevolgtrekking niet vervat is in de voorstellingen, of in de *præmissa*, om de taal der Schoole te gebruiken; zo is ook het leevensgedrag dat men houdt valsch, wanneer de laatste daad niet geregeld volgt op de eerste. Ik zou dit gedeelte hier behandelen in zo verre 't zuiver Redenkundig is, laatende de beschouwing van dit onderwerp van eene andere zyde over voor de Zedekunde, daar 't toe behoort.

Tot heden zyn de meeste vraagstukken, die men in de Schoolen verhandelt, van dien aart, dat ze niet behooren tot het weezenlyke der Redenkunde; als meerendeels gaande over woorden daar de Scholieren zich in verwarren, en die

die geen aanleiding geeven om iets te zeggen, dat strekken kan om hun verstand en gemoed te beschaaven. En wat volgt hier uit? De Leerling gewent zich woorden voor zaaken te neemen: uit kragt van 't beoeffenen van noodlooze vraagstukken, verliest men het waare voorwerp der Redenkunde uit het oog; en men heeft dikwils die oeffening voltrokken, zonder dat men 'er eens over heeft begonnen te handelen.

Men verbeelde zich dan niet meer dat de Redenkunde bestaat in te konnen zintwisten, maar alleen in te konnen berusten in de waarheid, als men dezelve gevonden heeft; dat men 't zich niet meer tot eene eer rekene, noit te kort te schieten, altoos iets te antwoorden te hebben. 't Is dikwils een zeer goed antwoord geeven, wanneer men bekent, dat 'er op zekere zwarigheden geen voldoenend antwoord gevonden wordt. Eene zeer groote nauwkeurigheid en regelmaatigheid in 't redeneeren, is 't eenige dat ge uwen Leerlingen, in 't begin der Philosophische Oeffeninge moet inboezemen; en dit is ook het weezenlyke onderwerp der Redenkunde.

39. De Bovennatuurkunde, zynde de Kennis van 't Weezen in 't algemeen, dat is te zeggen, de kennis der eerste waarheden, of der eerste grondbeginselen, en van den Geest in 't byzonder, zo zou men dezelve konnen verdeelen in eene algemeene en in eene byzondere Bovennatuurkunde. De algemeene Bovennatuurkunde zou men weder konnen verdeelen in drie lessen: de eerste zou dan gaan over het weezen op zich zelve beschouwd, de tweede over de hoedanigheden van 't weezen, en de derde over de betrekkingen van 't weezen. De byzondere Bovennatuurkunde, den geschapen en ongeschapen Geest beschouwende, zou dan in twee Lessen verhandeld worden; waar van de eene zou gaan over de *Theodicea* of Godskunde, en de andere over de *Psychologia* of Zielskunde; zich zonder kinderagtige spitsvinnigheden, zonder brabbeltaal, zonder beuzelaary, alleenlyk bepaalende aan de groote grondbeginselen, welke de Bovennatuurkunde vervat, en waar van zy alleen ons de herkomst, aaneenschakeling en voortgang kan leeren.

Ik wenschte dan, dat men in 't eerste gedeelte nauwkeurige denkbeelden en zekere gronden gave raakende het *mogelyke* en 't *onmogelyke*, het *weezen* en deszelfs verschillende soorten, deszelfs *weezenlykheid* en *bestaan*, het *noodzaaklyke* en het *gebeurelyke*, de *eenheid*, de *orde*, de *volmaaktheid*, de *waarheid*, de *goedheid*, het *enkelvoudige* en *t'zamengestelde*,

de

de *ruimte*, de *plaats*, de *duuring*, de *zelfstandigheden* en *eigenschappen*, de *oorzaaken* en *uitwerkselen*, het *oneindige* en het *eindige*, de algemeene onderlinge betrekking, t'zamenhang, vereeniging en afhangelykheid der weezens enz.

In 't tweede deel kan men niet afzyn van zich tamelyk breed uit te laaten over den natuurlyken Godsdienst. Wat heeft men niet al weezenlyke zaaken voor te stellen, raakende het bestaan van God, de eigenschappen die onmiddelyk uit het Godlyke Weezen voortvloeijen, de eigenschappen die een gevolg zyn van deszelfs hoedanigheid als Schepper! Hoe fraaije vraagstukken kan men hier niet voordragen, over de *Schepping*, de *Voorzienigheid*, den *oorsprong* en de *toelaating van 't kwaad*, beide natuurlyk en zedelyk, de toevalligheid der waereld, derzelver volmaaktheid, oorsprong en einde, het *noodlot* en 't *geval*, den loop en orde der Nature? Zou men hier ook geen gunstige gelegenheid hebben tot het wederleggen van 't *Atheïsmus*, het *Deïsmus*, het *Spinosismus*, het *Polytheïsmus*, het *Pyrrhonismus*, en andere gevaarlyke t'zamenstelsels door de ongeloovigen verzonnen?

De *Zielkunde* zal men uitlokkende ontvouwen, door eene verhandeling over het bestaan, den oorsprong, de geestlykheid, en de onstervelykheid der ziele, over het geen ontstaat uit de verscheidenheid en vereeniging van ziel en lichaam, over de *harmonia præstabilita*, of voor af vastgestelde eenstemmigheid, van den Heer *Leibnits*, over de onbestaanbaarheid van 't denken met den aart der Stoffe, met één woord over 't gansche verschil raakende het *Materialismus*. Om de eigenschappen der Ziele te kennen, is het beste aller boeken, en ook het eenige nuttige boek, de Ziel zelve; haare vermogens, haare werkzaamheden, haare denkbeelden; de oorsprong haarer denkbeelden, haare aandoeningen, haare driften; de verschillendheid van den staat van waaken, slaapen en droomen, van de ziel der menschen en die der beesten, en dergelyke gewigtige onderwerpen, moeten de hoofdzaaken deezer Verhandelinge zyn.

40. De Zedekunde is die Weetenschap welke over de zeden handelt, om dezelven goed of eenstemmig met de wetten te maaken. Alle de wetten nu konnen gebragt worden tot Natuurlyke, Godlyke en Menschlyke wetten. Derhalven zou de nauwkeurigste verdeeling der Zedenkunde drieledig zyn, als bestaande in eene Natuurlyke, Christelyke en Burgerlyke Zedenkunde; de laatste vooronderstelt de tweede, en deze vooronderstelt zelfs de Natuurlyke,

zo dat de eene ter inleidinge tot de andere ſtrekke. Naar dit ontwerp zal men in de eerſte plaats hebben te handelen over de Natuurlyke wetten, en de pligten die zy den Menſchen voorſtellen; het tweede deel zal dan gaan over de Godlyke wetten, en 't geen zy den Christen beveelen, in 't derde zal men ſpreeken van de Menschlyke wetten, en 't geen zy den Burger voorſchryven. In 't eerſte ziet iemand wat hy aan zich zelven, in 't tweede wat hy aan God, en in 't laatſte, wat hy aan de Maatſchappy ſchuldig is: het eerſte is regt eene verhandeling over de geestlyke en lichaamlyke Huishouding, het tweede over de natuurlyke Godgeleerdheid, en 't derde over de Staatkunde. De eigenliefde opgehelderd en wel begreepen is de grondſlag van de eerſte; de liefde tot God die van de tweede, en de liefde voor 't Vaderland die van de derde. De eene gaat over de menschlyke, de andere over de christelyke, en de laatſte over de burgerlyke daaden: de eerſte leert iemand een regt verſtandig Man worden, de tweede maakt hem een Christen, en de derde vormt hem tot een goed Burger.

Dit vervat, zo 't my voorkomt, de geheele Zedenkunde; in welker ontvouwing men gelegenheid zal hebben tot het wederleggen van *Hobbes*, van den Autheur van *la Fable des Abeilles*, van *Rousſeau*, over zyn *Contract Social* en *Emile*; van 't Boek *l'Esprit* en anderen van dien aart. Hier zal ook natuurlyk plaats hebben, het wederleggen der afſchuwelyke Leere der geoorlofdheid van *Konings-moord*, *Vadermoord*, en *Zelfsmoord*; het aantoonen van het weezenlyke onderſcheid tusſchen *Regt* en *Onregt*, en zo veele andere verſchillen, die de overweeging van een Philoſooph verdienen, en eigen zyn aan de tegenwoordige tydsomſtandigheden.

41. Indien de Wiskunde op zich zelve onderweezen kon worden, zo ze niet een gedeelte van de Philoſophiſche Lesſen moest uitmaaken, zou ik wenſchen dat ze onderweezen wierd, naar de manier van *la Caille*, *la Chapelle*, of *Meroille*. Maar in de meeste Collegien kan men 'er geen byzondere clasſis van maaken; ze moet een klein gedeelte zyn van eene behandeling der Philoſophie, die men in twee jaaren ontvouwt. Men moet dit gevolglyk zo nauw beperken als eenigzins mogelyk is, en 'er niet verder over handelen, dan in zo verre als derzelver kennis volſtrekt noodzaaklyk is, om eenige gedeelten der Natuurkunde te verſtaan. Derhalven zou ik, naa de vier eerſte regels der gemeene Rekenkunſte zeer kort verklaard te hebben, van de *Algebra* of Stelkunst niet neemen, dan de beſpiegeling der *proportien* of

of evenredigheden, om de Scholieren voor af te bereiden, tot de eerste beginselen der Meetkunde, daar ik hen vervolgens toe zou doen overgaan. Hier van zou ik hun alleen voorstellen, de gemeenste en noodzaaklykste beginselen, over de Lynen, Vlakken, en vaste Lichaamen; hier op zou ik laaten volgen de gronden van de Stelkunst, welker kennis der Jeugd noodig is, om een aanvang te maaken van de Driehoeksmeeting, en een begrip te konnen vormen van de eigenschappen der *Ellipsen* of Langronden, die in de Sterrekunde zo dikwils voorkomen. Ik zou my in dit alles onthouden van eenige uitweidingen, over netelagtige voorstellingen, of zulken die niets behelzen dan dat ze moeilyk in de practyk zyn. Ik laat de beginselen der Meetkunde voor af gaan, en doe dan de Scholieren de gronden der Stelkunde doorloopen, om hen eerst in te leiden in de beginselen der Meetkunde; uit hoofde dat deeze, voor eerstbeginnenden, ongelyk gemaklyker zynde dan de Stelkunde, ligter geleerd worden. De jonge Lieden, dus aangemoedigd door hunnen voortgang in de Meetkunde, hebben dan meer geduld tegen de moeilykheden der Stelkunst, en zyn beter geschikt om die bewerkingen te bevatten. Ziet daar alles, het geen ik in 't Wiskundige zou onderwyzen.

42. Wat het Natuurkundige betreft, ik zou terstond alle t'Zamenstellen verbannen; de waarneeming en de ondervinding tot myne Leidslieden neemende, verdeel ik dit gedeelte der Philosophie, in eene *Aardsche* en eene *Hemelsche Natuurkunde*. De Aardsche Natuurkunde zou ik tweeledig beschouwen, algemeen en byzonder; de eerste, die eene *wiskundige Natuurkunde* is, behelst de Werktuigkunde in alle haare uitgestrektheid; de tweede die de *bloote Natuurkunde* is, zal gaan over 't geen 'er op Aarde, en in derzelver Dampkring gevonden wordt. De Werktuigkunde vervat in zich de *Kragtkunde*, de *Werpkunde*, de *Weegkunde*, de *Waterweegkunde*, de *Waterkragt* of *Waterleidkunde* en de *Scheepsvaart*. De Kragtkunde leert de wetten der enkelvoudige en der t'zamengestelde beweeginge, midsgaders die der logge lichaamen: de Werpkunde het werpen van bomben, of den loop van voortgeworpene lichaamen; de Weegkunde, het evenwigt der vaste lichaamen; de Waterweegkunde het evenwigt der Vogten; de Waterkragt-of Waterleidkunde de beweeging der Vogten, en de Scheepsvaart de kunst van zeilen natuurlyk beschouwd.

De byzondere Aardsche Natuurkunde zal tot takken hebben, de *Aardkunde*, de *Waterkunde*, de *Gewaskunde*, de *Dierkunde*,

kunde, de *Lugtkunde*, de *Windkunde*, de *Verhevelkunde* en de *Verschynselkunde*. De Aardkunde geeft u eene algemeene onderrigting van den Aardbol, eene verklaring van het maaksel der deelen, waar uit de Aarde bestaat, eene beschryving der bergstoffen, der mineraalen, der metaalen, van den zeilsteen, van de gemeene steenen, van 't edele gesteente, van de onderaardsche vuuren, van het electrische vuur, of de electriciteit, van de Aardbeevingen enz.

De Waterkunde ontvouwt u de natuur van 't Water en der andere Vogten, van de Zee, haaren oorsprong, haare rondheid, haare uitgebreidheid, haare zoutheid, de oorzaak der springbronnen, der rivieren, der baden, en der eigenschappen hunner verschillende wateren. De Gewaskunde, die de Philosophie der Planten en van 't Groeiende is, geeft u een genoegzaam denkbeeld van de *Kruidkunde*. De Dierkunde, of de Philosophie der Dieren, verklaart in 't kort de natuur der Beesten, en geeft eene ontleding van 't menschlyke lichaam.

De Lugtkunde is eene beschouwing van de Lugt; 't is haare zaak derhalven ons te verklaaren hoe 't geluid tot het zintuig van 't gehoor gebragt wordt, en ons de vereeniging der t'zamenluidingen en der toonen te leeren. De Windkunde toont ons den oorsprong der winden, en bakent derzelver weg af. De Verhevelkunde beschouwt de Verhevelingen in 't algemeen, de dampen, nevels, wolken, den hagel, sneeuw, vorst, het ys, de natuur en oorzaak der koude, den donder, weerlicht, bliksem, de dwaallichtjes, vliegende draaken, en dergelyken. De Verschynselkunde eindelyk is eene Philosophische verklaaring van de vertooning der coleuren in den Regenboog, van de Byzonnen, Bymaanen en anderen.

De Hemelsche Natuurkunde, daar ik de algemeene werking der zwaarte in vooronderstel, verdeelt zich in *Cosmologia* en *Uranologia*, of Aard- en Hemelbeschouwing. De Aardbeschouwing, die de *Optische* of Gezigtkundige Sterrekunde is, vervat in zich de Gezigtkunde en de Sphera, breeder ontvouwd, dan ik dezelve in de Oeffening van 't Geheugen vereischt heb. Op de Sphera volgt de Gezigtkunde, eerst, zo als 't Licht zich beweegt in eene regte Lyn, de *Gezigtkunde* eigenlyk genaamd; dan, zo als 't Licht wederomgekaatst wordt, de *Spiegelzichtkunde*; voorts, zo als 't Licht verboogen wordt, de *Doorzigtkunde*, waar aan men voegt eene verklaaring van de *Verschietzigtkunde*. De Sphera stelt ons voor oogen, de eerste beginselen der Aardbeschouwinge,

ge, waar by men, ter volkomener kundigheid, moet voegen eene korte ontvouwing, niet alleen van de dagen en maanden der jaaren, maar ook van den Zon en Maan-Cirkel, van de Roomsche Indictie, van de Epacten, van de Omloopstyden, van de Zondags-Letter, van 't gebruik des Almanachs, en eindelyk een weinig van de Zonnewyzerskunde.

De Hemelbeschouwing, die de Natuurkundige Sterrekunde is, onderwyst ons in den Zon- en Maans-loop, (waar by gevoegd moet worden eene verklaaring van de Getyden, van Eb en Vloed,) den loop der Dwaal-Staart en vaste sterren.

Dus kan men de Oeffening der Philosophie met genoegzaame nuttigheid afhandelen; maar men zal het noit zo ver brengen, als 't wel behoorde, indien de Hoogleeraar slegts de minste gelegenheid die zich aan hem voordoet, om zyne Scholieren op te leiden tot de liefde voor de Deugd en den Godsdienst, ongemerkt laat voorbygaan. En hoe veele gelegenheden van dien aart doen zich hier niet op? De Hemel, de Sterren, de Aarde, alle de Hoofdstoffen, alle de Dieren, zelfs het Ziertje, hoe klein een wormtje ook, alles vermeldt de eer en grootheid des Allerhoogsten. De Hoogleeraar geleide dan zyne Voedsterlingen tot dat eenige beginsel, den oorsprong aller kennisse en van allen heil; en gelyk alle onze laage Schoolen, op goeden grond, met Jesus Christus beginnen, laat hy zo ook alle zyne lessen een aanvang doen neemen, met eene plaats der Heilige Schriften, die de Scholieren moeten opzeggen, voor dat zy de Philosophische Les opzeggen.

De overige Oeffeningen, en 't slot hier van in 't volgende Stukje.

VERHANDELING OVER DE PRAGT.

(Traités sur divers sujets interessans de Politique & de Morale.)

DE Pragt, een onbepaalt woord, een onbeslist weezen, heeft het lot van alle bewoordingen gehad, welker beteekenis niet bepaalt is. Zy word afgekeurt en geroemt, volgens het denkbeeld 't geen aan die bewoording gehegt word, en na de zyde aan welke men haar beschouwt. De Zeeden-Predikers, gewoon om zonder onderzoek de beslis-

flisfingen hunner zwaarmoedige Voorgangers te herhaalen; vaaren zonder uitzondering tegen de Pragt en de verteering heevig uit. Zommigen ziende, hoe de verteering en de aankweeking van 't vernuft zig in één tydbegin met de Pragt verwart, banblixemen de beschaafdheid, de Weetenschappen en de Kunsten. De Loftuiters der Pragt in tegendeel, dezelve verwarrende met de verteering, beschaafdheid en met den bloeijenden staat der Kunsten en Weetenschappen, beschouwen haar als nuttig en noodzaakelyk.

Men heeft met reeden gezegt, dat het den ryken voegt te verteeren, en dat het gemeen welzyn eischt dat hy van zyne rykdommen gebruik maake; maar eene wel bestuurde verteering, hoe groot ook, is geen pragt. De Pragt is het misbruik der rykdommen: zy bestaat in de verteering van eene eigenzinnige overdaad, niet overeenkomstig met de vermoogens en staat van hem die verteert. Haar in dien zin beschouwende zal het, geloove ik, niet moeijelyk vallen, de geboorte der Pragt, haare eigenschappen, en haare uitwerkzelen te ontdekken.

Indien eene uitgestrekte Koophandel, of eene dusdanige oorzaak hoe genaamt, de rykdommen of derzelver teekens merkelyk ophoopt, kunnen die rykdommen niet even gelyk verdeelt zyn. 's Menschen begeerte poogt het bezit der Medeburgers deelagtig te worden. Eene uitgestrekte koophandel, en de overvloed der teekens van rykdom, verschaffen gebaande wegen, om zonder maat of bepaling bergen van schatten op te hoopen. De verteering zal evenreedig zyn aan die ongelykheid van middelen. Maar de weezentlyke behoeftens worden ligt voldaan: 't behoorlyk gemak eischt geen onmaatige kosten: de kostelykheid zelve blyft binnen paalen. De Bezitter van buitengemeene schatten, geen natuurlyk gebruik van dezelve kunnende maaken, zal die misbruiken. Om genot van zyn geld te hebben, zal hy verpligt zyn zinnelyke behoeftens te smeeden. De mensch eenmaal aan zyne kleine driften overgelaaten kent geene paalen: de eene zinnelykheid brengt de andere voort, en al het overboodige dat men kennen zal, zal eigenzinnig zyn. De zinnelykheden zyn besmettende: het voorbeeld der ryken zal al het volk, van wat rang ook, verleiden. Elke rang zal dien van een hooger zoeken te naderen, door zyne verteering. Men zal in 't algemeen de rykdommen misbruiken: men zal om een ingebeelde overvloed meer verteeren dan staat of vermoogens toelaaten; en de Pragt zal algemeen zyn.

Dus

Dus is de Pragt haaren oorſprong ſchuldig aan de te groote ongelykheid van middelen, door de overtolligheid der teekenen van rykdommen ingevoert. 't Is klaar dat de Pragt eerder en makkelyker in Monarchyen dan in Gemeenebesten plaats zal vinden. In eene Monarchaale regeering eischt derzelver geſteldheid de afzondering van Staaten, en de ſteun of onderſtand van zeekere familien. Haare wetten, die de erfgoederen op een eenig Hooft doen overgaan, bevorderen de ongelykheid van middelen; en de vertooning van luister, die den Vorst omringt, moedigt eene te groote verteering aan. De Gemeenebesten hellen meerder na de gelykheid: zy eiſchen eenvoudiger Zeeden: haare Wetten zelfs, zoo die gelykformig zyn aan de geſteldheid, begunſtigen de verdeeling der bezittingen.

'Er zyn arme Landen, welker gedrag de Fabel van den Os en Vorsch herinneren doet. Ongelukkiglyk tusſchen ryke Landen geplaatst, welker verbysterende verteering hen in verzoeking brengt, poogen zy die in 't klein na te bootſen. Eene zoodaanige Pragt behoort tot de verteering boven ſtaat en kragten: Zy durft tot den beuzelagtigen roem der Zinnelykheden niet eens komen. Maar deeze Landen zullen tot hunne natuurlyke geſteldheid wederkeeren, zoo ras de zwakke bronnen, welke dien vluggen luister ſtaande hielden, uitgedroogt zullen zyn. Van hunnen voorigen glans zal niets overblyven, dan de last van den hoogen prys der koopwaaren, en het onvermoogen om aan de begeertens van eene geringe overtolligheid te voldoen, welke het voorleedene in behoefte zal verandert hebben.

Laaten wy de uitwerkzels der Pragt, welker geboorte wy gezien hebben eens nagaan. Deeze Adder verſlint wel ras de moeder die haar het leeven gaf. 't Misbruik der rykdommen veroorzaakt derzelver verplaatzing. Lieden die zig door eene overmaatige verteering te gronde hielpen, verrykeu dat zoort van 't volk, 't welk het voedzel voor de Pragt verſchaft. 't Zoude onverſchillig zyn wat Clasſis van 't volk 't onderſte boven raakte, zoo de rykdommen in handen vielen van de arbeidzaame zoort, die 't geringſte en 't voornaamſte tog van alle Clasſen uitmaaken; maar het zyn de bewerkers der Pragt, die ryk worden, ras tot dezelve Pragt vervallen, en op hun beurt zig zelf berooid maaken. De Zinnelykheden vergenoegen zig alsdan niet meer met het geen de arbeid en 't vernuft der Natie voortbrengt: de nieuwsgierigheid en onſtandvastigheid reikhalzen na verafgelegene en vreemde Vrugten. Hy die de Pragt bewerkt, meer-

meerder verteerende en minder arbeidende, ſtaat op geen gelyken voet meer met de werklieden eener zuiniger en armer Natie. De Natie aan de Pragt overgegeeven, zal veel koopen en weinig afleeveren, haar rykdommen zullen in de handen van haare nabuuren overgaan.

Indien de Pragt de gemaakte rykdommen vernietigt, nog zeekerder vernietigt zy de weezenlyke rykdommen van den Staat, Volkrykheid, Akkerbouw, en noodwendige arbeidzaamheid; alle de gevaarlyke gevolgen voor de waare rykdommen, zyn aan de Pragt, welke door een uitgeſtrekten Koophandel verſchaft word, gehegt.

Maar wat ook de oorſprong der Pragt zy, vooronderſtelt, dat zy haare geboorte aan groote overwinningen ſchuldig is, zy heeft tog meede in haaren boezem oorzaaken verderflyk voor de volkrykheid. De werktuigen der Pragt worden allen ten koste der vermeenigvuldiging van 't geſlagt gemaakt. De Pragt onderhoudt met groote kosten een onmaatig getal onnutte Dienstbooden, die weerhouden worden te trouwen; het onderhoud dier leedige Slaaven, de belette voortplanting van hun geſlagt, hunne vadzigheid, dit alles is een weezenlyk verlies voor den Staat. Die meenigte word den akkerbouw of andere nuttige Ambagten onttrokken, zonder dat zy denzelven ooit word goed gedaan. In hooger Claſſen wederhoudt de vrees van een welvoegelyke Pragt te zullen moeten miſſen, de huwelyken en de voortteeling. Het overtollige gebruik van eene groote hoeveelheid eetwaaren en andere dingen, door een gering getal van lieden, ontrukt het voedzel aan volgende geſlagten, en houdt hun in de laagte. Laaten wy 'er byvoegen, het onnoodig onderhoud van zoo veele paarden, die het beſtaan aan zoo meenig een mensch beneemen, die meenigte van Landhuizen, kostbaare tuinen en uitgeſtrekte dreeven, welke byna de onvrugtbaarheid over een gantsch wingewest verſpreiden, en dan zullen wy zien welk een doodelyke vyand, de volkrykheid, de akkerbouw, en de arbeidzaamheid aan de Pragt hebben.

Wat oorzaak ontvolkte Italie, ten tyde der Keizers, en bragt het tot die onbegrypelyke kwyning, waar door het ten prooi viel van barbaarſche Volkeren? 't was de Pragt; 't was het getal van Landhuizen, waar meede die Meesters der aarde hunne vrugtbaare hoeven bedekten, en dezelve in woestenye veranderden: 't was de Pragt in die wolk van luije Slaaven, waar meede die trotſe Dwingelanden hunne huizen vulden.

De

De Pragt bederft de Zeeden; deeze waarheid door alle Zeedenſchryvers, zonder bewys, aangenoomen is altoos niet met juistheid ingezien. Op het beſpeuren van gemak, van verteering, en van den luister eener Natie, heeft men terſtond 't bederf uitgeroepen. Nogtans kunnen de Zeeden beſtaanbaar zyn met eene verteering van evenreedigheid; niets dan de Pragt, eigentlyk geſproken, verandert die. De zinnelykheden hebben niets vastgeſtelds in haare natuur: zy ſpringen van het eene voorwerp op het andere. De Pragt veroorzaakt geduurige verandering van ſmaak en manieren; die geest van onſtandvastigheid en ligtveerdigheid word eene hebbelykheid, en men mengt die met de ernſtigſte en voornaamſte zaaken. De Zeeden veranderen zonder ophouden, en die veranderingen kunnen geen verbeetering bedoelen. De verteering door de Pragt gevorderd ontſteekt de hebzugt. Men loopt het geld na, en men brandt van begeerte om het zelve te bekoomen, zonder zig der prys of middelen te bekreunen. Zoo ras die baatzugtige greetigheid zig van 't grootſte gedeelte eener Natie meester maakt, word de deugd beſpottelyk, de Eer herzenſchimmig. Men acht verdienſte na de zwaarte van 't goud: Eertytelen en Ampten weegt men tegen 't geld welke zy opbrengen. De beweegraderen van 't beſtuur verſlappen. De kloekheid der wetten zwigt voor den invloed der rykdommen. In dit algemeen verval, vormt zig eene rampzaalige kalmte die na de voorſpoed zweemt; maar die een hevigen ſtorm aankondigt, gereed om den gantſchen ſtaat te overſtroomen.

De Pragt vernedert de Ziel en het Verſtand. 't Is de opvoeding die de kloekheid aan onze Ziel geeft. Onze Leermeesters zyn de menſchen die ons omringen, en onze beezigheden. Beoogt de opvoeding niet anders dan de verkryging van kleine aangenaame gaaven, de eenigſten die in de Eeuw der Pragt gezogt worden, dan blyft onze Ziel opgeſlooten in dien naauwen kring van kleinigheden. De weereld ingetreeden, vindt men zig omringt van ydele en glinſterende Weezens, die, door beuzelingen, aan verdienſte het aanzien, 't welk haar toebehoort, onttrekken. Men moet met een opperſterkte van geest begaaft zyn, om niet door den ſtroom van het ſlegt voorbeeld meedegeſleept en niet verlokt te worden tot verdienſten, die men makkelyk verkrygt, in plaats van tot die, welke zeer veel moeite kosten. Onze beezigheden in tyden van Pragt zyn de winſten en vermaaken. Geduurige vermaaken verzwakken de Ziel, en de hebzugt leide nimmer tot iets édels. Een toomeloo-

ze hebzugt, buigt zig ras voor bekuiping, voor laagheden, voor dienstbaarheid. De wellust, die onmiddelyk de Pragt volgt, te gelyk de ſterkte van 't lichaam en van den geest ontzenuwende, ontaart de Ziel, door 't beoeffenen haarer kragten te verhinderen, en door te beletten dat zy tot haare waare roepinge koome.

De verzwakking van 't Verſtand is een zoo zeeker uitwerkzel van de Pragt als de ontaarting der Ziel. 't Verſtand ontfangt dezelve indrukzels van alles wat ons omringt en bezig houdt. De Eeuw der beuzelingen baart eene hebbelykheid voor beuzelingen. Een geest met kleinigheden vervult, kan zig zelfs 't beſtaan van het groote en 't ſchoone niet eens verbeelden, ook ontbreekt haar de wil en magt om 'er toe te geraaken. De groote beezigheid om valſche vermaaken en om de rykdommen na te loopen, neemt te veel tyd weg om eenige oogenblikken ter aankweeking van gaaven overtelaaten. Kennis is alleen de Lyſtogt van ongelukkigen, wier geringe ſtaat hun den weg tot het fortuin ſluit.

De onbeſtendigheid, en de ligtveerdigheid der Zeeden, verſpreiden zig over de letteren en kunſten. Alles verandert in beuzelingen. De Geleerden worden door cierlyke kleinigheden weggeſleept. De Schryvers ſchikken hunne ſchriften met nieuwe en ongemeene zegswyzen op, zy verwaarloozen de gedagten, om aan de ligtveerdigheid der Leezeren te voldoen. De Kunſtenaars, in plaats van de regelen der kunst te volgen, onderwerpen zig ſlaafs aan de zinnelykheden van een bedorven ſmaak De laagheid der Zielen en de kleinagting voor de deugd, eindigen de Springveeren van 't verſtand te ontſtellen. Dat men zig niet bedriege, de deugd is noodzaakelyker aan verſtand en geest, dan het gemeen zig verbeeldt. Een ſlegt en bedorven mensch die na vernuft dingt, ſlaagt maar ten halve; en zoo deeze mensch overtuigt is van de noodzaakelykheid, om vervult te ſchynen met waare gevoelens van menſchelykheid en deugd, daar van gebruik maakende, hy voldoet niet, 't is *Arlequin* in 's Priesters gewaad; hy kan den zeegen met geen behoorlyke deftigheid uitſpreeken.

De ondervinding van alle Eeuwen, en van alle volkeren leert dat de invoer van Pragt 't verval van kunſten en van letteren meedebrengt. Het bederf der ſmaak gaat gepaart met het bederf der Zeeden. Geen volk in pragt en weelde verdronken, heeft immer door verſtand of gaaven uitgemunt. Nauwlyks was de heuglyke dag der Romeinen tot zyn middag geſteegen, of de Pragt der Keizeren verhaastte zynen avond

en

en deed het ligt verdwynen. De Werken ten tyde der eerfte Keizeren getuigen fterk het verval en de verzwakking van den geest. Men had *Pliniusfen* en *Martiaalen* in plaats van *Ciceroos* en *Horatiusfen*. En om van onze voortbrengzels, ten opzigte van den aanwas der Pragt te oordeelen, hebben wy meerder voortgang in den bedorven fmaak gemaakt, dan onze Staatkundigen willen toeftemmen.

De Loftuiters der Pragt verzetten zig tegen de blyken, en vinden in den aanwas der Hoofdfteeden, en in den toeloop der menfchen, welke 'er de Pragt veroorzaakt, een waar middel om de Kunften en Weetenfchappen te doen bloeijen. Die toeloop zeggen zy wekt de behoeftens op, zy maakt de mededeeling van 't vernuft gemakkelyk. Het nut van de onmaatige grootheid der Hoofdfteeden is niets ten opzigte van het algemeene welzyn: Zy is meer dan onzeeker, ten opzigte der Weetenfchappen en Letteren. De groote mannen eener Natie koomen zelden uit den boezem van eene Hoofdftad te voorfchyn: 't Zyn de Provincien of kleine Steeden die hen uitleeveren, 't is daar dat eene eenvoudiger leevenswyze, een aanwasfend Vernuft toelaat, zig in ftilte te verfterken, om haare vlugt over grooter Schouwtooneel te neemen. Hoe zoude zig een groot verftand kunnen vormen, in 't midden van een Hoofdftad van een volk aan de Pragt overgegeeven? Alwaar de groote man, om geduld te zyn, beuzelagtig moet voorkomen. Van de verheevenfte gaaven eischt men beminnelyk te zyn, beminnelyk in willekeurige uiterlykheden, waar toe tyd vereischt word om die te verkrygen. De Lieden van verftand bevinden 'er zig in 't midden van een draaikolk van middelbaare gezelfchappen, worden onthust door een aantal van kleine pligten, en door welvoeglykheid weggefleept naar die verveelende tydverdryven, welke vermaaken genoemt worden. Inkrimpende door deeze befmettende meenigte verliezen zy den tyd, en den fmaak voor den waaren roem. Ondertusfen is roem, afzondering en gepeins zo noodzaakelyk aan den Geest, als ydelheid en de verkwisting der Pragt, hem nadeelig zyn.

De Pragt verdooft de dapperheid en den krygs-geest van eene Natie. De dapperheid hangt af van een werktuiglyken eigen-aart, of van een innerlyk gevoelen onzer kragten, of van daadelyke driften door begeerte tot roem aangeftooken, of van vooroordeelen: Die Eigen-aart kan zig niet doen zien in lichaamen door de Pragt verzwakt, en door weelde ontzenuwt: Zy word alleen in robuste gefteldheden gevonden, die door

ongemakken gehart zyn, en waarin de bewustheid van hunne meerdere sterkte de overhand heeft. In verzwakte Zielen worden geen groote driften ontstooken: De hebbelykheid van kleine geneigdheden maakt hen ongevoelig voor groote. De geduurige onbestendigheid der Pragt, belet laffe Zielen in hunne onderneemingen dien hardnekkigen moed te gebruiken, welke in het uitvoeren van groote zaaken noodig is. De begeerte tot roem word in de Eeuw van Pragt uitgeblust. Niemand is Burger meer; elk is schraapzugtig. Dus is het onmoogelyk, dat de heldhaftigheid zig vereenen kan met de weelde.

Men geeft voor, dat de gewaande moed van eer dikwils de plaats vervult van waare dapperheid in Monarchaale regeeringen. Maar dat men 'er wel op lette, die eer verdwynt wanneer de Pragt de overhand krygt. Laat ons evenwel vooronderstellen, dat eene Natie door middel van dusdaanig een beweegrad, zig zelve in byzondere gelegenheden, of op een dag van slagleevering, heeft overtroffen. Zoo zy het verderf in den boezem heeft, duurt de vlam door de eer ontstooken maar een oogenblik. Na het eindigen van een Veldtogt, zal zy haar schaade gewaar worden. Haare Leegers zullen allengskens, door ongemakken en door de onbestendigheid der jaargetyen, die zy niet zullen kunnen wederstaan, vergaan zyn. 't Is onnoodig en tevens onaangenaam, de hedendaagse gebeurtenissen uit te pluizen. Geene Natie is als nog tot het hoogste top-punt van Pragt gekoomen: men word de beginzelen van het bederf nog maar eerst gewaar; 't welk nogtans eene waare gesteldheid schynt te hebben, om zig spoedig uit te breiden. Maar 't geen ten minste zeeker is, is dat de geschiedenis der Pragt van alle tyden een Tafereel vertoont van omwentelingen en ondergangen, die zy aan 't volk, dat haar hulde deed, veroorzaakt heeft. Arme en strydbaare volkeren hebben altoos het natuurlyk regt geoeffend, 't welk de dapperheid boven de rykdommen bezit.

De Pragt smeedt de keetenen voor het willekeurig bestuur. Zoo de Pragt, door de ongelykheid van bezittingen word voortgebragt, vermeerdert zy die ongelykheid op haare beurt. De middelen van den Vorst worden uitgebreit, en zyn vermoogen vermeerdert met zyne schatten. Niets wederhoudt de uitgestrektheid van eene onbepaalde magt.

Het gedeelte van 't volk, dat door de Pragt arm en ondergehouden word, leent den rug aan de dienstbaarheid; gewoon de uiterlyke teekenen van vermoogen als aan te bidden, bukt het zonder moeite, voor de met blixemen gewaapende Afgoden.

den. De schraapzugtigheid der Grooten, maakt het tot een hoop gekogte Huurlingen. Verzwakte Zielen, bezitten sterkte nog wil om zig tegen het juk te verzetten, zy zyn de vrees, die hen bezielt, onderdaanig. 't Gevoelen van natuurlyke gelykheid, en het denkbeeld van vryheid, verdwynen en maaken plaats voor de slaverny. Laat ons onzen aardbol doorloopen, en de Landen zoeken die gezugt hebben of nog zugten onder een yzeren Scepter; wy zullen vinden dat het de rykste Landen zyn, de meest begunstigste van de Natuur, en die de uitgestrekste Pragt gekent hebben.

In weerwil van het naauwe verband tusschen de uitwerkzelen der Pragt en des Koophandels toepasselyk op beiden, behooren evenwel eenige dier uitwerkzelen in voorrang tot den Koophandel; onder dat getal zyn, de laagheid van Ziel, het verval van Vernuft, en de uitdooving van den Krygsgeest. Die uitwerkzelen, 't is waar, blyken niet eer, dan wanneer de geest van Koophandel en de yver tot winst de gantsche meenigte van 't volk gewonnen heeft.

De neiging van Koophandel gewent een volk aan een bereekende oeffening van pligten. Men houdt boek in *debet* en *credit*, en men stelt stilzwygende ter neder, wat men aan de zamenleeving, aan zyn Meedeburgers uitgeeft, en wat men 'er van ontfangt. Deeze wyze van bereekening gewent aan een gevoelen van juiste billykheid, maar vervreemt edelmoedige gevoelens, die 't eigenbelang aan dat van 't algemeen opofferen. De gewoonte aan vreede en rust, welke de Koophandel vordert, verwydert den Koopman van de krygsoeffening. Een handeldryvend volk, te veel aan de winst gebonden, is onbekwaam tot het groote te geraaken, en kent nog burgerlyke nog krygsdeugden.

De yver om geld te schraapen is het zekerste teeken van een laagen geest; en zy die door die drift bezield worden, krimpen nog meerder in. De geringste verstanden neigen het meest, en zyn 't bekwaamst om rykdommen op te hoopen. Wat kan de Regeering van zulke geldbrokken trekken? Geld! maar zy die 't meeste bezitten verbergen het, en onttrekken het aan de nooddruft der zamenleeving. Een Natie alleen vooringenoomen met den Koophandel, zal een laffe Natie zyn, en vroeg of laat de prooi haarer Nabuuren worden.

't Geen ik hier zegge, strekt geenzints tot kleinagting van een nuttigen Koophandel, of tot veragting van hun, die dezelve op eene edele wyze en tot voordeel van den Staat oeffenen. Ik bedoele 'er alleen het misbruik van, en zoeke de weezenlyke waarde der dingen. Het loon der zorgen om geld

te

te verkrygen is geld. Het aanzien is de prys der verdienſten. Men kan niet nalaaten de verligter zoort van Kooplieden te waarſchuwen op hunne hoede te zyn tegen den geest of geneigtheid van hun beroep, 't welk, binnen paalen gehouden, een waare bron is ter leevendigmaaking van de zamenleeving, maar buiten haare beperking vloeijende, word zy een woesten ſtroom en verſwelgt deugd en verſtand.

SCHEIKUNDIGE BESCHOUWING VAN 'T RYK DER PLANTGEWASSEN EN DIEREN.

Vervolg van bladz. 452. En Beſluit.

DEwyl wy voorheen in 't algemeen de overeenkomst der Dieren- en Planten in veele opzichten kortelyk aangetoond hebben, is 't nodig om enigzins byzonderer van de eerſte te handelen.

Wat de *vloeibare deelen* betreft; men vint dezelve insgelyks met onderſcheiding van ruwe en gekookte in 't Ryk der Dieren.

De Chyl der Dieren is overeenkomſtig met 't ruwe Sap der Planten, het bloed der Dieren koomt overeen met 't algemeen gekookt Sap der Planten, en naar mate 't zich naar deze of gene deelen afſcheidt, worden 'er verſchillende byzondere Sappen uit geboren.

Men vindt in 't Ryk der Dieren *zout-zeepagtige Sappen:* uit zout en oly tot een zeepagtige Zelfſtandigheid zamengemengd. Onder allen dient de Gal tot een volmaakt voorbeeld; zynde een volkomen zeepagtige Zelfſtandigheid; zo als uit derzelver gebruik in de Geneeskunde en Huishoudkunde genoegzaam blykt. Ook behoren hier toe 't ſpeekzel (*Saliva*) en 't Alvleeschſap (*ſuccus pancreaticus*), als zynde zeer vermogende ontbindende ſcheivogten. De Pis bezit ook ene zeepagtige Zelfſtandigheid; ſchoon niet zo volkomen.

Wat de Gom, of gomagtige Sappen betreffen; men kan de ſnot of ſlym der Dieren daar mede vergelyken. Dit zap, huisvestende in veele plaatzen van 't lighaam der Dieren, is even als de Gom, zacht (*blandus*), in water ſmeltbaar, van een lymige zamenkleving en dikkerwording door verlies van fyne deeltjes.

Men ontdekt ook verſchillende olyagtige Sappen in dit Ryk. Getuigen daar van zyn een vette Zelfſtandigheid in 't Vetvlies; het Net en Nier-vet; het Merg der beenderen; en de

Boter.

Boter. De verschillendheid van de meeste van deze Sappen is genoeg bekend. Zy bezitten even als de olyen der Planten een zachtheid, ontvlambaarheid, en onoplosbaarheid in water.

Men vindt ook in 't Ryk der Dieren de *Gom-harsagtige* Sappen; uit oly en gom-deeltjes te zamengesteld, en gedeeltelyk in water en in oly oplosbaar. Hier toe behoort die zeepagtige Zelfstandigheid, bekend onder den naam van *Smegma Harveianum.* Bestaande gedeeltelyk uit slym, en gedeeltelyk uit oly, tot een Gom-harsagtige Zelfstandigheid vereenigd. Men kan ook noch gevoeglyk hier by voegen, die dikke olyagtige Sappen, welke hier en daar aan de oppervlakte van 't lighaam der Dieren geplaatst zyn, om de nadeelen der te grote schuring of wryving te verhoeden.

Betreffende de Producten van 't Ryk der Dieren; men vindt daar

1. De *Spir. rector*, als een allerfynst deel van een levendig Dier. Dezelve is in dit Ryk even als in dat der Plantgewassen, fyn en vlug, en kan alzo weinig door de vermogens der konst afzonderlyk aangetoond worden. Ja zelfs kan men stellen, dat hy hier veelal fynder is, dan in 't Ryk der Plantgewassen; want wy konnen wel door onzen reuk de ene Plant van de andere onderscheiden, doch geenzints altoos 't ene Dier van 't andere. Men vindt echter wel Dieren, welkers reuk uittermaten fyn is, zo dat zy niet alleen 't ene zoort van Dieren van 't andere, maar zelfs de ene mensch van den anderen op 't nauwkeurigst onderscheiden konnen. Dit ziet men ten allerklaarsten bewezen in de Jagthonden, en in Huishonden.

2. Water, zynde zo wel in de vaste als in de vloeibare deelen verspreid. Het water is in dit Ryk van dezelfde nuttigheid en hoedanigheid als in 't Ryk der Planten.

Men kan derhalven hier uit besluiten, dat het Hoofdstoffelyk water onveranderlyk is. En dat, zo het in deze Ryken al enige verschillendheid kent, dezelve als toevallig (*accidentaliter*) moet gerekend worden. Want byaldien men die toevallig bygekomene ongelykzoortige deeltjes wegneemt, vindt men tusschen de wateren der beide Ryken geen onderscheid.

3. Zout, en wel van ene verschillende zoort.

I. *Een zuur zout.* (*Acidum*).

Dit verkrygt een Scheikundige

α) Uit de Melk.

β) Uit de Pis; wanneer men deszelfs overblyfzels op een sterk vuur plaatst. Dit zout is in staat, om het sterkwater in Koningswater te veranderen.

II. *Loogzout* (*Alcali*). En wel een vast en vlug Loogzout, (*al-*

(*alcali volatile*). Dit wordt in grote menigte in dit Ryk gevonden; 't zy ontstaan door 't vuur; 't zy door verrotting, waar door byna alle deelen van enig Dier vlug worden; 't zy door byvoeging van levendige Kalk. Men moet echter dit vlug zout niet voor natuurlyk houden; om dat 't zelve nooit verkregen wordt door die bewerkingen, welke alleen 't zout afscheiden; maar door zodanige bewerkingen, die een vermogen van te veranderen bezitten, 't zy dezelve geschieden door 't vuur, 't zy door verrottingen, 't zy door iets anders.

Vast loogzout (*alcali fixum*). Men verkrygt zulks spaarzaam uit zommige deelen der Dieren; doch moet men 't zelve ook niet voor natuurlyk houden. Bloed, deszelfs Wei, en Pis geven een weinig vast loogzout.

III. *Geenslagtig zout* (*Sal neutrum*). Men ontdekt dit

α) Als men Pis destilleert, wanneer men in 't overblyfzel vindt een waar *Sal neutrum*, in vierkante kristallen; krakende op 't vuur; en sterkwater in koningswater veranderende. Waarschynlyk is dit zout niet in 't ligchaam der Dieren geboren, maar met de spyze en drank van buiten daarin gevoerd.

β) Ammoniak-zout. Dit is een voortbrengzel van 't ryk der Dieren.

Wanneer men Pis aan een sterk vuur destilleert, verkrygt men een deel Zout, volmaakt met 't *Sal Ammoniacum* overeenkomende. Dit Zout schynt geboren te worden, wanneer 't vuur zo wel het vlug Loogzout, als het zuur van 't Zout uitdryft, en deze Loogzouten en zuure dampen zamenlopende, dit Zout te voorschyn brengen.

γ) Een natuurlyk Zout, in alle deelen volmaakt met de geenslagtige Zouten overeenkomstig.

De manier om dit Zout te bereiden en deszelfs Eigenschappen, kan men nazien by den Heer *Schlosser*, in deszelfs *Dissertat. de sale urinæ humanæ nativo.*

4. Oly, en wel van ene verschillende zoort.

I. Vet, zynde een zeer zagte Zelfstandigheid, overvloedig in 't Vetvlies der Dieren tegenwoordig.

II. Een met zout vermengde oly. Deze maakt een zoort van zeep uit, en huisvest zo wel in de vaste als in de vloeibare deelen. De scherpheid van 't zout is door de zachtheid der oly verstompt, en door 't zout wordt de oplosbaarheid der oly in water bevorderd. Wanneer een scheikundige het natuurlyk zout uit enig deel van een Dier te voorschyn wil brengen, komt 'er altoos enige oly, met zout gemengd, te voorschyn. Dit is de oorzaak waarom men 't zout zo bezwaarlyk ondereen

dro-

droge gedaante kan te voorschyn brengen; en waarom men dit zout alleen uit de pis verkrygt, als waarin de minste oly en 't meeste zout voorhanden is. Doch verders blykt dit uit de vaste deelen; want wanneer men uit enig vast deel van een Dier de geley (*gelatina*) uitkookt, houdt deze oly en zout in zich, gelyk derzelver Scheikundige ontbinding leert. Zy zyn echter zodanig vereenigd dat men niets van die beide in de geley ontdekken kan, als zynde een smakeloos product.

III. Een oly welke met het aardagtig beginzel zamengevoegd is.

Indien men enig deel van een dier op een sterk vuur plaatst verkrygt men een dikke pikagtige stinkende oly. In 't overblyfzel vindt men veel aarde, en hoe ouder de dieren zyn hoe meer aarde men uit zulk een deel verkrygt. Dit leert ons de oly van Hartshoorn; en welke door herhaalde overhalingen volgens de manier van *Dippelius*, tot een uitnemende fynheid gebragt kan worden.

5. Aarde.

Dit is 't laatste, dat een Scheikundige uit de bewerkingen der Dieren kan aantonen. Dit beginzel is volmaakt overeenkomende met de aarde der Plantgewasſen. Huisvest zo wel in de vloeibare als in de vaste deelen; gevende aan de eerste Zelfstandigheid, en aan de laatste den grondsteun of basis. Hoe dikker en vloeibaarder deel het is, hoe meer aarde het bevat; en omtrent de vaste deelen is ook onderscheid: men vindt meer oly in de beenderen dan in de peezen, meer in de peezen dan in de Spieren, meer in de Spieren dan in enig teder deel der ingewanden.

Dus kortelyk het ryk der Dieren doorgelopen hebbende, zullen wy in vergelyking van dezelve met de Plantgewasſen, noch een weinig nader by derzelver overeenkomst en verschil stilstaan. Men heeft in beide en *Spir. rector*, *water*, *zout*, *oly* en *Aarde*.

De meeste overeenkomst vindt men in de oly en in de aarde.

Het meest verschil is in de *sp. rector.* der Dieren en Planten.

Wie zal kunnen zeggen van waar dat *byzonder* koomt, 't welk de ene mensch boven den anderen, en 't ene dier boven 't ander heeft? even zo weinig zal men de reden van 't onderscheid van de *Spiritus rectores* der Planten konnen bepalen. Misschien zyn 'er zo vele *spir. rectores* geschapen als 'er zoorten van planten zyn. In 't Ryk der Dieren heeft niet alleen yder zoort zyne byzondere *spir. rector*, maar ook yder Dier als 't ware. Een Hond zal zyn Heer niet alleen van een Hond onderscheiden, maar van alle andere menschen; en een Hert niet alleen van andere beesten, maar ook van alle Herten; die in

een en denzelfden stal zyn, wanneer hy maar eens de voetstappen van een Hert geroken heeft.

Het schynt dus dat de *spir. rector* van yder mensch en van yder dier verschillend is. Of nu deze verscheidenheid dus geschapen zy; dat is, dat 'er zo veele *spir. rectores* geschapen zyn of altoos noch geschapen worden, als 'er menschen en dieren gevonden worden? dan of 'er ene zulke allerfynste stoffe zy, welke men ene *lucht-stoffe* (*materies Ætherea*) of zo genaamde wereldgeest (*Spiritus mundi*) noemen kan, en welke te gelyk met andere stoffen door de spyze en drank of onzichtbare dampen, in deze of gene plant, en in dit of gene dier ingevoerd wordt, en in yder zoort, ja in yder byzondere Plant of Dier, door derzelver eigene vermogens eene zekere verandering ondergaat, en naar de verschillende beginzelen waar in dezelve zich geplaatst heeft, verschillende *spir. rectores* zamenstelt; dat van daar 't verschil afhangt; dat vervolgens deze *spir. rectores* zich wederom in 't Chaötisch ryk verspreiden, wanneer de beginzelen van enige Plant of Dier ontscheiden worden:; zo dat derhalven, al welke *spir. rector* in deze of gene Plant, of in dit of gene Dier bepaaldelyk gehuisvest heeft, wanneer dezelve tot 't Chaötisch Ryk wederkeert, zo veel als in de algemene vergaderplaats wederkeert, en het denzelven om 't even is, of zy op nieuw in deze of gene plant of in dit of gene dier ingevoegd wordt. — Welk van beide deze gevoelens het waarschynlykste zy, laat ik aan 't oordeel van verstandigen; schoon my 't laatste aannemelykst voorkomt.

Het Phlogiston dat door alle lichamen verspreid is, is een en 't zelfde in alle Ryken. Dit leeren de metalen duidelyk. Wanneer derhalven de olyen der Planten en Dieren een uitwendig onderscheid niet alleen, maar ook in verscheide andere opzichten bezitten, nochtans zyn zy in dat gene, welke eigenlyk 't olyagtige genoemd wordt, eveneens, bestaande zulks in 't ontvlambaar beginzel (*principium inflammabile.*)

In de Zouten schynt het meeste verschil te zyn. De Plantgewassen leveren een overvloed van zuurzout uit, en de Dieren weinig. De Planten geven nauwelyks vast loogzout, ten zy zy eerst verbrand worden, maar dan vindt men 'er zeer veel in: vlug loogzout verkrygt men maar uit zekere deelen van de Planten; de Dieren geven weinig vast loogzout. Dus is 't twyffelagtig of dit vast loogzout eigenlyk aan de Dieren behoort? en of men niet liever vast stellen mag, dat dit vast loogzout ontstaat uit het overgeblevene voedzel, 't geen de Dieren uit de Plantgewassen trekken, en 't geen door branding in vast loogzout overgaat.

Het

Het vlugge loogzout wordt overvloedig in de Dieren gevonden, geen Dier noch gene van deszelfs deelen uitgezonderd: Visschen, vogelen, viervoetige dieren, gekurve diertjes, in 't land en water levende dieren, alle gevenze veel vlug Loogzout.

Wy mogen derhalven hier uit besluiten, dat 't Ryk der Dieren de voorraadschuur van vlug Loogzout is, en in tegendeel dat der Planten de voorraadschuur van vast Loogzout, en 't Ryk der graafbare lighamen van Zuurzout.

Dit verschil is echter niet van zo veel gewigt, dat 'er gene verandering (*commutatio*) zoude kunnen plaats hebben.

Een gedeelte van 't Ryk der Planten, koomt ten opzicht van 't Zout met 't Ryk der Dieren overeen. Indien men het Mostertzaad b: v: Scheikundig ontbindt, en de voortbrengzels vergelykt met de voortbrengzels van evenveel welk deel van een Dier, by voorbeeld met Pis, vindt men in dezelve geen onderscheid dan in de hoeveelheid.

Men verkrygt een even stinkende Oly en vlug Zout uit dit zaad als uit de Pis, en 't overblyfzel van beide geeft *Phosphorus*. Overwegende dat de loogzoutige Planten, tot welke de Mostaart of *Sinapi* behoort, naast by de Dieren komen, ziet men hier uit, dat de loogzoutige Planten door 't vermogen van 't dierlyk lighaam gemakkelyk de Natuur van een dierlyk lighaam konnen aannemen.

Zo men met de Scheikunde raadpleegt, zal ze ons leren dat de zuure en vast loogzoutige deelen gemakkelyk in vlug Loogzout veranderd worden. De zuure Zuuring aan de warmte bloot gesteld, ondergaat de verrotting, en geeft vervolgens door destillatie zeer veel Loogzout. Dus wordt als 't ware al 't zuur in Loogzout veranderd. Indien men het lichaam der Dieren naauwkeurig gade slaat, zal een opmerkende toestaan, dat 'er in 't zelve een vermogen om iets te doen rotten gevonden wordt. Eene drukking, de hier door veroorzaakte warmte, en de daar op volgende verrotting, zyn werkingen die gedurig in de lighamen der Dieren voorvallen.

De vogten worden in de lighamen der Dieren gedurig met geweld door de Vaten gevoerd, en dus ook gedrukt. Deze drukking veroorzaakt warmte, en de warmte, vooral zo zy langdurig is, kan verrotting veroorzaken. Ziet men dit niet duidelyk in veele kwaadaartige, of besmettelyke ziektens, en rotkoortzen.

Is de opeendrukking van 't dikker gewordene bloed, de daar door veroorzaakte hitte, en de daaruit volgende verrotting gene oorzaak van deze ziektens? De verrotting is

veeltyds, wanneer de vertrekken van zulke zieken gesloten zyn, aan een benauwden en stinkenden reuk duidelyk te ontdekken. Leert de ondervinding niet, dat deze stank door verkoelende, en vooral zuure hulpmiddelen, als het besproeijen der grond van 't vertrek met Azyn, verbeterd wordt? men mag dan daar uit wel vaststellen, dat zy een vlugloogzoutige natuur bezit; en vervolgens dat dus de lighamen een vermogen hebben om door verrotting vlug loogzout voort te brengen.

Dat de verrotting dus veroorzaakt wordt, leeren duidelyk de droevige uitwerkzelen van broeijend Hooi.

WAARNEEMING VAN EEN VREEMD LICHAAM, IN 'T GEDARMTE GEGROEID, EN DOOR DEN AARS UITGETROKKEN. *Door wylen den Heer* MARECHAL.

(*Mem. de l'Acad. Royale de Chirurg. Tom. III. pag.* 55.)

EEne Vrouw van omtrent vyf-en-veertig jaaren, was sedert meer dan vyftien jaaren, aanvallen onderworpen geweest van een galagtig Kolyk; en sedert tien jaaren kon zy niet dan bezwaarlyk Afgang krygen, zelfs onder menigvuldige Klisteeringen. Deeze bezwaarlykheid van tyd te tyd toeneemende, zogt zy hulp by verscheiden Genees- en Heelmeesters, maar derzelver Middelen deeden geen nut. Zy bezogt het meer dan een jaar lang met Kwakzalvers, met even weinig vrugt. Eindelyk weerzin krygende tegen de Middelen, welken zy, agt jaaren, te vergeefs gebruikt hadt, en besluitende haare Kwaal ongeneeslyk te wezen, begaf zy zich op 't Land, gestadig pynlyk, en somtyds zo, dat zy zich op den grond wentelde, als of zy het Kolyk hadt, welk men het *Miserere* of Kronkeldarm noemt.

Ik werd by haar verzogt om raad. Na een lang gesprek met de Lyderesse over haaren toestand, onderzogt ik haar. Aan 't Fondament vond ik noch Aanbeijen noch eenig Gezwel. Ik bragt een voorsten vinger in den Endeldarm, en vondt 'er, in 't eerst, niets tegennatuurlyks; doch eindelyk denzelven zo hoog opvoerende als ik konde, voelde ik iet hards, 't welk ik met den nagel schrapte. Ik bragt een groote Sonde in, en was zeer verwonderd, een vreemd lichaam te voelen van merklyke grootte, en zo hard als een steen.

Wanneer ik de Lyderes gezegd had, wat ik ontdekte, antwoordde zy, dat wel een jaar geleden, haar oppaster geloofde

de zo iet te verneemen, als zy haar Klisteerde, en dat deeze Steen waarſchynlyk het beletzel ware, dat zy de Klisteeren niet gemaklyk wederom hadt konnen loozen; en dat hy, naar gedagten, zich wel eens wat verplaatſte, om dat zy, in zekeren ſtand van het Lichaam, den Afgang, tegen haaren wil kwyt raakte. Zy voegde 'er by te gelooven, dat het niet langer was dan een jaar, dat deeze Steen in den dikken Darm gevallen ware.

Ik beſloot dit vreemde lichaam uittehaalen; hier toe bragt ik op myn' vinger, een tang, hoedanige men gebruikt, om een Steen in de Blaaze te vatten, in den Darm; ik greep den Steen, maar hem gevat hebbende, was hy te groot om buiten te koomen: ik moest het Fondament verwyden, en op verſcheiden plaatzen eene inſnyding doen. De Steen werdt ondertusſchen uitgehaald, en de Zieke genas in eene maand, zonder eenig ongemak over te houden.

De Steen gaf een geweldigen ſtank van zich, eenige dagen lang na de uithaaling. Een weinig gedroogd zynde, kreeg hy een reuk van warmgemaakte Zeep. Hy heeft een verharde vuiligheid tot middepunt of Pit, de buitenſte laagen zyn glad, en op het aanraaken eenigzins ſmeerig. Een ſtuk van den zelven op een gloeijende kool gelegd zynde, ſmolt voor een gedeelte, en het overige verbrandde, of veranderde in een kool; 't welk doet gisſen, dat de Gal, en misſchien de Olie, waar van men zich bediend hadt tot de Klisteeren, zich by laagen verdikt hebben om de verharde vuiligheid, welke 'er het Middepunt van maakte.

Zyne gedaante is eirond op een van deszelfs grootſte zyden, en vlak op de andere, en dit geeft bedenking, dat hy gevormd zy in een van de Vakken van den Karteldarm. Hy is zeer ligt naar gelang van deszelfs grootte. Hy weegt twee Uncen en twee en een halve Drachme. Zyn grootſte Middelyn is twee Duimen en agt Lynen; de kleinſte, een Duim zeven Lynen; en de omtrek agt Duimen.

VIER BRIEVEN VAN DE HEEREN GELLERT EN RABENER.

Vervolg van bladz. 464.

III. BRIEF.

IK zoek na myne gewoone lugthartigheid, en bemerk dat ik my, om die weder te vinden, een oogenblik met u moet ophouden. Wat doet gy, myn goede vriend *Gellert*? zingt ge treurgezan-

gen? Zagt! het zou niet zeer ftigtend weezen dat een Philofooph als gy, zich door de ramfpoeden des tyds, liet overmeesteren. Ik vlei my ten minften dat gy welvaarende zyt; wat my betreft ik ben zeer gezond, en wenschte met al myn hart dat alle myne vrienden dit ten hunnen opzichte konden zeggen.

My is ter oore gekomen, dat de Koning bevel gegeven heeft om u uwe wedde tot één duit te betaalen. Hoe groot fcheen my, op het oogenblik dat ik deeze maare hoorde, onze vyand; de Koning van *Pruisfen*! De vreugde, die ik daar over gevoelde, deedt my vergeeten dat hy my myn jaargeld onthieldt.

Hoe wel komt het dat ik van zyne *Pruisfifche* Majefteit fpreek, hebt gy niet gehoord dat ik in zynen dienst getreeden ben? Het Hof en de Stad hebben 'er hier de mond vol van: maar het Hof en de Stad vertellen een fprookje. Ik zou heden min dan ooit zodanig een ftap doen die, in de tegenwoordige omftandigheden, volmaakt de gedaante van *Defertie* zou hebben.

Ik zal u de fleutel geeven om dit raadzel te ontfluiten. Ik ben hier in eene nauwe verkeering geraakt met veele Pruisfifche Officieren, die ik lieden van fmaak, oordeel, opregt van hart en befchaafd van wandel vondt.

Ik heb Prins *Hendrik* gezien, die my de eer heeft aangedaan om een groot half uur met my te fpreeken. Hy fcheen my toe luttel genoeg belangs te ftellen in de Taal en Geleerdheid der *Duitfchers*. Ik heb hevig met hem geredentwist over dat onderwerp, dat is te zeggen zo ver de welvoeglykheid gehengde: maar hy maakte veel werks van u, myn waarde *Gellert*, 't welk te weege bragt dat ik hem verfcheide verongelykingen en grove misflagen vergaf.

Hy kende den Dichter *Gellert*, en ik heb hem *Gellert* den vriend des menschdoms doen kennen, en tot myne belooning zeide ik hem, met veel vuurs, dat die zelfde *Gellert* myn oudfte vriend was; want by Vorften zelve roem ik op de vriendfchap die gy my toedraagt.

Gy kunt u wel verbeelden dat ik als een regtfchaapen *Patriot*, met dien beminnelyken Prins, gefprooken en hem tegenwerpingen gemaakt heb, die hy niet verwagtte, en ik heb 'er nog fterker op myn' kooker, maar die befpaar ik voor den Koning. —— Vyftien dagen ben ik bezig geweest om by zyne Majefteit toegelaaten te worden: 't gefchil was, wie my by hem zou inleiden. De Marquis d'*Argens* betuigde my dat hy het gaarn op zich zou neemen: doch waarom zou een *Franschman*, in het hart van *Duitschland*, een *Duitsch* Schryver aan een *Duitsch* Koning bekend maaken? In de daad, myn waarde *Gellert*, dit maakte my gemelyk! Ik heb over dit onderwerp aan den Baron *Coccejus* gefchreeven, dat het my moeide den voorflag, die de Marquis d'*Argens* de goedheid had van my te doen, niet te kunnen aanneemen, dat hy al te *Fransch* en ik al te *Duitsch* was; dat ik ondertusfchen vreesde of myne weigering my niet zou berooven

van

van de eer om den Koning aangeboden te worden; dat ik hem ootmoedig smeekte om de groote menigte van pligtpleegingen te verminderen, op dat myn Hr. de Marquis niet zou denken, dat ik een volslaagen Barbaar was. Dat ik voor dien Geleerden veel agting had, te meer dewyl hy misschien de eenigste is van zyne Natie, die ons en andere, arme *Duitschers*, voor menschen van vernuft wil erkennen, maar dat ik vreesde hem eenigen overlast te zullen aandoen, en dat zulks de eenige rede was, die my weerhield om my by hem te vervoegen. Eindelyk myn waarde *Gellert*, was de Koning verwittigd van myn gehouden handel, en hadt de goedheid om dien goed te keuren. De groote *Fredrik* heeft my gelieven te spreeken, 't behaagde hem zelf, (zal de nakomelingschap dit wel gelooven?) 't behaagde hem zelf met my *Duitsch* te spreeken. Sprak *Augustus Horatius* immer aan in zyne kruipende en harde taal? Och neen, nooit. Het *Grieksch* was de algemeene taal van het Hof en de Stad: alleen de heffe des volks en eenige grynige pedanten spraken te Rome *Latyn*.

Ach welk een vermaak schepte ik uit dit Duitsche onderhoud met zyne Majesteit! Hoe veele geleerde en geestryke *Brandenburgers* maakte ik hem bekend, die de *Franschen*, welke hy zo hoog schat, zeer wel kunnen opweegen.

Ik voelde myn moed herleeven en ontbranden, zo dikmaal ik dagt dat ik de zaak van myne Moedertaal en van myn volk bepleitte in de tegenwoordigheid van een der grootste Koningen die 'er ooit leefde. Och dat die Koning onze vriend niet is!

Maar ik weet wel dat ik, dusdanig eene taal voerende, den *Brandenburgeren* eene ergernis en den *Franschen* eene dwaasheid predike.

Zie daar myn waarde *Gellert*, 't geen voet gegeeven heeft om te gelooven dat ik in dienst van zyne Pruisfische Majesteit getreeden ben. Ik moet u egter nog zeggen dat, op zeker jaar, wanneer de Koning zich te *Postdam* ophield, gezegd werd, dat hy my aan zynen dienst zogt te verbinden, zo dat het zeer wel kan zyn dat eenige Officiers zich verbeeld hebben dat zyne Majesteit my nogmaal dezelfde aanbiedingen zou doen.

Ik geloof het niet, en ben zeer verre van het te wenschen; want hoe veel meer goedheid die Monarch betoonde in zyne uitnoodigingen, hoe meer ik my verleegen zou vinden om hem myn besluit, zonder aanstoot, bekend te maaken.

Ik beken de Koning van Pruissen is van alle Koningen, uitgezonderd de myne en nog een ander, dien ik u niet behoef te noemen, die met wien ik liefst zou wenschen te spreeken: maar als ik bedenk welk een nadeelige indruk dit zeggen tegen my zou kunnen maaken, vergeet of herroep ik mynen wensch.

Omhels my myn dierbaare vriend, omhels duizendmaalen uwen kakelaar. Ik vlei my dat gy geduurende den tyd dien gy te koste gelegd hebt om deezen langen brief te leezen niet gedagt hebt om den oorlog, noch om uwe zwaarmoedige vooruitzigten,

Ik had bykans vergeeten u een vermaaklyk ſtukje mede te deelen. Zoudt gy 't u ooit hebben kunnen verbeelden dat onze *Gleim* de lust zou bevangen om eene Historie van den tegenwoordigen oorlog te ſchryven? *Gleim*, die gezellige man, die liefhebber van de vreugde en den wyn, onderwindt zich, kwaalyk beraaden, een tafreel te maalen van eenen bloedigen oorlog en van de verdelging van zo veel duizend menſchen, die, gelyk hy, vermaak ſchiepen in den drank en de wellustigheden des leevens. Ik heb hem door den Heer E ***. een vriend van ons beiden doen zeggen, dat ik myn ſtem tot die onderneeming niet kan geeven, dan op voorwaarde dat hy dien geheelen oorlog in *Anacreontiſche* verzen beſchreef; en de geſchiedenis in drinkliederen verdeelde, in ſtede van ze in hoofdſtukken of boeken van een te ſcheiden.

Zeg my, myn Vriend, van waar het komt dat de Koningen zo zeer op Dichters geſteld zyn om hunne daaden te verheffen? als mede wat de rede zy dat zy my niet voor hunnen *Heraut* aanneemen? Maar zy dugten mogelyk dat de Geſchiedkundige lofreden van hunne onſterflyke daaden het vyfde deel van myne *Heekelſchriften* zou uitmaaken. Vaar wel myn geruste, myn vreedzaame en goede vriend &c.

RABENER.

IV. BRIEF.

MYN ALLERBESTE VRIEND,

MYne jaarwedde, *Rabener*! Neen, men heeft die niet betaald, ik heb zonder de minſte ontſteltenisſe myne quitantien, welke my van *Meisſen* te rug gezonden zyn, opgeſlooten. Dit gaat my niet zeer aan 't hart, ſchoon ik 'er, in de daad, weinig over in myn ſchik ben.

Kon ik myn Vaderland den vrede en gelukkiger dagen bezorgen, door het verlies van honderd ryksdaalders 's jaars, ik, die zo dra ik niet meer kan werken niets bezit, zou ze grootmoedig daar aan opofferen.

Myn Hr. B***. heeft my door den Hr. C***. eenen voorſlag gedaan of ik zin zou hebben, om in de opvoeding van den Kroonprins deel te neemen; maar, myn vriend, zo lang ik door gebrek van te kunnen leeven niet genooddwangd wordt om myn Vaderland te verlaaten, zal ik my altoos gehouden rekenen om daar in te blyven woonen, in hoe jammerlyk eenen toeſtand het zyn moge. Gy denkt daar over op dezelfde wyze, en ik wensch u daar geluk mede. *Saxen* zou te veel verliezen in u te verliezen: u, een man geſchikt tot het uitvoeren van zaaken, nut aan den Staat, een Schryver! och gy moet ons byblyven.

Wat my betreft ik ben nog goed om eenige jongelingen te onderwyzen. Gewoon aan een zittend leeven, belaaden met

zwak-

zwakheden op den oever des grafs, kan ik niets beters doen dan blyven daar ik ben. Ik haak na niets sterker dan na afzondering en om een goed werk over de Zedekunde na myn' dood der naakomelingschappe over te laaten. Gy hebt my, naar verdienste, eere beweezen, met by Prins *Hendrik* te zeggen dat ik uw oudste en beste vriend was; zo als ik het inzie zou ik hem 't zelfde gezegd hebben. Ja ik reken het voor 't geluk myns leevens dat ik de vriendschap heb mogen wegdraagen van *Rabener*, *Gertner*, *Schlegel*, *Cramer* en *Giesecke*. Dit geeft my zo veel eers by de naakomelingschap, als het roemrugtig voor *Racine* geweest is, *Moliere* en *Boileau*, onder zyne vrienden te hebben mogen tellen. — Het tegenwoordige tydperk, twyfel daar niet over, zal niet min aanmerklyk weezen ten aanziene van de Geleerdheid in *Duitschland*, dan het tydperk van *Boileau* ten opzigte van de Geleerdheid in *Frankryk* geweest is.

Gaa gedurig den Koning zien, hy moet u leeren kennen, en zich over u verwonderen, ik durf het u belooven.

Ik vraag niet om myne Jaarwedde, maar hy moest u ten minsten geeven 't geen u toekomt, hy behoort betere gedagten te krygen van de *Duitschers* in 't algemeen, en onder die van de *Saxen* in 't byzonder. Niemand is bekwaamer om hem die in te boezemen dan gy; maar beziel hem boven al met een geest van vrede. Laat u intusschen door niets verbinden.

Ik ben geërgerd over de onderneeming van *Gleim*. Vaar wel, leef altoos gezond, ik blyf uw goede Vriend.

GELLERT.

BRIEF AAN DE HEEREN SCHRYVEREN EN UITGEEVEREN DER VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN, MET EENE NEVENSGAANDE LYKKLAGTE, OP DEN HEER E. W. HIGT.

Myn Heeren!

HEt ontydig, en, voor my, ten uiterste smertelyk afsterven van mynen Boezemvrind, den braaven en schranderen HIGT, deedt my straks de pen opvatten om zyner gedachtenisse, door myne geringe dichtvermogens, zoo veel eers aan te doen, als ik zyner verdiensten, oprechtelyk, waardig keurde; in zekere verwachting, dat verscheidene beroemder Dichters, zo Latynsche, als Nederduitsche, de droevige uitvaart van hunnen vermaarden Konstvrind, door

verhevener toonen, insgelyks vieren zouden. Dan, 't geen inderdaad grootelyks te verwonderen is, niemant kwam te voorschyn, hoe gereed men anders ook zyn moge, om Dichters van veel minderen rang, dan onzen Overleedenen, na hunnen dood, staatelyk, te beluiën. Ik intusschen, schoon niet verwaand genoeg, om my te verbeelden, dat 's Mans, met recht, verkreegen roem eenig het minste nadeel, door myn stilzwygen, lyden zou, heb echter my zelven, sederd, niet konnen voldoen; als onbetaamlyk keurende, een' Vrind, voor wien ik altoos eene waare achting en genegenheid, in mynen boezem, gekoesterd had, zo maar, als ongemerkt en onverschillig, naar de eeuwigheid te laaten verreizen.

Dit zy dan een zwak in my, zo 't wil, ik heb evenwel voorgenomen my van dat lastig verwyt der vrindschap te ontslaan; waar toe ik geen beter middel weet uittevinden, dan de beslissing myner zwaarigheid niet alleen, maar de beoordeeling van het vaars zelf aan Uw Ed. overtelaaten, gelyk ik dan de vryheid neem, Uw Ed. het zelve, ten dien einde, hier ingeslooten, ook te zenden.

Konnen Uw Ed. na schier twee Jaaren verloops, de uitgaave myner Lykklagte nog eenigzins billyken, maar kan ze vooral de toetse van het oordeel Uwer Ed. doorstaan, gunt haar dan ook de eer, van eene plaats in het Mengelwerk van Uw Ed. Vaderlandsche Letteroefeningen te bekleeden, daar ik denke, dat ze nog best in voegen zal. enz: (*)

(*) Wy twyfelen niet, of de gemelde redenen zullen, gelyk van ons, zo ook gebillykt worden van allen, die den lofwaarden HIGT gekend en gevolglyk hooggeagt hebben; dien 't gewis ten hoogsten aangenaam zal zyn, 's Mans gedagtenis dus vereerd te zien met een Lykklagt in welke het hart de waare taal der vriendschap met nadruk doet hooren.

KLAGTE

OVER HET AFSTERVEN

VAN MYNEN BOEZEMVRIND,

DEN GELEERDEN HEERE

ERNST WILLEM HIGT,

RECTOR DER LATYNSCHE SCHOOLEN TE ALKMAAR.

OVERLEEDEN DEN 22sten VAN ZOMERMAAND, DES JAARS

MDCCLXII.

Bedroefde Weduwvrouw!
Ik deel, als Mensch, als Vrind, als Christen, in uw' rouw:
Ik poog, als gy, door traanen,
Voor myn beklemde ziel, een' open weg te baanen:
Gy mist uw' Echtgenoot;
Ik derf myn' Boezemvrind: och, ons verlies is groot!
Deed' my de tyding beeven
Van zyne krankte, en fluks, vol vrees, naar Alkmaar ſtreeven;
Hoe aaklig werd ik daar
De bittre maar' zyns doods, de kreet der Stad, gewaar!
Och, ydel zielsverlangen!
Ik mogt het laatst' vaarwel noch geeven, noch ontvangen.
Een troostloos Huisgezin...
Maar zagt, dat ſchriklyk uur heugt ons te wel, Vrindin!

Uw

Uw lot eischt medelyden:
Hebbe ik, helaas! als Vrind, met zo veel leeds te stryden;
Hoe zwaar is dan het wee,
Dat U, als Ega, drukt, ô zwakke DOROTHEE!
Schoon vrindschap, in vermogen,
Voor huwlyksliefde zwicht, perst ze echter 't vocht uit de oogen:
Naar evenredigheid
Wordt dan uw dierbaar Pand, door u, en my, beschreid.
Doch, voegt my slechts het weenen?
Neen, LEMKE, zweeg myn pen, dan spraken wis de steenen:
Des wyë ik, droef te moê,
Der heilige asché uws Mans dit treurig offer toe.
Wat 's dit, ik kan niet spreeken;
Het redenslicht gaat schuil, in plaats van door te breeken;
Ik denk, maar 't is verward;
Als ik de droefheid weer', sluipt zy me stil in 't hart!
Wat zyt ge, ô Vrindschap, teder!
Ei, geef me, voor een' poos, de ontroofde krachten weder;
'k Wil all', wat gy gebiedt,
Onthoud me dan, voor 't minst', daar toe het myne niet!
Wel aan, op nieuw aan 't kweelen;
Ligt baart dit ademtocht, en helpt myn' zielswond heelen!
ô, Veel te wreede pligt,
Dien 'k u verschuldigd ben, myn' Halsvrind, u, myn' HIGT!
Moest u de Dood verrassen,
Toen, met uw heil, uw roem eerst recht begon te wassen;
Toen uwe Levenszon
Haar' middag naauw bereikte, en zelfs nog ryzen kon;

Toen

Toen zo veel Letterhelden
Belang in uw geluk, en in uw vrindschap stelden;
Toen uw bevordering
Tot eedler schoolbewind niet meer in twyfel hing;
Toen ge u, met dichtlaurieren,
Op Roomschen grond geplukt, eerst vry het hoofd mogt fieren;
Toen pas, ten spyt van 't graf,
Uw eeuwig schoone Lente uw' naam het leven gaf;
Toen we uw Bataafsche snaaren
Der beste Dichtren lof reeds zagen evenaaren;
Toen pryslyk taalvermaak
U 't fraai' vermeerdren deed van onze moederspraak;
Toen m' alles mogt verwachten
Van uw geleerd vernuft, en vlugge konstgedachten;
Toen onze vrindschapsband. . .
Helaas, ik kan niet mêer, de pen valt me uit de hand!
Laat me, eenige oogenblikken,
Toch aan natuur voldoen, door zuchten, hikken, snikken;
'k Vond niets, ô groote Ziel,
Na uwe hemelvaart, dat my zo wel geviel!
Vergeef, vergeef my 't klaagen,
'k Ben immers nog op aard', gy zyt van 't aardsche ontslagen:
'k Smoorde echter nog myn leed,
Begreepe ik, dat myn klagte uw' heilstaat hinder deed'.
Maar neen, geen Hemellingen
Zyn vatbaar voor 't beloop van ondermaansche dingen:
Men slaat, uit uw gewest,
Het oog niet op 't gewoel van dit ons mierennest.
Zoudt gy van droefheid weeten?
Hartstochtlyk zyn? ô neen! hoe kost ge zalig heeten?

Of ligt ge in diepe rust,
Tot aan den Jongsten dag, van goed, noch kwaad, bewust?
Of voelt ge u nu reeds streelen,
Door 't mêer verlicht gezicht van 't heil, daar ge in zult deelen?
Hoe 't zy, ge ziet, noch hoort
Al wat, of waare vreugde, of zoeten voorsmaak stoort.
Wat baat, na zyn verscheiën,
Wat baat het dan, ô Weeuw, hem, hooploos, aan te schreiën?
Wat baat myn jammertoon?
Wat baat uw naar gekerm, ô Moeder! om uw' Zoon;
Uw' Zoon, de kroon uws levens,
Den steun uws ouderdoms, en al uw blydschap tevens?
Dit 's troost, die zalvende is:
't Geleerdste en deugdzaamst' hart eert 's Mans gedachtenis;
't Is weinigen gegeeven,
In zulk een tydbestek, dus glorieryk te leeven:
Hoe veel zyn ze in getal,
Van wie men zeggen mag: zy leeven lang; dit 's 't al!
Hy leefde, om vroeg te sterven:
Wat kon hy mêer dan eer, en 's Hemels gunst verwerven?
Geen dweepziek herssenstel
Straalde in zyn' Godsdienst door, noch hield hy dien voor spel!
De Bybel, en de Reden
Versierden zyn gemoed met Christelyke zeden.
In smaak, verstand, en geest,
Behaagt hy nog aan elk, die oordeelkundig leest.
Kom, Moeder, laat ons roemen,
Dat gy hem Zoon, gy Man, ô Weeuw, ik Vriend mogt noemen!

J. D. K.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

VERHANDELING, OVER DE DUISTERNIS VAN 'S MENSCHEN REDE EN DE VERDORVENHEDEN VAN DEN CHRISTELYKEN GODSDIENST.

(Overgenomen uit *J. Foster's Discourses on all the principal branches of Natural Religion and social virtue.*)

ALs de wyze en goedgunstige Schepper de menschen voortbragt, en bedoelde, om hun, als zedelykwerkende weezens, vatbaar voor eene vrywillige onderwerping aan zyn bestuur, en aansprakelyk over hunne daaden, aan te merken, heeft hy hun ook de Rede geschonken, op dat deeze een licht in hunne gemoederen, een regel, en geleidster in hunne bedryven zou weezen. Had hy hun geschaapen ontbloot van dat verstandige licht, dan moesten zy in den rang der andere Dieren gesteld geweest zyn; en hoewel zy, mogelyk, met eenen hoogeren trap van snedigheid begiftigd, en door andere instincten, die meer naar redelyke werking zweemden, gedreeven waren, egter zouden zy even onbekwaam geweest zyn, door de onvolmaaktheid van hunne eigene gesteltenisse, om volgens de verpligtingen van den Godsdienst en alle de verheevene aandoeningen van deugd en zedelykheid, te handelen.

Hier uit volgt, door eene klaarblyklyke en noodwendige gevolgtrekking, dat, zo het oordeel bedorven, en het verstand geheel verduisterd is, ten opzigte van Godsdienstige grondbeginzelen, en zedelyke waarheden, die de regtheid, het geregeld gedrag, en de waare gelukzaligheid van verstandige en vrywerkende weezens betreffen; zo dit, zeg ik ——— hun staat is, uit welke oorzaak die voortkome, en door welke middels zy tot dit droevige uiterste gebragt worden, dan mag men vaststellen, dat de mensch op dien tyd, weezenlyk in eene zo ongelukkige omstandigheid, en wel zonder eenige geleidster, die hem kan bestuuren en te recht brengen, is, als of hy van Natuure onbekwaam was, tot redenkavelen en onmagtig om het waare onderscheid van daaden, eigenschappen, en de noodzaaklyke pligten van zynen staat te onderkennen. Ja zelf, in zodanig een geval, is

is hy ongelukkiger dan hy immer had kunnen weezen; wanneer hy geheel en al het innerlyke grondbeginzel van oordeel en zelfsbepaaling derfde; uit hoofde, dat hy bedroogen is door valsche lichten, en misleid door eene bedrieglyke en dwaalende geleidster, en menigwerf zonder van zyne dwaasheid en gevaar bewust te zyn.

De Godsdienst is geheel en al gegrond op de Rede, en wordt door dezelve geregeld. En derhalven wanneer op dit Licht, geef my de vryheid om te zeggen, dat heilige en Godlyke licht, niet gelet wordt, wanneer inbeelding, drift, vooroordeel en valsche begrippen haare plaats inneemen, die agtbaarheid, en dien invloed vergund worden, welke de waarheid en de voorschriften van een gemaatigd en wel geregeld oordeel alleen toekomt, moet onvermydelyk volgen, of dat de Godsdienst door godloosheid en ondeugd openbaar bespot, of door onnatuurlyke vermengingen van buitenspoorigheid en geestdryvery ontluisterd en bevlekt worden.

Het Vermogen van redenkavelen, en de bekwaamheid om recht te oordeelen mag altoos overblyven; doch de Rede kan voorwaar den naam van licht niet draagen, zo lang men dezelve misbruikt, en valsche grondregels met betrekking tot de weezenlyke stukken van den Godsdienst, Leevenswyze en Zeden toelaat: neen, terwyl ze in dien stand blyft, kan men alleen daar van zeggen, dat zy mogelyk den eenen of den anderen tyd een licht kan worden, maar dat het voor tegenwoordig verdonkerd en verduisterd is. Want de spreekwyze het licht der Rede zinnebeeldig zynde, kan dezelve niet meer betekenen, dan de ontdekkingen door haar gedaan, haare juiste kundigheden, en waare onderscheiding der zaaken; derhalven zo lang zy tegenstrydige en verkeerde beginzels stelt, als de gronden van haare redeneering, en te werke gaat naar de averechtsche gevolgen, welke natuurlyk uit zulke beginzelen voortvloeijen, is het verstand voor zo verre met dikke en droeve duisterheden bedekt. Maar dewyl dit een onderwerp is van het uiterste belang, naardien het den wortel knakt van die onweetenheid en dier verderflyke buitenspoorigheden, welke altoos wyze en vroome Mannen bedroefd hebben, den wortel van Godloochening en van Godloosheid, als mede dier zeer gevaarlyke aanvallen op den Godsdienst, onder den naam en 't schoonschynende voorgeeven van Godsdienst, gedaan, verdient het om deeze reden een byzonderder ontleeding. Ik zal derhalven beginnen met eenige der voornaamste en algemeenste oorzaaken aan te

wy-

wyzen, door welke het licht der Rede verduisterd, het oordeel bedorven en in slaavernye gebragt is; oorzaaken die door alle eeuwen de overhand gehad hebben, en welke, zo lang zy vergund worden stand te houden, in alle volgende tyden, een gelyk en rampzalig gevolg naa zich zullen sleepen.

De eerste van deeze, die zich tevens aan den oppervlakkigsten beschouwer zal opdoen, (als zynde dit de algemeene kwaal des menschdoms,) is de Agtloosheid en Onoplettenheid. Een ieder die eenige kennis heeft van de menschlyke natuur, moet 't geen wy reeds aangemerkt hebben toestemmen, naamlyk, dat het vermogen van te kunnen redeneeren op zich zelven 't gemoed niet verlicht, maar het rechte gebruik en de naarstige oefening van het zelve, door geduurige opmerking en onpartydig onderzoek. Men kan van eenen mensch, schoon met de grootste en uitgestrekste natuurlyke bekwaamheden begaaft, die nooit denkt, nooit onderzoekt, niet verwagten, (naardien het in de nature der zaake eene onmogelykheid is,) dat hy half zo veel zal vorderen in de kennisse van Godsdienstige waarheden, als een meer overweegend en naarstig onderzoeker van een veel gemeener verstand. Ja, zyn oordeel zal, door gebrek van eigene oplettenheid om het zelve te bestuuren, en door eene schandelyke verwaarloozing, ontstaande uit de onverschilligheid en botheid zyner Ziele, zo zwak en verward, zyne rede dermaate bedrieglyk en zyne grondbeginzels zo buitenspoorig weezen, zelf omtrent gemeene stukken, als iemand onderstellen kan dat plaats zou hebben, wanneer 's menschen Rede in haaren laagsten en onvolmaaksten staat is. Zo dat agtloosheid, en, welke daar de natuurlyke gevolgen van zyn, traagheid en oppervlakkig onderzoek, ongetwyfeld als een oorzaak van dwaaling en duisterheid des verstands moet aangemerkt worden. Eenen onagtzaamen en onoplettenden, die de moeite niet neemt om weezenlyk onderscheidene zaaken van elkanderen te schiften, en ieder tot haare soort te bepaalen, moeten alle voorwerpen verward voorkomen; waarheid en valschheid zal dan zonder onderscheid t'zamengevoegd en vermengd doorgaan, of, ten minste, der valschheid zal ligtlyk, wanneer ze zich schoon voordoet en met kunstige kleuren vercierd en afgezet is, den voorrang gegeeven worden. Gevolglyk is eene Onbedagte en Onagtzaame gemoedsgesteltenis, die zich aan de vermoeijing van denken niet wil onderwerpen, noch den tyd besteeden tot het verkrygen van vaste en welonderscheidene denkbeelden natuurlyk geschikt om ingang te geeven

aan de grootste boosaartigheid, aan het bederf van grondbeginzelen, en de snoodste buitenspoorigheden in gedrag.

Maar, ten tweede, eene andere algemeene oorzaak van de inwendige duisternis is het Vooroordeel, 't welk het verstand met eenen nevel bedekt, en verhindert om onderscheiden de baarblyklykheden, schoonheden, en voordeelen der waarheid te beschouwen. Het geeft aan 't oordeel eene byzondere en sterke neiging tot een reeks van grondbeginzels, die by gevolg terstond als de beste en redelykste aangemerkt, en waar door de tegenovergestelde waarheden, schoon van het grootste aanbelang veragt, en als niets waardig verworpen worden; de bewysreden die de laatstgemelde onderschraagen, worden verkleind en tot beuzelingen verminderd, doch de tegenwerpingen daar op te berde gebragt als alles uitmaakende en onbeantwoordlyk verheeven. Dus zal het vooroordeel, hoewel van het lompste en boosaartigste soort, zich al de bondigheid, opregtheid en kunst van redenkavelen aanmaatigen, en wat van de zyde der waarheid en rede komt als enkele oppervlakkige kennis en bepaaldheid van Geest afschilderen. —— De Vooroordeelen, met welke het menschdom besmet is, zyn verscheiden, maar hebben alle het zelfde vermogen om dwaasheid en verblindheid voort te brengen: want of het een vooroordeel van de Opvoeding, van het eigenbelang, van eene ingewikkelde hoogagting voor groote naamen, van onderwerping aan menschlyke agtbaarheid zy, welke ook van deeze, zeg ik, den Scepter zwaait; 't heeft altoos het zelfde einde, en het uitwerkzel daar van is, dat het de menschen trotsch in hunne onweetenheid en verhard in de dwaaling maakt.

Ten derde de Overgegeevenheid aan zinlyke geneugten is een onfeilbaar middel om het oordeel te verduisteren, en op den verkeerden weg te brengen, en moet altoos dezelfde gevolgen naa zich sleepen, volgens den vasten en onveranderlyken loop der dingen; want door 't ontsteeken der driften maakt ze het gemoed onbekwaam tot de stille beschouwing en overweeging der waarheid in 't algemeen. Ze onderdrukt het vermogen van redenkavelen, en stelt het buiten staat om verheevene zaaken te beschouwen. Ze ontsteekt de begeerlykheden, maakt dezelve sterk, woedende en ongeregeld; en veroorzaakt bygevolg dat de Ziel inwendig ongerust en oproerig is. Ze geeft ons eenen valschen smaak, en doet ons de aandoening van de vermaaken der Ziele derven. Want de Overgegeevenheid aan zinlyke ge-

neugten, en de Rede zyn zulke tegenstrydige beginzels, dat wy, wanneer de genoegdoening aan het eerste onze hoofd en meestgeliefde bezigheid is, naar evenredigheid zo veel te minder agt op het laatste zullen slaan, en misschien een volkomen afkeer van deszelfs gebruik en oefening krygen. Maar voornaamlyk stelt de Overgegeevenheid aan zinlyke geneugten ons buiten staat om Godsdienstige en Zedekundige waarheden te betragten, zy boezemt een vooroordeel tegen dezelve in; door 't welk men noodwendig een schrik daar van moet krygen, als voor een beschuldiger, een veroordeelaar, een opwekker van misdaadige vermoedens en een geesfel van wetlooze buitenspoorigheden. Tot welk eenen rampzaligen staat moet de mensch vervallen zyn, wiens neigingen en gedrag hem noodzaaken om te schrikken en te vlieden voor het denken, op dat hy dus te geruster en ongestoorder mag elendig weezen!

En in de vierde plaats, naast de Overgegeevenheid aan zinlyke geneugten, moet men het Bygeloof als een zeer gemeen bederf van goede beginzelen, en verdooving van het Licht der Rede aanmerken. Het ontrust ons door ingebeelde verschrikkingen, en maakt den mensch vreesagtig voor een vry onderzoek; als of de eerlykheid en opregtheid des gemoeds, die het waare Weezen en de Ziel van vermaaklyke deugdsbetragting en Godsvrugt zyn, strafwaardige misdaaden waren, en een verfoeilyk slaafsch Bygeloof, 't welk een schandvlek voor de menschlyke natuure is, egter het grootste voorregt, de uitneemendste pligt van den Godsdienst, en 't zekerste middel was, om de agting en gunst der *Godheid* te verwerven. Het Bygeloof spruit altoos voort uit zwakheid des gemoeds, het onderstelt dat het verstand ontroerd is, en de verbeeldingskragt, en de vreeze, of los vermoeden de overhand hebben; en als deeze verder veld winnen, dan zal het oordeel allengskens verminderd, en de duisterheid des verstands, naar evenredigheid, vermeerderd worden. Wanneer iemand in ernst zich eenmaal heeft diets gemaakt, dat de groote GOD van het Heelal een onstandvastig en grillig weezen is, te vrede gesteld of beledigd wordt door beuzelingen, —— dat de zotternyen van zyne schepzels voor hunne zedenloosheden zullen voldoen, —— dat de onteering van 's menschen Rede, door verscheide gedaantens en lichaamsbeweegingen, of straffen, in plaatse van de hervorming der kwaade hebbelykheden, en eene inwendige regtheid, te stellen, en de handhaaving eeniger geringe plegtigheden van Godsdienstigheid, zo zot als ondienstig,

ftig, — de weg is, dien hy verkoos om geëerd en gediend te worden: wanneer iemand, zeg ik, eenmaal met de daad zich in 't Geloof gebragt heeft, dat deeze de grootfte en aangelegenfte ftukken zyn, in welke het voornaamfte gedeelte van den Godsdienst beftaat, die toont de algemeene beginzels der Rede verlooren te hebben. En 't is geenzins te verwonderen, dat het Bygeloof, 't welk overvloeit van ontelbaare foortgelyke bedryven, verward is en van den eenen trap van zotheid en buitenfpoorigheid tot eenen anderen opklimt, tot het eindelyk alle redelyke denkbeelden van GOD en zynen dienst, ja de natuurlyke kennis van het onderfcheid tusfchen goed en kwaad vergeete. Valfche denkbeelden van God, de voetzuil en 't fteunzel van 't Bygeloof, zyn fundamenteele dwaalingen, die den grondflag van allen waaren oordeel omtrent deugd en Godsvrugt verwoesten, en op welke niets, uit hoofde van de grondlegging, kan gebouwd worden dan zwakheid en valschheid: en derhalven, wanneer zulke dwaalingen ongelukkig ftand gegreepen hebben, is het bykans onmogelyk, in de natuure der zaake, dat 'er eenig ander gevolg uit zal voortvloeijen dan dit —— dat, met betrekking tot den Godsdienst, het grootfte belang des leevens, *het licht dat in ons is gansch duisternis zal worden.*

Wanneer wy dan willen betoonen verftandige menfchen en goede Christenen te zyn, zo laaten wy in de waarheid alleen ons belang ftellen, en om dezelve te vinden bedaard overweegen en onpartydig onderzoeken. Laat geene traagheid onze gemoederen verzwakken en bot maaken. Laat geen vooroordeel ons in flaaffche boeijen kluisteren. Laat geene Overgegeevenheid aan zinlyke vermaaken ons onbekwaam doen worden voor verftandige oefeningen, en wy dus, door de heerfchappy aan de lusten te geeven, het verftand van den throon ftooten, en aan de zyde der ondeugd verbinden. Laat geen Bygeloof ons zot en kinderagtig doen worden, en alle onze beginzels ten opzigte van 't waare weezen van den Godsdienst en de onveranderlyke verpligtinge der deugd bederven. In tegendeel, laaten wy de eerlykheid en opregtheid ons eigen maaken, en ons zelven gewennen om in alle gelegenheden de gezonde Rede tot een grondflag en toetsfteen van onzen Godsdienst te gebruiken: want door eene geftaadige oefening zal de Rede kragtiger en verhevener worden; hoe meer wy dat licht volgen, 't zal te helderder fchynen en te naauwkeuriger den weg die ter gelukzaligheid leidt aanwyzen; en de gevaarlyke dwaaling, hoe bedekt

on-

onder de fraaiſte en ſchoonſchynendſte bedekzels, doen zien.

Wederom, indien wy dit oorſpronglyke licht laaten uitdooven, zyn wy in de eerſte plaatſe ſchuldig aan eene haatlyke ondankbaarheid omtrent God, dewyl wy het edelſte en nutſte van alle zyne gaaven aan het menschdom geſchonken, het uitſteekendſte voorregt en voordeel onzer natuure met eene onbetaamlyke en veragtlyke verontwaardiging behandelen. Wy zyn, ten tweede, de willige bewerkers van ons eigen bederf, ſchande, en elende; wy zyn vervallen tot een vuil dierlyk geſtel, tot een enkel zinlyk Leeven, en loopen het verſchriklykſte voor alle weezens, die met redenmagtige en zedelyke bekwaamheden begaafd zyn, in den mond, de verwoesting naamlyk van het leeven der Rede, het leeven der zuiverheid en inwendige regtheid, het leeven Gods in den mensch. Dus heb ik getoond, welke in alle eeuwen de voornaamſte en algemeenſte oorzaaken geweest zyn, door welke het inwendige licht der Rede verduisterd, en het oordeel verdorven en in ſlaavernye gebragt is. Ik ga nu over

Om een kort verhaal te geeven der verdorvenheden van den Christelyken Godsdienst, welke geſchikt was om ons Natuurlyk licht te helpen en by te ſtaan, als mede der middelen door welke dezelve ingevoerd en bevestigd zyn. — De Christelyke Godsdienst, zo als dezelve in den beginne der wereld is voorgeſteld, was onwederſpreeklyk eene klaare, verſtaanbaare en zeer uitmuntende leere, regtſtreeks geſchikt tot eere van Gods zedelyke beſtuuring, en de bevordering van de waare verhevenheid en den welſtand des menschdoms. 't Was, in de daad, eene onderwyzing van de grootſte nutheid, wegens haare klaarheid, geſchikt voor alle vatbaarheden, en verordend om haare hervorming en heilzaamen invloed tot alle ſtanden en ſtaaten uit te ſtrekken. En dus blyft het altoos met opzigt tot deeze gewigtige beginzels, die eigenlyk tot het weezen en de geſteltenis van 't Euangelie behooren; hoewel met den tyd, de onkunde van oude gebruiken, de zinſpeelingen op handelwyzen die wy niet recht weeten, de byzondere eigenſchap van eene taal, in veele opzigten zeer verſchillende van deeze der tegenwoordige eeuwe, in andere ſtukken, van minder aanbelang, eenige geringe en toevallige duisterheden hebben te wege gebragt.

Maar gelyk de Rede leert, dat de Christelyke Godsdienst, als dezelve van Godlyken oorſprong is, in alle weezenlyke takken eene Leer moet behelzen, ligt om te bevatten en uit

te leggen; zo leert de Geschiedkunde aan den anderen kant, dat vreemde verdorvenheden, en uitspoorige voorregten, zeer vroeg daar op geënt zyn, die allengskens tot eene verbaazende hoogte van bygeloof en tiranny opwiessen. De weezenlyke geest van Pauslyke overweldiging begon zich reeds vroeg by eenige gelegenheden in de eerste Christenkerke te vertoonen; en de rechte grondslag werd gelegd, om 'er, in een gunstiger tydsgewrigte, dat gebouw van luisterryken hoogmoed en onderdrukking op te bouwen; veele dwaalingen, en van buiten aankomende nieuwigheden, werden met yver voortgezet, en met der Christenen algemeen geloove vermengd.

Egter behoeft men zich niet zeer daar over te verwonderen, naademaal eenigen van de Rede afweeken en die verlieten, daar zy de eenige zekere leidsvrouw in het verklaren der Heilige Schriftuure, en volstrekt noodzaaklyk is, om den zamenhang en 't gevolg van een bewys te bepaalen, en de figuurlyke uitdrukkingen te verzagten, door aan dezelve eenen gemaatigden en bestaanbaaren zin te geeven. — Wanneer deezen, zeg ik, zich striktlyk in alle gevallen by de letter van den text hielden, getrokken tot de uiterste gestrengheid. — Terwyl anderen de natuurlyke eenvoudigheid van 't Euangelie bevlekten, daar zy het zelve met hunne onderscheidene stelzels van Philosophie poogden overeen te brengen, en 'er nog eene derde soort gansch verscheide van beide voorgemelde gevonden werd, die niet alleen de Leeringen, maar ook de gebeurtenissen zinbeeldig verklaarden, en dus eenen Fabelagtigen Christelyken Godsdienst maakten, onder 't voorwendzel van eenen gezuiverden en mystiken zin, dien overlaatende om geschikt te worden volgens ieders byzondere vooropgevatte gevoelens en verbeeldings kragt.

Daar op werd, met de bekeering der Roomsche Keizeren, rykdom en magt in de Kerke ingevoerd, en toen ontstond 'er heerschzugt en scheuring. Partyschappen werden 'er gesmeed, alle greetig haakende om het bewind in handen te krygen, en waren in hunne geschillen ten uiterste bitter de een tegen den ander. Zy beloofden zich in waardigheid en luister toe te zullen neemen, door middel van onderscheidene Geloofsbelydenissen, die gebruikt wierden als de strikken van eerzugt en onderlinge verdrukking. En met zulke bittere geschillen hebben noodwendig veele groove dwaalingen stand gegreepen. Waarheid of valschheid wierden beurtlings vastgesteld, naar de wereldlyke magt

zulks

zulks bepaalde. Daarenboven wierden de Geloofsbelydenisſen niet zo zeer te zamen gebragt en geſmeed, met oogmerk om het waare en oorſpronglyke geloof der Christenen te bepaalen, als wel om zich tegen de Geloofsbelydenisſen van andere gezinten aan te kanten. En daar op wierden uitzonderingen en muggezifteryen uitgevonden, onverſtaanbaare en barbaarſche ſpreekwyzen ingevoerd, als het veldteken van het regtzinnige geloof, door welke de lasteringen en verdeeldheden meer en meer voet kreegen, en de Godsdienst eene nieuwe en vreemde gedaante aannam, Christus en den Apostelen geheel onbekend.

Daar naa, wanneer de Geleerdheid dier tyden, nergens anders in beſtondt, dan in Bovennatuurkundige duisterheden en ingewikkelde vraagſtukken, werdt op gelyken voet, de geheele Christelyke Leere eene enkele brabbeltaal van noodlooze onderſcheidingen en ſchoolſche ſpreekmanieren, die geenen zin ter wereld hadden. Dit bedekte dezelve met ondoorzienbaare nevelen en duisterheden. De hoofdſtudie was, hoe men de eerſte beginzels van redenkaveling zou verwarren, om de dwaaling eerwaardig te maaken, door 't oppronken van eene valſche Leerwyze, en 't overeenbrengen van de allerſtrydigſte ſtellingen. En als het verſtand des volks verblind en in ſlaavernye gebragt was, nam men toevlugt tot valſche en verzierde wonderwerken om het reeds veel vermogende ſtelzel van bygeloof en bedrog te onderſchraagen, deeze wierden gebezigd om eenen verbasterden en onzuiveren Christelyken Godsdienst te bevestigen, in volkomene tegenſtellinge van den oorſpronglyken; die goede, heilige, en Godlyke Leer, welke door kragte van weezenlyke en ontegenzegbaare wonderwerken beweezen is.

Dus ſtond het geſchaapen ten dage der Hervorminge. — Maar hoewel toen de grondſtellingen wat opgehelderd, en veele zotte dwaalingen en ſchandelyke ſtukken van bygeloovigheid, wyslyk en godvrugtig, door de genootſchappen, die zich van den aanhang der Roomſche en Antichristiſche Kerke afzonderden, verworpen wierden; egter blyft tot nog de zuivere Euangeliſche Godsdienst te veel beſmet door menschlyke byvoegzels en belast met tegenſtrydige en ongelooflyke Leerſtukken: eenige derzelve kunnen niet overeen gebragt worden met de Éénheid van GOD, dat eerſte grondbeginzel beide van Natuurlyke en Geopenbaarde waarheid; andere zyn volkomen onbeſtaanbaar met Gods algemeene Goedheid en begeerte om het geluk des menschdoms te bevorderen, noch andere onteeren het ganſche zedelyke

character der GODHEID, de onveranderlyke verpligtingen der deugd en van 't eeuwige regt verkleinende, en zigtbaar tot eene spoorlooze ongebondenheid overhellende. Zo dat de Christenen, in meest alle eeuwen wonderbaarlyk dwaas geweest zyn, en, naar de voorzegginge van den Heiligen Paulus, *de gezonde Leere niet hebben kunnen verdraagen.* Hoewel 't niet onwaarschynlyk is dat zy door deeze woorden zelve eenigzins misleid zyn, die, zinbeeldig weezende, bloot stonden voor de ongerymdste uitlegging, welke eene weeldrige en verhitte verbeeldingskragt kan voortbrengen; zonder den waaren grond en reden van de overdragtlyke spreekwys vast te stellen en te verklaaren. De uitdrukkingen *Redelyke Leeringen*, *Schriftuurlyke Leeringen* zullen tegenwoordig zo ligt niet verkeerd verstaan worden, en nogtans komt de andere spreekwys, in de daad, juist op 't zelfde uit met deeze; dewyl noch onbevatbaare verborgenheden, die nimmer weezenlyk geopenbaard zyn, noch onredelyke, noch zedenlooze leeringen op eenige mogelyke wyze als gezonde leeringen kunnen worden voorgesteld; naademaal de twee laatste noodzaaklyk verdorven en schadelyk moeten zyn, en de eerste in de daad onschadelyk bevonden worden; dewyl ze onverstaanbaar en gevolglyk van geen invloed op het gedrag, doch ook, om dezelfde reden, zonder zin en nutloos zyn. —— Hy alleen die een klaar en wel geoefend verstand bezit kan gezegd worden een mensch van gezond verstand te zyn; Hy alleen die regtmaatige gevolgen uit vaste grondbeginzelen afleidt, is een mensch van een gezond oordeel; Hy alleen die eerlyk en onpartydig is, en bloot staat voor overtuiging, is een persoon van eene gezonde ziele; en op gelyke wyze kan niemand, dan hy die agt geeft op de gezonde woorden, welke uit hunnen aart strekken, om 's menschen rede te zuiveren en te volmaaken, en de deugd voort te planten, die de gezondheid het leeven en de kragt is van der menschen ziele, met eenigen schyn van waarheid of regt, zich den staat van gezond te zyn, in den geloove toeeigenen.

Ik zal besluiten met aan te merken, dat 'er op ons eene sterke verpligting ligt, om de bovengemelde oorzaaken van verduistering des verstands te myden, niet alleen als redelyke schepzels van GOD, niet alleen als Christenen, die de Leerstukken en de pligten van den waaren Godsdienst klaarder en uitgebreider kennen, maar ook om de zorge, welke wy behooren te draagen voor de naakomelingschap: dewyl de gevoelens, die in de eene eeuwe de overhand hebben, 't

zy

zy waare of valsche, nutte of nadeelige, natuurlyk tot de andere overgaan. De denkbeelden van 't gemeen, gelyk de ervarenis leeraart, zyn ten grooten deele overgenomen van hunne onmiddelyke Voorgangeren. Eene duistere eeuw is meest altoos, in de geschiedenisse der wereld, gevolgd door eene die daar aan gelyk was, zo ze dezelve in duisterheid niet overtrof. En in eene byzonderder betrekkinge, de dwaalingen der Ouderen daalen maar al te zeker af op hunne kinderen. —— Aan den anderen kant, wanneer kennis, opregtheid, en een eerlyk vry onderzoek zich begint te verspreiden, is het naastvolgende geslachte van gelyken wyzer en onderzoekender. Zo wy derhalven zorg draagen om in ons eigen gemoed het licht der Rede, het licht van den Christelyken Godsdienst te vermeerderen, mogen wy vrylyk verwagten, oordeelende naar 't geene tot dus lang de weezenlyke loop der dingen geweest is, dat onze goede grondbeginzels, als een soort van erfnis, zullen overgaan tot de naaste Naakomelingen, en mogelyk eenen invloed hebben op laatere en verder afzynde tyden.

P. A.

REDENVOERING.

Door den Heer NAVARRE, Hoogleeraar in de Wysbegeerte.

(*Vervolg van bladz. 442. nadere ontvouwing en slot dezer Redenvoeringe.*)

De Oeffening der Welspreekendheid.

44. HEt is ten uiterste vreemd dat men tot heden de Jeugd niet toegelaaten heeft in de Wysbegeerte te studeeren, voor dat dezelve zich in de *Rhetorica* of Welspreekendheid geoefend had; daar men in tegendeel tot de oeffening der Welspreekendheid niemand behoorde toe te laaten, dan dezulken die de Wysbegeerte doorgeloopen hadden. Is 't niet natuurlyk dat men eerder leert denken dan spreeken? En ziet gy niet, dat uw Leerling onmogelyk net kan denken, en in een goeden smaak schryven, dan naa dat hy den weg, dien ik afgetekend heb, bewandeld heeft? Dan heeft hy de zuiverheid der taale geleerd in de Spraakkunde, de rykdom der Letteroeffeningen in de fraaije Letteren, de nauwkeurigheid der redeneeringe in de Redeneerkunde, de kennis der zeden en der gemoedsdriften in de Zedenkunde, de verhevenste denkbeelden in de Bovennatuur-

tuurkunde, de bepaalde oplettendheid van 't Verstand in de Wiskunde, de diepste geheimen der Natuure in de Natuurkunde, de kennis der tyden in de Tydrekenkunde, het fraaije der zinspeelingen in de Verdichtselkunde, en het tafereel der eeuwen in de Geschiedkunde. Wat wordt 'er meer vereischt om iemand een grooten Redenvoerder te doen worden? Het vermogen van te beweegen of te raaken alleen, dat geen ontwerp van studie iemand kan geeven.

45. Wat men ook deswegens oordeele, 't zy men by het oude vooroordeel blyve, of dat men 'er van afzie, ik verdeel de *Rhetorica* in twee deelen: het eerste handelt over de gewyde, het laatste over de ongewyde Welspreekendheid. De gansche Welspreekenskunde moest dan gebragt worden onder drie hoofden. 1. De *Rhetorica* der gewyde en ongewyde uitspraake. 2. De *Rhetorica* der welvoegelykheden den Franschen eigen. 3. Een uittreksel der groote voorbeelden in alle soorten. Om deeze geheele Welspreekendheid op te stellen, zou ik putten in de bronnen van *Aristoteles*, *Cicero*, *Quintilianus*, *Longinus*, *Dionysius van Halicarnesse*, *Rollin*, *Gaichies*, *Lami* en de Dichtkunde van *Horatius*. De gewyde Welspreekendheid beschouw ik, of met opzigt tot den Predikstoel, of ten aanzien der gemeenzaame onderwyzingen. In de eerste onderdeeling, leer ik de hartstogten voorstellen en uitdrukken, dat twee zeer onderscheidene zaaken aan de hand geeft; eerst eene verhandeling over de hartstogten betrekkelyk tot den Predikstoel; en ten tweede eene verhandeling over den styl, met opzigt tot dat zelfde oogmerk; altoos in 't oog houdende, dat men den styl onderscheiden moet doen zyn, naar geraade van de verscheidenheid der onderwerpen. De eerste leidt my tot de kennis van 't menschlyke hart, en de tweede leert my, met welk eene taal ik tot het zelve heb te spreeken.

Men bezeft gereedlyk dat ik in dit gedeelte zal doen opmerken het onderscheid dat 'er is, tusschen de ongewyde Welspreekendheid, en die staatige Welspreekendheid, welke Gode alleen waardig is, die een afkeer heeft van optooijing en ydelen praal; die Welspreekendheid van overtuiging, welke eene Afgodische tot eene Christen-waereld maakte; die Euangelische Welspreekendheid, welke, door de stem van Petrus, drie duizend Jooden bekeerde; die kragtige Welspreekendheid, welke, door den tong van Paulus, den Throon der Keizeren deed schudden; die treffende Welspreekendheid, waar mede Stephanus de barbaarsche Jooden in 't hart raakte, terwyl hy onder hunne steeniging den geest gaf. In

de Godſpraaken der Propheeten, en niet in 't Heiligdom der Geleerdheid, zou ik de Jeugd leeren zoeken, 't geen deeze hunne Welſpreekendheid moet vercieren. Het geen der ongewyde taale ten cieraad zou verſtrekken, is altoos der deftigheid der heilige bedieninge onwaardig; en eene Kunst, wier oorſprong afdaalt van den allèrhoogſten, moet, volgens haare oorſpronglyke geſchiktheid, niet dan aan opwekkelyke onderwerpen toegewyd worden.

De tweede onderdeeling beſchouwt de gewyde Welſpreekendheid met opzigt tot de gemeenzaame onderwyzing; het zy in de Zendingen, daar men moet onderrigten en verbaazen; of in de Sermoenen, daar meer onderwyzing dan aandoening vereischt wordt; of by een Boètling, daar meer aandoening dan onderwyzing plaats moet hebben, (de omſtandigheden van ouderdom en ſtaat niet te min in agt genomen zynde;) of in de Sommarien, daar eene zeer klaare onderrigting, die de overtuiging afperst, in gevonden moet worden; of by een zieken, daar men niet moet doen dan vertroosten; of by een ſtervenden daar men alleen te vermaanen heeft.

De ongewyde Welſpreekendheid beſchouw ik, als eene Welſpreekendheid van de Pleitzaal, eene Staatkundige Welſpreekendheid, die van den Kryg, en de Welſpreekendheid der gevoegelykheid en van de houding. De eerſte maakt den Advocaat, de tweede beſtiert den tong van een Afgezant, Afgevaardigden, en van 't Hoofd eener Maatſchappye, van welken aart ook dezelve zy; de derde doet een Legerhoofd ſpreeken; de vierde toont ons hoe men de betrekkingen, de onderſcheidingen, de omſtandigheden, de gebaarden en zelfs het ſtilzwygen, behoorlyk in agt heeft te neemen. In dit gedeelte zou ik, even als in 't eerſte, de Rhetorica der uitſpraak, der hartstogten, en der welvoegelykheden den Franſchen eigen, geeven; maar niet dan betrekkelyk tot ieder der voorwerpen in de bovengemaakte vierledige onderdeeling voorgeſteld.

46. Indien men het Proſa en de Poëzy te gelyk wil afhandelen, zo heeft men de opgenoemde boeken en de voorgeſchreevene leerwyze gelyklyk te gebruiken; maar zo men liever de Poëzy in 't eerſte, en 't Proſa in 't tweede jaar wilde doorloopen, zie hier hoe ik dan het ſtuk behandelen zou.

47. Het eerſte jaar zou ik den Leerlingen onder 't oog brengen, het beste dat 'er is onder de Franſche, Latynſche en Griekſche Lierzangen, Heldendichten en Tooneelſtukken.

ken. Alle de morgenlesfen zou ik houden voor de Lierzangen en Heldendichten, en de avondlesfen voor de Tooneelstukken, altoos beschouwd van de zyde der Welfpreekendheid. De fraaiste Godsdienstige gezangen van *Rousseau*, *Racine* over de Pfalmen en over den Godsdienst, de voortreffelykste plaatfen uit de *Henriade*, de *Eneade*, uit *Pindarus*, uit de *Iliade*, de *Odysfea* en uit *Anacreon* zouden my eene verzameling verleenen voor de eerste: *Corneille*, *Racine*, *Moliere*, de beste Treurfpellen van *Seneca*, 't eene en andere Blyfpel van *Plautus*, de Gebroeders van *Terentius*, (gezuiverd,) eenige uitgezogte stukken van *Euripides* en *Sophocles*, zouden eene Verzameling maaken voor de laatste lesfen. In de Verzameling der Latynsche Dichtkunde zou men ook nog konnen voegen de uitmuntende stukken uit de Dichtkundige werken van *Vida*, *Buchanan*, *Sannazarius* enz.

48. In 't tweede jaar zou men doorloopen het beste dat 'er gevonden wordt in de Fransche, Griekfche en Latynsche Redenvoerders; des morgens zou men de ongewyde en des avonds de gewyde Redenvoeringen nagaan. Met opzigt tot de gewyde Welfpreekendheid zou men, in 't Fransch, gebruik maaken, van uitgezogte plaatfen uit *Masfillon*, de *Bourdaloue*, de Lykredenen van *Flechier* en van *Bosfuet*, by een verzameld door Don *Sanfarric*, of te vinden in *les Fragmens d'Eloquence*, in 't Latyn, van de fraaiste plaatfen van den Heiligen *Leo*, *Gregorius*, *Bernardus* en *Cyprianus*; in 't Grieksch, van de schoonste stukken uit den Heiligen *Chrysostomus* en *Basilius*. En wat de ongewyde Welfpreekendheid betreft, hier omtrent zou ik, in 't Fransch, neemen, de stukken van *Patru*, *Cochin* en *Daguesfeau*; in 't Latyn, de *Orationes Collectæ* van *Titus Livius*, de Redenvoeringen voor *Flaccus*, voor *Milo* enz.; en in 't Grieksch, *Demosthenes*, *Æschines* enz.

49. De Morgenboeken voor 't eerste jaar zouden dan zyn. 1. Eenige Hoofdstukken uit de Brieven van den Heiligen Paulus, Johannes, Jacobus, Petrus, Judas enz. met opzigt tot de Welfpreekendheid uitgekoozen. 2. De Fransche, en 3. De Latynsche Verzameling. 4. De regels van den Lierzang en het Heldendicht. 5. De *Rhetorica*. — De Avondboeken zouden zyn. 1. Het vervolg der Brieven van den Heiligen Paulus. 2. De Fransche, en 3. De Griekfche Verzameling. 4. De regels van het Tooneeldicht. 5. Eenige Omwentelingen in de waereld, gelyk *Vertaut* of anderen die verzameld hebben.

50. De Morgenboeken voor 't tweede jaar zouden konnen

nen zyn. 1. Het vervolg van de Verzameling der Brieven. 2. De Fransche, en 3. De Grieksche Verzameling. 4. Eene Verhandeling over de hartstogten, of de *Rhetorica*. 5. Het vervolg der ongewyde Geschiedenissen. — De Avondboeken zouden zyn. 1. Het vervolg van den Heiligen Paulus. 2. De Fransche gewyde verzameling, en 3. De Grieksche. 4. Het vervolg van de *Rhetorica*, met opzigt tot het gewyde, in dien smaak als boven gemeld is. 5. Het tweede gedeelte der algemeene Historie van *Bossuet*.

51. Gemeenlyk zou ik niet van buiten doen leeren, dan zulke stukken die sterk treffen, en zeer eigen zyn, om den smaak en de zeden te beschaaven; ik zou my vergenoegen met de Leerlingen het overige te doen uitleggen, of hen deswegens na verloop van een week, of naa korter of langer tyd, te ondervraagen: ik zou deeze oeffening zo gunstig maaken als maar eenigzins mogelyk was, door middel van belooningen, door regttydige lofgeevingen, met één woord door alles aan te wenden, wat den nayver kan opwekken.

52. In 't eerste jaar zou het gewoone werk des morgens zyn, nu eens eene ontknooping van een Lied van Moses, in Prosa, in 't Fransch of Latyn, dan eens van een stuk uit Jesaïa, of een der andere Propheeten, uit Job of een Psalm; van een gedeelte der *Henriade* of *Æneade*, of uit *Rousseau*, *Buchanan* enz.... Van tyd tot tyd zou ik hun oordeelkundige aanmerkingen, in 't Fransch of Latyn, afvorderen; en zomtyds een klein Dichtstukje, naar de vatbaarheid myner Scholieren. Des avonds zou ik op dezelfde wyze handelen omtrent de Tooneelstoffe.

53. In 't tweede jaar, zou men des morgens in 't Fransch, in 't Latyn en zomtyds ook in 't Grieksch, een klein stukje moeten opstellen: 't zy een Pleitgeding, Verzoekschrift, Krygskundige, Staatkundige of Burgerlyke Aanspraak, of een gesprek van een Vader tot zynen Zoon, of van een Zoon tot zynen Vader, of over een onderwerp van Letteroeffening, of van enkel vermaaklyk tydverdryf, of over een character getrokken uit de Schriften van *la Bruyere*, of eene ontvouwing van 't geen in eene Les verhandeld is enz. Des avonds zou men eene hartstogt moeten afmaalen, of een voorbeeld geeven van het bestraffen eenes Zondaars over deeze of geene ondeugd, of eene deugd aanpryzen, of een eigenschap der Godheid ontwouwen; altoos grootsche onderwerpen......

54. Volgens dit ontwerp zal 'er, zo 't my voorkomt, meer

meer geregelde schikking, meer opklimming in kundigheden, en meer vordering van de zyde der Jeugd weezen; het welk vooronderstelt, dat ieder der twee Profesforen in de Welspreekendheid, 's morgens en 's avonds in 't School komende, zyne Scholieren geleide tot aan het einde der Oeffeninge, gelyk de Profesfors in de Wysbegeerte doen: maar, zo 't gebruik wil, dat 'er ieder slegts eens daags in kome, kan men gereedlyk het zelfde ontwerp volgen, zonder 'er iets in te veranderen. In de twee jaaren zyn 'er omtrent 350 Clasfen; de Profesfor, die 's morgens les geeft, zal alles was hy te toonen heeft, en wat 'er te verrigten staat, met opzigt tot de gewyde en ongewyde Redenvoerders, in 350 Clasfen konnen verdeelen: en de Profesfor, die 's avonds onderwyst, zal 't ligtlyk insgelyks doen, ten aanzien van de gewyde en ongewyde Dichtkunde, in den reedsvoorgestelden smaak: en dus zal alles tot het gewoone gebruik te brengen zyn.

55. Indien 'er maar één Profesfor in de Welspreekendheid is, zal niets egter verhinderen dat men het zelfde ontwerp zoude konnen volgen, zo ten aanzien der Boeken, als ten opzigte der oeffeningen. Men heeft maar in agt te neemen, dat men den morgen houde voor 't Prosa en den avond voor de Poëzy, en dat men noit voor dezelfde Clasfis, of op denzelfden dag, te gelyk iets in Prosa en iets in Poëzy doe opstellen. Men behoort toe te zien dat deeze oeffening, gansch verschillende in soort, beurtlings verwisseld worde; op dat de geest zich geheel op het bedoelde onderwerp vestige.

56. By aldien men 'er op aanstaat, dat de Welspreekendheid in één jaar afgehandeld moet worden, zal de Profesfor dezelfde Boeken, die wy opgegeeven hebben, konnen ontvouwen; maar hy moet dan de stukken opkorten, in evenredigheid aan den korten tyd dien men hem vergunt. Hy heeft, 't is waar, 350 Clasfen, gelyk de anderen, maar die 350 Clasfen zyn in dit geval gelyklyk voor 't Prosa en de Poëzy, daar ze, volgens myne schikking, voor ieder in 't byzonder zouden zyn.

57. De vroomheid, de Godsdienst, de eerlykheid, de zeden, de beschaafdheid behooren in deeze, zo min als in de voorgaande Oeffeningen vergeeten te worden. En welk een ruim veld van nutte lesfen deswegens vindt men hier niet, in de Pleitgedingen, de Oordeelkundige Aanmerkingen, de Ontledingen der Psalmen, Liederen, Gezangen, Aanspraaken, ja in alles!

De

De Oeffening der Godgeleerdheid.

58. De Overnatuurkunde en de Zedeleer in den voorgestelden smaak verhandeld zynde, zo moet de Godgeleerdheid hier, eigenlyk gesproken, niet meer zyn dan de voltoojing van den natuurlyken Godsdienst, de Bovennatuurkunde en de Zedeleer.

59. Verre van hier alle Scholastikery, die de eerwaardigste weetenschap verbasterd heeft, in eene weetenschap vervuld met nutteloosheden, scheldwoorden, klanken, bespottelyke mogelykheden, en stoute vooronderstellingen, die meer geschikt zyn om iemand over den Godsdienst te doen twyffelen, dan om hem denzelven te verklaaren. Moet de Godsdienst vervat zyn in boeken zonder einde, waar in men meer beledigingen dan redeneering vindt? Kan die Godlyke weetenschap verstrekken tot een Tooneel van twist, tweedragt en gekyf; zy, die geschikt is om zelfs de eerste zaaden daar van te verstikken? Kan die Godgeleerdheid vatbaar zyn voor verschillende t'zamenstelsels, daar Apollos het eene, en Cephas een ander gevoelen voorstaat; zy, die ten doelwit heeft alle de Stervelingen te brengen tot de eenigheid des geloofs?

60. Ik breng dan de geheele Godgeleerdheid alleen tot de kennis van de Leer en de Zeden, dat is te zeggen, tot eene Verzameling der waarheden die 't Geloof en de Zeden betreffen, alleen gegrond op de Heilige Schrift, de besluiten der Heilige Kerkvergaderingen, de agtbaarheid der Heilige Vaderen, en de Vryheden der Gallicaansche Kerke. Op dat die waarheden als eene keten aan een geschakeld zyn, en de tweede door de eerste beweezen worden, en dat insgelyks de Verhandelingen over dezelven dus aan een verknogt zyn, zo begin ik met eene Verhandeling over *den éénen en drieéénen God*, en vervolg met eene byzondere Verhandeling over *den gegenereerden God*, die 'er een tak van is; hier op komt *het Geloof* als een gevolg, en eene Verhandeling over den *Christelyken Godsdienst* als een besluit hier van. Verder geef ik eene Verhandeling over *de Kerk*, ten nauwste aan 't voorgaande verbonden; hier op volgen onmiddelyk *de Sacramenten in 't algemeen*, een stuk zo zeer verknogt met de Kerk, en voorts de *Sacramenten ieder in 't byzonder*. Eindelyk besluit ik alles met de Leer der Zeden, die vervat wordt in eene Verhandeling over de Liefde tot God, eene over de Liefde tot den Naasten, en eene over de Deugden en Ondeugden in 't algemeen.

61. De Verhandeling over den *éénen en drie-éénen God*

gaat over het bestaan van God, deszelfs natuur en volmaaktheden, alleen beweezen op de bovengemelde gronden, laatende andere bewysreden voor de Bovennatuurkunde. De Verhandeling over den *gegenereerden God* behelst de Menschwording van 't Woord, het geheele leeven van Jesus Christus, met alle zyne Verborgenheden en Genade. Die van *'t Geloof* moet handelen over de noodzaaklykheid van 't Geloof, deszelfs grondslag, deszelfs agtbaarheid, over de Openbaaring en derzelver kenmerken, over de Heilige Schrift, de echtheid en Godlykheid der Boeken daar in vervat, en eindelyk van de Overlevering.

De Verhandeling van den Christelyken Godsdienst leert ons kennen den aart van een bovennatuurlyken of geopenbaarden Godsdienst, deszelfs noodzaaklykheid en zekerheid, de niet genoegzaamheid van den natuurlyken Godsdienst, de Godspraaken, de Wonderwerken, de overeenkomst en 't verschil van den Joodschen Godsdienst met den Christelyken, de zending van den Heiligen Geest op de Apostelen, dat is te zeggen, de grondlegging van den Christelyken Godsdienst, deszelfs voortplanting, deszelfs zegenpraal over de Vervolgers en Vyanden; en eindelyk de noodzaaklykheid van een leeven naa dit leeven enz. . . . . De Verhandeling over de Kerk bevat het geen men gemeenlyk leert over de hoedanigheden der Kerke, derzelver Agtbaarheid, Feesten, Plegtigheden, en Tugt ; mitsgaders het Kerklyke Regt en het Bestier der Kerklyke goederen, het welk vereischen zal nog in 't byzonder te spreeken van de Kerk van Frankryk, derzelver Voorregten, en Vryheden; over de Reglementen door de Fransche Geestlykheid gemaakt, en de hulp die de Kerk van Frankryk door alle tyden van onze Koningen en Parlementen genooten heeft.

De Verhandeling over de Sacramenten in 't algemeen zal slegts weinig bladzyden beslaan; die over de Sacramenten ieder in 't byzonder is een weinig langer, om dat ze gaat over Sacramenten die op onderscheidene wyzen beschouwd moeten worden; gelyk men dus de Eucharistie ook heeft te verhandelen als eene Offerande, 't welk aanleiding geeft tot eene kleine onderdeeling over de Mis-offerande. De Verhandeling over de Liefde tot God brengt mede, dat men zich byzonder uitlaate over het Gebed, en over de Aanroeping der Heiligen: die van de Liefde tot den Naasten eischt eene byzondere Verhandeling over de Regtvaardigheid. De Verhandeling eindelyk over de Deugden en Ondeugden in 't algemeen is gansch eenvoudig.

Ieder

Ieder ſtuk deezer verdeelingen heeft, gelyk men ziet, zyne byzondere armen, die zich verder in takken verdeelen, welken weder hunne ſcheuten hebben, dat een Leeraar in de Godgeleerdheid bereids beter bemerkt dan ik. Ik laat het aan zyne bekwaamheden en aan zynen yver over, om ieder gedeelte te volmaaken als een goed Catholiek, als een waare Geleerde, en als een oprecht Liefhebber van zyn Vaderland.

62. Wanneer men hier alle ſpitsvindigheden, en alle ydele Schoolſche geſchillen afſnydt, als men in deezen geene andere dan de opgenoemde bewyzen gebruikt, zo men geene herhaalingen maakt, en de tweede waarheden door de eerſten bewyst, zal men, zeer gemaklyk, in den tyd van drie jaaren, de waare Godgeleerdheid konnen afhandelen, overeenkomſtig met dit ontwerp, dat ik 'er van gegeeven heb. Hoe veele nutlooze dingen zouden 'er dus doende uit onze katernen niet verbannen worden! welke gewigtige waarheden zou men, over alle de artikelen van onzen Godsdienst, niet in derzelver plaatſe konnen voegen! hoe veele zaaken zou men langs dien weg niet in een helder daglicht konnen ſtellen, met betrekking tot de eendragtigheid tusſchen de Geestlyke magt en 't Waereldlyke Beſtier! enz.

De Oeffening der Regtsgeleerdheid.

63. Ik zal hier niet herhaalen het geen ik in myne Redenvoering reeds gezegd heb, over de nutlooze verſchillen, die men in de Regten verhandelt. Het is blykbaar, dat alles wat betrekking heeft tot de magt der Wetgeevinge in 't Roomſche Regt, gansch niet voegt in onze Eenhoofdige Regeering: de eerſte tytels derhalven van de *Digesten* en *Inſtituten* behoort men geheel agterwegen te laaten. De Verklaaringen van één onzer Koningen hebben de Regtsgeleerdheid bepaald tot de onderwerpen van *Testamenten*, *Donatien* en *Subſtitutien:* hoe veele Roomſche Wetten zyn daar door niet onnut geworden! Hoe veele anderen zyn 'er verbeterd door de *Novellen* van *Justinianus*, die de opvolging *ab intestato* regelt! En kan men niet op eene dergelyke wyze ſpreeken van de Wetten, die opzigt hebben tot de wyze van Regtspleeging, zo in 't burgerlyke als in 't crimineele?

64. Men onderwyze dan op onze Hooge Schoolen het Regt dat ons eigen is. Laat ons de agtbaarheid van het *Codex*, van de *Digesten* en *Inſtituten* niet vernietigen; maar laat ons voor ons Regt doen, het geen de Romeinen, dien wy zo veel eerbieds toedraagen, gedaan hebben, om het hunne

te voltooijen en te volmaaken. Rome, haar gebrek in opzigt tot de Wetten bezeffende, verrykte zich met de schatten van Griekenland; maakte zich de Wetten van *Minos*, *Lycurgus* en *Solon* eigen, en vond in die bronnen 't geen dienen kon ter volmaakinge van haar Regtboek: doch zy wagtte zich wel van alle de Grieksche Wetten zonder keus te verzamelen, en die allen zonder uitzondering aan de Romeinsche Jeugd ter beoeffeninge voor te stellen. Dat wy op eene dergelyke wyze uit de Verzameling der Roomsche Wetten neemen, 't geen overeenkomstig is met onze Wetten, 't geen dezelven kan ophelderen en volmaaken; dat de voorzigtigheid altoos onze keuze bestiere. Met één woord, men houde zich verbonden aan 't Regt der Volkeren, men brenge onder algemeene hoofden onze Wetten, de Gebruiken onzer Provincien, de Ordonnantien onzer Koningen en de Vonnissen onzer Geregtshoven: men maake hier van een geregeld t'zamenstel eigen aan de Natie, en onderwyze onze Franschen in 't zelve.

De Oeffening der Geneeskunde.

65. Vooronderstellende dat men uit de katernen der Geneeskunde alles zal verbannen, 't geen ik in myne Redenvoering gezegd heb dat geweerd behoorde te worden, zo begin ik myne Verhandeling over de Geneeskunde. 1. Met de *Physiologie*, of de kennis der dierlyke huishoudinge in den staat van gezondheid, vergezeld van redeneeringen gegrond op eene goede Natuurkunde. 2. Beschouw ik die zelfde dierlyke huishouding in den staat van ziekte, 't geen de *Pathologie* uitmaakt, of de kennis van de beginselen der ziekten; die zich verdeelen in *prœgumene* of *procatarctique* beginselen; waar van de laatsten zich aan ons vertoonen, als werkzaamheden die van buiten een nadeeligen invloed op ons hebben, of als werkzaamheden van den mensch zelven tot zyn nadeel: terwyl de *prœgumene* beginselen ons de gebreken der vaste deelen en der Vloeistoffen, of de gebreken die den vasten deelen en den Vloeistoffen gemeen zyn, doen zien. 3. Handel ik over de verschillende soorten van ziekten, van zekere toevallen derzelver, welker kennis in de practyk van nut kan weezen. Ik bepaal de ziekten niet dan uit de *Symptomata*, of de bestendige, onveranderlyke en merkbaare kentekenen. De oplettendheid en de ondervinding moeten het overige leeren.

De *Therapeutica* of kennis der Geneeswyze wordt tot drie hoofdzaaken gebragt, het *Diëet*, de *Chirurgie* en de *Phar-*

macie: de onderrigtingen van 't geen in de ongesteldheden te doen staat, breng ik insgelyks tot drie, als hebbende haar opzigt op de *vitales*, op de *curative* en *palliative* middelen, of de leevenswyze, en 't geen dienen kan, om de ongesteldheden te geneezen of te verzagten.

De *Hygieina*, of Gezondheidsbewaaring, welke spreekt van de lugt, het voedsel, den drank, de beweeging en rust, het slaapen en waaken enz. behoort tot de *prægumene* beginselen van de *Pathologie*.

De *Semeyotica*, of Kentekenkunde, die ten onderwerp heeft de kennis der kenmerken, behoort tot de *Physiologie* en *Pathologie*. Des men alles tot deeze drie konne brengen, de *Physiologie*, de *Pathologie* en de *Therapeutica*.

66. Over 't geheel zou ik begeeren, dat de Leermeester nooit eenige strafoeffening omtrent zyne Scholieren hield. Vindt men 'er eenigen onder die onverbeterlyk zyn, zo behoort men zich te vergenoegen met dezulken weder te geeven in de handen hunner Ouderen; die dan, op hunne beurt, verpligt zyn, om met den Regent van 't School mede te werken ten meesten nutte van den Staat, en de oogen niet te sluiten, gelyk meerendeels geschiedt, met opzigt tot de gebreken hunner kinderen. Mogelyk zal een Jongeling, die de Kerk tot schande geweest zou zyn, het Vaderland van dienst weezen in 't beroep van den Tabbaard.

Het zou daar en boven te wenschen zyn, dat de gezagvoerende Hoven onveranderlyke regelen vast stelden, voor de handhaaving der goede ordre in de Schoolen, opdat de Meesters hunne Leerlingen niet onregtmaatig kwelden, en de Leerlingen niet ongestraft tot een plaag voor de Meesters strekten.

67. Ziet daar wat myn yver voor 't algemeene welweezen van de opvoeding der Franschen my op 't papier heeft doen stellen. Ik onderwerp myne denkbeelden gewillig aan de oordeelkunde van een ieder, die vertrouwt dat hy beter denkt dan ik: in zodanig een geval ben ik de eerste om myn ontwerp te wraaken; maar myne liefde voor myn Vaderland zal ik my altoos tot eer rekenen.

Et renovabis faciem Galliæ.

En gy zult het gelaat van Frankryk vernieuwen.

DE MOOGELYKHEID VAN DEN PHILOSOPHISCHEN STEEN TE VINDEN, EN DE DWAASHEID VAN 'ER NAAR TE ZOEKEN,

Door den Heer de MAUPERTUIS.

MEn beschouwt de zulken, die zig met het zoeken van den Philosophischen steen bezig houden, als Gekken, en men heeft gelyk. Daar is te weinig waarschynlykheid, dat men hem vinden, en te veel, dat men 'er zig zelven mede in den grond helpen zal. Men vertelt, wel is waar, duizend verwonderlyke Historiës over dit onderwerp, en zelfs Persoonen, die geen belang hebben, om dezelve te bevestigen, verhaalen ze als waaragtig. Een Prins in Duitschland, een Man van verstand, verzekerde my, op zekeren tyd, dat hy een *Adeptus* by zig in huis genoomen hebbende, wien hy niets dan voedzel en koolen gaf, die Man, na verloop van eenige maanden afscheid van hem nam, en hem vyftien mark goud vereerde. Het geheim van het algemeen geneesmiddel wordt doorgaans met dit van den Philosophischen steen, of het goud maaken verbonden, even als of het een nog niet van genoegzaam belang ware zonder het ander. Byna alle die geenen, die goud kunnen maaken, bezitten ook de konst om 't leven verscheide eeuwen te verlangen. Als zy hunne konst eenige jaaren in Europa geoeffend hebben, dryft hen de honger en armoede naar Asie, zy gaan tot den Mogol over, en verryken, in bedelaars gewaad, alle Landen, van de wereld.

Ik zal my niet ophouden met alle de Historiës van dit zoort, nog alle de wonderlyke voortgangen en werkingen, daar de boeken der Alchymisten mede vervuld zyn, te vertellen. Maar ik zal aanmerken, dat onder de bekwaamste scheikundigen, terwyl zommigen hun leven met dit onderzoek doorbrengen, anderen 'er de gek mede scheeren, en de zaak voor onmoogelyk houden. Het is 't werk van een Wysgeer de moogelykheid van dit onderwerp te onderzoeken, zonder zig veel te belemmeren met het op te lossen.

De Natuurkunde brengt het tot de volgende voorstellen.

1. Of; alle stoffe is gelykaartig, en dan verschillen de Lighaamen niet, dan door de verschillende gedaantens en schikkingen hunner deelen.

2. Of; alle de deelen der stoffe moeten tot zekere geslagten gebragt worden, welke de hoofdstoffen aller lighaamen zyn,

zyn; zodanig omtrent als de scheikundigen dezelve onderstellen, schoon zy het niet eens zyn, nog over het getal, nog over de natuur dier *Elementen*; en dan verschillen de lighaamen niet, dan door de verscheidenerleie menigtens en saamenvoegingen dier deeltjes.

3. Of; alle de deelen der stoffe zyn zelve zo verscheiden, als alle de verschillende lighaamen der Natuur, en dan zal elk dier lighaamen saamgesteld zyn uit deeltjes, die oorspronkelyk met het zelve gelyk zyn. Het Goud zal alleen bestaan uit goud-deeltjes, het yzer uit yzerdeeltjes, het hout uit houtdeeltjes enz.

Op de *eerste* onderstelling zou het vermetel zyn te zeggen, dat het onmoogelyk ware, om aan zommige deeltjes der stoffe eene andere figuur en eene andere schikking te geeven, dan die, welke zy hadden, en meer zoude 'er niet vereischt worden, om Lood of Hout in Goud te veranderen.

In de *andere* onderstelling, kan men even weinig zeggen, dat 'er geene moogelykheid zy, om die hoeveelheden en schikkingen, welke de hoofdstoffelyke deeltjes hebben moeten om Goud te maaken, te kunnen ontdekken.

En in de *derde* onderstelling eindelyk zou 'er nog minder grond zyn om te verzekeren, dat geen lighaam in de Natuur, het Goud alleen uitgezonderd, goud-deeltjes bevatte, of dat het onmoogelyk zy, om 'er dezelve uit te haalen.

Onder wat oogpunt men dan den *Philosophischen Steen* beschouwt, men kan 'er de onmoogelykheid niet van aantoonen; Het is ondertusschen ligt de dwaasheid te zien, van hen, welke hun tyd en moeite daar aan te koste leggen. Omdat namelyk deszelfs prys, hoe onwaardeerbaar, nog niet groot genoeg is om de geringe waarschynlykheid goed te maaken, dat dit geheim ooit ontdekt zal worden.

EEN KIND, DAT MET EEN HELM OP 'T HOOFD TER WERELD KWAM,

Door den Heer LANDEUTTE, *Koninglyk Geneesheer der krygs-Hospitaalen te Bitche.*

De Moeder van dit Kind is de Vrouw van een zwaardveger te NANCY, in de oude stad, by het oude Hertoglyke Paleis, en zy beviel van het zelve in de maand May 1759.

De arbeid was zeer moeijelyk; Het kind kwam met de bilſletjes voor, en wierdt by de beentjes verlost. Het was een meisje, men hadt eerst geene gedagte op die zeldzaame vertooning, die men ſtraks daar na ontdekte, en welke beſtondt in een helm op het hoofd, die wit, ſteevig, en zeer hard van zelfſtandigheid was, en de wezenlyke en natuurlyke gedaante van een helm hadt, met een lang helmſtuk, zeer laag by den rug neergaande, en in het midden als in twee bladen geſplitst, daar zig een zoort van pluimagie op vertoonde het welk 'er merkelyk boven uitſtak. Deze Helm was van 't Hoofd volmaakt onderſcheiden, en men bemerkte deszelfs begin zeer duidelyk op het tedere voorhoofd der jonge Amazoone.

Het kind is na den tyd, en, volgens het voorgeven der Moeder, eerst op de tien maanden geboren. „ Zou die tiende maand, vraagt onze Geneesheer, ook noodig wezen, „ om dezen uitwas te voltooijen? Men weet dat de juiste term „ der bevalling van eene Vrouw, negen maanden is; zou„ den nu alle monſters, (als ik my van die uitdrukking be„ dienen mag) wier lighamen te veel of te weinig hebben, „ moogelyk niet wel laater of vroeger, dan den tyd, dien 'er „ de Natuur in de gewoone gevallen voor geſchikt heeft, ter „ wereld koomen? Gelyk dit kind te veel hadt, en laater „ gebooren wierdt, zo ſchynt het niet onnatuurlyk te den„ ken, dat een ander, 't welk te weinig leden heeft, voor „ de gewoone term verſchynen moet."

Verder was de Moeder, geduurende haare zwangerheid van dit Kind gekweld met een hydropiſie in de lyfmoeder, en hy merkt hier by aan, dat men zelden buitengemeene monſters ter wereld heeft zien koomen, zonder dat de moeders merkelyke ongemakken, geduurende haaren dragt, hebben uitgeſtaan; waar uit men kan opmaaken, hoe bezwaarlyk het valle voor de Natuur, haar gewoonen weg te verlaaten, en dat haare dwaalingen om zo te ſpreeken, altoos verſcheide wanorders na zig ſleepen.

Eindelyk geeft hy in bedenking, of men uit dergelyke gevallen de werking der inbeelding van zwangere vrouwen op haare vrugt niet zou mogen beſluiten. Dog gelyk hy hiervan niets nieuws zegt, en zelfs niets bepaalt, en wy de ongegrondheid van dat gevoelen duidelyk, zo wy agten, getoond, en eene verſtaanbaare verklaaring dier verſchynzelen gegeeven hebben (*) zo zullen wy ons ook hier niet verder inlaaten.

(*) Zie ons Mengelwerk. D. IV. pag. 24.

BESCHRYVING VAN HET EILAND TENERIFFA.

Uit het Engelsch van den Eerw. Mr. JOHN LINDSAY.

HEt Eiland *Teneriffa* is het grootste in den omtrek, van alle Eilanden hier omstreeks gelegen, en hoewel *groot Kanaria* overvloediger koorn voortbrengt, en *Madera* vry meer beroemd is, wegens den wyn, die daar valt, geeft egter de Bisschop deezer Eilanden, die zyn hoofdverblyf heeft op *Groot Kanaria*, den voorrang aan *Teneriffa*, als waar hy zich meest altoos onthoudt. — Het land, of liever de rots (want, eigenlyk gesprooken, land vindt men hier zeldzaam,) is zeer oneffen en hoog, inzonderheid tegen 't N. O. waar het de gedaante vertoont eener schriklyke vermenging van rotzen en dalen onder een verward, van bergen op elkander gestapeld; dermaate dat de *Piek* zelve, beroemd voor den hoogsten berg des geheelen aardkloots, nauwlyks gezien kan worden, uit hoofde der omliggende bergen, by de Haven *Port Santo* genoemd; daar ze, door haare verbaazende hoogte, tot op den afstand van honderd en tachentig mylen zigtbaar is.

De grond van dit Eiland is zeer ligt, zandig, en vol van kleine rotsagtige steentjes. Ik heb ook waargenomen, dat men, eenige voeten onder de oppervlakte delvende, drie of vier onderscheidene (*strata*) beddingen van steen aantreft, van elkander verschillende in kleur en hardheid: ieder bedding is omtrent 18 duimen of iets meer diep. De zandige grond der oppervlakte is niettemin vrugtbaar, geevende 's jaarlyks twee oogsten, en van zommige gewassen drie. Alle jaaren hebben zy een overvloed van moeskruiden, en behalven die daar natuurlyk vallen, hebben de inwoonders eene groote menigte van de onze, welke men voor een maatigen prys koopt. Hunne appels, in de daad, zyn zo smaaklyk niet als de onze, maar zy kunnen dit ryklyk vergoeden door zoete en bittere *Oranje appels*, *Bergamot Limoenen*, *gemeene Limoenen*, *Granaat-appels*, en verscheide andere zappige vrugten, in die heete gewesten veel edeler van smaak dan in onze koele landstreeken.

De spys van het gros der inwoonderen is zeer gering, een paar eijeren met een weinig gebraade kastanjes, nooten of vygen, die zy in groote menigte hebben, strekt tot een lekkerny. — Die van meerder aanzien zyn, genieten mede geene aanmerklyke verscheidenheid van spyzen, gebraade vogels, vogelsoepen, varkensvleesch, en moeskruiden maa-

ken het grootste gedeelte uit. Wat rundvleesch betreft, dit komt zeer zeldzaam voor, dewyl het weidland 'er zo schaars gevonden wordt. Geiten kunnen zy gemaklyker voeden, en weiden zy ook op de bergen, men koopt ze voor drie of vier schellingen het stuk. —— Ik zag 'er eenige schoone Osfen die uit *Engeland* of *Holland* kwamen, maar men verhaalde my, dat ze niet waren om gedood te worden; dewyl ze zo wel als de koeijen gebruikt wierden om het land te ploegen, door gebrek aan muil-ezels en paarden, die men bykans geheel niet ontmoet; de ezel is het algemeene last en ryddier. Het brood is 'er gemeen, doorgaans bruin van kleur en de wynhef, die zy, in stede van gest, gebruiken, geeft 'er eene zuurheid aan, die zeer onaangenaam is voor de vreemdelingen.

Wat hunne zeden aanbelangt, zy, die van eenig aanzien zyn, zyn zeer welleevend, en schoon zy tot nog by de gewoonte blyven om draadwerk in hunne vensters te maaken, en niet zeer algemeen de openbaare vermaaklykheden bywoonen, zullen egter de Juffers een vreemdeling, die goede voorschryving heeft, in hunne kleine t'zamenkomsten toelaaten en zonder sluijer in zyne tegenwoordigheid dansen: de mannen zyn insgelyks merklyk gebeterd van de *oude Spaansche* jaloersheid, ook hebben zy voor een goed gedeelte die onaangenaame en kostbaare gewoonte van plegtige bezoeken onder elkanderen afgelegd, verkiezende liever op eene vriendlyke wyze elk aan zyn huis te gaan zien, dan beurtlings elkander te noodzaaken tot kostbaare voorbereidzelen voor staatlyke bezoeken, die voortyds plaats hadden.

Benevens de geestgesteldheid hebben zy ook meerendeels de dragt der *oude Spanjaarden* uitgeschud; niets is 'er van overgebleeven, dan de sluijer voor de vrouwen en de lange mantels voor de mannen; deeze beide draagen zy nog, niet zo zeer als een weezenlyk gedeelte van hun dragt, als wel tot een dekzel voor zommiger leelykheid, en een begunstigd gewaad van anderer luiheid. —— Die 't doen kunnen, volgen, wanneer zy uitgaan, eenigzins de *Fransche mode* in alle hunne toerusting; dit hebben zy begonnen zints den laatsten oorlog tusschen *Spanje* en *Engeland*. En zy die, binnens huis, de toerusting der voornaamer lieden willen volgen, beginnen te wenschen dat de wreede gewoonte haar wilde toelaaten om ook haare bevalligheden, in 't openbaar, zonder sluijer te toonen.

Van de herbergzaamheid der inwoonderen van *Teneriffa* zal ik een voorbeeld bybrengen. — Om zo veel als doenlyk

was

was alle gelegenheden tot onlusten voor te komen, was door onzen *Commandeur* bestemd, dat alle de scheepsboots, met het volk, alle avonden ten zeven uuren van 't strand moesten afgaan (*). Een Heer van onze vloot zich in den tyd vergist hebbende, door het beschouwen van eenige zaaken in een land waar hem alles nieuw voorkwam, was agtergelaaten. Door den nagt overvallen in een stad waar noch herberg noch kroeg was, en geen kennis aan eenig mensch hebbende, wien hy zynen toestand vry kon openbaaren, bevondt hy zich in eene onaangenaame omstandigheid; hierover liep hy te mymeren, wanneer hem een *Spanjaard* ontmoette. De Heer kon geen *Spaansch* spreeken, en de *Spanjaard* verstondt *Latyn* noch *Fransch*. Deeze maakte egter door 't behulp van anderen dat de Heer begreep, dat hy vermoede of hy ook een vreemdeling, en door den nagt overvallen was; en dat hy als dan hem verzogt om de eer te mogen hebben van hem onder zyn dak te neemen. De Heer nam het aan, en werd op het uitsteekendst ontvangen. De Juffrouw van den huize vermaakte hem, naa den avondmaaltyd, met op den klavercimbaal te speelen; en eer hy 's morgens mogt vertrekken, moest hy eene menigte van vrugten, die toen in den tyd waren, medeneemen.

Tot een staal hunner menschlievendheid strekke het volgende voorval. Een *Engelsch* Heer van onze vloot op de algemeene landingplaatze in den boot zullende stappen, viel, by ongeluk, in 't water en werd bykans dood opgehaald. Een Spanjaard, dit ziende, schoot toe ten zynen bystande, en riep zyne knegts, op 't eigen oogenblik, om den Heer in zyn huis te draagen, en alle mogelyke hulp toe te brengen. Zommigen onzer Officieren stelden zich daar tegen, niet willende dat de *Spanjaard* daar van eenigen overlast hadt; dewyl men in het huis van den *Engelschen Consul* gaan konde. — Op dit zeggen antwoordde de *Spanjaard* met veel drifts. *Wat betekent het huis van den Consul voor dien ongelukkigen Heer? Eer hy daar eenigen bystand ontvangen kan, is hy mogelyk niet meer!* Dus bezorgde hy hem schielyk in zyn eigen huis, verleende hem alle hulpe naar zynen toestand geschikt, en bragt hem naa zyne herstelling met alle teerhartigheid aan boord van 't Schip, waar hy behoorde. —— Deeze, en andere beleefdheden ontvingen wy van hun, en des niettegenstaande waren wy zo onbeschaafd, en zo gelyk aan ons zelven, dat wy op hunne straaten en in hunne haven geschillen

en

(*) De Eerw. Mr. LINDSAY was *Capelaan* op de *Fougueux* in den laatsten krygstogt naar *Goree*.

en oneenigheden hadden, zo tot groot ongemak voor den Bisschop en den Gouverneur, die genoodzaakt waren zich in een dier onlusten te mengen, als tot groote schande voor ons volk.

By deeze goede hoedanigheden hebben zy 'er eenige die zeer slegt zyn; inzonderheid vergeeten de mannen in liefdensgevallen zich zelven zo verre, dat zy zelfs op openbaare wegen ter zyde afgaan met de slegtste slonsen welke zy ontmoeten, schoon zy weeten, dat, door bedryven van deezen aart, op dit Eiland, een booze vuile kwaal zeer gemeen van den Vader tot den Zoon, en verder tot verscheide geslachten overgaat. —— Geenen worden hier in de Heilige Orders toegelaaten, dan die bekend staan voor van een *zuiver* geslacht te zyn; van hier is 't niet zeldzaam onder lieden van rang, dat zy, om zich voor kwaade gerugten te dekken, de Geestlykheid omkoopen om den een of ander van hunne bloedverwanten en naamaagschap in de Kerk of een *Convent* te neemen: door dit middel ontdoen zy in één s zommigen van vreeze, weeren de verdenkingen van anderen, en stoppen aller mond. — Deeze hunne buitenspoorige minnehandel zal nog te vreemder voorkomen, wanneer men weet, gelyk het zeker is, dat de Juffers inschiklyk, welgemaakt, redelyk schoon, en door het gebruiken van een sluijer op straat en 't veel in huis zitten, van een zeer goeden kleur zyn; terwyl die kruishoeren, met welke zy een' zo openbaaren als schandlyken minnehandel pleegen, boosaartig, morsig, en doorgaans leelyk bevonden worden.

Openbaare Gebouwen zag ik 'er weinig, die meldens waardig zyn. De heerschende smaak voor gemeene huizen, en in de stad en op 't land, is een soort van vierkante gebouwen, met een plein of open plaats in 't midden, 't geen eene bestendige koelte veroorzaakt, die men in huizen, naar onzen trant gebouwd, niet vindt. Hunne Kerken zyn, gelyk in alle Roomsche Landen, met groote kosten gemaakt en pragtig, of liever, volgens den smaak van 't volk, ruw en kinderagtig opgecierd, maar 't maakt alles een weits vertoon. — In de stad *Santa Cruz* vindt men twee Kerken en een Convent, en dewyl dit de voornaamste zeehaven en de sterkste plaats des Eilands is, heeft men de Bay, die de Haven maakt, langs welke de stad gebouwd is, met niet min dan negen kasteelen, of liever, batteryen versterkt, wegens welker sterkte de *Spanjaarden* zeer agterhoudend zyn voor Vreemdelingen en inzonderheid voor de *Engelschen*; ja dit trekken zy zo verre dat zy een onzer Stuurlieden gevangen namen,

om-

omdat hy den grond, waar zyn anker lag, onderzogt, om te weeten of het goede anker grond was. —— Dit dan een gevaarlyk en beledigend werk zynde, was de eenige weg om my eenig denkbeeld van de sterkte te maaken, dat ik aan 't boord van verscheide onzer scheepen, die in de Haven, op verschillende afstanden lagen, ging: doch dit is eene heel onwisse waarneeming, dewyl 'er kanon, in staat om veel uit te voeren, voor den verrekyker kan verborgen weezen. Het meeste geschut is van koper en zeer verschillende van grootte. Alle de wallen zyn van steen, doch geene behalven de *citadel* van eenige aanmerkelyke dikte.

Omtrent vier mylen, ten westen van *Santa Cruz*, ligt, op een zeer verdrietigen toegang, de hoofdstad, *Lagauna* geheeten. Uit verscheidene straaten, die ik doorging, dunkt my dat de stad byna vierkant moet weezen, ze is omtrent drie mylen in den omtrek. De straaten zyn breed, geregeld, regt by uitneemenheid, vlak, en zuiver: de gansche stad is opgecierd met kerken, *conventen*, en nonnekloosters; in een derzelver zyn 300, in een ander 200 nonnen, van welke 'er geen beneden de zestien jaaren mag worden aangenomen. —— Daar is ook in een van de *conventen* een *collegie* voor jonge Heeren, alwaar over de Oostersche taalen, de Rhetorica, de Logica en de Philosophie les gehouden wordt. Hier hadt ik een zeer aangenaam onderhoud met een oud Spaansch kloosterbroeder, die my 't plaizier deedt, om my van verscheidene gebruiken en den aart des volks te onderrigten.

Buiten de stad, aan de westzyde, is een zeer schoon stuk weidlands, op 't welke, in den laatsten oorlog, ter bewaaringe van het Eiland, niet min dan 15000 man te velde geslaagen waren. Het stuk lands mogt zulk een krygsmagt kunnen bevatten, maar hoe zy daar gemonsterd konden worden is zo ligt niet te begrypen. —— Hier is ook het meir van 't welke de stad zyn naam ontleent. Het kwam my klein voor, en geheel niet beantwoordende aan den naam (want *Lagauna* betekent een groot meir;) maar my werd verhaald, dat, in natte saizoenen, het geheele stuk lands overstroomd en de stad zelve met water gedreigd wordt. Van ontzaglyk hooge gebergtens valt het water in de laage landen, door agt steile en hooge watervallen, die maar anderhalf myl van de stad zyn.

Ik verliet met weerzin dit Eiland zonder de grootste byzonderheid aldaar beschouwd te hebben, te weeten de *Piek*. Het korte verblyf onzer vloot aan den eenen, en de verschriklyke verhaalen van dien klimtogt aan den anderen kant, bragt te wege dat ik dien, niet los,ondernam. Nogtans maak-

maakte ik 'er myn werk af, om, uit twee Heeren, die in de ſtad woonden, en 'er op geweest waren, de volgende byzonderheden te verneemen.

In den zomer is de *Piek* beklimbaar, doch dan zelf is het op den top zo vinnig koud, dat de Bezigtigers blyde zyn met 'er zo ſchielyk als zy kunnen van af te komen; maar in den winter, ſchoon aan den voet een camiſool dikwyls tot overlast is, kan men met geen mogelykheid verre op de *Piek* klimmen, uit hoofde van de koude.

Daar worden egter gevallen verhaald van menſchen, die het ondernomen hebben; maar terwyl zy klommen aan 't bloedſpuwen geraakten, en, genoodzaakt zynde weder te keeren, voor datze op verre na den top bereikt hadden, kort daar aan ſlagt-offers wierden van hunne eigene roekloosheid. — De regte wyze derhalven om de *Piek* te beklimmen is wel ty te kavelen: by nagt na den voet van de *Piek* te gaan, daar eenige uuren te rusten en in de koelte van den morgen opwaards te gaan, langs een ſlangswys opgaand pad, wanneer ge op 't heetſte van den dag in een aangenaame ſchaduw zyt, omtrent één myl van den grond, daar moet men het overige van den dag blyven, dewyl de paarden niet hooger kunnen klimmen. Om de Bezigtigers en hunne paarden te ontvangen, is 'er aan 't einde van den ſlangswyzen weg, op 's Lands bevel, een verblyfplaats opgeregt, waar men, voorraad met zig genomen hebbende, den nagt moet doorbrengen. Met den opgang der Zon opſtaande, vervordert men den naastkomenden dag zynen weg te voet, zo goed men kan; dog niet langs eenen zo wel geſchikten en gemaklyken weg: wanneer men om de kortheid, als mede, om door den nagt niet overvallen te worden, doorgaans *perpendiculair* opklimt, en veelal op handen en voeten, doch zonder eenig gevaar van vallen. — Op deeze wyze omtrent twee mylen *perpendiculair* in de hoogte opgeklommen hebbende, bevindt men zich op den top eener ſchoone vlakte, van omtrent zes morgens: naby deeze is een vuurbraak, die zints veertig jaaren niets anders dan rook heeft uitgegeeven; nogtans heeft ze by een haarer laatſte uitbarſtingen *Garatchia*, eene vermaaklyke ſtad en veilige haven aan de noordzyde van het Eiland, in een ſtaat gebragt dat ze op verre na zo gemaklyk of veilig niet is, als de open reede voor *Santa Cruz.*

Hier heeft men, boven de wolken verheeven, indien het helder weer is, een vermaaklyk gezigt van al het geen rondsom ligt, en van Eilanden op groote afſtanden hier en daar verſpreid; maar de ſneeuw, die geduurig den top bedekt, en

de

de zeer fyne koude, neemen 't vermaak van 't gezigt grootendeels weg: en iemand is gelukkig wanneer hy in 't wederkeeren een spoediger voortgang kan maaken dan in 't opklimmen.

Behalven 't gemelde is 'er nauwlyks iets zeldzaams op dit Eiland, of men moest daar onder tellen sommige hunner boomen die ten cieraade of tot gebruik dienen, als de *Papa- Appel*, de *Palmboom* en de *Arbor Dracco*. Zy hebben ook een zeer ongemeen soort van *Huislook*, dat zo wel op de velden als op de huizen groeit, en van welke ik 'er gezien heb die zes of zeven voeten in de hoogte waren. Daar zyn ook andere geneeskragtige planten en kruiden, als *Aloës* &c. die, daar zy wel bekend en gemeen zyn aan landen op deeze breedte gelegen, geen verder melding verdienen.

BERIGT VAN DE HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYE DER WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM.

IN de Jaarlyksche Vergaderinge van de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen, op den 21 May 1764. tot het beoordeelen der Antwoorden, en opgave van eene Nieuwe Vraage, gehouden, is geoordeeld, dat de Vraag, in het jaar 1762 opgegeeven om ze te beantwoorden *voor* het *begin* van *Maart* 1764, niet behoorlyk beantwoord is. Die Vraag was: *Het bepaalen van de Voornaamste Strekkingen der Stroomen in de Noord-Zee, zoo langs de Kusten als overvallende By-vloeden en Ebben op byzondere dagen der Maan, en voornaamlyk agtervolgens de winden, welken eenigen korten tyd, of 1 a 2 dagen te voren gewaaid hebben, zoo veel mogelyk is, ook de meerdere en mindere krachten of snelheden der Stroomen op deeze plaatsen, naar byzondere omstandigheid van Weer en Wind, tevens met aanwyzinge van de beste en zekerste wyze, om de grootte der krachten, welken aan de Vloeden en Stroomen worden toegeschreeven, te bepaalen, of om die snelheden te meeten.* Gemerkt nu de Maatschappy echter gaarne zag, dat, ten nutte van het Algemeen, deeze Vraag beantwoord wierd, heeft zy ten einde, zoo veel mogelyk is, daar toe tyd en gelegenheid te geeven, beslooten, deeze Vraag noch eens voortestellen, om ze voor *den eersten* JANUARY 1766. te beantwoorden. De Schryvers nochtans moeten vooral in het oog houden, dat als de Maatschappy begeert te weeten en nauwkeurig bepaald te zien de strekking der Stroomen in de Noordzee, langs de Kusten, enz. de loop der stroomen niet alleen voorby de Hollandsche, maar ook voorby de Zeeuwsche Kusten, is het mogelyk, mede dienen aangeweezen te worden; dat ook de krachten ofte snelheden der Stroomen dienen bepaald te worden, benevens de daar door veroorzaakt wordende misleiding in de gestuurde cours van een Schip, waaraan den Zeevaarenden niet weinig gelegen is. Men diende te bepaalen, met welke kort vooraf gewaaid hebbende of noch

waaijende Winden, de Zeelieden, het zy van het Zuiden ofte de Hoofden komende, ofte ook van het Noorden, zich door de Stroomen meest verleid, (dat is, van haare volgens cours en gegiste Verheid te bekomene plaatse meest afgeweeken) bevinden, in het aandoen der Hollandsche en Zeeuwsche Kusten en Zeegaten; en hoeveel, naar de omstandigheden van Plaats, Weer en Wind, deeze Stroomsverleiding en daardoor veroorzaakte misgissing der Zeelieden, (zoo veel de Ondervindingen toelaaten) na de eene ofte andere zyde bevonden word. Van hoe veel belang dit zy voor op verre reizen vaarenden Zeelieden, als zy de Hollandsche en Zeeuwsche Kusten en Zeegaten moeten aandoen, ofte van dezelve afgaande, eene voorgestelde plaats willen bezeilen, en zich in het Vaarwater houden, zonder (althans om zoo min mogelyk) door de stroomen misleid te worden, behoeft geene breede herinnering.

Ook heeft de Maatschappy besloten tot eene Vraag op te geeven: *Welken zyn de beste en minst kostbaare Middelen, om het afneemen der Oevers van het Haarlemmer Meer te beletten?* Men verlangt niet zoo zeer enkel Theoretische Beschouwingen, maar Voorslagen dewelken met Voorbeelden gestaafd zyn, het zy van het geene met goed gevolg hier of daar omtrent het Haarlemmer Meer plaats heeft ofte gebruikt word, het zy het geen by andere Meeren gezien kan worden, dat van goed gevolg is om het afneemen der Oevers te beletten: alles op de onderscheidenheid der gronden van de Oevers van het Haarlemmer Meer geappliceerd.

De prys, gesteld op ieder van deeze Vraagen voor den geenen, die haars oordeels dezelve best beantwoord heeft, is eene Goude Medaille, op den gewoonen Stempel der Maatschappye geslaagen, met den naam van den Schryver, dewelke den prys behaalde, en het jaartal op den rand.

De Antwoorden op de gemelde Vraagen moeten niet met den eigenen naam der Schryveren, maar met eene Zinspreuke getekend, en met een verzegeld Billet, het welke dezelfde Zinspreuk tot opschrift heeft, waar in des Schryvers naam en adres gemeld zyn, vergezeld, voor *het* BEGIN *van* JANUARY 1766. aan C. C. H. VAN DER AA, Secretaris deezer Maatschappye, zeer leesbaar geschreeven in het *Nederduitsch*, *Fransch* ofte *Latyn* FRANCO gezonden worden.

Ieder eenen, wie hy ook wezen mag, staat vry, na den prys te dingen, uitgezonderd hen, die in eenig opzigt Leden van deeze Maatschappye zyn. Ook zal het den geenen, dewelke den prys behaalen zal, niet vry staan zyne Verhandeling, waarop hem de prys is toegeweezen, het zy in het geheel ofte ten deele; het zy apart ofte by eenig ander werk, te doen drukken, zonder expresse toestemminge van deeze Maatschappye.

NB. De Vraag in het Jaar 1763. om ze te beantwoorden voor *het* BEGIN *van* JANUARY 1765. op de gewoone voorwaarden opgegeeven, is: *Hoe moet men het Verstand en het Hart van een Kind bestieren, om het te eeniger tyd een gelukkig en nuttig mensch te doen worden?*

BLAD-

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In het Vierde Deels, Tweede Stuk.

A.

Aarde der Planten eenerlei. bladz. 351
Aardkloot (de) wentelt om op zyn eigen as. 391—395
Aderlaaten, wiskunde daar in voorgewend. 316, 317
Alberoni (*J.*) Leevensberigt. 177—182
Alleenheerfching (willekeurige) niet natuurlyk. 98
Anagallis zie *Guichelheil.*
Angina Paralytica zie *Keel.*
Apocynum, een Plant waar uit men zyde wint. 269
Arm (gebroken), merkwaardige operatie op denzelven. 82—84
——— aanmerking deswegens. 220—228

B.

Balfem uit de Plantgewasfen befchreeven. 442
Bedryf eener Fabel, wat daar omtrent in agt te neemen. 290—292
Beeltenis (een) wordt op gelyken afftand van allen niet even groot gezien. 276
Beenbreuken geneezen, lang naa den gewoonen tyd der t'zamenwellinge. 226—228
Begrypen en Gelooven zegt het zelfde. zie *Gelooven.*
Beftaanlykheid, zekerheid die de mensch heeft van zyne eigene, en van die van 't Heel-al. 2, 3. hoe deeze hem opleidt tot de erkentenis van een noodzaaklyk beftaand Weezen. 4—8
Betovering in eene geveinsde ziekte voorgewend. 115—117
Beuzelingen konnen oorzaaken zyn van gewigtige voorvallen. 52—58
Blinde (eene) derzelver zonderlinge bekwaamheid. 157—159
Blindheid met heldere oogen, waar uit ontftaan kan. 275
Bloemen (versch ontlookene), hoe in den Winter te hebben? 78, 79
——— hoe in haare leevendige kleuren te bewaaren. 196—200
Boeken, welke op Aarde te maaken zyn. 409—412
——— worden zomtyds veroordeeld om dat ze te wel redeneeren. 415
Bovennatuurkunde, hoe te onderwyzen. 478, 479
Brandblusfen, door middel van Tonnetjes, met eene chymifche compofitie gevuld, in den Brand te werpen. 235--239
Brieven (vier) van *Gellert* en *Rabener.* 458—464, 499—503
Buiten-leeven (een ftil) voor weinig menfchen gefchikt. 364—366
Burgermaatfchappy. zie *Maatfchappy.*

Bygeloof verzwakt de Rede. 513, 514

C.

Callus (de) in Beenbreuken groeit zomtyds langzaamer dan men gemeenlyk vermoedt. 220—228

Camfer behoort tot het Ryk der Plantgewasfen. 444, 445 wordt uit verfcheidene Planten gehaald. 445—447 hoe verzameld en gezuiverd wordt. *ald.* derzelver eigenfchappen. 447, 448

Characters der perfoonen in de Fabelen, wat daar omtrent in agt te neemen. 344—346

Condor, een Americaanfche Vogel, befchreeven. 250

D.

Dankbaarheid (de) omfchreeven. 241, nader verklaard. 241, 242.. in haare voornaamfte byzonderheden ontvouwd. 243—246. gronden van verpligting. 246—249

Denne-boomen, hoe men Teer enz. uit dezelven haalt. 454

Deugd in God maar één eenige. 42—45

—— (ftandvastige) beloond. 161—164

Deut. XIII. 1—5. verklaard. 283, 284

Dier (een) fterft in een beflootene Lugt, en waarom. 71—75

Dieren hebben zeer veel overeenkomst met de Planten. 232, 350 Scheikundige befchouwing derzelver. 351—355, 395 —403 442—452, 492—498

Donder en Weerlicht best te verklaaren uit Electrifche proefneemingen. 455. hoe hier door van eene plaats af te leiden. 456—458

Doodftraffen, hoe van meer nuttigheid dan ze heden zyn te maaken. 211—213

Droefgeestigheid den Christenen niet eigen. 117

Duitfchers, hun character 132, 133

Dwaaling als Dwaaling is nooit ftrafbaar, maar de agteloosheid of moedwilligheid omtrend waar en valsch maakt iemand fchuldig. 416, 417

E.

Eeuwigheid (Gods) is onaffcheidbaar verknogt met de noodzaaklykheid van zyn beftaan. 4

Eigenfchappen, die uit het denkbeeld van een noodzaaklyk Weezen voortvloeijen. 4

Engelfchen, hun character. 135

Etter, derzelver oorfprong en waare natuur. 38—40

Evennagtspunt verfchikt één graad in 72 jaaren. 217, 218. tydrekenkundig gebruik hier van. 218, 219

F.

Fabels (Efopifche) wat agting verdienen. 287. waar men in derzelver t'zamenftellinge, op te letten heeft, ten aanzien van 't zedelyke. 287—290. ten opzigte van het bedryf. 290—292. met betrekking tot de characters 344—346. en aangaande den ftyl. 347—349

Franfchen, hun character. 131. 333, 337

———— hoe te onderwyzen volgens den inborst van hunnen Landaart. 333—343. hoe hun hart te vormen, volgens het character hunner zeden. 383—391

G.

Gal. I. 8. verklaard. 283, 284

Gebed onzes Heeren uitgebreid. 49—51

Gedarmte, een vreemd lichaam in

in 't zelve gegroeid, en door den Aars uitgetrokken. 498, 499
Geest (een Man van) die niet redeneert, hoedanig een? 420. hoe onbekwaam ter overtuiginge. 420—422
Geestdryvers, zeer ongelyk aan de Apostelen van Jesus Christus. 373, 374
Geheugen der Jeugd, hoe te oefenen. 335, 429—432
Geleerde (een) die niet redeneert, hoe moeilyk te overtuigen. 422, 423
Gellert, deszelfs gesprek met een Husfaar. 459, 460. met den jongen Graaf van *Donba*. 461
Geloof (het) is eene gaave Gods. 372. verward en redeloos begrip dier stellinge. 372, 373. hoe te verstaan. 374
Gelooven is een daad des Verstands. 367. hoe ver de Wil hier in aanmerking kome. 368. gelooven en begrypen zyn woorden van dezelfde betekenis. 368, 369. tegenwerping uit de verborgenheden des Geloofs. 369. beantwoord door de *Zaak* die geopenbaard, en 't *Hoe* dat verborgen is, wel te onderscheiden 369, 370. misbruik van 't woord gelooven in den gemeenen wandel brengt hier verwarring te wege. 371, 372. te gelooven door inspiratie zonder overtuiging is onmogelyk. 372—374. het onderzoek is de eenige bron van geloof. 375. noodzaaklykheid en nutheid van 't voorstellen deezer denkbeelden over 't Geloof. 375, 376
Geluk is het uiteinde van aller menschen daaden. 86—89. in dit leeven niet regt te vinden, maar in 't toekomende te zoeken. 90—94
Geluk verkeerdlyk gewaand, wordt vrugtloos gezogt. 364—366
Geneesheer (slegte), deszelfs loopjes. 102—110
——— (braaf), deszelfs character. 111—115
——— hoedanig een te verkiezen. 316, 317
Geneeskunde hoe te onderwyzen. 343, 528, 529
——— zeer onzeker en weinig gevorderd. 315—318
Geslachten, men rekent drie geslachten op honderd jaaren. 217
Geslachtrekening der Jooden vereischte oplettendheid op dezelve. 17, 18. hunne zorgvuldigheid daar omtrent tot op, en ook eenigen tyd naa Jerusalems verwoesting. 19—22. hunne tegenwoordige onzekerheid deswegens 22, 23. bewys voor Jesus als den Messias hier uit ontleend. 23, 24
Gezag gesteld voor den grondslag van 't geloof. 426. sluit de noodzaaklykheid van onderzoek niet uit. 426, 427
God bestaat noodzaaklyk 2—8. is onveranderlyk. 4. eeuwig. 4. volmaakt. 8, 9. werkzaam. 9. vrymagtig. 10
Godgeleerdheid, hoe te onderwyzen. 341, 342, 525—527
Godloochenaars in hoe ver te verdraagen zyn, en wanneer ze strafwaardig worden. 470, 471
Godsdienst (de Christelyke) kan den Natuurlyken niet wederstreeven. 201, 202
——— eenvoudig in deszelfs eerste verkondiging. 515. verduisterd door by-

byvoegfels. 516. Hoe daar omtrend gehandeld is in vroegere dagen. 516, 517. hoe zulks nog heden plaats heeft. 517, 518. onze verpligting om zulks tegen te gaan. 518, 519
Gom, een flymig Sap der Planten. 400. Scheikundig onderzogt *ald.* deszelfs dienst voor de gewasfen. 401
Gom-harsfen. zie *Hars.*
Guichelheil tegen den dollenhonds-beet gebruikt. 117, 118

H.

Hagel, uit Lood en Operiment beftaande, heeft een vergiftigend vermogen. 357
—— van waar zyne ronde gedaante verkrygt. 358
Hars uit de Plantgewasfen befchreeven. 448. Spiegelhars in 't byzonder. 449
—— hoe uit de Denneboomen verzameld wordt. 454
Hars en Gom hoe te onderfcheiden. 448. Sappen uit beiden t'zamengefteld. 449
Heelal (het) beftaat. 3. heeft een oorfprong van zyn beftaan. 6, 7. is uit niets voortgebragt. 9
Helm, een kind daar mede gebooren. 531, 532
Herodes de Groot, of hy de Joodfche Geflachtregisters verbrand heeft. 20—22
Higt (*E. IV.*) Lykklagt op denzelven. 505—508
Hond (een) onderfcheidt door de reuk niet alleen ieder foort van Dieren, maar ook ieder Dier in zyne foort. 495, 496
Hondsrazerny, middel tegen dezelve. 117, 118
Honing, een verdikt zap der Planten. 397. deszelfs eigenfchappen. 398. fcheikundig onderzogt. 398
Hoofdpligten der menfchen. 99
Hoogmoed, derzelver dwaasheid ten toon gefteld. 318—322
Houtluis in America befchreeven. 359—361
Huisvrouw (ledige en luie) afgefchetst. 413, 414

I. en J.

Jefuiten, hoe ingang kreegen by de inwoonders van Paraguai. 294. hunne regeeringswyze aldaar. 295—297. hun gezag en invloed in dat gewest. 297, 298
Jefus de Mesfias, beweezen. 23, 24
—— deszelfs Godlyke zending uit de wonderwerken beweezen. 277—286
—— en deszelfs Apostelen, hun wys beleid in hunne Leer aan gemeene Lieden voor te draagen. 419—425
Jeugd, boven al te onderrigten in de Zedeleer. 383—391
Inbeelding, haar vermogen op de vrugt eener zwangere Vrouwe wederfproken. 24—36
Inkt, middel om denzelven van papier en linnen weg te neemen. 159

K.

Kaars (brandende) in eene beflootene Lugt. zie *Lugt.*
Kaart (*Grammatographifche*) hoe te maaken. 434. deszelfs dienst. *ald.*
Karel de XIIde, eenige byzonderheden wegens dien Vorst. 173—176
Keel (benauwde) door verlamming, waarneeming deswegens. 229—231
Keukengereedfchap (koper) hoe gevaarlyk. 64—75
—— —— —— (yzer) in Frankryk gemaakt, wat opgang

gang gehad heeft. 146. hoe in veragting geraakt is. 147. nietigheid der tegenwerpinge tegen deszelfs gebruik. 148, 149. nietigheid der verschooninge voor 't gebruik van 't koper. 150—154. voordeelen van 't yzer boven 't koper. 154, 155
Kogeltjes (looden) zie *Hagel*.
Koophandel, welke nadeelige neiging in eene Natie aankweekt, zo men 'er niet tegen op zyne hoede zy. 491, 492
Koperroest, schadelyke uitwerkselen van 't zelve. 64—70. zie verder *Keukengereedschap*.
Kunstenaaryen (laage) van slegte Geneesheeren berispt. 102—115
Kwaadspreekendheid, derzelver nadeelige gevolgen. 328, 329. waar uit ontstaat. 330, 331. hoe zich daar voor te wagten. 331, 332
Kwik, derzelver takschieting, hoe te wegen te brengen, zonder 'er eenig ander metaal by te doen. 356

L.

Lagauna beschreeven. 537
Leermeester, invloed van deszelfs character op de Leerlingen. 476
Leeven (het tegenwoordige) heeft meer kwaad dan goed. 90—93
Leezen, hoe eene blinde mogelyk gemaakt. 158
Letteren (fraaije) hoe te onderwyzen. 338, 473—476
Letteroefeningen, hoe in Frankryk te onderwyzen, zie *Manier (nieuwe) van studeeren.*
Lichaamen (Platonische), vyf, en welke. 37, 38
Lichtjes aan de masten der schepen zyn in den werkkring van een donderlugt. 456. hoe derzelver gevolgen af te wenden. 457, 458
Liefde tot de Waereld, in welken zin verboden. 165—168. hoe dezelve te matigen en te bestieren. 169—171
Luc. II. 3, 4, 36. licht toegebragt. 19, 20
Lugt (in eene beslootene) gaat een brandende Kaars uit, en een dier sterft. 71. de rede hier van. 72—75

M.

Maatschappyen, (Burger) waar uit ontstaan zyn. 91—96. uit wat hoofde zich uitgebreid hebben. 97, 98
Maatschappy (Hollandsche) derzelver uitschryving in 't jaar 1764. 539, 540
Man (de gemeene) vatbaar voor onderwys. 419 beter geschikt om zich van de Godsdienstige waarheden te overtuigen, dan de zogenaamde Geleerden. 419—425. deszelfs verpligting om den Godsdienst te onderzoeken. *ald.* in hoe ver 't hun mogelyk zy zulks te doen. 465—468
Manier (nieuwe) van studeeren den Franschen voorgesteld. 332—343, 383—391, 428—441, 473—483, 519—529
Manna, een verdikt zap der Aardgewassen. 399. komt zeer na aan den Honing. 399. hoe vergaderd wordt. 399, 400
Matth. VI. 9—15. uitgebreid. 49—51
—— —— 19 verklaard. 201—205
Maupertuis (P. L. M. de), Leevensberigt. 138, 139. zonderling character. 140, 141
Meetkunde te leeren voor de Stelkunde. 481
Meisje in 't wild opgewassen, des-

deszelfs gevallen. 11—16
Merg, deszelfs nuttigheid voor de Beenderen. 313
Misdaadigers (doodschuldige) te gebruiken tot Genees- en Ontleedkundige Proeven. 211—213
Monster, of mismaakte vrugt, hoe veroorzaakt wordt. 34—36
Muscus, deszelfs heilzaame uitwerking in eene vallende ziekte. 271

N.

Natuurkunde hoe te onderwyzen. 481—483
Natuurstaat der menschen hoedanig? 94—96
Nederigheid te leeren uit de nietigheid, en gereede verydeling onzer poogingen. 52, 53, 58
Nederlanders, hun character. 133, 134
Newtons gevoelen, over de verschillende breekbaarheid der Zonnestraalen, bevestigd. 273—275
—— stelt de waereld 500 jaaren jonger, dan de Tydrekenaars zeggen. 216—219

O.

Oly in de Plantgewasfen. 402. derzelver dienst. 402, 403
Onderzoek, de eenige bron des Geloofs. 375. het middel ter verdraagzaamheid. 376. tegenwerpingen tegen het onderzoeken in den Godsdienst beantwoord. 377--382, 415--427, 465--472
Onoplettendheid maakt den mensch onbekwaam om te oordeelen over waar en valsch. 511
Ontdekkingen te doen, wegens de onbekende zuidelyke Landen. 183--186. de Patagons aan den zuiderhoek van America. 187. den doortogt door 't Noorden. 188, 189. de miswyzingen van 't Compas. 190, 191. het vaste Land van Africa. 207. de Egyptische Pyramiden. 208. de Sterrekunde. 210, 211. de Ontleed en Geneeskunde. 212--216. in de Natuurlyke Historie. 250, 251. in 't neemen van proeven met het Microscoop. 252. omtrent de Brandspiegels. *ald.* wegens de Electriciteit. 253. in de Overnatuurkunde. 254—256
Onveranderlykheid (Gods) is onafscheidbaar verknogt met de noodzaaklykheid van zyn bestaan. 4
Oordeelen (ligtvaardig) zeer gemeen. 323. heeft plaats, met opzicht tot daaden. 323, 324. tot oogmerken. 325, 326. tot omstandigheden. 326, 327. strydt met de Regtvaardigheid en Liefde, en sleept veele haatlyke gevolgen met zich. 327—329. uit welke oorzaaken het voortspruit. 330, 331. hoe zich daar voor te wagten. 331, 332
Oorlog en Vreede uit beuzelagtige oorzaaken ontstaan. 54—57
Oorzaaken (beuzelagtige) hebben menigwerven groote uitwerkselen. 52—58
Opvoeding (geleerde) moet tevens strekken om vroome Christenen en goede Burgers te maaken. 383—391
Ouderdom der waereld, volgens Newton, 500 jaaren minder dan de Tydrekenaars zeggen. 216—219
Overtuiging in Godsdienstige waarheden kan 'er niet zyn, zon-

zonder onderzoek. 377—382, 415—427

P.

Paraguai, het gedrag der Jesuiten aldaar. zie *Jesuiten.*

Persoonbootsing in de Fabelen, wat daar omtrent in agt te neemen. 344—346

Phariseen, hoe ongeschikt om op de Euangelieleer te letten. 423, 424

Phil. III. 5. licht toegebragt. 20

Piek (*de*) *van Canarie*, eenige byzonderheden deswegens. 533, 538

Pik uit de Plantgewasfen beschreeven. 442

—— hoe vergaderd wordt. 455

Pisblaas, derzelver maaksel. 452, 453

Planten, Scheikundige beschouwing van derzelver vaste deelen. 350, 351. van derzelver rauwe Zap. 352—355. van derzelver gekookte Zappen. 395—403, 442—450. van derzelver voortbrengselen. 451,452. derzelver overeenkomst met de Dieren. 232, 350, 492—498

—— in welken zin gezegd konnen worden des nagts te slaapen. 233. waarneemingen daar omtrent. 233—235

—— uit vreemde gewesten, hoe in haare leevendige kleuren over te brengen. 196—200

Pool, (onder de) minder ys en zagter lugt, dan men zich gemeenlyk verbeeldt. 188

Poolen, gesteldheid der inwoonderen aldaar. 128—130. hun character. 135, 136

Pragt van zommigen gelaakt, van zommigen gepreezen. 483. verschillende betekenis aan dit woord gehegt, de oorzaak hier van. 483, 484. eene welbestuurde verteering en Pragt zyn te onderscheiden. 484. de Pragt, beschouwd als een misbruik der Rykdommen, is zeer te laaken. *ald.* waar uit dezelve ontstaat. *ald.* hoe ze eerder plaats vindt in Monarchyen dan in Republiquen. 485. hoe nadeelige uitwerksels ze heeft voor een Gemeenebest. 485—491

Protestanten, hunne denkbeelden van den Godsdienst eischen het onderzoeken van denzelven. 417

—— hoe zich behooren te gedraagen jegens hen, die den Godsdienst onderzoeken. 472

Pynboomen, hoe men 'er best de Teer uit krygt. 79—82

Pypzweer, naa de Steensnyding overgebleeven, wat gevolgen heeft. 404—408

R.

Rabener, deszelfs melding van zyn ongeluk in Dresden. 462—464. zyn gedrag, jegens den Koning van Pruisfen. 500, 501

Rampen (tydlyke) den Christenen gedreigd in de eerste tyden. 122—124. maar niet altoos door alle eeuwen. 124—128

Rede (derzelver gebruik) verheft den mensch. 420. zonder dit maakt Geest en Geleerdheid den mensch niet bekwaamer ter overtuiginge. 420—423

—— (de) waar toe den mensch geschonken. 509. hoe gevaarlyk eene geleidster als zy verduisterd is. 509, 510. wat de gevolgen zyn van eene verduisterde rede in den Godsdienst. 510. de oorzaaken waar uit

uit die verduistering ontstaat. 511—514. verpligting om ons daar voor te behoeden. 514, 515, 518, 519
Redeneering in daaden, wat? 477
Redenkunde, hoe te onderwyzen. 477
Regeeringsjaaren der Vorsten, door een genomen, op 20 jaaren te rekenen. 217
Regtheid (zedelyke) in God, wat? 42. zy bevat alle zedelyke eigenschappen. 43—45
Regtsgeleerdheid, hoe te onderwyzen. 342, 527, 528
Regtvaardigheid in de menschen, wat? 45. wat men 'er gemeenlyk in God door verstaat? 46. verkeerdheid van dit denkbeeld, en wat het zy. 46—48
Rusfen, hun character. 136
Rykdom in hoe ver te begeeren, en hoe te bezitten. 205, 206
——— deszelfs misbruik nadeelig voor het Gemeenebest. zie *Pragt*.

S.

Sabinus en *Olinda*. Vertelling. 160—164
Sadduceen, hoe ongeschikt om de Euangelieleer aandagtig na te gaan. 423
Santa Cruz beschreeven. 536, 537
Schatten te vergaderen op Aarde, in welken zin verboden. 201—205. hoe zich daar omtrent te gedraagen. 205, 206
Schepping van 't Heel-Al uit niets, beweezen. 9
Schip, hoe te behoeden voor de ongelukkige gevolgen van 't weerlicht. 455—458
Schriften (Heilige), in dezelven te verklaaren wel agt te geeven op de tydsomstandigheden, zeer noodig. 122—124, 166, 204
Slaap der Planten, waarneemingen deswegens. 232—235
Sparreboomen, het zaaijen derzelven op de heilanden aangepreezen. 141. wat in agt te neemen in het vergaderen van 't zaad. 142. in 't zaaijen. 143, 192, 193. in 't verdere opkweeken. 144, 193—196
Spin, derzelver maakfel, geschikt ten kryg. 59. hoe dezelve haar webbe spint. 60. haare gevegten. 61, 62. voortteeling, groei en dood. 63, 64
Spiritus rector in de Dieren beschreeven. 493. schynt in ieder Dier verschillend te zyn. 495. van waar deeze verscheidenheid ontstaa. 496
——— ——— in de Plantgewasfen beschreeven. 450
Springveeren der menschlyke daaden menigwerven zeer gering. 52—58
Stad (een) ter aankweekinge der Latynsche taale te schikken hoe nuttig. 209
Straffen behoort eigenlyk niet tot de Regtvaardigheid. 48
Steen door den Aars uitgetrokken. 498, 499
——— (de Philosophische) is mogelyk te vinden, doch 't is dwaas 'er na te zoeken. 530, 531
Steenen, buiten de natuurlyke wegen van de pis geformeerd. 404—408
Stelkunde te onderwyzen na de Meetkunde. 481
Stof in Luizen te veranderen, waarom niet geschiedde door de Egyptische Tovenaars. 285, 286
Stokholm, het merkwaardigste in 't Arsenal aldaar. 173
Styl der Fabelen, wat daar omtrent in agt te neemen. 347—349.

349. eenige aanmerkingen over den gemeenzaamen ſtyl. *ald.*

T.

Taalen, hoe te onderwyzen. 336—338, 432—442

Teer hoe best uit de Pynboomen te krygen. 79—81. hoe Pik daar van te maaken? 81

—— hoe verzameld wordt. 454

Tegenſpoed geen altoosduurend lot der Christenen in dit leeven. 121—128

Tegenſtrydigheden in zeker Schryver. 119, 120

Teneriffa (het eiland) deszelfs geſteldheid en vrugtbaarheid. 533. leevenswyze der inwoonderen aldaar. 533, 534. hun character. 534—536. hunne gebouwen. 536. de Steden *Santa Cruz* en *Lagauna* op 't zelve hoedanig. 533, 536. 537. de *Piek van Canarie* aldaar beſchreeven. 538

Terpentyn en Terpentyn-Olie, hoe verzameld wordt. 454

2 Tim. IV. 3. *de gezonde Leer* aldaar, wat? 518

Tovenaars (Egyptiſche), wat van hunne wonderen te denken. 285, 286

Tulpen, hoe te behandelen, om ze vroeg te doen bloeien. 362, 363

Turken, ſlegte geſteldheid hunner Heerſchappye. 137

Tydrekening van den Heer Newton. 216—219

U. en V.

Vallende ziekte, Muscus in dezelve met nut gebruikt. 271

Verbreiding van Godsdienſtige gevoelens, verpligting tot het zelve met voorzigtigheid. 377. in anderen niet te wraaken. 378. denkbeeld, dat dit de rust der Kerke verſtoord wederlegd. 379, 380

Verdraagzaamheid in den Godsdienst te willen bepaalen, is ten uiterſte ongerymd. 469—471

Vermaaken (zinlyke), zich daar aan over te geeven, verduistert de Rede. 512, 513

Vernis (Chineesch), wat? 76, hoe gewonnen en toebereid wordt. 76, 77

Verpligting, hoe aan God toegeigend kan worden. 46—48

Verrotting, hoe veroorzaakt wordt. 497, 498

Verſcheidenheid in Dieren en Menſchen voortgezet door Voortteeling. 260—263

Vertaalen, hoe men de kinderen in 't leeren der taalen behoort te laaten overzetten. 435, 436

Vervolging ontſtaat uit onkunde van de natuur des Geloofs. 376

Vet, weinig in eene onvoldraagene vrugt. 304. neemt ſterk toe in jonggeboorene kinderen. 305. en weder omtrent den ouderdom van 40 jaaren. *ald.* waar 't al, en waar 't niet in 't lichaam gevonden wordt. 305, 306. wat het zy. 306. deszelfs aart. 306, 307. hoe 't gemaakt, en hoe 't verteerd wordt. 307—311. deszelfs nuttigheden. 311—313. deszelfs bovenmatigheid ſchadelyk. 314

Vlekken in 't oog naa 't zien na de Zon, van waar? 273—275

Vlekken (Inkt) middel tegen dezelven. 160

Voedzel der Planten, ſcheikundige aanmerkingen deswegens. 352—355

Vogels met hunne Vederen, hoe onbeſchadigd te bewaaren. 302, 303

Vol-

Volmaaktheden in God onverdeeld te beschouwen. 41—45
Voltaire nydig op *Maupertuis*, tot zyn eigen nadeel. 141
Vooroordeelen benevelen het licht der Rede. 512
Voorspoed in dit leeven niet onbestaanbaar met den Christelyken Godsdienst. 121—128
Voortteeling van Menschen en Dieren, derzelver wyze verschillend begreepen. 257—260. aanmerkelyke byzonderheden deswegens. 260—264. de zaak zelve niet wel te verklaaren. 264
Voortbrengselen door de Scheikunde uit de Planten verkreegen. 451, 452
Voorzegging (beschimpende) wegens zeker Schryver. 119, 120
Vormbaarheid, eene noodzaaklyke eigenschap der stoffe. 37. verscheidene zaaken hangen hier van af. *ald.* bewys voor 't Ydel daar uit afgeleid. 37, 38
Vreede en Oorlog uit beuzelagtige oorzaaken ontstaan. 54—57
Vrolykheid (verstandige) den Christenen niet ontzeid, 121—128, 165—171
Vrouwen, zo wel als de Mannen, geschikt om den Godsdienst te onderzoeken. 418
Vrugt in de Baarmoeder, eene bestaanlykheid op zich zelve. 25. hoe voortgebragt wordt. 26. is niet vatbaar voor de verbeelding der zwangere Vrouwen. 25—34. dan zo ver dezelve eene ongeregelde beweeging in haar eigen gestel maakt. 36
—— (mismaakte), hoe veroorzaakt wordt. 34—36
Vrugtboomen, hoe hun al te weelderigen groei te beteugelen. 299—301
Uurwerk langs een hellend vlak afdaalende. 99—101
—————— opklimmende. 101, 102

W.

Wasch uit de Plantgewassen beschreeven. 443
Watermolen (verbeterde), berigt deswegens. 239, 240
Weefzel (het celagtig of vakagtig) in 't menschlyke lichaam, hoedanig in eene onvoldragene vrugt. 304. hoedanig in een jonggebooren kind, en vervolgens tot den ouderdom. 305
Weelde, deszelfs nadeelige invloed. zie *Pragt*.
Weerlicht en Donder zie *Donder*.
Weetenschappen, (Collegie van buitenlandsche) met nut op te regten. 209
Weldaaden moeten *weezenlyke* weldaaden zyn, zo ze tot dankbaarheid zullen verpligten. 241. hoe dezelve te ontvangen en te beantwoorden. 243—246. gronden van verpligting hier toe. 247—249
Welspreekendheid, hoe te onderwyzen. 340, 341, 519—524
Werking en wederwerking der lichaamen is evenredig aan de hoeveelheid der stoffe in de lichaamen. 393, 394
Wilde in een Bosch gevonden. 11. haare leevenswyze aldaar. 11, 12. haare beschaaving. 14—16
Winter in 't zuider halfrond strenger dan in 't Noorden. 186
Wiskunde verkeerdlyk tot de Geneeskunst overgebragt 316, 317

Wis-

Wiskunde hoe te onderwyzen. 480, 481
Wonderwerken te doen is alleen in de magt van God. 278—280. zwaarigheden hier tegen ingebragt beantwoord. 280—286
Woordschikking der Latynen en Franschen, hoe verschillen. 435, 436
Wraakzugt (verre gaande) 161—163. tot inkeer gebragt. 164
Wysbegeerte (Zedekundige.) kort Vertoog van dezelve. 85—98
——— hoe te onderwyzen. 339, 476—483
Wysgeeren (Heidensche) hoe ongeschikte Leerlingen voor de Apostelen van Jesus. 424, 425

Y.

Ydel, beweezen uit de vorm der stoffe. 38
Yzer tot Keukengereedschap beter dan Koper. zie *Keukengereedschap*.

Z.

Zap (het) van verschillende Planten op den zelfden grond groeiende, is eenerlei, zo lang 't nog niet in de Plant gekookt is. 352—355. gekookt zynde verkrygt het naar den aart der Plant eene verschillende natuur. 395—403. zo ook in de Dieren. 492, 493
Zedekunde, hoe te onderwyzen 479, 480
Zedeleer, derzelver beoefening noodzaaklyk, te schandelyk verwaarloosd. 85. kort vertoog van dezelve. 86—98
——— boven al der Jeugd in te prenten. 383. hoe daar in te werk te gaan. 384—391
——— eener Fabel, hoe voorgesteld behoort te worden. 288—290
Zeden (goede) van waar, en hoe de Pragt nadeelig voor dezelve. 487, 488
Ziekte (geveinsde) aan betovering toegeschreeven. 115—117
Zielskunde, hoe te ontvouwen. 479
Zon (de) wentelt niet om den Aardkloot. 391—395
Zout (vlug Loog-) wordt meest in de Dieren gevonden, 497
—— (vast Loog-) meest in de Planten. *ald.*
—— (zuur) meest in 't Ryk der graafbaare lichaamen. *ald.*
Zyde gewonnen uit de Plant *Hondendood.* 269
Zywormen, een byzonder soort in den omtrek van Geneve, beschreeven. 265—268
Zweeden, hun character. 172. uiterlyk voorkomen. *ald.*

BERIGT VOOR DEN BOEKBINDER.

De Plaat der Afbeeldinge van een zonderling Uurwerk, *te plaatzen tegen over* — *bladz.* 102
——— van het Scheepje &c. — 394

Zinstoorende Drukfeilen aldus te verbeteren.

Bladz.	Reg.			
355	33	zuurag	*lees*	zuuragtig
389	39	de herstelling		zedert de herstelling
395	23	langs ronde		lang-ronde.
528	29 en 33	*pragumene*		*proegumene*

